

ERIK ARNKIL

PEILEJÄ

Hypoteeseja sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykkeestä

.....

English Summary

SOSIAALI- JA TERVEYSHALLITUS

TUTKIMUKSIA 5/1991

VAPK-KUSTANNUS

ERIK ARNKIL

PEILEJÄ

Hypoteeseja sosiaalityön
ristiriidoista ja
kehitysvyöhykkeestä

ENGLISH SUMMARY

Hypotheses on the Contradictions
and Developmental
Zone of Social Work

Kansi: Harri Heikkilä
ISBN 951-47-4532-9
ISSN 0788-6586
Valtion painatuskeskus
Helsinki 1991

URN:ISBN:978-951-39-8701-5
ISBN 978-951-39-8701-5 (PDF)

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe	7
Kuviot ja taulukot	9
Johdannoksi	10
1. SOSIAALITYÖNTEKIJÄN TYÖPÄIVÄ	13
1.1. Muuan keskiviikko	13
1.2. Arkinen ja jännitteinen sosiaalityö	20
2. SOSIAALITYÖN TEMATISOINTI TUTKIMUSKOHTEEKSI	23
2.1. Tutkijan asema, tematisoinnit ja intressit	23
2.2. Esiymmärrys ja hämmennys	28
2.3. Yhteensovittamattomuuksia selitysperspektiiveissä	29
2.4. Rajaton tutkimuskohde?	31
2.5. Sosiaalityö ikkunana	33
2.6. Tutkimuskohde – sosiaalityön ristiriidat ja kehitysvyöhyke	35
2.7. Raportin rakenne	37
3. MIKSI JUURI TÄLLAINEN SOSIAALITYÖ?	38
3.1. Miksi juuri Kerttu?	39
3.1.1. Kerttu ja mittavat odotukset	41
3.1.2. ”Pakeneva” henkilökunta ja läpivirtaustoimistot	43
3.2. Miksi juuri nämä asiakkaat juuri näine ongelmiseen?	45
3.2.1. Vaivashoidosta köyhäinhoitoon – irtain työväki yksilöinä ja perheinä	46
3.2.2. Jälleenrakennuskausi – palkkatyöläisyyteen sopeutujat ja päällekkäisasiakkaat	47
3.2.3. Rakennemuutos – uudet palkkatyöläiset, päällekkäis- ja yhteisasiakkaat	48
3.2.4. Kerttu, asiakassukupolvet ja ”postfordistinen hämmennys”	51
Osa suomalaisista sosiaalityön asiakkaina	52
1910–1930-luvuilla syntyneet asiakkaat	53
1940-luvulla syntyneet asiakkaat	53
1950-luvulla syntyneet asiakkaat	54
1960-luvulla syntyneet asiakkaat	55
Nuoret aikuiset sosiaalitoimistoissa	55
Hyvinvointivalttiollinen palkkatyöläisyys ja nuoren aikuisiasiakkaiden yleistymisen	56
Sosiaalityöntekijä ja ”postfordistisen polven” asiakas	59

3.3.	Miksi juuri näillä välineillä?	63
3.3.1.	Välineet vaivashoidon ja köyhäinhoidon kaudella	65
3.3.2.	Välineet sosiaalivaltion alkaessa muotoutua	69
3.3.3.	Sosiaalityö sosiaalivaltiossa	73
	Sipilä – yhteiskuntapoliittikka ja varovainen professionalismi	74
	R. Eräsaari – sosiaalivaltiokritiikki ja etäisyyttä professionalismiin	77
	Naistutkimus – patriarkaatin kritiikki ja uusi reproduktiokäsite	80
	Metodikehityksiä ja professionalismipyrkimyksiä 1970- ja 80-luvuilla	81
3.3.4.	Yritys yhteenvedoksi	
	Sosiaalistamisen ja organisaatiotyön välineet	86
	Sosiaalistamisen menetelmät	88
	Organisaatiotyön menetelmät	90
	Sosiaalityökeskustelu kaikuina kohteen kehityksestä	91
	Kerttu ja sosiaalityön hämmennys	92
3.4.	Miksi juuri sosiaalitoimistossa?	96
3.4.1.	Pientilaprojekti ja köyhäinhoidon ”perintö”	98
3.4.2.	Sosiaalityö sosiaalivaltioprojektissa, alustava paikannus	101
	Sosiaalityö fordistisessa sosiaalivaltiossa	104
	Fordistinen palvelutuotanto ja professionalismi	106
	Fordistiselle järjestelmälle palveluksia antava sosiaalityö	108
3.5.	Miksi siis tällainen sosiaalityö?	112
	Sosiaalityö toimivan taloudellisuuden ratkontayrityksinä	112
3.5.1.	Sosiaalityön toimivuudet	113
	Sosiaalityö ja toimivuusodotukset	116
	Sosiaalityö legitimaatiotyönä	118
	Legitiimi valikointi, kvalifointi ja varastointi	122
3.5.1.1.	Valikointitoimivuuden paradoksit	126
3.5.1.2.	Palkkatyöläistämistoimivuuden paradoksit	130
3.5.1.3.	Marginalisointitoimivuuden paradoksit	135
	Tuki, pakko ja yhteisnäyttö	138
	Sosiaalityö ja arjen voimavarat	142
	Sosiaaliset verkostot	147
	”Toiminnallistaminen”	148
	Sosiaalityö ja viranomaisverkosto	149
	Varastointi ja julkisuus	153
	Fordistisen sosiaalityön ”ideaalimalli”	155
3.5.2.	Sosiaalityön taloudellisuus	157

	Sosiaalityön ”ihannetaloudellisuus”	159
3.5.3.	Toimivan taloudellisuuden ristiriidat	161
	Ristiriitainen sosiaalityö	166
	Kaksi vastakkaista yhteiskunnallistumismuotoa	169
	Sosiaalityön harmaa vyöhyke?	172
	Sosiaalityö ja toisin toimimisen mahdollisuus	175
4.	RISTIRIITOJEN SÄÄNTELYÄ SOSIAALITYÖTOIMINNASSA – KUINKA OLLA PANEUTUVA JA ETÄINEN YHTÄ AIKAA	181
4.1.	Sosiaalityön ”selviytymisstrategiat”	184
4.1.1.	Sosiaalityö palkkatyönä	187
	”Oma asiakas”	187
	Miksi kulissien takana?	188
	Asiakkaaseen ja ongelmaan orientoituminen	189
4.1.2.	Hypoteesi alkaa muotoutua	190
	Ensimmäinen jäsenitys – vastatransferensseista har- joiteltuihin käsikirjoituksiin	191
	Lojaliteettivaihto	193
	Toinen jäsenitys – asiakkaan valikointi ja sosiaalitoi- miston kynnykset	193
	Ulko-oven kynnykset	194
	Eteinen	194
	Kiirastuli	194
	Peräkammari	195
4.2.	Luonnos kehityshypoteesiksi	198
4.3.	Hypoteesin kehittäminen peiliksi	201
	Toisin toimimisen kadottaminen	205
5.	HYPOTEESI SOSIAALITYÖN KEHITYSVYÖHYKKEESTÄ	209
5.1.	Kehitysvyöhykkeen taka- ja eturaja	209
5.1.1.	Vastakkaisilta vaikuttavat orientaatiot	211
	Vanhaan palkkatyöläisyyteen kytkeytyvä suuntau- tumisstrategia	213
	Uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvä suuntau- tumisstrategia	215
	Yhteinen ”välijäsen”	216
5.1.2.	Kehitysvyöhykkeen eturaja	217
	Väline-etsintää ”eturajalla”	221
5.2.	Sosiaalityön lähikehitys?	226
6.	LISÄLEHDET	232
6.1.	Harmaata vyöhykettä konkretisoimassa	232
	Rationalisointihankkeet ja joukko yllätyksiä	233
	Työpaikkojen räätälöinnistä uuteen kysymyksenasette- luun	237

Itseaiheutetun ongelman purkaminen ja sosiaalityön vai- keutuminen	240
Kolmikot, sosiaalityön tutkimisen ja kehittämisen pienin mahdollinen yksikkö?	244
Yhdyskunnasta vetäytyvä sosiaalityö	248
Teoriat operaatioiksi	249
Kysymys ”kompetentimmasta opastajasta”	252
6.2. Tutkijan positiosta	257
6.3. Kerttu ja lähikehitys	264
Tiivistelmä	280
English summary	302
Liite	338

ESIPUHE

Sosiaali- ja terveydenhuollon kenttä, kansalaisille tarjottavat laajat ja monipuoliset palvelut, joutuvat 1990-luvulla monien uusien kysymysten eteen. Aiempien vuosikymmenten valtionohjauksella ja valtionosuuksien käytöllä osana tätä ohjausta pyrittiin moneen hyvään päämäärään. Haluttiin taata palveluja kaikille, jotka ovat niiden tarpeessa. Tästä puhuu meidän lainsäädäntömme, joka velvoittaa kunnat tarjoamaan palveluja siinä laajuudessa, jota kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Palveluilla haluttiin myös saavuttaa monia asioita; alueellista tasa-arvoa, sukupuolten välistä tasa-arvoa, eri yhteiskuntaryhmien välistä tasa-arvoa. Valtio ja kunnat lähtivät yhdessä suuren palvelujärjestelmän rakentamistyöhön. Välineinä oli normeja, valtakunnallisen suunnitelman kautta tapahtuvaa ohjausta, keskiasteen koulutus uudistuksen kautta tapahtuvaa ammattirakenteiden muutosta, pyrkimystä kohti yhä parempaa.

Erityisesti 1980-luvulla sosiaalityö oli keskeinen osa sosiaalihuollon palvelujen rakentamista. Sosiaalityöntekijät olivat avaintyöntekijöitä, jolla oli alueensa paras koulutus. Sosiaalityön kanssa kamppailtiin kuitenkin koko ajan muutaman kiusallisen reunaehdon parissa. Sosiaalityöntekijöitä ilmaantui kuitenkin vähemmän kuin tarve – ja valtion tarjoamat uudet virat – edellyttivät. Koulutuksen, palkkauksen ja kunnissa tapahtuvan arkisen työn välillä näytti olevan monensuuntaista ristiriitaa.

Monessa suhteessa kyse oli siitä samasta prosessista, joka tuntuu kaikkialla yhteiskunnan rakenteissamme. Meidän hallintojärjestelmämme, meidän ammattiyhdistysliikkeemme, meidän poliittinen järjestelmämme, kaikki nämä ovat osa samaa rakennetta joka nyt synnyttää ongelmia palveluissa sekä työntekijöille että erityisesti asiakkaille. Kuinka hallinto osana ongelmaa voi lähestyä sitä?

Tutkimus- ja kehittämistoiminta on yksi mahdollisuus suuntautua kohti uutta. Paneutumalla asiakkaiden tarpeisiin, totunnaisiin suhtautumisen ja hoidon menetelmiin, viranomaisten yhteistyöhön ja sen muotoihin voidaan ajatella löytyvän uutta ulottuvuutta työhön. Koska sosiaalityö on sosiaalihuollon avainalue, oli luonnollista että myös sosiaalityön toteutuksesta kunnissa tuli lähteä tutkimaan. Tämä projekti on yksi osa monista alueen tutkimus- ja kehittämistoimista. Se on ollut kunnianhimoinen hanke, joka ei ole tyytynyt puolinaiseen. Se lähtee tutkimaan työn peruskysymyksiä. Se ei voi sivuuttaa niitä työn piirteitä, jotka ovat osa ongelmia uusintavia käytäntöjä. Se kohtaa myös sisäpuolisuuden ja ulkopuolisuuden kysymykset. Mitä on sosiaalityön käytäntöjen ja teorian

tutkimus? Voiko sosiaalityötä tutkia olematta sosiaalityöntekijä? Mitä tapahtuu kun mies tutkii perinteisiä naisammattajeja?

Tällä tutkimuksella on ollut varsin laaja ja arvovaltainen johtoryhmä, keräten saman pöydän ääreen sosiaalityön kysymysten kannalta merkittävät tahot ja henkilöt. Todellinen monitieteinen keskustelu on kuitenkin vielä alullaan. Sosiaalityö on tässä tutkimuksessa tarjoutunut sen yhdeksi areenaksi. On syytä toivoa että sosiaali- ja terveydenhuollon ammattiteista ja ammattikäytännöistä useammatkin tarjoutuisivat samalla lailla paljaina keskusteltaviksi.

Vappu Taipale

KUVIOT JA TAULUKOT

Kuviot

- 1a: Sosiaalityö työprosessina
- 1b: Sosiaalityön tekijä
- 1c: Sosiaalityön tekijä ja asiakkaisto
- 1d: Sosiaalityön tekijä, kohde ja välineet
- 1e: Sosiaalityön tekijä, kohde, välineet ja rinnakkaiset työprosessit
- 1f: Fordistisen sosiaalityön ristiriitoja
- 2: Sosiaalipolitiikan projektit
- 3: Sosiaalivaltio fordistisena palvelutuotantona
- 4a: Sosiaalityö rakenteiden uusintajana
- 4b: Valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalvelut ”noidankehinä”
- 4c: Asiakkaiden valikointikynnykset ja sosiaalityö rakenteita uusintavana
- 5a: Sosiaalityön kohde ja tuotos
- 5b: Fordistisen sosiaalityön (ideaalinen) toimivuusmalli
- 5c: Sosiaalityön toimivan taloudellisuuden fordistinen malli
- 6a: Sosiaalityöntekijät julkisuuskentässä
- 6b: Sosiaalityöntekijät ristiriitaisessa julkisuuskentässä
- 7a: Sosiaalityön toimivuudet
- 7b: Klienttien valikointi sosiaalityössä
- 8: Tuki, pakko ja yhteisnäyttö
- 9a: Fordistisen palvelutuotannon dilemma
- 9b: Toimivan taloudellisuuden ristiriita viranomaisverkoston ja sosiaalisen verkoston rajasyteemissä
- 10: Työn sisäinen ristiriita Toikan (1984) mukaan
- 11a: Toimintakykyisyyden ”noidankehä”
- 11b: Sosiaalityön noidankehä
- 12: Sosiaalityön oletetut ristiriitaulottuvuudet toiminnan tasolla
- 13: Sosiaalityöntekijän asiakkaaseen orientoitumisen tehtävät
- 14: Asiakkaiden valikointikynnykset (sosiaalitoimiston) sosiaalityössä
- 15: Sosiaalityöntekijöiden suuntautumisstrategioista avautuvat kehittämisenäkymät Laurilan (1990) mukaan
- 16a: Rationalisointiyritykset fordismin puitteissa
- 16b: Ratkaisuyritysten ajautuminen fordistiseen kehään
- 16c: Organisoimaton yhteispalveluiden haku fordistisessa kehässä

Taulukot

- 1: Sosiaalityön menetelmät
- 2: Sosiaalityön välinekehitys
- 3a: Kilpailevat toimivan taloudellisuuden mallit
- 3b: Sosiaalityön harmaa vyöhyke
- 4: Sosiaalityön toimintamallit Laurilan (1990) mukaan

JOHDANNOKSI

Toivottavasti tästä tutkimuksesta käy ilmi hämmennys. Raporttini on oikeastaan kertomus yrityksestä jäsentää hämmentyneitä havaintoja. Kehittelen hypoteeseja sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykkeestä. En koeta todentaa hypoteeseja, vaan kehittää niitä. Lopussakin olen hämmentynyt, mutta ehkä uusista asioista.

Hypoteesit on muodostettu *Sosiaalityön tutkiva kehittäminen* -projektissa, joka toteutettiin Kajaanin, Kuhmon ja Uudenkaupungin sosiaalivirastoilla sekä Kainuun A-klinikalla vuosina 1986–1990. Hypoteesit olivat työkaluja projektissamme. Koetimme – tutkija ja tutkittavat – muodostaa käsitteitä, joiden avulla voisi tarkastella sosiaalityötä *muuttuvana* ja *vuorovaikutussuhteissaan*. Etsimme sosiaalityön ”liikkeellepanevia voimia”, jotta voisimme vaikuttaa niihin. Tämän vuoksi olimme erityisen kiinnostuneita ristiriidoista. Oletimme niihin sisältyvän uusia mahdollisuuksia. Vuorovaikutussuhteita erittelimme *systemisten* käsitteiden avulla. Yritimme muodostaa käsitteitä, jotka eivät eristäisi sosiaalityötä ”toimintaympäristöstään”; irrallaan mielletyksi ammattikunnaksi tai instituutioksi. Kiinnostuksen kohteena oli erityisesti sosiaalityön asema sosiaalivaltion palvelujärjestelmien työnjaossa. Tuo kiinnostus tarkentui projektin myötä *viranomaisverkostojen* ja *sosiaalisten verkostojen* ”kohtaamisen” pohdinnaksi. Sosiaalityön tarkastelu verkostoissaan ei ollut projektin lähtökohta, vaan tulos. Niitä käsitteitä, joita muodostimme ristiriitaisen sosiaalityön erittelemiseksi verkostoissaan, kutsun *peileiksi*. Ne on tarkoitettu *refleksion*, oman työn erittelyn, välineiksi. Peilit on raportissa esitetty graafisten kuvien, mallien, muodossa. Tekstiosassa johdan mallit.

Lähden tarkasteluun ”Kertun” työpäivästä. Kerttu on todellinen henkilö, nimi on peitenimi (peittelyn tarve tosin katoaa loppua kohti olemattomiin). Luvuissa 1 ja 2 tematisoin Kertun työpäivässä havaitsemiani asioita tutkimusongelmiksi. Voidakseni mieltää sen yhteyden, jossa tuo työpäivä toteutui tarkastelen sosiaalityön muotoutumista Suomessa. Lähestyn siis Kertun työpäivää historiallisesti (luvussa 3). Tuossa tarkastelussa Kertusta tulee yleistetty Kerttu, ammattikuntansa edustaja. Historiallisen tarkastelun kautta muodostan sosiaalityötä koskevat hypoteesini. Ne on esitetty alaluvussa 3.5. Luvussa 4 liikun nykypäivässä, projektikuntiemme sosiaalivirastojen työssä. Teen hypoteesin sosiaalityöntekijöiden ”selviytymisstrategioista” – niistä toimintatavoista, joilla sosiaalityöntekijät sääntelevät työnsä ristiriitoja. Koetan siis konkretisoida yleisluontoisia oletamuksiani. Luvussa 5 pohdin tulevaisuutta, yrittäen kiteyttää oletamukseni sosiaalityön ristiriitojen mahdollistamasta kehitysvyöhykkeestä.

Luvussa 6 Kerttu palaa kuvaan, todellisena henkilönä. Pohdin kokemuksia, joita projektissa hankimme, ja kysyn niistä Kertultakin.¹

Tämän aineiston pääluvut olivat opinnäytetyö (lisenssiaattitutkimus kesällä 1990). Kirjoitin sen kuitenkin suurelta osin uudestaan. Haaveenani on, että sosiaalityöntekijä jaksaisi lukea sen työpäivien jälkeen. En ole tosin aina itsekään jaksanut.

Raportin kirjoittaminen oli merkillinen kokemus. Olemme käyttäneet ”peilien” erilaisia versioita projektin työkaluina neljän viimeksikuluneen vuoden aikana. Osa aineistosta on siis melko vanhaa. Erilaiset käsikirjoitusversiot näyttävät tehneet projektiamme laajempiakin kierroksia. Vuosi sitten yritin saada aineistot yhteenvetäväksi julkaisuksi. Kun se oli miltei valmis, ryhdyin korjailemaan raportin rakennetta. Siirsin yhtä palaa, ja koko rakennelma alkoi kaatua. Yritin tunkea palaa takaisin, mutta tulos ei tyydyttänyt. Niinpä päätin talvella -90 kirjoittaa erillään ne luvut, jotka sillä hetkellä kiinnostivat eniten. Ensin kirjoitin ns. rajasysteemeistä - viranomaisverkostojen ja sosiaalisten verkostojen kohtaamispinnoista. Luku itsenäistyi, ja päästin sen omille teilleen. (Se on julkaistu raporttina Sosiaalityö rajasysteemeissä, Arnkil 1990). Sitten kirjoitin metodologisen luvun. Arvioin kehittävää työntutkimusta, joka on ollut keskeinen lähtökohtani. Sekin luku lähti omille teilleen. (Julkaistu Sosiaalipolitiikka-vuosikirjan sosiaalityö-supplementissa 1990)². Loppukeväällä päätin pitää jäljelläolevat luvut koossa. Lupasin luovuttaa lisenssiaattityöni tarkastajille juhannukseen -90 mennessä. Lopussa tuli (tietenkin) kiire. Huomasin puristaessani, ettei kulku aloitusluvuista johtopäätöslukuihin toiminut - varsinkaan kun kiinnostavimmat luvut olivat lähteneet omille teilleen. ”Siltana” alun ja lopun välillä oli alunpitäen niukka sosiaalityön historian tarkastelu, tiivistelmä laajemmista esitöistäni. Päätin hieman kohentaa sitä. Parikymmenliuskaisesta sillasta tuli toistasataa sivua, tämän raportin pääosa. Lisenssiaattityöni tarkastustilaisuudessa sain sitten kuulla, että olisin hyvinkin voinut jättää muun osan pois. Syksyllä ryhdyin korjailemaan lisuriani lukukelpoisemmaksi; pakotettu teksti maistui pakotetulta. Yritin saada sitä huokoisemmaksi, jättää tilaa kommenteille. Kirjoitin myös ”lisälehdet” (luvun 6), koska halusin täsmentää oletamuksiani kehitysvyöhykkeestä. Kun olin saanut aineiston suunnilleen tyydyttävään kuntoon, alkoi ”siltaluvun” loppu (3.5) pistää silmään Kirjoitin senkin suurelta osin uudelleen. Lienee jo aika päästä aineisto käsistä. Osa loputtomasta korjailusta menee varmaankin perfektionistisen nyhertämisen tiliin. Vähäinen ei ole sekään syy, että sosiaalityö osoittautui kovemmaksi pähkinäksi kuin arvasinkaan.

Tämä raportti on työpajatuote. Suurimmat kiitokseni kuuluvat ehdottomasti projektin osanottajille, tutkittavilleni. Tutkimme sosiaalityötä ja muokkasimme peilejä intensiivisessä yhteistyössä. Monista tutkimussuh-

¹ Peilien kehittelystä saa orientoivan kuvan lukemalla lopun tiivistelmän ensimmäiseksi.

² Artikkelin •n tämän julkaisun liitteenä

teista tuli ystävyysuhteita. Kiitän myös Risto Eräsaarta, jonka tapa ohjata tutkimustyötä oli yllättävä, uusi kokemus. Hän kommentoi huolellisesti, aina lupaamansa ajan puitteissa, ja yritti saada minut argumentoimaan selvemmin sellaisetkin väitteeni, joista oli aivan eri mieltä. Hän yritti saada minut olemaan enemmän oma itseni. Esa Eriksson kommentoi hypoteesejani ”fordismista”, ja oli tärkeä kumppani projektin kokeiluvaiheissakin, konsulttina. Hänen tärkeimmät kommentinsa olivat oikeastaan hänen tapansa konsultoida verkostoja. Veljeni Robert tutki omassa projektissaan työvoimatoimen verkostoja, joten saatoimme kommentoida toistemme töitä pitkin matkaa. Olen saanut lukuisia kommentteja muiltakin. Heillekin kiitokset. Sosiaalihalitus on tarjonnut erinomaiset työskentelyolosuhteet. Maija Ritamo kiitän projektini työrauhan suojelemisesta virastossamme, Terttu Roihaa avusta postitusten ja muiden kiireiden hektisimmissä vaiheissa. Vappu Taipale, projektin johtoryhmän puheenjohtaja, on taitavasti annostellut tukea ja painetta.

Helsingissä 29.1.1991
Erik Arnkil

1 SOSIAALITYÖNTEKIJÄN TYÖPÄIVÄ

Tässä luvussa esitetty työpäivä on todellinen, ehkäpä tavallinenkin. Päivää ei ole poimittu erityisen edustavuutensa takia. Se on yksinkertaisesti ensimmäinen projektissa¹ havainnoitu työpäivä.

Niitä lukijoita varten, jotka eivät ole sosiaalityöntekijöitä, on alaviitteisiin sisällytetty joitakin perustietoja sosiaalitoimistoista. Havainnointi on suoritettu siten, että istuin huoneen nurkassa muistiinpanoja tehden. Asiakkailta pyydettiin lupa ja se saatiinkin poikkeuksetta mutkattomasti.

1.1 Muuan keskiviikko

Työntekijällä ("Kerttu", yli 40-vuotias, kandidaattitutkinto, pitkä työkokemus) on aamulla ennen asiakkaiden tuloa edessään lista, johon ajanvarauksessa on merkitty puoli tuntia vanhoille asiakkaille ja tunti uusille. Kerttu tutustuu aktien pohjalta tapauksiin. Asiakasvastaanotot alkavat klo. 9.00. Kysymyksessä on viraston huolto-osasto².

¹ Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projekti (1986–1990). Rahoittajana sosiaalivirasto, Kaupunkiliitto ja Kunnallislitto. Toteutettu Kajaanin, Kuhmon ja Uudenkaupungin sosiaalivirastossa ja Kainuun A-klinikalla, joista projektiin osallistui koko sosiaalityöhön kytkeytynyt henkilöstö.

Kesästä 1986 kesään 1987 toteutettiin esitutkimusten ja historiallisen analyysin vaihe. Kevästä 1987 syksyyn 1987 toteutui empiirinen tutkimusvaihe. Syksystä 1987 kesään oli vuorossa 1988 koulutusvaihe ja syksystä 1988 vuoden 1989 loppuun kokeiluvaihe. Kevätkausi 1990 varattiin raportointiin, joka jatkuu myös syyskauden 1990. Toimin päättömisenä tutkijana ja käytettävissäni oli laajimmillaan kolmen tutkimusapulaisten työpanos. Hanna Laurila toimi tutkimusapulaistenä vuodesta 1987 vuoden 1990 kesäkuuhun. Laurila on raportoinut (1990) empiirisen tutkimusvaiheen tuloksista ja valmistelee raporttia projektin koulutusvaiheista. Projektin osanottajat raportoivat talvella 1991 kokeiluista. Muita raportteja: Arnkil 1989 ja 1990.

² Virasto jakautuu sosiaalityön osalta huolto- ja palveluosastoon. Huolto-osastolla käsitellään pääasiassa toimeentulotuki- ja lastensuojeluasioita, palveluosastolla vanhus- ja vammaistyötä. Sosiaaliviraston muihin toimintoihin kuuluvat mm. päivähoito- ja kotipalveluasiat. Kyseinen osastojako on sangen tyypillinen Suomessa. Suuremmissa virastoissa eri toiminnot on lisäksi jaettu osastojen sisällä toimistoihin. (Sosiaalivirasto 1981).

Sosiaalityön organisoimisessa on tapahtumassa muutoksia. "Oirekeskeisen" työnjaon sijaan etsitään ns. yhdennettyä sosiaalityötä (yksi työntekijä käsittelee niin rahaan, päih-

Ensimmäinen asiakas on ehkä alle 30-vuotias mies. Asiakas tarvitsee avustusta huonekalujen hankkimiseen muuton vuoksi. Kalusteita ei ennestään ole ja uusi huone on kalustamaton. Kerttu selvittää toimeentulolähteet¹ (onko työttömyysavustusta anottu ammattiliitolta).

Anomusasiaan liittyvät päivämäärät jne. eivät ole täysin asiakkaan muistissa. Papereita puuttuu. Mukanaolevia selvitetään. Keskustelua kalusteista, lämmityksestä, vuokrasta jne. Kerttu toteaa oikeutuksen yksinäisen henkilön ensiasunnon huonekaluihin ja kirjoittaa tositteen. Pyytää tuomaan kuitit ja varaamaan uuden ajan maaliskuulle.

Asiakkaan lähdettyä Kerttu kertoo toimivansa 'sisäisen kellon' mukaan. Yleensä aikataulu (aika/asiakas) pätee. Asiakaskäynnin jälkeen hän kirjoittaa heti asiakirjat, jotta ei jää niissä jälkeen.

Hän toteaa, ettei ryhtynyt soittamaan liittoon ja tarkistaman anomusasioita, jottei asiakas kokisi, että joka lausetta epäillään. "Asiakassuhde kärsii. Eivät ne pysty huijaamaan minua pitkään."

Toinen asiakas (klo 9.30) on yli 40-vuotias nainen. Kerttu on jo aamulla akteja selatessaan todennut minulle, että kyseessä on henkilö, jolla on ollut psyykkisiä vaikeuksia. Asiakas on asioinut ennenkin toimistossa, mutta ei Kertun asiakkaana.

Asiakas toteaa heti aluksi, että toivoo tämän olevan viimeinen kerta, kun joutuu anomaan toimeentulotukea. Hän kertoo taloudellisesta ongelmastaan; kuvaa erittäin täsmällisesti millainen on hänen 'reittinsä' tulo-
muodosta toiseen ja laskun maksusta toiseen, ja kuinka tähän (kaikesta päättäen tarkasti suunniteltuun ja kaitaan) polkuun on nyt ilmaantunut kuilu, jota hän ei kykene ylittämään ilman avustusta. Keskustelussa käy ilmi, että hänellä on huollettavanaan täysi-ikäinen tytär, joka parhaillaan valmistautuu ylioppilaskirjoituksiin. Tytön tulolähteet selvitetään. Asiakas syyttelee itseään: olisi pitänyt ottaa tiukempi kanta tytön huoltamiseen "kuten yksinhuoltajamiehetkin tekevät"; tytön pitäisi huoltaa itsensä

deongelmiin kuin lastensuojeluunkin liittyvät asiat sen sijaan, että näihin kysymyksiin olisi erikoistuneet työntekijät). Uudistusta puolustetaan vetoamalla ongelmien "viipaloimien" vähenemiseen sekä palvelun parantamiseen vähentämällä asiakkaan kierrättämistä työntekijältä toiselle. Vastustajat varoittavat erikoistuneen ammattitaidon menettämisestä.

Uudelleenorganisointiin liittyy myös pyrkimys sosiaalityön alueellistamiseen. Keskitetyt toimintoja hajautetaan perustamalla toimipisteitä asuma-alueille (suurimmissa kaupungeissa). Uudistuksen puolustajat vetoavat palveluiden saatavuuden paranemiseen ja paikallistuntumuksen kasvuun. Vastajat epäilevät muodostuvatko tai ratkeavatko keskeisimmät sosiaaliset ongelmat aluejakoa noudattaen. Lisäksi epäillään työntekijätiimien kutistamisen mielekkyyttä.

¹ Toimeentulotuki on ns. viimesijainen tukimuoto, jonka vuoksi työntekijän on selvitettävä ensisijaiset tulolähteet. Jos tietyt elämisen perusmenot ovat suuremmat kuin tulot, toimeentulotukea myönnetään vajauksen verran. Tulot ja varallisuus pitää siis tarkastaa. Aiemmin tarkastettiin myös menot – kuitti kuitilta. Käytäntö on tällä hetkellä kirjava. Jotkut työntekijät tarkastavat hyvinkin tarkkaan, toiset eivät juuri lainkaan. Vuoden 1989 alusta kunnissa alkoi siirtymäkausi (vuoteen 1993 saakka), jonka aikana toimeentulotuen perusosan myöntäminen muuttuu yksinkertaisemmaksi; perusmenoja ei tarkasteta.

taloudellisesti. Raha-asioita käydään läpi ja kaikki selvitykset ja tiedot täsmäävät pilkulleen. Kerttu laskee mutta epäröi. He keskustelevat vielä asiakkaan koulutussuunnitelmista. Asiakas on menossa ammatinvaihtajien kurssille. Toimistotöitä olisi tiedossa; on parhaillaan työharjoittelussa, jossa pärjää. Hän korostaa pinnistelyään ja pärjäämistään ”näissä olosuhteissa” (viittaa psyykkisiin ongelmiinsa).

Kerttu toteaa, että avustustarve menee sen verran yli normin, että on hankittava osastosihteerin lupa¹. Asiakas ja Kerttu keskustelevat vielä lukulasien hankkimisesta. Kerttu toteaa, että kustannusarviota vastaan voidaan hankkia.

Kerttu poistuu neuvottelemaan osastosihteerin kanssa. Me keskustelimme sillä välin. Juttelimme taloudellisen pärjäämisen ongelmista näinä aikoina ja mm. ’köyhyystutkimuksen’ paljastamasta lapsiperheiden ja etenkin yksinhuoltajien ankeasta tilanteesta. Asiakasta kiinnostaa onko tämäkin (havainnointini) osa köyhyystutkimusta.

Kerttu palaa. ”Annan kaikkiin näihin”. Asiakas on silminnähdessä helpotunut. Kerttu kehottaa viemään tytölle terveisiä, että tulisi neuvottelemaan tuesta. Asiakas tekee yhteenvedon päätöksestä, ja se on täsmällinen ja tarkka.

Kerttu kertoo minulle, että asia oli vietävä osastosihteerille, koska asiakasta oli avustettu ennenkin. Hän toteaa, että hän haluaa käyttää ylityksiä, silloin kun se on asiakkaan auttamiseksi tarpeellista. Kerttu huomauttaa samalla, että kaikki viraston työntekijät eivät tee niin. ”Ei siinä ole mitään järkeä, että pelataan kirjaimellisesti rajojen mukaan, vaikka sitten jouduttaisiin syöttämään asiakkaat sänkyyn”. (Kerttu toteaa, että hänen mielestään jotkut työntekijät tekevät asiakkaat täysin riippuvaisiksi pienistä avustuksista ja, että asiakkaat joutuvat jatkuvasti juoksemaan virastolla)².

¹ Kyseisessä virastossa lautakunta on delegoinut sängen paljon asiakastyön päätösvaltaa viranhaltijoille. Delegoidun toimivallan ylittäminen edellyttää valtuutusta esimieheltä.

² Etenkin kaupunkien sosiaalivirastoissa on melkoiset asiakasjonot. Asiakas saattaa joutua odottamaan viikkoja päästäkseen puhumaan akuuteista ongelmistaan. (Kiireellisimpiä asioita varten on päivystys). Työntekijällä on jatkuva ruuhka. Asiakaskäyntejä voi olla jopa yli sata kuukaudessa. Työnteon tapa vaikuttaa osaltaan asiakasruuhkiin. Joillakin työntekijöillä on harvemmat asiakaskäyntikerrat, toisilla tiuhemmat. Kuittisen ja Lepolan (1988) mukaan pienimpiä toimeentulotukisuorituksia saavat ne, joilla on pienimmät tulot ja menot. Heillä on myös tiuhimmat käyntikerrat. Asiakasmäärien kasvun syyt eivät liene pääasiassa työtylleissä. Kyösti Raunion (1983 ja 1984) mukaan sosiaalivirastojen asiakaskäyrät kulkevat tiiviisti työttömyyskäyrien heilahtelujen mukaan. Työttömyyskorvaukset eivät riitä elämiseen, täydennystä on haettava toimeentulotukena. Kuittisen ja Lepolan (mt.) mukaan valtaosa (Jyväskylän) toimeentulotukiasiakkaista saa myös jotain ”ensisijaista” sosiaaliturvan tukimuotoa. Ne ovat riittämättömiä, joten asiointi sosiaalivirastolla on tarpeen. Toimeentulotuki paikkaa pieniä työttömyyskorvauksia, sairausvakuutuksen päivärahoja ja eläkkeitä. (Perustoimeentuloryhmän raportti 1986). Asiakasmääriä lisäävät myös sosiaaliturvajärjestelmän aukot ja ”väliinpuotoamisongelmat” esimerkiksi tapaukset, joissa henkilö todetaan työmarkkinoilla työkykyvämmäksi ja eläkelaitoksissa työkykyiseksi. (Karisto ym. 1985).

Klo. 10.10 tulee kolmas asiakas, noin 30-vuotias mies. Selvästi melkoisessa krapulassa.

Kerttu toteaa, että papereita ei löydy. Hän etsii niitä riippukansiosta ja arkistosta. Tulokseton etsintä ärsyttää häntä. Vihdoin hän kysyy käynnin syytä. Asiakas ollut kuukauden työttömänä. Ei tule vielä korvausta. Anomuksen hän sanoo laittaneensa viime viikolla liittoon. Kerttu tarkistaa anomuspäivämäärän. Asiakas selittää puolustelemaan sävyyn ettei saanut palkkatietoja aikaisemmin. Etsii tositteita. Ei löydy lompakon kätkeistä. Antaa muita papereita. Kerttu kysyy avovaimon tilanteesta; ”käsittelisin mielummin siten, että olisit yhdessä L:n (avovaimo) kanssa. L. tässä (viittaa paperiin kädessään) valittelee, ettet ole oikein antanut rahaa”. Asiakas huokaa alistuneena. Kerttu toteaa, että tässä olisi kyllä avustuksen paikka ja tiedustelee pääsevätkö yhdessä. Asiakas vastaa myöntävästi. Kerttu hyvästelee, jolloin asiakas ottaa esille vielä uuden asian: ”Mitä jos on Norjassa työpaikka, jos se ei kuulu poliijoismaisen sopimuksen piiriin. Saako matkaliput?”

Kerttu toteaa, että tällaisissa tapauksissa on avustettu. Kyselee työpai- kasta ja töiden alkamisen ajankohdasta. Alkaisivat jo ensi viikolla.

Kerttu toteaa, että liput kyllä voidaan järjestää. Pyytää tulemaan huomenna (yhdessä avovaimon kanssa).

Kun asiakas on poistunut, Kerttu toteaa minulle: ”Lastensuojelutapaus. Haluamme varmuuden, että rahaa menee perheellekin. Kutsumme yhdessä. Olisi ottanut rahat kuukaudeksi ja lähtenyt. Norjan reissu kävi ilmi, kun pyysin tulemaan yhdessä. Voi saadakin työtä, ammattimies. Nyt lomautettu, ottaa ilmeisesti runsaasti alkoholia”.

Neljäs asiakas (klo 10.30) on alle 30-vuotias nainen.

Asiakas on (hänkin) työntekijälle tuttu, ja keskustelu menee suoraan asiaan. Asiakas ei ollut päässyt hakemaansa työpaikkaan. Karenssi on loppu. Kerttu tarkista tiedot laskemalla päivät. Kysyy mistä nyt kiikastaa. Asiakas kertoo, ettei ole saanut työvoimapolitiittista lausuntoa. Kerttu ihmettelee ja soittaa ao. virkailijalle; ei tavoita. Kysyy toiselta. Saa vastaukseksi, ettei lausuntoa tarvita. Soitto Kansaneläkelaitokseen. Käy ilmi, että kysymyksessä ovat Kelan normaalikiireet. Kerttu antaa käsittelyn aikataulutietoja. Selvittellään tämän hetken toimeentuloa – vuokria, TV-lupaa jne. ”Voisin antaa maaliskuuhun”, Kerttu toteaa. Hän kehottaa varaamaan ajan maaliskuulle. Selittää, ettei jatkopäätöstä varten tarvitse tulla enää sosiaalityöntekijöiden puheille. Tällaiset selvät tapaukset on siirretty kansliaan tietyille työntekijälle¹. Asiakas poistuu tositteet saatu- aan.

¹ Sosiaalitoimistoissa yritetään purkaa asiakasruuhkia (ja parantaa palvelua) määrittämällä uudelleen sosiaalityöntekijöiden ja toimistotyöntekijöiden työnjakoa. Toimistotyönteki- jöille siirretään sellaisia asiointejä, jotka liittyvät viivästyneen etuuden (esim. eläkepää- töksen) odottamiseen, samanlaisena toistuvien toimeentulotukierien jakamiseen jne. (ns. ”pitkät päätökset”).

Viides asiakas (klo 11.00 – työntekijän 'sisäinen kello' toimii minuuttilleen) on yli 30-vuotias mies. Hieman ennen hänen kutsumistaan sisään Kerttu on todennut minulle pahoitellen, että "seuraavaksi tulee asiakas, jolle on sanottava ei. Enkä ehtinyt soittaa sille"

Kerttu: "Nyt on niin ikävästi, ettei voi antaa".

Asiakas (hämmästyttäen lainkaan): "Tulinkin oikeastaan kysymään miten käy jatkossa".

Kerttu: "Veronpalautukset? Merkitsitkö lainan korot vähennyksiksi?"

Asiakas myöntää. Kerttu nuhtelee: "Ei saisi käyttää, kun saa asumistukea". Kysyy valituksesta, jonka asiakas on tehnyt eläkepäätöksestä. Asiakas selvittää ja kertoo, että asia kestää kuusi kuukautta Kelan ilmoituksen mukaan. Puhuvat avustuksesta. "Tuossa osastosihteerin kanssa juttelimme, että tämän kuun jätämme väliin" ¹.

Kerttu tiedustelee, eikö se ollutkin määrääkäs eläke, jonka lupasivat. Käy ilmi, että vuodeksi. Työntekijä huudahtaa hämmästyneenä: "Niinkö! mitä ne niin lyhyitä esittää!"

Sopivat jatkoajat, asiakas poistuu.

Kerttu toteaa minulle: "Jos eläkelaitokset eivät tempuuisi, meillä olisi huomattavasti vähemmän näitä asiakkaita". Hän ryhtyy kirjoittamaan; toteaa, ettei tiennyt ammattia valitessaan, että siinä on niin paljon 'konttorihommia'. Ei pidä niistä. Toteaa, että työntekijät ovat vaatineet sanelumahdollisuutta – kuten kasvatusneuvolassa. Ei ole tullut. Näyttää seurantapäiväkirjaa, johon työntekijät ovat ryhtyneet kirjaamaan "päättäjiä varten" todelliset työtunnit – joita kellokortti ei kaikilta osin noteeraa. 1.1.–31.8.-86 kävi yhdellä sosiaalityöntekijällä keskimäärin 83 asiakasta kuukaudessa.

Seuraavaksi merkitty asiakas jää tulematta. Kerttu ryhtyy kirjoittamaan tutkintaa lääninoikeutta varten. Lastensuojelutapaus. Lääninoikeus kaipaa tietoja, joista on jo tehty seikkaperäinen selvitys. Kerttu maalaa yli vanhat päivämäärät ja kirjoittaa tilalle uudet. Selvitys on tehty, poistumme syömään.

Ruokaillessamme kysäisen väkivallasta toimistossa. Kerttu toteaa tapauksia olleen, mutta niistä kertominen liioittelisi hänen mielestään tilannetta. Ei pidä ongelmana. Kääntää keskustelun työstressiin. Eniten häntä stressaavat "vallan ongelmat" – "siviilirohkeiden" tekojen tekemi-

¹ Kielipeli-havainto, joka toistui toistenkin työntekijöiden havainnoinneissa: Lähes aina, kun työntekijä teki myöntävän päätöksen, hän käytti minä-muotoa ("minä annan näihin"). Kun oli tehtävä epäävä päätös, muotoilu oli joko passiivissa ("tähän ei nyt voida antaa") tai esimiehen liittyvä kollektiivimuotoilu ("me emme nyt voi antaa"). Kysyin työntekijöiltä mitä delegointi vaikuttaa tähän – esimiehen selän taakse kun pääsee nyt harvemmin. Työntekijät kertoivat itseironisesti naurahtaen mm. "lenkkeilystä": Työntekijä sanoo menevänsä esimiehen puheille tai neuvottelemaan työparin kanssa, kiertää pienen lenkin käytävässä ja palaa huoneeseensa esittäen epäävän päätöksen passiivimuodossa. Työntekijöiden mielestä on vaikea sanoa ei, vaikka perusteet olisivat aivan päteviä.

nen ja siihen liittyvät riskit ja näkemuserot. Toiset vaikka ylittävät normit auttaakseen, toiset eivät taatusti tee virheitä. Toimistotyöntekijät ”vahtivat onko annettu normin mukaan ja laskettu oikein”.

Palaamme ruokatauolta. Puhelin soi. Asiakas tarvitsisi halkoja. Kerttu tuntee tapauksen. Toteaa kuitenkin, että on tarkastettava, voiko antaa. Sanoo soittavansa takaisin ja tilaavansa suoraan, jos voi antaa.

Työtoveri (”Pirkko”) tulee huoneeseen joidenkin papereiden takia. Pysähtyy pyynnöstämme juttelemaan. Hän kertoo toimeentulotukiasioiden meneillään olevasta rationalisointiyrityksestä, jota hän on ollut suunnittelemassa. (Tähän kokeiluun liittyi viimeksikäsitellyn naisasiakkaan osoittaminen jatkossa suoraan toimistovirkailijalle). Keskustelumme kääntyy ’siviilirohkeuteen’. Kaikesta päättäen Pirkko on Kertun kanssa samoilla linjoilla. He näyttävät tukeutuvan toisiinsa. Pirkko: ”Jengiä pelottaa tehdä virheitä”.

Kerttu: ”Ovat tulleet virkamiesmäisiksi. Meillä on ’tabuja’ virastossa. Jaamme kovin eri tavoin toimeentulotukea. Asiakkaat valittavat. Se on totta. Mutta mistä se johtuu? Joku tuottaa asiakkailla lippuja, näyttättää kuitteja. Ei käsittele mitään ilman papereita. Seurataan köyhien elämää askel askeleelta”.

Pirkko: ”Jengi on kahtia. Yleensä: tarkat normit, helppo hoitaa”.

Kerttu: ”Luulimme päätösvaltamme laajemmaksi, kun tuli uusi johtosääntö”.

Pirkko: ”Uutena on epävarma. Ei auta kysyä. Kaikkilla erilainen näkemys – ja se on erilainen kuin yleiskirje”.

Kerttu: ”Matin (osastosihteeri) ja Liisan (johtava sosiaalityöntekijä) linjat on ihan erilaiset. Jos Liisa on osastosihteerin sijaisena, asian esittelee eri tavoin. Taulukkoa katsotaan enemmän kuin elämäntilannetta. Mulla oli tehtostetun perhetyön jakso yhden perheen kanssa. Saatiin pitkään pelata. Perhe mielti monta viikkoa mitä kertoisivat, jotta saisivat rahaa. Kodinhoitaja kertoi. Minä sanoin: ei tarvitse keksiä, autan varmasti jos on mahdollisuuksia. Työntekijä vaihtui. Pani ruokalapuille, antoi ei-oota. Alkoivat valehdella. Asiakkaat keksivät keinoja. Esimekriksi TV-luvat jne. kannattaa päästää kaikki ulosottoon; ei näy käteinen. Täällä yritetään rakentaa vastasysteemejä, mutta aina ollaan askelta jäljessä. (Naurahtaa – kaiketi vastasysteemejä kehitteleville kollegoilleen). Pahinta on, jos työntekijä joutuu säveltämään asiakirjoja”.

Pirkko: ”Kyllä sitä sattuu. Sitä vain toivoo, ettei se päätösnumero satu lautakunnan tarkastajille ”¹.

Kerttu: ”Tämä onkin pahempi stressi kuin kiire. Aina ne ehtii hoitaa, ei

¹ Kun lautakunta delegoi päätösvaltaansa viranhaltijoille, se päättää samalla kontrollikeinoistaan. Jotkut lautakunnat käsittelevät yksilöpäätöksiä nipuissa (paksut monistepinot lautakunnan kokouksissa). Kyseisen kunnan lautakunta oli muodostanut tarkastusryhmän, joka silloin tällöin arpoi päätösnumeroita ja suoritti niiden pohjalta tarkastukset. (”Negatiivista lottoa” , sanoivat työntekijät).

siinä henki lähde. Aikaisemman osastosihteerin aikana oli yksi mummu. Normi oli 150 mk. Jäi 26 markasta kiinni. Ei antanut. Seuraavalla kerralla tein 'laskuvirheen'. Laskuvirhe on inhimillinen erehdys. Normin ylittäminen on virhe. Sitten toimistotyöntekijät motkottavat, että ettehan te osaa laskeakaan". Hän kertoo myös, miten eräs hänen ylitystapauksensa oli tullut ilmi asiakkaan kautta (tämän tietämättä mitä paljasti) ja että kollega oli ottanut asian esille 'torstaipalaverissa'. Kerttu koki tämän syvästi ammatillisena loukkauksena eikä edes ryhtynyt puolustautumaan.

Kysyn Kertulta mitä hän tekisi, jos toimeentulotukiasioiden rationalisointi alkaisi todella vapauttaa työaikaa. Vastaus tulee heti, melkein kuin valmisteltuna: Perheleirejä. Lastensuojelutarkkailuaitien yhteistyötä. (Ovat kuulemma ehdotelleetkin. On raskasta olla tarkkailun alaisena yksin. Toisia ei tunne. Ei voi tukeutua). Aluetyötä; "Koluaisiin kaikki asukaskokoukset, perheneuvolat jne.).

Klo 14.20–14.40 käymme kahvilla. Kun palaamme, sisään tulee asiakas 'listan ulkopuolelta'. (Asiakkaita on jäänyt tulematta, joten meillä oli aikaa keskusteluun ennen kahvia ja nyt Kertulla on aikaa ottaa ilmoittamaton asiakas).

Asiakas vetoaa, että saisi lapsensa pois vastaanottokodista. Kerttu ei suostu. Kyselee toimeentulotilanteesta. Asiakas selittää saaneensa kuu-kauden verran työttömyysavustusta. Avovaimo on irtisanonut asunnon. Kysyy vielä, miksi lasta ei saa kotiin.

Kerttu: "Alkuperäinen huoltosuunnitelma oli että hoidatte yhdessä"

Asiakas: "Nythän se on turha, kun asunto on irtisanottu".

Kerttu (sangen kärjekkäästi): "Tarkoitatko, että sanoitte irti, jotta saisitte lapsen vastaanottokodista? (Asiakas myöntää alistuen). "Toi ei kuullosta hyvältä. Jos muistelet huoltosuunnitelmaa. Minkä kaiken pitäisi muuttua ja että tempu ei auta".

Asiakas yrittää vielä vedota, mutta Kerttu toteaa, että tarvitaan riittävän pitkä seuranta-aika, ja että asia on kesken lääninoikeudessa.

Asiakas kääntää puheen raha-asioihin. Kysyy sosiaalitoimiston takausta lainalle, jonka on sanojensa mukaan puhunut pankista. Kerttu toteaa, ettei takaus kuulu menettelyihin ja tiedustelee, miten laina hoidettaisiin. Asiakas esittää laskelman, jonka mukaan hän selviäisi. Kerttu nuhtelee: viime kerralla esitit eri luvut. Saa selville, että asiakkaalla on – vastoin sääntöjä – lapsikorotus. Ilmoittaa ottavansa sen pois. Asiakas vetoaa voimakkaasti, ettei niin tehtäisi.

Kerttu toteaa neuvottelevansa osastosihteerin kanssa, koska ei ole järkevää, että yhdeltä tililtä otetaan ja toiselle annetaan. Varoittaa vielä lainan tuomasta tiukasta ohjelmasta. Kyselee työnhauasta. Asiakas ei ole yrittänyt kovin onnekkaasti. Kerttu kehottaa tulemaan yhdessä avovaimon kanssa.

Kun asiakas on poistunut, Kerttu kertoo minulle, että kyseessä oli juuri se lastensuojelutapaus, josta hän kirjoitti tutkinnan lääninoikeudelle. Vaimo haluaa erilleen. Mies roikkuu kiinni ja järjestää väkivaltaisia

kohtauksia. Maksettavana mm. äskettäin sisäänpotkittu ikkuna. Tuomio tulossa.

Kerttu yrittää soittaa lääninoikeuteen. Ei saa kiinni. ”Tätä se on usein”.

Klo 15.20 Kerttu hoitaa vielä aikaisemmin soittaneen asiakkaan puut. Tarkastaa akteista. Soittaa asiakkaalle: puuta tulee. ”Olivatko ne Miikkulaisen puut hyviä viimeksi? Kuka ne sitten heittää teille?”. Kerttu tilaa puut ja sopii toimituksista ja laskutuksesta.

Kerttu jää tekemään paperitöitä, minä kiitän ja poistun.

1.2 Arkinen ja jännitteinen sosiaalityö

Edellä kirjattu kuvaus ei välttämättä ole kaikilta osin ’edustava’, mutta se ei myöskään ole epätyypillinen. (vrt. Sosiaalihalitus 1981 ja Nissinen 1982).

Työ on enimmältä osaltaan toimistotyötä: asiakkaiden vastaanottamista toimistossa, asiakkaan haastatteleminen, asiakirjojen tarkistamista, laskutoimituksia, säännöspohjaisten päätösten tekemistä ja viemistä asiakirjoihin. Tämän ohella työhön kuuluu (tehtäväkuvasta riippuen) kotikäyntejä, neuvotteluja viranomaisten kanssa, joissakin tapauksissa työtä yhdyskunnissa. Lastensuojelutyöntekijät saattavat olla liikkuvampia kuin toimeentulotukityöntekijät, vanhustenhuollon työntekijät saattavat viettää enemmän aikaa useiden hallintokuntien kokouksissa jne. Pääasiassa kuitenkin yksittäiset työntekijät ottavat vastaan yksittäisiä asiakkaita.

Kyseinen virasto saattaa ympäristönäkin olla tyypillinen: melko askeettiset käytävät, joihin astutaan vahtimestarin ”akvaarion” vieritse. Asiakkaat odottavat muovituoleilla vuoroaan, seinillä on raittiusaiheisia julisteita. Työntekijöiden ”asiallisissa” huoneissa on työpöytä konttorituoleineen, asiakkaille varatut pari tuolia, pöydällä puhelin, kalenteri, kirjoitus- ja laskukone, työpöydän vieressä akteja pursuileva riippukansio. Joissakin huoneissa on kukkia, koriste-esineitä ja tauluja, toiset ovat pelkistetympiä.

Mutta mitä tutkia tuosta kaikesta?

Kiinnitin havaintoja pohtiessani huomiota ennen muuta seuraaviin seikkoihin – ja kerron tuonnempana miksi:

Havaintoaineistosta käy ilmi, että kyseinen sosiaalityöntekijä pohtii identiteettiään: samastuuko hän asiakkaisiin vai organisaatioonsa. Kerttu pohti ja toi julki *motiiviristiriitojaan*. Hänen työlleen asettamansa tavoitteet ja arkinen käytäntö näyttäisivät olevan tietyssä ristiriidassa. Hän haluaisi auttaa enemmän kuin voi (enemmän kuin säännökset sallivat) ja haluaisi muuttaa työnkuvaansa enemmän kenttätönnä luonteiseksi ¹.

¹ Sosiaalityöntekijöiden motiiviristiriitoja on Suomessa pohtinut mm. Leena Eräsaari (1981). Hän toteaa auttaja/kontrollanti -työntekijän olevan ”olenko poliisi vai ambulanssi”.

Asiakkaan ja työntekijän suhteet näyttävät jännitteisiltä. Asiakaskontaktissa tulee ilmi tietoja ja tekoja, joista asiakkaat mieluummin vaikenenisivat tai tietoja, joita he muuntelevat. Työntekijän olisi tarkastettava asiakkaan toimeentulolähteet ja niistä annettujen tietojen paikkansapitävyys, mutta tällainen tarkastustoiminta puolestaan kalvaa luottamuksellisuutta asiakassuhteessa. Jokainen asiakas on *potentiaalinen etuisuuksien väärinkäyttäjä* (säännösten ”ulosrajaama” vastaanottaja), ja työntekijä taas on *potentiaalinen virheentekijä* (toimivaltansa ylittäjä). Kontrolloitu kontrolloi¹.

Tilanne on ilmeisesti jännitteinen myös asiakkaalle. Sosiaalitoimistoon tullaan ”vapaaehtoisesti” mutta pakkotilanteessa. Koska toimeentulotuki on viimesijainen – ja tilapäiseksi ajateltu – tukimuoto, on asiakkaan edun mukaista esittää avuntarve vähäisenä ja ohimenevänä. On esiinnyttävä suoriutujana, joka vain tilapäisesti tarvitsee apua. Suuremman edun saamiseksi olisi kuitenkin tarpeellista esittää tilanne vaikeana ja pitkäkestoisena. Olisi esiinnyttävä riippuvaisena.

Samanlainen kaksinaisuus leimaa myös ”sosiaalisen suoriutumisen” kysymyksiä: Avun saamiseksi olisi tarpeen ’avautua’, mutta varomaton avautuminen voi tuoda esiin kompromentoivia tietoja ja johtaa pakkotoimiin – esim. lastensuojelukysymyksissä ja päihdehuollossa. Jännite näyttäisi saavan muodon: *toimi niin että saat maksimaalisen tuen välttämättä samalla asteittain kovenevat toimenpiteet*².

Nämä jännitteet eivät näytä jäävän vain asiakkaan ja työntekijän suhteeseen ja osapuolten tuntemuksiin, vaan ilmenevät myös *työntekijöiden välisinä*.

Kyseisessä virastossa työntekijöillä on kaikesta päättäen hyvinkin paljon toisistaan poikkeavia näkemyksiä työn luonteesta ja tavoitteista. Kertun ja Pirkon mielestä yhdet ’pelaavat varman päälle’ eivätkä tee joustavia ratkaisuja. Toiset joustavat riskien uhallakin³.

Riskit liittyvät – henkilösuhteiden ohella – *valtasuhteisiin*. Sosiaalityön-

si” – tilanteessa. Yhtäältä työ edellyttäisi emotionaalista mukaanmenemistä asiakkaan tilanteeseen, toisaalta työ on myös asiakkaiden kontrollointia ja tahdon ohitamista.

¹ Mikko Mäntysaaren (1987) mukaan taloudelliseen avustamiseen liittyvässä sosiaalityössä kontrolli keskittyy lähinnä alkoholinkäyttöön, työmoraalin valvomiseen ja perhemoraaliin. Kontrolli on Mäntysaaren mukaan rajatumpaa kuin viimeaikaisissa kriittisissä arvioissa on esitetty. Etenkin kaupunkien sosiaalityöntekijät tuntuvat tekevän sitä ”viran puolesta”, rituaalinomaisesti, intoilematta. Tuloksetkin ovat laihanlaisia; asiakkaan toiminta muuttuu harvoin.

² Asteittain kovenevat toimenpiteet ovat neuvonnasta ja ohjannasta pakkotoimiin (esim. tahdonvastaisiin laitossijoituksiin) jyrkkeneviä interventioita. Esim. lastensuojeluasiakas on auttaja/kontrollantti – työntekijän edessä hankalassa tilanteessa. ”Avaa sydämesi mulle, tahdon pelkkää hyvää sulle. Mitään piilottaa et sä saa” – on työntekijän viesti, jonka noudattaminen johtaisi ehkä työntekijän paneutuvaan tukeen. Asiakkaan kokemukset ja ennakoinnit saattavat kuitenkin ohjata varovaisuuteen.

³ Samankaltaisia ”klikkijakoja” ovat havainneet Marklund ym. (1984) ruotsalaisissa sosiaalitoimistoissa (jotka tehtäväkuvaltaan muistuttavat paljon meikäläisiä).

tekijät käyttävät sosiaalilautakunnan delegoimaa päätösvaltaa asiakastyössä. Delegoinnin ohjenuorana ovat lait, käsittelynormit, johtosäännös-
tö jne. Rajoitetun päätösvalan puitteissa työntekijät tekevät esitykset,
jotka alistetaan lautakunnalle (tai virkamiesjohdolle). Riskit liittyvät
"lautakunnan linjan" löytämiseen tai siitä poikkeamiseen. Laajemman
pätösvalan puitteissa kontrolli toimii tarkastusmenettelyn kautta ja riskit
liittyvät laillisuuskysymyksiin. Delegoinnin eri asteet kytkävät sosiaalijoh-
don ja keskijohdon (osastosihteerit, sosiaalishteerit, johtavat sosiaalityön-
tekijät) eri tavoin linjasta poikkeamisen jännitteisiin. Näihin näyttää
liittyvän myös stressitekijöitä.

Valtasuhteisiin liittyvien vertikaalisten ja työoveruussuhteisiin liitty-
vien horisontaalisten jännitteiden ohella kyseisessä virastossa näyttää
olevan ristiriitoja *suorittavan ja avustavan henkilökunnan välillä*. Toi-
mistohenkilöstö ei ilmeisesti kaikilta osin ole samoilla linjoilla asiakastyö-
tä tekevien sosiaalityöntekijöiden tietyn ryhmän kanssa. Heillä ei ole
hallintovaltaa, mutta avustava työ suo mahdollisuuksia epäsuoraan kont-
rolliin.

Jännitteitä näyttää olevan myös *sosiaalityön ja sen rinnakkaisten
työprosessien*, kuten eläkelaitosten jne. *välillä*. Nämä jännitteet ovatkin
ilmeisesti sangen voimakkaita¹. Projektiimme kuului (alkajaisiksi) loma-
ketiedustelu, jossa kysyimme sosiaalityöntekijöiltä mm. "Ketkä tai mitkä
tahot ovat sinulle työsi kannalta tärkeimmät yhteistyökumppanit"? sekä:
"Mitkä ovat mielestäsi nykyiseen työhösi liittyvän yhteistyön keskeisim-
mät ongelmat?" Tärkeimmiksi yhteistyökumppaneiksi todettiin työvoi-
matoimi, terveystoimi, asuntotoimi, koulut... Ja ongelmiksi (sangen yksi-
tuumaisesti): "asiakkaan pallottelu", vastuun kiertäminen, vaikeiden ja
epämiellyttävien asioiden sysääminen sosiaalitoimistolle, yhteydenotot
sosiaalitoimistoon liian myöhään, "emme tunne toisten työtä eivätkä he
meidän", yhteistyön satunnaisuus ja katkonaisuus.

¹ Ks. myös Synnöve Karvinen (1987): Sosiaalityöntekijät korostavat "muiden viranomais-
ten" syrjivää ja asiakasta "pallottelevaa" työskentelyä.

2 SOSIAALITYÖN TEMATISOINTI TUTKIMUSKOHTEEKSI

Sosiaalityö näyttää siis jännitteiseltä kentältä. Mutta miksi jännitteet kiinnostavat? Siitähän voisi tematisoida tutkimuskohteeksi muutakin. Mitkä siis olivat ne ”silmäläsit”, joiden läpi edellä kuvattu sosiaalityöntekijän työpäivä nähtiin?

Jorma Hänninen (1988, 3–5) toteaa, että sosiaalityön tematisointi tutkimuskohteeksi on yritys kehittää teemoja, hypoteesinomaisia ongelmanasetteluja ja ongelma-alueita, jotka ovat tutkittavan asian ymmärtämisen kannalta erityisen keskeisiä ja hedelmällisiä. Hän toteaa myös, ettei tutkimuksen kohde ole aineistossa valmiina, vaan mahdollisuutena, jonka tutkija käyttämillään menetelmillä realisoi.

Sosiaalityön ristiriidat ja kehitysmahdollisuudet ovat tämän tutkimuksen kantavat teemat. Ne on valittu siksi, että se on intresseissäni.

Ilmari Rostila (1988a ja b) on käsitellyt mielenkiintoisella tavalla tematisoinnin ja intressien suhdetta – ja näiden suhdetta ongelmanasetteluun. Hän nojautuu Ritsertin (1977) pohdintoihin. Se, millä tavalla jokin asia (tässä tapauksessa sosiaalityö) muotoutuu *ongelmaksi* (tässä tapauksessa tutkimusongelmaksi), pohjautuu siihen kuinka asia liittyy pohtijan *intresseihin* ja miten asia on hänelle *tematisoitunut*.

Yritän nyt kuvata tähän tutkimukseen liittyviä tematisointeja ja intressejä. Yritän peilata omia näkökulmiani toimeksiantoani vasten. Toimeksiantajani on sosiaalihalitus.

2.1 Tutkijan asema, tematisoinnit ja intressit

Rostilan mukaan asiat tematisoituvat siten, että

- kohdatut ilmiöt muodostuvat *silmiinpistäviksi*
- ne eivät sovi *aikaisempiin selitystapoihin*
- ne ovat *käytännöllisistä syistä tärkeitä*.

Sosiaalityö on ehkä muodostunut *silmiinpistäväksi* (valtiovallalle) mm. toimivuusongelmiensa vuoksi. Sosiaalityö on osa sosiaalivaltiollista reformitoimintaa, jolla on mm. yhteiskuntarauhan ylläpitämiseen liittyvä

legitimointitehtävä. Sipilä (1979, 129) toteaa, että sosiaalihuollolla on kaksinaisuusluonne; yhtäältä tavoitteena on vähentää konflikteja ja rauhoittaa yhteiskuntaa, mikä on eduksi hyväosaisillekin, ja toisaalta parantaa huono-osaisten asemaa.

On ehkä muodostunut asetelma, jossa sosiaalityö ei enää toimi tyydyttävästi reformina. Tilapäisten vaikeuksien ratkaisijasta onkin tullut enemmän tai vähemmän pysyvän marginaalin ylläpitäjä. Tuotantoon ja markkinoille on muodostumassa talouden ja kysytyimmän työvoiman ”kova ydin” ja sen ulkopuolelle jäävä marginaali. Sosiaalivaltio on puolestaan jakautumassa kovan ytimen ylläpitämiseen keskittyvään ”A-valtioon” ja marginaalia ylläpitävään ”B-valtioon” (Karisto 1985).

Kun (mm. sosiaalihuoltolaissa ilmaistu) palveluideologia korostaa tilapäisten ongelmien voittamista, asiakasaineistot puhuvat pitkäaikaisasiakkuudesta, marginaaliin juuttumisesta. Hyvinvointivaltiolliset lupaukset hyvinvoinnin häiriötilojen poistamisesta saavat kiusallista vasta-aineistoa.

Aikaisemmat selitystavat ovat olleet viime vuosina ankarana kritiikin kohteena. Jorma Hänninen (1988) erottaa suomalaisessa sosiaalityökeskustelussa kolme ”keskusteluaaltoa”: Ensimmäinen oli sosiaalihuollon sisäinen metodiväittely 1950-luvulla, toinen sosiaalityöhön kohdistettu ideologiakritiikki 1980-luvun taitteessa ja alkuvuosina, kolmas sosiaalityön realistisen tutkimusohjelman muotoutuminen ja hallinnollinen uudelleenorientoituminen 1980-luvun puolivälin jälkeen.

Reformoitaessa sosiaalityötä etsitään nyt selitystapoja, joilla ylittää ensimmäisen aallon ”idealistsuus” (sosiaalityö auttamisprofessiona) ja toisen aallon ideologiakriittisyys (sosiaalityö yksiviivaisesti sopeuttamisena ja kontrollina) – ehkä siksi, ettei niistä saa riittäviä keinoja ”silmiinpistävän” sosiaalityön uudistamiseksi. Auttamisprofession metodinen kehitys ei täyttänyt odotuksia sosiaalipoliittisten ongelmien kohtaamisessa. Ideologiakritiikki taas sai kehitysnäköalat kritiikin – ja arkisen sosiaalityön – ulkopuolelta.

Käytännöllisistä syistä sosiaalityön tutkiminen on toimeksiantajalleni tärkeä tämän toiminnan kriisiytymisen vuoksi. Sosiaalityön ”kriisi” ilmenee ennen muuta työntekijöiden joukkopakona sosiaalityöstä. Sosiaalityön vakansseja on erittäin vaikea täyttää – etenkin sosiaalitoimistoissa. On vaikea saada edes tilapäistä tai epäpätevää työvoimaa. Ja jos työntekijä onnistutaan saamaan, hänen pidättelemisensä on työlästä. Sosiaalihuollon selvityksen mukaan 31.12.1987 työssä olleista sosiaalityöntekijöistä yli puolet oli ollut toimessaan alle kaksi vuotta¹. (Sosiaalihuolto 1988). Sosiaalitoimistot ovat siis läpivirtaustoimistoja. Sosiaalityön ”kriisi” kan-

¹ Yli kaksi vuotta toimessaan ollut sosiaalityöntekijä on siis oloissamme jo veteraani! Sosiaalitoimistot ovat läpivirtaustoimistoja, joissa työkokemuksen karttuminen on ongelmallinen asia.

tautuu hallintoon ehkä ennen muuta vakanssiongelman kautta.¹

Sosiaalitoimistojen toiminnallisuus on ongelma ennen kaikkea asiakkaille. Jonot ovat pitkät ja asiakas saattaa joutua odottamaan viikkoja päästäkseen – pikaisille – puheille akuutissa asiassa. ”Kriisi” ei kuitenkaan ole – vastoin akateemisia odotuksia – puhjennut asiakkaiden toimintana.

Entä omat intressini? Sosiaalityön reformoiminen?

Tulin tähän tutkimustyöhön sattumaketjun kautta. Tein kesällä 1984 ”keikkatyönä” sosiaalihuollukselle sarjan koulutustilaisuuksia, joissa käsiteltiin tutkimus- ja kehittämistoimintaa sekä koulutusta ns. kehittävän työntutkimuksen metodologian pohjalta. Loppukesästä sain tarjouksen tulla ”toteuttamaan sitä mistä puhuin” – kehittävän työntutkimuksen hanketta sosiaalihuollossa. Emmittyäni (olihan kysymyksessä minulle vieras ala) suostuin (olihan kysymyksessä houkutteleva mahdollisuus tutkia varsin vapain käsin). Ilmeisesti kehittävä työntutkimus vaikutti toimeksiantajalleni lupaavalta lähestymistavalta reformitoiminnassa.

Tulin sosiaalihuollukseen tammikuussa 1985 ja aloin valmistella hanketta. Sen ”alueeksi” alkoi muotoutua sosiaalityö, jonka ympärillä oli meneillään kiihkeä debatti.

Rostilan (1988b) mukaan tematisoinnit suhteutuvat niihin intresseihin, joita asianosaisilla on myös tutkimustilanteen ”tuolla puolen”. Minulle nämä intressit ovat yhteiskunnallisen muutostyön pyrkimyksiä. Sosiaalisuuten 60- ja 70-luvun radikalismissa.

Mutta miten suhteuttaa reformismi, radikalismi ja tutkimus?

Klaus Mäkelä on todennut (1987a, 10), että kasvava valtionhallintoon kytketty tutkimustoiminta luo problemaattisia suhteita. Tutkijan tiedollinen ja käsitteellinen sitoutuminen hallintoon ei korjaannu, ”vaikka tutkija olisi kuinka kriittisesti kriittinen”.

Klaus Holzkamp (1983) kehottaa tutkijaa erittelemään positiotaan. Hänen mielestään keskeinen ehto kaikelle ”subjektitieteelle” on, että tutkija erittelee paikkansa tutkittavassa järjestelmässä.

Olen ikäänkuin kolmen järjestelmän välissä: sosiaalihuolluksen toimintajärjestelmissä, tutkijana projektimme työyhteisöissä ja jatko-opiskelijana akateemisessa yhteisössä. Kussakin koen olevani ristiriitaisessa roolissa. Hallinnolle olen kokeilemassa uudenlaista kehittämiskonseptiota – yrittäen samalla välttää ”ylhäältä” tulevien ideoiden ympäpäämistä työyhteis-

¹ Hallinnolliset ratkaisut – joissa ei puututa toiminnan sisältöön – ovat osoittautuneet ongelmallisiksi. Viimeaikaisilla valtionosuusjärjestelyillä on yritetty lisätä sosiaalityöntekijöiden vakansseja. (Kunnille on ollut tarjolla valtionosuuksia sosiaalityöntekijöiden määrän lisäämiseksi). Tulos: lisää täyttämättömiä vakansseja. Sosiaalityöntekijöiden koulutus kohotettiin korkeakoulutasoiseksi. Tulos: koulutuspaikkoihin ei ole mitään ryntäystä. Sosiaalityöntekijäkoulutukseen hakeutuneistakin huomattava osa vaihtaa opintolinjaa. Erityisen suuri kato käy harjoittelujakson aikana, etenkin sosiaalitoimistoissa harjoitteleiden kohdalla. Niistä ’harvinaisuuksista’, jotka hakeutuvat valmistuttuaan sosiaalitoimistoihin, huomattava osa käy vain kääntymässä. (Koskinen 1989).

söihin. Työyhteisöille olen kehittämisen prosesseihin involvoitunut konsultti – yrittäen samalla tutkijana välttää astumista osaksi työyhteisöjä. Akateemiselle yhteisölle yritän laatia opinnäytettä – yrittäen välttää uteliaisuuteni vaihtumista näytöksi.

Johtoryhmässämme Jorma Sipilä totesi, että emansipatorinen kapitalismikritiikki – tässä tapauksessa sosiaalityön kehittäminen – on täysin kapitalismiadekvaattia toimintaa. Ymmärrän hänen tarkoittaneen, että tällainen kritiikki mahtuu hyvin järjestelmän joustotarpeisiin ja noudattaa sitä ajattelumuodoiltaan. Jukka-Pekka Takala (1984, 8) arvostelee joko/tai -asetelmaan pohjautuvaa sosiaalipolitiikan tarkastelua. Milloin valtio nähdään rosvojoukkona milloin yhteisönä. Sen sosiaalipolitiikka nähdään joko vähäosaisten auttamisena tai (pääomaa palvelevana) kontrollipoliittisena juonena. Hän toteaa, että sosiaalipolitiikan tieteellisen tutkimuksen pitäisi päästä hedelmättömän vastaikkainasettelun ylitse ja *tehdä siitä bedelmällinen ristiriita*.

Sosiaalityön tutkimisessa erityisen mielenkiintoni kohteeksi tulivat dikotomiat, jyrkät joko – tai -asetelmat. Voisiko niiden kuvaama ilmiö olla ristiriitainen – ei vain joko sitä tai tätä, vaan molempia? Ja: aukeaako ristiriidoista kehitysnäkymiä? Onko sosiaalityö sillä tavoin sisäisesti ristiriitainen, että sen on *pakko* muuttua laadullisesti – ja sisältyykö ”pakkoihin” myös kansalaisten sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyisyyttä edistäviä (kuten virallinekin tavoitelausuma kuuluu) *mahdollisuuksia*. Voiko kapitalismiadekvaattisuus siis merkitä *sekä* toimintakykyisyyttä rajoittavia *että* niitä edistäviä tendenssejä tai mahdollisuuksia?¹

Sosiaalihalituksen intresseihin liittynee myös yritys voimistaa sosiaalityön ”aateohjausta” – tarkkoihin normeihin ja toimeenpano-ohjeisiin pohjautuvan ohjauksen vähentyessä.

Sosiaalityöllä on ikäänkuin kaksi ohjausketjua: yksi on taloudellinen, toinen ideologinen.

Taloudellinen ketju (valtiossa) lähtee valtionvarainministeriöstä ja kulkee sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön kautta läänien sosiaali- ja terveystieteiden osastoihin ja sieltä kuntien keskushallintoon. Sen tärkein instrumentti on valtionosuusjärjestelmä. Ylikankaan (1986, 240–241) mukaan valtionosuusohjauksessa on menossa kansainväliseen kilpailuun liittyvä julkisten varojen siirto yritysten tukemiseen kansainvälisessä ”pudotuspelissä”.²

Ideologinen ketju kulkee sosiaalihalituksesta (ja sen tuekseen kytkevästä tutkimus- ja kehittämistoiminnasta) kuntien sosiaalilautakuntiin ja perustyöntekijöihin. Sen keskeisimmät välineet ovat ohjeet, kokeilurapor-

¹ Vrt. Hirsch 1985, 166: ”Itse pääoma on se tekijä, jonka on pakko – tapahtuipa tämä sitten miten vääristyneesti tahansa – kehittää subjektiviteettia, kvalifikaatioita, kykyjä ja tarpeita, joihin sisältyy tyydyttämismahdollisuudet ylittäviä puolia”.

² Valtionosuusohjaus on vaihtumassa tulosbudjetoinniksi ja tulosjohtamisen kontrollikeinoiksi. (Vrt. Virkkunen 1990).

tit, koulutus, ”ideavihkot”. (Tätä kirjoitettaessa sosiaalihalitus ja lääkintöhallitus päätettiin yhdistää normiohjauksesta sivuun siirretyksi ”asiantuntijavirastoksi”).

Jos yhtäällä on kansainväliseen kilpailuun liittyvä ”thatcherismin” tendenssi, suuntaus hyvinvointivaltion purkamiseen, toisaalla on pyrkimys legitimoida valtion laaja-alainen sosiaalipolitiikka, elvyttää hyvinvointivaltio-reformismi.

Sosiaalityö on eräs (– ei välttämättä tavatoman keskeinen) alue, joka tematisoituu tässä linjanvedossa. Se siis muodostuu silmiinpistäväksi, sen aikaisemmat selitystavat eivät riitä, ja se on käytännöllisistä syistä tärkeä. Projektini on pieni osanen viime aikoina mittavasti lisääntyneitä sosiaalityön kehittämisen toimeleaisuutta.

Jorma Hänninen (1988,128) muistuttaa poliittisista ulottuvuuksista: ”Kehittämiseläkin on omat rajansa, jotka vedetään yhteiskunnallisten ryhmien etupyrkimyksissä. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden aseman parantaminen sosiaalityön kehittämisenä on myös poliittista toimintaa. Tutkimuksellisen ja hallinnollisen neutraliteetin saavuttaminen kehittämisprojekteissakin on myytti”.

Neutraliteetti on myös uteliaisuuden ulottuvuus, ts. tärkeä osa *tutkijan positiota*, eikä siis – toivottavasti – jää myytiksi. ”Kehittämisen rajoista” ja ”etupyrkimyksistä” ei ehkä tiedetä. Niitäkin voi tutkia – esimerkiksi yrittämällä kehittää. Uteliaisuus kohdistuu siis myös kehittämisen rajoihin ja etupyrkimysten toteutumiseen. Ceccin (1987) huomauttaa, että uteliaisuus ja neutraliteetti ovat vastinparit. Kun uteliaisuus lakkaa, neutraliteetti katoaa – ja päinvastoin. Uteliaisuus lakkaa, kun ”tiedetään” ”totuus”.¹

¹ Olen kokenut uteliaisuuteni ja neutraliteettini säilyttämisen vaikeana. Sitä on uhannut ennen muuta houkutus *näyttöön*. Sain onnekaan tilaisuuden toteuttaa kehittävään työntutkimukseen pohjautuvan hankkeen. Oli siis houkutus näyttää, että investointi kannatti – ja sosiaalityö kehittyi. Olen myös ollut osa kehittävää työntutkimusta kehittelevää yhteisöä, joka on pyrkinyt osoittamaan, että kyseinen tutkimusote on varteenotettava – vieläpä *hyvin* varteenotettava – metodologia. Oli siis kaksinkertainen houkutus näyttöön. Kolmas näyttöulottuvuus tulee opinnäytetyön laatimisesta, akateemisista pyrinnoista.

Projektin keskivaiheilla pysähdyin miettimään tätä oikein tosissani. Havahduin miettimään, että jos minun on tärkeätä saada aikaan näyttö pätevistä sosiaalityön kehittämisestä, en itse asiassa pysy neutraalina – enkä siis uteliaanakaan. Kaikkien vaihtoehtojen joukosta kiinnostukseni kohteeksi seuloutuu vain yksi; uteliaisuuteni siis kaventuu. Jos etenen tällä tiellä, alan huolestua kehittykö sosiaalityö, painavatko projektin työyhteisöt tarpeeksi päälle (kootakseen minulle näyttöä, itse asiassa).

Tein parhaani palatakseni uteliaaksi. Samalla olin paradoksaalisessa tilanteessa: olivathan kehittämisinterventiot tehokkain aineistonhankinnan keinoni.

Palaan tähän pulmaan loppuluvussa.

2.2 Esiymmärrys ja hämmennys

Laadullisen sosiaalitutkimuksen sääntö numero yksi koskee Gerhard Kleiningin (1982, 231–232) mukaan tutkijan esiymmärrystä: Tutkittavaa aluetta koskeva esiymmärrys pitäisi nähdä alustavaksi ja se pitäisi ylittää uudella, esiymmärryksen kanssa yhteensopimattomalla tiedolla. Hän suosittelee projektin alkuun laajaa kirjallisuustutkimusta, joka kattaa mahdollisimman vastakkaisia näkökantoja, jotta tutkijan varmuus horjuisi.

Miltä (suomalainen) sosiaalityötä koskeva keskustelu siis näyttää?

Meneillään on monta diskurssia, jotka kohtaavat vain joiltakin osin. On ”kentän diskurssi”, josta voi saada aavistuksen alan lehdistöstä. (Meneminen mukaan sosiaalityöntekijöiden keskusteleviin koulutusilaisuuksiin osoittautui minulle hedelmälliseksi kosketuskohdaksi). On myös hallinnon diskurssi, johon voi paneutua tutustumalla sosiaalityöntekijöille suunnattuihin ohjeistoihin, koulutusmateriaaleihin ja muuhun ideologiseen aineistoon. On myös tutkijoiden diskurssi, joka on paikannettavissa pääosin Hännisen kuvaamaan 80-luvun sosiaalivaltiokriittiseen ”aaltoon” ja sen herättämiin reaktioihin.

Subjektiiivinen yleiskuva, jonka lähteitä on tässä mahdollon yksilöidä, muodostui projektin valmisteluvaiheessa seuraavanlaisiksi:

- *Työntekijät* valittavat resurssien puutetta, työn ruuhkautumista ja kiirettä, ”naapuriviranomaisten” tapaa sysätä ongelmat sosiaalityön harteille, ja haikailevat ”varsinaista sosiaalityötä” – joka ei ole ”merkonomimaista etuuskäsittelyä”.
- *Työntekijöiden järjestöt ja alan kouluttajaveteraanit* hakevat työlle arvostusta professionalismin ja ”oman teoriapohjan” lujittamisesta – lisäksi asiakastyön metodisointiin sosiaalipoliittista sävytystä.
- *Hallinto* arvostelee ”toimenpidekeskeistä työtapa” – tarjoten tilalle ”alueellistamista”, ”rakenteellista sosiaalityötä”, ”asiakas objektista subjektiksi”-ideologiaa sekä ”normaaliusperiaatetta” ja ”palveluhenkisyyttä”.
- *Tutkimus* on tuottanut ”sosiaalivaltiollisen kontrollin ja sopeuttamisen” kritiikkiä – tarjoten tilalle kutsun tulla tuottamaan lisää kritiikkiä tai visioita ”vaihtoehtoisesta sosiaalityöstä”.

Kaikki vaikuttavat sangen tyytymättömiltä. Sitä ovat ilmeisesti myös monet asiakkaat (ks. Sihvo 1990).

Kritiikin vastapainoksi tai johtopäätöksiksi esitetyt visiot vaikuttivat kuitenkin kovin epäkonkreettisilta. ”Varsinainen sosiaalityö”, ”oma teoriapohja”, ”asiakas subjektina”, ”rakenteellinen sosiaalityö”, ”vaihtoehtoinen sosiaalityö” jne. eivät juuri ole täsmentyneet hahmoksi sosiaalityöntekijöiden *toiminnasta*.

Samalla kun sosiaalityö vaikutti varsin vähän arvosteltulta toiminnalta (teoriatonta toimenpidekeskeistä kontrollia ja sopeuttamista’ – huonolla palkalla), siihen näytti kohdistuvan miltei ylimaallisia odotuksia: sen tulisi

olla markkinavoimia ja "hallitun rakennemuutoksen" politiikkaa väkevempi rakenteiden muuttaja sekä yliopistoja etevämpi teoriapohjansa luoja. Siihen tuntui kohdistuvan hyvin voimakkaita intohimoja¹.

Keskustelu sosiaalityöstä vaikutti jännittävällä tavalla *dikotomiselta* (sangen äärimmäisten ja pelkistettyjen vastakohtaparien värittämältä):

yksilö *vai* yhteiskunta (työn kohteena)

yksilöllistävä *vai* rakenteellinen (työ)

terapeuttinen *vai* sosiaalipolittinen (lähestymistapa)

psykologisoiva *vai* ei-psykologisoiva (ongelmanmäärittely)

korjaava *vai* ehkäisevä (työskentely)

kontrolli *vai* auttaminen (sosiaalityön olemuksena)

objekti *vai* subjekti (asiakkaan "kohtalona")

sopeuttaminen *vai* mobilisointi (strategiana)

rahan jakaminen *vai* varsinainen sosiaalityö (sosiaalityön ytimenä)

sektoroitu *vai* yhdennetty (toimenkuva)

byrokrazia *vai* asiakkaat (samastumiskohteena).

Näytti siltä, että on olemassa *joko* oikea *tai* väärä kanta sosiaalityötä koskeviin asioihin. Oli myös joitakin sovittelevia näkökantoja, joissa yritettiin yhdistellä vastakohtaparit (esim. rakenteellinen työ, jota täydentää yksilökohtainen jne.)².

2.3 Yhteensovittamattomuuksia selityserustoissa

Sosiaalityö (ja sosiaalityöntekijä) näytti olevan tilanteessa, jossa voi tehdä vain väärin: jos teet näin, saat tuon aiheellisen kritiikin, jos taas toimit noin saat toisen aiheellisen kritiikin. Jos kontrolloit asiakkaan menokuitteja ja tuloja, voit aistia olevasi "kontrolloiva byrokraatti" ja kuulla mielessäsi tutkijoiden ja radikaalien virkamiesten haukut. Jos taas et tee niin, voit aistia olevasi taitamaton noviisi ja kuulla mielessäsi (ehkäpä korvissasikin) lautakunnan, tiettyjen kollegojen, "suuren yleisön" ja muiden asiakkai-

¹ Englantilaisen sosiologin Jeremy Seabrookin kommentti sosiaalipolitiikan päivillä Rovaniemellä syyskuussa 1986 (hänen kuunneltuaan asiastaan innostuneita sosiaalityön tutkijoita): Minua ällistyttää tämä eteenpäinmenoa henkivä poreilu. Meillä kaikki ovat aivan lattiassa. Toivottavasti meidän kehityksemme ei ole teidän seuraava vaiheenne.

² Dikotomioista ja niiden silloittamispyrkimyksistä ks. esim. Eräsaari L. 1981 ja 1986. Sosiaalihalitus 1981, Sihto 1982, Urponen 1982, Heinonen 1984 ja 1986, Saarnio 1984, Raivio (toim.) 1983, STM 1985, Kananoja 1987.

On mielenkiintoista, että valtaosa 1980-luvun kriittisistä sosiaalityö-tutkimuksista on entisten sosiaalityöntekijöiden opinnäytetöitä.

den¹ haukut. Lastensuojelussa ryhdyt toimiin joko liian aikaisin (sotkien perheen selviytymiskuvioita) tai liian myöhään (kun tilanne on jo liian pitkällä). Jos aikaistat väliintulojasi, olet elämismaaailman makuukammarieihin tuntekuuva systeemimaailman intoilija, jos myöhennät, olet vastuusta vetäytyvä ammattietiikkasi kieltäjä. Jos päihdehuollossa yrität tukea asiakasta antamalla rahaa, sinua arvostellaan psykososiaalisen tuen sivuuttamisesta ja piiloutumisesta rahanjakamisen taakse. Jos taas yrität paneutua keskusteluapuun, sinua arvostellaan asiakkaan elämän aineellisten reaali-teettien sivuuttamisesta ja ongelmien psykologisoinnista.

Teit niin tai näin, olet todennäköisimmin jättänyt yhteiskunnan rakenteet koskemattomiksi.

Sosiaalityö-keskustelussa tuntui kaikuvan monien aikakausten ääniä. Radikaalia kantaa oli mahdoton erottaa konservatiivisesta – ja päin vastoin.

Kun 1950- ja 60-luvuilla sosiaalityön metodien kehittäjät korostivat psykososiaalisen suoriutumisen merkitystä (ja saivat tukea Pekka Kuusen tapaisilta, rakennemuutoksen aiheuttamia sopeutumiso ongelmia painottavilta teoreetikoilta), he saivat vastaansa köyhyyden yhteiskunnallisia syitä ja rakenteellisia ratkaisuja korostavat arvostelijat (Veikko Piiraisen johdolla). Kumpi oli radikaali ja kumpi konservatiivinen kanta?

1970-luvun lopulla ilmaantui keskusteluihin ”yhdyskuntatyö” ja pian toteutettiin kymmeniä paikallisia hankkeita. Virastotyöhön keskittynyt, yksittäisiä asiakkaita käsittelevä sosiaalityö sai osakseen ”kansalaisten omatoimisuuteen” luottavien kritiikin. Samaan aikaan elämäntapatutkimus kertoi (ja pian yhdyskuntatyön kokeilutkin osoittivat), etteivät uudet palkkatyöläiset ole kiinnostuneita talonpoikaisesta tai vanhojen teollisuusyhdyskuntien yhdessäolosta – vaan privatisoituvat. Mikä oli radikaalia, mikä konservatiivista?

1980-luvulla yksilökohtainen sosiaalityö sai osakseen ideologikritiikkiä ja vaatimuksia ”rakenteellisesta vaikuttamisesta” ongelmien yksilöllistämisen sijaan. Samaan aikaan sosiologinen keskustelu alkoi hahmottaa uutta palkkatyöläisyyttä kasvavana yksilöllityksenä ja elämänkohtaloiden eriytymisenä. Mikä on radikaali ja mikä konservatiivinen johtopäätös?

1980-luvulla alkoi myös keskustelu ”vaihtoehtoisesta sosiaalityöstä” ja – länsisaksalaisvaikutteisesti – ”itseapuun auttamisesta”. Asiakkaita viraston asiakassuhteessa pitävää sosiaalityötä arvosteltiin ja tilalle tarjottiin näköalaa vapaaehtoistyötä tukevasta sosiaalityöstä. Samanaikaisesti toisia kansainvälisiä virtuaaksia seuraavat keskustelijat varoittivat ”thatcherismista” ja hyvinvointivaltion purkamisesta mm. kehittelemällä erilaisia vapaaehtoisuuteen pohjautuvia ratkaisuja. Mikä oli radikaalia ja mikä konservatiivista?

Ehkäpä ei kumpikaan – tai molemmat?

¹ Ks. Sihvo 1990. Osa asiakkaista toivoi tiukempaa kontrollia sosiaalityöhön.

Narskin (1974, 52) mukaan teoriassa esiintyvät ristiriitaisuudet, antinomia-ongelmat, ovat erittäin hyödyllisiä tutkimukselle mikäli ne ymmärretään ongelmiksi, eikä niitä yritetä ratkaista *sanallisten manipulaatioiden* avulla. Ne kertovat ristiriidoista siinä todellisuudessa, jota teoriat yrittävät jäsentää.

2.4 Rajaton tutkimuskohde?

Veikko Piiraisen tilitys ”Sosiaalihuollon etäntyminen yhteiskunnasta” (1974, 400 – 401) on komea sanallisten manipulaatioiden kritiikki – ja samalla askarruttava sosiaalityön sanallinen määritelmä. Piiraisen pohdinta on ajankohtainen nykyäänkin – ongelmallisuutensa vuoksi.

Hän toteaa, että 1950- ja 60- luvuilla oli tultu tilanteeseen, jossa sosiaalihuollon aatesisällön ja toteutuksen sekä toisaalta noina vuosikymmeninä vaikeuksissa olleiden ihmisten välille syntyi ristiriitaa. 20-luvulta lähtien köyhäinhuolto oli saannut säännöspohjaa, joka antoi sille jatkuvuutta. Tämä jatkuvuus merkitsi myös viivettä.

”Kun se (em. ristiriita -EA) kärjistyi etenkin 1960-luvun loppupuolella, sitä koetettiin lieventää suomentamalla jälleen uutta ulkomaista oppiasanastoa ja turvautumalla yritystoiminnan termeihin. Sen mukaan sosiaalihuollon sanottiin nyt tuottavan väestölle palveluksia ja puhuttiin sosiaalihuollon palveluksista”.

Uusi sanasto ei Piiraisen mukaan peittänyt sitä ristiriitaa, ettei sosiaalihuollolla ollut tarjota ihmisten odottamia asuntoja, ei ansiotyötä työttömille, ei palveluksia koulutuspuhjan hankkimiseksi nuorisolle, ei kuluttajanvalistusta vähävaraisille kuluttajille.

Tämä sosiaalihuollon etäisyys yhteiskunnasta tulee Piiraisen mukaan ymmärrettäväksi sosiaalityön uuden opin kautta. ”Se ohjasi tulkitsemaan sosiaalisiin vaikeuksiin joutunutta ihmistä sielullisesti kieroutuneeksi ja sen johtosta huonosti sopeutuvaksi a- ja antisosiaaliseksi. Sosiaalityö siten puolestaan tuki käsitystä, joka salli ohittaa yhteiskunnassa olevat sosiaaliset epäkohdat ja toimeentulon perusongelmat ja leimasi poikkeavuusmerkinnöin ihmisen itsensä. Sosiaaliseksi ongelmaksi tuli vaikeuksiin joutunut ihminen ja ratkaisuksi tämän sielullinen erittely ja käsittely, so. hänen sopeuttamisensa yhteiskuntaan” (emt., 401).

Piirainen toteaa, etteivät sanalliset manipulaatiot peittäneet sitä, ettei *sosiaalihuollolla* ollut tarjota asuntoja, ansiotyötä, koulutuspalveluksia, kuluttajanvalistusta. Nyt, parinkymmenen vuoden kuluttua todetaan, että *sosiaalihuollon* tarjoamat asuttamis-, työllistämisen-, koulutus- jne. palvelut ovat keskeinen *rakenteellinen ongelma*. Sosiaalivaltio jakautuu kahtia: ”kovan ytimen A-valtioon”, jossa toteutetaan ”normaalit” asunto-, työ- ja koulutusmarkkinat jne. sekä ”B-valtioon”, jossa asutetaan, työllistetään ja

koulutetaan marginaaliväestöä. Rakenteellista työtä puolustaessaan Piirainen puolusti rakenteellisesti ongelmallista ratkaisua.

Psykologisoiva *sosiaalityö* oli Piiraisen mielestä syyllinen rakenteellisista ongelmista etäännyneeseen *sosiaalipolitiikkaan*. Olisiko etäännyneen sosiaalipolitiikan ratkaisukin *sosiaalityön* piirissä?

Tämä rajausongelma (oikeastaan rajattomuusongelma) toistuu vuosikymmentä myöhemmin, rakenteellisen sosiaalityön työryhmämuistiossa (STM, 1985). "Rakenteellisessa sosiaalityössä muutospyrkimysten kohteina ovat yhteiskunta- ja yhteisötasolla vallitsevat rakenteet ja prosessit – eivät yksittäiset yksilöt ja perheet siinä mielessä kuin perhe- ja yksilökohtaisessa työssä" (mt., 9).

Arvosteltuaan "toimenpidekeskeistä" ja korjaavaan yksilötyöhön rajoitettavaa sosiaalityötä työryhmä ehdottaa rakenteellista vaikuttamistoimintaa. Työryhmä ehdottaa, että 20 % sosiaalityöntekijän työajasta suunnataan rakenteelliseen sosiaalityöhön, ja että sen vaatima aika huomioidaan työajan ja työvoiman mitoituksessa (mt., 59).

Yksilöt ja perheet ovat siis työryhmän mielestä selkeästi eri kohde työlle kuin rakenteet.

Anthony Giddens (1984) arvostelee ns. strukturalistisia sosiologisia selitysmalleja siitä, että struktuurit, rakenteet, irroitetaan toiminnasta. Hänen mielestään rakenteita olisi hedelmällistä tarkastella *rakenteistumisen* prosessissa, sellaisessa toiminnassa, jossa *toimijat uusintavat rakenteet toimiessaan niissä*. Hänen mielestään "rakenne" on käyttökelpoinen käsite sosiologiassa vain toiminnan yhteydessä. Hän perää toimivien subjektien, myös yksilöiden, tarkastelua rakenteistumisen yhteydessä.¹

"Giddensiläisittäin" ajateltuna sosiaalityöntekijät tekevät (yksilö- ja perhekeskeistä työtä tehdessään) jatkuvasti "rakenteellista sosiaalityötä" – rakenteita uusintaen, siis sata prosenttia työajasta. Suositus 20:n prosentin rakenteellisesta työstä on näin ajatellen kovin yksinkertaistava. Pitäisikö työajasta käyttää 80 % rakenteiden uusintamiseen ja 20 % niiden muuttamiseen? Pitäisikö työvoiman mitoituksessa huomioida uusintajat ja muuttajat?

Narskia mukaillen: ristiriitaisuudet selityspenastoissa saattavat heijastella ristiriitoja tutkittavassa kohteessa. Selvästikin rakenteiden ja sosiaalityön suhde on ristiriitainen kohde.

Piiraisen ja em. työryhmän visiot herättävät kysymyksen *mikö kaikki oikeastaan on sosiaalityötä?*

¹ "Yhteiskuntateorian nykyinen kiireisin ja tähdellisin tehtävä ei enää ole subjektin käsitteellinen eliminointi, vaan päinvastoin subjektin uudelleen löytämisen edistäminen ilman uutta lankeamista subjektivismiin. Väitän, että tämä uudelleen löytäminen edellyttää, että tulkitsemme 'sen mitä ei voi sanoa' (tai ajatella) toimintakäytäntöinä" (Giddens 1984, 81). Ja: "Sosiologisen analyysin sopiva kohdennuspiste on (...) rakenteiden ilmeneminen yhteiskunnallisten järjestelmien uusintamisessa sekä tämän uusintamisen välineenä että tuotoksena" (emt., 172).

Yksi sosiaalityön rajaus- ja ratkaisutapa tutkimuksessa olisi ”realistinen” toteamus, että sosiaalityötä on se mitä sosiaalityöntekijät tekevät. Mutta kriteeri olisi tällöin muodollinen. Sosiaalityö-nimikkeellä tehdään mitä erilaisimpia asioita mitä erilaisimmissa yhteyksissä – ja yhteinen nimittäjä on formaali ammattinimike.

Toinen tapa voisi olla sosiaalityön ”erityislaatuisuuden” etsintä, muista toiminnoista ja ammateista erottelevan kriteerin löytäminen. Marjatta Eskolalle (1981) se on ”auttaminen”: lääkäri parantaa, opettaja opettaa, sosiaalityöntekijä auttaa. Tämä tuskin rajaa sosiaalityötä – eikä ehkä kuvaa sen ydintäkään.

Heinonen (1984) johtaa sosiaalityön sosiaalivaltion funktioista (palkkatyöläisyyden uusintamisen ja järjestelmän ylläpidon tehtävistä) ja toteaa sosiaalityön ”sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmäksi”. Hän tulee kuitenkin toistaneeksi koko sosiaalivaltion tehtävät pienoiskoossa ja kertoneeksi hyvin vähän itse sosiaalityötoiminnasta.

Myös Piirainen ja rakenteellisen sosiaalityön työryhmä kuvaavat sosiaalityön tehtäviä siten kuin voitaisiin kuvata koko valtiollisen sosiaalipolitiikan tehtäviä.

Onko niin, että mitä vähemmän on ”rakenteellista sosiaalipolitiikkaa” (mitä hallitsemattomampaa on rakennemuutos), sitä enemmän kaivataan ”rakenteellista sosiaalityötä” – ja sitä epämääräisemmäksi käy sosiaalityön rajaus?

Blanke ja Sachsse (1978, 1987) pohtivat sosiaalityön laajenemista: se löytää yhä uusia tarpeita ja vajauksia, joihin sen tulisi puuttua, laajentuen ’rannattomaksi’.

Mikä tämä laajeneva ja käsitteellisestikin käsistä karkaava kohde oikein on?

Minulle muodostui paradoksaalinen tutkimustehtävä: samalla kun yritin käsitteellisesti jäsentää rannatonta tutkimuskohdettani, tutkin reaalisesti olemassaolevaa, rajallista toimintaa: kolmen sosiaaliviraston ja yhden A-klinikan henkilökunnan työtä. Työskentely eteni limittäin. Koetin muodostaa käsitteitä sosiaalityön tematisoimiseksi tutkimuskohteenä, käsitteitä vein sosiaalityöntekijöille, tutkittavaan prosessiin. Projekti oli eräänlainen työpaja, jossa yritimme työstää *peilejä* sosiaalityön itseymmärryksen muodostamiseksi.

2.5 Sosiaalityö ikkunana

Sosiaalityön historiallinen analyysi oli tämän projektin ensimmäinen varsinainen tutkimusvaihe. Se toteutettiin vuosina 1986–87. Historiallisen analyysin tehtävänä oli ”rekonstruoida” sosiaalityö. Yritin hahmottaa nykysosiaalityötä tarkastelemalla miten se oli nykyisenlaiseksi tullut.

Yritin sekundaariaineiston (sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön historiaa koskevat tutkimusaineistot) pohjalta tarkastella sosiaalityön kehitysvaiheita vaivashoidosta köyhäinhoitoon, yhteiskunnalliseen huoltoon ja sosiaalityö-nimikkeellä tehtävään työhön. Tarkastelusta uhkasi kuitenkin tulla jännitteetöntä ammattikuntahistoriaa, yhteyksistään irrallista kuvailua.

Toinen yritys oli tarkastella sosiaalityön kehitysvaiheita sosiaalisten ongelmien kehitysvaiheiden yhteydessä. Teimme yhteistyötä Mirja Satkan kanssa. Hän tarkasteli – osana väitöskirjatyönsä kehittelyä – sosiaalityön toteutustapojen ja oppien kehitystä. Minä koetin hahmotella niitä sosiaalisia ongelmia, joiden ratkomiseen sosiaalityökin liittyi. Näkökulmaksi muotoutui *palkkatyöläisyyden ja sen tukirakenteiden* kehityksen tarkastelu. Valitsemastamme näkökulmasta sosiaalityö hahmottui siis erääksi valtiolliseksi palkkatyöläisyyden tukirakenteeksi. Tukirakenteiden kehitysvaiheet jaksotin kahteen pääperiodiin: (1) ”*pienitilaprojektiin*”, jolla kansalaissodan jälkivaiheista jälleenrakennuskauteen pyrittiin ratkomaan maatalous-Suomen liikaväestöongelmaa, yleistyvän palkkatyöläisyyden uusintamista ja yhteiskuntarauhaa, (2) ”*sosiaalivaltioprojektiin*”, jolla on toisesta maailmansodasta lähtien pyritty luomaan teollisen Suomen sosiaaliset edellytykset. Sosiaalityö-nimikkeellä tapahtuva toiminta liittyy jälkimmäiseen projektiin. Vaikka vaivashoitoa ja köyhäinhoitoa voidaan pitää sosiaalityön ”edelläkävijöinä”, sosiaalityön historiassa on jyrkkä katkos. Köyhäinhoito oli *ensisijainen*, käytännöllisesti katsoen ainoa julkinen uusintamisinstanssi talonpoikaisen tuotannon ja palkkatyösuhteiden ulkopuolelle jääneille. Pulavuosina alkoi muotoutua jo työvoimatoimi (hätäaputyöt työttömille jne.), mutta nämä uutuudet olivat vielä *köyhäinhoitoa täydentäviä*. Toisen maailmansodan olojen sosiaalipolitiikasta sai alkunsa valtiollisten reformien sarja, joka tuotti laajenevan verkoston *ensisijaisia* uusintamisjärjestelmiä palkkatyöläisille (asuntopolitiikka, eläkepolitiikka, terveyspolitiikka, koulutuspolitiikka jne.). Sosiaalityö viimesijaistui, *siitä* tuli yhä selvemmin ensisijaisten järjestelmien *täydentäjä*. Maailmansodan seurauksena tapahtui Suomessa myös poliittisen hallitsemistavan muutos: väkivaltaelementtejä painottava hallitsemistapa kääntyi reformeja painottavaksi. Köyhäinhoito liittyi ensinmainittuun, sosiaalityö viimeksimainittuun hallitsemistapaan.

Alkuperäinen, ”ammattikuntamainen”, rajaukseni siis kyseenalaistui. Olin ryhtynyt tarkastelemaan rajatusti sosiaalityötä, rajaten senkin *sosiaalitoimistojen* sosiaalityöksi. Alkoi yhä selvemmin käydä ilmi, ettei sosiaalityötä ole hedelmällistä tarkastella irrallisena saarekkeena. *Viimesijainen kun tulee ymmärrettäväksi vasta ensisijaisten yhteydessä*. Kun sosiaalityö ”täydentää” ongelmaoppilaitaan poistavia kouluja, työvoiman tarjontaan keskittyviä työvoimatoimistoja, päihdeongelmaisia välttelevää terveydenhoitoa, asiakkaitaan valikoivia erityispalveluja, häiriötöntä vuokranmaksua vaalivaa asuntotointa jne., *tarkasteluyksikön on oltava se toisiaan täydentävien toimintojen verkosto, jonka kulloisenkin ongelman*

ratkonta muodostaa. Tarkasteltavaksi tulee tällöin kuitenkin tavattoman laaja kohde. Se avautuu rannatomana.

Ratkaisuni oli lopulta yksinkertainen:

Sosiaalityö (ja rajatusti, sosiaalitoimistojen sosiaalityö) on se ”ikkuna” tai näkökulma, josta lähestyn tuon sosiaalivaltiollisen verkoston tutkimista.

Ikkuna voisi olla mikä muu hyvänsä, mikä tahansa muukin ongelmanratkintaan kytkeytyvän yhdistelmän osa. Verkostolla ei välttämättä ole ”keskipistettä”. Ensisijaisten ja viimesijaisten tukijärjestelmien ”yhteispeiliä” voisi tarkastella myös ensisijaisista käsin.

2.6 Tutkimuskohde – sosiaalityön ristiriidat ja kehitysvyöhyke

Kiinnitin siis huomiota Kertun työpäivän *jännitteisiin*. Minua kiinnosti voisivatko ne olla ilmauksia sosiaalityön *ristiriidoista*. Ristiriidoista taas olin kiinnostunut, koska halusin tutkia sosiaalityön *kehitystä*.

Olin aloittamassa tutkimusta, jossa yritettäisiin tutkia sosiaalityön *potentiaalista, mahdollista, kehitystä* yrittämällä toteuttaa laadullinen kehitysskel työssä. Tarvitsin suuntaavaa olettamusta siitä mahdollisuuksien vyöhykkeestä, jonka ristiriidat ehkä olivat ”kypsyttäneet”. Kertun työpäivä jännitteinen – niin kuin myös sosiaalityötä koskeva väittely dikotomioineen – problematisoi nykyisen työn.

Kertun työpäivä näytti olevan kiinnostavalla tavalla uuden ja vanhan rajapinnassa: Sosiaalityöntekijät kohtaavat työssään uusimpia syrjäytymismuotoihin, elämäntapoihin, sosiaalisiin verkostoihin, arvoihin jne. liittyviä ilmiöitä – historiallisesti muovautuneessa sosiaalityössä. Näitä ilmiöitä he kohtaavat asiakas- ja asiaruuhkan oloissa, jossa ”varsinainen sosiaalityö” on kaipuun täsmentymätön kohde. Heidän työhönsä suuntautuu yhtäältä *toimivuuspaineita*: työn pitäisi olla tuloksellista huono-osaisten auttamista ja legitimaatio toimintaa, toisaalta *taloudellisuuspaineita*: työn pitäisi olla perusteltu investointi. Ristikäisissä paineissaan sosiaalityöntekijät kehittelevät ehkä omia ”selviytymisstrategioitaan”. Niitä toteuttaessaan he sekä ylläpitävät sosiaalityötä että mahdollisesti tuovat siihen uusia elementtejä. Näitä ”ituja” halusin löytää. Tunnistaakseni idut iduiksi tarvitsin suuntaa-antavan hypoteesin. Sen aineksia etsin historiallisesta erittelystä. Tarkastelin sosiaalityön kehitysvaiheita *palkkatyöläistymisen tukirakenteena* ja *sosiaalisen tuen ja kontrollin yhteiskunnallistumisena* osana sosiaalivaltiollisia rakenteita.

Ennen muuta minua kiinnostivat ne murroskaudet, joissa sosiaalityö vaiheittain ”itsenäistyi” nykyistä työprosessia muistuttavaksi. Murros-

kohdissa minua kiinnostivat ennen kaikkea ristiriidat – niiden kärjistyminen ja muotoutuneet uudet ratkaisutavat – ja ristiriitojen uudet kärjistymät.

Olettamukset, joihin päädyin, oli yhtäältä tarkoitettu tutkimuksen suuntaamiseksi, toisaalta ne olivat *sosiaalityötä koskevia käsitteellistyksiä sosiaalityöntekijöille itselleen*. Projektin osanottajat ottivat hypoteesit tarkastellunsa ja veivät ne kokeiluun. Hypoteesit ristiriidoista ja kehityksestä on siis muodostettu peileiksi sosiaalityöntekijöille, ja sellaisina niitä on muokattu.

Peilillä tarkoitan sellaista käsitettä, joka ”näyttää” myös kohdetta tarkastelevan subjektin osana kohdetta. Kun kohdetta tarkastellaan näin, osoitautuu, että se on toimintaa. Kohdetta tarkasteleva subjekti voi siis nähdä itsensä osana tarkastelemaansa toimintaa – ja mahdollisesti myös havaita tämän toiminnan toistuvat käytännöt, rakenteet.

Työskentelyni projektissa tapahtui kahdella foorumilla – joilla oli kovin erilainen tempo. Yksi foorum oli tutkijankammio ja tutkijayhteydet¹, toinen osanottajien työyhteisöt, projektin seminaarit ja kokeilut. Saatoin aluksi keskittyä miltei kaikessa rauhassa sosiaalityön historialliseen erittelyyn (kesästä 1986 kesään 1987). Muodostin pohjaa-antavat hypoteesit ristiriidoista ja kehityspotentiaaleista. Niihin pohjautuen suunnittelin empiiriset tutkimustehtävät ja aloitin keväällä 1987 tutkimusapulaisteni kanssa aineiston hankinnan (työn havainnoinnit ja työntekijöiden haastattelut). Yritin kuitenkin jatkaa hypoteesien kehittelyä kammiossani, mutta tempo alkoi jo muuttua. Tehtävänä oli myös empiirisen aineiston analyysi. Syksystä -87 alkoivat koulutus- ja työseminaarit, joissa tarkasteltiin ja muokattiin käsitteitä sosiaalityöstä, peilejä. Toivoin, että projektin osanottajat ryhtyisivät erittelemään omaa työtään. Kun näin tapahtui, minulle tuli kiire haalia lisää aineksia peileihimme. Kesästä -88 vuoden -89 loppuun toteutettiin muutuskokeilut. Tutkijankammioni rauha oli tipotiessään. Projektimme työpajaan oli jatkuvasti heitettävä peilien aihioita. Sen ohella, että kokeilut lisäsivät teoreettisten eväiden kysyntää, ne toivat esiin muutostyön ristiriitoja.

Esitän nyt peilit hypoteesina sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykkeestä. Loppuluvussa (”lisälehdissä”) pohdin muutostyön problematiikkaa.

¹ Eräänä niistä projektin johtoryhmä: Risto Eräsaari, Jari Heinonen, Chris Meyer, Lasse Murto, Mikko Mäntysaari, Pekka Saarnio, Jorma Sipilä ja Kyösti Urponen yliopistoista, Sulo Aho ja Maija Strandström kunnallisista keskusjärjestöistä, Matti Heikkilä, Maisa Maaniittu ja Maija Ritamo sekä Vappu Taipale (puheenjohtajana) sosiaalihuolluksesta.

2.7 Raportin rakenne

Seuraavassa luvussa (luku 3) kysyn 'miksi juuri tällainen sosiaalityö'. Palaan sosiaalityön muotoutumiseen ja "rannattomuuteen". Yritän rekonstruoida sosiaalityön, "rakentaa sen" niistä aineksista, joista näen sen historiassaan muodostuneen. Toivon, että lukija käsittää yritykseni ajatuskokeiksi. Yritän muodostaa käsitteitä, joilla nykysosiaalityötä voisi tutkia empiirisesti. Jos käsitteet ovat hedelmällisiä, niillä voi tutkia – ja tutkimukseen vietyinä ne muuntuvat, korjautuvat, tarkentuvat.

Luvussa 4 yritän konkretisoida kuvaa. Tarkastelen eräitä empiirisen tutkimusvaiheemme tuloksia. Tällöin en puhu sosiaalityöstä yleensä, vaan juuri projektikuntiemme sosiaalityöstä. Yritän kuitenkin tehdä yleisempiä johtopäätöksiä. Johtopäätökset tässä luvussa, kuten koko raportissakin, ovat käsitteitä. Yritän siis muodostaa sellaisia käsitteitä, joilla sosiaalityöntekijät voivat tutkia itseään. Jos siis löydöksilläni on jotakin yleistettävyyttä, ne ehkä tulevat käyttöön (peileiksi) siellä täällä. Esitän luvussa 4 hypoteesin siitä, millä tavoin sosiaalityöntekijät sääntelevät työnsä ristiriitoja valikoimalla asiakkaitaan. Vaikka tuloksena on hypoteesi (valikointikynnyksistä), en yritä todistaa, että valikointi tapahtuisi juuri kuvaamalla tavalla tai vain niin. Yritän tässäkin muodostaa peiliä – joka toisissa yhteyksissä voi tuottaa sekä toisenlaisia tuloksia että korjauksia hypoteesiin. Toivon, että olen saanut aikaan ainakin *yhden* hedelmällisen tavan tutkia arkista sosiaalityötä.

Luvussa 5 palaan kehityshypoteeseihin. Esitän hypoteesini sosiaalityön kehitysvyöhykkeestä ja sen jännevälistä. Tässäkään en yritä väittää, että sosiaalityö kehittyisi "automaattisesti" kuvaamaani suuntaan. Yritän muodostaa hypoteesin, jonka avulla sosiaalityöntekijät voisivat tunnistaa mikä on *uutta* heidän työssään.

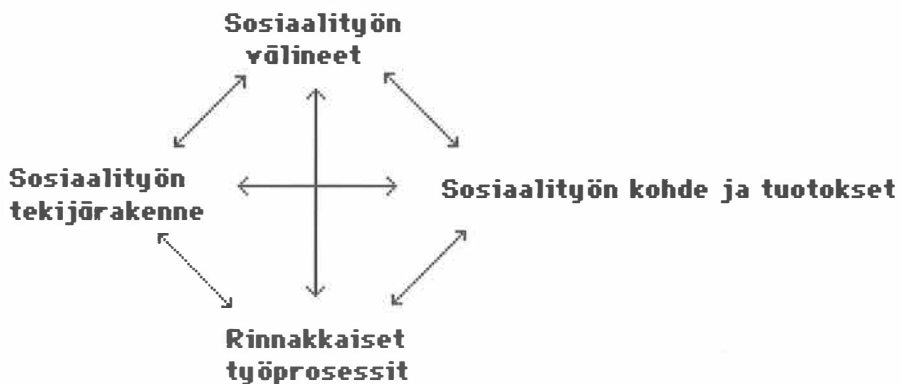
Luvussa 6, "lisälehdissä", pohdin sosiaalityön lähikehitystä. Käsittelem (alustavasti) kokeilujemme esiin tuomia seikkoja. Keskeinen opetus on, että *ryhdyttäessä aloitteellisesti toteuttamaan muutosprosesseja kehitysvyöhykkeellä tuo vyöhyke konkretisoituu ratkaistaviksi ongelmiksi. Ristiriidat täsmentyvät konfliktiasetelmiksi*. Itselleni pidän tärkeänä kahta opetusta. Ensinnäkin sitä, että ongelmia ei voi ratkaista abstraktisti. Kun ne konkretisoituvat, ne voidaan ratkaista. Toiseksi sitä, että tutkija ei voi asettautua tutkimuskohteensa ulkopuolelle. Itse asiassa kaikki keskeinen tutkimusaineisto on käsillä siinä tavassa, jolla tutkija liittyy tutkimaansa prosessiin.

3 MIKSI JUURI TÄLLAINEN SOSIAALITYÖ?

Miksi juuri Kerttu, juuri näiden asiakkaiden kanssa, juuri näillä välineillä, juuri sosiaalitoimistossa? Miksi siis juuri tällainen sosiaalityö?

Näin Kertun ottavan virastolla vastaan asiakkaita, joilla oli rahaan, perhekysymyksiin, lapsiin, asumiseen ja työhön liittyviä pulmia. Kerttu koetti hoitaa asiaruuhkaa näkemystään ja sisäistä kelloansa noudattaen – kokien työn jännitteitä. Yhteiskuntatieteiden kandidaatti jakaa virastolla rahaa, neuvoja ja elämäntapavaatimuksia – paineenalaisissa olosuhteissa. Mistä on kysymys?

Koetan hahmotella Kertun työpäivän taustaa. Tarkastelen sosiaalityön vaiheita tähän saakka. Mielenkiintoni on kuitenkin nykyisessä ja mahdollisessa, ei menneessä. Koetan tehdä kuvauksen sosiaalityöstä päästäkseni erittelemään sitä. Käytän päätelmiäni esittämiseen seuraavanlaista kaaviota¹:

Kuvio 1a: Sosiaalityö työprosessina

¹ Kuvion pohjana on Engeströmin (1987) mallinnus työprosessista kohteen, välineen, tekijän ja rinnakkaisten työprosessien systeeminä.

3.1 Miksi juuri Kerttu?

Kerttu, jonka työpäivää siis projektimme aloitusvaiheessa havainnoin, on yliopistossa koulutettu kandidaatti. Hän edustaa ammattinsa koulutushierarkian huippua – myös kansainvälisesti. Pitkä kehitys on johtanut seurakuntien toteuttamasta vaivaishoidosta maallikko-luottamushenkilöiden toteuttamaan vaivais- ja köyhäinhoitoon, siitä vähäisen koulutuksen saaneisiin palkattuihin työntekijöihin yhteiskunnallisessa huollossa ja vihdoin Kertun tavoin koulutettuihin sosiaalityöntekijöihin.¹

Kun vaivaishoito maallistui, sen saivat toteutettavakseen kunnalliset vaivaishoitohallitukset, luottamusmieselimet, joita vaivaishoidon tarkastelija ohjasi valtakunnallisesti. Vuoden 1922 köyhäinhuitolaki toi toiminnan johtoon köyhäinhoidon ylitarkastajan, aluetasolle piiritarkastajat ja kuntatasolle köyhäinhuitolautakunnat, lastensuojelulautakunnat, kasvatustalautakunnat ja piirivalvojat. Kaikki toteutusportaan 'työntekijät' olivat maallikoita. (Rinne ja Jauhiainen 1988, 155–256). Köyhäinhuitolaki tosin jo mahdollisti tarkastajien palkkaamisen valvomaan ja järjestämään kunnan köyhäinhoitoa, mutta ammatillistuminen käynnistyi verkkaisesti. Köyhäinhoito oli eriytymätön osa kunnan toimintaa. (Siipi 1967, 112).

Pulakaudella 1929–1932 köyhäinhoito kriisiytyi. Se oli jatkanut vaivaishoidon perinnettä, jonka mukaan 'tuki' oli tarkoitettu "kunniallisille köyhille" (vaivaisille, vanhuksille, leskille jne.) kun taas "kunniattomien köyhien (ns. itse ongelmansa aiheuttaneiden, työn vieroksujain jne.) oli määrä elättää itsensä ilman köyhäinhoitoa, palkkatyöllä. Laki oli muuttunut, käytännöt eivät niinkään. (Karisto ym. 1985, 273). Pula suisti velkaantuneita tilallisia sekä metsä- ja maatalouden palkkatyöstä riippuvaisia ahdinkoon. Pahimmillaan maassa oli 100 000 työtöntä (Alapuro 1985, 85). Muun turvan puuttuessa jouduttiin turvautumaan köyhäinhoitoon. Tämä toiminto ruuhkautui ja sen yritykset periä lainat takaisin tai teettää lainoja vastaan työtä kävivät pahimmilla työttömyysalueilla mahdolltomiksi. Lainojen takaisinperinnästä luovuttiin suurimmissa taajamisissa, ja köyhäinhoito alkoi eriytyä kunnan toiminnassa. Se sai kasvavassa määrin palkattuja työntekijöitä ja näille avustavaa henkilökuntaa. Muotoutuva henkilökunta jakoi avustuksia normien mukaan. (Siipi 1967, 112). Waris (1961, 304) toteaa, että *pula-aika vei kokemusperäisen työtteen kriisiin*.

1930-luvun lopulla säädettiin ns. sosiaalihuollon peruslait (huoltoapulaki, lastensuojelulaki, irtolaislaki ja alkoholilaki) sekä uusittu köyhäin-

¹ Periodisoin tässä tarkasteltavat toiminnot vaivaishoitoon, köyhäinhoitoon, yhteiskunnalliseen huoltoon ja sosiaalityöhön. Vaivaishoidolla tarkoitan aikaa vuoden 1922 lakiin asti, köyhäinhoidolla aikaa 30-luvun lopulle, yhteiskunnallisella huollolla periodia sosiaalityö-nimikkeen vakiintumiseen asti 1960-luvulle. Periodien rajat ovat liukuvat. Vaiheistusta on tehty myös toisin. Nimikeet eivät tässä ole keskeisiä.

hoitolaki. Köyhäinhoidon työntekijät saivat toimeenpantavikseen suuren joukon säädöspohjaisia toimenpiteitä, jotka oli eriytetty asiakaskategorioiden mukaan. Toimenpiteet noudattivat asteittain kovenevien toimien periaatetta, edeten neuvonnasta ja valistuksesta pakkotoimiin.

Työntekijöiden kouluttaminen lakisääteisten keinojensa hallintaan tuli ajankohtaiseksi. Aiemmin oli järjestetty (kurssimuotoista) koulutusta vain laitosjohtajille. Vuonna 1930 asetettiin komitea pohtimaan työntekijöiden koulutusta, joka sitten alkoi 1942 Helsingin yhteiskunnallisessa korkea-koulussa. Sodan jälkeen työntekijöistä (sosiaalihuoltajista) oli pulaa, ja sosiaalihuoltojärjestelmä järjesti pikakursseja työvoiman kouluttamiseksi alalle. (Eskola 1981, 34–35, Siipi 1967, 112).

Kertun 'esihistoriallinen edeltäjä' alkaa piirtyä esiin: pysyväisluonteisen marginaalin ohella tilapäisiin vaikeuksiin joutuneelle väestölle normitetuista avustuksista jakava palkattu työntekijä, jolla on käytettävissään neuvonnasta pakkokeinoihin ulottuva keinovalikoima. Erikoistuneiden välineiden käyttöön palkataan lisääntyvässä määrin koulutettua henkilökuntaa. Työntekijän tehtäviin kuuluu myös valistus, perhe- ja työmoraaalin korostaminen, köyhäinhoidon ylitarkastajan ohjeiden opastamana. (Vrt. Lampelto 1976, 37–40).

Vuonna 1950 säädetty laki sosiaalihuollon hallinnosta täsmensi ammatillista hierarkiaa. Kuntiin oli määrää perustaa sosiaalilautakunnat ja näiden alaisuuteen (yli neljän tuhannen asukkaan kuntiin) sosiaalijohtaja tai sosiaalisihteri, ja heidän alaisuuteensa sosiaalitarkkaajat ja lastenvalvojat. Kelpoisuusehdoksi määriteltiin sosiaalihuoltajan tutkinto. (Rinne ja Jauhiainen 1988, 279).

1950- ja 60-lukujen taitteesta lähtien perustettiin A-klinikoita ja uudelleenorganisointiin jo 20-luvulla alkunsa saaneita kasvatuseuvoloita toteuttamaan asiakkaiden vapaaehtoisuuteen perustuvaa, taloudellisesta avustamisesta ja pakkokeinoista irroitettua sosiaalityötä. Niihin rekrytoitiin järjestöjen kursseilla case work -koulutuksen saanutta henkilöstöä ja uudet toimintayksiköt olivat aktiivisia kurssitoiminnan organisoinnissa (Mäki 1989, 79).

Kertun edeltäjät alkavat jakautua kahteen kulttuuriin: sosiaalitoimistojen säädöspohjaisilla toimenpiteillä operoiviin sosiaalitarkkaajiin ja ns. erityistoimipisteiden terapiaorientoituneisiin työntekijöihin.

Vuonna 1960 Yhteiskunnallinen korkeakoulu siirtyi Tampereelle ja vuonna 1966 siitä tuli Tampereen yliopisto. Vuonna 1971 sosiaalihuolto sai professuurin ja koulutus johti pääaineena loppututkintoon. Vuonna 1971 uudistetusta sosiaalihuoltajatutkinnosta tuli hieman HuK-tutkintoa laajempi. Muissa oppilaitoksissa sosiaalihuoltajien/sosionomien koulutus oli opistotasoisia. Sosiaalityöntekijä -nimike esiintyy satunnaisesti 1950-luvulla ja vakiintuu 70-luvulla. (Rinne ja Jauhiainen 1988, 286–288)

Vuonna 1980 määriteltiin asetusteitse kunnallisen sektorin sosiaalityöntekijöiden kelpoisuusehdot. Vuonna 1983 hajallaan olleet pätevyysäädökset koottiin asetukseen sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kel-

poisuusehdoista. Päteväksi katsottiin ylemmän korkeakoulututkinnon suorittanut henkilö – jos tutkintoon sisältyy tai siihen on lisätty – riittävä sosiaalityön koulutus. (Louhelainen 1985, 63–64). Uusien kelpoisuusehtojen pohjalta alkoi muodollisesti epäpätevien työntekijöiden pätevöittämissä koulutus.

Kerttu kollegoineen työskentelee sosiaalitoimistossa. Hänellä on korkeakoulututkinto¹, ja kaukana takana on maallikkojen suorittama vaivahoidon tai köyhäinhuolto. Kerttu tosin on maallikoiden valvonnassa. Kunnan sosiaalitoimintaa johtaa ja valvoo poliittisten voimasuhteiden mukaisesti luottamushenkilöistä koostuva lautakunta. Kerttu kollegoineen saa lautakunnan delegoimana päättävältä asiakastyössä. Lautakunnan ja työntekijäportaan välissä on palkattu johto.

3.1.1 KERTTU JA MITTAVAT ODOTUKSET

Kerttu on paljon vartijana. Häneltä edellytetään korkeakoulututkintoa, koska tämän katsotaan mahdollistavan sosiaalisten ongelmien professionaalien ratkonnan sosiaalityössä. Eikä häneltä vähää odotetakaan. Eskola (1981, 42) toteaa 80-luvun koulutusohjelmien noudattavan vuoden 1972 koulutuskomitean periaatteita. Koulutuskomitea esittää ensin (Kom. 72, 42) sosiaalityöntekijän *tiedolliset vaatimukset* neljänä kohtana. Ensimmäisen kohdan vaatimusten täyttäjäksi olisi melkoinen psykologiamattilainen, toisen kohdan täyttäjäksi huomattava yhteiskuntatieteilijä, kolmannen kohdan täyttäjäksi taas pätevä juristi. Neljännen vaatimuksen täyttäjäksi olisi ihanteellinen yhdistelmä näistä lisätyn tiedottajan kvalifikaatioilla. Komitea edellyttää, että sosiaalityöntekijä

hallitsee keskeisen tiedon ihmisestä psyykkisenä, fyysisenä ja sosiaalisena olentona. Tämä edellyttää eri ikävaiheissa olevan ihmisen psyykkisen ja fyysisen rakenteen sekä ihmisen ryhmäkäyttäytymisen ja näissä esiintyvien häiriöiden tuntemista,

hallitsee keskeiset tiedot yhteiskunnasta, sen eri instituutioista sekä palvelujärjestelmistä sekä yksilön ja yhteiskunnan välisistä suhteista,

hallitsee keskeisen osan sosiaalipolitiikasta, sosiaalipalveluista, sosiaali- ja terveydenhuoltolainsäädännöstä sekä tuntee hallinnon periaatteet sekä

omaa keskeiset tiedot sosiaalityön kohteena olevista ongelmista sekä niiden yksilöllisistä ja yhteiskunnallisista syistä ja kykenee tiedotamaan niistä tarvittaessa.

Universaalikoulutuksen saaneen sosiaalityöntekijän on myös osattava vetää rajat. Luettellessaan *taidollisia vaatimuksia* komitea (s. 42) toteaa, että sosiaalityöntekijän tulee osata toimia ”toimivaltansa rajoissa” ja ”mahdollisuksiensa rajoissa” kyetäkseen erottamaan ”sellaiset ongelmat, joita ei voida ratkaista hänen taidoillaan”. Rajat eivät kuitenkaan ole ahtaat, kuten seitsemännen kohdan mittavasta luettelosta ilmenee. Komitean

¹ kuten 61 %:lla hänen kollegoistaan. Yleisimmät tutkinnot sosiaalityön viroissa toimivilla ovat sosiaalihuoltajan tutkinto (27,4 %) ja yhteiskuntatieteiden tai valtiotieteiden kandidaatin tutkinto (18,2 %). (Sosiaalivaltiohallitus 1988, 8).

tavoitteleva sosiaalityöntekijä

kykenee erittelemään asiakkaansa ongelmaa ja avuntarvetta sekä näiden syitä,

kykenee laatimaan toimivaltansa rajoissa suunnitelman asiakkaansa ongelman ja avuntarpeen poistamiseksi sekä toteuttamaan sen käyttäen apunaan lainsäädännöllisiä toimenpiteitä ja sosiaalipalveluja,

kykenee käyttämään sosiaalityön asiakaskohtaisia työmenetelmiä ja sosiaalitutkimusta välittäessään palveluja asiakkaille,

kykenee omien mahdollisuuksiensa rajoissa toimimaan niin, että sosiaalityön kohteena olevat ongelmat ja avuntarve voidaan poistaa ennalta osallistumalla sosiaalisuunnitteluun,

kykenee erottamaan sellaiset ongelmat, joita ei voida ratkaista hänen taidoillaan, ja ohjaamaan asiakas asiantuntijoiden luo sekä käyttämään apuna konsultaatiomahdollisuuksia ja työnohjausta,

kykenee toimimaan työryhmän jäsenenä sekä yhteistyöhön työpaikan ulkopuolisten henkilöiden kanssa sekä

kykenee suorittamaan työtehtävänsä edellyttämät päivittäiset käytännön työt, joista mainittakoon asioiden valmistelu ja esittely, lausuntojen laatiminen, tilastointi-, tutkimus- ja suunnittelutehtävät, hoitokertomuksen laatiminen, työnjohto, varainkäyttöön liittyvät tehtävät, tiedottaminen sekä asiakkaan asioiden hoitamiseen liittyvät muut tehtävät.

Kolmantena vaatimusluettelona komitea esittää joukon *henkilökohtaiseen soveltuvuuteen ja asenteisiin* liittyviä seikkoja. Tavoiteltava sosiaalityöntekijä on henkilö, joka sekä mukautuu työpaikkansa tavoitteisiin ja samastuu ammattirooliinsa että kykenee huomattavaan itsereflektioon ja kriittisyyteen. Sosiaalityöntekijä

kykenee tiedostamaan yhteiskunnassa ja sen eri väestöryhmissä vallitsevat sekä omaa käyttäytymistään ohjaavat arvot,

kykenee tiedostamaan työpaikkansa tavoitteet sosiaalityön toteuttamisessa ja mukautamaan oman toimintansa tavoitteisiin ja tarvittaessa niihin vaikuttamaan,

kykenee suhtautumaan kriittisesti omiin työskentelytapoihinsa sekä arvioimaan työnsä ja työyhteisönsä työn tuloksellisuutta,

kykenee sosiaalityön perusarvojen mukaiseen asiakassuhteeseen välittäessään palveluja asiakkaalle,

kykenee samaistamaan itsensä ammatilliseen sosiaalityöhön sekä

omaa valmiuden jatkuvasti kehittää ammatitaitoaan jatko- ja täydennyskoulutuksella.

Sosiaalityöntekijöiden liitto järjesti vuoden 1987 syksyllä mainoskampanjan, jolla se pyrki todistamaan, että ammattikunta myös *pystyy* täyttämään siihen kohdistuvat odotukset. Lehti-ilmoituksessa vakuutettiin, että ”Sosiaalityöntekijät ovat korkeakoulututkinnon suorittaneita asiantuntijoita, jotka tietävät kriisien syntyyn vaikuttavat yhteiskunnalliset ja yksilölliset syyt ja löytävät niihin myös ratkaisut”. (HS 1987).

Tämä huikkeilla odotuksilla kuormitettu työntekijäkunta kasvoi nopeasti 1960-luvulta alkaen. Sosiaalityöntekijöiden kokonaismäärä kasvoi 60-luvulla parista tuhannesta yli kolmeen tuhanteen. Kasvu oli nopeinta uusilla alueilla, sairaaloissa ja erityispoliklinikoilla. Uusi aluevaltaus tuolla vuosikymmenellä oli koululaitos. 1970- ja 80-luvuilla kasvu jatkui edelleen uusimmilla alueilla – erityisesti terapiaorganisaatioissa – vaikka uusia aluevaltauksia ei muodostunutkaan. Sosiaalitoimistojen sosiaalityöntekijöiden määrä kaksinkertaistui 70-luvulla ja 80-luvun alkupuoliskolla. Pääpaino ammattikunnan kasvussa oli siis perinteisellä kunnallisella toimintasektorilla. Vuonna 1984 sosiaalitoimistojen hallinnollisia ja asia-

kastyön virkoja oli yhteensä 2330, mikä kattoi yli 40 prosenttia koko sosiaalityöntekijäkunnasta. (Rinne ja Jauhiainen 1988, 291–292).

Vuonna 1987 sosiaalityön *virkoja* oli sosiaalitoimistoissa, kasvatusta- ja perheneuvoloissa sekä a-klinikoilla ja nuorisoasemilla yhteensä 3190. Näistä noin 85 % oli kuntien sosiaalitoimistoissa. Näistä viroista kolme viidennestä oli asiakastyön virkoja, loput johdon virkoja. (Sosiaalivirasto 1988, 2–3). Tämä ei tarkoita, että *kaikissa viroissa olisi työntekijöitä*.

3.1.2 "PAKENEVA" HENKILÖKUNTA JA LÄPIVIRTAUSTOIMISTOT

Kerttu, koulutettu ja virkaansa hoitava sosiaalityöntekijä, alkaa olla harvinaisuus.¹ Sosiaalityöntekijät eivät pysy vakansseissaan. Vuoden 1987 lopulla 60 % toimessaan olevista sosiaalityöntekijöistä oli ollut tehtävässään *alle kaksi vuotta*. (Emt., 6). Vain 62 %:lla sosiaalityöntekijöiden viroista oli vuoden 1987 lopussa vakinainen hoitaja. Noin kolmannes viroista oli täytetty määräaikaista tai sijaistyövoimalla. (Emt., 4). Joka neljäs sosiaalityön virassa toimiva henkilö oli vailla asetuksenmukaista kelpoisuutta. (Emt., 6). Johto on kauttaaltaan "miehitetty" pysyvämmiin ja pääasiassa kelpoisuusehdot täyttävällä henkilöstöllä.

Edes kaikki alan koulutukseen hakeutuneet eivät päädy alalle. Erityinen kato ja uudelleenorientoituminen käy harjoittelujakson aikana – etenkin, jos harjoittelupaikkana on sosiaalivirasto. (Koskinen 1989). Sosiaalivirastot ovat siis "läpivirtaustoimistoja", joissa pätevä henkilöstö vaihtuu tiuhaan, vakansseja on jatkuvasti täyttämättä ja hallinto joutuu turvautumaan kouluttamattomaan työvoimaan.

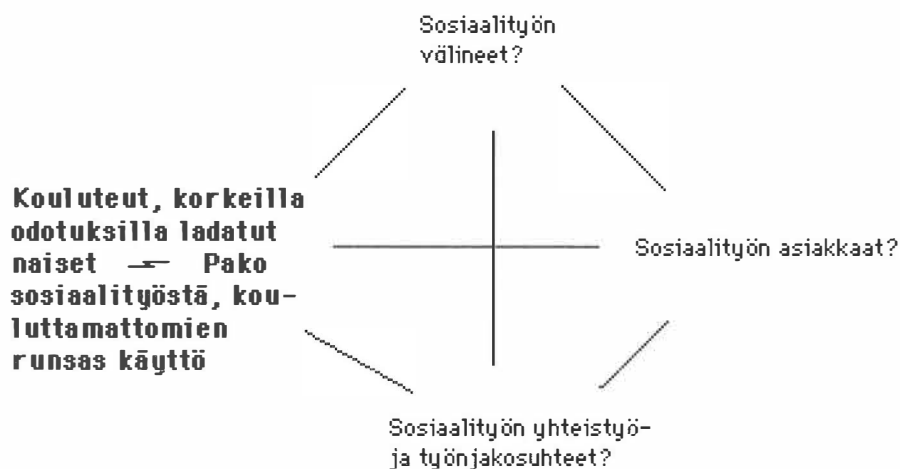
Kerttu on nainen. Niin ovat myös miltei kaikki hänen kollegansa. Jos sosiaalitoimistosta löytyy mies, hän todennäköisimmin istuu johtajanpöydän takana. Mirja Satkan mukaan naisvaltaisuus sosiaalityössä pohjaa yhtäältä vuosisadan vaihteen ja alun filantropiaan, jossa patriarkaatti varasi naiselle huolenpidon lapsista ja miehestä palkkatyöläisyhteisöissä. Ylempien sosiaaliluokkien naiset opastivat hyväntekeväisyystyössään alempien luokkien naisia huolenpitotehtävissä. Toisaalta juurena on köyhäinhoito, jossa valvojen kotikäynnit olivat keskeinen menetelmä työn yksilöllistämiseksi. Vierailut kotona katsottiin erityisesti naisten kyvykkyyksien kuuluviksi. Vihdoin sosiaalityön yksilökohtaisten menetelmien kehittyessä naisten erityisen kyvykkyyden alaan liitettiin ns. huoltosuhde, asiakasta sosiaalistava ammatillinen interventio. (Ks. Satka 1988). Sosiaalityön sukupuoliperustainen työnjako kehkeytyy siis heijastamaan patriarkaattia, miehen ja naisen työnjakoa palkkatyöläisyhteiskunnassa.

¹ Tätä kirjoitettaessa (keväällä 1990) talvella 1987 havainnoimani Kerttu on jo jättänyt virkansa.

Tämän luvun otsikon kysymys kuului: Miksi juuri Kerttu, juuri näiden asiakkaiden kanssa, juuri näillä välineillä, juuri sosiaalityötoimistossa. Tähän mennessä olen yrittänyt hahmotella Kerttua – ts. sosiaalityöntekijäkuntaa. Näyttää siltä, että Kerttu ja hänen kollegansa ovat *mittavilla odotuksilla kuormitettuja koulutettuja naisia, jotka viipyvät sosiaalityötoimistossa harvoin muutamaa vuotta kauemmin, ja joiden tehtäviä hoitavat usein sijaiset ja kouluttamattomat henkilöt – jos vakanssiin on ylipäättään saatu hoitajaa*. Miksi näin on?

Mittavat odotukset tulevat ehkä sosiaalityön ”professionalismiprojektista”. Yhtäältä sosiaalisten ongelmien sääntely-yrityksissä lähdettiin ”köyhyyden, avuttomuuden ja poikkeavuuden”¹ yksilökohtaisen käsittelyntielle, ja tällaisen sääntelyn odotettiin toimivan. Toisaalta näin muodostuva uusi ammattikunta otti tehtävän vastaan ja odotti siinä onnistuvansa – vakuuttaen ammatillisuuttaan. Sosiaalityö on eräänä kanavana merkinnyt naisille väylää keski- ja korkeanasteisesti koulutettuihin ammatteihin. Pako vakansseista saattaa liittyä professionalismiprojektin ylivoimaisiin vaikeuksiin. Naiset saivat tehtäväkseen säännellä sosiaalisia ongelmia niiden kasautumisen ”loppupäässä” ja rakennettavakseen sellaisia elämänyhteyksiä, joita yhteiskunnan modernisoitumiskehitys repii rikki. Palaan näihin kysymyksiin seuraavissa luvuissa.

Teen merkinnän yhteenvetokaavioon:

Kuvio 1b: Sosiaalityön tekijä

¹ – kuten Sipilä (1979) sosiaaliset ongelmat jaottelee.

3.2 Miksi juuri nämä asiakkaat juuri näine ongelmineen?

Kyösti Raunion mukaan (1987, 20) sosiaalihuolto (johon sosiaalitoimistojen sosiaalityökin luetaan/EA) joutuu nykyisin kohtaamaan kaksi toisiinsa punoutuvaa ongelmaryhmää: laadullisesti syventyneet perinteiset ongelmat (ennen muuta köyhyys) ja laadullisesti uudet ongelmat (ns. psykososiaaliset ongelmat). Raunion mukaan köyhyys on saanut laadullisesti uusia ulottuvuuksia siirryttäessä yhteiskunnan ns. jälkimodernistiseen kehitysvaiheeseen, jälkiteolliseen yhteiskuntaan. Laadullisesti uusia ongelmia taas ovat nopeaan teollistumiseen liittyvät 'modernin elämän patologiat'. Nämä ongelmaryhmät esiintyvät nyt toisiinsa punoutuneina.

Sosiaalihuollon – tai sen edeltäjien – toimenpiteiden kohteeksi joutumiselle/pääsemiselle ei liene sosiaalipolitiikan tulkinnoista riippumattomia, "objektiivisia" kriteereitä. Toimenpiteet ovat suunnattuja ja niiden taustalla on orientaatio. Asiakkaat ovat "valittuja". Christiellä ja Bruunilla (1986, 60–61) on erinomainen 'sosiaalisen ongelman' määritelmä: sosiaalinen ongelma on se mikä määritellään sosiaalisesti ongelmaksi. Se riippuu kulloinkin intresseistä. Sosiaalinen ongelma voi olla "hyvä vihollinen". Kun katsetta terästetään sen suuntaan, muita ongelmia jää näkyvistä – jopa tarkoituksellisesti, väittävät Christie ja Bruun.¹ Sipilä (1979, 13–14) toteaa, että anglosaksisessa sosiologisessa perinteessä 'social problems' on johdonmukaisesti tarkoittanut hyväosaisen kansalaisen kokemia uhkia, joita toiset yksittäiset kansalaiset aiheuttavat.²

Tarkastelen seuraavissa alaluvuissa sosiaalityön ja sen "edeltäjien" asiakkaiston koostumusta. Historiallinen tarkastelu tuottaa kuvan *kerrostuneisuudesta*. Vaikka olosuhteiden muutokset, sosiaalisten ongelmien muuttuvat määrittelyt ja valtiollisen sosiaalipolitiikan muutokset muuntavat asiakaskuntaa, sosiaalityön voidaan nähdä "perivän" aikaisempien vaiheiden asiakkaaksi valikoitumisen muotoja. Sangen varhain muotoutuu *pääallekkäisasiakkuudeksi* nimittämäni muoto: sosiaalihuollon asiakkaat ovat "monen luukun" asiakkaita oikeastaan heti kun monta "luukku" on tarjolla. Viimeisintä asiakkuusmuotoa nimitän *yhteisasiakkuudeksi*: asiakkaat eivät ainoastaan täydennä puuttuvia sosiaaliturvan osia sosiaalihuol-

¹ He käyttävät esimerkkinään pohjoismaista huumausainepolitiikkaa, joka nostaa tämän "vihollisen" ylitse esim. talousrikollisuuden.

² Luvussa 3.5. palaan sosiaalisen ongelman määrittelyyn. Kyösti Pekonen (1990) jaottelee ne julkisiksi ongelmiksi ja sosiaalisiksi ongelmiksi. Julkiset ongelmat ovat julkisuuskyynnyksen ylittäineitä ja julkisuuteen nostettuja, joille "pitää tehdä jotain". Sosiaaliset ongelmat määritetään yksilö- ja yhteisötasolle. Julkiset ongelmat pitää hyvinvointivaltion legitimoinnissa saada sosiaalisiksi (pois julkisuudesta) ja sosiaaliset pysymään poissa julkisuudesta. Christien ja Bruunin "sosiaalinen ongelma" olisi näin miellettyä julkinen ongelma.

lossa, vaan ovat usein yhtä aikaa usean (uuden) palvelun interventoiden kohteena.

3.2.1 VAIVAISHOIDOSTA KÖYHÄINHOITTOON – IRTAIN TYÖVÄKI YKSILÖINÄ JA PERHEINÄ

Maaseudun vaivaishoito kohtasi henkilöitä, jotka eivät ikänsä, terveydentilansa tms. syyn vuoksi kyenneet elättämään itseään talonpoikaisilla töillä. Kaupungeissa kohdattiin huoltoa vaille jääneitä lapsia, juopottelua, uudenlaista rikollisuutta. (Waris 1973, 2–3–218). Maaseudulla siirryttiin tälle vuosisadalle tullessa ruotu- ja huutolaisjärjestelmästä vaivaistalojen perustamiseen. Kaupungeissa ongelmien äärellä toimivat hyväntekeväisyysjärjestöt ja settlementtiliike. (Satka 1987, 8–11).

Piiraisen (1965, 540–541) mukaan vaivaishoito muotoutui torjumaan sitä sosiaalista ja poliittista vaaraa, minkä irtain työväestö oli jo muodostanut läntisiin teollisuusmaihin. Kohteeksi tulivat ”loiset ja tuhlarit”, jotka tarvitsivat ”vaivaistalon ankaraa komentoa”. Kaupunkien hyväntekeväisyystyön kohteena olivat ’alempien luokkien’ perheet ja niissä erityisesti äidit. (Åström 1961, 19).

Köyhäinhoito muodosti aina pulakauteen saakka ainoan työvoiman uusintamisen julkisen tukimuodon. Se, kuten edeltäjänsä vaivaishoitokin sai kohteekseen henkilöitä, jotka eivät syystä tai toisesta elättäneet/kyenneet elättämään itseään palkkatyöllä. Pulakaudella köyhäinhoito kriisiytyi sadan tuhannen työttömän tullessa köyhäinhoidon piiriin. Köyhäinhoidon kriisiytyminen johti myös työnjaollisiin ratkaisuihin. Maahan perustettiin hätäaputoita ja niitä organisoimaan työvoimatoimi (Siipi 1967, 112–115, Waris 1961, 12). Periaatteessa muodostui Kertun asiakkaistoa muistuttava koostumus: marginaalia ja tilapäisesti toimeentulovaikeuksissa olevia. Käytännössä köyhäinhoito sai kantaa vastuuta työllisyyspolitiikasta vielä sodanjälkeisellekin kaudelle. Työvoimahallinto oli vielä heikko, kun taas köyhäinhoito oli – valtion viljavarastojen ohella – vanhin ja kokenein kunnallinen organisaatiomme (Ylikangas 1986, Siipi mt.). Asiakkaisto alkoi muistuttaa Kertun asiakkaistoa siinäkin mielessä, että he olivat useissa tapauksissa ”luukulta luukulle” kiertäjiä. Piiraisen (1974, 149) mukaan työttömyyspolitiikka kuului työvoimahallinnolle, mutta asiakkaat joutuivat kulkemaan myös köyhäinhoidon luukulla. Työvoimahallinnon ja sosiaalitoimen työnjaon muodostuessa muodostui siis nykyisinkin asiointiin merkittävästi vaikuttava asiakkuuden muoto: *päällekkäisasiakkuus*.¹

¹ Raunio (1983, 1984) mukaan huoltoavun/toimeentulotuen käyrät ovat koko ajan noudattaneet uskollisesti työttömyyskäyriä ja kertovat työttömyyskorvausten riittämättömyydestä. Kajavan (1988), Kuittisen ja Lepolan (1988) sekä Laurosen (1988) tutkimukset kertovat, että vain aniharva sosiaaliviraston asiakas on *vain* sosiaaliviraston asiakas.

Pulan asteittainen hellittäminen ei vähentänyt samassa tahdissa köyhäinhoidon käyttövaroja. Kun sillä oli nyt ”sekä jonkin verran varaa että asiaan alustavasti perehtynyttä henkilökuntaa, voitiin ilmaantuneet huoltotapaukset ottaa tarkemmin käsiteltäviksi”. Lainoina myönnetyn tuen takaisinperinnän tarkastelu mahdollistui ja näin ”siilautui pulavuosina autetuista vähitellen esiin todelliset huoltotapaukset, sosiaalihuollon pysyvät asiakkaat”. (Siipi 1967, 115).¹

Pulan hellittäessä nähdään siis ”alkuperäinen asiakkuusmuoto”: irtain työväki *yksilöinä ja perheinä*. Pulakaudella nähtiin myös asiakkuusmuoto, joka yleistyy myöhemmin: ”rakennemuutosuhrit”, tilapäisesti autettavat. Eriytyvä palvelurakenne alkaa tuottaa *päällekkäistä asiakkuutta*.

3.2.2 JÄLLEENRAKENNUSKAUSI – PALKKATYÖLÄISYYTEEN SOPEUTUJAT JA PÄÄLLEKKÄISASIAKKAAT

Toisen maailmansodan jälkeen (yhteiskunnalliseksi huolloksi nimitykseltään muuttunut) köyhäinhoito sai jälleen uusia asiakasryhmiä, ja siltä rajautui pois toisia. Vuonna 1937 oli säädetty kansaneläkelaki, joka jo siirsi yhteiskunnallista huoltoa kohti ’viimesijaista’ asemaa. Sodan jälkeen ”kolmen suuren hallitus” aloitti reformitoiminnan, jossa muodostui laaja joukko uusia ensisijaisia järjestelmiä (mm. invalidihuoltolaki, sotilasvammalaki, tapaturmavakuutuksen laajentaminen, lapsilisäjärjestelmä, äitiysavustukset, keskussairaalajärjestelmä). (Karisto ym. 1985, 310–311). Yhteiskunnalliselta huollolta rajautui tehtäväalueita – samalla kun se sai toimeenpantavakseen uusia sääntömääräisiä toimia.

Sodan seurauksena muodostuneiden aineellisten ongelmien ohella sosiaalihuollossa kohdattiin uusi ongelma-alue ja kohdejoukko: rintamalta palaavat ja heidän perheensä sopeutumis- elämäntapa- ja perheongelmineen. (Piirainen 1974, 271–273). Asiakas/ongelma -koostumus alkoi siis muistuttaa yhä enemmän Kertun kohtaamaa: aineellisten ongelmien (joita jäi kosolti ensisijaisten järjestelmien aukkojen vuoksi) ohella ’psykososiaalisia’ ongelmia.

Periaatteessa yhteiskunnallisen huollon piiristä olisi pitänyt rajautua suuriakin asiakasryhmiä (esim. vajaamielisiä, kansaneläkeläisiä, työttömyyskorvausten, tapaturmakorvausten ja perhepoliittisten avustusten saajia). Asiakastilastojen valossa näin ei kuitenkaan käynyt. Useat ensisijaiset etuudet olivat niin niukkoja, että niitä paikattiin huoltoavulla. (Piirainen 1974, Aarnos ja Marjakangas 1976, Raunio 1983 ja 1984). Yhteiskunnallinen huolto peri pulakauden työnjaoissa muotoutuneen asiakkuusmuodon, *päällekkäisasiakkuuden*.

¹ Kananoja ja Pentinmäki (1977, 31) toteavat samantapaisen seikan yhdysvaltalaisessa kehityksessä. Laman jälkeen ja reformien kauden ollessa ohi sosiaalityö kohdistui yhä selvemmin yksilökohtaiseen työhön.

Perinteisten köyhien ohella asiakkaiksi tuli väliinputoajia, aineellisista ongelmista kärsivien lisäksi psykososiaalisia pulmia kokevia (ts. tällaisiksi tulkittuja). Hyvinvointivaltion toimien suuntautuessa tiettyihin 'sosiaaliin ongelmiin' – ja jättäessä toisia huomiotta – se aikaansai itsekin ongelmia. Sodanjälkeinen reformipolitiikka oli suuntautunut voimakkaasti perheiden tukemiseen (väestönkasvun turvaamiseen) tuottaen samalla kasautuvia ongelmia perheettömille. Etenkin perheistään eronneet, työttömät ja asunnoistaan muuttaneet miehet olivat perhekeskeisen sosiaaliturva- ja asuntopolitiikan "liikaväestöä" (Vrt. Murto 1978, Taipale 1982).

Sodanjälkeisen kauden asiakkuusmuotoon alkavat vaikuttaa yhä selvemmin *markkinoiden ja niiden sääntelyn* yhteenpunoutuvat vaikutukset. Markkinakehitys tuottaa palkkatyöläisyyttä ja siitä syrjäytymistä, sääntelytoiminta palkkatyöläisyyden tukemista ja sääntelytoimista syrjäytymistä.

3.2.3 RAKENNUMUUTOS – UUDET PALKKATYÖLÄISET, PÄÄLLEKKÄIS- JA YHTEISASIAKKAAT

1960-luvulta sosiaalipoliittisten järjestelmien rakentaminen vauhdittui. Sosiaalipoliittiseen optimismiin kuului oletamus, että viimesijainen sosiaalihuolto tulisi vähitellen tarpeettomaksi. (Kuusi 1963, 295). 1970-luvulle tultaessa sosiaalihuollon periaatekomitea (1971) oletti ensisijaisten järjestelmien kaventavan viimesijaisen sosiaalihuollon toiminta-alueita.¹ (Ks. Lehto 1989, 14–15). Toisin kuitenkin kävi. Samalla kun suomalainen sosiaaliturva saavutti 70-luvun lopulla pohjoismaisen kattavuuden (Kosonen 1987, 195), päällekkäisasiakkuus saavutti uusia mittasuhteita (Sosiaali- ja terveysministeriön pitkän aikavälin suunnitteluasiakirja 1982, lainattu teoksessa Karisto ym. 1985, 340–341). Sosiaalityöksi nimikkeeltään muodostunut huoltotyö sai asiakkaikseen kasvavassa määrin "monen luokun" asiakkaita, joita sille seuloutui vuotavan sosiaaliturvajärjestelmän läpi.

1960- ja 70-lukujen taitteessa Suomi kävi läpi hurjavauhtisen rakennemuutoksen agraarisesta teolliseksi yhteiskunnaksi. Suomen historian suurin ikäluokka muutti tiloilta tehtaisiin; Etelä-Suomeen ja Ruotsiin. Juuri kun tämä ikäluokka oli tullut varhaisaikuisuutensa kynnykselle ja perheenperustamisikään, siitä tuli liikaväestöä. Orientoituminen elämään, yhteisöön, perheeseen ja itseen tehtiin rajun murroksen oloissa, perinteisten yhteisöjen ja orientaatiolähteiden murentuessa. Siirryttiin palkkatyöläisiksi tuotantoon, asukkaiksi puoliurbaaneihin lähiöihin, vanhemmiksi ydinperheeseen, puolisoiksi palkkatyöläispariskuntaan ja kuluttajiksi

¹ Jo vuoden 1949 huolto-ohjelmakomitea asetti sosiaalihuollon päämääräksi yleisluonteisen köyhäinhuollon tekemisen tarpeettomaksi. (Lampelto 1976, 65).

kasvaville tavara- ja mediamarkkinoille. (Kortteinen 1982, Ahponen ja Järvelä 1983, Jallinoja 1984, Kalela 1986). ”Sosiaalista pahoinvointia” osoittavat tilastoluvut (Raunio 1983, 1984) osoittavat käyrien hyppäävän yhtäkkisesti korkealle juuri tuona rakennemuutoksen ajanjaksona – ja jäävän sinne tasaantumisestaan huolimatta.

Rakennemuutos koetteli myös varttuneempaa ikäluokkaa – niitäkin, jotka eivät joutuneet muuttamaan perhetiloilta. 1970-luvulla teollisuuden saneeraus poisti työvoimasta ammattitaidotonta tai niukalti koulutetua henkilöstöä, jonka uudelleensijoittuminen vaikeutui työelämän kvalifikaatioiden noustessa. (Kalela 1989, 198–202).

1970-luvulta lähtien Suomen hyvinvointivaltiollinen palveluverkosto laajeni, saavuttaen 80-luvulla pohjoismaisen tason (Kosonen 1987, 212). Pällekkäisasiakkuuden oheen ilmaantuu uusi asiakkuusmuoto: *yhteisaisakkuus*. Asiakkaat eivät ainoastaan täydennä riittämättömiä etuuksiaan viimesijaisen huollon tukimuodoilla, vaan asioivat palveluja saadakseen *useissa palvelujärjestelmissä yhtä aikaa*. Tämä on seurausta kahden kehityspiirteen yhteenliittymästä. Yhtäältä elämäntilanteisiin liittyvät ongelmat punoutuvat toisiinsa, toisaalta palvelujärjestelmä on rakennettu ”yksiongelmaisuuksien” pohjalta – sektoroituneeksi järjestelmäksi, joka noudattaa ositettua työnjakoa ja ammattirakennetta. Vähänkin kattavamman palvelun saadakseen kansalaisen on asioitava monessa järjestelmässä.

1970-luvulta lähtien sosiaalitoimistojen sosiaalityön *viimesijainen asema* alkaa määrittyä yhä selvemmin. Sosiaalityö saa asiakkaita, jotka syrjäytyvät ns. ensisijaisista järjestelmistä. Koulut syrjäyttävät ”vaikeasti koulutettavia”, työvoimatoimistot ”vaikeasti työllistettäviä”, terveydenhuolto ”vaikeasti hoidettavia”, kunnalliset asuntomarkkinat ”vaikeasti asutettavia” jne. (Vrt. Lehto 1988). Ensisijaisten järjestelmien kehittäessä professionaaleja menetelmiään ja rajatessaan työtään ”erityisosaamisensa” alueille ne valikoivat asiakkaitaan – ja muodostavat *palvelujärjestelmien liikaväestöä*.¹

Hyvinvointivaltio joutui laajetessaan kohtaamaan palvelujärjestelmisään jälleen itse aiheuttamia ongelmia. Kun työvoimatarpeen tyydyttämiseksi rakennettiin erilaisia naisten työssäkäyntiä tukevia ratkaisuja (mm. päivähoitojärjestelmä), ja naisten siirtyminen työelämään vauhdittui 70-luvulla² (siitäkin syystä, ettei yhden huoltajan palkka riittänyt),

¹ Suomen liikaväestöongelman voidaankin nähdä käyneen läpi seuraavat muodonmuutokset:

1) maaseudun liikaväestö (ks. Ylikangas 1986,)

2) teollisuuden liikaväestö (ks. Kalela 1989)

3) palveluiden liikaväestö.

Sosiaalityön eri muodonmuutokset ovat kulloinkin saaneet ”hoitaakseen” liikaväestöongelman, ehkäpä siten, että edellinen vaihe on vielä ”ratkaisematta”, kun uusi jo muodostuu.

² Aikaisemmin suomalaisten naisten työssäkäynti – joka meillä on ollut melko laajaa – oli tyypillisesti perheettömien naisten ratkaisu. (Jallinoja 1984).

perhepatriarkaatti sai lujia iskuja. Miehen asema perheen ylläpitäjänä ja patriarkkana horjahti tavalla, josta se ei ole toipunut. (Vrt. Kortteinen 1982, 234–236). 70-luvulla havaitaan ennennäkemätön perheiden epävakaas (Haavio-Mannila ja Jallinoja 1980). Sosiaalipolittisten ”makroratkaisujen” – esim. naisten työssäkäynnin edistämisen – seuraukset saatiin kokea uusina ongelmina sosiaalipolitiikan ”mikrotasolla” (mm. perheneuvoloisa ja sosiaalitoimistoissa). Toinen tuon ajan makroratkaisu oli ruuhka-Suomeen siirtyvän väestön asuttaminen pikavauhtia rakennettuihin lähiöihin, ja senkin kaiut kuultiin asiakastyön tasolla.¹

Kerttu saa asiakkaikseen köyhiä kuten köyhäinhoitokin, väliinputoajia kuten yhteiskunnallinen huoltokin sekä palkkatyöläisyyttä tukevien palvelujärjestelmien yhteisiasiakkaita, joiden käsittelyyn sosiaalityö liittyy ns. viimesijaisena tukitoimena. Osa asiakkaista on ehtinyt kokea jo sosiaalityön ’esihistorian’ vaiheita. Sosiaalitoimistojen sosiaalityön asiakkaat ovat hyvin usein *pitkäaikaisasiakkaita*. ’Tilapäisiin vaikeuksiin joutuneiden tilapäisavuksi’ muodostunut huoltotyö auttaa nimittäin ’tilapäisesti’ vuosikausia (Kajava 1988, Kuittinen ja Lepola 1988, Lauronen 1988, Rostila 1988).

Sosiaalityön metodikirjallisuudesta (ks. luku 3.3.) välittyy usein kuva työstä, jossa on *pysyvät työntekijät ja vaihtuvat asiakkaat*. Tilanne sosiaalitoimistoissa on kuitenkin juuri päinvastainen. Sosiaalityössä on *vaihtuvat työntekijät ja pysyvät asiakkaat*.²

Kertun asiakaskunta on *kerrostunutta*. Asiakkaissa on henkilöitä, jotka ovat eläneet sodan ja jälleenrakennuksen, henkilöitä, jotka ovat syntyneet ja kasvaneet hyvinvointivaltiossa, ja sukupolvia heidän väliltään. Ehkäpä hämmäntävin Kertun aikalaisille on viimeisin, 60- ja 70-luvulla syntyneiden ”postfordistinen” polvi. He eivät syrjäydy työyhteiskunnasta kuten 40- tai 50-luvulla syntyneet – monet heistä eivät ole edes olleet töissä eikä heillä asioidessaan välttämättä ole työntekijän tunnistetavissa olevaa ”selvärajaista ongelmaa”. Tähän polveen kuuluvan asiakkaiston määrä kasvaa kuitenkin nopeimmin sosiaalitoimistojen sosiaalityössä. (Kajava 1988, Kuittinen ja Lepola 1988, Lauronen 1988).

¹ Giddens (1984) puhuu tekojen aiottujen ja ei-aiottujen seurausten sekoittumisesta yhteiskunnallisten toimijoiden toiminnassa. Sosiaalivaltion kehitys voidaankin mieltää suunnitelmallisen toiminnan ohella ajautumisena aiottujen ja ei-aiottujen seurausten pulmallisesta yhdistelmästä toiseen. Blomin (1983, 232) mukaan valtion sääntelyyrityksissä kohtaamat ongelmat muodostuvat sokean arvolain – markkinavoimien – kontrolloimattoman uusintamiskehityksen myötä, johon nähden valtio on reagoiva eikä ensisijainen.

² Tietenkin on sekä pitkän linjan työntekijöitä että – runsaastikin – vaihtuvia asiakkaita. Kun pysyvä työntekijä ja tilapäisasiakas kohtaavat, kysymyksessä on miltei ihannetapaus ja sitä olisi toimistolla syytä juhlia.

3.2.4 KERTTU, ASIAKASSUKUPOLVET JA ”POSTFORDISTINEN HÄMMENNYS”

Kuittinen ja Lepola (1988) ovat eritelleet Jyväskylän sosiaalitoimiston asiakkaita koskevaa seuranta-aineistoa käyttäen hyväkseen J.-P. Roosin jäsenystä *suomalaisista elämäntapasukupolvista*. Robert Arnkil on vastaavalla tavalla tarkastellut työvoimatoimistojen asiakkaita, ja puhuu rakennemuutossukupolvista. Hän havaitsee, että työvoimatoimistot saavat asiakkaistoonsa kulloinkin uuden rakennemuutossukupolven, ennen kuin ovat ehtineet edes kunnolla orientoitua edelliseen. (R. Arnkil 1989). Sosiaalivirastoissa on samankaltainen tilanne. Kun ”savupiipputeollisuuden kaatuminen” 1970- ja 80-luvuilla toi asiakkaiksi mm. keski-ikäisiä ammattitaidottomia henkilöitä, jotka oli saneerattu ulos tuotannosta, 80-luvun loppu toikin nopeimmin kasvavaksi ja suurimmaksi asiakasryhmäksi alle 30-vuotiaat miehet, jotka eivät ole koskaan olleetkaan työssä. Syitä ja seurauksia pohdittaessa oli 70-luvulla häthätää ehditty suuntautua ruuhka-alueille syntyneiden yhdyskuntien ja palkkatyöläisperheiden problematiikkaan, kun pitkin jo hahmottaa ikääntyneemmän väen uloslyönti- ja uudelleensijoittumiskysymyksiä. Kun tämä oli jäsentynyt syrjäytymisen malliksi, toimistolle astuvatkin 1960- ja 70 luvulla syntyneet, jotka syrjäytyvät aivan uudella tavalla.¹

Ensimmäinen Roosin² tarkastelema elämäntapasukupolvi on *sotien ja pulan polvi*. Siihen kuuluvat ennen 1920-lukua syntyneet³. Heidän keskeiset elämäkokemuksensa muotoutuivat sotien ja sotien välisen ajan, köyhyyden, puutteen, varhain keskeytyneen koulunkäynnin sekä jatkuvan työn ja ponnistelun oloissa.

Toinen sukupolvi, *sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun* sukupolvi, on syntynyt 1920-luvun ja 1930-luvun lopun välisenä aikana. Heidän kokemusmaailmaansa kuuluu fyysisen ja sosiaalisen turvallisuuden nopea kasvu ja elämänarvoihinsa herkeämätön työnteko ja itsenäinen toimeentulo. Elämäntarinoihin saattaa sisältyä ”tyypillisiä” vaikeuksia: muutto maalta Ruotsiin tai ympäri Suomea työtä etsimässä, joutuminen työkyvyttömyyseläkkeelle, asunto-ongelmat jne. Monet tähän sukupolveen kuuluvat ovat myös kokeneet ”suomalaisen yhteiskunnan keskeisen menestystarinan”: Jos perhe on tyhjästä hankkinut itselleen oman asunon, auton ja muut vehkeet, jos lapsista on tullut koulunkäynejä ja menestyviä kansalaisia, on saavuttanut sen minkä pitääkin.

Kolmas, *suuren murroksen sukupolvi*, on syntynyt sodan aikana tai sen jälkeen 1940-luvulla ja kokenut aktiivisimman vaiheensa 1960-luvun murroksen molemmiin puolin. Roosin mukaan tämän sukupolven lap-

¹ Syrjäytymiskäsitteestä ks. Lehtonen ym. 1986.

² Roos 1987, jäsenitys sukupolvista ss. 53–59.

³ Roos huomauttaa, että monet maamme köyhimillä alueilla, itäisillä ja pohkoisilla korpiseuduilla 1920- ja vielä 1930-luvuillakin syntyneet kuuluisivat elämäkokemustensa perusteella tähän sukupolveen.

suutta ei enää leimaa taloudellinen turvattomuus. Yhteisiä kokemuksia ovat maaltamuutto, koulunkäynnin pidentyminen ja koulun merkityksen muutos, ammattikoulutuksen korostuminen, asuntosäästäminen, työttömyys ja lasten päivähoito-ongelmat sekä kulutuksen lisääntyminen. Roosin mukaan kuvaan astuu ulkoisen ja sisäisen elämänhallinnan ristiriita. Toimeentulon turvaaminen ei ole keskeisin huolenlähde, mutta elämisen tyydyttävyyden on tullut vaikeammaksi. Ihmissuhdekysymykset nousevat – päinvastoin kuin edeltävillä sukupolville – tärkeäksi kokemusalueeksi.

Neljäs, *”lähiöiden sukupolvi”*, (1950, luvulla syntyneet) on kasvanut kaupungeissa suuren muuton jälkeen. Myös Kortteinen (1982) kuvaa tämän sukupolven elämäntapaa. Maalta muuttaneiden elämäntavat ovat keskiluokkaistuneet ja urbanisoituneet. Kulutussuuntautuneisuus on kasvanut. Perheenäidit ovat palkkatyössä. Sosiaaliset siteet ovat vähentyneet ja väljenneet.

Roosin aineistot ovat asianosaisten kirjoittamia elämäkertakuvauksia, joten 1960-luvulla ja myöhemmin syntyneet eivät ole aineistossa omin ehdoin mukana. Robert Arnkil (1989, 25–26) on Sinisaloon (1986) ja Vähätaloon (1987) nojautuen luonnehtinut näitä sukupolvia työvoimatoimeen liittyvien kytkentöjen pohjalta: Nuoret ovat yhtäältä haluttua työvoimaa ja valtaosa sijoittuu työvoiman kysynnän elpymässä ja ikäluokkien tarjonnan alentuessa nopeasti työelämään. Toisaalta työ- ja elämänuran käynnistämistä vaikeudet, elämänhallinnan ongelmat ovat lisääntyneet – liittyen mm. koulutusaikojen pidentymiseen, työelämän edellyttämien koulutustarpeiden muutoksiin, toimeentulo- ja asunto-ongelmiin, arvojen muutoksiin. Aukottomuutta tavoittelevat perus- ja ammatillisen koulutuksen rakenteet sisältävät kääntöpuolenaan ”motivoitumattomien nuorten” ongelman. Koulutusputken katketessa tai viivästyessä on seurauksena usein vaikeita työyhteiskuntaan kiinnittymisen ongelmia, katkeilevia työsuhteita, ajalehtimistä, toimeentulo- ja itsenäistymisongelmia. Yhtäältä ne nuoret, joilla on tarvittavaa kulttuurista pääomaa, voivat valita vaihtoehtoisia strategioita suhteessa työyhteiskuntaan, kulutukseen ja asumiseen. Myös ne nuoret, jotka eivät syrjäydy ”innovatiivisesti normaaliudesta”, elävät laadullisesti toisin kuin aikaisemmat sukupolvet. Nämä nuoret eivät ole sisäistäneet edellisten sukupolvien määrässä hyvinvointivaltion ’ansaintaperiaatteen’ mukaista solidaarisuutta, moraalista ja työsuuntautuneisuutta. Kulutussuuntautuneisuus on itsestään selvä arvo, mutta ponnistelu kulutuksen eteen ei niinkään.

Osa suomalaisista sosiaalityön asiakkaina

Kuittisen ja Lepolan ryhmittelyt koskevat toimeentulotukiasiakkaita, joten ne eivät anna kattavaa kuvaa viraston (Jyväskylän sosiaalivirasto) sosiaalityön koko asiakkaistosta. Koska kuitenkin vain häviävän pieni osa sosiaalitoimistojen sosiaalityön asiakkaita *ei lainkaan* asioi toimeentu-

lotuen kysymyksissä, aineisto antaa tarttumakohtia koko asiakkaiston tarkastelulle.¹ Seuraavassa esitetyt päätelmät ovat Kuittisen ja Lepolan.

1910-1930-luvuilla syntyneet asiakkaat

Vanhin asiakassukupolvi, sotien ja jälleenrakennuksen sukupolvi² on Kuittisen ja Lepolan termein integroitunut yhteiskuntaan fordistisella kaudella, rationlisoidun massatuotannon ja yhteiskuntaa integroivan sosiaalipolitiikan vaiheessa. Tällä asiakasryhmällä on alunperin ollut sosioekonominen asema, he ovat sijoittuneet ammattiin, vaikka heillä ei olisi ollut ammattikoulutusta. Syrjäytyminen on tapahtunut selvästi sosioekonomisesta asemasta käsin. Vain pieni osa vanhimmasta asiakassukupolvesta kuuluu totaalisesti syrjäytyneisiin. Postfordistinen syrjäytyminen³ ilmenee heidän kohdallaan ennen muuta varhaiseläkkeelle siirtymisen ja osittain myös työttömyyden aiheuttamina toimeentulo-ongelmina. He syrjäytyvät ”luonnollisen poistuman” kautta.

Tähän sukupolveen kuuluvat asiakkaat toteuttavat voimakkaasti agrariiyhteiskunnasta periytyviä työperäisiä arvoja. He käyttävät mahdollisimman vähän sosiaalihuollon palveluita. Työperäiset arvot tulevat näkyviin myös siinä, että ennenaikaiseen työelämästä poistumiseen liittyvät yleisimmät tämän asiakassukupolven sosiaaliset ongelmat, jotka ilmenevät päihdeongelmia. Perheyhteys on säilynyt kiinteimpänä. Miehillä on selkeä rooli perheen toimeentulo-ongelmien hoitajina. Vanhimmalla asiakassukupolvella esiintyy huomattavan vähän muita sosiaalisia ongelmia kuin perustoimeentulon alhaisuus. He pystyvät parhaiten vastustamaan syrjäytymistä. Toisaalta on myös niin, että heidän syrjäytymisensä ei tule näkyviin sosiaalitoimistoissa eikä sitä hoideta siellä.

1940-luvulla syntyneet asiakkaat⁴

Toinen, hyvinvointivaltion rakentamisen ajan sukupolven kuuluva asia-

¹ Kajava (1988, 176–178) tutki Rovaniemen sosiaaliviraston sosiaaliryhmittelysektoreiden asiakkaita ja sai tulokseksi, että 92 prosenttia asiakkaista oli saanut toimeentulotukea. Kolmannes asiakkaista oli sellaisia, jotka eivät saaneet muuta kuin toimeentulotukea. Yleisin on siis yhdistelmä toimeentulotuki plus jotain muuta. Pääasiallinen asioinnin syy voi olla muu kuin toimeentulovaikeus. Keskeistä tässä on, että toimeentulotuen kautta rekisteröityy miltei koko asiakkaisto.

² Kuittinen ja Lepla yhdistävät Roosin kaksi ensimmäistä sukupolvea yhdeksi ryhmäksi, jolle on tyypillistä sosiaalihuollon vähäinen käyttäminen.

³ Postfordilaisen yhteiskuntamuodostuksen keskeisenä tunnusmerkkinä tekijät pitävät yhteiskunnan murenemista toistensa kanssa kilpaileviin yhteiskunnallisiin ryhmittymiin, eliittiin ja marginaalialueeseen (emt., 8).

⁴ Tämä asiakasryhmä kuuluu Roosin toteamaan ”suuren murroksen sukupolven” – ja samalla ns. suureen ikäluokkaan. He ovat siirtyneet työelämään 1960-luvulla. Kuittinen ja Lepola huomauttavat, että vaikka tämä ikäluokka on absoluuttisesti suuri, se ei ole ”yliedustettuna” asiakaskunnassa. Työstä syrjäytyminen koskee enemmän 1950-luvulla syntyneitä.

kas'kerrostuma' on integroitunut yhteiskuntaan työn kautta edellisen suuren yhteiskunnallisen muurroksen aikana. Alunperin tämäkin sukupolvi on sijoittunut suhteellisen hyvin yhteiskuntaan. Ongelmat ovat lisääntyneet, mitä lähempänä 1960-luvun loppupuolta yhteiskuntaan sijoittuminen on tapahtunut. Tämä on yksinäisten miesten sukupolvi. Työttömyys on huomattavan kovaa, selvästi yleisimpänä asiakkuuden syynä ja toimeentulovaikeuksien aiheuttajana. Työttömyys koskettaa eniten vähän koulutettua ja täysin kouluttamatonta työntekijäväestöä. Uutena syrjäytyneiden joukkona ovat alemmalla koulutustasolla olevat ja täysin kouluttamattomat alemmat toimihenkilöt.

Sotien jälkeen syntynyt sukupolvi on myös "märkä sukupolvi": yhteiskunnallisen murroksen läpikäyminen ilmenee suhteellisen yleisenä päihdeongelmana. Varsin usein päihdeongelmiin on liittynyt myös perheen hajoaminen. Miehet selviävät selvästi naisia huomattavasti tästä murroksesta. Agraarin yhteiskunnan arvot vaikuttavat edelleen. Mies toimii perheen huoltajana ja asioi sosiaalitoimistossa perheen toimeentulovaikeuksien vuoksi. Miesten ja naisten roolit erottuvat selvästi sosioekonomisen aseman ja sosiaalisten ongelmien suhteen. Miehet ovat naisia yleisemmin sosioekonomisessa asemassa. Naisten ongelmat liittyvät miehiä enemmän lapsiin ja perheeseen. Työ on edelleen keskeinen elämänarvo: työttömyys aiheuttaa vakavia elämönhallinnallisia vaikeuksia.

1950-luvulla syntyneet asiakkaat¹

Kolmanteen, alkavan postfordistisen yhteiskunnan rakennemuutoksen sukupolveen, kuuluvassa 'kerrostumassa' on enemmän asiakkaita kuin edellisissä sukupolvissa. Heitä on enemmän määrällisesti ja suhteessa omaan ikäluokkaansa. Asiakkaiden sosioekonominen asema on alhaisempi kuin edellisillä asiakassukupolvilla: heissä on entistä enemmän vähän koulutusta saaneita tai täysin kouluttamattomia. Asiakkaita on myös edellisistä sukupolvista poiketen vaihtoehtoista elämäntapaa edustavia ammatteja. Palkkatyön varassa elävät ovat aikaisempia sukupolvia yleisemmin asiakkaana palkkansa pienuuden vuoksi. Tämä koskee ennen muuta alempia toimihenkilöitä.

Naisia on enemmän kuin aikaisemmin. Naisten aseman muutos perheessä ja yhteiskunnassa tulee asiakaskunnassa näkyviin. Naiset ovat entistä enemmän perheiden huoltajina ja asioivat perheen ongelmien vuoksi sosiaalitoimistossa silloinkin, kun molemmat vanhemmat ovat perheen huoltajina. Yksinhuoltajina olevien naisten toimeentulo-ongelmat ovat tämän sukupolven syrjäytymisen yleisimmät syyt. Työttömyys

¹ Tämä "lähiöiden sukupolvi" on astunut työelämään 1970-luvulla. Heitä on asiakkaina huomattavan paljon, melkein kaksinkertainen määrä siihen nähden, mitä heidän suhteellinen lukumääränsä Jyväskylän kaupungin väestörakenteesta edellyttäisi. Vanhin sukupolvi on asiakkaistossa "aliedustettuna", 1940-luvulla syntyneitä "normaalisti" ja nuoremmat sukupolvet "yliedustettuina".

koskee myös entistä enemmän naisia. He ovat edelleen vähemmän koulutettuja ja alemmalla toimeentulotasolla kuin miehet. Syrjäytyminen koskettaa kuitenkin edelleen selvästi enemmän miehiä kuin naisia. Tämän sukupolven sosiaaliset ongelmat ovat monimuotoisempia kuin aikaisemmin. Avuttomuus on yleisempää ja selviytymisstrategiat heikommät kuin vanhemmilla asiakkailla. Postfordistisen yhteiskunnan rakennemuutos tuottaa paljon samanaikaisesti vaikuttavia ongelmia ja heikentää samalla ongelmaisten ihmisten selviytymiskykyä.

1960-luvulla syntyneet asiakkaat¹

Nuorin sukupolvi on suurin, ja nuorimpia asiakkaita on myös eniten suhteessa omaan ikäluokkaansa. Opiskelijat ovat uusi asiakasryhmä. Nuorten asiakkaiden sosioekonominen asema on kaikkein alhaisin. Heissä on runsaasti vähän koulutusta saaneita tai vailla ammattikoulutusta olevia. Työttömyysaste on korkea varsinkin vähän ammattikoulutusta saaneilla. Nuorimmassa sukupolvessa on naisia enemmän kuin miehiä; naisten näkyvä syrjäytyminen on alkanut olla yhtä yleistä tai jopa yleisempää kuin miesten. Nainen pystyy kuitenkin vastustamaan syrjäytymistä pitempään kuin mies. Nuorimman asiakassukupolven perhesuhteet ovat hyvin rikkinäisiä. Tämä heijastelee vakavaa elämänhallinnan vaikeutta. Merkittävintä on havaita, että nuorten ongelmia hoidetaan sosiaalihuollon piirissä suurimmaksi osaksi vain rahallisen tuen keinoin, vaikka ongelmien kasautumisen oireita on asiakkaissa jo näkyvissä.

Nuoret aikuiset sosiaalitoimistoissa

Vuonna 1988 ilmestyi Kuittisen ja Lepolan tutkimuksen ohella muitakin selvityksiä ja tutkimuksia sosiaalitoimistojen asiakkaista. Helsingin kaupunki tutki toimeentulotukiasiakkuuden kroonistumista. Mirja Kajava teki liseniaattityön Rovaniemen sosiaaliviraston asiakkaista. Kaarina Lauronen teki yhteenvedon valtakunnallisesta toimeentulotukiaineistosta. Kaksi vuotta aikaisemmin (1986) Salavuo ja Ritakallio tekivät Turun kaupungille tutkimuksen Varissuon sosiaalikeskuksen toimeentulotukiasiakkaista.

Näissä aineistoissa asiakaskuva on miesvoittoisempi kuin Kuittisella ja Lepolalla². Em. tutkimukset koskevat siis ennen muuta toimeentulotukiasiakkaita. Yleiskuva ei tästä kuitenkaan välttämättä vääristy, kuten edellä oli puhetta.

¹ Roosilla tämä on edelleen osittain "lähiöiden sukupolvi", osittain hän ei enää kuvaa tätä sukupolvea. Tämä sukupolvi on siirtynyt tai siirtymässä parhaillaan 1980-luvulla työelämään. Nuorinta sukupolvea on määrällisesti eniten. Paradoksaalista kyllä, kaikista sukupolvista nuoret ovat kaikkein parhaiten koulutettuja ja heille on periaatteessa annettu kaikkein parhaimmat valmiudet yhteiskuntaan sijoittumiselle.

² Eräs syy sosiaalivirastojen aktiivisuuden miesvoittoisuuteen voi olla tapa merkitä ruokakunnan päämieheksi aviomies.

Edellä mainittujen tutkimusten/selvitysten mukaan sosiaaliviraston ”tyyppi asiakas” on 1960-luvulla syntynyt mies. Hänen tilannettaan luonnehtii

- keskeytynyt koulunkäynti tai ammatin hankkiminen¹
- lyhyiden työsuhteiden kirjo (päiviä, viikkoja, muutama kuukausi), tai toiminta tyystin työsuhteiden ulkopuolella²
- toimeentulotuki ainoana tulonlähteenä.

Nuoret naisasiakkaat ovat (em. aineistojen pohjalta) todennäköisimmin 1960-luvulla syntyneitä, perheenäitejä – usein yksinhuoltajia, jotka mainitsevat toimeentulo-ongelmien ohella psyykkisistä ongelmista. Oltuaan kotona hoitamassa (tilastollisesti, keskimäärin) alle kolmivuotiaista lastaan he tekevät paluuta työhön tai opintoihin. Moni perää elatusmaksuja 60-luvulla syntyneeltä mieheltä. Päinvastoin kuin miehinen ikätoverinsa, tällainen asiakas suhtautuu sosiaalitoimiston yhteistyötärjouksiin myönteisesti. Mies ei välttämättä ole yhteistyöhalukas, eikä raportoi psyykkisistä ongelmista.³

Hyvinvointivaltiollinen palkkatyöläisyys ja nuoren aikuisasiakkaiston yleistyminen

1980-luvulla sosiologiseen pohdintaan ilmaantui Suomessakin ”työyhteiskunnan kriisin” arviointi. Eräs sen ulottuvuus on ”protestanttiseen eliikkään” pohjautuvan työkeskeisyyden heikkeneminen kansalaisten arvostusjärjestelmissä (Ks. Kyntäjä 1985). Sosiaalitoimistojen nuorten asiakkaiden orientaatiot saattavat heijastaa muutosta arvostuksissa. Voi olla, että työkeskeisten elämänarvojen muuntuminen on yleistyvää, ja näin sosiaalityöntekijät saavat yhä enemmän asiakkaita, joiden kanssa perinteiset, ”työhön kuin työhön” -orientoivat keinot eivät entisellä tavalla tepsii.⁴

¹ Koulunkäynnin keskeytyminen ei välttämättä ole ikäluokissa prosentuaalisesti suurempi kuin esim. 15 vuotta sitten. Nykyisin kvalifioitumattoman työvoiman on huomattavasti vaikeampi sijoittua työmarkkinoille (ks. Kalela 1990, R. Arnkil 1990).

² Alle kahden kuukauden työsuhteilla pudotaan ansiosidonnaisten sosiaaliturvajärjestelmien (eläkekertymien jne.) ulkopuolelle.

³ Lähteinä em. tutkimuksissa ovat ennen muuta aktit, joten ne heijastelevat sosiaalityöntekijöiden tapaa kirjata ongelmat.

Leena Eräsaari huomautti näitä havaintoja esitellessäni, että nuorten miesten yleisyys asiakkaistossa naiseen verrattuna saattaa johtua siitäkin, että naiset suostuvat vielä ottamaan vastaan sellaisia töitä, joihin miehet eivät suostu. Tämä voi olla muuttumassa. Projektimme sosiaalityöntekijät – sekä lukuisat koulutusyhteyksissä tapaamani muut sosiaalityöntekijät – ovat todenneet havainneensa, että 1970-luvulla syntyneissä asiakkaissa on yhä useammin ”vihaisia naisia”. Ehkäpä tämä kehityspiirre heijastuu jo Kuittisen ja Lepolan aineistossa. Vilkkä -1976, 16 – toteaa, että sosiaalitoimiston luokulta ovat kadonneet kainot köyhät, tilalla ovat vihaiset nuoret miehet ja yksinhuoltajat.

⁴ Aho (1987, 156–157) kuitenkin huomauttaa, että puhe työkeskeisten arvojen vähenemisestä yksinkertaistaa ja sekottaa asioita. Hänen mielestään ei ole merkkejä siitä, etteikö mielenkiintoista työtä ja korkeita ansioita kohtaan tunneta vetoa. ”Jos huonosti palkat-

Ulrich Beck (1986) sitoo tämän kehityksen mielenkiintoisella tavalla *hyvinvointivaltioon*. Hänen mukaansa meneillään on palkkatyöläisyyden muodonmuutos, joka on myös hyvinvointivaltion omaa ”tuotosta”. Hyvinvointivaltion koneistot ja työntekijät saavat käsiteltäväkseen pulmia, jotka ovat keskeisesti hyvinvointivaltion mahdollistamia – tavallaan siis ei-aiottuja seurauksia. Beck puhuu kasvavasta *yksilöllistymisestä*. Kun yhteiskunnan ensimmäinen modernisoitumisvaihe – teollisuusyhteiskunnan muodostuminen – tuotti laajojen joukkojen samankaltaisia elämänkohtaloita, sen toinen vaihe nyt tuottaa elämänkohtaloiden eriytymistä. Palkkatyöläistymiskehitys ei ole vain tuotannon kehityspiirteiden aikaansaamaa. Se tapahtuu myös hyvinvointivaltion mekanismein tuettuna. Beck puhuu *hyvinvointivaltiollisesta palkkatyöläisyydestä*. Noro (1989, 2) tiivistää Beckin argumentaatiota seuraavasti:

” Yleistyneen hyvinvointivaltiollisen palkkatyöläisyyden oloissa muodostuu mekanismi, joka tuottaa yksilöllistymistä. Sen moottorina toimivat lisääntyvä koulutus, mobiliteetti (sukupolvien välinen, alueellinen, urajne.) ja kilpailu. Nämä kaikki vahvistavat toisiaan ja yhdessä ne rapauttavat ’teolliseen moderniin’ kuuluvan vanhan palkkatyöläisyyden: suvun, vanhan perheen, naapuriston, työyhteisöllisyyden, vanhan professionalismin jne.”

Anthony Giddens (1990) pohtii *modernin yhteiskunnan* muodostumista. Eräänä sen tunnuspiirteenä on hänen mielestään *refleksiivisyyden kasvu*. Elämästä tulee toimijoille ”henkilökohtainen projekti”, jossa itsen reflektointi ja itsensä toteuttaminen muodostuvat keskeisiksi. Kehkeytyy uudenlaisia, traditionaalista yhteiskunnasta poikkeavia, identiteetin muodostamisen asetelmia. Giddens kiteyttää muutokset viiteen kohtaan (emt., 123–124):

(1) *Globaalien tendenssien ja paikallisten tapahtumien* välille muotoutuvat monisyiset suhteet. (Elämänkohtaloihimme vaikuttavat yleistyvästi tekijät, jotka ovat irtautuneet tutuista paikallisista ja ajallisista yhteyksistä – ja paikalliset tekijöillä on kytkentänsä maailmanlaajuisesti/EA).

(2) *Itsen rakentaminen refleksiivisenä projektina*, jossa yksilö etsii identiteettiään ”abstrakteissa systeemeissä”, järjestelmissä, jotka on muista yhteyksistä ”ympätty” tuttuihin ajallisiin ja paikallisiin yhteyksiin. (Näihin kuuluvat mm. asiantuntijajärjestelmät/EA).

(3) Pyrkimys itsensä toteuttamiseen, joka edellyttää *perusuottamusta* ja avautumista, itsen avaamista toisille (-myös asiantuntijajärjestelmissä/EA).

tuun ja epämiellyttävään työhön mukautuvia työntekijöitä on vaikea löytää, syynä ei ole pidettävä väestön laiskuusmoraalia tai vähäistä työn arvostusta sen enempää kuin ’liian’ korkeatasoisista sosiaaliturvaakaan – vaan huonoja palkkoja ja kehoja työolosuhteita”. Ehkäpä koulunkäyntinsä tai ammatinhankintansa keskeyttäneillä ei ole näköalaa kiinnostaviin ja hyvin palkattuihin töihin – ei edes ”oppipojasta mestariksi” –perspektiiviä.

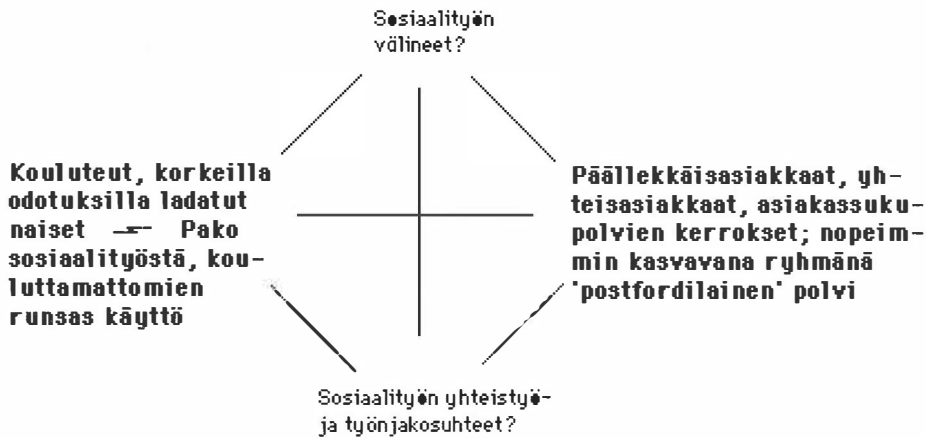
(4) Henkilökohtaisten ja eroottisten siteiden muodostuminen ”suhteina”, joita ohjaa *molemminpuolinen rajojen avaaminen*. (Rajojen avaaminen mahdollistaa intiimit suhteet, mutta on myös uhkaavaa/EA).

(5) *Huoli itsetoteutuksesta*, joka ei ole vain narsistinen defensiivinen uhkaava maailmaa vastaan, mutta myös positiivinen suhtautuminen olosuhteisiin, jossa globalisoituvat tekijät tunteutuvat päivittäiseen elämään. (Giddens argumentoi teoksessaan sellaisia sosiologeja vastaan, jotka näkevät itsetoteutuksen projektit vain narsistisena itseensä kääntymisenä ”pahassa maailmassa”/EA).

”Eämä henkilökohtaisena projektina” joudutaan toteuttamaan olosuhteissa, joissa kasvava osa päivittäisistä toimista edellyttää luottavaa ”heitäytymistä” asiantuntijajärjestelmän asiantuntemuksen varaan. (Arkitoimissa on luotettava sähkölaitoksen, junayhtiön, lääkäreiden, terapeuttien jne. ammattitaitoon). Kuitenkin *moderniin yhteiskuntaan* liittyy Giddensin mukaan kasvava riskitietoisuus ja tietoisuus asiantuntijajärjestelmän rajoituksista. Sosiaalityö on osa asiantuntijajärjestelmiä, joiden yhteydessä toimiminen edellyttää luottamusta niihin, avautumista, mutta joista on päinvastaisiakin kokemuksia tai oletuksia, tietoisuutta asiantuntijajärjestelmän rajoituksista ja haavoittuvuudesta.

Sosiaalityö kohtaa kansalaisia, jotka ovat syntyneet ja kasvaneet hyvinvointivaltiossa. Nämä kansalaiset eivät toimikaan kuten ”ainaisen raadan” sukupolvet. Monet heistä toimivat niin kuin ottaisivat todesta hyvinvointivaltiolliset lupaukset huolenpidosta. Niin sosiaalityöntekijät kuin muidenkin sosiaalivaltion sektoreiden työntekijät ovat ymmällään. Voi olla, ettei kukaan oikein tiedä mitä tehdä 1960-luvulla ja 1970-luvulla syntyneiden syrjäytyneiden kanssa – siis sellaisten nuorten aikuisten kanssa, jotka syrjäytyvät työyhteiskunnasta jo ennen sinne astumistaan. Voi myös olla, ettei asiantuntijajärjestelmä oikein tiedä mitä tehdä ”elämän henkilökohtaisten projektien” kanssa – olosuhteissa, joissa toimivien suhteiden muodostuminen edellyttää molemminpuolista avautumista, mutta yleistyvää on tietoisuus asiantuntijajärjestelmän rajoituksista. ”Eämä henkilökohtaisena projektina” ei ilmeisesti koske vain nuoria. Levinson työryhmineen (1978) arvioi elämän refleksiivisyyden liittyvän keskiin ”tehtäviin” – jotka usein toteutetaan kriisivaiheiden kautta. Myöhempikin aikuiselämä on elämänaineiston ”käsittelyä”. Voi olla, että asiantuntijajärjestelmälle on erityisen pulmallista ymmärtää sellaisia asiakkaita, joille ”elämän henkilökohtainen projekti” ei ole selvärajaisten ja tietoisten valintojen tekemistä, vaan väljemmin etsivää – tuskin edes etsivältä vaikuttavaakaan. Ne nuoret ja aikuiset, jotka eivät edusta ”vaihtoehtoisin elämäntapoihin” liittyviä valintojen tekoja, vaan pikemminkin näyttävät ajautuvan ja ajelehtivan, lienevät erityisen hämmentäviä asiantuntijajärjestelmälle.

Teen jälleen merkinnän yhteenvedokaavioon:

Kuvio 1c: Sosiaalityön tekijä ja asiakkaisto

Seuraava katkelma kuvannee ylläkerrottua tilannetta. Konsultti ja helsinkiläinen toimeentulotuen sosiaalityöntekijä keskustelevat pulmasta, joka työntekijällä on "postfordistiseen" polveen kuuluvan, vuonna 1966 syntyneen 'Pekan' kanssa. Istunto on syksyiltä 1989. Tein muistiinmerkinnät konsulttina. Katkelma johdattaa sosiaalityön välineisiin siksi, että siitä käy ilmi työntekijän hämmennys ja välineettömyys – itse hän sanoo olevansa umpikujassa. Hän haluaa tehdä "oikeaa sosiaalityötä", joka ei olisi "terapiaa", mutta ei oikein tunnu hahmottavan mitä "oikea sosiaalityö" olisi.

Sosiaalityöntekijä ja "postfordistisen polven" asiakas

Aluksi työntekijän kirjallinen kuvaus – hänen valintansa "juuri nyt askarruttavasta tapauksesta":

"Pekka tullut sos.toimiston asiakkaaksi 12/86 sosiaalineuvojan kehotuksesta; äiti ottanut yhteyttä ensin sos.neuvojaan ja pitkällisen painostuksen jälkeen poika suostunut varajaan ajan sosiaalitoimistosta. Kyse tuolloin pojan 'lorvehtivasta' elmäntyylistä; hän elänyt äitinsä varoilla pitkähkön ajan vailla aikomustakaan työllistyä ja elättää itsensä. Äidin kestokyky ja voimavarat vähissä, jonka tähden siis hakeutunut sosiaalineuvojan puheille. Perheessä ei muita; vanhemmat eronneet Pekan ollessa 3-v. ja sitten äitinsä kasvattama, kontakti isään ollut vähäinen.

Alusta alkaen tähdennetty Pekalle itsenäistymisen tärkeyttä; työhön hakeutumista, koulutusta, pitkäjännitteisempää suunnittelua ym. Sopivan työpaikan löytäminen osoittautunut ongelmalliseksi, sillä puuttui niin koulutus- kuin työansioita. Samalla tavalla kävi aloitetun työllisyyskurssin. Lyhyt työllistyminen sukulaisen firmaan, asui tilapäisesti poissa kotoa, jonka jälkeen palasi äitinsä luo, ja tilanne siis muuttumaton. Sosiaalitoimistossa jälleen laveaa puhetta erilaisista työpaikoista, kurseille hakeutumisesta jne. Mikään ei tuntunut onnistuvan, ja niinpä Pekka jäi tulematta sosiaalitoimistoon varatulla ajalla tietäen toimeentulotuen olevan kohdallaan sidottu tiettyihin ehtoihin ja sopimuksiin. Äiti sitä vastoin soitti työntekijälle valittaen omaa terveydentilaansa; hermot tiukilla kotitilanteen vuoksi. Kerran mennyt sairaalahoitoonkin ja sen jälkeen käynyt säännöllisesti sairaalan

sosiaalihoitajan puheilla avohoitoluonteisesti. Äiti kovasti odottaa sosiaalitoimen ratkaisevan Pekan ongelman/oman ongelmansa. Vuonna 1989 tavattu äitiä toimistokäynneillä, sillä hän tuntenut tarvetta keskustella asioistaan. Poika puolestaan pysytellyt poissa, ja taloudellinen avustaminen tapahtunut äidin välityksellä. Äiti ollut silmämääräisesti arvioiden loppuun saakka uupunut ja neuvoton. Seuraava yritys ongelmien selvittämiseksi oli kotikäynti johtavan sosiaalityöntekijän kanssa, äidin pyynnöstä. Pekka oli paikalla ja suostuipuhumaanvaikeasta kotitilanteesta rakentavaan sävyyn. Väitti ymmärtävänsä asian myös äitinsä näkökulmasta, mutta katsoi omalta kohdaltaan olevansa vailla vaihtoehtoja. Valittelee ajakorttinsa menetystä, sakkoja ja armeijan keskeytymistä, joiden seikkojen tähden mielestään 'ilman tulevaisuutta'. Aikoi kuitenkin 'jälleen huomenna' vaihteeksi mennä työvoimatoimistoonkin ja kenties hakea kaupungin vuokra-asuntoa. Kotikäynnin, joka tapahtui helmikuulla, tuloksena oli jälleen pitkä hiljaisuus, kunnes äiti jälleen syksyllä otti yhteyttä sosiaalityöntekijään masentuneena kertoen olosuhteiden kotona olevan ennallaan. Pekka lisäksi muuttanut aggressiiviseksi ja hävyttömäksi. Hän kuulemma entiseen tapaan vain makailee kotona, kesällä sentään ollut yhden päivän työssä. Äidin mielenterveys sattaa järkkyyä ratkaisevasti milloin tahansa. Tekee ylitöitä hankkiakseen toimeentulon molemmille.

Nyt mietittävänä se, millaisia tavoitteita tulisi asettaa mahdottomassa tilanteessa. Pekka itse ei katso olevansa esim. mielenterveyspalvelujen tarpeessa, vaikka psyyken ongelmat ovat ilmeisiä, myös huuumeita Pekka käyttänyt aiemmin enemmänkin ja jonkin verran käyttänee yhä. Äiti puolestaan elää siinä toivossa, että järjestän asunnon Pekalle jostakin. Selvitetty kunnallisen vuokra-asunnon hakemisen tärkeyttä ja sen jälkeen vasta voidaan sosiaalitoimistosta puuttua mihinkään¹.

En väitä, että sosiaalitoimistot kohtaisivat määrällisesti valtavan ryhmän 60-luvulla syntyneen mielen ja hänen äitinsä kombinaatioita. Kajavan (1988) selvityksen mukaan neljännes yksinäisistä 60-lukulaisista asui Rovaniemellä vanhempiensa kodissa. Luku voi olla suurempi mm. pääkaupunkiseudulla, jossa on vakava pula vuokra-asunnoista. Asuntopolitiikka patoaa varttuvien ikäluokkien astumista varhaisaikuisuutensa kodin muodostamiseen.¹

Valitsin tämän esimerkin, koska se tuo esiin "modernin" asiakkaan ja sosiaalityöntekijän pulmallisen kohtaamisen – ja johdattaa tarkastelemaan työn välineitä.

Konsultaatio eteni seuraavasti (K=konsultti, S=sosiaalityöntekijä):

K: Mihin toivot konsultaatiota? (Mukana on neljä työtoveria, jotka eivät kuitenkaan suoraan kytkeydy asiakastapaukseen. Tiimi on käsitellyt tapausta kerran ja todennut olevansa umpikujassa, "pattitilanteessa").

S: Neuvoja. Mistä asunto, työpaikka, tyttöystävä, elämän tarkoitus, miten ryhdyn toimimaan...

K: Tietääkö Pekka tai äiti, että heidän tapaustaan käsitellään konsultaatiossa?

S: Äiti tietää, mainitsin, kun soitti. On aina tyytyväinen, jos hänen asioitaan pohditaan.

K: Oliko puhetta pitäisikö Pekan tietää?

S: Hänelle ehkä yhdentekevää... Otan puheeksi.

K: Millaista reaktiota ennakoit?

S: Välinpitämättömyyttä. Reagoi näin yleensäkin; toisaalta hyökkäävästi.

¹ Olen kyllä koulutus- ja konsultaatioyhteyksissä huomannut sosiaalityöntekijöiden ottavan usein pulmakysymyksenä esiin juuri postfordilaisen nuoren miehen ja hänen äitinsä problematiikan. Ehkä tämä on kokemuksellisesti tärkeämpi kysymys kuin määrällisesti.

K: Mistä vihainen?

S: Ei ehkä työntekijälle. Elämänpettymys. Haluaa, että joku ottaa vakavasti tai vastuun. Pelkää, että asioita hoidetaan hänen selkänsä takana.

K: Onko jotain syytä pelätä?

S: No ei... Ärttyy kyllä äidin asioinnista. Pelkää, että äiti voisi häätää. Olen rohkaissut äitiä häätämään, koska muita keinoja ei ole. Äidillä syyllisyys, koska poika vailla isää – tullut tällaiseksi. Velvollisuus huolehtia aikuisesta pojasta.

K: Missä roolissa Pekka näkee sinut?

S: Kontrolloijan. Kokee, että vaihtoehtotarjoukset ovat keljuilua. Ei halua tulla sosiaalitoimistoon.

K: Tietääkö Pekka, että olet rohkaissut häätämään?

S: Ei ehkä tiedä. Äidin sairaalan sosiaalihoitaja oli rohkaissut samalla tavalla. Olen ollut häneen yhteydessä. Pekan olisi mentävä asuntolaan.

K: Miten kävisi?

S: Menee kaveriensa luokse, kadulle, ehkä rikoksia. Tulee häiristämään äitiä asunnolle. Haluaisin välttää tätä. Jos yrittää saada tukiasunnon, on mentävä häätö – asuntola –reittiä. Mutta asuntola vie alaspäin.

K: Mikä on mielestäsi äidin pulma?

S: Nöyrä, yksinkertainen äiti. Entinen mies alkoholisti; ei yhteyksiä. Taipumusta masentua, raskasmielinen. Itsesyytöksiä... on maininnut... kokee ettei ole ollut riittävä, turvallinen. En käsittele, en ole terapeutti!

Kaikki mitä pojalle sattunut, ottaa itesesyytöksiin. Katkeran sävyinen suhtautuminen entiseen mieheen, myös Pekkaan. Isä äidin mielestä 'retku', asuu lähellä, ei ota Pekkaa, ei voi odottaa tukea tältä. Lupailut että ottaa, ei otakaan. Pekka tästä hyvin katkera. Tämän jälkeen ei halua sinne, vaikka tulisi häätö. Pekka vihaa molempia.

K: Miten tämä ilmenee suhteessa äitiin?

S: Pekka on aika hankala, ilkeä ja inhottava.

K: Onko tämä uutta?

S: Koko ajan, välillä suhteellisen rauhallista. Äiti pelkää olla kotona, poika arvaamaton. Käynyt käsiksi, uhakailee henkisellä väkivallalla.

K: Onko tässä vaihtelua – hyviä ja huonoja aikoja?

S: Kun poika ei osoita yrittäneensä mitään, äidin terveys pettää. Kun poika yrittänyt jotain, äiti sietänyt.

K: Miten äidin käy, jos Pekka lähtee?

S: Tuntee itsensä yksinäiseksi. Huojentunut, että saa elää omaa elämäänsä. Kokee, että poika vie kaikki, ei ihmissuhteita. Ei voi tuoda ketään kotiin, kun Pekka terrorisoi.

K: Onko hänellä joku, jonka toisi?

S: Työtovereita.... Niin väsynyt, ettei jaksa muodostaa kontakteja. AA-omaisryhmä. Äidillä on kontakteja, Pekalla vain minut. Kyllä äiti kontakteihin pystyisi. Kävisi teatterissa, elokuvissa, ravintolassa.

K: Miehet?

S: Sekin ajatus on, että vielä nuori (45-vuotias), löytyisi vaikka joku vielä.... ehkä voimakaskin toive.... vaistoan.

K: Miten Pekka suhtautuu?

S: Varmaan melko torjuvasti. Eivät ole kai puhuneet. Ajatus isäkandidaatista Pekalle vaikea.

K: Onko tämä teema, jota ei voi käsitellä?

S: Luulisin

K: Onko asetelma 'äidin toiveet versus Pekan pelot' mielestäsi tärkeä?

S: On tärkeä! Mutta miten MINÄ teen tässä työtä? Eikö mene terapian puolelle?

K: Terapiasta on tuskin kysymys, elleivät osapuolet sovi siitä, ja sitähän harvoin tavoitellaan tai syntyy sosiaalitoimistossa. Jos tämä on mielestäsi tärkeä teema, kannattaa miettiä miten sinä siihen liityt. Jos arvelet, että on terapian tarvetta, mieltä miten otat esiin,

ja kuka olisi kompetentti tässä.

Miten Pekka suhtautuu asunnonhakuun ja äidin vetoomuksiin sen järjestämisestä?

S: Ymmärtää, että tärkeätä, mutta ei puhtia. Eleet minua miellyttäkseen.. ei kiinnosta. Hän on piittaamaton äidistä.

K: Voiko toisaalta ajatella, että Pekka on myös huolissaan äidistä.

Mitä ongelmaa tässä ollaan ratkaisemassa?

S: Jos eivät keskustele... Pitäisikö jatkaa tapaamista ja keskustella... nähdä myönteistä, unohtaa konkreettiset toimenpiteet.. tavata erikseen... ohjata muualle?

(Käy ilmi, että sosiaalityöntekijä on vaihtamassa toimipaikkaa kolmen viikon kulutta). Olen yrittänyt nuorisosian keskukselle, mutta ei halua. En ole kertonut äidille, että lähdän.

K: Joskus perheet kokevat, että lähteneen henkilön kohdalla on tyhjiö. Tämä ei tarkoita, että kaikissa tällaisissa perheissä olisi tyhjiö, mutta jos niin koetaan, usein haetaan joku täyttämään sitä. Joskus lapset saavat poistuneen vanhemman tehtäviä, toisinaan viranomaiset. Mihin rooliin sinua mahdollisesti kutsutaan?

S: Laiminlyövään... isäsuhde, joka ratkaisematta... Äiti hakee ratkaisijaksi, luulee, että minulla lankoja käsissäni. Haluaa siirtää vastuuta Pekasta, tai mukaan vastuunottoon. Pekka suhtautuu kuin isäänsä. Kotikäynnillä oli myönteinen. Ensimmäinen puhekeskustelu. Maanittelimme 15 minuuttia. Oli nöyrä, pehmeä, puhui ja käyttäytyi kuin pikkulapsi.

K: Millainen äiti silloin oli?

S: Odottavalla kannalla. Äiti ehti vastata aina kun kysyimme Pekalta. Ylihuolehtivaisuutta. Kyllä Pekalla resursseja olisi, mutta ei pääse toimenpiteisiin asti.

K: Tehdään ajatuskoe. Ihan vain vertauskuvana, näkökulmien saamiseksi. Jos saat kutsuja isän rooliin, millainen isä olet? Monesti ajatellaan, ettei viranomaisen pitäisi mennä tällaisiin rooleihin. Voi olla, että joskus se on tarpeen, mutta silloin ei kannataisi jäädä ikuisjäseneksi. Jotta pääsee pois, jotta perhe löytää omat ratkaisunsa, ei kannataisi mennä toistamaan jotain jo umpikujaan joutunutta ratkontatapaa. Jos pitää tilapäisesti olla "isä", kannattaa olla *toisenlainen* isä. Millainen olisi tässä toisenlainen isä?

S: Olen välttänyt olemasta tukihenkilö. Pikemminkin ankara.

K: Hoidat äitiä?

S: En hoida kumpaakaan! Pikemminkin itseäni. En ole terapeutti. Äiti on soitellut. Olen kuunnellut ja puhunut sitten itse. Ei dialogia. Äiti kertoo aina olleensa tällaisesta huojentunut. Pekka ei tykkää, että äiti käy minun luonani.

K: Miksi?

S: 'Mitä puhumme, juonimme...'

K: Mistä?

S: Häädöstä

K: Entä jos Pekkaa kohdeltaisiin aikuisena? Kerro vielä, millainen olisi toisenlainen isä?

S: Pojan kaveri, luottamuksellinen henkilö, ei tarvitsisi kyräillä. En ole tarjonnut tällaista. En tee terapiaa. Pekka ei itse ano toimeentulotukea. Ei halua ottaa, jos painostetaan. Pekka ei tiedä, että avustan äitiä myös hänen osuudellaan. Äiti antaa osan Pekalle.

K: Oletko kertonut Pekalle, että rohkaiset äitiä häätöön ja myönnät äidin kautta toimeentulotukea myös Pekalle?

S: En ole puhunut, enkä kerro!

Työtoveri: Tulisivatko yhteiskeskusteluun tai entä uusi kotikäynti?

S: Yksi kerta riitti, toinen ei ehkä olisi niin onnistunut. Asiat puhuttu läpi. En mene terapian puolelle. Perheneuvolaan kahden kesken.

K: Mitä tämä terapia olisi, johon et mene, mutta katsoisit tarpeelliseksi?

S: Voisivat edes tapella ulkopuolisen läsnäollessa.

K: Voisiko äidin silmissä olla asetelma: Pekka pois... mutta ei selviää?

S: Pekalla kapinahenkeä.

K: Aika vaikea todistaa olevansa itsenäinen äidin ehdottamalla/vaativalla tavoilla. On vaikea noudattaa käskyä "Tottele vihdoinkin, ole itsenäinen!" Entä jos määrittäisit kaikki suhteesi Pekkaan aikuisten välisiksi suhteiksi?

S: Voiko Pekka odottaa häätöä?

K: Olisi ainakin äidiltä aito esimerkki luottamuksesta Pekkaan. Miltä sinusta tuntuu?

S: Mitä sitten teen, kun äiti masentuu?

K: Mikä olisi sellainen tilanne, jossa Pekka voi aidosti osoittaa pärjäävänsä ja äiti luottavansa siihen? Se on varmaankin heidän ratkaisunsa. Jos se keksitään heidän puolestaan, Pekkaa ei tulkita aikuiseksi eikä äitiä kyvykkääksi vanhemmaksi. Entä jos määrittäisit asemasi Pekalle ja äidille? Puhuisit myös häätö ja raha -tilanteesta. Määrittäisit siis avoimesti suhteesi molempiin aikuisina; viestisit sekä omaa hämmennystäsi että heidän kykyään ratkaista tilanne.

Sosiaalivirastoissa kohdataan siis vihaisia nuoria miehiä – ja yleistyvästi myös naisia sekä ”loppuunpalavia” sosiaalityöntekijöitä – elleivät viimeksimainitut ole jo lähteneet.

Tapausesimerkki kertoo sosiaalityöntekijästä, joka haluaa ehdottomasti välttää ”terapiaa”, mutta tekee kuitenkin useita psykologis-sävyisiä päätelmiä. Ehkäpä konsulttina provosoin niitä esiin, mutta tuskin loin ne tyhjistä. Sosiaalityöntekijä näyttää olevan tilanteessa, jossa hän yrittää pysyä ”oikean sosiaalityön” raameissa, ja on samalla suhteissaan perheeseen keskellä mutkikasta liittoutuma-asetelmaa. Hän koki olevansa täysin umpikujassa, ja näki Pekan painostamisen ainoana vaihtoehtonaan. Pekka taas ei, työntekijän kuvauksen mukaan, nähnyt mitään vaihtoehtoja. Voi olla, että kysymyksessä oli kehä, jossa aina vain lisätään *samaa, jo umpikujaan johtanutta ratkaisutapaa*: ”Ole itsenäinen meidän osoittamallamme tavalla!”. Lisää samaa -ratkaisuun toivotaan lisää voimia, lisää ammattilaisia. Pekka ei niitä välttämättä toivo.

Mistä tämä ”oikean sosiaalityön” kuva oikein tulee?

Olen edellä koettanut hahmotella sosiaalityön asiakkaiston muotoutumista, painottaen tarkastelua uusimpiin asiakkuusmuotoihin. Väitin, että juuri uusimmat muodot ovat hämmäntävimpiä. Niiden yhteydessä sosiaalityön välineet problematisoituvat erityisesti. Koulutettu Kerttu siis kohtaa yhä useammin ”postfö•rdistisesti” syrjäytyneitä asiakkaita, mutta millä välineillä?

3.3 Miksi juuri näillä välineillä?

Kertun välinearsenaali voidaan jakaa kolmeen tasoon: (1) työtä koskevat ideologia- ja metodologiatasoiset mallit, (2) metoditasoiset mallit ja (3) operaatiotasoiset tekniikat ja työkalut.¹ Tarkastelen tässä nimenomaan

¹ Jaottelu noudattaa Leontjevin (1977) teoriaa toiminnan rakenteesta. (Vrt. Engeström 1987). Leontjev jäsentää toiminnan kolmeen ’sisäkkäiseen’ tasoon. Inhimillinen *toiminta*, joka on aina kollektiivista, toteutuu yksilöiden *tekojen* kautta. Teot taas toteutuvat, jos on *operaatiot* niiden toteuttamiseen. *Toiminnan* motiivit voivat olla – ja useimmiten ovatkin – tiedostamattomia. *Teoilla* sen sijaan on tavoite. Tavoite muodostuu ’koettelemalla’. Toimijan on nimittäin muodostettava *operaatiot*, joissa yhdistyy teon intentionaa-

Kertulle ja hänen kollegoilleen *tarjolla olevia välineitä*. Kertun omat ideologiat ja metodiset sovellukset ovat osa hänen orientaatioperustansa, työssä orientoitumisen psyykkistä välineistöä. Ne eivät välttämättä ole samat kuin sosiaalityöhön tarjolla olevat selityspäruustat. Rajaudun tässä jälkimmäisiin. Hanna Laurila (1990) on eritellyt projektimme haastatteluaineistojen pohjalta työntekijöiden henkilökohtaisia orientaatioita¹.

Kerttu on yhteiskuntatieteiden kandidaatti. *Ideologiatasolla* hänelle on tarjolla kriittinen näkemys sosiaalityöstä sosiaalivaltiossa ja mm. perspektiivi rakenteelliseen vaikuttamiseen. *Metoditasolla* hän joutuu tekemään runsaasti yhdistelytyötä ja omia sovelluksia, sillä ”rakenteellisen vaikuttamisen” visio on tarjolla olevassa kirjallisuudessa kovin metodisoimaton. *Tekniikka/työkalutasolla* Kertulla on käytettävissään sosiaalihuollon vankimmin kehitelty varanto. On ensinnäkin säädöspohja, joka määrittää etuuskaiteerit ja toimenpidealueet. Sitten on normijärjestelmä (taloudellisessa avustamisessa) ja sen tukena lomakkeistoja, jotka orientoivat mm. asiakashaastatteluja. Ja vihdoim ovat työkalut: laskukone, puhelin, esitys/päätösasiakirjat jne. Täsmällisesti määritellyn säädöspohjan lomassa on askarruttavia epämääräisyyksiä, kuten ”lapsen edun ” tai ”kohtuullisen asumistason” turvaaminen.

Operaatiotasoin yhteys metoditasoon on ongelmallinen. Miten tehdään esim. sosiaaliin verkostoihin kohdistuvaa työtä käsilläolevilla operaatiotasoisilla työkaluilla ja tekniikoilla? Kerttu pohtii mahdollisuuksia vapautua näiden välineiden käytöstä verkostojen aktivointiin. Ne esiintyvät hänelle vaihtoehtoisina. Operaatioista ideologiatasoon (ja toisin päin) on vielä katkoksellisempi yhteys: miten tehdään rakenteellista sosiaalityötä tällä tekniikkavalikoimalla? Se on katkoksellinen jopa rakenteellisen työn ideoijille. Sosiaali- ja terveystministeriön työryhmä (STM 1985, 59) suosittaa *vapautumista* asiakastyöstä, jotta päästäisiin rakenteelliseen työhön.

Kertulla on käytettävissään pitkälle operationaalistettu työkalupakki, joka Sunessonin (1981) ja sosiaalitoimistojen kehittämistä pohtineen työryhmän (Sosiaaliohallitus 1981) mukaan muodostaa ”sosiaalityön materiaallisen ideologian”. Kertulle on siis tarjolla vanhaa perua olevaa

linen puoli (mitä aiotaan tehdä) ja teon operationaalinen puoli (mitä voi tehdä, mikä on mahdollista, mihin on henkiset ja aineelliset välineet).

Sosiaalityöntekijän voidaan käsittää orientoituvan ’omaa osuuttaan’ laajemman kollektiivin toiminnan tasoon. Hänellä on ideologia- ja metodologiatasoisia jäsennyksiä, joilla hän paikantaa omaa sosiaalityötoimintaansa yhteiskunnallisiin yhteyksiin. Hänen tekojensa tavoitteet rakentuvat mm. käsityksistä kohdattavista ongelmista, työn tarkoitukselta ja omista mahdollisuuksista. Teot konkretisoituvat operaatioina, joissa sosiaalityöntekijä yrittää yhdistää tavoitteensa keinoihin. Hän käyttää käsilläolevia ja hallitsemiaan työkaluja ja tekniikoita tekojensa toteuttamiseksi.

¹ Aineistoista käy mm. ilmi, että vain muutamat sosiaalityöntekijät edes tuntevat tarjolla olevia selityspäruustoja ja vielä harvemmat käyttävät niitä tietoisina orientoitumislähteinä. Samanlainen tulos on Mäntysaarella (1987).

materiaalista ideologiaa ja uudempaa ”immateriaalista”, metodeiksi ja operaatioiksi viemätöntä ideologiaa – ja näiden välinen katkoksellinen yhteys. Jotta saan kuvaa Kertulle tarjolla olevien välineiden koostumuksesta, tarkastelen niiden muotoutumista historiallisesti – käyttäen jaottelua (a) ideologia/metodologiatasoihin, (b) metoditasoihin ja (c) operaatiotasoihin välineisiin.

3.3.1 VÄLINEET VAIVAISHOIDON JA KÖYHÄINHOIDON KAUDELLA

Vaivashoidon välineet olivat ennen vuosisadan vaihdetta yhteisöpohjaisia (ruotu- ja elätteelleantojärjestelmä). Vuosisadan vaihteessa ilmaantui välineistöön uutuutena laitokset, vaivaistalot. Niissä vallitsi kova kuri ja työnteko. Näin uskottiin työhaluttomien pysyvän ulkopuolella ja hakeutuvan pakkatyöhön – ja laitosten asukkien sisäistävän työmoraalin. Samalla ratkaisu oli taloudellinen; laitokset olivat itsekannattavia. (Satka 1987, 8; Jaakkola 1986, 56).

Ideologia/metodologiatasolla vaivashoito pohjautui luterilaiskristillisiin (työkeskeisiin) arvoihin ja poikkeavuuden moraalipohjaisiin tai biologisperäisiin selityksiin (ongelmat itse aiheutettuina tai perittyinä ominaisuuksina) (Lampelto 1976, 14–18, L. Eräsaari 1986, 30–40). Ideologiatasoon liittyi myös huoli irtaimesta väestöstä potentiaalisena yhteiskuntarauhan järkyttäjänä (Manner-Euroopassa muodostuneen työväenkysymyksen tapaan). Sosiaalisten ongelmien jäsenyksissä juuri tämän väestöryhmän elämäntapa ja toiminta nousi keskiöön. (Siipi 1967, 25–30).

Metoditasolla oli sosiaalistaminen työtä teettämällä ja valistamalla. Kaikki apu oli korvattava työllä. Työ ja valistus olivat myös kaupunkien hyväntekeväisyyden päämetodit. Avustuksia jaettiin mieluiten työtilaisuuksia järjestämällä, valistus suuntautui työ- ja perhemoraalin tukemiseen. Työhön kuuluivat myös valistavat vierailut kodeissa. (Satka 1987, 9; Åström 1961).

Operaatiotasolla olivat työnteon välineet, avustukset (nimenomaan luontoisavustukset, ei raha; Piirainen 1974, 131), kotikäynnit ja työntekijöiden puhe.¹

Köyhäinhoidon *ideologia-/metodologiatason* välineet olivat pitkälti samat kuin vaivashoidonkin; kristillis-siveelliset, ”yhteiskuntahygieniää”

¹ Settlementiliike oli toisenlainen. Sen ideologiatasolla oli niinkään kristillinen etiikka, mutta metoditasolla oli yhdyskuntien muodostaminen ”luonnollisissa yhteyksissään” – teollisuustyöläisten kaupunginosissa. Operaatiotasolla olivat työpajatoiminnot, kerhotoiminnot yms., ts. *ryhmien* käyttö. (Vrt. Satka 1987, 11)

Suomeen yritettiin muodostaa sakasalaisperäistä (Elberfeld-) kaitsijajärjestelmää, jossa kotona vierailevat kaitsijat tuntisivat avustettavansa henkilökohtaisesti. Se ei levinnyt maahan. Työ muodostui saksalaista virastokeskeisemmäksi. (Sosiaalhallitus 1981, 9).

korostavat ja moralisoivat/biologisoivat.¹ Vaivashoidon kauden huoli työväenkysymyksestä ja irtaimen työväestön vaarallisuudesta oli vaihtunut kokemukseksi tästä – vuoden 1918 kansalaissodan kautta. *Metoditasolle* köyhäinhoito sai vuoden 1922 köyhäinohoitolaain mukana painotuksen ”avohuollolliseen” valistukseen sekä yksilöllisen tarveharkinnan ohjeet. Tarveharkintaisuus toi metodeihin yksilökohtaisen tutkinnan. Sitä oli jo tosin sovellettu punaisten orpoihin ja leskiin. Tarveharkinta liittyi työn yksilöllistämiseen, joka edellytti, että köyhäinhoidon toteuttajat (pääasiassa luottamushenkilöt) tunsivat hyvin avun hakijat. Valistuksellisuus painottui siinä, että köyhäinhoitoon omaksuttiin hyväntekeväisyystyöstä *hyvien, 'kasvattavien', henkilökohtaisten suhteiden* muodostaminen avun hakijoiden ja köyhäinhoidon toimeenpanijoiden välille. (Piirainen 1974; 40, 70). Metoditasolle ilmaantuu näin vuosisadan ensimmäisenä vuosikymmeninä menetelmä, joka tavataan myöhemmin maallistuneena ja kehiteltynä ns. case work -metodeissa.

Operaatiotasolla olivat laitokset/työ, luontoisavustusten sijaan vähitellen yleistyvät rahamuotoiset lainat, kotikäynnit ja puhe. Tarveharkinnan tekniikkana oli henkilökohtainen tutustuminen avunhakijoiden arkeen ja hyvin suhteiden muodostaminen hakijoihin.

Köyhäinhoidon kriisiytyessä pulakaudella muokkautui myös sen välineistö. *Ideologia/metodologiatasolla* kovimmat kolhut koki köyhien jakaminen ”kunniallisiin ja kunniamattomiin”. Tuhannet yhtäkkiä työttömäksi joutuneet työkykyiset olisi vallitsevan ideologian mukaan pitänyt kategorisoida ”työn vieroksujiksi” tai ”itse ongelmansa aiheuttaneiksi”. Ideologisiin selityksiin tuli myös työttömyyden/ahdingon yhteiskunnallista alkuperää selittäviä konseptioita. (Lampelto 1976, 50–51).

Metoditaso muuttui myös. Työlaitos- ja valistusmetodien ohelle tuli työttömyystöiden järjestäminen ja täyden palkan maksaminen niistä. *Operaatiotasolle* tulivat avustukset ja normit. Aiemmin taloudelliset suoritteet olivat olleet lainoja, jotka perittiin takaisin työn muodossa tai jopa omaisilta. Pulan kestäessä lainojen takaisinperinnästä luovuttiin ja ne muuttuivat (laittomasti) avustuksiksi. Ruuhkautuneen työn paineissa lautakuntien työtä helpotettiin normittamalla avustuksia, ja näiden käsittely siirtyi suurimmissa kaupungeissa palkatuille työntekijöille. Näiden

¹ Piirainen (1974, 118) toteaa, että vuoden 1922 köyhäinohitolaissa köyhiä ryhmiteltiin moraalisilta perusteilta kunniallisiin ja pahantapaisiin, mutta huomauttaa, että ”puutteellaisuuden luontoperäiset ja sosiaaliset syyt, joihin köyhäinohitotilastokin olisi voinut johdattaa, eivät tulleet turvan suunnittelun lähtökohdiksi”. Hän toteaa (emt, 119), että köyhyyden syistä väiteltiin köyhäinhoidon asiantuntijoiden keskuudessa. Eläkkeelle siirtynyt Helsingius kehotti etsimään köyhyyden syitä asianosaisen tai hänen esi-isiensä synneistä. Hän kehotti myös taistelemaan syntiä vastaan. Viljo Hytönen edusti ensin yhteiskunnallisia syitä painottavaa kantaa, mutta kääntyi kolmekymmentäluvulle tultessa korostamaan ’kansakunnan henkistä ja ruumillista rappiota’ köyhäinhoidon tarpeen lisääntymisen syynä.

opastamiseksi kierrätettiin useita kiertokirjeitä kautta maan (Siipi 1967, 112–115).

Pulan hellittäessä (vuonna 1936 oli jo työvoimapulaa) köyhäinhuolto saattoi palata ”normaaliin”, ts. yksilökohtaiseen tarveharkintaan. (Siipi 1967, 115). Joukkomittaisesta työstä saatettiin siis palata kasvattavien asiakassuhteiden muodostamiseen. Köyhäinhoidon välinevarastoon jäi pulakaudelta kuitenkin nykyisyyteen saakka periytyneitä elementtejä: normitettut avustukset ja soveltamisohjeet.

Köyhäinhuolto sai kuitenkin pian pulan jälkeen voimakkaan välineistön, joka on keskeisiltä osiltaan käytössä vieläkin. Vuosikymmenen lopulla säädetyt ’sosiaalihuollon peruslait’ (irtolaislaki, alkoholilaki, lastensuojelulaki, huoltoapulaki) kategorisoivat asiakkaat ja säätivät toimenpideperustan. *Ideologiatasolla* ne tarjosivat *yksilöllistävät kategorisoinnit* ongelmista. *Metoditasolla* muodostui *asteittain kovenevien toimenpiteiden*, ohjauksesta ja valistuksesta valvontaan ja pakkoon etenevien toimenpiteiden *sarja*. Työlaitokset säilyttivät asemansa jatkumon pakko-äärissä. (Piirainen 1974, 150–154). *Operaatiotasolla* ne tarjosivat yksilöidyt *toimenpiteet* kategorisoituihin tilanteisiin. Kuten edellä todettiin, näiden välineiden käyttö alkoi jo edellyttää koulutettua työvoimaa, ja koulutusta alettiinkin järjestää lyhytaikaisten kurssien, neuvottelutalaisuuksien jne. muodossa sekä valmistella tutkintoa.¹

Kertun välinevarasto oli saanut ’esimuotonsa’. Hänellekin tarjolla olevissa oppitaisoissa selityserustoissa painotetaan huono-osaisuuden yhteiskunnallisia syitä – samalla kun lainsäädäntöpohja on yksilöllistävää. Metodeissa on valistuksesta pakkokeinoihin levittäytyvä keinovalikoima. Operaatiotasolla ovat normitettut avustukset, sääntömääräiset toimenpiteet ja puhe. Metodi- ja operaatiotasolta ovat sitemmin kadonneet sosiaalistava *työtoimintaja* sen välineet. Vastaavasti näillä tasoilla korostuvat *pubepohjaiset* menetelmät ja tekniikat.

Sosiaalityöhön nykyisin tarjolla oleva *ideologinen taso on maallistunut, ”revisioitunut” ja psykologisoitunut*. Toista maailmansotaa – ja etenkin pulaa – edeltävät selityserustat ammensivat kahdesta pääasiallisesta lähteestä: ns. kateederisosialismista ja kristillisestä moraaliopista. Toisen maailmansodan jälkeen luokkavastakohtaisuuksia ja niiden sovittamista koskeneet painotukset katoavat. Saksalainen perinne kääntyy angosaksiseksi, Eino Kuusesta ja Armas Niemisestä tullaan Heikki Warik-

¹ Työkalutasolta on mainittava pieni, mutta kiinnostava yksityiskohta: *pöytä*. Siipi (1967, 115) toteaa, että 1930-luvulla köyhäinhuolto ”sai jonkilaisen virastopöydän”. Köyhäinhuolto alkoi siis eriytyä kunnan toiminnassa. Onko tässä sen pöydän ’kantamuoto’, jonka tutkimista Risto Eräsaari (1985) pitää mitä kiinnostavimpana tutkimuskohteena – papereineen, akteineen, kollegayhteyksineen, välisoittoineen, normeineen ja luokitteluneen työntekijän ja klientin välissä. Sehän pitäisi jäljittää ja museoida! (”Pöytä” tässä alunperin Leena Eräsaaren hahmottelmassa on tietenkin sekä konkreettinen pöytä että, ennen muuta, koko ammatillistetun auttamisen etäännytetty asetelma).

seen ja Pekka Kuuseen. (Heinonen 1984, 169; Ruotsalainen 1988, 100–105). Anglosaksista ”makroteoriaa” (yhteiskunta kansantulon kasvuun tähtäävänä yhteisyrityksenä) täydentää angloamerikkalainen *persoonallisuusproblematiikkaan* liittyvä yksilöllisten ongelmien selittäminen. Kristillisen moraaliopin sijaan tulivat psykologisperäiset selitykset, uskonnon sijaan maallistuneet ”sosiaalityön eettiset ohjeet”. (Vrt. Satka 1987, 34–38, Lampelto 1976, 73–74, Hänninen 1988, 78–80).

Kertun aikaan tultaessa luokkataistelu-pohjaiset makroteoriat olivat ehtineet tehdä come-backin 1970-luvulla – hiipuakseen taas 80-luvulla. Marxilaisten makroteorioiden nousu merkitsi samalla anglosaksisten (psykodynaamisten) mikroteorioiden kritiikkiä. Marxilaiset makroteoriat eivät kuitenkaan tuoneet tilalle vastaavia mikroteorioita, ja niin *metoditasolle* muodostui aukko (jossa kritisoidut mikroteoriat saivat jatkoa 50-luvulla avattujen teemojen kehittelynä). Luokkataistelu- ja ”vamokap”¹ jäsennykset kääntyivät 80-luvulla ensin ns. pääomaloogisiksi tarkasteluiksi, joissa sosiaalivaltion – ja sen osana sosiaalityön – nähtiin toteuttavan pääoman funktioita, ja etenivät sitten jäsennyksiksi elämäntapojen muotoutumisesta ja kansalaisten sosiaalistumisesta palkkatyöläisyyteen. Kun makroteorioihin alkoi tulla enemmän tilaa toimiville subjekteille, kiinnostus yksilö- ja yhteisötason jäsennyksiin elpyi myös yhteiskuntatieteiden piirissä. (Vrt. Lehtonen 1977, Hänninen 1988, Ruotsalainen 1988).

70-luvun lopun ja 80-luvun alun kiihkein case work -kritiikki oli Kertun havainnointipäivän aikoihin jo laantunut ja taakse olivat toisaalta jäämässä 70-luvun puolivälin yhdyskuntatasoiset jäsennykset ja kokeilut. Sosiaalityön metodikeskustelussa oli 70-luvun alussa käväissyt ryhmädynaamiisiin teorioihin pohjautunut teema, ja 80-luvun alussa yleistyi etenkin A-klinikoilla sekä kasvatus- ja perheneuvoloissa systeemisten perheterapiamenetelmien opiskelu. Niiden aineksia siivilöityi sosiaalitoimistoihinkin esimerkiksi ns. tehostetun perhetyön kurssien ja aineistojen kautta. Systeemisiä jäsennyksiä ilmaantui myös koulutusohjelmiin. (Louhelainen 1985, Forsberg-Kupias ja Salminen 1986).

Jos *ideologia/metodologiatasolla* oli/on meneillään jopa paradigmoihin ulottuva myllerrys ja *metoditasolla* etsitään – hämmentyneesti – mikro- ja makrotason ’välijäseniä’, *operaatiotasolla* jatkuvuus on ollut selvempää. Sosiaalitoimistojen sosiaalityö on säädöspohjansa kautta vahvasti operationaalistettua – ja muistuttaa siinä edelleenkin pitkälti esimuotojaan. Nyt sekin on muuttumassa epämääräisemmäksi.

Palaan vielä Kertun välinevalikoiman muodostumiseen. Tiettyjä ”kantamuotoja” muotoutui jo ennen sosiaalivaltioprojektia. Nykyiseen muotoonsa ne muokkautuvat sosiaalivaltiossa, toisen maailmansodan jälkeisellä kaudella. Niinpä tätä kautta on syytä tarkastella lähemmin.

¹ = valtiomonopolistinen kapitalismi ns. historiallisen materialismin teorioissa.

3.3.2 VÄLINEET SOSIAALIVALTION ALKAESSA MUOTOUTUA

1930-luvulla sosiaalipolitiikan *ideologiatason* määrittely liittyi vielä ”työn ja pääoman vastakohtaisuuden” jäsentelyyn. Eino Kuusi (1931, ks. Ruotsalainen 1988, 102) asetti sosiaalipolitiikan tehtäväksi työväenluokan tukemisen niin, että se kohoaisi keskiluokkaan. Sodan jälkeen luokkamäärittelyt alkavat väistyä, ja vuonna 1955 Nieminen toteaa, että yhteiskuntaluokan tilalle on sosiaalipolitiikan peruskäsitteenä yhä yleisemmin tullut yhteiskunnan kerrostuma tai yhteiskuntaryhmä. Vuonna 1964 Waris toteaa yhteiskunnan teollistumisen ja elinolosuhde-erojen kaventuneen, mikä siirtää sosiaalipolitiikkaa vuosisadan alun luokkavastakohtien lieventämispolitiikasta yleiseen hyvinvoinnin edistämispolitiikkaan. Pekka Kuusi painottaa vuonna 1963, että keskenään kamppailevien luokkien ja ryhmien taisteltun sijasta yhteiskunta on kansalaisten yhteisyritys. (Ruotsalainen mt, 103–104).

Metoditasolla tapahtuu sodan jälkeisellä vuosikymmenellä hyvin vähän. Wariksen 1961, 28 mukaan laissa muuttui vain nimi. Metoditasoa säätelivät yhä edelleen sosiaalihuollon peruslakeihin pohjautuvat asteittain kovenevat toimenpiteet. Laitokset säilyttivät edelleen paikkansa keinovalikoiman pakko-äärissä. Työllä sosiaalistaminen oli siis vielä metodivarastossa.

Säädösperusta muokkasi myös *operaatiotason* entisen kaltaiseksi. Piirainen (1974, 400) toteaa, että säädökset ”turvasivat määrätynlaisen hallinto- ja toimeenpanomekanismin säilyvyyden ja säilyvyys puolestaan sen, että tämän toimeenpanomekanismin suoritettavaksi voitiin antaa uusia lakisäätteisiä tehtäviä, jotka sitten edelleen vahvistivat sen säilyvyyttä”.

1950-luvulla alkaa tapahtua, nimenomaan metoditasolla. Monet sosiaalihuollon suunnittelijat/kouluttajat hakivat 50-luvulla kontakteja kansainväliseen sosiaalityökeskusteluun. Vaikutteita haettiin kirjallisuudesta, kansainvälisistä kokouksista ja opintomatkoilta, ennen muuta angloamerikkalaisesta kulttuuripiiristä.¹ Tuomisina oli ns. case work -jäsenyksiä sosiaalityöstä. Niitä tehtiin tunnetuksi mm. työpaikkakoulutuksena annettun täydennyskoulutuksen muodossa. (Eskola 1981, 31–32). Vuonna 1955 järjestettiin Kiljavalla ’Henkilökohtaisen huollon kansallinen seminaari’, jonka pääopettajaksi oli saatu YK:n lähettämä asiantuntija Helvi Boothe. Seminaari antoi tärkeitä sysäyksiä ”menetelmien vuosikymmenelle” (kuten Eskola 1981, 31 50-lukua nimittää)². Helmi Mäen (1989, 80) mukaan seminaari viritti keskustelua koko maassa, koska osanottajia

¹ Risto Eräsaari toteaa (1978, 78 ja 87), että kulttuurivaihto-ohjelmat (Asla ja Fulbright) olivat olennainen osa Amerikanapua hävinneelle Suomelle

² Häninen tosin väittää, ettei sosiaalihuollon sosiaalityö juurikaan muuttunut ”menetelmien vuosikymmenenä”, joka oli pikemminkin *keskustelun* kuin uusien menetelmien *käyttöönoton* vuosikymmen.

valittiin sosiaalihuollon eri aloilta ja maan eri osista. Mukana oli myös valtion, kuntien ja järjestöjen hallinnollisia johtohenkilöitä. Seminaarista julkaistiin yksityiskohtainen raportti (Sosiaaliministeriö 1956).

Kananoja ja Pentinmäki (1977, 30) toteavat, että yhdysvaltalainen case work -metodikehittely kääntyi ensimmäisen maailmansodan jälkeen psykiatriseen suuntaan. Se etsi lähteitään freudilaisesta psykodynamiikasta¹. Sairaaloiden sosiaalityöntekijät olivat joutuneet koskeutuksiin mm. sotapsykoosien hoidon kanssa. Myös yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristyminen vaikutti uudelleenorientoitumiseen. Reformien aika oli ohi ja sosiaalityö suuntautui yhä enemmän yksilökeskeiseen työhön. (Alkuvaiheissaan Mary Richmondin töistä liikkelle lähtenyt ”sosiaalinen diagnoosi” oli painottunut asiakkaiden arkisten elinolojen selvittämiseen; ks. L. Eräsaari 1986, 94–95). Suomalainenkin case work -aalto sattuu sodan – tällä kertaa toisen maailmansodan – jälkeisiin vaiheisiin. Piirainen (1974, 276–277) toteaa, ettei kurin ja järjestyksen pitoon ja elämäntapojen arvostelemiseen ankkuroitunut ajattelutapa sopinut enää tilanteeseen, jossa rintamamiehet, heidän perheensä, orvoiksi tai leskiksi jääneet ja muut sodan koettelumuksista kärsineet yrittivät elämäänsä rakentaa. Tilanteita ei myöskään enää voinut selittää synnin seurauksiksi tai onnetoman omaksi syyksi. ”Ihmisen sielunelämä ja sen kestävyys murtautuivat näin myöskin kunnallisen huoltotyön jokapäiväisen työruutiinin arvojärjestelmään” (emt., 277). Eskola (1981, 31) toteaa, että sosiaalisten ongelmien kohtaaminen materiaalista apua välittämällä tai toimenpiteitä suorittamalla osoittautui riittämättömäksi. ”Alettiin entistä enemmän kiinnittää huomiota siihen, miten ihmistä autetaan niin, että avunsaaja saamansa avun turvin voisi kehittyä omatoimiseksi ja elämästään suoritutuvaksi”.²

Helvi Boothe opetti huoltotyöntekijöitä systematiikkaan. Hänen luenostaan voi paikantaa niin psykodynaamisia aineksia (tiedostamattoman

¹ Sigmund Freud ei muuten itse näytä olleen tästä kovin ihastunut. Merkitsin muistiin Wienin Freud-museossa katkelman artikkelista *On the Question of Lay Analysis* (1926): ”Perhaps once more an American can hit on the idea of spending a little money to get the ‘social workers’ of his country trained analytically and to turn them into a band of helpers for combatting the neuroses of civilization”.

² (Vrt. L. Eräsaari 1986, 92). Siipi (1967) toteaa, että case work -metodeja yritettiin tuoda maahan jo niiden synnyttyä Mary Richmondin käsissä vuosisadan toisella vuosikymmenellä. Ehkäpä Suomi oli tuolloin vielä niille kovin agraarinen. Toisella yrittämällä ajatukset ottivat jo tulta – mutta ajatuksetkin olivat jo muuttuneet. Tullessaan Suomeen case work oli jo ehtinyt muuntua asiakkaiden arkisten olosuhteiden kartoittamisesta psykodynaamiseksi. On mielenkiintoista havaita samankaltainen piirre pedagogiikan puolella. John Deweyn radikaalit ajatukset eivät ottaneet tulta Suomessa 1900-luvun alkuvuosikymmenillä. Vasta kun tultiin ns. peruskoulun aikaan, maahantuonti onnistui – mutta Deweyn ajatukset oli viidessä vuosikymmenessä muunnettu tunnistamattomaksi ”peruskoulupedagogiikaksi”. (Vrt. Miettinen 1987).

painottaminen käyttäytymisen sääntelijänä, transferenssisuhteen kaltaisen asiakassuhteen hahmottelu), behavioristisia viitteitä (ympäristö ehdollistamassa yksilöitä) kuin myös systeemisyyttä tavoittelevia aineksia (perheen vuorovaikutussuhteet, joissa yhden muuttuessa muidenkin on jollakin tavoin muututtava). Boothen luennossa (Sosiaaliministeriö 1956, 48–53) on siis tuolloin ajankohtaisten psykologisten teorioiden aineksia. Hän johdatti koulutettaviaan pohtimaan myös ”makrokysymyksiä”. Ryhmätöiden ohjeissa hän kehotti miettimään ”mitä suuria yhteiskunnallisia ongelmia tapaukset tuovat esiin”. (Emt., 57). Yhteiskunnallisten ongelmien pohdinnalle ei kuitenkaan seminaarissa ollut tarjolla *yhteiskunta-tieteellisiä käsitteitä*. Makrotasosta puhuttaessa operoitiin arkikäsittein, kun taas yksilö- ja perhetasoa tavoiteltiin uusin case work -käsittein.

Boothen keskeinen anti oli myös *operationalisoinnissa*. Sosiaalityöntekijän perusväline on Boothen mukaan rehellinen ja suora *huoltosuhde*, jossa työntekijästä tulee asiakkaan peili, ja joka auttaa asiakasta kypsyminenprosessissa. Huoltosuhdetta Boothe operationalisoi *haastattelulla*, jonka tulee olla kauttaaltaan päämäärätietoista. Edelleen huoltosuhde operationalioituu *yhteiskunnan voimavarojen käyttöön* ja välittämiseen asiakkaille, ts. tarjolla olevien palveluiden, vapaaehtoistoiminnan jne. tuntemukseen ja niiden koordinointiin asiakkaalle. Ja vihdoin työvälineenä on myös *toimisto*, järjestö tai virasto sääntöinen. Työntekijän tulee osata liikkua joustavasti säännöstössä ylittämättä sen rajoja. (Sosiaaliministeriö 1956, 54–56).¹

Vuosikymmenen lopulla saatiin jo suomalainen oppikirja case workista (Ahla ja Tarvainen 1959) ja uutta metodiiikkaa levitettiin kurssitoiminnalla.

Case work -jäsenyykset olivat kuitenkin ankaran kritiikin kohteena jo maahantuontivaiheessaan (ja joutuivat ankaraan tulitukseen uudelleen 1980-luvulla). Veikko Piirainen, professori, sosiaalihuoltajien kouluttaja, arvosteli uusia oppeja jyrkästi, vaikka olikin todennut kansalaisten ”sielullisen kestäkyvyn” tuleen tärkeäksi ongelmaksi myös huoltotyössä. Case work ja siihen pohjautuva sosiaalityö oli hänen mielestään köyhyyden psykologisointia ja sosiaaliin vaikeuksiin joutuneiden leimaamista. ”Sosiaalityö siten puolestaan tuki käsitystä, joka salli ohittaa yhteiskunnassa olevat sosiaaliset epäkohdat ja toimeentulemisen perusongelmat ja leimasi poikkeusmerkinnöin ihmisen itsensä. Sosiaalisesti ongelmaksi tuli vaikeuksiin joutunut ihminen ja ratkaisuksi tämän ihmisen sielullinen erittely ja käsittely, so. hänen sopeuttamisensa yhteiskuntaan”. (näin Piirainen jyrisi vielä vuonna 1974 ilmestyneessä kirjassaan; s. 401).²

”Menetelmien vuosikymmen” oli ankarien sosiaalityön suuntaa koske-

¹ Näemmekö siis jalostetun version sosiaaliviraston *pöydästä*?

² Aulis Pirinen ja Martti Auvinen ovat kertoneet minulle, että jotkut sosiaalihuoltajiksi opiskelevat perehtyivät uusiin oppeihin ”maanalaisissa” opintopiireissä, piilossa Piiraisen katseilta.

vien kiistojen vuosikymmen, joka jakoi keskustelijoita ”amerikkalaisiin” ja ”huollon työntekijöihin” (vrt. Eskola 1981 ja Mäki 1989). Kiistan laineet tuntuvat maininkeina vieläkin, ja sillä saattaa olla yhteytensä edellisessä luvussa kuvaamamme sosiaalityöntekijän ja Pekan suhteisiin. Tapausesimerkin sosiaalityöntekijä halusi ehdottomasti pysyä ”oikean sosiaalityön” polulla ja välttää ”terapiaa”. Vielä vuonna 1984 saatiin Piiraisen kritiikkiin verrattavissa oleva tuomio case workille ja sen perillisille. Jari Heinonen totesi lisensointityössään, että sosiaalivaltion muotoutuessa, sosiaalipoliittika-käsityksen muuntuessa ja amerikkalaisen case workin myötä ”sosiaalityön syiden tarkastelu ankkuroituu lähes täydellisesti *yksilön sisälle* – ’sielulliset tekijät’ – eikä ympäröivää yhteiskuntaa tarkastella rakenteellisena kokonaisuutena, vaan se ignoroidaan kokonaan”. (Heinonen 1984, 181–182, korostus alkuperäisessä)¹.

Helmi Mäki (1989, 77–79) toteaa, että sosiaalitoimistoissa case workiin suhtauduttiin varauksellisesti. Hän näkee tähän seuraavia syitä:

Kunnallinen sosiaalihuolto oli juurevaa ja paikallista. Kansainvälistä näkökulmaa ei ollut. Luottamusmiehet olivat keskeisessä asemassa eikä työntekijöiden katsottu tarvitsevan alan koulutusta; uskottiin luontaisiin kykyihin. Kielitaidon puutteet estivät tutustumisen alkuperäislähteisiin. Alan ammattisanasto koettiin keikaroinniksi ja lääkärrien matkimiseksi. Suurin työntekijäryhmä, sosiaalihuoltajat, oli koulutettu toimimaan lainsäädännön ja järjestelmän ehdoin. Oli myös runsaasti pikakoulutettuja tai täysin kouluttamattomia työntekijöitä. Huollon työntekijät panivat toimeen asteittain kovenivia toimenpiteitä, käyttivät avointa valtaa, jolloin syntipukiksi tuli joko työntekijä, joka ei osannut asiakassuhdetta korostavaa uutta metodologiaa, tai menetelmä, joka katsottiin käyttökelvottomaksi. Uusissa menetelmissä ei nähty uutta, yksilökohtaisuudella kun oli jo pitkät perinteet. ’Henkilökohtaisen huollon’ opetus tapahtui toimenpideaktien pohjalta, jolloin tarkastelusta katosivat alimpiin sosiaaliluokkiin kuuluvien elämän perusedellytysten puutteet. Menetelmien omaksuminen ja kehittäminen tapahtuikin pakkotoimista irrotetuissa uusissa palveluissa, mm. A-klinikoilla, ja sosiaalityö jakautui kahteen kulttuuriin. Uudet organisaatiot järjestivät uusien oppien koulutusta.

Case work- kehitemien ja väittelyiden perintönä sosiaalityöllä on hieman skitsofreeninen ”delegaatio”. Sen pitäisi (a) käyttää työntekijän ja asiakkaan välistä huoltosuhdetta keskeisenä/keskeisimpänä työvälinee-

¹ Heinosen mielestä sosiaalityö tämän pohjalta ottaa kohteeksi poikkeavan yksilön ja unohtaa mm. taloudelliset tekijät huollontarpeen syynä, tai ainakin vähättelee niitä. Heinosen mielestä sosiaalityön nimenomaisena tehtävänä on sopeuttaa yksilöt vakiona pidettyyn yhteiskuntaan. Moderni sosiaalityö on hänen mielestään aivan eksplisiittisesti muuntunut yhteiskunnalliseksi sosialisaatiotyöksi, joka tekee terapeutisia väliintuloja ihmisten arkielämään ja luo siten entistä tehokkaamman sosiaalisen kurinpidon ja valvonnan aparatin, uudelleensosiaalistamiskoneiston.

nään, samalla kuitenkin (b) välttämällä ”terapeuttisuutta”. Tapaamme tämän asetelman uudelleen mm. Sipilän pohdinnoissa (1989), hänen hahmotellessaan ei-terapeuttista psykososiaalista työtä.

Siinä missä 1950- ja 60-luvut olivat sosiaalityön *metodi*keskustelun vuosikymmeniä (ja yrityksiä operationalisoida metodeja työkaluiksi ja tekniikoiksi), 70-luku ja varsinkin 80-luku olivat *ideologiakeskustelun* vuosikymmeniä. 70-luvulla tapahtuu kuitenkin myös metodipohdintaa. Mielenkiintoisella tavalla ideologiakeskustelu ja metodipohdinta tapahtuvat eri yhteyksissä. Ideologiakeskustelu oli ensin yleisempää sosiaalipolitiikan marxilaista uudelleenarviointia, sittemmin (80-luvulla) sosiaalityön(kin) ideologiakritiikkiä. Se oli ennen muuta nuorten akateemisten miesten toimintaa. Metodipohdinta oli sosiaalityökolutukseen läheisemmin kytkeytyneiden naisten toimintaa. On jännittävää, että 90-luvulla uusi ideologiakritiikki on keskeisesti *naistutkijoiden* nostama haaste.

3.3.3 SOSIAALITYÖ SOSIAALIVALTIOSSA

1960-luvulla voimistunut suurten ikäluokkien yhteiskunnallinen radikalismi otti sosiaalihuollon hampaisiinsa. Mäkelä (1977, 77) toteaa, että Suomen sisäpoliittiset asetelmat olivat padonneet moraalipoliittista keskustelua 50-luvulla, ja uudet argumentaatorakenteet vyöryivät esiin 60-luvulla. Ahdasmielinen moraalii-ilmasto alkoi murtautua modernin kapitalismin ideologiseen väljyyteen. Satka (1987, 42) toteaa, että 1920- ja 30-luvuilta periytyvien lakiensa pohjalta työskentelevä sosiaalihuolto jäi palkkatyöläisyhteiskunnan muotoutumisen ja reformistisen sosiaalipolitiikan keskelle patriarkaalisia sisältöjä kantavaksi saarekkeeksi, häpeäpilkuksi.

Sosiaalipoliittisessa keskustelussa tapahtui sukupolvenvaihdos. Ensimmäiset kritiikin airueet olivat ”yhden asian liikkeet” ja ”pakkoauttajakeskustelu” 60-luvun lopulla. Vuonna 1967 julkaistiin pamfletti (Eriksson, toim. 1967), jossa suomittiin ankarasti patriarkaalista ja holhoavaa sosiaalihuoltoa, erityisesti laitoshuoltoa. 1970-luvun alkuun tultaessa yksittäisiin asioihin kohdistunut kritiikki oli laajennut marxilaisuuteen tutustumiseksi ja suomalaisen kapitalismin erittely-yrityksiksi. Sosiaalipolitiikan laitoksilla varttui nuorten tieteenharjoittajien polvi, joka heitti haasteen ”porvarilliselle sosiaalipolitiikalle”. Heikki Lehtonen totesi, ettei luokkakonseptionsa kadottanut sosiaalipolitiikka kyennyt tarjoamaan sosiaalipolitiikan käsitteen teoreettista perustaa ”tasa-arvo”- tai ”hyvinvointi”-käsitteineen ja osakysymyksiin rajoittuneena empiirisenä tutkimuksena. Hän myös toteaa, ettei ”porvarillinen sosiaalipolitiikka” ole edes yrittänyt vastata marxilaiseen haasteeseen – ja ettei se siihen konseptioineen kykenisikään (Lehtonen 1977, 120–121).

Marxilainen haaste eriytyi kuitenkin pian. Jos sen alkuvaihe (70-luvulla) kiinnittyi vielä ns. historiallisen materialismin teoriaan, 80-luvulla kiin-

kohtien kirjo laajeni.¹ 1990-luvulla ilmaantui uusi haastaja, naistutkimus. Tarkastelen lyhyesti kahden ”haastajan” kannanottoja – lähestyäkseen Kertulle tarjolla olevia välineitä. He ovat molemmat kirjoittaneet paljon sekä sosiaalipolitiikan teoriasta (joka tässä voitaisiin ymmärtää sosiaalityön ideologiatasoksi) että sosiaalityöstä (lähestyen metoditasoa). Samalla he – Jorma Sipilä ja Risto Eräsaari – tavallaan edustavat eriytyneen kirjon eri laitoja.² Lopuksi lainaan katkelman naistutkimuksen haasteesta.

Mitä siis löytää hämmentynyt sosiaalityöntekijä?

Sipilä – yhteiskuntapoliittikka ja varovainen professionalismismi

Sipilän tuotannon alkupäässä on sosiaalipolittisen teorian muodostusta ja uudenlaisen sosiaalipolitiikka-käsitteen hahmottelua. Vuonna 1970 hän määrittelee sosiaalipolitiikan huono-osaisten suhteellisen aseman parantamiseksi sekä kyseenalaistaa samalla odotukset sosiaalipolitiikasta yleisenä hyvinvoinnin edistämispolitiikkana ja luokkavastakohtien tasoittajana. Vuonna 1974 (kirjansa uudessa painoksessa) hän täsmentää, että luokkaraja on tärkein huono-osaisten erottaja ja että taistelu työväenluokan suhteellisen aseman parantamiseksi on sosiaalipolitiikan ydin.

Vuonna 1979 hän argumentoi jo kahteen suuntaan: ’perinteisen’ hyvinvointiteorian ja eriytyvän marxilaisen keskustelun suuntiin. Hän arvostelsee hyvinvointiteoriaa yksinkertaistuksista – mm. hyvinvoinnin subjektiivisen ja objektiivisen määrittelyn erottelun puutteellisuuksista. Marxilaisella rintamalla hänen arvostelunsa kohteena on erityisesti ns. pääomalooginen koulukunta, joka – tarkastellessaan sosiaalipolitiikkaa työvoiman uusintamisena – yksinkertaistaa Sipilän mielestä yhteiskunnan toimintaa. Keskeinen sosiaalipolitiikan syntyyn ja kehitykseen vaikuttava tekijä on Sipilän mukaan *lähiyhteisöjen toteuttaman sosiaalisen tuen ja kontrollin mureneminen yhteiskunnan teollistumiskehityksen myötä*. Näitä *ideologiatasoisia* jäsenyyksiä vastaa kirjan lopulla kehitelty visio *yhdyskuntatyöstä*. Vaikka Sipilä puhuu yhdyskuntatyöstä monimuotoisena toimintana eikä eräänä sosiaalityön metodina, hän tavallaan osoittaa sosiaalityölle *metodikehityksen* suuntaa.

Kerttu voi siis hahmottaa olevansa osa sosiaalipoliittista toimintaa, joka laajenee traditionaalisten yhteisöjen murentuessa, ja joka parhaimmillaan parantaa työväenluokan suhteellista asemaa. Työ yhdyskunnissa avautuu perspektiivinä.

¹ Seppo Ruotsalainen (1988) on tehnyt katsauksen 80-luvun sosiaalipoliittiseen teorianmuodostukseen tarkastellen eräiden jo keski-ikään ehtineiden ”haastajien” töitä. Ruotsalainen on harvoja historiallista materialismia vielä puolustavia kirjoittajia, ja hänen katsauksensa ikäänkuin jakaa tuomioita tästä näkökulmasta.

² Sipilä ja Eräsaari eivät ole toistensa vastakohtia käsitteistönsä tai tulkintakehityksensä suhteen. Olen valinnut heidät tässä esimerkeiksi suhtautumisesta sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön kehittämisenäköihin. Sipilä tuntuisi olevan valmis jatkamaan – mutta varovaisesti – sosiaalityöprojektia. Eräsaari tuntuu olevan huomattavasti kriittisempi koko projektin suhteen. He edustavat tavallaan *sitoutuneisuuden* ääripäitä.

Vuonna 1985 Sipilä palaa teemoihinsa. Hän kehittää kantaansa sosiaalipolitiikasta yhteisöelämän kriisin synnyttämänä – säilyttäen kuitenkin yhteyden työvoiman uusintamis-teemaan: ”Sosiaalipolitiikan synnytti se työvoiman uusintamisessa, väestön sosiaalistamisessa ja avuttomien huoltamisessa auennut vajaus, joka muodostui kun kapitalistinen talous alkoi toimia yhteiskunnassa oman dynamiikkansa varassa ja ohjata yhteiskunnan kehitystä uudella tavalla, sovittamatta yhteen taloudellista ja sosiaalista edes siten, että olisi turvannut itsensä jatkuvuuden” (Sipilä 1985b, 36–37). Kirja on kuitenkin enemmän tekijänsä kannanotto sosiaalipoliittisen keskustelun 80-luvun teemoihin kuin sosiaalipolitiikkäkäsitteen teoreettinen kehitelmä. Sipilä tuo keskusteluun toimintojen *eettisen oikeutuksen* pohdinnan. Hän puhuu jo myös eksplisiittisesti sosiaalityöstä – kysyen senkin moraaliperustaa. Hän puolustaa sosiaalipolitiikkaa vastakohtana ”massojen heitteillejätölle” (s.193) sekä sosiaalityötä argumentoiden jälleen pääomalogiikkaa (ja sen jatkumona kehkeytynyttä sosiaalivaltiokritiikkiä) vastaan. Hän muistuttaa sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön kaksinaisuusluonteesta: työvoiman uusintaminen tuo myös hyvinvointia tavallisille ihmisille, poikkeavien normalisointi auttaa vähentämään vähemmän poikkeavien pelkoja ja harmeja. (s. 137–138).

Sipilä ei esitä *metoditasoisia* ohjeita. Hän ottaa kantaa professionalismiin puolustaen sitä ja varoittaen siitä: ”Sosiaalityöstä on aihetta kehittää professiota siinä mielessä, että työntekijöiden on tunnettava työalueensa ja sen edellyttämät työtavat. Heidän tulee myös hankkia työlleen tunnustusta ja tiettyä autonomiaa esimiesten, luottamushenkilöiden ja toisten ammattikuntien jaloissa. Mutta asiakastyössä tämän ammattikunnan tunnusmerkkinä tulisi olla tietty antiprofessionaalisuus: asiantuntijoita toisten ihmisten asioissa ei saa olla” (mt., 143).

Lukuisissa artikkeleissaan Sipilä on sivunnut sosiaalityön metoditasoa lähemmin. Hänellä on ikäänkuin kaksi pysyväisteemaa: (1) yhteiskuntapolitiikan/sosiaalipolitiikan puolustaminen ja kehittäminen sosiaalityön ”teoriaperustana” (ks. Sipilä 1981) ja (2) psykologisen teorianmuodostuksen pohdinta sosiaalityölle välttämättömänä lähteenä (ks. esim. 1985a). Sipilän teesin voi ehkä paikantaa seuraavasti: Hänen mielestään sosiaalityön tieteelliseksi perustaksi ”olisi ihanteellista olla sosiologi, joka on kiinnostunut myös psykologisista kysymyksistä tai psykologi, joka on kiinnostunut myös sosiologisista kysymyksistä” (1985a, 15). Psykologisista teorioista häntä kiinnostavat erityisesti toiminnanteoreettiset ja kognitiiviset lähestymistavat (Sipilä 1981 ja Sipilä 1984; esipuhe teoksessa Saarnio 1984).

Kerttu voi havaita, ettei asiakastyön psykologisista aspekteista kiinnostuminen välttämättä merkitse selän kääntämistä sosiaali- tai yhteiskuntapolitiikalle. Hän pohtii ehkä mikä psykologinen teoria sopisi yhteen yhteiskuntapoliittisten jäsenysten kanssa. Ehkä hän myös aprikoi millainen on antiprofessionaalinen profession kehittäjä.

Vuonna 1989 Sipilä omistaa koko kirjansa sosiaalityön tarkastelulle.

Marxilaisen työvoimanuusintamisteorian hän toteaa sopivan hyvin selittämään sosiaalivaltion ensimmäistä vaihetta, työsuojelun ja sosiaalivakuutusturvan muodostumista. Toista vaihetta – sosiaalipalvelujen ja sosiaalivakuutusturvan muodostumista – selittäessä on hänen mielestään laajennettava tarkastelua reproduktion erittelyyn: Kehitysvammahuollossa, vanhustenhuollossa, kroonikoiden hoidossa jne. ei ole kysymys vain työvoiman uusintamisesta. Tarkasteluun tulee sosiaalistamis- ja hoivatyö, jolloin hyvinvointivaltion kuvaus tarvitsee Sipilän mielestä naistutkimuksen uusintamiskäsitettä. Kolmas vaihe – hyvinvointivaltion kasvun pysähtyminen – on Sipilän mielestä niin uusi, että sitä tulee arvioida varovaisesti. Hän toteaa, että monet aikaisemmin tarjotut selitysmallit tuntuvat taas toimivan. Sosiaalipolitiikan leikkauksilla on yhteys pääoman kasautumisongelmiin – ja pääoman intresseihin vetoavat selitykset vaikuttavat käyttökelpoisilta. Samoin tuntuu työvoiman uusintamisselitys säilyttäneen pätevyytensä (hyvä työvoima on myöhäiskapitalismissakin tärkeää). Myös reproduktioselitys toimii: Vaikka sosiaalistamisen tuloksena ei syntyisikään uutta työvoimaa, on arkielämän kitkaton jatkuvuuskin tyydyttävä tulos. Luokkateorioihin Sipilä sen sijaan suhtautuu varauksellisesti – mutta ei kuitenkaan aivan hylkää niitä: ”On epävarmaa kannattaako sosiaalivaltion kolmannessa vaiheessa puhua luokkaristiriidan lieventämisestä. Nykyään puhutaan luokista paljon vähemmän ja kulttuureista sen sijaan enemmän kuin marxismien kulta-aikoina. Silti luokat eivät ole tyystin kadonneet. Varsinkin työväestön ja nykyisen alaluokan väliin voidaan vetää selväkö raja. Erottavana tekijänä on työllisyys”. Viimein Sipilä selittää sosiaalivaltion kolmatta vaihetta intressikehityksellä: vaurastuva osa keskiluokkaa haluaa mieluummin ostaa itselleen eriytettyjä palveluja kuin vaihtaa veroja vakiopalveluihin. (Sipilä 1989, 78–91; lainattu katkelma sivulla 90).

Sipilä siis yhtäältä arvostelee työvoiman uusintamisteorioita ja toisaalta palauttaa ne käyttöön, yhtäältä arvostelee luokkaristiriidan korostamista ja toisaalta palauttaa sen tarkasteluun. Samoin hän yhtäältä kannustaa kehittämään sosiaalityöprofession työtapoja mutta samalla kehottaa anti-professionalismiin.

Jos Kerttu on lukenut Sipilänsä, hän huomaa, että sosiaalityön *ideologia/metodologiataso* on aktiivisen etsinnän tilassa. Ei ole tarjolla ”sitä teoriaa”, johon tarttua. On väittelyiden ja kehitelmien kenttä, johon uskaltautuminen edellyttää epävarmuuden sietämistä. Yhden ”suuren kertomuksen” tai selittävän teorian sijaan näyttää tulleen joukko teemoja, joita kyllä yhdistää palkkatyöläistymisen ja sosiaalistamisen pohdinta.

Metoditasolla hän joutuu tyytymään vielä epävarmempaan tilanteeseen. 1970-luvun jälkeen ei ole edes ollut tarjolla metodikirjallisuutta. (Hänninen 1988, 21–22). Sipilän sosiaalityö -kirja antaa hänelle viitteitä byrokartiatyöstä, palvelutyöstä ja psykososiaalisesta työstä, joihin Sipilä sosiaalityön jakaa (1989, 231–226). Byrokartiatyöllä Sipilä tarkoittaa työskentelyä formaalien sääntöjen pohjalta. Se on yhtäältä ongelmallista mutta toisaalta tarjoaa hyödyntämättömiä mahdollisuuksia asiakkaiden

edunvalvonnalle. Palvelutyö on joustavampaa kuin standardoitu byrokraatiatyö. Psykososiaalisen työn hän taas erottaa psykoterapiasta ja näkee sen jopa tälle kritiikkinä. Psykososiaalinen työ ei pyri terapiaan, vaikka pyrkiikin avaamaan lukkiutunutta vuorovaikutussuhteissa; mutta samalla psykososiaalinen työ, päinvastoin kuin terapia, pyrkii vaikuttamaan myös asiakkaiden konkreettiseen elämäntilanteeseen. Psykososiaalista työtä pohtiessaan Sipilä siis palaa sosiaalityön metodietsinnän klassisiin kysymyksiin: ihmissuhteelle (vrt. huoltosuhteelle) pohjautuvan ei-terapeuttisen työn pohdintaan. Hän ei kuitenkaan konkretisoi tällaisen työn metodeja.

R. Eräsaari – sosiaalivaltiokritiikki ja etäisyyttä professionalismiin

Siinä missä Sipilä näyttää ottaneen tehtäväkseen puolustaa sosiaalipolitiikkaa ja sosiaalityötä thatcherismiä ja sosiaalivaltiokritiikkiä vastaan, Risto Eräsaari näyttää pitäytyvän problematisoinnin tehtävissä. Hän näyttää puolustavan lähinnä *yhteiskuntatieteen kriittistä tehtävää*. Hänelle ei silti näytä olevan samantekevää mitä sosiaalipolitiikka saa aikaan. Hän arvostelee sosiaalipolitiikkoja haaveesta löytää yhteiskunnallinen ”kahva”, josta kääntämällä saadaan aikaan vain toivottuja ja hallittuja tuloksia. Häntä näyttää myös huolestuttavan, että yksilöllistyvässä yhteiskunnassa hyvinvointivaltio on menemässä sosiaalisten suhteiden alueelle – sellaiselle alueelle, jossa se ei ole aikaisemmin ollut. (R. Eräsaari 1987c, 53). Tähän liittyvät useimmat hänen sosiaalityö-pohdinnoistaan. Eräsaari puolustavaa arjen itsemääräytymistä ja haluaisi nostaa ylös peilejä¹, joista sosiaalivaltio voi tarkastella itseään ja itseymmärrystään. (1984, 281).

Tuotantonsa alkupäässä Eräsaarikin pohtii sosiaalipolitiikka-käsitettä. Hänen lähestymistapansa on historiallinen. Hän tarkastelee julkisen sosiaalipolitiikan ja sen ”teorian” muotoutumista saksalaisena kateederisocialismina. (1975, 1976). Tulokset ovat paradoksaalisia: sosiaalipolitiikalla ei ole teorianhistoriaa, Saksassa ei tapahtunut mitään varsinaista sosiaalipolitiikan teorian kehittelyä. Hän ei jatka itsekään tällä tiellä, vaan toteaa väitöskirjassaan (1984, 2), että sosiaalipolitiikan teoria on tietynä kokonaisjärjestelmänä jäänyt tai on jäämässä pois sosiaali- ja yhteiskuntatieteiden piiristä. Niinpä hän tarkasteleekin sosiaalipolitiikan ”teoriaa” kapitalismissa toteutetun sosiaalipolitiikan ”itseymmärryksenä”. Häntä kiinnostaa millä tavoin sosiaalipolitiikan ”teoriassa” tunnistetaan sosiaalipolitiikan itsenäinen alue yhteiskunnassa ja miten sen suhde markkinoihin ja valtiolliseen järjestelmään legitimoidaan (1984, 26).²

¹ Lukija huomaa yhtymäkohdan tutkimukseni problematiikkaan. Ero on *interventionismissa*. Tässä esitetyt peilit on laadittu kokeilutyössä, kehittämisorientoituneessa ”työpajatoiminnassa”.

² Erityiseksi tarkastelukohteekseen hän ottaa Heinemannin ”sosiaalipolitiikan teorian”, koska tämä edustaa ”synteettistä kateederisocialismia”.

Eräsaari koettaa ylittää 'työvoiman uusintaminen *vai* sosiaalisen tuen kompensointi' -dikotomian. Sosiaalivaltio ei ole vain työvoiman uusintamistehtävästä ja kulutuskyvystä vastaava "taloudellinen sosiaalivaltio" vaan myös "sosialisaatiovaltio". (Emt., 284). Eräsaaren mukaan sosiaalivaltio toimii taloudellisen ja sosiaalisen leikkauspisteessä, *rakenteena, joka käsittelee tuotantovoimien uusintamisen ja arkielämän välisiä suhteita*. Sosiaalipoliittisen tutkimuksen tehtäväksi hän nostaa *kritiikin*. Sen tehtävänä on eritellä sosiaaliteknologian vääriä yhteyksiä – rajoittavaa tunkeutumista arkeen – sekä arkeen sisältyviä voimavaroja. (Emt., 280).

Sipilä (1989, 91) arvostelee hyvinvointivaltion kritiikkiä siitä, ettei siinä ole esitetty uskottavaa mallia pitkälle kehittyneestä kapitalistisesta yhteiskunnasta ilman hyvinvointivaltiota. Eräsaari ei näytä edes yrittävän rakentaa tällaista visiota. Hän tarkastelee markkinoiden, valtion ja itseorganisoinnin (perheen) muuttuvia suhteita; erityisesti valtiointerventioita, jotka ovat aivan uudella tavalla suuntautumassa yhteisöihin/itseorganisointiin päin. (1984, 221–227; 1987, 53). Jo vuonna 1976 (esipuheessa) hän toteaa, ettei hänen tutkimuksensa tarjoa 'reseptejä' nykysosiaalipolitiikolle, vaikka se ehkä voikin "toimia sosiaalipolitiikan 'paikkaa' ja 'rajoja' analysoivana esityksenä". Siinä missä Sipilä ilmaisee selvästi huolensa sosiaalipolitiikan toteutuksesta ja eetoksesta ja esittää joukon ehdotuksia, Eräsaari esittää joukon problematisoivia ja pitäytyy ehdotuksista.

Tyypillistä Eräsaarelle – jonka tuotanto on pääasiassa artikkeleita, kirjaesittelyjä ja -arvosteluja – on asettaa tekstejä ja väitteitä vastakkain esittämättä syntetisoivaa kantaa. Sympatiansa (arjen uudet muodot) ja antipatiansa (arkeen tunkeutuva sosiaalivaltio) hän kyllä ilmaisee (ks. esim. 1986). Väitöskirjassaan (1984, 17) hän totesi, ettei 1960-luvun "kohdittainen" sosiaalivaltiokritiikki voinut olla muuta kuin kohdittaista, koska sosiaalivaltio ei ollut vielä kehittynyt tarpeeksi pitkälle avautuakseen kokonaisvaltaiselle tarkastelulle. Ilmeisesti se ei ole sitä hänen mielestään vieläkään – tai sitten se on jo eriytynyt ohi synteettisen "kahva"-tarkastelun.

Jos Kerttu etsii ideologia/metodologiapohjaansa Eräsaaren tuotannosta, hän joutuu sietämään vielä suurempaa epävarmuutta kuin edes osittain syntetisoivaa Sipilää lukiessaan. Jälleen hän löytää "suuren kertomuksen" sijasta teemakehityksiä – joita kyllä yhdistää modernisoitumiskehityksen tarkastelu. Jos Kerttu Sipilää lukiessa (etenkin alkutuotannon osalta) saattoi kokea olevansa yhteisöjen murenemista korvaavan, työväenluokan suhteellista asemaa parantavan sosiaalipolitiikan – tai ainakin sen mahdollisuuden – osa, voi hän Eräsaarta lukiessaan kokea olevansa osa sosiaalipolitiikkaa joka perustelee itsensä huolenpidolla mutta työntyy näin tehdessään alueille, joilla sen ei pitäisi olla.

Vielä epävarmemmaksi hän voi kokea olonsa etsiessään Eräsaarelta *metodisia* ohjeita. Hän havaitsee Eräsaaren hahmottavan sosiaalivaltion "yhteistyökseen", joka yrittää professionalismia tavoitellen muodostaa ihmisten ja toimintojen välisiä yhteyksiä traditioiden ja yhteiskunnallisten "kittien"

murentuessa modernisoitumiskehityksessä. (1983b, 1985a). Etsiessään asiakastyön välineitä, hän huomaa Eräsaaren kääntävän käsitteet. Sosiaalivaltio, jolta sosiaalityö saa toimeksiantoja, on *asiakas*. Juuri sosiaalivaltiohan teettää sosiaalityö-ammattinharjoittajilla palveluksia. Virastossa asioiva, jota 'perinteisesti' on totuttu kutsumaan asiakkaaksi on *klientti*.¹ Niinpä sosiaalityöntekijän olisikin tarkasteltava toimeksiantajansa, sanan varsinaisessa mielessä asiakkaansa, "palvelemista" ja niitä vallankäytön asetelmia, joita tästä seuraa suhteessa klientteihin. (1985b). Sen sijaan, että Eräsaari kehittelisi "klienttityön" metodeja, hän kehottaa ottamaan etäisyyttä niiden innokkaimmasta etsimisestä. Hänen mielestään metodien riittämättömyys tai tehottomuus kertovat pikemminkin yhteiskunnallisten edellytysten puutteesta kuin esimerkiksi niiden riittämättömästä "tieteellisestä" tai "professionaalista" perustasta. Sosiaalityön hän mieltää "yhteystyöksi", jolla on ylivoimainen tehtävä: luoda sellaista yhteyttä ihmisten ja toimintojen välille, jota ei (enää) ole. Tässä tehtävässä sosiaalityöntekijän sietokyky saattaa murtua ja hän palaa loppuun. Ratkaisua ei kuitenkaan Eräsaaren mukaan löydy metodikehittelmistä: Yhteysongelmat on hänen mielestään melkein aina tulkittu yksilöllisiksi ongelmiksi, joihin sitten yritetään tarttua riittämättömällä yksilöllistävillä menetelmillä. Sosiaalityöntekijän sidonnaisuutta metodeihinsa pitäisi höllentää eikä tiukentaa ja itse metodeita tulisi arkipäiväistä eikä pyhittää tieteellisesti (R. Eräsaari 1987a).

Eräsaari kaipaa sosiaalityöhön "demokraattista asiantuntijakulttuuria" ja keinoja, joilla se voi pysäyttää jatkuvan laajenemisen. Kypsään vaiheeseen ehtinyt sosiaalityö "voi kehittää sosiaalityön nyt tarvitsemää *arvostelukykä* vajoamatta yli-, ali-, pro- tai antiprofessionalismiin, siis relativoidulla myös itse professioissa nähdyn turvan tai salaliiton, ja edistämällä kriittisen ja demokraattisen asiantuntijakulttuurin sekä sisäisten pysäytyssääntöjen aikaansaamista" (1989, 93). Siis sen sijaan, että sosiaalityössä yritettäisiin jatkaa professionalismiprojektia kehittelemällä sen tarvitsemia metodeja, tarvittaisiin refleksiivisiä käsitteitä ja metodeja, joilla sosiaalityö voi arvioida tätä projektiaan. Sitä, millaisia nuo pysäyttävät menetelmät olisivat, Eräsaari ei sano. Hän vain lisää Kertun hämmennyttä toteamalla, että tehtävä on tavattoman vaikea: Toisen maailmansodan jälkeen systeemi-integraatio ja sosiaali-integraatio vastasivat toisiaan. Elämänmuotojen ja sosiaalisten siteiden kehitys vastasi teollisuuskapitalismin kehitystä. Sosiaalityön projekti saattoi rakentua ajatukselle sosiaalityön tekemisestä tarpeettomaksi. Jälkiteollisessa sivilisaatiossa elämän yhteydet eriytyvät, eikä sosiaalityö voi nojautua siihen, että se voi osoittaa

¹ Eräsaari lainaa Nykysuomen sanakirjaa: Asiakas on "henkilö suhteessaan johonkin liikkeeseen tai ammattinharjoittajaan, jolta hän ostaa tai jolla hän teettää jotakin". Klientti taas on "jonkin suojelusta nauttiva henkilö; asianajajan, lääkärin tai muun asiakas". Sosiaalivaltio on se joka teettää palveluksia sosiaalityön ammattinharjoittajilla. (Eräsaari 1985b, 10).

automaattisesti toimivia uudelleensosiaalistamisen ja integraation väyliä. (1989, 92).

Jos Kerttu, tai joku hänen kollegoistaan, pohtii Sipilää lukiessa miten olla antiprofessionaalinen professionalismien edistäjä, hän ehkä Eräsaarta lukiessa pohtii miten tehdä klienttityötä arkisilla, pyhittämättömillä metodeilla ja samalla kehittää laajenevan sosiaalityön pysäytysääntöjä.

Naistutkimus – patriarkaanin kritiikki ja uusi reproduktiokäsite

1970-luvulla ja 80-luvulle tultaessa tapahtui sosiaalipoliittisen keskustelun *sukupuolenvaihdos*. 1990-luvulla on nähtävissä paradigmakeskustelujen *sukupuolenvaihdos*. Haastetta ei esitä niinkään nuorempi ikäluokka kuin *naistutkijoiden* joukko. Anneli Anttonen (1989) arvostelee viimeaikaisia hyvinvointivaltioiteorioita riittämättömyydestä. Hän jaottelee selitysmallit kolmeen: (1) yhteiskunnan teollistuminen ja demokratisoituminen, (2) kapitalistisen yhteiskuntamuodon yleistyminen ja siihen liittyen työvoiman uusintamisen ongelmallistuminen sekä (3) yhteiskunnallisten liikkeiden merkitys. Neljäntenä hän mainitsee modernisaatioteoreettiset selitysyhteydet (joista Eräsaaren tuotanto on esimerkki). Neljäs poikkeaa kolmesta ensinmainitusta siten, ettei se sulje yksityistä elämänpiiriä ja sen muutoksia teorian ulkopuolelle. (Ma., 25–27).

Anttonen kritiikki on seuraava: ”Yhteenvedonomaaisesti väitänkin, että miehiset hyvinvointivaltion selitysmallit eivät ole tavoittaneet hyvinvointivaltion moderneinta ydintä, ts. hoivavaltion rationaliteettia. Toisen maailmansodan jälkeinen palvelujen ekspansio voidaan ymmärtää ainoastaan naisten lisääntyneestä palkkatyöläistymispyrkimyksestä käsin. (...). Moderni hyvinvointivaltio on ’feminiininen valtio’, tulos hoivan yhteiskunnallistumisesta, yhteisöllisen ja palkattoman huolenpidon supistumisesta. Se ei ole seuraus yhtäkkisestä käänteestä, vaan aina 1800-luvulta lähtien tapahtuneesta yhteiskunnallisesta kamppailusta sukupuolten välisen tasa-arvoisuuden sekä naisten arvojen näkyväksi tekemisen puolesta. Hyvinvointivaltiota ei pidäkään tarkastella vain patriarkaalisen kurin ja kontrollin modernina ilmenemismuotona, vaan myös sukupuolten välisen kamppailun eräänä ilmentymänä” (ma., 29–30). Hän nostaa esiin kaksi sukupuolen kategoriasta nousevaa tulkintakehystä: patriarkaanin (teoriat naisalistuksesta) ja reproduktio- ja hoivateoreettisen ajatuskehysten (reproduktioprosesseja ylläpitävien yhteiskunnallisten toimijoiden intentionaalisuuden ja sukupuolisuuden tunnustaminen). Hän toteaa lopuksi, että suomalaisen hyvinvointivaltion tarkastelu näiden tulkintakehysten pohjalta on vasta alkamassa. (Ema., 30–31 ja 33).

On todennäköistä, että sosiaalityökin on uudelleentulkintojen edessä.

Kerttu on saanut kansainvälisestäkin katsoen huippuluokan koulutuksen. Mutta mihin? Hän saattaa kokea, että kritiikki ”sosiaalityöntekijöiden epäteoreettisuudesta” (ks. Saarnio 1985, 32) on oikeutettua. Ehkäpä hämmennyksen ja epävarmuuden voittamiseksi tarvittaisiin lujempaa

otetta teoriaan. Mutta mihin teoriaan? Saadakseen varmuutta työskente-
lyynsä Kerttu ehkä paneutuu uusimpaan keskusteluun – ja tuloksena on
havainto, että ideologiatasolla joutuukin sietämään kasvavaa epävar-
muutta. Metoditasolla Kerttu havaitsee että sosiaalityön menetelmäkehi-
telmät ovat jo vuosikausia olleet ”vasta alkutekijöissään”. Hän saattaa ottaa
kiintopisteekseen *edes jonkun* ”miniatyyriteorian”. Niitä soveltaessaan
hän ehkä havaitsee, että välinetarjokkaat antavat mahdollisuuksia ammat-
timaiseen etäisyydenottoon, ehkäpä jopa objektiiviseen ”neutraliteettiin”
asiakkaan ongelmaa pohdittaessa. Ammattimaiset metodit eivät kuiten-
kaan problematisoi sukupuolta. Ne ovat ikäänkuin välineitä *kenen
hyvänsä neutraalisti käsiteltäviksi kenen kanssa hyvänsä* – olipa ammat-
tilainen tai asiakas mies tai nainen. ”Hyvä ammatillinen hallinta” voisi –
odotuksissa – tarkoittaa sellaista metodin hallintaa, jossa metodi ei
”heittelehti” käyttäjän, saati sitten ammattilaisen sukupuolen mukaan. Jos
Kerttu saavutaisi tällaisen ”neutraliteetin” hän saavuttaisikin *neutruteetin*.

Kerttu saattaisi myös kokea, ettei hän voi edes ilmaista hämmennys-
tään. Hän saattaisi yrittää löytää ilmaisia arkisessa työssään kokemilleen
ongelmille tavoittelemalla jäsenystä siitä. Saavuttaakseen edes jonkinas-
teisen uskottavuuden väitteilleen hänen pitäisi pystyä argumentoimaan
asiantuntevasti, hallitsevien diskurssien kielellä. Se ei kuitenkaan ole
hänen arkensa kieli. Hän saattaisi joutua yhä etäämmälle kokemuksitaan
– haaveillen ehkä ajasta, jolloin hän voi ”kyllin oppineena” palata
puhumaan niistä. Tai sitten hän saattaisi todeta, että hänen on puhuttava
omalla kielellään. Hän saattaisi todeta, että muutoin hän tulee vaiennetuk-
si ja vaiennetueksi itsensä.

Metodikehityksiä ja professionalismipyrkimyksiä 1970- ja 80-luvuilla

Kerttu ja hänen kollegansa kohtaavat asiakkaita (Eräsaaren termein
klienttejä) asiakastyössä, yhä useammin ”postfordilaisittain” syrjäytyneitä,
hämmästyttäviä. Kertun hämmennystä saattaa lisätä se, että sosiaalityökes-
kustelussa on – uteliaan etsinnän ohella – miltei ”kiellettyjä kirjoja”. Eräs
sosiaalivaltio-kritiikin haara kehkeytyi funktionalistiseksi. Jari Heinonen
tarkasteli sosiaalityötä pääomalle funktionaalisenä kontrollina ja sopeut-
tamisena, jonka huipentumaksi hän toteaa terapeuttisuutta tavoittelevan
sosiaaliammattimistyön (1984, 181–188). Siinä missä Sipilä näkee tietyt psyko-
logiset jäsenyydet kiinnostaviksi ja tärkeiksi sosiaalityölle, Heinonen
suhtautuu torjuvasti psykologisiin työotteisiin¹ – jatkaen tavallaan Piirai-
sen ohjelmaa. Yhtä kategorinen on Alf Ronnby, jonka teos (1986) on
käytössä sosiaalityön oppikirjana. Ronnby osoittaa sosiaalityön mennei-
syydestä harharetken toisensa jälkeen ja varoittaa niille eksymästä.
Hänenkin erityinen kritiikin kohteensa on psykologisoiva sosiaalityö.

¹ Sittemmin hän on ilmaissut kiinnostuksensa Klaus Weckrothin toiminnanteoreettisiin
kehitelmiin. (Heinonen 1986, 14).

Hännisen (1988, 34) mielestä sosiaalityön ideologiakritiikki ”suoranaisesti herkutteli yltiöpäisellä sosiaalityön maahanpolkemisella” 1980-luvun alkupuolella. Vaihtoehtoja ei juuri löytynyt sosiaalityöstä. Ne nähtiin pikemminkin sen ulkopuolella. Hänninen arvioi että ideologiakritiikki ja ns. vaihtoehtoinen sosiaalityö (tällaisten ideoiden perustelu ja haku) tavallaan saattoivat sosiaalityön pakkoavioliittoon alistavan koneiston kanssa asettaen sen kategorisesti vastakkain kansalaisyhteiskunnan ja arjen elämismaailman kanssa. Sosiaalityö näyttäytyi potentiaalisena uhkana ihmisten omaehtoisuudelle ja autonomialle. ”Vähempikin riittäisi sosiaalityön leimaamiseen epäilyttäväksi sinänsä” (emt., 99, korostus alkuperäisessä).

Kerttu kollegoineen ei siis saa kokea vain hämmennystä asiakastyössä vaan myös olevansa tekemässä jotain ”epäilyttävää sinänsä”. (Vrt. myös Pekan sosiaalityöntekijä edellisessä luvussa).

”Marxilaisen haasteen” ja sen eriytymisen aikana tapahtui kuitenkin myös metodikehittelyä. Sitä tekivät eri ihmiset. Hänninen (1988, 40–41) toteaa, että sosiaalityön metodeja kehittivät opetustehtävissä olevat naiset ja sosiaalityön ideologiakritiikkiä etäämmällä käytännöstä olevat tutkijamiehet.

Aulikki Kananoja ja Anni Pentinmäki kehittivät ns. egopsykologiaan pohjautuen ”yksilökohtaisen sosiaalityön teoriaa ja käytäntöä” (1977). He jatkavat case work -vaiheen pohdintaa asiakassuhteen psykodynaamisista ulottuvuuksista, mutta yrittivät laajentaa tarkasteluaan sosiaalipoliittiseen suuntaan. Yhdistävän linkin he katsoivat löytäneensä Hartmannin teoriasta: ”Sen (-yksilökohtaisen sosiaalityön; EA) taustalla eräänä keskeisenä tekijänä oli psykoanalyttisen teorian pohjalta kehittynyt egopsykologinen teoria, joka onnistuneella tavalla yhdisti sosiaalisten tekijöiden ja psykodynaamisten tekijöiden vaikutuksen yksilön käyttäytymisessä. Väittely sosiaalisen ja psyykkisen välillä kävi tarpeettomaksi” (emt., 31). Yhdistäminen tapahtuu seuraavassa kohdassa: ”Silloin kun yksilön elinympäristö ei vastaa keskimääräistä ympäristöä, voi idin, egon ja superegon suhteissa tapahtua sellaisia muutoksia, jotka ulospäin heijastuvat avun tarpeena. Hartmannin mukaan tällöin usein tarvitaan ulkonaisen ympäristötekijöiden manipulointia eikä vain yksilön oman sopeutumisen vahvistamista” (emt., 83)¹.

Sosiaalityölle näytti siis löytyvän teoria- ja metodipohja, joka ohjasi käsittelemään *sekä* ympäristöä *että* yksilöä. Kananojan ja Pentinmäen

¹ Kananojan ja Pentinmäen tärkeässä linkinetsinnässä kiinnittää huomiota ”keskimääräisen ympäristön” ajatus. Missä hyvänsä olosuhteissa siihen sisältyy tietty normaaliuskuva (joka voi olla ongelmallinen). Aivan erityisen problemaattinen tuo yhdistävä käsite on Suomessa kirjan ilmestymisen aikaan. Maassa oli juuri läpikäyty nopein ja rajuihin tunnettu elinympäristöjen, yhteisöjen ja kulttuurin murros – talonpoikaisesta miltei suoraan ”jälkitekolliseksi”. Mikä oli tuolloin se keskimääräinen elinympäristö, johon sosiaalityöntekijän olisi pitänyt verrata asiakkaansa elinympäristöä? Kirjoittajat nostavat

sosiaaliteoria, kuten tekijät sitä kutsuvat (mt., 43–61), on joukko huomioita kulttuurista, taloudellisista ja poliittista laitoksista, perheestä ja suvusta, arvoista ja asenteista, normeista, rooleista ja sosialisatiosta. Heidän sosiaaliteoriaansa ei muodosta järjestelmää. Läpikäyvästä ideana näyttää kuitenkin olevan sosialisatiota pohdinta.

Kananojan ja Pentimäen pohdinnat jatkavat jo Boothen tematisoimaa kysymystä: sosiaalityön eräänä tehtävänä on sosiaalista asiakkaita, toisena taas välittää asiakkaan saataville yhteiskunnallisia palveluja. Tähän he etsivät linkkiä. Samainen juonne jatkuu Marjatta Eskolan (1981, 1982) ja Eskolan yhdessä Kaija Viheriärännän kanssa (1983) kehittämänä. Sosiaalityöntekijällä on ikäänkuin kahden resurssiulottuvuuden ”mobilisointitehtävä”. Hänen on sekä autettava asiakasta löytämään itsestään ja lähipiiristään resursseja pulmiensa ratkaisemiseksi että suunnattava ja koordinoitava palveluresursseja asiakkaan käyttöön. Helmi Mäki (1989, 76) toteaa, että henkilökohtaisessa huollossa (kuten sosiaalityötä case work -kaudella nimitettiin) yhdistetään työtaidolla yksilön ja yhteiskunnan mahdollisuuksia niin, että asiakkaan elämäntilanne helpottuu.

Ehkäpä juuri tätä yhdistelyä voitaisiin kutsua sosiaalityön erityiseksi tehtäväksi?

Mutta miten se tapahtuu? Siitä ei Kananojan ja Pentimäen jälkeen ole (Suomessa) kirjoitettu oppikirjoja – ainoastaan muutamia menetelmäongelmaa pohtivia artikkeleita. Metodien kehittelijät puhuvat työnsä keskeneräisyydestä todeten, että sosiaalityöhön on tarjolla vain joukko ”miniatyyriteorioita”, joiden kehittely on ”vasta alullaan” (Eskola 1982, 115–116, Kananoja ja Pentimäki 1977, 38–43). Kuitenkin metodiorientoituneessa sosiaalityökeskustelussa vallitsee ”menetelmien myyttinen itsensäselvyys” (Satka 1987, 36). Samanaikaisesti kun todetaan, että menetelmien kehittely on vasta alullaan, annetaan ymmärtää, että sosiaalityöllä on jo metodipohja. ”Koulutettun sosiaalityöntekijän” ominaisuuksista puhutaan niin kuin koulutusongelma – mitä sosiaalityöntekijälle ammattaitaidon evääksi – olisi jo ratkaistu.

Menetelmien epämääräisyys käy hyvin ilmi Sosiaalitoimiston kehittämisen -projektin (Sosiaalihalitus 1981) raportista. Kun menetelmiä kuvataan, on tuloksena seuraavanlainen ”itsestäänselvältä” vaikuttava, mutta yleisluontoisuudessaan paljastavan tyhjä luettelo. (Alkulauseesta käy myös ilmi toinen myyttinen piirre: sosiaalityön menetelmät eivät ole

työntekijän kokemuksen kriteeriksi: ”Käsityksensä ’keskimääräisestä’ taikka ’normaalista’ työntekijä muodostaa ammatillisen ja henkilökohtaisen kokemuksensa perusteella sekä muista ihmisistä tekemiensä havaintojen perusteella. ’Terveen’ toiminnan normin hän on luonut sen perusteella, miten hän on nähnyt ’hyvin toimivien’ ihmisten toimivan”. (Mt., 139). Onkin ehkä niin, että käsitykset normaalista muodostetaan kokemuksen perusteella. Mutta miten saada normaaliuskuvat refleksioita kohteeksi?

mitään erityislaatuista, mutta *sosiaalityöntekijän kädessä* niistä tulee jotain erityislaatuista):

”Sosiaalityössä keskeistä ovat käytettävät menetelmät, jotka eivät ole yksinomaan sosiaalityön menetelmiä joskin ne ovat sille tyypillisiä ja sosiaalityön alueella käytettyinä sisältävät vain sosiaalityölle luonteellisia piirteitä.

Sosiaalityön keinoja ja työtapoja ovat mm.

- Asiakaskohtainen sosiaalityö, joka perustuu pitkälti ihmissuhteiden ymmärtämiseen. Sen menetelmiä ovat yksilötyö, ryhmätyö ja yhteisö- sekä yhteiskuntatyö. Yksilötyössä työntekijän ja asiakkaan vuorovaikutussuhde on keskeinen vaikuttava tekijä. Ryhmätyössä toimitaan ryhädynamiikan lakien mukaan. Yhteisöä ja yhdyskuntatyössä pyritään auttamaan tiettyjä alueellisia tai toiminnallisia kokonaisuuksia ongelmien selvittämisessä ja ratkaisujen aikaansaamisessa.
- Organisaatiokeskeinen sosiaalityö, jolla tarkoitetaan sitä, että sosiaalityöllä pyritään vaikuttamaan erilaisten julkisoikeudellisten ja yksityisoikeudellisten organisaatioiden toimintaan, jotta luotaisiin edellytykset erilaisten sosiaalisten ongelmien poistamiselle. Organisaatiokohtainen sosiaalityö perustuu tutkimukseen ja suunnitteluun sekä käyttää hyväkseen mm. hallinnon ja tiedotuksen keinoja pyrkiessään vaikuttamaan muutosten aikaansaamiseen”. (Sosiaalihalitus 1981, 27–28)

Lisäksi raportissa mainitaan muiden auttamis- ja palvelujärjestelmien muokkaaminen sellaisiksi, että ne muodostavat mahdollisimman kattavan, aukottoman ja joustavan kokonaisuuden. Vielä mainitaan vapaaehtoistyö ja asiakkaiden omien yhteenliittymien merkitys.

Louhelainenkin (1985, 100) toteaa, ettei sosiaalityöllä ole varsinaisia omia menetelmiä. Myös hänen mielestään niistä tulee sosiaalityöntekijän käsissä erityisiä. Edelleen hän toteaa (s. 101), ettei sosiaalityön menetelmiä pidä ymmärtää suppeasti tiettyinä teknisinä keinoina, ’tempuvälineinä’ vaan laajemmin koko sinä prosessina, mitä sosiaalityössä tehdään, so. työtapoina. Hän käyttää Kananojan vertausta, jossa menetelmien asemaa sosiaalityössä rinnastetaan opetustaidon ja pedagogiikan asemaan opetustyössä: ”Opettaja tarvitsee sekä oman aineensa tuntemusta että taitoa opettaa. Samalla tavalla sosiaalityöntekijä tarvitsee niiden ilmiöiden tuntemusta, joiden parissa hän työskentelee, sekä taitoa muuntaa tämä tuntemus käytännön toiminnaksi”. Louhelaisen ja Kananojan vertaus hypähtää kuitenkin erään tärkeän (ja tarkastelemamme asian kannalta keskeisimmän) tekijän yli: opetusvertauksessa sivuutetaan *menetelmät*. Oltiin nykykoulun opetusmenetelmistä mitä mieltä hyvänsä, varmaa on, että opetus*menetelmien* kehittämiseen ja sitä kautta opetuksen *operatiivistaamisesta* on vuosikymmenten varrella (jopa 1700-luvulta lähtien) käytetty lukemattomia työtunteja. Opetusmenetelmissä ideologia/metodologiatasoinen käsitys ihmisestä ja hänen sosiaalistamisestaan on koetettu metodisoida menetelmätasoiseksi välineistöksi ja edelleen operaatiotasoisiksi työkaluiksi ja tekniikoiksi.¹ Louhelainen ja Kananoja astuvat

¹ On tietysti eri asia, jos opettajat tuntevat pikemminkin operaatiotason tekniikat kuin metodi- tai metodologiatason. Esim. behavioristiseen teoriaan pohjautuvat opettajanoppaat, oppilaan tehtäväkirjat, standardikokeet jne. pitävät huolta siitä, että ”opetus” etenee, vaikkei opettaja teoriaa tuntisikaan. Teoria ja siihen pohjautuvat metodit ovat kuitenkin olemassa.

menetelmien yli *taitoihin* ja tulevat sosiaalityöntekijän ”myyttiselle” alueelle. Raunio (1984, 190–197) puhuikin – kriittisesti – sosiaalityön menetelmistä *taito-oppina*.¹

Lienee kiistatonta, että sosiaalityöntekijät ovat aivan erityislaatuudessa asemassa (sosiaalivaltion eräänä ”eteentyönnettyinä edustajina” valtion ja kansalaisyhteiskunnan rajapinnassa) ja että heidän tehtävänsä ovat aivan erityislaatuisia. Mutta kiistanalaista sen sijaan on, onko heillä erityislaatuisia metodeja tai muuttuvatko yleisemminkin käytetyt metodit erityislaatuiseksi heidän käsissään. Erityislaatuisuus-argumentilla on pitkä historia. Leena Eräsaari (1986, 93) toteaa jo Mary Richmondin (1922) väittäneen, että sosiaalityöntekijällä on ”ainutlaatuinen kyky” yhdistellä eri paikoista kokoamia tietoja asiakkaasta siten, etteivät he erottele ihmisen ruumista ja sielua, ihmisen henkisiä, materiaalisia tai sosiaalisia tarpeita. Richmond myöntää, että muillakin on tällaisia tietoja, mutta toisin kuin lääkärit, juristit jne., vain sosiaalityöntekijät osaavat muodostaa kuvan ”kokonaisihmisestä”.

Voi olla totta, etteivät mm. lääkärit ja juristit osaa muodostaa kuin kapean kuvan ihmisestä – ja tämä saattaa olla tärkeä virike sosiaalityöammattikunnan laajenemiselle, mutta *osoittamatta vielä on*, että sosiaalityöntekijöillä olisi siihen *erityisiä metodeja*.² Erityisyys jää toistuvasti mainittujen, mutta tarkentamattomien *taitojen* varaan, mikä on jossain määrin löyhä argumentti *ammattillisuudesta*. (Tämä ei tietenkään tarkoita, etteivätkö monet sosiaalityöntekijät voi olla todella taitavia työssään).³

Eräässä mielessä (sosiaalitoimiston) sosiaalityön menetelmät ovat kyllä aivan erityisiä. Ne ovat *yhtä aikaa asiakasta ”omatoimistamaan” pyrkiviä* – siis sosialisointimenetelmiä – *ja tarveharkintaan sekä ääripäässä pakkotoimiin liittyviä* – siis vallankäyttöön liittyviä. Sosiaalityöntekijä on samanaikaisesti sekä taloudellisten avustusten tarpeellisuuden ja mahdollisten pakkokeinojen tarpeen arvioija että asiakkaansa auttaja ja resurssihenkilö.⁴ Tämä erityislaatuisuus on sosiaalityön ”miniatyyriteorioissa” havaittu, mutta siitä on yritetty päästä eroon ikäänkuin asettumalla

¹ Onpa sosiaalityöstä tehty *taidekin* (ks. England 1986).

² Sen sijaan mm. Rajavaara (1983, 107) argumentoi, että niitä *ei* ole.

³ Raeithel toteaa (1983, 13), pohiessaan psykologiammatin ja ammattikäytännön kehitystä, ettei viimeksimainittu eroa muista ammattikäytännöistä niinkään epäspesifien osatoimintojen vuoksi (vrt. esim. auttaminen, opettaminen jne.), vaan ei-ammattillisista käytännöistä kehittyneiden *työkalujen* ja sosiaalisen organisaationsa puolesta. Sosiaalityöllä on kyllä kehittynyt ammatinharjoittamisen sosiaalinen organisaatio, ja operaatiotasoisia työkalujakin sillä on. Sen sijaan metodipuoli on problemaattinen. Sosiaalityön erityislaatuisuutta todetessaan Eskola (1981, 25) vetoaa nimenomaan *epäspesifiin osatoimintoon*, auttamiseen.

⁴ Työnjaollisista ratkaisuista riippuen tietysti eri tavoin. Ns. yhdistetyssä sosiaalityössä yhdelle työntekijälle kuuluvat niin raha-asiat kuin lastensuojelun ja päihdehuollon kontrollitoimet. Nämä on usein jaettu eri henkilöille, mutta tuen ja vallankäytön ristiriidan saavat kokea myös ”puhtaat” lastensuojelun tai päihdehuollon sosiaalityöntekijätkin sosiaalitoimistossa.

ristiriidan yläpuolelle. Kananoja ja Pentinmäki (1977, 100) toteavat että auktoriteettiaseman tuottamassa ongelmassa ”kuten koko suhteessa, työntekijän tulee olla selvillä omista henkilökohtaisista tarpeistaan käyttäen tai olla käyttämättä ammattinsa tuomaa auktoriteettia. Sosiaalityöntekijöiden tulee oppia käyttämään auktoriteettia asiakkaan tarpeita vastaavasti samalla tavalla kuin hän oppii ammatin muunkin sisällön”. Tai sosiaalityöntekijä ”ammattillisen vastuunsa mukaisesti arvioi, onko asiakkaan käyttäytyminen rakentavaa vai tuhoavaa, hyödyllistä vai asiakkaalle itselleen vahingollista” (emt., 107).

Sosiaalivaltiollisten interventioiden oikeutuksen arvioinnilla on epävarmat takeet, jos se on ammatillisuuden varassa. Se voi itse asiassa merkitä askelta kohti asiantuntijavaltaa. Takeet eivät vankistu, vaikka oikeutuksen arvioijaksi asetettaisiin koko ammattikunta. Kananoja ja Pentinmäki kirjoittavat: ”Työntekijä, joka on hyvin perehtynyt ammattiinsa ja omaksunut sen eettiset periaatteet, pyrkii diagnostisessa ajattelussaan mahdollisimman suuressa määrin siirtämään syrjään sellaiset henkilökohtaiset normit, jotka eivät ole sopusoinnussa *hänen ammattikuntansa omaksu- mien normien kanssa*” (emt., 139; korostus lisätty). Liskolan (1981) tutkimuksen mukaan ei edes ole olemassa yhtenäistä eettiset periaatteet sisäistänyttä ammattikuntaa. Huomattava osa työntekijöistä ei tunne niitä (Rajavaara 1983, 110).

Sipilä ja Eräsaari (monien muiden ohella) kehottavat ottamaan etäisyyttä professionalismista (Sipilä korostaen ammattitaitoa, mutta varoittaen ryhtymästä asiantuntijaksi toisten asioissa, Eräsaari kehottaen arvioimaan koko professionalismiprojektia). Professionaalisuuden tavoittelijat sen sijaan pyrkivät todistamaan, että se on jo saavutettu. Ehkäpä metodien etsinnässä onkin kaksi toisiinsa punoutuvaa virtausta: Ensinnäkin hämmennys kohdattujen ongelmien ja tehtävien edessä – ja tästä nouseva metodien ”huutava” tarve, ja toisaalta pyrkimys saavuttaa tunnustetun profession asema. Ensinmainittu vaatii ahkeraa metodien etsintää ja työn keskeneräisyyden tunnustamista. Viimeksimainittu vaatii vakuuttamaan, että metodit on jo löydetty, ja ettei kukaan, joka epäilee tätä, voi ymmärtää sosiaalityön olemusta – koska ei ole sosiaalityöntekijä.¹

3.3.4 YRITYS YHTEENVEDOKSI: SOSIAALISTAMISEN JA ORGANISAATIOTYÖN VÄLINEET

Eskola (1981, 33) toteaa, että sosiaalityö on erheellisesti samastettu yksilötyöhön. Jo Ahla ja Tarvainen esittivät vuonna 1959 (ss. 25–26) kolme sosiaalityön menetelmää: (1) Suuret sosiaalipoliittiset uudistukset, laaja-

¹ Ehkäpä juuri professionalismin tavoittelusta selittyvät ne laajat luonnehdinnat jotka luvussa 3.2. lainattu Sosiaalityön koulutuskomitea (1972) vaatimuslistaansa mahdutti.

mittainen suunnittelu ja lainsäädäntötyö, tietyn yhteisön sosiaalisten tarpeiden ja ongelmien kartoittaminen, sen voimavarojen saattaminen sosiaalityön palvelukseen ja yhteisöissä esiintyvien sosiaalipoliittisten toimintojen koordinointi sekä järjestöjen keskinäisen työnjaon ja yhteistyön suunnittelu ja ylläpitäminen. (2) Ryhmädynamiikan käyttö sosiaalisen avun ja yhteiselämän ohjauksen välineenä. (3) Yksilöllinen työmenetelmä, joka perustuu yksilöiden tarpeiden tuntemiseen ja heidän voimavarojensa ja edellytystensä mobilisoimiseen.

Ensinmainitun tehtävän myötä sosiaalityö leviää rannattomaksi (vrt. luku 1.2.). Kaikki sosiaalipoliittisten uudistusten suunnittelu ja siihen liittyvä lainsäädäntötyö ei liene sosiaalityötä. Sosiaalityöllä on ilmeisesti rajatumpi osuus.

Sosiaalityön ”klassissa” luonnehdinnoissa sosiaalityön tehtävänä nähdään sekä klienttien että palvelujärjestelmien resurssien mobilisointi. Sosiaalityön menetelmät onkin mahdollista jaotella jatkumolle, jonka yhdessä ääripäässä ovat *sosiaalistamisen* (klienttien resurssien mobilisoinnin) *menetelmät*, toisessa taas *organisaatioiden reformoinnin menetelmät*. Välimaastossa ovat ”sosiaalistavat organisaatiotyön menetelmät”. Jatkumo näyttäisi tällaiselta:

**Sosiaalistamis-
menetelmät**

Huoltosuhteeseen pohjautuvat yksilötyön menetelmät.
Tarveharkintainen etuustyö.
Asteittain neuvonnasta pakkotoimiin kovenevat toimet.
Ryhmätyö.
Ns. tehostettu perhetyö.
Naapurustyö.
Tulossa (?): verkostoterapiapohjainen työ, järjestöjen aktivointi

**Organisaatiotyön
menetelmät**

Tiedotustoiminta, lausunnonanto, hallinnollinen asiantuntijatoiminta jne.
Tulossa (?):
sosiaalityöntekijöiden sosiaalivaltiokritiikki

Taulukko 1: Sosiaalityön menetelmät

Sosiaalistamismenetelmät

Eskola (1981,47) toteaa, että ”asiakkaan aktivoiminen, hänen auttamisen- sa itse selviytymään elämästään, vastuullinen osallistuminen, on sosiaalityön ajasta toiseen siirtyvä keskeinen tavoite”. Keskeinen juonne sosiaalityön menetelmäkehityksessä kulkeekin *sosiaalistamistyön välineiden* suunnassa. Niissä taas Eskolan mainitsemalla pyrkimyksellä asiakkaiden omatoimisuuteen on ”ajasta aikaan siirtyvä” linja. Vuosisadan vaihteesta juontuvat yksilön moraalisiin ominaisuuksiin liittyvät tulkintamallit ja niitä kohentamaan tähtäävät sosiaalistamiskeinot kääntyivät – pulavuosien massamittaisen työskentelyn katkaisemina – sodan jälkeisen kauden maallistuneisiin yksilötyön menetelmiin, asiakassuhteen painotuksiin. Hänninen (1988, 27) toteaa työskentelyotteen ”pehmenneen” ja ”sivilisoituneen” vuosien varrella – vaikka asiakas onkin säilynyt toimenpiteiden kohteena.

Alkupäässä, köyhäinhoidon kaudella, sosiaalistaminen olikin melko suoraviivaista: : Köyhäinhoitoa oli annettava niin, että sen tarvitsija otti sen mielellään vastaan, mutta ”kevytmielinen, työhön haluton ja juomari ainoastaan viimeisenä keinona vastenmielisesti kääntyy kunnallisen köyhäinhoidon puoleen”. (Senaatin komitea 1907, lainattu teoksessa Lampelto 1976, 15) Työhön sosiaalistettiin sekä koettamalla pitää työkykyiset köyhäinhoidon ulkopuolella että korvauttamalla köyhäinhoitoa saavien avustukset työllä. Pulavuosien aikana pohdittiin köyhäinhoidon passivoivaa vaikutusta ja tähdättiin tarkkaan tarveharkintaan sekä minimi-avustuksiin, jotta avustettavat huolehtisivat itsestään (emt., 38–41).

1950-luvulla alkoi case work -pohdinta, jossa sosiaalistamistyöhön löydettiin psykologista välineistöä. Boothe korosti, että rehellinen asiakassuhde voi auttaa asiakasta keskeytyneessä kypsymisprosessissa (Sosiaaliministeriö1956, 55). Ahlan ja Tarvaisen (1959,133) mukaan sosiaalityö pyrkii ”saattamaan käyntiin kehitystapahtuman, jonka tarkoituksena on vapauttaa ihmisiä puutteesta, pelosta ja vihasta ja auttaa heitä osallistumaan yhteisvastuuseen”. Kananoja ja Pentinmäki (1977, 106) toteavat, että sosiaalityössä toteutuvan suhteen täytyy tuoda aineksia asiakkaan kasvuun; turvallisuutta ja oppimiskokemuksia. Kasvu tapahtuu tekijöiden mukaan emotionaalisesti ravitsevan kokemuksen kautta, jonka suhde mahdollistaa. Heidän mielestään työntekijä-asiakas -suhdetta parhaimmillaan on verrattu äiti-lapsi -suhteeseen.¹

Kehitys on kuitenkin paradoksaalista. Samaan aikaan kun sosiaalityön sosiaalistavat tehtävät *laajenevat* (Blanken ja Sachssen, 1978 ja 1987 mukaan), tehokkaat sosiaalistavat välineet *ehtyvät*. Leena Eräsaari kuvaakin (1986, 49–50) nykysosiaalityötä ”tyhjän päällä sosiaalistamiseksi”. (Vrt. myös Mäntysaari 1987; 173, 215). Köyhäinhoidolla oli käytettävissä-

¹ Tässä lieneekin tärkeä liittymäkohta sosiaalityön ”naisistumiseen”. Henkilökohtainen huoltosuhde nähtiin erityisesti naisten kompetenssialueeseen kuuluvana. Ks Satka 1988.

sään sekä *työllä sosiaalistaminen* että *asiakkaiden avoin seulonta*. Nykyisessä sosiaalityössä työllä sosiaalistamisen sijalla on *pube ja työvoimatoimeen ohjaaminen*, asiakkaiden avoimen seulonnan paikalla *'palveluhenkinen'* tarveharkinta. Kun ei voida teettää työtä, voidaan ohjata työvoimatoimistoon. Risto Eräsaari (1979, 5) toteaa sosiaalityön sosiaalistavan niillä toimintatavoilla, joilla se välittää rahasuoritteita ja palveuksia. Ne ovat asiakkaan käytettävissä vasta kun hän toimii tarpeittensa ilmaisemisessa ja intressiensä läpiviennissä ”porvarillisen yhteiskunnan käyttäytymismuotojen mukaisena vastuullisena subjektina”. Köyhäinhuollon aikana muotoutunut *tarveharkinta* on edelleen sosiaalityön välinevalikoimassa. Sen sijaan köyhäinhuoltoon kuulunut työllä sosiaalistaminen on eriyntynyt työnjaon myötä *yhdessä työvoimatoimen* ja muiden sosiaalivalttiollisten instanssien *kanssa* toteutettavaksi sosiaalistamiseksi.¹

Louhelainen (1985, 106–107) toteaa, että 60-luvun lopulla sosiaalityöhön tarjoutui *ryhmätyön* välineitä, vaikkei niitä laajalti otettukaan käyttöön. Niissäkin kohteena oli kuitenkin *yksilö*, jonka sosiaalistaminen tapahtuisi ryhmädynamiikkaa hyväksikäyttäen. Sosiaalistamistyön menetelmiin voidaan lukea myös ne perhe- ja yhdyskuntatyön keinot, joilla tähdätään yksilön sosiaalistamiseen joko perheyhteisön tai sosiaalisen verkoston voimavaroja hyväksikäyttäen. Tällä hetkellä (90-luvun alkaessa) maahan tuodaan – lähinnä Ruotsista – perheterapian piirissä kehitettyjä verkostoterapian metodeja, joissa sosialisointia tueksi haetaan ystävä- ja sukulaisverkostoja (ks. Klefbeck ym. 1988).

1970-luvulla toteutettiin lukuisia yhdyskuntatyön kokeiluja. Ideoita saatiin Ruotsista ja hyvinvointitutkimuksen korostamista sosiaalisista suhteista (Louhelainen 1985, 108–116, Koskinen 1980, Sipilä 1981). Myös yhdyskuntatyö voidaan suurilta osiltaan lukea sosialisointityöksi. Yhdyskuntatyössä oli/on kaksi päävirtausta: kansalaisten mobilisointiin ja ”ruohonjuuritason demokratiaan” liittyvä suuntaus sekä naapurustyö, joka tähtäsi pikemminkin yhdessäolon ja lähiöihin juurtumisen aikaansaantiin kuin demokratialiikkeeseen. (Heinonen 1984, 201–211). Naapurustyön tehtävänä on elvyttää sosiaalisia verkostoja, joihin ihmiset voivat kiinnittyä – ja näin muodostaa lähiyhteisöön pohjautuvia sosiaalisen tuen ja kontrollin muotoja, ts. sosiaalistavia verkostoja.² ”Marxilaiset haastajat” näyttivät metoditasolla tuntevan enemmän vetoa radikaaliin yhdyskuntatyöhön. (Vrt. Heinonen 1984 ja 1986 sekä Sipilä 1979). Myös tässä

¹ Mäntysaari (1987) tosin toteaa, ettei kuvattunkaltainen kontrolli sosiaalityössä ole niin laajaa tai tehokasta kuin sosiaalivalttiokritiikki oletti. Palaan tähän luvussa 3.5.

² Sipilä (1979, 172) esittää kiinnostavan tiedon yhdyskuntatyön taustoista. Sen juuret ulottuvat kolonialismin loppuvaiheen Intiaan, jossa englantilaiset pyrkivät torjumaan poliittisen kumouksen riskiä mahdollisen itsenäistymisen tapahtuessa. Myöhemmin on yhdyskuntatyöllä teollistuneissa maissa pyritty mm. rauhoittamaan levottomia asuinalueita, kalastamaan ääniä sekä siirtämään sosiaalipalvelujen tuottamista julkiselta vallalta vapaaehtoisille voimille.

versiossa on sosiaalistamisen ajatus. Sen ohella, että ruohonjuuritason liikkeiden toivotaan saavan aikaan kunnallisia reformeja, tähtäimessä ovat kokemukset, joissa ihminen toimivana subjektina tulee osaksi sosiaalista subjektia, ”minä muuttuu meiksi”. (Heinonen 1986, 14).

Organisaatiotyön menetelmät

Toisenlainen juonne sosiaalityön menetelmäkehityksessä seuraa sosiaalivaltion *palvelujärjestelmän muodostumista*. Tämä ulottuvuus ei ehkä ole ollut yhtä innostuneen kehittelyn alla kuin sosialisatiotyö. Kysymys on välineistä, joita tarvitaan joko välitettäessä palveluresurseja asiakkaiden ulottuville tai yritettäessä muuttaa palvelujärjestelmien toimintaa. Tässä juonteessa ei keskiössä ole sosiaalistaminen, vaan palvelujen koordinointi tai reformointi. Jo Boothe puhui palvelujärjestelmien tuntemuksesta ja niiden koordinoinnista asiakkaiden käyttöön. Eskola (1981, 41 ja 45) kehittää teemaa ja toteaa, että keskeinen sosiaalityön kohde muodostuu asiakkaiden kannalta ongelmallisesti toimivista palvelujärjestelmistä. Hän viittaa Pincusin ja Minahanin (1973) systeemiteoreettisiin jäsenyksiin, joissa koetettiin muodostaa metodista mallia tällaiselle(kin) muutostyölle. Sosiaalitoimiston kehittäminen -raportissa (Sosiaalihalitus 1981) asiaa on kehitelty ”organisaatiokohtaiseksi sosiaalityöksi”. Uutta sosiaalihuoltolainsäädäntöä esittelevä keskushallinnon opas (Raivio, toim., 1983) nostaa esiin palveluiden kehittämisen ja rakenteellisen työn. Palvelujen kehittäminen ja reformityö ilmaantuu vihdoin rakenteellista sosiaalityötä pohtineen työryhmän (STM 1985) raporttiin. Tällaisen työn menetelmät ovat em. esityksissä kuitenkin sangen tavanomaisia lausunnonantamisen ja tiedotustoiminnan toimenpiteitä.

Aivan uudenaikaisena piirteenä organisaatioihin suuntautuvassa työssä on sosiaalityöntekijöiden omakohtainen sosiaalityön ja sosiaalivaltion kritiikki. Kun ’perinteisesti’ on korostettu, että sosiaalityöntekijöillä on paljon tietoa epäkohdista, joita heidän pitäisi myös saattaa yleiseen tietoisuuteen (Eskola 1981, Kananoja ja Pentinmäki 1977, Kananoja 1987), ilmaantuu nyt merkkejä kritiikistä, jota sosiaalityöntekijät kohdistavat *myös sosiaalityöhön* ja sen tapaan toteuttaa tehtäviään sosiaalivaltiossa. (ks. Makkonen ja Pekkarinen 1988, L. Eräsaari 1990).

Paikallisiin demokratialiikkeisiin tähtäävä ”mobilisoiva” yhdyskuntatyö voidaan nähdä välimuotona. Siinä tähtäimessä on sekä organisaatioiden reformointi että yksilöiden sosiaalistaminen. (Vrt. Heinonen 1986). Pincusin ja Minahanin (1973) hahmotelmat sekä klientteihin että organisaatioihin suuntautuvasta työstä voidaan myös nähdä tällaisena välimuotona.

Ehkäpä tulollaan on myös sellainen sosiaalityö, jossa sosiaalityöntekijät käsitellessään toisten viranomaistahojen – ja klienttien – kanssa yhteisasiakkuuteen liittyviä ongelmia pyrkivät muuttamaan palveluja paremmin

klienttien elämäntilannetta vastaaviksi ("räätälöiviksi"). (Ks. Makkonen ja Pekkarinen ema.).

Sosiaalityökeskustelu kaikuina kohteen kehityksestä

Sosiaalityön metodikehitykset voidaan mieltää *kaikuina kohteessa tapahtuvasta kehityksestä*, eräänlaisina kohteen tematisoitumisina. Keskeisenä tendenssinä niissä näyttäisi olevan uusien systeemitasojen problematisoituminen sosiaalityössä samalla, kun aiemmat säilyttävät muuuntuneina merkityksensä. Yllä kuvattu palvelujärjestelmän ja itse sosiaalivaltion tematisoituminen on sangen myöhäinen ilmiö – niin kuin on tällainen kohdekin.

- Vuosisadan ensikymmenillä tematisoitui *irtaimen työväkeen kuuluva yksilö* ja/tai *palkkatyöläismies ja perheenäiti – sekä heidän perheensä*. Kansalais sodan orvot olivat nostaneet valokeilaan *lapsen ja hänen kasvuedellytyksensä*.
- Pulan aikaan tematisoitui *talous- ja tuotantomuutoksista johtuen tilapäisiin tai pitempiaikaisiin vaikeuksiin joutunut työkykyinen ja työbaaluinen palkkatyöläinen*.
- Heti sodan jälkeen mies, nainen ja perhe tematisoituvat uudella tavalla. Ensinnäkin kohdattiin kovia kokenut ja rauhanajan oloihin sopeutuva mies ja hänen kotirintamaa ylläpitänyt (ja näin "hellan ja nyrkin" välistä irtautuva) vaimonsa. Alustavina kaikuina alkoi kohteeksi muodostua *sisältä ohjautuva palkkatyöläinen* – vastakohtana traditioista ohjautuvalle kansalaiselle. Toiseksi, *perhe* nousee uudelleen erityisen huolenpidon kohteeksi – väestönkasvun tuottajana ja uusien sukupolvien sosiaalistajana.¹
- 1950-luvun puolivälistä 60-luvun puoliväliin jatkunut "menetelmien vuosikymmen" voidaan ymmärtää *teollistumisen myötä syntyneen kulttuurimurroksen ja "sisältä ohjautuvan" palkkatyöläisen* yhä voimallisempana tematisoitumisena ja tähän liittyvien metodien etsinnäksi.
- 1960- ja 70-lukujen taitteessa, "suuren rakennemuutoksen" oloissa tematisoituvat *sosiaaliset verkostot ja palkkatyöläisten yhteisöt*. Alkoi yhdyskuntatyön välineiden haku. Rakenne- ja kulttuurimuutos tematisoi myös uudelleen *palkkatyöläisperheen*; nyt palkkatyöläisnaisen ja miehen ydinperheen. Alkoi ns. perhekeskeisten menetelmien etsintä. Lapsuuden ja nuoruuden yhteiskunnallistuessa – lasten ja nuorten elämänpäiriin erkaantuessa päivähoiton, koulun, itsenäisen kulutuksen

¹ Palkkatyöläisperhe näyttäytyy kiinnostavana pilkahduksena Kiljavan seminaarissa vuonna 1955. Kun Boothe kehotti ryhmiä pohtimaan "mitä suuria yhteiskunnallisia kysymyksiä tapaus tuo esiin", muuan ryhmä havaitsee naisten työssäkäynnin yleistymisen. Seminaarissa järjestetään myös pyöreän pöydän keskustelu äitien ansiotyöstä ja lapsista (Sosiaaliministeriö 1956, 250–255).

ja nuorisokulttuurien tempaamana perheen ja suvun ohjaamasta toiminnasta – tematisoituu *nuoriso* ja nuorisotyön (perhetyöstä irtautuvat) menetelmät. Rakennemuutoksen kausi, johon liittyy tuotantotoiminnan muutos ja ”savupiipputeollisuuden” saneeraus, nosti uudelleen teemaksi myös *talous- ja tuotantomuutoksista johtuen* tilapäisiin tai pysyvämpiin vaikeuksiin joutuneen *työhaluisen ja -kykyisen palkkatyöläisen*.

- 1980-luvun alussa suomalainen palveluverkosto saavutti pohjoismaisen laajuuden. Kun toimeentulon, asumisen, elämässä orientoitumisen jne. pulmat muodostavat kansalaisten elämässä kokonaisuuden, palveluverkosto virittäytyi käsittelemään yhä kysymystä kullakin sektorillaan. Tämä tematisoi *moniasiakkuuden ja palvelujärjestelmien ongelmalliset toimintatavat*. Pincusin ja Minahanin 1970-luvulla Yhdysvalloissa sekä Eskolan 1980-luvun Suomessa esiinnostamat kysymykset tulivat ajankohtaisiksi.
- 1980-luvunpuoliväliin tultaessa nousi (sosiaalihuollon lainsäädäntöä uudistettaessa ja perusteltaessa) esiin teema *asiakkaasta subjektina*. Tämä voidaan ymmärtää kaikuna asiakkaiston keskiluokkaistumisesta tai asiakkaiston *individuaalisoitumisesta*. Kansalaiset ovat yhä enemmän palvelujen *käyttäjiä*, jotka ”poimivat” palveluja sikäli kun niitä on tarjolla – jopa ”urbaania oveluutta” noudattaen. Maksukykyiset asiakkaat voivat suuntautua palveluihin kuluttajaorientoituneesti ja edellyttää yksilöllisyytensä tunnustamista.
- 1980-luvun lopulla hyvinvointivaltio alkoi tulla kasvunsa rajoille. Tämä taas tematisoi *reformien reformoimisen*, korjailevat ja paikkailevat toimet uudistusten sijasta, ts. *rakenteellisen sosiaalityön*. Kasvun rajat problematisoivat sosiaalityön laajentamismahdollisuudet ja keskusteluun nousee ”apu itseapuun”. *Kansalaisyhteiskunnan yhteisöt* tematisoituvat tätäkin kautta.

Nämä teemat voidaan ymmärtää *sisäkkäisinä*, vaikka sosiaalityön metodikeskustelussa ne ovat esiintyneet myös erillisinä. Palkkatyöläisyksilö, palkkatyöläisperhe ja palkkatyöläisten sosiaaliset verkostot eivät lakkaa olemasta problemaattisia tai eristäyty ”eri ongelmiksi” sosiaalivaltion ja sen toimintatapojen problematisoituessa. Jos sosiaalityön erityinen tehtävä on mobilisoida sekä asiakkaan ja hänen verkostonsa että palvelujärjestelmän resursseja, se löytää itsensä tällä hetkellä tavattoman ongelmallisesta saumasta: *sen täytyisi edistää omatoimista suoriutumista verkostoissa, jotka murenevat ja palvelujärjestelmissä, jotka syrjäyttävät*.

Kerttu ja sosiaalityön hämmennys

Olemme nyt siis Kertun ajassa. Kerttu saa asiakkaikseen köyhiä kuten köyhäinhoitokin, väliinputoajia kuten yhteiskunnallinen huoltokin sekä sosiaalityölle ominaiseen tapaan useiden palvelujärjestelmien yhteisiä asiakkaita. Nopeimmin kasvava joukko – ”postfordistisesti syrjäytyneet”

nuoret aikuiset – on samalla hämmäntävin. Mitä tehdä?

Sosiaalityöntekijöitä arvostellaan ns. toimenpidekeskeisyydestä – siitä, että he vain panevat toimeen sääntömääräisiä operaatioita. Kritiikki ei ole uutta. Jo Piirainen arvosteli huoltotyötä tästä. Hän puhuu sosiaalihuollon etääntymisestä yhteiskunnasta ja siinä tapahtuvista muutoksista 1950- 60-luvuilla. Tämä vieraantuneisuus on Piiraisen mukaan ymmärrettävissä osittain sosiaalihuoltoa ohjanneen lainsäädännön pohjalta. Säännökset turvasivat määrätynlaisen hallinto- ja toimeenpanomekanismin säilyvyyden ja säilyvyys puolestaan sen, että toimeenpanomekanismin suoritettavaksi voitiin antaa uusia lakisääteisiä tehtäviä, jotka sitten edelleen vahvistivat sen pysyvyyttä. ”Samalla sosiaalihuollon säännöstö antoi käytännöllistä toimintaa varten normit, joiden puitteissa toimeenpanijan on pysyttävä niin oman kuin toisten oikeusturvan varmistamiseksi”. (Piirainen 1987, 400). Hän toteaa, että säännöksistä merkityksellisiä olivat vuoden 1922 köyhäinhuitolaki ja etenkin vuonna 1937 voimaan tulleet sosiaalihuollon peruslait. Paria vuosikymmentä myöhemmin Sosiaalitoimiston kehittämisprojekti toteaa, että sosiaalityö on edelleen voimakkaasti sidoksissa lakisääteiseen sosiaalihuoltoon ja että ”lainsäädäntöön perustuva toimenpidekeskeisyys ja erityisesti suurissa kunnissa varsin pitkälle erityynyt työnjako on vaikeuttanut sosiaalitoimiston ja muun sosiaalitoimen palvelujen laaja-alaista ja monipuolista käyttöä” (Sosiaalihalitus 1981, 85).

Tämän alaluvun otsikossa kysyttiin: *miksi juuri näillä välineillä?* Vastaus on: *koska muita ei ole*. Se voi jopa olla: koska muita ei voisi ollakaan. Tällä tarkoitan kahta asiaa: ensinnäkin, se kohde, jota yritetään hahmottaa ja johon metodeja kehitellään, on vasta muotoutumassa/ muotoutunut (modernit elämänilmiöt, ”elämänprojektit” ja postfordistinen syrjäytyminen). Toiseksi, ”professionalimiprojektin” tehtävä on ehkä ollut mahdoton. Sen pitäisi tuottaa sellaista integraatiota yksilötasolla, joka hajoaa ristiriidoiksi rakennetasolla. Jos sosiaalipolitiikassa on etsitty makrotason ”kahvaa”, josta yhteiskuntaa markkinavoimineen voi kääntää, sosiaalityön professionalismiprojektissa on ikään kuin etsitty mikrotason kahvaa, josta kääntämällä saadaan aikaan sosiaali-integraatiota.¹ Lisäksi nykyiset välineet ovat *taloudellisia*, ja tähän palaan luvussa 3.5.

Se välineistö, joka Kertulla oli havainnointipäivänä käytettävissään, oli ennen muuta operaatiotasoisia toimeenpanovälineistöä. Metoditasolla Kertulla oli omia pohdintoja. Kuten olen yrittänyt osoittaa, toisin ei voisi

¹ Arvelen silti, että sosiaalityön metodikehittämisessä on mahdollisia tehtäviä. Ne voivat löytyä ”paluusta” *vetäytyvään sosiaalityöhön*. Se voisi merkitä uudenlaisten suhteiden muodostamisesta Suomessa vasta parina viime vuosikymmenenä muotoutuineisiin palvelujärjestelmiin – sen sijaan että perusteltaisiin alati tarpeellinen sosiaalityöprofessioni – sekä uudenlaisten suhteiden muodostamista kansalaisten sosiaalisiin verkostoihin – sen sijaan että perusteltaisiin alati kyvykkäämpi *puolesta toimija*. Siis: metodeja sosiaalityön vetäytymiseen. Palaan tähän loppuluvussa.

ollakaan. On vain "vasta alullaan olevia" metodiaihoita. Ideologiatasolla taas on meneillään paradigmatasoinen uudelleenarviointi.

Sosiaalityön välineet ovat hyvin eriaikaisia. *Ideologiatason* viimeisimmät kehittämät ovat 80- ja 90-lukujen taitteesta, aivan uunituoreita mutta samalla vasta muotoutumisvaiheessaan. *Metoditason* viimeisimmät kehittämät ovat 70-luvulta. *Operaatiotasota* taas juontuu 20-luvulle, köyhäinhuollon lainsäädäntöön.

Nyt paljon arvostelua osakseen saaneet *operaatiotason välineetkin* ovat liikkeessä. Sosiaalihuollon erityislait ovat toinen toisensa jälkeen kumoutumassa (ks. Raivio 1983, 7). Pitkän tähtäimen tavoitteena on yhdentää sosiaalihuollon lainsäädäntöä. Samalla kun päästään eroon "kahlitsevista" säännöksistä, ja odotetaan ehkä Sosiaalitoimistoprojektin tavoin "sosiaalitoimen palvelujen laaja-alaista käyttöä", irroitetaan ankkuri sosiaalityön välineiltä. Kun aikaisemmissa erityisaleissa säädettiin melko tarkkaan mitkä kriteerit "laukaisivat" mitkin toimenpiteet, jäävät kriteerit nyt sosiaalityön "ammattillisen harkinnan" varaan. Säännöstö väljenee ja lautakunnat delegoivat sosiaalityöntekijöille päätösvaltaa. Jo sosiaalityön metodikirjallisuudessa esiin nostettu työntekijän erityislaatuisen kyky harkita toimiaan ja asettua työntekijä-asiakassuhteen ristiriitojen yläpuolelle tulee nyt ikäänkuin lailla "vahvistetuksi". Välineiden myyttisyys ei siitä kuitenkaan vähene. Voi myös olla, ettei asiakkaan oikeusturva kasva (vrt. Sipilän havainnot byrokratiatyön myönteisistä puolista).

Tie Kertun aikalaisten hämmennykseen on kulkenut suunnilleen seuraavasti:

	Kohteen muutokset	Välinekehitys	Tekijän muutokset
Vaivais-hoito ja köyhäin-hoito	Irtain työväki yksilöinä ja perheinä hitaasti teollistuvassa Suomessa. Pulakaudella työttömiksi joutuneet/ päällekkäisasiakkaat.	<i>Ideologiataso:</i> Irtaimen väen moralisointi (kristillinen moraalioppi) ja huoli työväenkysymyksestä (kateederisotalismi) -> lainsäädäntöön yksilöllisten ongelmien kategoriat <i>Metoditaso:</i> työn teettäminen, valistus, lainat -> asteittain kovenevat toimenpiteet <i>Operaatiotaso:</i> työnteon välineet, luontoisavustukset, puhe -> normitetut avustukset ja puhe	Harvalukuisten virkamiesten ohjaamat maallikkolautakunnat -> palkattujen/ vähän koulutettujen työntekijöiden hidaskyky-yleistyminen
Kohti sosiaali-valtiota	Rauhanaikaan ja yleistyvään palkkatyöläisyyteen orientoituvat yksilöinä ja perheinä. Sosiaaliturvajärjestelmien väliinputoajat/päällekkäisasiakkaat.	<i>Ideologiataso:</i> Kansantulon kasvua, sosiaalipolitiikkaa investointeina ja yhteiskuntaa yhteisryityksenä painottavat teoriat. <i>Metoditaso:</i> Asteittain kovenevat toimenpiteet plus asiakassuhdetta metodisoivat case work -jäsenyydet. Työllä sosiaalistamisesta puheella ja tarveharkinnalla sosiaalistamiseen <i>Operaatiotaso:</i> Sääntömääräiset toimenpiteet plus asiakassuhteen case work -operationalisointi; puhe	Maallikkolautakunnat, ammattijohtoa plus koulutettujen työntekijöiden yleistyminen. Perustutkinto. Työntekijäkunta naisvaltaiseksi.
Sosiaalityö sosiaali-valtiossa	Murroskulttuurin palkkatyöläiset ja palkkatyöläisperheet muuttuvissa verkostoissaan. Väliinputoajat/päällekkäisasiakkaat. Ulos saneeratut -> post-fordilaisittain syrjäytyvät. Yhteisasiakkaat. Pitkäaikaisasiakkaat. Syrjäyttävät palvelujärjestelmät.	<i>Ideologiataso:</i> Marxilainen haaste ja sen eriytyminen: Työvoiman uusintamiskonseptio, reproduktiokonseptio, modernisoitumiskonseptio, feministinen konseptio <i>Metoditaso:</i> Asteittain kovenevat toimenpiteet -> väljenevä säännösto plus 'ammattillinen harkinta'. "Vasta alullaan olevat miniatyyri-teoriat" <-> professionalismin kritiikki. "Tyhjän päällä sosiaalistaminen"/"luokuttamalla" sosiaalistaminen. <i>Operaatiotaso:</i> Sääntömääräiset toimenpiteet -> väljenevä säännösto. Puhe.	Maallikkolautakunnat, kerrostunut miesvaltainen ammattijohto. Korkeakoulutuksen saanut tai pätevytetty työntekijäkunta -> pako sosiaalitoimistoista -> täyttämättömät ja epäpätevillä täytetyt vakanssit. Lähes kauttaaltaan naisvaltainen henkilökunta

Taulukko 2. Sosiaalityön välinekehitys

Teen jälleen merkinnän yhteenvetokaavioon:

Kuvio 1d: Sosiaalityön tekijä, kohde ja välineet

Tähänastisessa tarkastelussa sosiaalityön *kohde* on ilmaistu asiakas- (oikeammin: klientti-) ryhmänä tai sukupolvinä. Tarkastelusta on myös puuttunut sosiaalityön *tuotos*, se, mitä se välineillään saa aikaan. Seuraavissa alaluvuissa tarkastelenkin näitä kysymyksiä.

3.4 Miksi juuri sosiaalitoimistossa?

Risto Eräsaari (1989, 85–86) väittää, että suomalainen sosiaalityö on vasta nyt tulossa kypsään vaiheeseensa. Eräänä kypsymisvaihetta ilmaisevana ajatuksena hän pitää itse itsensä mitoitettavan ja oman perustansa luovan sosiaalityötyypin asteittaista muotoutumista suomalaisessa keskustelussa. Nykyistä toisen maailmansodan jälkeen vähitellen kehittyneitä sosiaalityötä on hänen mielestään pakko tarkastella samaan aikaan kehittyneen sosialivaltioprojektin yhteydessä. Tällä tavoin sosiaalityötä tarkasteli Jari Heinonen (1984), avaten keskustelun sosiaalityöstä sosiaalivaltiollisena palkkatyöläisyyden tukirakenteena.

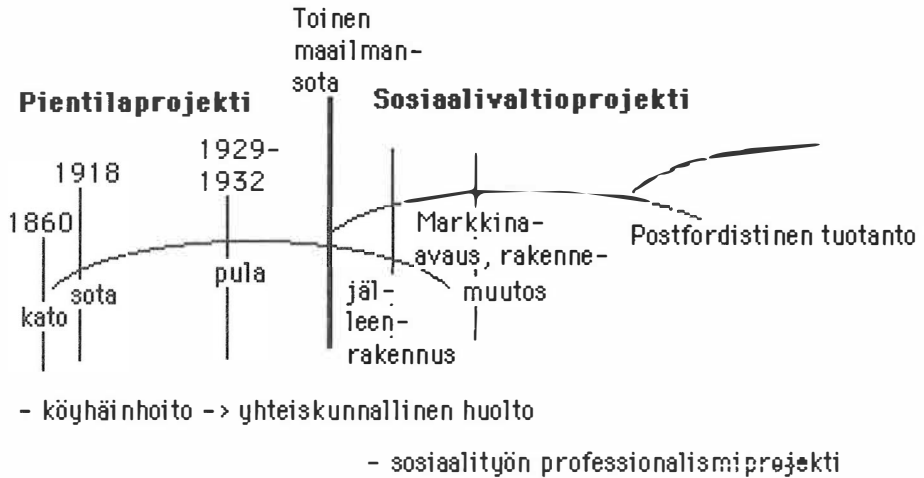
Kun yritän vastata otsikon kysymykseen (miksi juuri Kerttu, näillä välineillä, näiden asiakkaiden kanssa, *juuri sosiaalitoimistossa*), koetan paikantaa sosiaalityön *työnjaollisiin suhteisiin sosiaalivaltiossa*. Teen

tämän hahmottelemalla ensin sosiaalityön ”edeltäjiä” toista maailmansotaa edeltävän sosiaalipolitiikan työnjakosuhteissa. Eräät keskeiset sosiaalityötä organisoivat ratkaisut ovat muotoutuneet jo tuolloin. Kun maailmansodasta alkaa ns. sosiaalivaltioprojekti, sosiaalityö kääntyy ”esihistoriallisesta” historialliseen vaiheeseensa.

Sosiaalityö itsenäistyy vaiheittain reaalisenä toimintana sosiaalivaltioprojektissa, ei ainoastaan sosiaalityötä koskevassa keskustelussa. Itsenäistyvänä toimintana se saa työnjaollisesti erottuvan kohteen, työnjaollisesti erottuvan tekijärakenteen ja – ainakin sinnikkäiden yritysten tasolla – omat välineensä. Se irtautuu ”emotoiminnoistaan”, eriytymättä kunnallisesta hallinnoinnista ja filantropiasta.

Ennen toista maailmansotaa ja vielä noin vuosikymmenen sen jälkeenkin, sosiaalityön ”edeltäjät” olivat osa *pienilaprojektia*. Tällä tavoin voidaan ehkä nimittää sitä rakenteellisen sosiaalipolitiikan peruslinjaa, jolla pyrittiin ratkaisemaan kasautumisen ja legitimaation ongelmia itsenäisessä Suomessa aina 1960-luvulle saakka. (Vrt. Siipi 1967, Raunio 1987 ja Kalela 1989). Toisesta maailmansodasta alkaa valtion voimakas puuttuminen talouteen, joka sodanjälkeisen reformitoiminnan kautta muotoutuu 1960-luvulla *sosiaalivaltioprojektiksi*. (Vrt. R. Eräsaari 1978). Sodasta 60-luvulle eletään ikäänkuin katvealueella, pienilaprojektin päättymisen (oikeammin: konkurssin) ja sosiaalivaltioprojektin kehkeytymisen ”kahden strategian” alueella. Siirytään maatalous-Suomen rakentamisesta voimaperäiseen teollistamiseen ja viennin markkina-avauksiin. Tässä murroksessa kehkeytyy myös modernin sosiaalityön ”aihio” – ja tähän aikakauteen liittyvät edellisessä luvussa kuvatut väittelyt sosiaalityön suunnasta ja metodiperustasta.

Sosiaalipolitiikan rakenteellinen projekti on jälleen tulossa uudelleenarvioitavaksi. Kasvion (1987) mukaan sosiaalivaltio muodostui fordistisen tuotannon peilikuvaksi, ja nyt tuotannon kääntyessä postfordistiseksi myös sosiaalivaltioprojekti on uusien haasteiden ja arvioinnin tilassa. Ajankohtainen sosiaalityökeskustelu sattuu siis jälleen katvealueelle: päättymässä olevan fordistisen projektin ja vasta kehkeytymässä olevan postfordistisen projektin ”kahden startergian” murrosaikaan. Ne kysymykset, joita seuraavaksi tarkastelen voidaan paikantaa seuraavanlaiseen kehityskulkuun:

Kuvio 2: Sosiaalipolitiikan projektit

Tarkastelen seuraavissa alaluvuissa sosiaalityön muotoutumista näissä projekteissa. Hahmottelen sosiaalityön työnjako- ja yhteistyösuhteita. Kysyn mikä oli ja millaiseksi muodostui sosiaalityön (a) *työnjaollinen asema* ja (b) *työnjaollinen tehtävä*.

3.4.1 PIENTILAPROJEKTI JA KÖYHÄINHOIDON "PERINTÖ"

Alaluvussa 3.3. lainattiin vuosisadan vaihteen aikaisia lausuntoja, joissa sosiaalipolitiikan oppineet kytkivät sosiaalipoliittiset toimet työväenkysymyksen ratkaisemiseen. 1800-luvun puolivälissä oli koettu ankarat nälkävuodet. Maaseudulla oli tuolloin joukoittain maattomia nälkäänäkeviä ihmisiä. Liikkuvat töitä ja elantoa etsivät joukot aiheuttivat epäjärjestystä, jota hallitus kävi ratkomaan kiristämällä irtolaisten kohtelua (Ylikangas, 1986, 107). Irtolaisten käsittelyyn toteutettiin mm. laillisen suojelun järjestelmää, jossa pakkolaitokseen sulkemisen uhalla oli pestauduttava jonkun – suojelusta antavan maanomistajan, kaupungin porvarin tai käsityöläismestarin – palvelukseen. Vuosisadan lopulla (1860–1870) alkoi kuitenkin teollistumiskehitys, joka edellytti pikemminkin työvoiman liikkuvuutta kuin sen sitomista suojelusmenetelmin. Vuoden 1879 elinkeinoasetuksessa suojelu poistettiin. Samana vuonna säädetyssä vaivahoidonasetuksessa poistettiin jäljelläolevatkin liikkuvuutta ehkäisevät säädökset. Kun väestönkasvu maaseudulla oli nopeaa ja kaupunkieihin etsiytyi väkeä elannon etsintään, muodostui maaseudulle liikaväestöongelma ja kaupunkieihin irtaimen väen ongelma. (Ylikangas 1986, Jutikkala

1968). Maaseudun liikaväestöongelman ratkaisuksi vakiintui vähitellen pientilojen muodostaminen. Kaupunkeihin kehkeytyi järjestyksenpitokoneisto ja hyväntekeväisyystyö. (Vrt. Satka 1987).

Vuoden 1918 tapahtumat (torpparikapina, kansalaissota) vauhdittivat pientilastrategiaa. Keisarinvallan loppuajoista ratkaisuaan odottanut maanomistuskysymys nousi polttavaksi. (Alapuro 1985, 53). Suomesta oli määrä muodostaa Tanskan kaltainen pienviljelystalouteen pohjautuva yhteiskunta, puuta ja karjataloustuotteita vievä maa. Vuonna 1918 säädettiin torpparivapautuslaki ja vuonna 1922 asutustilalaki (Lex Kallio). Näillä säädöksillä määritettiin pientilaprojektin ydin. Projektilla oli monta ulottuvuutta:

- liikaväestöongelman ratkaiseminen
- kasvavan puunjalostusteollisuuden työvoiman saannin turvaaminen
- puunjalostusteollisuuden raaka-aineiden saanti
- yhteiskuntarauhan sääntely. (Ks. Siipi 1967, Alapuro 1985).

Muodostetut tilat ”imivät” liikaväestöä, mutta eivät – pieniä kun olivat – yksin tarjonneet riittävää elannon perustaa. Maatöiden jatkeeksi oli käytävä hakkuilla, uitoissa, sahoilla jne. Näin ratkaisu tuotti kasautumisedellytyksiä teollisuudelle. Toisaalta se oli tärkeä yhteiskuntarauhan säätelijä, koska maatyöläisten itsenäistyttäminen tilallisiksi hajotti sitä alistukseen perustuvaa intressiperustaa, joka oli yhdistänyt maaseudun ja asutuskeskusten proletariaattia. (Kalela 1989, 73 ja 79; myös Alapuro 1985, 61–77). Yhteiskuntarauhan ”maaseuturatkaisu” oli pientilojen muodostamisessa¹, ”kaupunkiratkaisu” taas ammattiyhdistysliikkeen toiminta-alueuksien rajoittamisessa. (Kalela mt., 74).

Siiven (1967, 98) mukaan ”Asutustoiminnan ja tilojen pirstomisen tuloksena maastamme jo 1930-luvulla oli muodostunut selkeästi pienviljelysmaa, gerbhardilaisen unelman toteutus. Lisäksi tuloksena ei ollut vain pienviljelys, vaan myös pienmetsälöt, joiden aiheuttamat ongelmat tulivat esiin kuitenkin vasta 1960-luvulla”.

Pientilaprojekti näyttikin toimivan, kunnes 30-luvun pula romahdutti puun viennin. Siinä missä köyhäinhoito oli projektin menestysvuosina ollut vähäinen ja eriytymätön kunnallinen toiminto (käsittelemässä maatalous- ja teollisuustöiden ulkopuolelle ikänsä, terveydentilansa tai elämäntapojensa vuoksi jääviä) se sai ankarimpina puolavuosina ”asiakkaikseen” jopa runsaat sata tuhatta työkykyistä ja -haluista työtöntä. Kriisivaihe jätti pulan hellitettyä köyhäinhoitoon keskeisiä myöhemmälle vaiheelle periytyneitä elementtejä: uudenlaisen työnjaon työvoimatoimen kanssa (jossa köyhäinhoidon/yhteiskunnallisen huollon osuus kohteesta alkaa eriytyä), palkattuja työntekijöitä ja normitettuja välineitä. Pientilaprojekti oli elinvoimainen vielä toisen maailmansodan jälkeenkin. Jälleen-

¹ Kalela (1989,33) kuvaa ”gerbhardilaista ihannetta” ns. maahengen lujittamisena, jossa tulaveisuuden terveen yhteiskunnan perustuksena nähtiin maanomistukseen liittyvät talonpoikaiset arvot ja sen takeena talonpoikaissäätö.

rakennuskaudella toteutettiin mittava asutustoiminta, jonka perustelut olivat yhtä sidoksissa yhteiskuntarauhan toteuttamiseen ”turpeeseen sitomisella” kuin torpparivapautuksen ja Lex Kallionkin. (Kalela 1989, 170).

”Gerbhardtilainen unelma” romahti maatalouden ja puunkorjuun koneellistumiseen, nopeaan teollistumiseen, 1960-luvulta voimistuneeseen rajuun rakennemuutokseen. Toisesta maailmansodasta alkanut valtiointerventionismi alkoi kehkeytyä sosiaalivaltioprojektiksi, teollisen Suomen projektiksi. Maaseutupolitiikan sijaan astui kehitysaluepolitiikka. Visio tulevaisuudesta kääntyi lopullisesti teollistuvan Suomen näköalaksi. (Vrt. Kalela 1989, 167–169).

Kalela (1989) pitää eräänä porvarillisen Suomen työllisyys- ja sosiaalipolitiikan pitkänä linjana sitä, ettei kansalaiselle myönnetä *vastikkeetonta apua*. Ennen toista maailmansotaa toteutettiin köyhäinhoitoa, jonka ”apu” oli korvattava työllä. Sodan jälkeisen sosiaaliturvajärjestelmien ”punainen lanka” on *ansiosidonnaisuus*. Vakuutusmuotoinen turva on sidoksissa ansioihin ja pyrkii turvaamaan elämisen edellytykset työttömyyden, sairauden tms. kohdatessakin. Sosiaaliturvajärjestelmät asettavat kysytyimmän työvoiman suosituimpaan asemaan.

Toinen punainen lanka kulkee ikäänkuin ”hajoita ja hallitse” -linjalla. Torpparivapautuksessa ja asuttamisessa erotettiin maaseudun köyhälistö ja teollisuusproletariaatti toisistaan. Työllisyyden hoidossa taas erotettiin toisistaan ammattityöväki ja ns. irtain työväki (jo vuoden 1936 työnvälityslaista lähtien). Työmarkkinoille sijoittumattoman työvoiman käsittely siirrettiin kunnan huoltolautakunnan vastuulle. (Kalela 1989).

Näin alkoi muototua työnjako, jossa ”A-järjestelmät” saavat tehtäväkseen kysytyimmän työvoiman uusintamisen, ”B-järjestelmät” taas marginaalin tai marginalisoituvan väestön käsittelyn. (Vrt. Karisto 1985). Sosiaalityön kehkeytyminen on tämän erottelun rajapintaan muodostuvan työnjaollisen tehtävän muotoutumista. Sosiaalivaltioprojektissa sosiaalityö muodostui ”viimesijaiseksi turvaverkoksi”.

Piiraisen (1974) mukaan porvarillinen Suomi ei myöntynyt työväenliikkeen vaatimukseen köyhyiden kollektiivisesta ratkaisemisesta. Ehkäpä pientilaprojekti oli kuitenkin sitä. Mutta se mikä ”jäi yli” pientilaprojektilta oli yksilöllisesti ratkottavaa: ”kunnianttomien köyhien” erottelu ”kunniallisista” sekä tarveharkintainen avustaminen. Kuten luvussa 3.3. koetin osoittaa, asiakkaiden käsittelyyn liittyi jo köyhäinhoidon kaudella sosiaalistava tehtävä.

Jos siis Kertun työpäivää pohdittaessa kysytään: miksi juuri sosiaalitoimistossa, kärjistävä vastaus olisi: mm. siksi, että köyhyiden kollektiiviratkaisujen sijasta lähdettiin yksilökohtaisen ratkonnan – ja sen vaatiman ammattikunnan ja organisaation – tielle.

Sosiaalivaltioprojektissa muotoutuva sosiaalityö sai ”perinnöksi” täydentävän työnjaollisen aseman ja marginalisoituvien yksilöllisen käsittelyn erillään ammattityöväestöstä. Siinä missä köyhäinhoito oli täydentävä

suhteessa pientilaprojektiin, sosiaalityö on täydentävä suhteessa sosiaalivaltioprojektin myötä muodostuneisiin ”ensisijaisiin” palvelujärjestelmiin. Siinä missä köyhäinhoito käsitteli yksilöllisesti elinvoimaisen maatalouden ja alkavan teollisuuden liikaväestöä, *sosiaalityö saa yksilöllisesti käsiteltäväkseen hiipuvan maatalouden, kaatuvan ”savupiipputeollisuuden”, uutta tekniikkaa käyttävän tuotannon sekä rationalisoituvien palvelujärjestelmien liikaväestöä.*

(Mutta siinä missä köyhäinhoito oli ensisijainen julkinen uusintamisin-
stanssi, sosiaalityö on viimesijainen).

Köyhäinhoidon/ns. yhteiskunnallisen huollon *työnjaollinen asema* muotoutui siis pientilaprojektia täydentäväksi ja (b) *työnjaollinen tehtävä* huono-osaisten (so. pientilaprojektin ja laajenevan teollisuuden liikaväestön) sosiaalistavaksi yksilölliseksi käsittelyksi.

Pulakausi muodostaa ”häiriön” työnjaossa ja tehtävissä. Häiriö tuottaa kuitenkin myöhemmälle ajalle siirtyneitä rakenteita: huoltotoiminnan eriytymisen kunnan toiminnassa ja työnjaollisen suhteen työvoimatoimen kanssa.

3.4.2 SOSIAALITYÖ SOSIAALIVALTIOPROJEKTISSA, ALUSTAVA PAIKANNUS¹

Kyösti Raunion (1987, 6) mukaan hyvinvointivaltio voidaan ymmärtää modernisoituvalla, teollistuvalla yhteiskunnalle tunnusomaiseksi suureksi ”projektiksi”, jonka avulla pyrittiin irtautumaan esimodernista maatalousyhteiskunnasta.

Risto Eräsaari ajoittaa suomalaisen sosiaalivaltion perusrakenteen muotoutumisen toiseen maailmansotaan. Kriisisääntelyyn muotoutuivat valtiolliset järjestelmät ja sosiaalipoliittisten tehtävälueiden laajennukset, joiden perusrakenne on edelleenkin ”voimassa”. (R. Eräsaari 1978, 15 ja 45).

Sodan jälkeen ”kolmen suuren” hallitus toteutti laajan sarjan reformeja, joista osa oli jo sadan aikana kehkeytynien ratkaisujen toimeenpanoa, osa jälleenrakennukseen liittyviä ratkaisuja. (Vrt. Karisto ym. 1985, 297–320). Suomessa talous- ja sosiaalipoliittikka oli perinteisempää ja taloudellinen sääntely passiivisempaa 1950-luvulla kuin läntisissä kilpailijamaissa. (R. Eräsaari 1978, 9).

1950-luvun puoliväliin tultaessa reformitoiminta alkaa jo kytkeytyä teollistumisen ja kansainvälisen kilpailun edellytysten luontiin. Eräsaaren (1978, 9) mukaan 50-luvun lopulla säädetyt työllisyyslaki, sairaalalaki, kansaneläkelaki ja huoltolaki antavat jo viitteitä valtion sosiaalipoliittisen tehtävälueen pysyväisluontoisesta laajenemisesta. Niillä rakennettiin

¹ Käytän hyvinvointivaltiota ja sosiaalivaltiota synonyymeina tarkoittamaan valtion laajentunutta sosiaalipoliittista tehtävää.

yhteiskunnallis-sosiaalisen infrastruktuurin perustaa, eivätkä ne enää olleet taloudellisen jälleenrakentamisen alistamia.

1960-luvulla Pekka Kuusi (Kuusi 1963) korosti sosiaalipolitiikan kytke- mistä talouspolitiikkaan ”yhtenäiseksi yhteiskuntapolitiikaksi” ja koetti iskostaa ajattelutapaan käsitystä, jonka mukaan sosiaalipoliittiset inves- toinnit eivät ole haitta, vaan edellytys talouskasvulle ja kansainväliselle kilpailukyvyille. (Karisto ym., 1985, 307). Kosonen (1987, 183–186 ja 218–226) kuitenkin osoittaa, että Suomen sosiaalipoliittinen toimeliaisuus jäi 60-luvulla ja vielä 70-luvullakin alhaisemmaksi kuin muiden Pohjois- maiden – huolimatta siitä, että 60–70-lukujen taitteen rakennemuutos olisi antanut aihetta sosiaalipoliittisen tehtäväalueen nopealle laajenemiselle.

Kariston ym. (1985, 331) mukaan sosiaalimenot painoutuivat 60-luvulla vielä tulonsiirtoihin. Sosiaalivakuutusjärjestelmä oli vielä laajentumisvai- heessa. 70-luvulta alkaa painottuminen palveluihin. Suomeen alkaa rakentua institutionaalinen sosiaalipolitiikka eli ”sosiaalipoliittisia järjes- telmiä koko kansalle” (vrt. Sipilä 1989, 78).

1970-luvun lopulla Suomi saavuttaa jo pohjoismaisen tason sosiaalitur- van laajuudessa. Palvelujärjestelmien laajuudessa tämä taso saavutetaan 80-luvun alussa. (Kosonen 1987, 195–212).

Sodanaikaisina sääntelyinterventioina, jälleenrakennuskauden refor- meina, 60- ja 70-lukujen sosiaaliturvajärjestelminä ja 70-luvulla laajentu- neena palveluverkoston toteutunut sosiaalivaltioprojekti tuotti kansain- välisestikin tarkastellen laaja-alaisen hyvinvointivaltion – jonka nyt kui- tenkin katsotaan tulleen kasvunsa rajoille.

Sosiaalityön menetelmäkeskustelu aktivoitui Suomessa 1950-luvulla (vrt. ”menetelmien vuosikymmen”). Tuolloin sosiaalivaltioprojekti oli muotoutumassa pientilaprojektin tilalle ja oltiin siirtymässä sosiaalipoli- tiikkaan, joka ei enää ollut alisteinen jälleenrakennuksen tehtäville. Sosiaalityön metodiset innovaatiot tapahtuvat uusien palvelujärjestelmien piirissä (A-klinikkatoiminta ja muuntuva kasvatus- ja perheneuvonta), eivät niinkään sosiaalihuollossa. Tultaessa 70-luvulle ja rakennemuutok- seen aktivoituu uusi etsinnän aalto: yhdyskuntatyö. Se koskettaa jo huoltotyöntekijöitäkin. Metodien vuosikymmenellä tematisoitui kysymys sosiaalityön asiakkassuhteesta asiakkaiston muuttuessa, sosiaalityön suhde asiakkaisiin (vrt. suuren merkityksen saanut huoltosuhde). Yhdyskun- tatyössä tematisoituivat asiakkaiston muuttuvat sosiaaliset verkostot ja sosiaalityön suhde niihin (vrt. mobilisointi, verkostojen aktivointi). Nyt, 90-luvulle tullessa, kiivain keskustelu koskee nimenomaan sosiaalitoi- mistojen sosiaalityötä ja teemaksi on noussut ”rakenteellinen sosiaalityö” tai rakenteellinen vaikuttamistoiminta, ts. sosiaalityön suhde sosiaalival- tion muihin järjestelmiin. ”Kypsän sosiaalityön” ilmaantuminen voitaneen siis paikantaa *institutionaalisen sosiaalipolitiikan, laajentuneen palvelujärjestelmän* – ja sen problematisoitumisen – *vaiheeseen*.

Jälleenrakennuskaudella ja 1960/70-luvuilla sosiaalityön *työnjaollinen asema* muotoutuu laajenevaa sosiaalivakuutus- ja tulonsiirtojärjestelmää

täydentäväksi. *Työnjaollinen tehtävä* muodostuu sosiaaliturvajärjestelmän riittämättömyysien ja aukkojen yksilökohtaiseksi ja sosiaalistavaksi kompensoinniksi.

Tultaessa 70-luvun lopulle ja 80-lukuun sosiaalityön *työnjaollinen asema* alkaa määrittyä suhteessa laajenevaan palveluverkostoon ja *työnjaollinen tehtävä* ”palvelujärjestelmän liikaväestön” yksilökohtaiseen sosiaalistavaan käsittelyyn.

Sosiaalivaltioprojektissa on kuitenkin *kollektiiviratkaisujen piirteitä*: pyrkimys kattaviin sosiaaliturvajärjestelmiin ja kaikille tarkoitettuihin palveluihin. Kumpikaan ei kuitenkaan ole toteutunut täydessä mitassa. Jo vuodesta 1949 sosiaalipolitiikan eräänä ”virallisena ideologiana” on ollut, että muuta *sosiaaliturvaa* täydentävä sosiaalihuolto tulee vähitellen tarpeettomaksi. (Huolto-ohjelmakomitea 1949; Lampelto 1976, 65) Vuoden 1971 sosiaalihuollon periaatekomitea tähtäsi myös *palveluiden* kehittämisessä siihen, ettei sosiaalihuoltoon muodostu yleisiä palveluja korvaavia muotoja.¹

Myös empiiristen osoittimien valossa *sosiaaliturvajärjestelmät* ovat sekä riittämättömiä että sisältävät aukkoja, kuten luvuissa 3.2.2. ja 3.2.3. todettiin (pohdittaessa päällekkäisasiakkuutta). Tämä voi olla yhteydessä Kalelan toteamaan ”pitkään linjaan”: vastikkeetonta apua ei hyväksytä; tukijärjestelmien vähimmäistaso alittaa minimipalkkatason ja ”kannustaa” palkkatyöhön. Myöskään ns. ensisijaiset *palvelujärjestelmät* eivät muodostu yksin riittäviksi, kuten em. luvuissa todettiin. Tarvitaan viimesijaista sosiaalityötä täydentämään ensisijaisia palveluja, ja muodostuu yhteisasiakkuutta. Tämä taas näyttäisi olevan yhteydessä siihen tapaan, jolla palvelujärjestelmä muodostui ja toimii. Sosiaalityö saa nimittäin ”hoitaakseen” sellaisia tehtäviä, jotka *spesialisoituneet ensisijaisjärjestelmät rajaa- vat tehtävä- ja kompetenssialueensa ulkopuolelle*. Niinpä sosiaalityön työnjaollista asemaa ja tehtävää sosiaalivaltiossa on tarkasteltava laajentuneen palvelujärjestelmän yhteydessä.

¹ Lehto (1989, 14–15) on poiminut komitean keskeiset periaatteet. Ne ovat jälkikäteen arvioiden samalla lista asioista, jotka *eivät* toteutuneet:

1) Sosiaalihuoltona ei tule tuottaa sellaisia palveluita, joiden käyttäminen yleisenä palvelunakin on mahdollista, koska rinnakkaispalveluilla on taipumus muodostua tasoltaan heikommiksi.

2) Sosiaalihuollon palvelut ovat vain yleisiä palveluita täydentäviä eivätkä niitä korvaavia, paitsi jos yleisten palveluiden käyttö on asiakkaan yksilöllisen vaikeuden vuoksi mahdotonta.

3) Sosiaalihuollon palveluiden tulee olla muiden viranomaisten palveluihin verrattuna monitahoisempia, jotta asiakkaan erilaiset sosiaaliset ongelmat voidaan ottaa huomioon.

4) Normaali- ja erityis- ja palveluiden tehokkuuspyrkimys ei saa johtaa siihen, että niistä karsiutuisi asiakkaita erityis- ja palveluiden varaan.

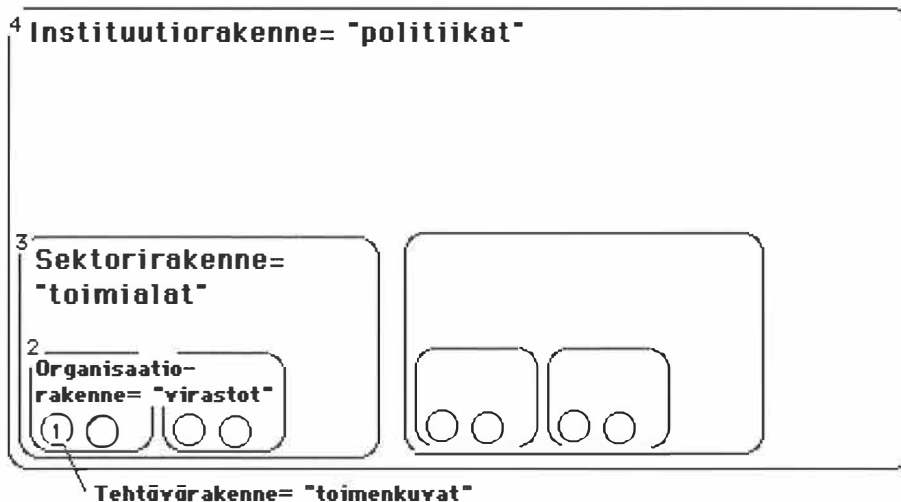
Sosiaalityö fordistisessa sosiaalivaltiossa¹

Antti Kasvio (1987) toteaa hyvinvointivaltion rakentuneen uuskeynesiläisenä sääntelyratkaisuna fordistisen kasautumistyyppin varaan. Fordistinen kasautumistyyppi liittyy pitkien standardoitujen tuotesarjonien valmistamiseen vaihteyönä suurissa byrokraattisissa organisaatioissa, erikoistuneiden vaihteyöntekijöiden valmistamina, ja näiden tuotteiden markkinoitiin ammattijärjestöjensä kautta kulutusvoimaansa kohottaneelle väestölle. Kasvion mukaan uuskeynesiläinen hyvinvointivaltio rakentui *fordistista kasautumistyyppiä vastaavana tuotannon sosiaalisen infrastruktuurin muotona*. (Ema., 46). Blanke ja Sachsse (1987, 36) toteavat samansuuntaisesti, että teollisen tuotannon sosiaalisten seurausongelmien kompensointijärjestelmät noudattavat samaa logiikkaa kuin ne yhteiskunnallistumismekanismit, jotka tuovat ongelmia esiin.

Sosiaalivaltio voidaan käsittää *fordistisen tuotannon* (ja markkinoiden) *peilikuvaksi*. Se noudattaa rakenteeltaan sitä kasautumistyyppiä, joka Suomessa muodostui sen "varsinaisen teollistumisen" aikaan, 1960- ja 70-luvuilla. Se on fordistisen tuotannon peilikuva myös toisessa tärkeässä mielessä. *Myös sosiaalivaltion "tuotantolinjat" ovat fordistisia*. Ne tuottavat standardoituja massapalvelutuotteita pitkinä sarjoina ositetun työnjaon, jopa vaihteyön muodossa, erikoistuneiden "vaihteyöntekijöiden" työskennellessä suurissa byrokraattisissa organisaatioissa – tuottaen palveluja eriyttämättä suurille kuluttajajoukoille. Sosiaalivaltiolliset hallinto- ja johtamisjärjestelmät ovat tällaisen tuotannon suunnittelu-, rahoitus- ja johtamisjärjestelmiä. 1970- ja 80-luvuilla keskushallinnon huolena oli yhdenvertaisten (ja vakiomuotoa noudattavien) peruspalveluiden muodostaminen koko valtakuntaan. Tätä ohjattiin normijärjestelmällä ja valtioneuvoksilla. Kaksi viimeksikulunutta vuosikymmentä voidaan ymmärtää fordistisen sosiaalivaltion luomisjaksoksi Suomessa.

1970-luvulle tultaessa tai sen aikana muodostettiin mm. peruskoululaitos, terveyskeskusjärjestelmä, mielenterveystoimistojen verkosto, työvoimatoimistojen verkosto, uudelleenorganisointiin kasvatus- ja perheneuvolat, muodostettiin A-klinikkaverkostot jne. Kuten todettu, pohjoismainen laajuus saavutettiin 80-luvun alussa. Fordistinen tuotantojärjestelmä oli valmis. Sitä voitaisiin kuvata esim. seuraavana rakenteena:

¹ Termi "fordismi" juontaa juurensa Henry Fordin keksintöön: autojen valmistuksessa alkoi standardimallien valmistaminen vaihteyöksi (liukuhihnatyöksi) ositetussa prosessissa, kun aikaisemmin se oli ollut kokonaisvaltaista käsityötä. Massatuotannon edellytyksenä oli kasvanut kulutuskysyntä, massamarkkinat. (Ks. Gramsci 1971, Hirsch & Roth 1986). Palvelutuotannossakin on tapahtunut käänne kokonaisvaltaisesta "käsityöstä" standardipalvelujen tuottamiseen ositetuissa organisaatioissa – massakulutukseen.

Kuvio 3: Sosiaalivaltio fordistisena palvelutuotantona

Yleisimmän rakenteen muodostavat koulutuspolitiikka, työpolitiikka, terveyspolitiikka jne. Kutsun tätä sosiaalivaltion instituutiorakenteeksi (4). Kunkin "politiikan" konkretisoitumana on hallinnollis-tuotannollinen organisaatio, joka sosiaalivaltiossa on sektorijakoinen (3). Sektorit koostuvat eri "toimialoista", kuten sosiaalitoimi, työvoimatoimi, asuntotoimi, terveystoimi, koulutoimi jne. Näillä sektoreilla on sekä valtakunnallinen organisaationsa (ministeriöt, keskushallinto, budjetointi- ja ohjausjärjestelmä) että alue- ja/tai paikallistasonsa (kunnalliset lautakunnat, kuntainliitot, piirit). Sektoreiden sisällä on tietty paikallinen organisaatiorakenne (2), tyypillisesti virasto- tai toimisto-organisaatio (sosiaalivirasto, työvoimatoimisto, terveyskeskus jne.). Paikallisorganisaation sisällä taas noudatetaan tehtäväkeskeistä työnjakoa (1), jota säännellään mm. toimenkuvin. (Täältä löydämme Kertun).

Samalla, kun sosiaalivaltiollinen palvelutuotanto voidaan nähdä analogisena fordistiselle massatuotannolle, on tietenkin pohdittava analogian rajoja. Voidaan ensinnäkin kysyä kuinka pitkälti suomalainen tuotanto yksityistuetuotannossa on 'fordistista'. (Ks. esim. Julkunen 1987). Toiseksi, samalla kun julkisten palvelujen "tuotantotyyppi" voidaan kuvata "fordismina", tuonee kunkin sektorin lähempi tarkastelu esiin paljon käsityömäistä työtä, rationalisoimattomia kokonaisuuksia, työvaltaista kokemusperäistä työtä. (Palaan tähän käsitellessäni sosiaalityön rationalisointipyrkimyksiä).

Ikäänkuin historian ironiana fordistinen sosiaalivaltiorakenne on "vanhanaikainen" jo muotouduttuaan. Se on sellaisten haasteiden edessä, joihin fordismin tehostaminen (sektorijakoisen työnjaon ja rationalisoinnin edistäminen) on problemaattinen vastaus.

Vaikka palveluiden saatavuus ja verkoston kattavuus on edelleen ongelma, painopiste on jo siirtymässä. Normi- ja valtionosuusjärjestelmää reformoidaan, keskushallintoa uudelleenorganisoidaan, kuntien liikkumavaraa lisätään.¹

Kasvio toteaa, että hyvinvointivaltio joutuu uudenlaisten haasteiden eteen kasautumistyyppin kääntyessä jälkifordistiseksi (= lyhyitä sarjoja ja yksilöllisesti räätälöityjä tuotteita valmistetaan eriytyvälle kuluttajakunnalle tuotantosoluissa monitaitoisten ammattiyöntekijöiden toimesta, Just on time-periaatteella). Tällaisen tuotannon edellyttämä sosiaalinen infrastruktuuri ja ongelmien kompensointijärjestelmät poikkeavat fordistisesta. Kasvio ennakoii (ema., 48), että sosiaalisten palvelujen tuotannossa tullaan siirtymään nykyisen kaltaisista suurista ammatillisista byrokraatioista joustaviin asiakaskeskeisiin organisaatioihin, ja että työnjako julkisesti organisoitujen, markkinavälitteisten sekä omaehtoisesti organisoituneiden palvelujen välillä tulee tähänastista liukuvammaksi. Hän esittää myös teesin, että *jälkifordistisen tuotannon edellyttämät sosiaaliset innovaatiot ovat vielä toteutumatta*.

Toisin sanoen: tuotanto ja kasautumistyyppi ovat kääntymässä jälkifordistiseksi, sosiaalivaltio taas peilinä heijastaa taakse jäävää aikaa, fordismia.² Tämä on se "katvealue", jossa sosiaalityötä(kin) koskeva keskustelu on jälleen aktivoitunut.

Fordistinen palvelutuotanto ja professionalismi

Fordistisen palvelutuotannon rakentuminen liittyy *professionalisoitumiseen* palvelualoilla. Oire- tai tehtäväkeskeisesti rakentunut, ositettua työnjakoa noudattava järjestelmä mahdollisesti *spesialisoitumisen*. Donald Schön (1983, 34) toteaa, että professionalisoituminen sai voimakkaan sysäyksen toisesta maailmansodasta, tutkimus- ja kehittämistyön (research and development, RD) kasvusta. Hänen mukaansa lääketieteellinen tutkimus- ja koulutustoiminta muodostui malliksi yliopistokoulutukselle. Sillä oli voimakas vaikutus myös yhteiskuntatieteisiin, jonka kielikin "alkoi sisältää runsaasti viitauksia mittaamiseen, kontrolloituihin kokeisiin, soveltavaan tieteeseen, laboratorioihin ja klinikoihin" (mt., 39). Schön kutsuu professionalismia *tekniseksi rationaaliiteektiksi* ja toteaa sen

¹ Keskiteytistä ohjausjärjestelmistä saatetaan olla siirtymässä hajautetumpaan ohjaukseen. Se ei välttämättä tarkoita kontrollin vähenemistä. Siirtymä tulosbudjetointiin ja tulosjohtamiseen vie kontrollia "alaspäin" organisaatiossa, mutta samalla tehostaa valvontaa. (Vrt. Virkkunen 1990). Tulosjohtaminen ja siihen liittyvät vaikuttavuuden arviointikeinot voivat kärjistää fordismiongelmaa. Kullakin sektorilla on omat informaatiojärjestelmänsä – nykyisin ATK-pohjaiset – jotka kuvaavat kohdealueita ja vaikuttavuutta *sektorijakoisesti*. Tulosjohtamisen valmistelu voi voimistaa *sektorikeskeistä* tiedonhankintaa ja vaikuttavuuden sanktiointia.

² Palaan luvuissa 4 ja 5 siihen, että "peilissä" näkyy kuitenkin myös jälkifordismia, uuden ituja.

pohjautuvan positivistiseen tieteentraditioon. (Hän toteaa yliopistojen saaneen maksaa kalliin hinnan kaipuustaan professionalismiin, nimittäin positivistisen tieteenteorian). Tekninen rationaliteetti olettaa, että professionaali toiminta muodostuu instrumentaalisesta ongelmien ratkaisemisesta, jota kurinalaistaa tieteellisen teorian ja tekniikoiden soveltaminen (mt., 21). Schönin mukaan professionalistit ovat kuitenkin joutumassa ymmälleen. Ongelmien *ratkaiseminen* kun ei lopulta ole kovin ongelmallista – sitä sen sijaan on ongelman *asettaminen*.¹ Professionalistit ovat ikäänkuin joutumassa puun ja kuoren väliin. Heidän määritelmänsä kurinalaisesta ammatillisesta tiedosta sulkee ulkopuolelle ilmiöitä, joita he eivät ole tottuneet mieltämään keskeisiksi. Yksi tapa vastata pulmaan on muuntaa tilanne ammatilliseen tietoon sopivaksi². Kurinalaisen kapean professionalismin toteuttaminen edellyttää havaintoaineiston sivuuttamista tai ns. ylijäämäkategorioiden (junk-categories) muodostamista (esim. ”vaikea lapsi”). (Emt., 42–44).

Kun fordistisen palvelujärjestelmän professionalistit joutuvat ymmälleen kurinalaisen tietonsa ja hallitsemansa tekniikkavalikoiman kanssa yhteensopimattomien ongelma-alueiden kanssa, he saattavat eräänä strategiana muodostaa ”ylijäämäkategorioita” – ja siirtää niiden hoitamisen muille, viimekädessä sosiaalityölle (tai ketjun aivan viimeisenä lenkinä esim. vankilaorganisaatiolle). Niinpä sosiaalityö saa asiakkaikseen ”vaikeasti koulutettavia” koulutoimelta, ”vaikeasti työllistettäviä” työvoimatoimelta, ”vaikeasti hoidettavia” terveydenhuollolta, ”vaikeasti asutettavia” asuntotoimelta jne.³

Näin sosiaalitoimistojen sosiaalityön (a) *työnjaollinen asema* muodostuu fordististen palvelujärjestelmien viimesijaiseksi täydentäjäksi ja (b) *työnjaollinen tehtävä* tämän järjestelmän ”ylijäämäkategorioiden” yksilölliseksi (uudelleensosiaalistavaksi) käsittelyksi. Koska sosiaaliturvajärjestelmät eivät ole tasoltaan riittäviä eivätkä alaltaan täysin kattavia, sosiaalityö saa edelleen tehtäväkseen myös niiden täydentämisen (yksilökohtaisen aineellisen kompensoinnin muodossa).

On paradoksaalista, että sosiaalityön erityislaatuisuutta perustellaan juuri yleisten palveluiden kyvyttömyydellä kohdata ihmistä ”kokonaisti-

¹ ”Professionalistit ovat havaitsemassa, että vaikka ongelman asettaminen on välttämätön ehto ongelman tekniselle ratkaisemiselle, se ei itsessään ole tekninen ongelma” (Schön 1983, 40).

² Vrt. Matthiesin (1983) toteamus tarpeiden uudelleentulkinnasta sosiaalityössä. Asiakkaan pulma muunnetaan sen mukaiseksi mihin on välineitä vastata.

³ Purola (1986, lainattu artikkelissa Lehto 1988, 64) toteaa, että sosiaalityö saa hoidettavakseen kaiken sen mitä lääketiede ei ole keksinyt medikalisoida. Tähän voisi ehkä lisätä: sen mitä lääketiede ei kykene medikalisoimaan. Kalela (1989) toteaa, että työvoimatoimen pyrkimykset ”pavelun professionalisoimiseen” ovat kulkeneet sarjana yrityksiä päästä eroon ”työmarkkinoiden sosiaalipolittisesta tehtävästä”. Työvoimatoimistoissa on jopa pelätty ”työmarkkinoiden sosiaalityöntekijäksi” joutumista. Vastaavanlaista ulosrajausta voivat toteuttaa/toteuttavat esim. terapeuttiset palvelupisteet, koulut jne.

lanteessaan”. Mitä kyvyttömämpi fordistinen palvelukoneisto on, sitä perustellumpaa on sosiaalityö. Johnson (1972, lainattu teoksessa Cousins 1987, 99) toteaa, että professio ei ole ammatti, vaan keino kontrolloida ammattia. Tämän tarkoituksena on turvata profession harjoittajille markkinat, monopoli ammatteihinsa sekä urakehitys ja sosiaalinen nousu. Sosiaalityön professionalismiprojekti toteutuu – mahdollisesti kärjistyvän – ristiriidan muodossa. Jotta voidaan tuottaa kontrolloitu ammatti, sille on oltava markkinat, ja markkinoita taas tuottaa fordistinen sosiaalivaltio. Tämä taas sysää sosiaalityölle yhä pulmallisempia tehtäviä, joissa todistaa professionaalisuutta.

Fordistiselle järjestelmälle palveluksia antava sosiaalityö

Sosiaalityön *asiakkaita*, tältä palveluksia tilaavia tahoja, ovat siis *sosiaalivaltion muut palvelujärjestelmät*. Henkilöt, joita on perinteisesti kutsuttu asiakkaita, ovat tässä valossa klienttejä. (Vrt. R. Eräsaari 1985b). Sosiaalivaltiolliset järjestelmät tilaavat sosiaalityöltä ainakin *valikointipalveluja, kvalifiointipalveluja ja varastointipalveluja*.

Valikointipalveluilla tarkoitan sellaisia toimintoja, joilla sosiaalityö omine sisäisine erottelumekanismineen suuntaa klienttejä palveluiden tai tuotannon piiriin. Osa ”vaikeasti koulutettavista” suunnataan takaisin kouluihin, osa taas esim. koulukoteihin, osa ”vaikeasti työllistettävistä” suunnataan takaisin työmarkkinoille, osa esim. kurssijärjestelmiin. Jne.

Kvalifiointipalveluilla tarkoitan niitä resosialisaatioon liittyviä tehtäviä, jotka sosiaalityö ottaa hoitaakseen. Tällaista toimintaa on esim. työhakijoiden kvalifiointi toimimaan työvoimatavarana (opastaminen ja opettaminen ”käyttäytymään” työnhakijana), vuokralaisen ”elämäntapaneuvonta” tai vanhempien ohjaaminen lasten kasvatuksessa.

Varastointipalveluilla tarkoitan toimintaa, jossa sosiaalityö ottaa klienttejä asiakkassuhteisiinsa yrittämättä ”uudelleenkierrättää” heitä palvelujärjestelmässä tai työmarkkinoilla. Esimerkkinä tällaisesta käy pitkien toimeentulopäätösten tekeminen (joilla klientti vapautuu esim. työvoimatoimistolla asioinnista).

Kun sosiaalityö palvelee asiakkaitaan (sosiaalivaltiollisia instansseja) ja nämä taas palvelevat asiakkaitaan (esim. yrityksiä), muodostuu seuraavanlaisia ketjuja. Käytän esimerkkinä työvoimapolitiikkaa:

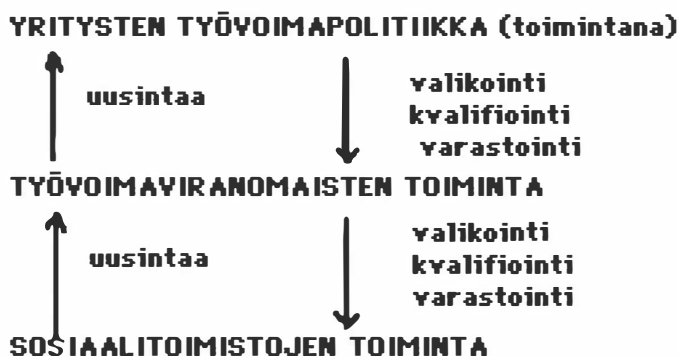
Yritykset hankkivat työvoimaansa sekä ns. vapailta työmarkkinoilta että julkisen työvoimatoimen avustuksella. Ne tarvitsevat työvoimatoimen palveluksia, mm. työvoiman valikointiin (’oikea henkilö oikealle paikalle’), kvalifiointiin (ammattipätevyyden uusintaminen ja kohottaminen) ja varastointiin (ylimääräinen työvoima ’odottamaan suotuisampia aikoja’). Yritykset ovat siis työvoimatoimen asiakkaita. Palvellessaan näitä asiakkaitaan työvoimatoimi samalla uusintaa niiden työvoimapolitiittista toimintaa. Ellei julkista työvoimatoimintaa olisi, yritykset joutuisivat joko hakemaan ko. palvelut muualta tai tekemään em. asiat itse.

Yritysten ja työvoimatoimistojen rajalinja ei kulje selväpiirteisesti niiden välissä, vaan niiden toiminnot leikkaavat toisiaan. Koistinen ym. (1987) kuvaavat havaintoja, joiden mukaan työvoimaneuvoja ennakoi yritysten työvoimapolitiikkaa pohtien tämän valossa kannattaako jotakuta hakijaa lähettää yritykseen, tietyille kurssille jne. Yrityksen työvoimapolitiittinen linja on ikäänkuin läsnä työvoimatoimistossa – ja ilmeisesti päinvastoin-kin.

Työvoimatoimi puolestaan turvautuu mm. sosiaalitoimiston sosiaalityön palveluihin. Se on siis sosiaalityön asiakas. ”Vaikeasti työllistettävät”, karenssilaiset jne. saavat osoituksen sosiaalitoimistoon, joka puolestaan – palveluna työvoimatoimelle – valikoi klienttejä (’takaisin työelämään’/’jää vain meille’ -ratkaisut), kvalifioi heitä (mm. opettaen toimimaan työnhakijana) ja varastoi heitä (mm. pitkiin asiakassuhteisiin). Ellei sosiaalitoimistojen sosiaalityötä olisi, työvoimatoimi joutuisi hakemaan ko. palvelut muualta tai tekemään em asiat itse. Sosiaalitoimistojen ja työvoimatoimistojen raja on yhtä lailla liukuva kuin yritysten ja työvoimatoimistojenkin välinen. Molemmin puolin kyetään tekemään ennakoiteja toisen ”linjasta”.

Palveluksiaan antaessaan sosiaalityö uusintaa työvoimatoimen toimintatapaa – ja samalla yritysten työvoimapolitiikkaa.

Tällainen rakenne voidaan kuvata seuraavasti:

Kuvio 4a. Sosiaalityö rakenteiden uusintajana

Kaaviossa ylinnä ovat siis sosiaalityön yritysasiakkaat ja keskellä palvelujärjestelmäasiakkaat. Palveluksiaan antaessaan sosiaalityö käsittelee klienttejä – ja klienttejä käsitellessään antaa palveluksia. Vastaavanlainen *rakenne* on muidenkin esisijaisten palvelujärjestelmien ja sosiaalityön työnjakosuhteissa. Kaavioon voitaisiin esimerkiksi sijoittaa ylimmäksi asuntomarkkinat, keskelle kunnallinen asuntotoimi ja alimmaksi sosiaalityö. (Itse asiassa sosiaalityön ”alapuolelle” ketjuun voitaisiin/pitäisi sijoittaa suljetut laitokset).

Tällainen rakenne muodostuu *toistuvista toimintakäytännöistä*.¹ Sosiaalityö siis toistuvine toimintakäytäntöineen uusintaa fordistisen palvelujärjestelmän toimintaa – myös sen ongelmallisia puolia. Paradoksaalista onkin, että sosiaalityö palveluksia antaessaan uusintaa myös sellaista toimintaa, joka työvoimatoimesta, kouluista, asuntotoimesta jne. tuottaa sille yhä uudestaan ja yhä uusia klienttejä, ensisijaisten järjestelmien ”liikaväestöä”. *Toteuttaessaan korvaavaa yksilökohtaista tehtäväänsä sosiaalityö uusintaa viimesijaista asemaansa.*

Tässä on eräs sosiaalityön ”professionalismiprojektin” ristiriidoista. Spesialisoituva ja ”tekniseen rationaliteettiin” pohjautuvaa professionalismiaan kehittävä fordistinen palveluverkosto törmää alati ylivoimaisiin tehtäviin. Säilyttääkseen professionaalit rajansa verkoston eri osat rajaavat tiettyjä ongelma-alueita tehtäväpiirinsä ja kompetenssinsa ulkopuolelle. Ne hakevat täydentäviä palveluja toisilta instansseilta, mm. sosiaalityöltä, joko suoraan tai epäsuorasti. (Suorasta palveluksien hakemisesta on kysymys esim. klientin ohjaamisessa sosiaalivirastoon. Epäsuorasta hausta on kysymys jätettäessä klientti ”oman onnensa” nojaan ja asetettaessa sosiaalityö tapahtuneen eteen). Kun muut professiot rajaavat toimintaluettuaan todeten eksplisiittisesti tai implisiittisesti tietyt asiat itselleen mahdottomiksi tai ylivoimaisiksi, sosiaalityön ”professionalismiprojektiin” kuuluu sosiaalityön ilmoittaminen kyvykkääksi hoitamaan tällaisetkin ongelmat. Sosiaalityö siis julistetaan kompetentiksi niillä alueilla, joilla muut ilmoittavat olevansa inkompetentteja. Mitä tiukemmiksi käyvät muiden rajaukset, sitä laajemmaksi kasvavat sosiaalityön tehtävät. Ja vastaavasti: Mitä ’professionaalisempi’ sosiaalityö on fordististen palveluiden alueella, sitä varmemmin se uusintaa niiden kyvyttömyyden.²

Erityisen problemaattista fordistiselle professionalismille näyttää olevan postfordistisen syrjäytymisen käsittely. Luvussa 3.2. kuvattiin nuorta aikuisasiakkaistoa sosiaalitoimistoissa. He ovat nopeimmin kasvava – ja ilmeisesti jo suurin – klienttiryhmä. Heillä ei kuitenkaan ole mitään ”selvää ongelmaa”. Köyhyys ei ole äärimmäistä. Työttömyys ei johdu vain työtillaisuuksien tai koulutuksen puutteesta. Juominen ei ole päällimmäinen asia. Asuntokysymyskään ei ole kaikkein akuutein. Merkittävää psyykkistä problematiikkaa ei ole esillä. Sosiaalityöntekijät eivät tiedä

¹ Vrt. Giddens (1984): Yhteiskunta alati rakenteistuvana, toimijoiden toiminnallaan uusintamana. ’Giddensiläisessä’ mielessä nykyinen sosiaalityö on siis kauttaaltaan rakenteellista sosiaalityötä – tosin rakenteita pääasiassa uusintaen.

² Sosiaalityöltä ehkä kuitenkin odoteta ihmettä. Sekin, että se varastoi klienttejä, lienee tyydyttävää ensisijaispalveluiden kannalta. Riitta Kairimo (1982, 171–172) kysyy mitä sosiaalityöntekijät ovat tehneet tai jättäneet tekemättä, kun he eivät ole osoittaneet tarpeellisuuttaan. ”Todennäköisesti on niin, että sosiaalityöntekijöiden ammatillistuminen – oman ammatin muodostuminen tietyille omalle pohjalleen – on ollut ja on edelleenkin niin alkuvaiheissaan olevaa ja epävarmaa, että työskenteleminen ’ihmistyössä’ asemaltaan ja identiteetiltään tunnustettujen ammattiryhmien kanssa on muodostunut ylivoimaisen vaikeaksi”.

mitä tehdä – eikä ilmeisesti kukaan muukaan. Siksi nämä klientit ovatkin sosiaalitoimistossa.

Jos siis etsitään vastausta miksi Kerttu tekee juuri nykyisenlaista sosiaalityötä juuri sosiaalivirastossa, vastauksen aineksia olisivat: *koska fordistisen palvelujärjestelmän ammattilaiset tilaavat häneltä suoraan tai epäsuorasti niitä valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalveluja, jotka ovat rajanneet oman spesialiteettinsa ulkopuolelle.* Lisäksi voidaan todeta, että sosiaalityön professionalismiprojekti – pyrkimys kontrolloida ammattia – on vahvistanut fordistista työnjakoa.

Luvun 3.4. havainnot voidaan merkitä yhteenvetokaavioon:

Kuvio 1e: Sosiaalityön tekijä, kohde, välineet ja rinnakkaiset työprosessit.

Tähänastisessa kuvassa sosiaalityö on osoittautunut pulmalliseksi. Korkeilla odotuksilla kuormitetut (nais)työntekijät kohtaavat (usein pitkäaikais-)klienttejä, jotka täydentävät riittämättömiä sosiaaliturvaetuuksiaan tai hakevat palveluja, joita fordistinen palvelujärjestelmä ei kykene tarjoamaan tai halua antaa. Klientit, joista nopeimmin kasvava ”postfordistinen” polvi on hämmäntävin, kohdataan sosiaalivirastolla, joka klienttejä käsitellessään antaa valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalveluja fordistiselle sosiaalivaltiolle – sen rakennetta uusintaen.

Koetan seuraavassa alaluvussa eritellä ”pulmallista” sosiaalityötä *ristiriitaisena*. Jatkan siis ajatuskokeitani. Yritän etsiä ”liikkeellepanevia voimia” sosiaalityössä. Koetan ymmärtää miksi se on liikkeessä, muuttuu ja kehittyy. Suuntaava oletukseni on, että se muuttuu sisäisten ristiriitojensa ”pakottamana”.

3.5 Miksi siis tällainen sosiaalityö?

Tähän mennessä olen ”vastannut” miksi- kysymyksiini sangen yksinkertaisesti: Miksi juuri Kerttu? Siksi, että koulutetulla naistyövoimalla on katsottu olevan niitä kvalifikaatioita, joita syrjäytyneisyyden yksilökohtaisessa sääntelyssä oletetaan tarvittavan – ja naistyövoimaa saa halvemmalla. Miksi juuri näiden asiakkaiden kanssa? Siksi, että köyhyyden sääntelyssä on toteutettu yksilöllisesti täydennettäviä ratkaisuja – ja valikoivista ensisijaispalveluista seuloutuu asiakkaita viimesijaiseen sosiaalityöhön. Miksi juuri sosiaalitoimistossa? Siksi, että sosiaalitoimiston sosiaalityö on kompetenssiaan rajaavien ensisijaisprofesssioiden täydentävä toiminto. Miksi juuri näillä välineillä? Siksi, ettei täydentävään työhön ole tarjolla ole sellaista paradigmaa ja metodikehittelyä, joka operationaalistaisi fordismia yli meneviä käytäntöjä.

Nyt erittelen sosiaalityön ”reunaehtoja”. Seuraava kysymys on: miksi juuri tällainen sosiaalityö? Yksinkertaistettu vastaus on: siksi että se on sekä *toimivaa* että *taloudellista*. Samalla se on kuitenkin *huonosti* toimivaa ja *epätaloudellista*. Se on ristiriitaista – ja ehkä ristiriitojaan ”ratkoessaan” liikkeessä. Tarkastelen ensin sosiaalityön toimivuutta (sosiaalityötä tarpeisiin vastaavana toimintana) ja sitten sen taloudellisuutta (sosiaalityötä investointia hyvinvointivaltiolutupausten lunastamiseen). Yhteenvedossa muotoilen hypoteesia ristiriitaisesta sosiaalityöstä. Luvussa 5 teen oletuksia sosiaalityön ”liikkeestä”.

Tarkastellessani toimivuutta havaitseen *kaksi sisäisesti ja keskenään ristiriitaista ”toimivuutta”* (sekä kolmannen, jota nämä edellyttävät). Nämä ”toimivuudet” ovat eriaikaisia. Vanhempaa, köyhäinhoidollista perua on *palkkatyöläistämistoimivuus*. Se on sosiaalityötä, joka pyrkii osaltaan turvaamaan työvoiman tarjonnan ja palkkatyöläisiksi kvalifioinnin (vrt. köyhäinhoito vain ”kunniallisille köyhille”, työkykyisten oli määrä hakeutua palkkatyöhön). Uudempaa on *marginalisointitoimivuus*. Siinä ”palveluhenkinen” sosiaalityö tarjoaa etuuksia ja palveluksia palkkatyöhön suuntaamatta, työhön hakeutumisen ehtoja asettamatta. Sosiaalityön on siis määrä olla tarjolla ehdoitta, myös ”kunniamattomille köyhille”. Kolmas toimivuus on *valikointia* ”palkkatyöläisuralle” tai ”marginaaliuralle”.

Taloudellisuuden tarkastelu tuo kuvaan lyhyen ja pitkän tähtäimen taloudellisuuden. Sosiaalityö on (muun reformitoiminnan ohella) investointi tuotannon sosiaalisten ehtojen järjestämiseen ja yhteiskuntarauhaan. Lyhyt ja pitkä tähtäin ovat usein ristiriidassa. Kun ristiriitaiset toimivuudet yhdistyvät ristiriitaisiin yrityksiin organisoida ja toteuttaa työ taloudellisesti, kuvassa on nykyinen sosiaalityö.

Sosiaalityö toimivan taloudellisuuden ratkontayrityksinä

Sosiaalityötä voidaan tutkia palkkatyönä kuten muitakin palkkatyötyö-

prosesseja. Palkkatyö-sosiaalityöhön johti pitkä linja maallikko-vaivais/köyhäinhoidosta ja filantropiasta. Palkkatyössä tarkasteluun tulevat työn *käyttöarvo – vaihtoarvo -ristiriidat*.

Palkkatyö on yhtäältä konkreettista työtä (tarpeisiin vastaamista, tuotosten tuottamista), käyttöarvojen tuottamista. Toisaalta se on investointi, työvoiman kulutusta, kiinteitä ja juoksevia menoja. Tämä on työn vaihtoarvoaspekti.¹ Maksimaalinen toimivuus saattaisi edellyttää laajoja investointeja. Tämä taas uhkaa toiminnan kannattavuutta; ainakin lyhyellä tähtämellä. (Sosiaalityössä ei kysymys ole liiketaloudellisesta kannattavuudesta, vaan julkisten varojen käytöstä ja niiden perusteista). Maksimaalinen säästäminen taas voisi uhata toimivuutta. Sosiaalityössä tämä ehkä tarkoittaa sosiaalityön tuloksellisuuden kaventumista reformitoimintana.

Sosiaalityö työprosessina on siis eräänlainen *toimivan taloudellisuuden* malli, kulloinkin toteutuva yritys ratkaista käyttöarvo-vaihtoarvo -ristiriitaa sosiaalityössä. Tämän ristiriidan ratkaisu ei onnistu lopullisesti, ja sosiaalityön liike voidaankin käsittää toimivan taloudellisuuden ristiriitojen ratkontayrityksiksi. Jo köyhäinhuolto tavoitteli toimivuutta (pientilaprojektin residuaaliongelmien yksilöllinen ratkonta) taloudellisesti (kunnan rasiutusten kasvamatta). Pula-aika pakotti uuteen toimivan taloudellisuuden malliin: tilapäisten vaikeuksien joukkomittaiseen ratkontaan standardoidulla työllä. Viisikymmentäluvulta muodostui sosiaalityön kahteen kulttuurin pohjautuva malli: työvaltainen psykososiaalinen työ erityistoimipisteissä (A-klinikat, kasvatuseuvolat), vähemmän työvaltainen kompensointityö sosiaalivirastoilla. *Fordistinen* toimivan taloudellisuuden malli on *työn rationalisointi*, toimivuuden kohottaminen erikoistumalla ja taloudellisuuden kohottaminen suurilla sarjoilla ja keskittämiseduilla.

Toikan (1984) mukaan rationalisoidun työn sisäisten ristiriitojen kärjistyminen avaa ”harmaita vyöhykkeitä”, joilla sen enempää työnantajilla kuin työntekijöilläkään ei ole selvää mallia ristiriitojen uudesta ratkaisutavoista. Näillä vyöhykkeillä aukeaa laadullisen muutoksen mahdollisuus – ja ristiriitojen kärjistyessä -pakkokin. Muutos ei välttämättä ole ”kehitystä” – samalla tavoin kaikille intressiryhmille. Minua kiinnostaa avautuuko harmaalla vyöhykkeellä mahdollisuuksia kansalaisten toimintamahdollisuuksien avartumiseen.

3.5.1 SOSIAALITYÖN TOIMIVUUDET

Etsittäessä sosiaalityön toimivuutta on kysyttävä mitä sosiaalityö tuottaa. Sirpa Juutinen (1988) argumentoi, ettei sosiaalityötä voi tutkia tuottavana työnä, koska siitä ei erkaannu näkyvää tuotetta. Se ei siis ole aristotelisessä

¹ Ks. Toikka (1984, 1986).

mielessä poiesista, tuotteita tuottavaa työtä, vaan praksista, jonka tuote sisältyy itse työhön, ”hyvään elämään”. Näin ollen sosiaalityö ei, Juutisen mielestä, avaudu poiesiskeskeiselle työntutkimukselle. Kiinnostava argumentti, mutta yritetäänkö. Palvelutyötäkin voi tarkastella järjestelmänä, jossa *tekijät* ”muokkaavat” *kohdetta* käyttäen *välineitä* ollen samalla *työnjako- ja yhteistyösuhteissa* muiden samalla kohdealueella toimivien kanssa. On totta, että materiaaliseen tuotantoon soveltuvat subjekti – objekti -erottelut (so. tekijä – kohde) ovat pulmallisia ”ihmistöissä”. Jopa sana kohde saattaa herättää ikäviä tuntemuksia ihmisten ”kohteistamisesta” (ja vastahuomautuksia ihmisistä elämänsä subjekteina). Se, että ihmiset ovat elämänsä subjekteja ja palvelujärjestelmien klientit (toivon mukaan) subjekteja palveluissa, ei poista sitä, että heidän *toimintansa* on monenkin ”ihmistyön” kohteena.

Sosiaalityössä välitetään käteissuoritteita, annetaan neuvoja, välitetään palveluksia, tehdään kontrolloivia interventioita. Sosiaalityön *kohteena on klienttien toiminta*. Kohteen saa esiin esittämällä apukysymyksen: *minkä on määrä muuttua/olla muuttumatta* interventioiden tuloksena. Klientin toiminta ilman rahaa on erilaista kuin rahalla resurssoituna tai lasta kotona kasvattaen erilaista kuin lapsi huostaanoteettuna. Se, mikä sosiaalityön välineitä käyttäen muuttuu on siis klienttien arkinen toiminta – ”parhaassa tapauksessa” ”hyväksi elämäksi” (-ja tästä pääsemmekin määrittelypulmiin. Palaan niihin tuota pikaa).

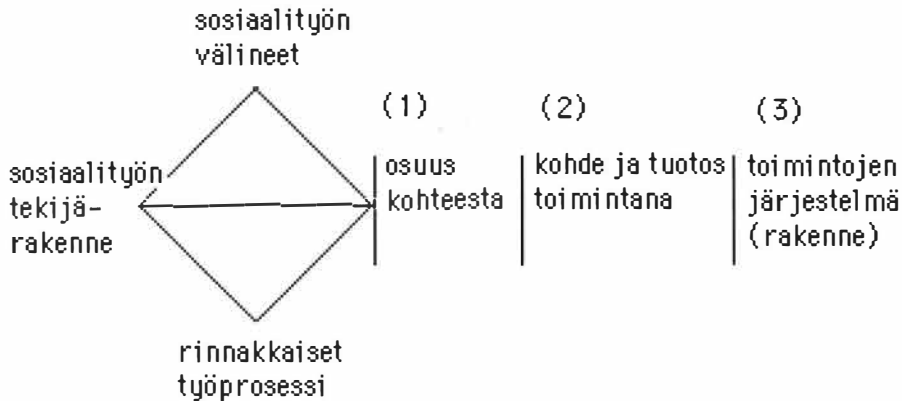
Sosiaalityöllä on kuitenkin klienttien toiminnasta kohteenaan vain joitakin puolia; esimerkiksi toiminnan materiaaliin ehtoihin liittyviä kysymyksiä (raha, asunto, päivähoidon järjestymisen jne.), tai psyykkisiin ehtoihin liittyviä kysymyksiä (perhe- ja työmoraaali, kasvatusorientaatiot). Näissä kysymyksissä myös ns. ensisijaiset palvelujärjestelmät tarjoavat palveluksia tai tekevät interventioita. Sosiaalityön *osuus kohteesta* onkin se ”jäännösalue”, joka muodostuu *ensisijaisjärjestelmän rajauksista*. Kun sosiaaliturvajärjestelmät tulonsiirtoineen ovat riittämättömiä tai pudottavat väliin ja kun muut palvelut rajaavat kompetenssialuettaan, sosiaalityölle jää täydentäviä osuuksia. *Sosiaalityön osuus kohteesta on se residuaali, johon ei ole riittävää sosiaaliturvaa tai kompetentteja ensisijaispalveluja*. Klienttien muuttunut toiminta/ehkäisty muutos toiminnassa voidaan käsittää sosiaalityön *tuotokseksi*. Sen sosiaalityö siis saa aikaan (jos saa¹) työnjaossa/yhteistyössä muiden järjestelmien kanssa.

Rajaus on yllä klienttityössä. Sosiaalityöllä on myös välittyneemmät kohteensa. Se tekee palveluksia fordistiselle sosiaalivaltiolle. Tälle asiakkaalleen (sosiaalivaltion palvelujärjestelmälle) se antaa valikointi-, kvalifointi- ja varastointipalveluksiaan. Näin mielletyn työn *kohteena* ovat sosiaalivaltion toiminnot ja *tuotoksena* toiminnan muutokset tai muuttumattomuudet. Koulun toiminta ”häiriöoppilas” poistettuna on toista kuin

¹ Esim. Mäntysaari (1987) toteaa, etteivät yritykset muuttaa klienttien perhe- tai työmoraaalia ja vastaavaa toimintaa sosiaalityön keinoin ole kovin tuloksellisia.

jouduttaessa toimimaan tuon oppilaan kanssa, työvoimatoimen toiminta ”vaikeasti työllistettävä” sosiaaliviraston huoleksi lähetettynä on toista kuin ilman tällaista mahdollisuutta, terveydenhuollon toiminta juoppoja sosiaalityöhön karsien on toista kuin erottelemattoman klienttinaiksen kanssa jne.

Sosiaalityön *kohde* voidaankin jäsentää tasoiksi. Kaavamaisesti sen voi esittää seuraavasti (kohteen tasot oikealla, numeroituina):

Kuvio 5a: Sosiaalityön kohde ja tuotos

Täsmennän. Aloitan ”keskimmäisestä” (2), jonka jo nimesin klienttien toiminnaksi. Sosiaalityö tekee väliintuloja klienttien arkeen (julkilausuttuna päämääränään yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen sosiaalisen turvallisuuden ja toimintakykyisyyden turvaaminen). Yksinkertaistaen voidaan todeta, että *sosiaalityön kohteena tällä tasolla on klienttien toiminta työvoimana tai marginaalissa sekä näistä positioista tapahtuva jälkeläisten sosiaalistaminen*. Tuotoksena on normalistettu toiminta. (Palaan normaaliuteen tuonnempana).

Sosiaalityön *osuus* tuosta kohteesta (1) on se *residuaali*, minkä fordistinen työnjako sille ”jättää”. Myös muilla sosiaalivaltioillisilla instansseilla on osuutensa klienttien toiminnasta, ja sosiaalityön osuus käy ymmärrettäväksi vasta työnjaollista kokonaisuutta tarkastellen.

”Laajemmalla tasolla” sosiaalityön kohteena ovat (3) ne *toimintojen järjestelmät*, joihin klienttien ja asiakkaiden toiminta liittyy. Tehdessään työvoimaksi sosiaalistavia väliintuloja klienttien elämään (esim. kierrättäminen työvoimatoimiston kautta, ohjaaminen ammattikursseille, työssäkäynnin tukeminen kotipalvelua ”mobilisoimalla” jne.) sosiaalityö samalla antaa palveluksia tätä työvoimaa käyttäville toiminnoille (työvoimatoimi-

melle ja yrityksille). Se uusintaa rakennetasolla työvoimapolitiittista toimintaa (vrt. alaluku 3.4.). Pöimieffaan ongelmaoppilaan koulusta sosiaalityö samalla antaa koulun toiminnalle palveluksen, joka mahdollistaa "fordistisen" koulutoiminnan. Ja niin edelleen. Sosiaalityöllä on siis rakennetasolla kohteenaan mm. sosiaalivaltiollinen palvelujen järjestelmä.

Yllämainitussa koulua koskevassa esimerkitapauksessa sosiaalityön *osuus kohteesta* (1) on esim. laitossijoituksen järjestäminen, *kohde* (2) on lapsen/nuoren perheen sekä koulun luokkayhteisön toiminta, *tuotos* on perheen/luokkayhteisön toiminnan muutos tai muuttumattomuus, *toimintojen järjestelmä* (3) on kouluinstituutio ja sen vuorovaikutus perheiden kanssa (ja tällä tasolla *tuotos* on instituution muutos/muuttumattomuus). Toinen esimerkki: sosiaalityön osuus kohteesta voi olla esim. rahallisen tuen, päivähoitojärjestelyjen ja asunnon järjestäminen siten, että perheen X äidin työssäkäynti mahdollistuu. Kohde toimintana on perheen arkinen toiminta ja tuotos tässä muutos kotiäitiperheestä palkkatyöläishuoltajan/huoltajien perheeksi. Toimintojen järjestelmän tasolla palveluksen saa naistyövoimaa käyttävä yritystoiminta.

Milloin sosiaalityö on toimivaa? Vastaus riippunee arvioitsijan näkökulmasta ja intresseistä.

Sosiaalityö ja toimivuusodotukset

Klienttien voisi olettaa pitävän sosiaalityötä toimivana silloin, kun he saavat siltä sen mitä tulivat hakemaan. (Osa klienteistä ei lainkaan tule omasta tahdostaan, osa voi olla sellaisia, jotka eivät tiedä mitä on saatavissa). Ehkä voi olettaa, että klientit pitävät sosiaalityötä toimivana silloin, kun he viimeistään sieltä saavat ne etuudet tai palvelut, joita ensisijaiset järjestelmät eivät ole kyenneet tarjoamaan.¹

Sosiaalivaltiollisten palvelujärjestelmien ("asiakkaiden") voisi olettaa pitävän sosiaalityötä toimivana silloin kun ne saavat siltä ne valikointi-,

¹ Tuire Sihvon empiirisen tutkimuksen mukaan (1990, 5–6) sosiaalihuoltoa tutkittuna vuonna käyttäneistä (siis sosiaalityötä ja muita huollon palveluksia käyttäneistä) sai 76 prosenttia hakemansa etuudet, 15 prosenttia sai jotain ja 9 prosenttia käännyttiin tyhjin käsin. Eniten tyytymättämyyttä koettiin sosiaalihuollon palveluihin perhe- ja päihdeongelmissa. Asioinnin monimutkaisuus, jonotus ja odotus ja klientin toivomusten huomiotta jättäminen saivat osakseen käyttäjien kritiikkiä.

On kiinnostavaa, että väestö odottaa sosiaalihuollosta ennen kaikkea konkreettisia palveluja (71 %) sekä informaatiota (64 %). Vähemmän odotetaan tarveharkintaan perustuvaa taloudellista tukea (27 %) ja vähiten immateriaalista tukea esimerkiksi yksinäisyyden tai turvattomuuden ongelmiin (23 %). (Sihvo 1990,9). Sosiaalivirastoon ei siis hakeuduta psykososiaalisen tuen odotuksin. Ehkäpä sinne *joudutaan* tällaisissakin kysymyksissä. Kuittinen ja Lepola (1988,140) kirjoittavat, että "sosiaalitoimiston asiakasrakenne on sellainen, että ei voida olla varmoja tulevatko he hoidetuksi missään muuallakaan, koska juuri syrjäytyneimpien ensisijainen hoitopaikka on sosiaalitoimisto". *Kaikkien* ensisijainen "hoitopaikka" lienee ensisijaisjärjestelmissä. Syrjäytyneimmät ovat syrjäytyneimpiä myös siksi, että ensisijaiset järjestelmät syrjäyttävät heitä.

kvalifiointi – ja varastointipalvelut, joita ”tilaavatkin”. Klienttien ja asiakkaiden intresseillä lienee siis yhteinen alue: viimesijaisen sosiaalityön pitäisi osoittaa toimivuutensa niissä kysymyksissä, joissa muu fordistinen palvelukoneisto ei syystä tai toisesta ole suorituskykyinen. Toimiva sosiaalityö siis uusintaisi ongelmitta fordistista palvelutuotantoa.

Sosiaalityön toimeksiantajiin kuuluu myös *sosiaalivaltio poliittisena järjestelmänä*. Sosiaalityölläkin on legitimoiva tehtävä, kuten mm. Sipilä (1985, 137) toteaa – argumentoiden sitä näkemystä vastaan, että sosiaalityö toteuttaa pelkästään työvoiman uusintamistehtäviä tai normalisoivaa sosialisaatiota: ”Esimerkiksi vammaisiin kohdistuvassa sosiaalityössä yhteiskunta ei uusinna työvoimaa eikä varsinaisesti normalisoi väestöä, vaan osoittaa olevansa moraalisesti vastuullinen yhteisö, johon kansalaiset voivat turvallisesti kiinnittyä. Samalla tulevat epäsuorasti valtasuhteet turvatuiksi”. Sosiaalityöllä (sillä seikalla, että on olemassa sosiaalityöinstituutio) on ikään kuin viesti kansalle: Tämä on hyvinvointivaltio; jos sen toiminnassa on hyvinvointiaukkoja, ne täyttää viimeistään sosiaalityö.

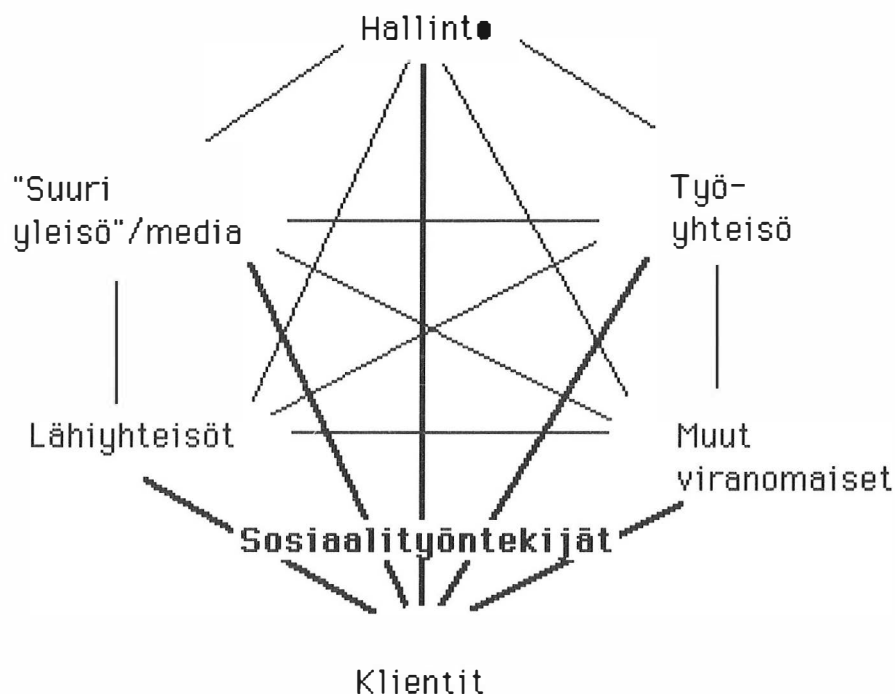
”*Suuri yleisö*”, Suomen väestö, näyttää Sihvon (1990 a ja b) laajan otostutkimuksen mukaan antavan kannatuksensa hyvinvointivaltiolle ja jopa sosiaaliturva- ja huoltojärjestelmän laajennuksille. Kuitenkin esimerkiksi 82 prosenttia väestötiedusteluun vastanneista uskoi, että toimeentulotukea käytetään joskus väärin. (Sihvo 1990a, 147). 30 prosenttia uskoi, että toimeentulotukea käytetään väärin usein. Kolmannes vastajista oli sitä mieltä, että sosiaalihuolto auttaa vain yhtä – useimmiten epäsosiaalista – väestönosaa. Niiden vastausten perusteella, jotka koskivat yhteiskunnan puuttumista lapsen tai päihteiden väärinkäyttötilanteissa, Sihvo arvioi, että joka toista suomalaista ärsyttävät tai häiritsevät nuoret töhriajat ja päihtyneet räyhääjät, ja yhteiskunnan halutaan tekevän jotain. (Sihvo 1990b, 5 ja 9). Toimivaa sosiaalityötä olisi siis ilmeisesti hyvinvointilupausten lunastaminen sosiaaliturvan ja -palveluiden mielessä, järjestelmän väärinkäytösten ehkäisy sekä näkyvien yhteisöllisten ongelmien menestyksellä torjuminen tai häivyttäminen.

Epämääräinen ”suuri yleisö” muodostaa alueellisesti/paikallisesti erilaisia lähiyhteisöjä, joiden sietokynnys poikkeavuuteen, häiriöihin jne. on erilainen. Haley (1980) väittää, että sosiaalisen kontrollin työntekijöiltä odotetaan poikkeavien mukauttamista yhteisöihin siten, että häiriötön elämä voi jatkua.

Entä milloin sosiaalityö on *sosiaalityöntekijöiden* mielestä toimivaa? Kysyimme sitä heiltä (ks. Laurila 1990 ja luku 5 tässä raportissa). Työntekijöiden toimivuuskuvat ja sosiaalityöhön muilta tulevat toimivuusodotukset voivat olla jyrkässäkin ristiriidassa – kuten myös ”muiden” toimivuusodotukset keskenään.

Sosiaalityön voi mieltää olevan seuraavanlaisessa julkisuuskentässä (kaavio 6a). Siinä muodostuu ”suuria näyttämöitä” (esim. ”suuren yleisön” mielikuvat sosiaalityöstä), ”keskisuuria näyttämöitä” (sosiaalityökäsityk-

set lähiyhteisöissä) ja ”pieniä näyttämöitä” (esim. klienttityön kosketuspinnat). Sosiaalityöntekijät ovat välikädessä ja siinä ”kieli keskellä suuta”.¹

Kuvio 6a: Sosiaalityöntekijät julkisuuskentässä²

Jäsentääkseni hieman sosiaalityöhön kohdistuvia toimivuusodotuksia pohdin *legitimaation* kysymyksiä.

Sosiaalityö legitimaatiotyönä

Toimiva sosiaalityö on legitiimiä, oikeutetuksi hyvinvointivaltiolliseksi ratkaisuksi koettua, sosiaalityötä. Offen (1975, lainattu teoksessa Cousins

¹ Kerttu koki olevansa potentiaalisten palvelun väärinkäyttäjien kontrollantti, jota hallinto (mm. julkisuuspaineissaan) kontrolloi – sekä muiden viranomaisten odotusten kohteena. Suurimmaksi stressitekijäkseen hän mainitsi ”siviilirohkeat teot”, julkilausuttujen tai lausumattomien normien ja kynnysten ylitykset.

² Yksinkertaistan välitysmekanismeja. Julkisuuden muodostumisessa on tietenkin julkisuustyöllä ja tässä medialla keskeinen osuus. Voi olla, että *lautakunnat* ovat myös keskeinen välitysmekanismi ”suuren yleisön” odotusten, politiikanteon ja sosiaalityön hallinnollisen kontrollin ketjussa. Sami Moksunen (1990) on eritellyt tarkemmin sosiaalitoimen julkisuutta.

1987, 59) mukaan sosiaalipolitiikassa ilmenee legitimaatio-ongelmia silloin, kun *koetaan huomattavia eroavuuksia hyvinvointilupausten ja palvelukokemusten välillä*. Legitimaatio-ongelmia ilmaantuu, kun odotukset siitä että ”hallitus toimii yleisen ja yksityisen hyvinvoinnin ja muiden arvokkaiden päämäärien hyväksi” jäävät vaille katetta. Kososen (1987, 53) mukaan legitimaatioissa on kyse ensinnäkin siitä antavatko hallitut hyväksyntänsä herruusrakenteelle, ja toiseksi siitä, että herruusjärjestelmä voi suorituskykyään osoittamalla aktiivisesti tuottaa itselleen legitimaatiota. Kuuliaisuuden ja suorituskyvyn pettäessä kehkeytyy legitimaatio-ongelmia.

Legitimoivan sosiaalityön pitäisi siis – omalta osaltaan – osoittaa suorituskykyisyyttä. Mutta mitä sen pitäisi legitimoida ja missä osoittaa suorituskykyisyyttä?

Kosonen (1987, 184) toteaa, että hyvinvointivaltioiden mallit muodostuvat hegemonistisissa projekteissa. ”Suomen malli” pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta liittyy tuotannon kasvun ja kansainvälisen kilpailukykyyn painottamiseen (siinä missä esim. Ruotsin malli painottaa täystyöllisyyttä ja tasa-arvoa). Suomen hyvinvointivaltion rakentaminen on Kososen (mt., 186) tapahtunut hegemonistisen porvarillisen toimintatavan vallitessa (siinä missä Ruotsin hegemonistinen projekti on ollut sosiaalidemokraattinen). Suomessa toiminta lyhyellä aikavälillä joutuu alistumaan tuotannon kasvun ja kansainvälisen kilpailukykyyn päätavoitteille: suhdanteisiin, työttömyyteen ja tulonjakoon voidaan puuttua vain silloin ja siinä määrin kuin se voi tapahtua kasvua, investointeja ja kilpailukykyä vaarantamatta.

Hegemonistiset projektit tapahtuvat *julkisuudessa*. Sakari Hänninen (1990, 2) toteaa, että julkisuudessa suoritetaan *kääntämisoperaatioita*: kääntäjä anastaa tilaisuuden puhua ja toimia muiden puolesta. Rajatut intressit kyetään esittämään yleisinä intresseinä. Kyösti Pekonen (1990, 38–39) erottaa toistaan *julkiset ongelmat ja sosiaaliset ongelmat*. Julkisia ongelmia ovat julkisuuskyvyn ylittävät kysymykset, joista keskustellaan ja joiden ratkaisemista pidetään tärkeinä. Sosiaalisia ongelmia pidetään vähämerkityksellisempinä, niitä ei tunnusteta julkisiksi ongelmiksi – ja ne määritetään yksilön ja hänen sosiaalisen yhteisönsä ongelmiksi.

”Suomen mallin” hyvinvointivaltioprojektissa kasvu ja kilpailukyky ovat keskeisiä. Meneillään on sosiaalivaltion uudelleenstrukturointi kasvulle ja kilpailukyvyille alistaisesti. Nämä teemat on ikäänkuin anastettu tärkeimmiksi. Pekonen (ma., 42) ja Hänninen (ma., 3–6) toteavat, että legitimoiva julkisuustyö koetti aivan äskettäin kiistää tutkimustuloksen, jonka mukaan Suomessa on ”puoli miljoonaa köyhää”. Tulos ei sovi rakennemuutoksen hallittavuuden ja hallinnan osoittamiseen.

Sosiaalityön pitäisi siis ilmeisesti osoittaa osaltaan suorituskykyisyyttä rakennemuutoksen hallinnassa. Tämä tarkoittanee sosiaalisten ongelmien pitämistä julkisuuskyvyn alapuolella (Pekosen jäsenystä

seuratakseni) ja julkisuuskynnyksen ylittäneiden ongelmien palauttamista sosiaalisiksi. Esimerkiksi puoli miljoonaa köyhää on pidettävä sosiaalisena ongelmana tai palautettava julkisuuskynnyksen ”alapuolelle”. Ollessaan suorituskykyinen julkisten ongelmien palauttamisessa sosiaalisiksi ja sosiaalisten ongelmien pitämisessä yksilöllisinä ja pienyhteisöllisinä sosiaalityö uusintaa hyvinvontiongelmien rajaamisen yksilölliseen ja yhteisölliseen piiriin.

Köyhyys voi olla sosiaalinen (ei-julkinen) ongelma, köyhyyden ratkonnasta toimeentulotuella on julkinen ongelma (vrt. Sihvon tulokset). Samoin lasten kaltoinkohtelu ja päihteiden runsas ja näkyvä käyttäminen lienevät kysymyksiä, joita mm. sosiaalityön pitäisi onnistua palauttamaan sosiaalisiksi ongelmiksi.

Sosiaalityö on toimivaa legitimaatiota silloin, kun se kykenee osoittamaan hegemonisen projektin mukaista suorituskykyisyyttä. Projektin muuttuessa muuttuvat myös odotukset suorituskykyisyydelle¹.

Se julkisuuden taso, josta Hänninen ja Pekonen näyttävät puhuvan, on ”valtakunnan julkisuuden” mittakaava, ikäänkuin ”suurin näyttämö”. Siinä erilaiset julkisuusoperaatiot, mm. mediatyö, ovat keskeisiä. (Ks. Moksunen 1990). ”Keskisuuri näyttämö” muodostuu yhteisötasolla, siellä missä mm. lasten huollon laiminlyönnit, päihteiden käyttö jne. tulevat näkyville. Mikäli yhteisöjen – erilainen – poikkeavan käyttäytymisen sietoraja ylittyy, sosiaalityö saa lastensuojeluilmoituksia ym. vetoamuksia häiriöiden hallinnasta. ”Pieni näyttämö” syntyy välittömässä klienttikosketuksissa ja sosiaalityön ja muiden viranomaisten kontakteissa.

Sosiaalityön tulisi -legitimaatiotyönä – olla suorituskykyistä ”hallitun rakennemuutoksen” toimintaa, toimivaa yhteisötasoista häiriönhallintaa ja professionalisuuttaan osoittavaa ”miellyttäviä asiointikokemuksia” tarjoavaa palvelua.

Legitimaatiotyö tuo toimivan taloudellisuuden ristiriidat esiin. Häiriönhallinta (eritasoisten julkisuuskynnysten alittaminen) voisi vaatia laajamittaisiakin toimia, ehkäisevää työtä jne., mutta tämä taas voi olla taloudellisesti ”liikaa vaadittu”. Tarvitaan *riittävä* häiriönhallintaa *taloudellisesti*. Legitimaation kannalta ”riittäisi”, että klienttejä *tuetaan* siihen mittaan, että sosiaaliset ongelmat pysyvät yksilöllisessä ja pienyhteisöllisessä piirissä ja *kontrolloidaan* (pakkatoiminkin) sellaista toimintaa, joka ylittää julkisuuskynnykset (aiheuttaa silmiinpistävästä huomiota hyvinvoinnin ja yhteiskuntarauhan ”lunastamattomuudesta”).

Sosiaalityöntekijät voivat olla sitä mieltä, ettei tämä ole *riittävä* (mm. Kerttu haluaisi tehdä enemmän kuin kokee voivansa) tai he voivat toisaalta nähdä, ettei sosiaalityön tehtävänä ole ratkoa *kaikkea* mitä sille tarjotaan (vrt. ”juoppojen, lasten pahoinpitelijöiden ja töhertelijöiden” kontrollointi).

¹ Vrt. Jeremy Seabrookin havainto sosiaalityön kääntymisestä ”sylkykupiksi” Britanniassa (viite luvussa 1.2.).

Sosiaalityöntekijät joutuvatkin päivittäin ratkomaan *mikä on adekvaattia työajan ja työpanoksen käyttöä*, toimimaan välikätenä ristiriitaisten toimivuusodotusten ja omien orientaatioidensa paineissa. Ratkoessaan kysymystä adekvaatista paneutumisesta ("mihin mittaasti autetaan") he samalla ratkovat päivittäistason sosiaalityön toimivan taloudellisuuden ristiriitoja. Toimivaa voisi olla hyvin pitkälle menevä apu, paneutuva työ ja laajojen tukitoimien saattaminen klienttien ulottuville. Taloudellista (ainakin lyhyellä tähtämellä) olisi nopea asiakasvirtaama. Sosiaalityöntekijät joutuvat perustelemaan paneutumisen tason. He joutuvat myös löytämään perusteet muilta saataville tukitoimille.

Paneutumisen tai etäisyydenoton legitimointi voidaan mieltää myös paljon puhutun auttamisen ja kontrollin ristiriidan yhteydessä. Tätä "klassista" kysymystä on käsitelty eri tavoin. Eskola (1981) näkee sosiaalityön erityiseksi ominaisuudeksi auttamisen, mutta jättää tässä yhteydessä mainitsematta yhtä keskeisen kontrollin. Kananoja ja Pentinmäki (1977) koettavat kohottaa sosiaalityöntekijän auttaminen/kontrolli -ristiriidan yläpuolelle. Leena Eräsaari (1981 ja 1990) kuvaa ristiriitaa työn keskeisenä elementtinä ja työntekijän ahdistuksen lähteenä. Yksilökontekstissa tilanne on epäilemättä hyvin ahdistava sosiaalityöntekijälle – vaikkapa lastensuojelussa, jossa joudutaan pohtimaan mm. huostaanottoja. *Uskoisin, että erityisen ahdistavaksi tilanteen tekee se, ettei ratkaisu tapahdu vain yksilökontekstissa.* Sosiaalityön odotetaan tekevän jotain.

Työntekijä on saattanut saada lastensuojeluilmoituksen (esim. ilmiannon lasten laiminlyönnistä tai pahoinpitelystä), poliisi on jo voinut puuttua asiaan, koululla ja/tai päiväkodilla on oma huolensa asiasta, perheneuvola kokee voimattomuutta vapaaehtoisin keinoin, muutkin naapurit kuin ilmiantaja tarkkailevat tilannetta jne. *Asiasta on jo tullut julkinen asia.* Sosiaalityöntekijä yrittää välittää erilaisten toimivuusodotusten ja omien orientaatioidensa paineissa. Onko perheellä sittenkin vielä resursseja, joita tukemalla huostaanottoon ei tarvitsisi mennä (jolloin joku ehkä tulkitsee lastensuojelun "pehmoilevaksi" ja saamattomaksi)? Onko sittenkin parasta mennä heti huostaanottoon (jolloin ehkä perhe ja mahdollisesti joku muukin kokee lastensuojelun kovakouraiseksi selvitymisyritysten sotkijaksi)? Ja niin edelleen.

Monet tahot saattavat odottaa, että sosiaalityö *auttaa* klienttejä ratkomaan pulmiaan omassa piirissään, toisten elämää häiritsemättä, ja *kontrolli* ettei heidän toimintansa ylitä kynnystä julkiseen.¹

Sosiaalityöntekijät joutuvat siis koko ajan legitimoimaan rajanvetonsa, ja niistä muodostuu sosiaalityön julkisuuskuva. Hyvinvointivalttiollisena toimintana sen tulisi kyetä lunastamaan lupaukset hyvinvoinnista – pulmissa olevien auttamisesta ja toisten häiriöttömästä elämästä (vrt. Sipilän huomautus "social problems" -määritelmistä angloamerikkalaisessa perinteessä; uhkat hyvinvoiville). Sosiaalityöllä on "siivoustehtävä", mutta voidakseen toteuttaa sen (pitääkseen sosiaaliset ongelmat sosiaa-

¹ Palaan tuonnempana turvallisuuden ja rajojen kysymykseen. Mietin siinä yhteydessä erityisesti *pakkokeinojen* merkitystä *sosiaalityöntekijän position muodostumiselle* ja siitä muodostuvia toimivuusparadokseja.

lisinä) sen *on myös kyettävä* auttamaan klienttejä – omatoimiseen ongelmien ratkointaan sosiaalisina (ei-julkisina).

Voidakseen *toimia* legitimaatiotyönä, ollakseen siinä toimivaa, sosiaalityön on myös *aidosti* kyettävä tukemaan klienttien toimintakykyisyyttä. Mutta legitimaatiotyönä sosiaalityön ”riittävän paneutumisen” raja kulkee julkisuuskynnyksellä (mikä taas liittyy erilaisten yhteisöjen joustavuuteen ”häiriöiden” sietämisessä. **P**alaan tähän). Sosiaalityöntekijät joutuvat jatkuvasti ratkomaan ja perustelemaan mikä on ”riittävää paneutumista” – reagoiva kontrollointiko vai ehkäisevä työ vaiko jotain niiden väliltä. Samalla he joutuvat ratkomaan toimivuuden ja taloudellisuuden ristiriitoja. Toimivaa voisi olla paneutuva työ ja yhteispalveluiden käyttö. Se on taas (ainakin lyhyellä tähtämellä) epätaloudellista. Taloudellista on kunkin spesialistiryhmän reagoiva työ, joka taas ei välttämättä ole toimivaa.

Sosiaalityöntekijöillä ei kuitenkaan ole yhdisteltävänä ainoastaan toimivuutta taloudellisuuteen (ja päin vastoin) vaan *erilaisia, eriaikaisia ja osittain vastakkaisia toimivuuksia* sekä lyhyen ja pitkän tähtäimen taloudellisuudet.

Tarkastelen seuraavassa lähemmin toimivuusristiriitoja. Havaitsen vanhempaa perua olevan *palkkatyöläistämistoimivuuden* ja uudemman, ”palveluhenkisen sosiaalityön” aikakauteen liittyvän *marginointitoimivuuden*. Hyvinvointivaltiolutauksia lunastava sosiaalityö joutuu yhdistelemään näitä toimivuuksia siten, että (a) sosiaaliset ongelmat pysyvät sosiaalisina ja julkiset palaavat sosiaalisiksi, (b) sosiaalityö tuottaa palvelulupausten mukaisia asiointikokemuksia.

Kun tarkastelen toimivuusristiriitoja, palaan alaluvussa 3.4.2. tekemääni jaotteluun: sosiaalityö antaa ”tilaajilleen” (muille sosiaalivaltiollisille instansseille) valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalveluksia. Se tekee niin ”käsittelemällä” klienttejä. Pohdin siis valikoinnin, kvalifioinnin ja varastoinnin toimivuutta. Huomaan, että *valikoinnissa* on kysymys klienttien valikoinnista *palkkatyöläisuralle ja marginaaliuralle*. *Kvalifioinnissa* on kysymys palkkatyöläisuralle valikoitujen klienttien sosiaalistamisesta tuotantoon, vaihtoon ja kulutukseen sekä marginaaliuralle valikoitujen klienttien sosiaalistamisesta vaihtoon ja kulutukseen. Marginaaliuralle valikoidut klientit *varastoidaan* ”sosiaalityön suojelekseen”.

Legitiimi valikointi, kvalifiointi ja varastointi

Jari Heinosen (1984, 89–95) mukaan sosiaalipolitiikalla on kapitalismissa kolme funktiota, joita sosiaalityökin toteuttaa. Ne ovat

(1) kontrollifunktio, joka tarkoittaa kansalaisten sosiaalistamista vastuullisiksi palkkatyöläisiksi tai sosiaalivaltiokansalaisiksi (työvoiman ulkopuoliseksi väestönosaksi);

(2) konstituutiofunktio, joka tarkoittaa kysynnän mukaisen työvoiman tarjontaa ja

(3) kompensatiofunktio, joka tarkoittaa palkkaperustaisen uusintamisen täydentämistä yksilökohtaisesti.

Tehkäämme ajatuskoe Heinosen esittämien funktioiden pohjalta. Milaista olisi *maksimaalisen toimiva sosiaalityö?*

Kontrollifunktiota toteuttaessaan tämä ”ihannesosiaalityö” toimisi erinomaisesti palkkatyöläisten sosiaalistajana vastuullisiksi palkkatyöläisiksi ja sosiaalivaltiokansalaisten sosiaalistajana vastuullisiksi sosiaalivaltiokansalaisiksi¹. *Mutta miten tehdä erottelu päivittäisessä työssä: kuka on kukin, kenelle mitä?*

Konstituutiofunktiota toteuttaessaan sosiaalityö toimisi moitteettomasti kulloisenkin kysynnän mukaisen työvoimatarjonnan turvaajana. *Jälleen erotteluongelma: ketkä ”uudelleenkiertoon?*

Kompensaatiofunktiota toteuttaessaan sosiaalityö turvaisi riittämättömiä etuuksia saaville ”puuttuvat osat”. Tämä voisi toimia laskutoimitusten avulla – ellei siihen liittyisi kontrolli- ja instituutiotehtäviä. Vähennyslaskujen suorittaminen voi olla ongelmattomin osa sosiaalityössä, mutta juuri sitä ”merkonomityötä”, jonka todetaan olevan muuta kuin ”varsinaista sosiaalityötä” (vrt. Urponen 1982).

Ajatuskoe Heinosen funktioajattelun pohjalta tuottaa ongelman.² Se edellyttää klientelian selvärajaisuutta, marginaalin ja ei-marginaalin selvää erottumista toisistaan. Kuitenkin juuri hämmäntävimmän, ”postfordistisen” asiakaspolven ”tunnusmerkki” on ongelmien epäselvyys. Yksisuuntaiset syrjäytymiselitykset ja syy-seuraus -ketjut sekä niille pohjautuvat työmenetelmät problematisoivat.³

Toinen ongelma Heinosen funktioajattelussa on ristiriidattomuus. Sosiaalityö näyttäytyy ikäänkuin kolmen yhteensovittettavissa olevan, toisiaan täydentävän tehtävän toteuttajana.

¹ Heinonen (1984) tarkoittaa sosiaalivaltiokansalaisilla niitä henkilöitä, jotka uusintamisessaan ovat sosiaalivaltion etuuksien varassa – erotukseksi palkkatyöläisistä, sosiaalivaltion kansalaisista.

² Silti pidän Heinosen tutkimusta ja em. funktioajattelun kehittelyä sosiaalityön erittelemiseksi sosiaalivaltiossa tärkeimpänä 80-luvun avauksena sosiaalityökeskustelussa. Se, että seuraavien vuosien keskustelu kulki Heinosen työn kautta, osoittaa sen merkityksen.

³ Heinonen olettaa vuonna 1984, että sosiaalityö kohtaa selvästi yhtäältä marginaaliin ja toisaalta keskiverotyövoimaan jakautuvaa klientelaa. Vuonna 1986 hän yhdessä Lehtosen ja Rissasen kanssa (Lehtonen ym. 1986) toteaa, että syrjäytyminen on prosessinomaista. Marginaalin rajojen yli liikutaan edestakaisin. Lisensiaatintyössään (1984) hän sai klientelian selvärajaisuuden pohjalta sosiaalityön jakautumaan selvärajaisesti ”terapeuttisiin koneistoihin” (keskiverotyövoiman käsittely) ja ”varsinaiseen sosiaalityöhön” (sosiaalivaltiokansalaisten käsittely). Prosessinomainen syrjäytyminen sekoittanee tätäkin jakoa. Raunio (1987) argumentoi, että köyhyys ja psykososiaaliset ongelmat punoutuvat nyt toisiinsa. Myös Heikkilä (1990) saa tuloksia, joiden mukaan köyhyys liittyy usein huono-osaisuuden muihinkin ulottuvuuksiin. Hirsch (1985) jopa väittää, että marginaalin liikuttelu ei-marginaaliin ja takaisin on tietoinen kontrollistrategia: marginalisoituvat pysyvät työkykyisyyden kynnyksellä; vaikeasti hallittavien alakulttuurien muodostumista voidaan rajoittaa.

Kolmas ongelma on Sipilän (1985, ks. edellä) huomauttama: sosiaalityöllä on legitimaatiotehtävä, joka ei palautu pelkistetysti työvoiman uusintamiseen tai väestön sosiaalistamiseen.

Heinosen toteamat sosiaalityön funktiot ovat eriaikaisia ja ristiriitaisia. Konstituutiofunktio (työvoiman tarjonnan varmistaminen) vastaa ”kunnianttomien köyhien” karkottamista köyhäinhoidosta, työkäisten ja -kykyisten suuntaamista palkkatyöhön. Tämä funktio on vanhaa perua. Uudemmpaa on kompensatiofunktio. Toki aiemminkin köyhäinhoito/yhteiskunnallinen huolto kompensoi riittämättömiä etuuksia, mutta uutta on se, että yleiseksi palveluksi tarkoitettu sosiaalityö on tarjolla kaikille, myös ”kunnianttomille köyhille”, palkkatyöläisysehtoja asettamatta. Konstituutiofunktio ja kompensatiofunktio ovat ristiriidassa keskenään – mikä oli ongelma jo köyhäinhoidon aikana: tehokas kompensointi voi tehdä työvoiman ulkopuolelle jäämisestä houkuttelevamman vaihtoehdon kuin työmarkkinoiden käytettäväksi tarjoutumisesta. Kontrollifunktio liittyy Heinosella sosiaalistamiseen. Edellä mainittu ristiriitaisuus liittyy siihenkin: sosiaalistetaanko palkkatyöläiseksi vai marginaaliin.

Kun sosiaalityö kvalifioi *palkkatyöläisyyteen*, se sosiaalistaa toimintaan *tuotannossa* (mm. työkalifikaatioihin), *vaihdossa* (mm. toimintaan työvoimansa myyjänä ja etujen ilmaisijana/”maksimoijana”) ja *kulutukseen* (itsensä uusintamiseen, ”itsensä toteuttamiseen” muiltakin kuin työhön liittyviltä osilta sekä jälkeläisten sosiaalistamiseen). Kun sosiaalityö kvalifioi *marginaaliasemaan*, se sosiaalistaa toimintaan *vaihdon* ja *kulutuksen* alueilla.¹ Palkkatyöläisellä on siis ”yksi elämänalue enemmän” kuin sosiaalivaltiokansalaisella – toiminta tuotannossa. Sosiaalivaltiokansalaisten (työstä marginalisoituneiden) sosiaalistaminen tapahtuu siis ilman palkkatyön tarjoamaa organisoivaa periaatetta (ilman työhön liittyvää päivittäisen rytmin, työsiidonnaisten motiivikohteiden, työhön liittyvien sosiaalisten suhteiden jne. järjestelmää).²

Seuraavassa jaksossa tarkastelen sosiaalityön (1) valikointitoimivuutta, (2) palkkatyöläistämistoimivuutta ja (3) marginalisointitoimivuutta. Tarkastelen ensimmäiseksi *valikointitoimivuutta*. Havaitsen, että palkkatyöläistämisen ja marginalisoinnin ristiriidat alkavat jo kynnyksellä: kuka millekin uralle? Valikointitoimivuuden yhteydessä tarkastelen *kvalifiointia vaihtoon yhteiskunnassa*. Tämän teen sen havaintoni perusteella, että klienttien valikointi sosiaalityössä on itsessään vaihtotapahtuma. Sosiaa-

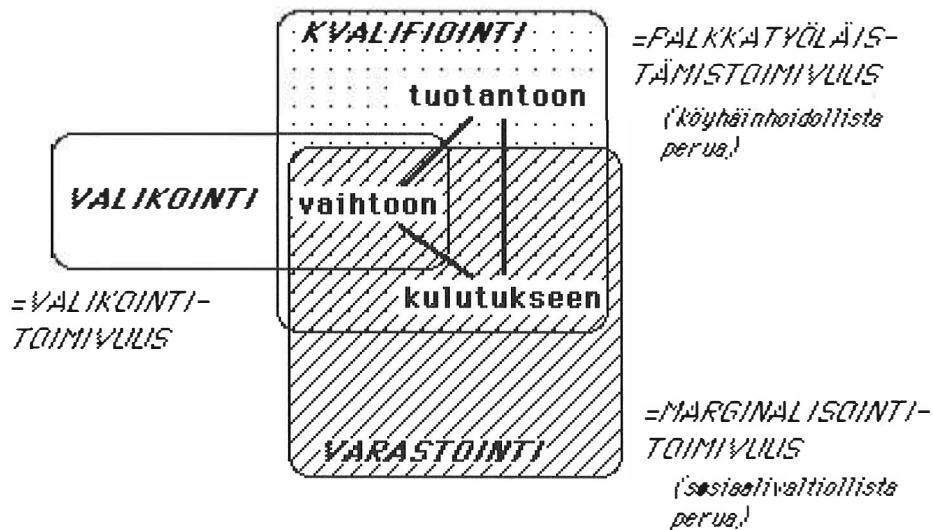
¹ Klaus Ottomeyer (1978) on – Marxiin nojautuen – hahmotellut sosiaalistamista tuotannon, vaihdon ja kulutuksen sfääreihin. Blanke ja Sachsse (1978) ovat eritelleet näihin toiminnan alueisiin sosiaalistamisen ristiriitaisuutta.

² Ehkäpä tästä syystä sosiaalityön koetaan olevan ”tyhjän päällä sosiaalistamista” – rahan ja puheen avulla yrittämistä (vrt. L. Eräsaari 1986). Köyhäinhoidolla oli käytettävissään työllä sosiaalistaminen (mm. työlaitoksissa). Sosiaalityöllä ei tätä keinoa ole. Ehkäpä tästä kumpuavat ajatukset ”mielekkään toiminnan” organisoimisesta niillekin, jotka eivät ole työsuhteissa.

lityöntekijä ja klientti koettelevat toistensa lojaliteettia, ja riippuen lojaliteettivaihdon etenemisestä tietyt ovet aukeavat sosiaalityön peräkammareihin tai jäävät kiinni. (Tarkastelen tätä yksityiskohtaisemmin luvussa 4). Väitän, että ”vaihtoneuvottelut” sosiaalitoimistossa ovat eräänlainen ”koulu” vaihtoon muuallakin yhteiskunnassa. Tätä on kuvattu mm. ”urbaaniin oveluuteen” sosiaalistamisena (Karisto ja Rahkonen 1986, 212).

Siirtyessäni tarkastelemaan *palkkatyöläistämistoimivuutta* rajaan tarkastelun *kvalifiointiin tuotannossa toimimiseen*. (En siis tuossa yhteydessä tarkastele kulutuksen aluetta, vaikka se tietenkin liittyy palkkatyöläisenä toimimiseen). Kulutuksen alue tulee tarkasteluun, kun siirryn kolmanneksi pohtimaan *marginalisointitoimivuutta*. Marginaalisoituneilla/marginalisoiduilla tarkoitan ilmiä, jotka ovat syrjäytyneet/syrjäytetty palkkatyöstä. Kulutuksen sfääri (”vapaa-aika”) on heidän pääasiallinen toimintafäärinsä.

Sosiaalityön toimivuudet voidaan kaavamaisesti kuvata seuraavasti:

Kuvio 7a: Sosiaalityön toimivuudet

Valikointitoimivuus ”kattaa” siis valikoinnin palkkatyöläistämiseen ja marginalisointiin – ja valikointi toteutuu vaihtotapahtumana. Palkkatyöläistämistoimivuus ”kattaa” kvalifioinnin tuotantoon, vaihtoon ja kulutukseen (mutta jatkossa käsitelen palkkatyöläistämisotsikon alla vain kvalifiointia tuotantoon). Marginalisointitoimivuus ”kattaa” kvalifioinnin vaihtoon ja kulutukseen ja klienttien varastoinnin sosiaalityön ”suojelukseen”.

Ajatuskulkuni on siis seuraava: Sosiaalityö valikoi klienttejä palkkatyöläistämisen- ja marginalisointiurille. Palkkatyöläisuralle valikoituja kvalifioi-

daan tuotantoon, vaihtoon ja kulutukseen. Marginaaliuralle valikoituja kvalifioidaan vaihtoon ja kulutukseen, ja heidät varastoidaan sosiaalityön ”suojelukseen”. Tällä tavoin (valikoiden, kvalifioiden ja varastoiden klienttejä) sosiaalityö antaa palveluksia muille sosiaalivaltion instansseille. Sosiaalityö tekee palveluksen: fordistiset ensisijaisprofessiot voivat jatkaa entisellä tavalla. Kaiken tämän sosiaalityö tekee julkisuuskentässä, ristiriitaisissa paineissa, yrittäen osoittaa suorituskykyisyyttä hyvinvointivaltiolutpausten lunastamisessa.

3.5.1.1 Valikointitoimivuuden paradoksit

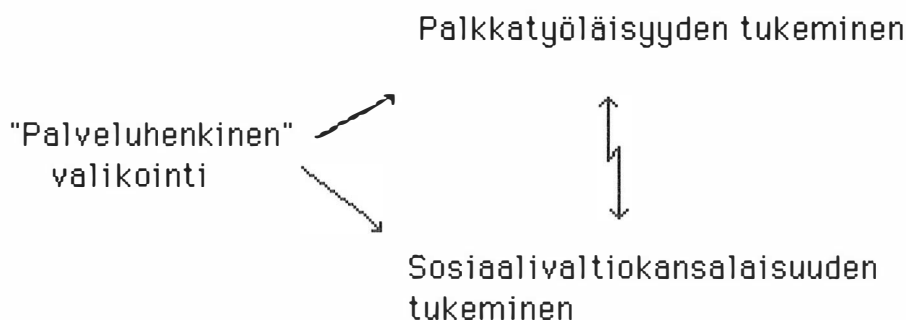
Sosiaalityössä joudutaan tekemään *erotteluja*. Klienttityössä sosiaalityöntekijät joutuvat seulomaan potentiaalista työvoimaa ja potentiaalista marginaalia. Jos tapaus on selvä, työ edennee mutkattomasti: työvoima työvoimaksi ja marginaali sosiaalityön suojelukseen. Sosiaalityön ”ihanneklientti” olisi joko selvästi marginaalia tai selvästi työvoimaa tai selvästi vain rahan puutteessa. Sosiaalitoimistojen sosiaalityön *yleisin klientti ei ole ”ihanneklientti”*.

Sosiaalityössä *klienttelian valikointi* joudutaan tekemään *työskentelysubteen sisällä*. Köyhäinhuolto saattoi tehdä erottelun jo ulko-ovella. Köyhäinhoidon tarkastelijan ohjeiden mukaan apua oli annettava niin, että kunnialliset köyhät ottavat sen kiitollisena vastaan ja kunnianttomat kavahtavat. Tämän – kohtalaisen ristiriitaisen – tehtävän toteuttamisessa auttoi köyhäinhoidon ”imago”. Ankarana laitostyön teettäjänä ja niukkojen (lainamuotoisten) resurssien jakajana se ei ollut palkkatyötä houkuttelevampi vaihtoehto. Köyhäinhuolto liittyi väkivaltaelementtejä painotta-vaan hallitsemistapaan.

Sosiaalityö on osa hyvinvointilupauksiin pohjautuvaa reformistista yhteiskuntasopimuksen muodostamista. Jo lainsäädännöllisesti (sosiaali-huoltolaki 1984) se on koetettu muodostaa ”normaalipalveluksi”, joka pohjautuu ”palveluhenkisyyden, normaaliuden, valinnanvapauden, luotamuksellisuuden, ehkäisyn ja omatoimisuuden” periaatteille (Raivio 1983, 11–12). Se ei voi säilyttää ”terroristisesti” oveltaan (vaikka sen kynnys mielletään yhä korkeaksi¹). Sen sijaan sen on otettava vastaan kaikki asiakkaat ja palveltava ”miellyttäviä asiointikokemuksia tuottaen” (vrt. Offe legitimoivasta palvelusta).

Klienttien valikointi suuntaa heitä erilaisille ”klienttiurille”. Valikointi on tuskin kertaluonteista ja urissa tapahtuu käänteitä (ks. luku 4 tässä raportissa). Kaavamaisesti tarkastellen on kysymys seuraavanlaisesta asetelmasta (detaljina edellisestä kaaviosta):

¹ Ks. Leppänen (1988), joka toteaa kansalaisten kokevan asiointikynnyksen yhtä korkeaksi kuin 25 vuotta sitten; tai Heikkilä (1990), jonka aineistot osoittavat että hyvin suuri osa toimentulotukeen köyhyytensä vuoksi oikeutettu jättää koskaan hakematta tukea.

Kuvio 7b: Klienttien valikointi sosiaalityössä

Sosiaalityön välincistössä on pitkä valikointimenetelmien historia. Leena Eräsaari (1986, 35–37) kertoo opeista, joita englantilaisen Charity Organisation Societyn (COS) piirissä yritettiin kehittää työväestön jaottelemiseksi kolmeen moraaliperustaiseen luokkaan: (1) ne, jotka taistelevat etunsa eivätkä anna auttaa itseään, (2) ne, joille ajatuskin taistelusta on kammottava ja jotka yrittävät siirtää huolenpidon itsestään toisille, (3) ne, jotka näkevät vaivaa ylläpitonsa vuoksi, mutta saattavat tulla helposti riippuvaisiksi mikäli apua saa liian helposti. Toisena mainittua luokkaa pidettiin toivottomana, ja sen toivottiin "kuluttavan itsensä loppuun". Avun piti suuntautua niihin kolmanteen luokkaan kuuluviin, jotka olivat apuun oikeutettuja.

Suomalaisessakin köyhäinhoidossa pohdittiin, miten apua annettaisiin oikeutetuille niin, etteivät he tule siitä riippuvaisiksi. (Lampelto 1976). Kuten Eskola (1981) toteaa, "omatoimistaminen" on ollut "sosiaalityön ajasta aikaan siirtyvä tehtävä".

Köyhäinhoidon kaudelta periytyvät valikoinnin sekä "subjektiiviset" että "objektiiviset" metodit. Subjektiivisiin kuuluu tarveharkinta, jossa köyhäinhoidon työntekijä/sosiaalityöntekijä ammatillisen kompetenssinsa pohjalta harkitsee – kokonaisuutta tarkastellen – avun ja tuen tarpeen¹. Objektiivisiin metodeihin kuuluvat normitetut (säädöksissä todetut) kriteeristöt, eri toimenpiteiden "laukeamisrajat".²

Sisäiset – ja sosiaalityöntekijän harkintaan – pohjautuvat valikointimenetellyt vaativat aikaa ja paneutuvaa työskentelyä etenkin silloin, kun klienttien probleemit ovat epämääräisiä, punoutuneita tai hankalasti kategorisoitavissa. Niinpä "tunnistamistyöhön" tarvitaan tendenssinomai-

¹ Rahasuoritteiden ohella pohditaan mm. "mobilisoitavien" palvelusten laajuutta.

² Sosiaalityön operaatiotasoinen ohjeisto sisältää sekä lainsäädäntöön että kunnallisiin ohjeisiin perustuvia määräyksiä siitä, milloin mikin toimenpide lankeaa toteutettavaksi tai etu myönnettäväksi. Kiinnostava uusi piirre on, että tällaisten "laukeamiskriteerien" tilalle on uudessa lainsäädännössä astumassa yhä enemmän "sosiaalityön ammatilliseen harkintaan" pohjautuvia määräyksiä. (Esim. asunnon saanti lastensuojelutapauksessa "laukeaa" mikäli asunnon puute on sosiaalityöntekijän/lautakunnan arvion mukaan ensisijainen lastensuojelun tarvetta aiheuttava tekijä).

sesti yhä hienojakoisempia menetelmiä, yhä huolellisempaa paneutumista klienttien elämäntilanteeseen. (Vrt. L.Eräsaari 1986, 50).

Tämä on problemaattista ”elämismaailmaan tunkeutumisen” kannalta, pulmallista subjektiivisuuteen liittyvän asiantuntijavallan kannalta sekä ongelmallista myös sosiaalityön taloudellisuuden kannalta. Hienojakoinen sisäinen erottelu on nimittäin *työvaltaista*.

Sosiaalityön imagosta muodostuu kiinnostava pulma. Mikäli se olisi ”köyhäinhoidollinen”, asiakkaiden valikointi helpottuisi. ”Kunniattomat köyhät” seuloituisivat jo ovelta. Mutta tällöin kärsisi hyvinvointivaltiollinen palveluimago. Jos taas palveluimago ”lyö itsensä läpi”, työ saattaa kuormittua kasvaneella klientelialla ja valikointitehtävillä. Kuormituksen vähentämiseksi olisi edullista pitää yllä köyhäinhoitoimagoa – mutta tästä kärsisi ehkä sosiaalityön ammatillinen arvostus (vrt. ”palvelemme kaikkia väestöryhmiä ja meillä on kaikille professionellit ratkaisut”)¹ ja sosiaalityön hyvinvointivaltiollinen legitimointi. Ammatillisen arvostuksen ja palveluimagon ylläpitämiseksi olisi edullista pitää kynnyks matalana ja ovet auki, mutta tästä taas kuormittuu työ ja vaikeutuu professionalismin osoittaminen.

”Pekka” astuu pahaan paikkaan valikoinnissa. Onko hän potentiaalista työvoimaa vai marginaalia? Hän – ja hänen kaltaisensa – eivät *synnytä* valikoinnin ristiriitoja, vaan *tekevät ne näkyviksi*. Selvästi joko työvoima- tai marginaalikategoriaan sijoitettavissa olevat klientit pitävät ristiriidat piilossa, 90-luvun ”kunniattomat köyhät” kärjistävät niitä. Lienee legitimiä palveluilla paneutuvasti ja työvaltaisesti työvoimaan kuuluvia yksinäisiä ja perheellisiä (”kunniallisia veronmaksajia”). Kuka tahansahan saattaa joutua tilapäisiin vaikeuksiin. Selvästi marginalisoituneidenkin ylläpidosta huolehtiminen menettelee vielä (vaikka esim. ”juoppojen hyysäämistä” arvostellaankin). Mutta entä rajatapaukset, Pekka sekä perheelliset työikäiset ja -kykyiset klientit? Heidän kohdallaan ”suuren yleisön” kunniallinen veronmaksaja voi jo kaivata tiukempia rajoja vetävää sosiaalityötä. Kuitenkin sosiaalityö on ”yleinen palvelu”, joka voi asettaa vain vähennyslaskulla todettavissa olevia ehtoja palveluilleen.² Pekka läpäisee vähennyslaskun.

¹ Mahdollisesti osa professionalismiprojektia ja profession arvostuksen saavuttamista on sen osoittaminen, että sosiaalityön klientelia *ei ole* vain ”alinta sosiaaliluokkaa”. Keskiluokkainen klientelia ja kyvykkyys sen palvelemisessa voi tuoda kaivattua ”normaalipalvelustatusta”.

² Sosiaalityön uuteen toimivuuteen (ehtoja asettamattomien palvelujen tarjoamiseen) kuuluu ”vähennyslaskuperiaate” toimeentulotukisuoritteissa: jos tulot ovat pienemmät kuin perusmenot (ravinto ja käyttövarat), vajaukseen saa avustusta. Perusmenokuitteja ei uuden toimeentulotukisäännösten mukaan tarvitse esittää (meneillään on vuoteen 1993 ulottuva siirtymäkausi uuteen käytäntöön). Ei siis ole enää ”hyväksyttävää” ja ”ei-hyväksyttävää” perusmenoja. On vain perusmenoja. Tulot ja varallisuus on esitettävä. Perusmenojen lisäksi avustusta voidaan myöntää asumismenoihin, vaatemenoihin, terveydenhoitoon, työmatkakuluihin, lasten harrastusmenoihin jne. Nämä ovat ”urbanin oveluuden” aluetta – samoin sosiaalityön kautta liikkeelle saatavissa olevat palvelut, kuten kotipalvelu, päivähoito jne.

Pekka tekee näkyväksi valikointitoimivuuden paradoksin: Uusi toimivuus edellyttää "palvelubenkistä" valikointia, klienttien valintojen mukaan tapahtuvaa tarjontaa. Vanha toimivuus edellyttää apuun ja tukeen oikeutettujen seulomista potentiaalista väärinkäyttäjistä. Nämä toimivuudet elävät rinnakkain, toiminnassa uusinnettuina, ja ilmenevät rinnakkaisina jo klienttien valikoinnissa "urilleen". Uuden toimivuuden mukainen valikointi ("avoimet ovet") uhkaa taloudellisuutta – ja klienttiruuhkan oloissa toimivuuttakin, vanhan toimivuuden mukainen valikointi ("kunniantomat köyhät ulos") toteuttaa taloudellisuutta mutta uhkaa palvelumagoo.

Ehkäpä rajatapausklientit eivät ole vähenemään päin, pikemminkin päinvastoin. Kuitenkin sosiaalityön eräänä kehittämissuuntana nähdään rationalisointi, jossa "selvärajaiset etuustapaukset" voitaisiin nopeasti suunnata toimistotyöntekijöille – ja näin vapauttaa aikaa "varsinaiseen sosiaalityöhön". Valikoinnin ristiriidat tuskin tällä ratkeavat, siirtyvätpähän vain valikointiketjussa. (Palaan tähän taloudellisuutta käsiteltäessä sekä luvussa 6).

Klienttin valikointi erilaisille "klienttiurille" on itsessään vaihtotapahtuma, ja samalla vaihtoon sosiaalistamista, "vaihdon koulu". Blanke ja Sachsse (1988, 11–13) toteavat, että kiertokulun sfäärissä (vaihdon alueella) toimintamuodoille on luonteenomaista "osapuolten pakottaminen taloudellisten intressien epäluuloiseen ennakkointiin". Taloudellisten etujen hankkiminen edellyttää "kansalaistaitoja". Niitä tarvitaan ja kehitetään kehitetään myös sosiaalivirastossa asioidessa. Sosiaalityö välittää rahasuoritteiden ohella palveluja (omassa vallassaan olevia ja muilta saatavia). Myös niiden hankkimisesta tulee kansalaistaitojen alue. (Aivan erityislaatuista tasapainoilua tarvitaan, kun kuvassa on sosiaalityöntekijän pakkokeinojen käytön mahdollisuus. Pohdin tätä marginalisointitoimivuuden yhteydessä).

R. Eräsaari (1979) ja Heinonen (1984) argumentoivat, että sosiaalityön kautta saatavat suoritteet ja palvelukset ovat klientin käytettävissä vasta kun hän käyttäytyy vastuullisena palkkatyöläisenä tai sosiaalivaltiokansalaisena. Tapahtuu siis vaihto: sosiaalityöntekijä luovuttaa suoritteita ja palveluksia normaalistunutta käyttäytymistä vastaan. Asiointi virastolla on siis tavallaan klientin "työtä". Kaikilla ei näitä vaihdon kvalifikaatioita ole – ja he saattavat olla heikoilla myös sosiaalivirastoissa. Mäntysaaren (1987, 208) mukaan sosiaalityön (toimeentulotuki-)klientit ovat usein sellaisia, jotka ovat heikossa asemassa tarpeiteissa esittämisessä ja etuiksiensa vaatimisessa, tarveartikulaatioissa. Tämä tekee heistä erityisen otollisia tarpeiden valtiolliselle sääntelylle. Tulemme kuitenkin paradoksiin: Heikko tarveartikulaatio on (toimivuus- ja taloudellisuusristiriidoissa toimivalle sosiaalityölle) sekä etu että haitta.

Yhtäältä heikko tarveartikulaatio on "etu" sosiaalityölle: asiakkaiden vaatimuksia voidaan säännellä – mikä taas *taloudellisten paineiden vuoksi* voi olla otollista selviytymiseksi kunnallisessa virassa. Kunnan keskushal-

linnon/lautakunnan toiveet toimeentulotukimenojen kurissapitämisestä voidaan toteuttaa, julkisia paineita voidaan keventää. Toisaalta heikko tarveartikulaatio on haitta palkkatyöläisyyteen sosiaalistamisessa. Siinä hän pitäisi saada aikaan tavoitteellisuutta etujensa ajamisessa, omatoimisuutta työvoimatavaran myyjänä. Pekka pitäisi saada ”ryhdistäytymään” ja esittämään asiansa. Pekkaa ja muita klienttejä olisi kvalifioitava intressiensä ilmaisemiseen ja vaihtotapahtumaan. Kvalifiointi tässä voi taas kohottaa vaatimuksia myös sosiaalivirastoon päin. Asia ei koske ainoastaan toimeentulotukiasiointia. Matala tarveartikulaatio on ”eduksi” myös siinä mielessä, että klientit vaativat vähemmän sosiaalityön välitettävissä olevia palveluksia ja ehkä vähemmän työvaltaista paneutumista kuin heille kuuluisi. Yksien klienttien aktivoiminen ajamaan etujaan – myös sosiaalivirastossa – voi tuottaa kasvavia vaatimuksia myös toisilta klienteiltä, kun nämä kuulevat etuuksista, joita virastolta on saatavissa.

Korkea tarveartikulaatio ei olisi eduksi ainoastaan palkkatyöläistämässä. Myös marginalisoinnissa tarvitaan usein muitakin kuin sosiaalityön palveluksia tukemaan toimintakykyistä ongelmien ratkointia sosiaalisen piirissä (julkisuuskynnyksen alapuolella). Näiden palvelujen ”irroittaminen” ruuhkautuneista ensisijaispalveluista kysyy sekä klienttien kansalais-taitoja että sosiaalityöntekijöiden perustelutaitoja.

Paradoksi on siinä, että *klienttien kvalifiointi tarveartikulointiin ja etujen maksimointiin edistää sosiaalityön toimivuutta (= ”omatoimistaminen” palkkatyöläisenä tai marginaalissa) mutta uhkaa sen taloudellisuutta (=tarpeiden valtiollinen sääntely).*

Käsittelen seuraavaksi lähemmin palkkatyöläistämistä ja marginalisointia, palaten myös kysymykseen palvelujen ”irroittamisesta” eisisijaisjärjestelmästä.

3.5.1.2 Palkkatyöläistämistoimivuuden paradoksit

Kuten sanottu, pohdin tässä yhteydessä tuotannon sfääriin kvalifioimista. Kulutus (edellä käsitellyn vaihdon ohella) kuuluu palkkatyöläisyyteen, mutta käsittelen sitä marginalisointitoimivuuden yhteydessä.

Edellä kuvattu esimerkkitapaus ”Pekka” tuottaa päänvaivaa sosiaalityöntekijälle. Työntekijä on yrittänyt orientoida Pekkaa palkkatyöläisyyteen, kuten konsultaatiopöytäkirjasta käy ilmi. Ensimmäinen ongelma, johon Pekan sosiaalityöntekijä törmää, on Pekan elämänorientaatio. Työntekijä esittää vetoomuksia työhön tai koulutukseen menemisestä: ”Alusta alkaen tähdennetty Pekalle itsenäistymisen tärkeyttä; työhön hakeutumista, koulutusta, pitkäjännitteisempää suunnittelua ym.”, kertoo työntekijän kirjallinen tapuskuvaus. Pekka tekee ponnettomia yrityksiä – tai pikemminkin sanoo yrittävänsä, muttei toteuta. Pekka ei liene esimerkiksi ”vaihtoehtoisen elämäntavan” toteuttajasta siinä mielessä, että palkkatyön ulkopuolelle jättäytyminen olisi hänelle selvä arvovalinta, ”vihreä

vaihtoehto” tms. Työntekijä ounastelee tätä ennakoimalla, että asunnostaan hädättyinä Pekka ajautuisi kadulle, ehkä rikosten teille. Työntekijää huolestuttaa. Pekan saaminen itsenäisen elämän alkuun olisi tarpeen. Työ voisi olla tässä strukturoiva elementti, antaa elämänsisältöä ja rakennetta: ”Mistä asunto, työpaikka, tyttöystävä, elämän tarkoitus” – ovat asioita, jotka työntekijää Pekan kanssa askarruttavat, kuten hän totesi istunnon aluksi. Työntekijä on koettanut myös lievää pakkoa. Toimeentulotuki on ”sidottu tiettyihin ehtoihin ja sopimuksiin”, kuten työntekijän kirjallisessa kuvauksessa kerrotaan. Mutta työllistyminen tai kurssille hakeutuminen – ”sovitut” asiat – eivät ole toteutuneet. Kiristäkö otetta, aina häätöön asti (äitiä tässä tukemalla), vai antaa periksi? Umpikuja.

Heinonen (1984, 128) olettaa, että sosiaalityöntekijälle ”konformi elämä” näyttäytyy ”protestanttisen työetiikan kautta ahkerana työntäyteisenä elämänä” – johon klienttejä sosiaalistetaan.¹ Voi olla, että Pekan sosiaalityöntekijän kiinnostus palkkatyöhön suuntaamiseen tulee sisäistetyistä protestanttisesta työetiikasta, mutta näin ei tarvitse olla. Hänellä on monta muutakin hyvää syytä yrittää palkkatyöläistää.

Syyt voivat ensinnäkin olla aivan pragmaattiset. Työllistämällä Pekan hän ehkä saisi tämän pois akteista (sosiaaliviraston asiakkuudesta), ja näin a) kuormittamasta toimeentulotukimenoja, b) sitomasta työaikaa. Paine toimeentulotukimenojen rajoittamiseen tulee – työntekijän mahdollisesti sisäistämien normien ohella – hallinnosta (ja siihen mm. julkisesta huomiosta). Pekan karsiutuminen tuen saajista vapauttaisi resursseja muiden käyttöön. Pekan karsiutuminen ajanvarauslistoilta vapauttaisi myös työaikaa muihin tehtäviin. Sosiaalityöntekijän ei tarvitse olla eettinen protestantti toivoakseen työtaakkansa kevenemistä. (Ehkäpä oikein tiukka protestantti ei sitä toivoisikaan).

Toiseksi, Pekan sosiaalityöntekijä saattaa etsiä palkkatyöläistämisestä sitä sosiaalistavaa instrumenttia, jota hänellä ei toimistossaan ole. Köyhäinhoidolla oli käytettävissään työllä sosiaalistaminen, sosiaalityöllä ei enää ole. Rahan ja palvelusten välittämisen tavalla voidaan sosiaalistaa. Niille asetetaan ehtoja. Esimerkkinne sosiaalityöntekijä ei välttämättä tavoittele Pekalle ahkeraa ja työntäyteistä elämää, vaan ehkä sellaista sosiaalistavaa rakennetta, jota keskustelut sosiaalitoimistossa eivät riitä tarjoamaan. ”Itsenäinen työ ja asunto” lienevät keskeisiä ”yleisinstrumentteja”, joita tarjotaan ”elämän henkilökohtaisen projektin” aineksiksi –

¹ Heinonen (mt., 128) menee oletuksissaan pitemmällekin. Hän olettaa, että sosiaalityön valtasuhteessa ammatillinen henkilökunta *pyrkii saamaan ja saakin* tahtonsa läpi asiakassuhteessa, so. palauttamaan työvoiman työvoimaksi ja sanktioimaan niitä, jotka ovat tähän haluttomia tai kyvyttömiä. Heinonen tulee tässä olettaneeksi, että (a) on olemassa *yksi* sosiaalityöntekijöiden tahto, joka (b) on *sama* kuin hänen toteamansa sosiaalityön yhteiskunnallinen funktio, ja että (c) sosiaalityöntekijät *saavat* tahtonsa läpi. Sen enempiä Pekan sosiaalityöntekijän umpikuja kuin Kertun työpäivän jännitteet eivät tue näin yksinkertaistavaa väitettä.

varsinkin jos klientin projektia tunnetaan tai ymmärretään niukalti.

Pekka tekee näkyväksi sosiaalityön kaksi eri aikakauden ”toimivuutta”, jotka ovat keskenään ristiriidassa.

Vanhaa toimivuutta edustaa työvoiman tarjontatehtävä (Heinosen termein konstituutiotehtävä). Köyhäinhoito oli tarkoitettu vain kunniallisille köyhille (vaivaisille jne.), kunniattomien köyhien (työkykyisten työtä vailla olevien) oli määrä hankkia toimeentulonsa palkkatyöstä. Uutta toimivuutta edustaa hyvinvointivalttiollinen ”palveluhenkisyys”. Sosiaalityön on määrä olla arvoneutraali palvelu, joka ei jakamilleen avustuksille aseta muita kuin matemaattisia kriteereitä. (Kompensointitehtävä laajentuneena oikeudeksi toimeentulotukeen). Nämä toimivuusristiriidat tulevat näkyviksi sosiaalityön taloudellisuuspaineissa. *Yleinen palvelu onkin mitoitettu vain rajoitetulle käyttäjäjoukolle.* Se ei pysty lunastamaan lupauksiaan.

Sosiaalityöntekijät kehittelevät omakohtaisia ratkaisujaan. Mäntysaari (1987, 172) toteaa, että monet sosiaalityöntekijät luopuvat tavoittelemasta kovin suuria palkkatyöläistämisen suunnassa. He toteuttavat pikemminkin eräänlaisen ”ritualistisen työnhausta puhumisen”, muodollisuuden, joka on ”rukouksen tai ripin kaltainen rituaali, jonka työntekijä katsoo velvollisuudekseen suorittaa ennen taloudellisen avustuksen luovuttamista”. Mäntysaaren tarkoittama rippi voidaan mieltää köyhäinhuollon jäänteeksi, kaksikymmenluvun äänen vaimeiksi kaiuiksi.

Olettakaamme, että Pekan sosiaalityöntekijä ei luovu yrittämästä, vaan saa kuin saakin Pekan työvoimatoimistolle. Edessä on paradoksi.

Kalelan (1989, 200–201) mukaan työpaikkoja on enemmän kuin koskaan ennen, mutta vielä enemmän on niistä kilpailijoita – joista yhä useammat ovat naisia. Katajamäkeen (1985) viitaten hän toteaa, ettei Suomessa ole *yhtä* työttömyysongelmaa, vaan *kaksi*. Kehitysalueiden ”syvä työttömyys” on vakituisten työpaikkojen puutetta. Suurempien kaupunkien ”uustyöttömyydelle” on ominaista, etteivät työvoiman kysyntä ja tarjonta laadullisesti kohtaa toisiaan. Näillä alueilla vallitsee yhtä aikaa työttömyys ja työvoimapula. Helsingissä, jossa Pekka asuu, on suuri puute työvoimasta – nimenomaan kvalifioidusta työvoimasta. Kvalifioimattomalle työvoimallekin on tarjolla työtä, mutta ne ovat ehkä vähemmän vetovoimaisia kuin toimeentulo sosiaaliavustusten varassa. Työvoimatoimisto on tuskin menestyksekkäämpi Pekan saamisessa ammattitaidottoman hommiin kuin sosiaalivirastokaan. Jos Pekalle on tarjolla palkkatyöhön verrattavat etuudet tällaisten töiden ulkopuolella, työhön-kuintyöhön meneminen lienee epätodennäköistä. Kasvio kirjoittaa, että viimeistään 1990-luvulla joudutaan ottamaan vakavasti (etenkin) nuorempien ikäluokkien parissa työtä koskevien arvojen muutos. Työelämään saapuvat ikäluokat pienenevät, työvoiman saanti vaikeutuu. ”Mikäli työtehtäviä ei tuolloin muotoilla vastaamaan ihmisten kehittyviä tarpeita”, kirjoittaa Kasvio (1989, 111), ”monet niistä saattavat jäädä vaille suorittajia kaikista työvoimaviranomaisten ponnisteluista huolimatta”.

Pekka tekee näkyväksi myös sen "köyhäinhoidollisen" asetelman, jossa vieraantuneen työn ongelmaa yritetään ratkoa ehtoja asettavalla palvelulla.

Kiinnostamattomat työt eivät ole epäkiinnostavia ainoastaan siksi, että ne tarjoavat mahdollisesti niukkaa palkkaa ja tylsiä työtehtäviä. Ne ovat kiinnostamattomia myös periaatteellisemmalla tasolla: ne edellyttävät työvoiman myymistä työnantajan käyttöön, jolle jää myös oikeus tuotteeseen. Palkkatyöläinen vieraantuu työnsä tuotteesta ja näin myös itsestään ja itsetoteutuksesta, kuten jo Marx vieraantuneisuutta eritteli.

Työvoiman tarjontaa ylläpitävä työvoimatoimi ja tälle palveluksia antava sosiaalityö uusintavat yritysten työvoimapolitiikkaa. Työvoiman tarjonta on mahdollistanut epäkiinnostavien, työtehtävien ylläpitämisen ja palkkatyöläisten tarjonnan vieraantuneeseen työhön. Nuori polvi muuttuneine työnarvostuksineen tekee tämän asetelman näkyväksi – osoittaessaan "palveluhenkisen" työhönmaanittelun tuloksettomaksi.¹

Paradoksi on siinä, että "palveluhenkinen" sosiaalityö voi saada klientit kiinnostamattomiin palkkatöihin vain aibeuttamalla heille pakkotilanteita, palaamalla köyhäinhoidolliseen toimivuuteen.

Olettakaamme, että työvoimaviranomaiset ja sosiaalityöntekijä saavat kuin saavatkin Pekan kiinnostumaan palkkatyöstä. Vastassa on seuraava paradoksi.

Blanke ja Sachsse (ma., 19) toteavat, että palkkatyöläisten täytyy hankkia "työhyveitä", jotka tekevät heidät myöntyviksi, täsmällisiksi ja käteviksi käskyjen noudattajiksi tuotantoprosessissa. Tässä he absolutisoivat fordistisen tuotannon. Fordistinen vaihetyö edellytti näitä työhyveitä laajoilta proletaarijoukoilta, mutta tuotannon kehitys on kohottamassa kvalifikaatiokynnyksiä jopa fordismin perinteisimmillä aloilla. Esim. Toikka (1988) ja Norros (1988) työtovereineen osoittavat, että jälkifordistiseen tuotantoon kuuluva systeeminen työtapa edellyttää työntekijöiltä laajojen kokonaisuuksien hallintaa, sisällöllistä motivaatiota ja korkeita kvalifikaatioita.²

Sekä perinteinen että uudenmuotoinen työttömyys *verkostoi sosiaalityötä uudella tavalla työtoimatoimeen*. Jos vielä 1960- ja 70-luvuilla oli tilanne, jossa työvoimatoimen tehtävänä oli löytää hakijalle työpaikka (ja työvoiman kysyjälle työvoimaa) ja sosiaalityön tehtävänä turvata esim. karenssiajan toimeentulo, työttömyyskorvauksen riittämättömyydet ja asumiseen, päivähoitoon jne. liittyvien palvelujen saanti, on nyt tehtävänä

¹ Työnantajien strategiana voi olla vierastyövoiman tuonti. Marginalisoituvaa nuori polvi jää yhä etäämmälle mielekkästä työstä. Sosiaalityön tehtäväksi voi tulla siirtolaisongelmien käsittely legitimoivasti.

² Jopa työnantajat arvostelevat koululaitosta heikosta kvalifikaatiotuotannosta ja havittelevat erityiskouluja, työnantajien kontrollissa olevaa oppisopimusluonteista koulutusta ja kvalifioitua vierastyövoiman tuontia.

myös *työvoiman kvalifiointi*. Kalela (mt., 202) toteaa, että työttömyyden ja työmarkkinoiden muodonmuutos korostaa *paljon aikaavievien toimenpidekokonaisuuksien* tarvetta. Pitkäaikaistyöttömien työllistäminen ”edellyttää kuitenkin huolellisesti valmisteltuja työhönsoituksia, tilanteen seuranta, pitkäaikaistyöttömän elämäntilanteen tarkkaa tuntemusta ja uskoa pitkäaikaistyöttömän mahdollisuuksiin. Ilmeistä on, että *tämänkaltainen asetelma on läbitulevaisuudessa todellisuutta monen muunkin työnhakijan kuin pitkäaikaistyöttömän kohdalla*. (Vrt. Pekka/EA) Samaan aikaan kun ATK vähentää perinteiseen työpaikkoja koskevaan tiedottamiseen liittyviä tehtäviä, *korostuu ’räätälintyönä’ toteutettu työhön ja/tai koulutukseen ohjaus*. (Korostus lisätty).

Matalaa kvalifikaatiotasoa edellyttävät tehtävät/alat eivät ilmeisesti vedä työvoimaa (”Ruuhka-Suomessa”), sisällyksekkäämmät työt taas ovat korkean kvalifikaatiokynnyksen takana. Pekka ei ehkä kiinnostu mistä työstä tahansa, mutta kiinnostaviin töihin on pitkä matka. Julkinen valta, joka yrittää saada työvoimaa fordistiseen tuotantoon, on pulmissa. Sen sijaan, että tehtävänä olisi vain ohjata työnhakijoita ”oikeille paikoille”, edessä onkin – Kalelan sanoin – paljon aikaavieviä toimenpidekokonaisuuksia. Pekka ja monet muut työttömät ovat tuotannon kannalta perifeerisiä henkilöitä. Kilpailukyvyn ylläpitäminen ei kaipaakaan ensisijaisesti heitä ja heidän kouluttamistaan.

Palkkatyöläistävän sosiaalityön eräs paradoksi onkin, että *marginaloituvan työvoiman pitäminen työvoimana tai palauttaminen työvoimaksi vaatii usein työvaltaisia toimenpidekokonaisuuksia – ja aiheittaa siis tuntuvia kustannuksia. Investoinnit voivat olla perusteltuja hyvinvointilupausten lunastamisen kannalta, mutta uhkaavat (lyhyen tähtäimen) taloudellisuutta*.

Laajat toimenpidekokonaisuudet eivät ole ainoastaan taloudellinen pulma. Ensisijaisprofessioilta edellytetäänkin nyt – Kalalen termein – *räätälintyönä* tehtyä palvelua. Sosiaalityön pitäisi nyt olla räätälöivässä yhteistyössä sellaisten palvelujärjestelmien (työvoimatoimi, koulutusjärjestelmät jne.) kanssa, jotka ovat voineet ”keskittyä” työhönsä juuri siksi, että ovat voineet käyttää sosiaalityön palveluksia.

Pekan kohdallaan on yritetty yhtä ja toista – tuloksetta. Pekka ei syrjäydy 70-luvun tapaan – kvalifioituna tai pitkän linjan työntekijänä hiipuvasta savupiipputeollisuudesta – vaan mahdollisesti pitkin koulu-, jatkokoulu- ja työllistymisyrittäjänsä. Pekka tuo tarkasteluun koko fordistisen ketjun: massapalveluina tarjotun sosiaalistamisen ja työllistämisen.

Paradoksi on siinä, että Pekan ja hänen ”seuraajiensa” työllistyminen edellyttäisi fordismiin ylittävää räätälöintikyvykkyyttä siltä ketjulta, joka on osa Pekan pulmien muodostumista. Sosiaalityö ei räätälöintiin yksin kykene – ja sosiaalityö on taas olemassa massapalveluja täydentävänä instanssina siksi, että fordistiset ensisijaispalvelut voisivat toimia räätälöimättä. Se toimivuus (”viimesijaisen osuuden hoitaminen Pekan käsittelys-

sä”), jota ensisijaispalvelut sosiaalityöltä tarvitsevat, on sosiaalityön kriisitymisen keskeinen elementti (”tuloksettomuus Pekan käsittelyssä”).

Pekan työllistämiskäytännöissä voi olla tapahtumassa uudenlaista kehitystä, joka saattaa kärjistää vanhan (köyhäinhoidollisen) ja uuden (”palveluhenkisen”), toimivuuden ristiriitoja sosiaalityössä. Suomen työvoima on eurooppalaisittain katsoen iäkästä. Hitaasta väestönkasvusta johtuen nuoren työvoiman tarjonta on pientä samaan aikaan kun kvalifioidusta työvoimasta on pulaa. Onkin merkkejä ”reservien” uudelleen-seulonasta. Helsingin Sanomat kirjoitti 24.10.1989: ”Työklinoilla innostetaan työhön. Työvoimapula nostaa työntekijän arvoa”. Ja: ”Varhaiseläkekomitea etsii keinoja pitää ikääntyneet työelämässä” (HS 22.12.1989). Työvoimapulan ratkaisemiseksi on (vierastyövoiman tuonnin ohella) hidastettava ”luonnollista poistumaa” ja mobilisoitava työvoimareservejä. Toiseksi, uuden työllisyyslain mukaan työvoimatoimi on velvoitettu työllistämään pitkäaikaistyöttömät ja nuorisotyöttömät. Velvoitteensa pohjalta (ja saadakseen kertymää tulosvastuullisiin mittareihinsa) työvoimaviranomaiset kääntyvät nyt sosiaalitoimen puoleen yhteistyöhaluisina. Ainakin Kalelan (1989) mukaan aiempi ”yleinen linja” oli pyrkimys päästä eroon sosiaalipoliittisesta tehtävästä (vaikkei yksittäisiä työvoimavirkailijoita haluaisikaan syyllistää). Juuri kun (monet) sosiaalityöntekijät ovat ehkä oppineet tarkastelemaan muitakin kuin palkkatyökeskeisiä arvovalintoja, heitä pyydetäänkin mukaan tulosvastuulliseen työllistämiseen.

Pekka tulee koettelemaan palveluhenkisyiden ja tulosvastuun yhdistämistä. Työvoimaviranomaisten velvoite työllistää Pekka voi tulosvastuupaineissa kääntyä Pekan velvollisuudeksi työllistyä (ja tuottaa suoritemerkintä mittariin). Pekan ja sosiaalityöntekijän välillä ollut konfliktiasetelma voi siirtyä sosiaalityön, työvoimatoimiston ja Pekan muodostamaan järjestelmään. Viranomaistasolla muodostuu sosiaalityön uuden toimivuuden (työvoimasta vetäytymisen oikeutus) ja työvoimatoimen uuden toimivuuden (työllistämismittari) jännite.

Paradoksi on siinä, että sosiaalityön vanha toimivuus täydentäisi työvoimatoimen uutta toimivuutta. Vanha toimivuus taas uhkaa ”palveluhenkisyyttä”.

3.5.1.3 Marginalisointitoimivuuden paradoksit

Kun tarkastelen marginalisointitoimivuutta, pohdin erityisesti kysymystä klienttien tukemisesta ongelmien ratkointaan sosiaalisina, ei-julkisina ongelmina, *kun on kysymys ihmisistä, joiden ”normalisoinnissa” ei ole käytettävissä palkkatyötä sosiaalistavana rakenteena*. Kysymys on siis ihmisistä, joiden pääasiallinen toiminta-alue on kulutuksen sfääri.

Huomaan vielä, toiston uhallakin, että kysymys on aidosti klienttien toimintakykyisyyden tukemisesta. Legitimaatiotehtävää ajatellen on kysymys *sellaisen* toimintakykyisyyden tukemisesta, jossa kansalaiset

kykenevät ongelminsa ratkontaan *sosiaalisen piirissä, ei-julkisella alueella*, ts. siten, ettei toiminnasta muodostu silmiinpistävää hyvinvointivaltiossa. Tässä sosiaalityöllä on todella vaativa tehtävä, ehkä mahdollonkin; joka tapauksessa hyvin paradoksaalinen. Paradoksi saa tuonnempana tarkastelussani muodon *"ballittua ennakoimattomuutta julkisuuskyynnyksen alapuolella"*.

Blanken ja Sachssen (1978, 13) mukaan kulutuksen sfäärissä on ristiriitana "viettien alistaminen" vastaan "nautintokyky". Mäntysaari (1987) puhuu tarpeiden valtiollisesta sääntelystä, josta oli jo puhe tarveartikulaation yhteydessä. Kvalifiointi kulutukseen liittyy kysymykseen "hyväksyttävistä menoista". Kuten sanottu, uusi toimeentulotukisäännöstö on kansalaispalkanomaista perusmenojen osalta. Perusmenojen kuitteja ei tarvitse tarkastaa. Lisäosuudet (vaate- ja harrastusmenot jne.) muodostuvat hyväksyttävyyden kriteerikysymyksiksi.

Kulutuksen sääntelyssä ja kulutukseen kvalifioinnissa sosiaalityöntekijät joutuvat henkilökohtaisesti ratkomaan *mikä on "normaalialue" kulutusta muuttuvilla markkinoilla*. Uudet kulutustottumukset, pankkien, kaupan ja luottokuntien rohkaisema velaksi ostaminen jne. mutkistavat työntekijöiden tehtävää. Sosiaalityöntekijät joutuvat tekemisiin mm. ylivelkaantuneisuuden kanssa. Joissakin sosiaalivirastoissa on aloitettu *talousneuvonta*, jossa tietokoneohjelmien avulla autetaan klienttejä laatimaan henkilökohtaisia budjetteja monimutkaisiin tilanteisiinsa. Tämä edustaa sosiaalityön uutta toimivuutta, ehtoja asettamatonta palveluhenkisyttä. *Paradoksi on siinä, että tämä toiminta (talousneuvonta) ei edellytä sosiaalityöammattikuntaa. Esim. merkonomit olisivat siinä vähintään yhtä taitavia. Sen sijaan vanha toimivuus (kulutuksen kontrollointi, "hyväksyttävät menot") edellyttää tarveharkintaa suorittavaa ammattikuntaa.*

Esim. harrastusmenoihin avustaminen on sosiaalityöntekijöille usein ns. ennaltaehkäisevä keino. Se on tukitoimi muun muassa lasten kasvatukseen ja interventio perheen toimintaan. Tarvitaan harkintaa, joka ei ole vain matemaatista.

Sosiaalityöntekijät välittävät avustuksia ja palveluja, joilla tavoitellaan tukea. Syntyy vaihtotapahtuma, jossa sosiaalityöntekijä tarjoaa klientin/perheen toiminnan resurssointia konformia toimintaa tai sitä koskevia "lupauksia" vastaan. Tuen välineet liittyvät *asteittain kovenevien toimenpiteiden sarjaan*. "Pehmeiden keinojen" päässä ovat neuvonta, ohjaus, valistus, konformin toiminnan resurssit. "Kovien keinojen päässä" ovat pakkotoimet. Esim. lastensuojelussa muodostuu tilanteita, joissa klientit tietävät, että heille on tarjolla tukitoimia johonkin rajaan asti. Rajan jälkeen voivat seurata tahdonvastaisia toimet (esim. lasten huostaanotot). (Vastavaanlainen asetelma on päihdehuollossa, jossa ääripäässä on tahdonvastainen laitossijoitus). Klientit ovat tilanteessa, joissa heillä tulisi olla kvalifikaatioita *maksimoida tukitoimet ja välttää pakkotoimet – ja ennakoida niiden välinen raja*.

Tästä tullaan jo kuluttajavalistusta pulmallisempiin asetelmiin. Yritykset

tuen maksimointiin ja pakon minimointiin tuovat kuvaan toimivuus- taloudellisuus -ristiriidat ja sosiaalityön julkisuuspainet. Jotta pakkokei- not voidaan välttää, tukea mobilisoivan (ja pakosta pidättyvän) sosiaali- työn on annettava näyttöä toimivuudestaan. Sen on myös oltava perustel- tua työajan käyttöä. Sosiaalityöntekijä tarvitsee klientin apua perustele- maan toimintansa: *klientin on autettava sosiaalityöntekijää legitimoimaan laaja tuki ja pidättäytyminen jyrkistä kontrollikeinoista*. Kysymys ei ole vain rahan saannista, vaan myös työajan ”irroittamisesta”. Klientit ovat tavallaan kilpailuasetelmassa. Niin sosiaalivirastolla kuin muissakin palvelupisteissä on pitkät jonot ja täydet ajanvarauslistat. Tukea hakevan klientin on autettava sosiaalityöntekijää perustelemaan, että juuri hänen kohdallaan tarvitaan paneutuvaa palvelemista – ja että paneutuminen kannattaa. Tämä johtaa *yhteisnäyttöön*: Klientin ja sosiaalityöntekijän on saatava aikaan näyttö siitä, että laaja tuki on perusteltua, kannattavaa, ja kovat kontrollitoimet vältettävissä.

Tuki ja pakkotoimet eivät ole toisensa poissulkevia vastakohtia. Pakko- toimetkin voidaan mieltää tueksi – ja tuki esim. suostuttelevaksi pakoksi. Sosiaalityön erityislaatuisuuteen kuuluukin tahdonmukaisten, sopimuk- senvaraisten, keinojen ja tahdonvastaisten, viranhaltijan (lautakunnan) päätösvaltaan kuuluvien keinojen samanaikaisuus. Tahdonvastaisten toimien mahdollisuus on ”kaikkialla läsnä”. Sekä klientti että työntekijä tietävät, että työntekijällä on kontrollimandaatti.

Tueksi pakkotoimet voidaan mieltää *rajojen asettamisena*. Mikael (Pentti) Leiman (1983) on pohtinut psyykkisten häiriöiden muodostumista rajojen ja turvallisuuden kysymyksenä. Ne sisäiset kuvat, jotka ohjaavat ihmisen toimintaa ja muodostavat hänen identiteettiään, syntyvät vuorovaikutussuhteissa elämänhistorian aikana. Subjekti saattaa orientoitua sellaistenkin kuvien varassa, jotka eivät vastaa hänen senhetkistä tilannettaan. Ongelmana ei ole se, että orientoidumme subjektiivisen historiamme pohjalta – ja siis varhaisillakin kuvilla. Se voi muodostua ongelmaksi, että sosiaalisen elämän muodoissa ja prosesseissa on voimia, jotka lisäävät ihmisen mahdollisuutta ohjata toimintojaan hänen senhetkistä toimintaansa vastaamattomien kuvien varassa. Hän voi toistaa yhä uudelleen reaalian elämänsä ristiriitoja, jos todellisuus ”joustaa” ja mukautuu jatkuvasti niin, että ihminen voi pitää fantasiansa muuttumattomina. (Ks. lähemmin Eriksson 1988, 3–4). Pulma on siis vuorovaikutuksellinen: ympäristön rajat voivat olla liian joustavat, siinä mielessä, että epäadekvaatti orientoituminen *mahdollistuu* toistuvina käytäntöinä. Kysymys on siis rajoista – ongelmaa mahdollisesti ylläpitävistä kerrasta toiseen joustavista rajoista.

Pulma on myös toisen suuntainen: Ihmistä ympäröivän merkityksellisen todellisuuden rakenteissa ja prosesseissa voi olla voimia, jotka *pakottavat* hänet suuntautumaan varhaisempien sisäisten kuvien varassa. Tilanne on jälleen vuorovaikutuksellinen. Subjekti joutuu turvautumaan varhaisimpiin kuviinsa, koska ympäristön rajat eivät joustaa, ovat liian rigidit.

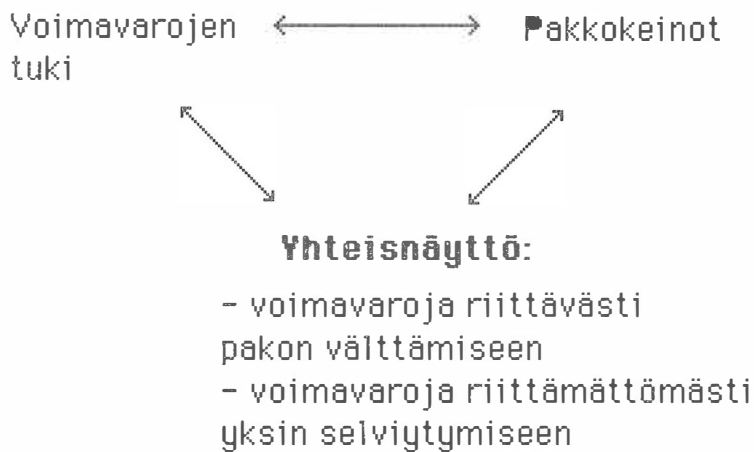
Sosiaalityöntekijä joutuu kontrollia harjoittaessaan ratkomaan onko hän sekä riittävän joustava että tarpeeksi rajoja asettava. Pakkokeinot voivat olla tukea – sellaisten rajojen asettamista, joiden kohtaamisesta voi muodostua toisin tekemisen mahdollisuuksia, toistuvien ratkaisukehien avartumista. Mutta milloin pakko on tueksi – ja kenelle asianosaisista? Milloin pakko taas ajaa kehään? Milloin pakon välttäminen avartaa mahdollisuuksia, milloin toistaa ongelmallista ratkaisutapaa?

Tuki, pakko ja yhteisnäyttö

Kaikki klientit eivät ole sosiaalityön interventioiden kohteena omasta tahdostaan, tukea pyytäneinä. Sosiaalityö on voinut aktivoitua vaikkapa lastensuojeluilmoitusten, isännöitsijöiden painostuksen tai poliisin vaatimusten vuoksi¹. Sosiaalityöntekijöillä on kontrollivelvoite – ja varmaan-kin myös henkilökohtainen huoli ”lapsen edusta” tai muiden asianosaisten kohtaloista.

Klientti, joka *hakee* tukea sosiaalivirastosta voi joutua tilanteeseen: ”miten saada maksimaalinen tuki mutta välttää pakkotoimet”. Klientti, joka *joutuu* hakeutumattaan sosiaalityön interventioiden kohteeksi on tilanteessa: ”miten välttää pakkotoimet – ja ehkä saada niiden tilalle tuki”.

Yhteisnäytön asetelma on seuraava: klienttien ja sosiaalityöntekijöiden on yhdessä osoitettava, että (a) *klienteillä on voimavaroja ei-julkiseen ongelmanratkontaan – ja pakkotoimet ovat vältettävissä; (b) klienteillä ei ole riittävästi voimavaroja yksin – tukitoimet ovat siis tarpeen.* (Ks. kuvio 8).

Kuvio 8: Tuki, pakko ja yhteisnäyttö

¹ Asiakas-klientti -kielellä lastensuojeluilmoituksen tekijä (vaikkapa naapuri, joka on joutunut huolehtimaan heitteillejätetyistä lapsista) on *asiakas*. Hän ”tilaa” palveluksia sosiaalityöltä (esim. lasten huolenpidon järjestämisestä julkisin toimin eikä naapuriavun turvin).

Kerttu kertoi minulle joulukuussa -90 ”Pirjosta” valmistellessamme yhdessä erästä koulutustilaisuutta. Pirjon perhe oli tapausesimerkki vaikeasta lastensuojelutilanteesta.¹ (Esimerkin pohjalla on tunnistamattomaksi muunnettu tositalanne vuodelta 1989).

Pirjo on n. 30-vuotias, tällä hetkellä työtön. Hänellä on kolme lasta, Mikko (12v.), Antti (8v.) ja Anna (3v). Mikon isä on Pekka K., josta Pirjo on eronnut yhdeksän vuotta sitten. Pekka hakee Mikon huoltajuutta. Antin isä Hannu tapaa poikaansa (toisin kuin Pekka). Annan isä ei ole tiedossa, Pirjo ei ole halunnut selvittää. Pirjolla on nyt miesystävä Matti (26v.), joka asuu Pirjon kanssa, mutta josta Mikko ei lainkaan pidä. (Hän haluaisi Matin häipyvän).

Lapset ovat nyt vastaanotokodissa, jonne heidät on sijoitettu avohuollon tukitoimena. Syynä tähän toimeen oli lasten jääminen jo toistamiseen heittelille ja naapureiden huollettaviksi Pirjon jäätyä ryppyreissulle. Sijoituksen määräaika menee viikon kuluttua umpeen. Kerttu ja hänen työparinsa miettivät mitä tehdä. Mennäkö huostaanottoon? Jatkan sijoitusta ajan voittamiseksi? Palauttaako lapset Pirjolle? Mikä on lasten etu? Miten tukea asioita, jotka olisivat lasten edun mukaisia? Mitä siis tukea?

Painetta tulee naapureilta, ilmoittajilta. Isännöitsijä on ilmoittanut vetämään pannusta häädöstä: räyhäämisestä on valitettu, vuokrat ovat rästissä. Mikon koulun rehtori on ilmoittanut häiriöistä koulussa. Poliisi on ilmoittanut Mikon kulkevan hämäläisissä. Mikko on jo jäänyt kiinni muutamista varkauksista. Mikon isä Pekka (josta Pirjo haki eron tämän juomisen ja väkivaltaisuuden vuoksi) hakee huoltajuutta Pirjon ”kelvottomuuden” tähden. Vastaanotokodin henkilöstöstä osa on lasten kotiinpalauttamisen kannalla – viestien Pirjon pärjävyyttä, toiset taas huostaanottamisen kannalla – viestien Pirjon pärjäämättömyyttä. Kaikki ovat sitä mieltä, että Pirjolla ja lapsilla on kiinteät suhteet. Lapset haluavat kotiin. Mikko on ilmoittanut karkaavansa, jos sijoitus tulee.

Pirjo on näyttötilanteessa, mutta niin on Kerttükkin. Välttääkseen pakko-toimet (huostaanoton) Pirjon on osoitettava pärjävyyttä, arjen voimavaroja. Jotta Kerttu ja hänen työparinsa voivat välttää jyrkät keinot, heidänkin on löydettävä noita voimavaroja. Sosiaalityöparin ja Pirjon on *julkis-tuneessa tilanteessaan* osoitettava ratkaisujen odottajille, että pakon välttäminen on perusteltua Pirjon voimavarojen vuoksi ja sosiaalityön ammattitaitoisen arvion perusteella. Jos Kerttu ja kollega tulevat siihen tulokseen, ettei noita voimavaroja ole (riittävästi, edes tuettuina), he voivat käyttää pakkokeinoja (jolloin on osoitettava näyttö niiden perusteista).

Mikäli sosiaalityöntekijäpari arvioi, että huostaanotto on vältettävissä (ainakin nyt, vaikkapa ottamalla jatkosijoituksella lisäaikaa voimavarojen tutkailuun, näyttöön), että tukitoimet turvaavat parhaiten lasten edun, he

¹ Julkisuuteen tulevat häiriöt – käyttäytyminen, joka ylittää yhteisön toleranssikynnyksen ja pakottaa kontrolliin velvoitetut viranomaiset liikkeelle, voidaan mieltää myös tällaisten ihmisten *avuksi sosiaalityöntekijöille*: he perustelevat tuen tarvetta, ajankäyttöä ongelmanratkointia. Pulmana on miten saa tukea ja välttää kontrollin. Peter Reeder (1984, 99) toteaa, että *lasten kautta ilmenevät ongelmat ovat ”takuuvarma” keino saada perheen ympärille leegio involvoituneita ammattilaisia*. Tapahtumien ketjuuntuessa on Reederin mielestä mahdotonta määrittää pitääkö perhe viranomaisverkostoa involvoituneena vai juuttuuko kerran aktivoitunut viranomaisverkosto prosesseihin, joka estää muutokset involvoituneisuudessa. Palaan tähän juuttumiseen tuonnempana.

joutuvat mobilisoimaan tuota tukea. Jos tarvitaan tukea muiltakin kuin sosiaalityöntekijöiltä, Kerttu ja työpari joutuvat vakuuttamaan asianomaiset tahot tukistrategian perusteltavuudesta ja pakkostrategian vältettävyydestä. Perustelupulmasta tulee Kertun, työparin ja Pirjon yhteinen, mutta panokset ovat erilaiset. Sosiaalityöntekijöillä on pelissä ammatillinen arvostuksensa ja eettinen vastuuntuntonsa, Pirjolla lapset.

Pirjon tulkitseminen avuttomaksi on peruste tuelle. Mutta hänen tulkistamisensa *hyvin* avuttomaksi on peruste tahdonvastaisille toimille. Pirjon pitäisi siis olla *riittävän*, muttei *liian* avuton.

Pirjo on myös poikkeava. Hänen tapansa toteuttaa vanhemmuutta poikkeava nähtävästi lähiyhteisön ”säännöistä”. Kerttu kertoi koulutustilaisuudessa, ettei hän välttämättä halua ”normaalistaa” Pirjoa siinä mielessä, että Pirjon pitäisi toteuttaa kahden huoltajan ydinperherakennetta tai ”työssäkävyn kunnan kansalaisen” mallia. Mutta lasten etu huolettaa – ja tämä asia on julkinen, ylittänyt toleranssikynnyksen. Miten siis antaa tilaa Pirjon ratkaisuille, mutta palauttaa hänen toimintatapansa julkisuuskyvyn alapuolelle? Pirjo siis saa olla poikkeava, muttei liian poikkeava. Kerttu joutuu työparinsa kanssa pohtimaan onko jyrkkien rajojen asettaminen tukea – ja kenelle. Toteutuuko lasten etu pakkotoimin? Tukeeko pakon uhka Pirjoa lapsille turvalliseen ja sosiaalisesti hyväksyttävään vanhemmuuteen? Onko Pirjolla muuta vaihtoehtoa kuin taipua vaatimukseen tai menettää lapsensa?

Heinonen (1984, 128) näyttää olettavan, että klienteilla on ylipäättään vain yksi vaihtoehto, sopeutua sosiaalityöntekijän vaatimukseen elämäntavasta. Tässä hän on yhtä lineaarinen (yksisuuntainen) kuin Habermas (1981), joka toteaa, että ns. systeemimaaailma (julkinen valta) *koloniso*i ns. elämämaailmaa (arjen järjestelmiä). Heinonen toteaa, että sosiaalityön valtasuhteessa sosiaalivaltion professionaalinen henkilökunta *pyrkii saamaan ja saakin* tahtonsa läpi asiakassuhteessa (normaalistamaan palkkatyöläiset ja sanktioimaan niitä, jotka ovat tähän haluttomia tai kyvyttömiä). Tässä Heinonen tulee olettaneeksi, että (a) on olemassa *yksi* sosiaalityöntekijöiden tahto, joka (b) on *sama* kuin hänen toteamansa sosiaalityön yhteiskunnallinen funktio, ja että (c) sosiaalityöntekijät *saavat* tahtonsa *läpi*. Selitys on virtaviivainen, mutta sosiaalityö on ristiriitaisempaa.

Giddens (1984, 152–153) tarkastelee *valtaa vastavuoroisina suhteina*. Hänelle valta merkitsee toimijan kykyä taata seurauksia, joita toinen toimija toiminnallaan toteuttaa. Tämä voidaan tehdä ”toimimaan velvoittamisen” (fyysisen pakon) tai resurssien ”käyttöön oikeuttamisen” (suosittamisen) kautta. Valta toteutuu vakiinnutettuina yhteiskunnallisina toimintakäytäntöinä, joissa uusinnetaan autonomian ja riippuvuuden suhteet. Mutta Giddens huomauttaa, että *valtasuhteet ovat aina kaksisuuntaisia, jopa silloinkin, kun yhden toimijan tai osapuolen valta toiseen toimijaan tai osapuoleen verrattuna on minimaalinen*.

Toimintaan velvoittamisessa (fyysisessä pakossa) meillä on sosiaalityön

asteittain kovenevien välineiden ”kova” ääripää, resurssien käyttöön oikeuttamisessa (suostuttelussa) taas niiden ”pehmeä” ääripää.

Sosiaalityöntekijällä on käytettävissään ohjaus, neuvonta, suostuttelu, resurssien tarveharkinta ja pakkokeinot. Onko klienteillä muuta mahdollisuutta kuin sopeutua ennemmin tai myöhemmin?

Pirjon tapauksessa Kerttu ja hänen työparinsa tavallaan ”opettavat” klientille miten julkisuuskyvyn alapuolella voisi elää, ja koettavat tukea tällaisen toiminnan voimavaroja. Pirjo taas koettaa tavallaan ”opettaa” miten hänenlaistensa ihmisten kanssa pitää menetellä. (Näin myös Pekka ”opettaa” omaa sosiaalityöntekijäänsä). Syntyy tilanne, jossa molemmilla osapuolilla on opittavaa. Tällaiseen vastavuoroiseen asetelmaan ovat lineaariset (yksisuuntaiset) selitysmallit liian yksinkertaisia. Kuvassa on paljon toimijoita ja paljon tahtoja. Pirjon ”tapauksessa” on *sosiaalisten verkostojen* puolella Pirjo, lapset, Matti, biologiset isät, naapurit, mahdollisesti muitakin tilanteen kannalta merkityksellisiä henkilöitä. *Viranomaisverkoston* puolella on sosiaalitoimisto, vastaanottokoti, poliisi, koulu, asuntovirasto. Pekan ”tapauksessa” on sosiaalisten verkostojen puolella Pekka, äiti, Pekan isä, mahdollisesti muitakin. Viranomaisverkoston puolella on sosiaalitoimisto, äidin sairaala, tavoiteltuina työvoimatoimisto tai koulutusyksikkö, asuntovirasto.

Pulmatilanteiden ratkonnassa syntyy – klienttien aloitteesta tai viranomaisten aloitteesta ja näiden yhdistelmänä – yhteisasiakkuusrakennelmia, joissa *viranomaisverkosto kohtaa sosiaalisen verkoston ”ongelman määrittämässä systeemissä”*. Tapauskohtaiset kokoonpanot vaihtelevat ja muuntuvat. Kun viranomaisverkosto ja sosiaalinen verkosto kohtaavat konkreettisten henkilöiden kautta, syntyy *näiden verkostojen vaihtoa toteuttava järjestelmä – rajasysteemi*. Se on järjestelmä, joka muodostuu vaihdettaessa resursseja, informaatiota jne. *julkisen vallan ja kansalaisyhteiskunnan verkostojen välillä*. Rajasysteemit ovat se konteksti, jossa tapahtuu Giddensin kuvaama vallan vastavuoroinen asetelma, tai ”keskinäinen opettaminen ja oppiminen”. (Ks. lähemmin Arnkil 1990, 1991a).

On siis yksinkertaistavaa väittää, että sosiaalityöntekijät pyrkivät tekemään klienteistä ”konformeja protestanttisia raatajia” – ja saavat tahtonsa läpi¹. Sosiaalityöntekijöidenkin orientaatiot vaihtelevat. Jotkut ovat raadannan kannalla, toiset eivät (ks. Laurila 1990 ja luku 5 tässä raportissa). Sosiaalityöntekijät voivat toden teolla pyrkiä tukemaan klienttejä löytämään *omia ratkaisuja* elämänstrategioihinsa. Mutta sosiaalityöntekijät toimivat julkisuuskentässä, ja kansalaisten toiminnan ylittäessä yhteisön toleranssirajan, heidän on kontrollivelvoitensa pohjalta tehtävä jotain. Sosiaalityön on osoitettava professionaalista suorituskykyisyyttä, silloitettava omat orientaationsa, klienttien ilmaiset toiveet ja julkiset odotukset.

¹ Väite myös implikoi, että klientit ovat ”vastustuskyvyttömiä”.

Jay Haley (1980) on käsitellyt mielenkiintoisella tavalla *omien ratkaisujen, auttamisen ja kontrollin subdettä*. Hän pohtii terapiatyötä. Hän asettaa vastakkain terapian ja sosiaalisen kontrollin. Terapian tehtävänä on Haleyn mukaan edistää klienttien omien, yllättävien ratkaisujen löytymistä – asettumatta kompetentiksi klienttien elämänratkaisuissa. Terapeutti ei Haleyn mielestä halua klientin tulevan konformiksi, vaan löytävän ratkaisuja, joita terapeutti ei ollut edes huomannut ajatella. Tämä merkitsee *toiminnan ennakoimattomuuden rohkaisemista*. Sosiaalisen kontrollin työntekijällä on Haleyn mielestä vastakkainen päämäärä: ”Hänen tehtävänsä on vakaannuttaa ihmiset yhteisöjä varten. Täten hän *pyrkii vähentämään ennakoimattomuutta*. Hän haluaa ihmisten käyttäytyvän odotettavilla tavoilla, niin kuin muut yhteisössä niin, ettei kukaan häiriinny heistä. Hän ei etsi muutosta ja uutta käyttäytymistä, vaan pikemminkin vakautta ja sitä etteivät kansalaiset valittaisi”. (Haley, emt., 54, korostus lisätty). Rajoittava kontrolli todella lisää ennakoitavuutta. Neljän seinän sisään laitetun toimintaa voidaan ennakoida melko hyvin.

Haley näyttäisi ”tuomitsevan” sosiaalitoimistojen kontrollivelvoitteilla varustetut sosiaalityöntekijät säilyttäjiksi, vakauttajiksi, konformismin agenteiksi. *Väitän, että auttaja-kontrollantti -sosiaalityöntekijän tilanne on ristiriitaisempi*. Samalla kun sosiaalityöntekijät pyrkivät lisäämään klienttien toiminnan ennakoitavuutta (yhteisöjen häiriöttömyyttä), heidän tiensä tähän on – rajoittavan kontrollin ohella – klienttien omaehtoisen toiminnan tukeminen, so. ennakoimattomuuden lisääminen. *Auttaja-kontrollantti -sosiaalityöntekijän pulma onkin: miten lisätä kontrolloitua, hallittua, ennakoimattomuutta, ”sallittua omaehtoisuutta”*. Tavaltaan sosiaalityöntekijän on opittava erilaisuutta (klientin ”maailman” erilaisuutta) ja opetettava samanlaisuutta (yhteisön sietokyvyn rajoihin sopeutumista).

Pyrkinessään lisäämään *hallittua ennakoimattomuutta* sosiaalityöntekijät joutuvat etsimään klienttien *omaehtoisuuden resursseja*. Niiden pääasialliset etsintälähteet ovat (a) *klienttien arjessa ja (b) viranomaisverkostossa*. Klienttien arjesta etsitään sosiaalisen tuen ja kontrollin yhteisöjä, sosiaalisia verkostoja sekä mielekästä (lue: sosiaalistavaa) toimintaa. Viranomaisverkostosta haetaan specialisoitunutta tukea klienttien voimavaroille. Tulemme sosiaalityön ”klassiseen kysymykseen”: *miten yhtäältä mobilisoida klienttien voimavarat ja toisaalta mobilisoida voimavaroja tukevia palveluja heidän ulottuvilleen*. Vastassa on kaksi paradoksiasetelmaa: (1) arjen voimavarat muuttuvat yhteiskuntakehityksessä – ja viranomaisaktiivisuus myös murentaa niitä, ja (2) viranomaisverkoston mobilisointi ongelmanratkaisuun tuottaa uudentasoisia ongelmia.

Sosiaalityö ja arjen voimavarat

Klientin on päästettävä työntekijä arkeensa. Privaattia on raotettava siinä määrin, että työntekijä voi löytää voimavaroja, joita tukea, perusteita

resurssien (rahan, työajan, oheispalvelujen) mobilisoinnille. Samalla Klientin on kuitenkin vältettävä tuottamasta informaatiota, joka voisi olla kompromentoivaa, johtaa pakkotoimiin. Työntekijän kanssa on voitava muodostaa luottamussuhde, suhde, jossa työntekijä luottaa klientin mahdollisuuksiin- ja klientti työntekijän ammattitaitoon ja hyvään tahtoon. Tämä edellyttää *avautumista, henkilökohtaisen subteen muodostamista*. Klientin pitäisi siis kyetä sijoittamaan sosiaalityöntekijä ”elämänsä henkilökohtaiseen projektiin” (vrt. Giddens (1990). Paradoksi on siinä, että *vastavuoroinen subde pitäisi kyetä muodostamaan viranbaltijaan, jolla on voimakkaat kontrollivaltuudet ja -velvoitteet*. (Sosiaalitoimistojen) sosiaalityöntekijät ovat ammattikuntana tässä aivan erityislaatuisessa asemassa – rinnasteisena ehkä MT-yökkösiä kirjoittavat lääkärit. Näillä valtuuksilla varustetun sosiaalityöntekijä -ammattikunnan muodostuminen on mahdollistanut rinnakkaisten ammattikuntien vapautumisen pakkokeinoista, ja vapaaehtoisin keinoin pohjautuvien menetelmien ja klienttivalikoinnin kehittelyyn toimipisteissään. Samalla sosiaalityöntekijät ovat yhä tiiviimmin tekemisissä tuen ja pakon ristiriitansa kanssa.

Klientit joutuvat siis päästämään sosiaalityöntekijät arkeensa. Mutta mihin paikkaan? Sosiaalityöntekijä voi pyrkiä ennen muuta tukeen – ja tuenantajan positioon, mutta klientti voi kokea hänet ennen muuta kontrollantiksi. Näin voi käydä erityisesti näyttötilanteissa (vrt. Pirjo). Voi olla, että ”kauneimmatkin” tueksi tulkitut asiat tulevat tulkituiksi tarkkailuksi pakkokeinoja pohdittaessa. (Esim: ”Kun on osoitettavissa, että äiti työskentelee ongelmiansa hallitsemiseksi... voidaan harkita lasten palauttamista kotiin”, kuten muuan koulutettava ehdotti Kertulle mainitsemasani joulukuun -90 koulutustilaisuudessa). ”Elämän henkilökohtaisen projektin” erääksi tehtäväksi muodostuu pitää kontrollantit loitolla. Sosiaalityöntekijät taas saattavat pyrkiä lähemmäs. Jos he epäröivät pakkokeinojen käyttöä, he haluaisivat ehkä löytää asioita, joita tukea. Jotta niitä löytyisi, tarvitaan arjen ja ehkä elämänhistoriankin luottamuksellista avaamista. Sieltä taas saattaa löytyä seikkoja, jotka heilauttavat sosiaalityöntekijän arviot pärjäämättömyys-tulkintojen puolelle. Auttaja voi kääntyä kontrollantiksi. Niinpä klientin saattaa olla viisasta tuottaa vain niukalti informaatiota. Tällä voi ehkä välttää työntekijän kääntymisen pakkokeinoihin, mutta samalla voi ehkäistyä sellaisten asioiden käsittely, jotka olisivat tärkeitä auttamisen kannalta, tuen alueiden löytämiseksi.¹

¹ Voi myös syntyä kiihdytystilanne: Saadakseen (hyvää tarkoittaen) informaatiota klientin arjesta sosiaalityöntekijä pyrkiä lähemmäs, yrittää avata privaatin ovia. Pitääkseen työntekijän loitolla kompromentoiviksi ehkä tulkittavista asioista klientti kaventaa ovenrakoa privaattiin. Sosiaalityöntekijä lisää ”paukkuja” privaattiin pääsemiseen (mahdollisesti myös läheteiden avulla, hakemalla liittolaisia arjen tutkimiseen). Klientti vastaa lisäämällä omia paukkujaan. Vastassa voi olla tilanne, jossa klientti tulee tulkituksi yhteistyöhaluttomaksi ja/tai -kyvyttömäksi, mikä kääntyykin perusteluksi pakkokeinojen käytölle, ruokkii tulkintaa ”suurista kätketyistä ongelmista” piiloitellussa privaatisa.

Arjen voimavarojen tukemisen eräs paradoksi onkin, että se tulee sosiaalityössä viranhaltijalta, jolla on kontrollivelvoitteet, klienteille, jotka eivät ehkä hevin saa tukea muilta professionilta. (Nämä kun ovat kiireisiä asiakasjonojensa purkamisessa, eivätkä ehkä ole muutoinkaan halukkaita ”motivoitumattomien” klienttien käsittelyyn). ”Palveluhenkisen” sosiaalityön keskeinen motiivointikeino on uhka.¹ Pakkokeinojen mahdollisuus heijastaa varjonsa kaikkeen – ja määrittää sosiaalityöntekijän erityislaatuisen position niin klienttien elämässä kuin viranomaisverkostossakin.²

Paradoksi saa muodon: *sosiaalityö auttaa omatoimiseen suoriutumiseen silloin kuin muut eivät auta – viimekädessä pakottamalla klientti hakemaan vapaaehtoispuhjaista apua.*

Toinen paradoksi on, että klientit eivät välttämättä odota sosiaalityöltä niitä asioita, joita se sosiaalityönä tarjoaa – ja kuitenkin sen pitäisi olla vakuuttavaa palvelua. Sihvon (1990a, 147) mukaan väestö odottaa sosiaalihuollosta ennen kaikkea konkreettista apua ja hoitoa (71 %) sekä informaatiota (64 %). Selvästi vähemmän odotetaan tarveharkintaan perustuvaa taloudellista tukea (27 %) ja vähiten immateriaalista apua esimerkiksi yksinäisyyden ja turvattomuuden ongelmiin (23 %). Vajaa puolet väestöstä arvioi, että sosiaalihuolto voi auttaa lasten kasvuun ja kehitykseen liittyvissä pulmissa tai päihdeongelmissa. Sosiaalihuollolta (johon sosiaalitoimistojen sosiaalityö luetaan) odotettiin siis enimmäkseen muuta kuin millaiseksi sosiaalityö usein tavoitteissa kuvataan (”varsinainen”, professionellia harkintaa edellyttävä tarveharkintainen ja immateriaalinen työ versus ”merkonomityö”).

Sosiaalityön eräs metodinen johtolanka on ”omatoimistaminen”, ts. ammatillinen työntekijä etsii ja löytää klientin resursseja, joita tukemalla hän lisää tämän toimintakykyisyyttä. Klientti ei välttämättä ole hakemassa omatoimistamista, vaan ”konkreettista apua ja informaatiota”. Palveluhenkisen sosiaalityö voi joutua asetelmaan, jossa se – vastatessaan klientin palvelupyyntöön – tekee asioita klientin puolesta, ja näin rajoittaa omatoimisuutta. Omatoimistava työ taas voi joutua ”torjumaan” puolesta tekemisen pyyntöjä, ja näin tarjoamaan ”palveluhaluttomuutta”. Materiaalinen apu tarjotaan muodossa, jossa klientti joutuu itsekin aktiivisesti toimimaan tilanteensa muuttamiseksi, ja oheen saatetaan tarjota immate-

¹ Kertun työpäivässä (ks. luku 1) oli episodi (klo 14.40–15.20), jossa miesklientti vetoaa saadakseen lapsensa pois lastenkodista. Hän kertoo avovaimon irtisanoneen asunnon. Kerttu muistuttaa, että huoltosuunnitelman mukaan avopuolisoiden piti hoitaa lasta yhdessä. ”Nythän se on (huoltosuunnitelmaan vetoaminen/EA) turhaa, kun asunto on irtisanottu”, sanoo klientti. ”Tarkoitatteko, että soinoitte irti, jotta saisitte lapsen vastaanottokodista”, kysyy Kerttu kärjekkäästi. Klientti myöntää alistuen. ”Toi ei kuullosta hyvältä, Jos muistelet huoltosuunnitelmaa. Minkä kaiken pitäisi muuttua ja että tempup ei auta”, sanoo Kerttu suostumatta klientin lisävetoomuksiin.

² Totesimmekin projektissamme sosiaalityön erääksi keskeisimmäksi keinoksi ”supportiivisen uhkailun”.

rialista apua (jota Sihvon tulosten mukaan harvoin haetaan). Klientin omatoimistaminen voi tuoda asetelmaan ehtoja: tukitoimet ja resurssit ovat tarjolla mikäli klientti toimii niin tai näin (omatoimisesti). Tällainen asetelma saattaa olla hyvinkin perusteltu monissa tilanteissa, mutta ”palveluhenkisyyteen” se tuo oman värityksensä, ikään kuin vastahakoisien palvelemisen. Kysymys on ongelmanmäärittelystä: ottaako sosiaalityö klientin määritelmän sellaisenaan, vai ryhtyykö se sitä muokkaamaan. Sosiaalityön esittely ehtoja asettamattomana yleispalveluna voi luoda odotuksia ja määrittämiä, joita asiointi virastolla ei sitten täytäkään. Klientti ja työntekijä joutuvat uudelleenmäärittelytyöhön. Palveluimago ikäänkuin työstetään uudelleen asiointikäynneillä. Palvelevan sosiaalityön paradoksaaliset vaihtoehdot ovat joko *ehtoja asettamaton palvelu, jonka äärimuoto on omatoimistamisen kannalta pulmallinen ”puolesta tekeminen”* tai *ehtoja asettava sosiaalistaminen, jonka äärimuoto on klientin ongelmanmäärittelyn uudelleenmuokkaus ammattilaisen näkökulmasta*.

Hedelmälliseen ”omatoimistamiseen” ei päästäne, ellei se ole klientin ja työntekijän yhteinen määrittely palvelusta. Asiointiongelmissa ja tarvittavien toimien luonteesta voidaan joutua määrittelykiistoihin. Kiistat taas voivat johtaa *eskaloituviiin, kiihtyviin rakenteisiin työskentelysuhteissa* ja sitä kautta mm. pulmallisiin liittoutumarakenteisiin. Kommunikaatiorakenteiden tutkimuksessa (alunperin Bateson 1972, sittemmin mm. Selvini Palazzoli ym. 1978; kokoavasti suomenkielellä mm. Wahlström 1988) on kommunikaation eskaloituvia rakenteita kuvattu *symmetrisen ja komplementaarisen kiihdytyksen* asetelmina. Symmetrisessä kiihdytyksessä rakenteen molemmat osapuolet (jos yksinkertaistamme osapuolet aluksi kahteen) pyrkivät säilyttämään keskinäisen suhdemäärityksensä symmetrisenä, ”tasavertaisena”. Kun toinen osapuoli osoittaa voimaa, määrätietoisuutta, kyvykkyyttä tms., ja asetelma uhkaa käydä tai käy epäsymmetriseksi, toinen osapuoli lisää vastaavasti voimaa, kyvykkyyttä jne. Mikäli aluksi ylempään positioon päässyt osapuoli vastaa lisävoimalla, voi kiihdytysrakenteen piirtyä esiin: toinenkin tekee niin. Eskalaatio voi johtaa kärjistyneisiin asetelmiin ja yhä lujempiin voiman osoituksiin. Molemmat osapuolet saattavat voimaansa lisätäkseen hakea liittolaisia, jolloin voi muodostua pulmallisia asetelmia, liittoutumia kolmatta osapuolta vastaan. Symmetrinen kiihdytys voi syntyä klienttisuhteessa, jossa työntekijä ja klientti ”kilpailevat” ongelmanmäärittelystä ja lisäävät voimaa saadakseen oman määrityksensä vallitsevaksi. He voivat myös hakea liittolaisia – ja hankala monen toimijan kuvio voi muodostua ”joukkuejaon” pohjalta. Komplementaarinen kiihdytys muodostuu tilanteessa, jossa toisen osapuolen voiman, kyvykkyyden jne. osoitus johtaa toisen vetäytymiseen voimasta ja kyvykkyydestä, avuttomuuden lisääntymiseen. Toisen yrittäessä saada tilanteeseen kyvykkyyttä osoittamalla lisää määrätietoisuutta tms., kyvyttömämpi osapuoli tulee vielä kyvyttömämmäksi. Tuskastunut kyvykäs osapuoli voi hakea liittolaisia kyvykkyyden aikaansaamiseksi, ja kyvyttömämpi osapuoli voi hakea liittolaisia kyvykkyyden aikaansaamiseksi, ja kyvyttömämpi osapuoli voi hakea liittolaisia kyvykkyyden aikaansaamiseksi, ja kyvyttömämpi osapuoli voi hakea liittolaisia kyvykkyyden aikaansaamiseksi.

Ehkäpä symmetriset kiihdytykset ovat lähellä sosiaalityön *uhkatilanteissa, voimanosoituksen asetelmissa*, pakkokeinojen ollessa esillä tilanteen kontrolloimiseksi. Palauttaakseen symmetrian (esim. oman määrittäytöksensä elämäntavastaan) klientit joutuvat lisäämään voimaa (jotka voidaan tulkita koveneviksi ”tempuiksi”) ja klienttien toiminnan rajoittaminen taas edellyttää lisävoimaa ja ehkä liittolaisia kontrolloivalle puolelle. Komplementaariset kiihdytykset ovat ehkä lähempänä *palvelupyynnötilanteissa*, joissa klientti kääntyy sosiaalityön puoleen ja viestittää, ettei kykene löytämään ratkaisua elämänsä senhetkiseen pulmaan ilman työntekijän kyvykkyyttä. Jos työntekijä ”hyväksyy” tämän määrittäytöksensä, muodostuu pohja asetelmalle, jossa klientti tulee määrittäytöksensä kyvyttömäksi elämänsä ratkaisuisissa ja työntekijä taas kyvykkääksi niissä. ”Puolesta tekevä” palvelu voisi merkitä komplementaarista kiihdytystä, klientin neuvottomuuden lisäämistä.¹

Arjen voimavaroja etsivän sosiaalityön paradoksi saa siis myös muodon:

Sosiaalistava sosiaalityö joutuu klienttisuhteissa määrittämään uudeleen ”palveluhenkisyiden”, *toteamaan ehtoja asettamattoman palvelun ehdot*.

Olettakaamme, että sosiaalityöntekijä pyrkii välttämään pakkokeinoja ja panostamaan tukeen – ja saa kuin saakin aikaan luottamussuhteen (jota uhka kuitenkin väistämättä sävyttää). Mitä hän tukee? Välttääkseen pakkokeinot hänen on löydettävä sellaista tuettavaa, joka auttaa klienttejä ratkomaan pulmiaan ei-julkisesti (yhteisöä häiritsemättä, kuten Haley asian ilmaisee). Hänen olisi siis löydettävä resursseja sellaisten kansalaisten normalisointiin, joilla ei elämässään ole *palkkatyön normalisoivaa tekijää*. (Tässä yhteydessähän puhun sosiaalityön marginalisointitoimivuudesta. Normalisointi on pulma myös palkkatyöläistoimivuudessa, mutta ehkäpä erityisesti – ainakin erityislaatuoisella tavalla – sosiaalivaltio-kansalaisten kanssa toimittaessa).

¹ Pekan äiti hakee palveluja sosiaalityöntekijältä. Hän ilmaisee jaksamattomuutensa ja neuvottomuutensa. Työntekijä ajautuu asetelmaan, jossa hän koettaa osoittaa kyvykkyyttä perheen asioiden järjestämisessä – ja äiti odottaa häneltä lisää tällaista vanhemmuuskompetenssia. Työntekijä ei kuitenkaan ole kovin suurella innolla mukana, joten äidin on ehkä pidettävä tämä vireillä mm. lisää neuvottomuutta ilmaisemalla. Jatkamalla tällaisesta määrittäytöksestä (äiti kyvyttö, työntekijä kyvykäs vanhemmuuden toteuttamisessa), työntekijä voi joutua syvemmälle komplementaariseen asetelmaan. Pekka ei hae palveluja, vaan joutuu tahtomattaan työskentelysuhteeseen työntekijän kanssa. Työntekijä osoittaa määrätietoisuutta Pekan elämäntavan organisoinnissa, ja Pekka vastaa omalla tavallaan palauttaakseen tilanteen symmetrian, elämäntapansa suvereenin määrittäytämisen. Hän ei ota työntekijän neuvoja tai lujempia toimia onkeensa eikä ”itsenäisty” odotetulla tavalla. Symmetrinen kiihdytys voi olla hyvällä alulla.

Sosiaaliset verkostot

Yksi resurssien etsinnän alue on ollut *sosiaaliset verkostot*. Tällä on sosiaalipoliittinen perinteensä yhdyskuntatyössä (Suomessa erityisesti 70-luvulla) sekä terapeuttinen perinteensä verkostoterapiassa, joka on tulossa Suomeen (lähinnä Ruotsista) 90-luvulla. Risto Eräsaari epäilee verkostoihin kääntymisen tuloksellisuutta. Hän toteaa (1989, 92), että jälkiteollisessa sivilisaatioissa elämänyhteydet eriytyvät, eikä sosiaalityön projekti voi nojautua siihen, että se voi osoittaa automaattisesti toimivia uudelleen-sosiaalistumisen ja integraation väyliä. Tai toisin sanoen: Sosiaalityö saa sellaisia ”yhteystyön” tehtäviä, jossa sen on kudottava sellaisia elämänyhteyksiä, joita yhteiskunnallistumiskehitys repii rikki (R. Eräsaari 1983b). Sipilä (1979, 1985) korostaa sosiaalista tukea ja kontrollia tarjonneiden yhteisöjen murenemista, ja sosiaalivaltion levittäytymistä ottamaan yhteisöjen paikkaa. Paradoksaalinen seuraus on, että mitä toimeliaampi sosiaalivaltio on sosiaalisen tuen ja kontrollin tehtävissä, sitä varmempaa on yhteisöjen mureneminen. (Tavallaan voitaisiin puhua komplementaarista kiihdytyksestä uudella systeemitasolla: yksi – sosiaalivaltion palvelujärjestelmä – tulee kyvykkäämmäksi, toinen – sosiaaliset verkostot – tulee kyvyttömämmäksi). Hirsch (1985) puhuu läpikapitalisoinnista, markkinasuhteiden laajenemisesta, joka työntää syrjään yhteisölliset siteet – tuottaen valtion tunkeutumisen yhteisöjen tilalle. Läpikapitalisoinnin vastinpari on, Hirschin mukaan, läpivaltiollistuminen. Beck (1986) puhuu markkinakehityksen ja sosiaalivaltion toimeliaisuuden yhteisvaikutuksesta, joka edistää individualisoinnista, perinteisten yhteisöjen merkityksen vähenemistä. Lehtonen (1988, 1990) toteaa, että ajatus hyvinvointivaltioprojektin jatkamisesta yhteisöihin tukeutuen näyttää ajatusvirheeltä. Yhteisöllisyyden suunnasta ei ole odotettavissa sitä voimavaraa, jota kriisiin ajautuva hyvinvointivaltioprojekti etsii.

Mm. Noro epäilee yhteisöjen katoamisteesiä yksinkertaistavaksi. Hän arvioi (1989, 3–4) Beckin ylikorostavan yhteisöjen rapautumista ja aliarvoivan *uusien yhteisöjen* muodostumista.

Lähemmin tarkastettuna osoittautuu, että ruotsalainen verkostoterapia ja suomalainen yhteisödebatti puhuvat eri asioista. Käsitteet tosin sekoittavat usein. Lehtonen (1990) tarkastelee seikkaperäisesti *yhteisöjä* ja toteaa, että yhteisökäsitettä käytetään huolimattomasti. *Sosiaaliset verkostot* ovat eri asia. Yhteisöt ovat katoamassa, sosiaalisten verkostajien merkitys voi olla jopa kasvamassa. (Ks. lähemmin Arnkil 1991b).

Etsiessään klienttien tueksi voimavaroja sosiaalityöntekijä voi kiinnostua sosiaalisista verkostoista – ja olla valmis vaikkapa pragmaattisesti katsomaan mitä sieltä löytyy. Ehkäpä perhe-, suku- tai ystäväverkostoista löytyisi tukea klientin *omille ratkaisuille, jotka olisivat ei-julkisen ongelmanratkonnan piirissä, ballittua ennakoimattomuutta?* Sosiaalityöntekijä joutuu paradoksaaliseen asetelmaan suhteessa klienttien odotuksiin. Mikäli Sihvon (1990) tuloksiin nojaututaan, klientit odottavat sosiaalityön-

tekijöiltä ennen muuta konkreettisia asioita – rahaa, palvelujen välittämistä jne. He odottavat työntekijän olevan kompetentti tässä. Sosiaalisten verkostojen suuntaan kääntyvä sosiaalityöntekijä taas joutuu ilmoittamaan olevansa inkompetentti vallassaan olevilla keinoilla, tullessa virastokeinojensa tien päähän, tarvitsevansa klientin apua voimavarojen etsimisessä. *Siis ”inkompetentti palvelubenkisyys”* – jota pitäisi toteuttaa professionalismin näytön paineissa.

Klientti ja sosiaalityöntekijä ovat vaihtokauppatilanteessa. Jos klientti auttaa sosiaalityöntekijää löytämään arjen voimavaroja, työntekijä voi auttaa häntä suoriutumaan ilman pakkokeinojen käyttöä. He ovat yhteisnäytön tilanteessa. Ovi arjen verkostoihin, klientille merkityksellisiin suhteisiin voi aueta.

Pakkokeinojen uhka ei liene ainoa tie arjen voimavarojen lähteille. Klientti ja työntekijä voivat auttaa toisiaan myös ”tahdonmukaisuuden” olosuhteissa. Jos työntekijä ilmoittaa olevansa ”virastokeinoilla” tiensä päässä, avuton, klientti voi tulla hänen avukseen – auttaa työntekijää auttamaan. Tällaista *neuvottomuuden julistamista* käytetäänkin esim. perheterapiassa (ks. esim. Selvini Palazzoli ym. 1986). Sosiaalitoimistojen sosiaalityötä sävyttää kuitenkin pakkokeinojen olemassaolo, mandaatti niihin. Kysymys on äärimmäisessä muodossa neuvottomuudesta käyttäkö vai ollako käyttämättä pakkokeinoja. Klienttiä pyydetään apuun tässä.

”Toiminnallistaminen”

Arjen voimavaroja etsitään myös *toiminnallistamisesta*. Marja Järvelä (1989, 124) toteaa, että toiminnallistamisen strategia tähtää palkitsemiseen suorituksen pohjalta. ”Toiminnallisuus on (...) muuta kuin palkkatyön järjestysperiaatteen sanelemaa toiminnallisuutta. Se voisi parhaiten lähteä syrjäytyneiden omista resursseista, mahdollisuuksista ja tarpeista”, kirjoittaa Järvelä.

Miten Pekka toiminnallistetaan? Häntä ei näytä kiinnostavan se, mitä sosiaalityöntekijä ehdottaa. Työntekijä voisi tietysti koettaa ”palkitsemista suorituksen pohjalta”. ”Toiminnallistuksessaan” Pekka olisi tavallaan töissä sosiaalivirastolla – saaden sieltä palkkioita aktiivisuudestaan. Tosin Pekka on oikeutettu toimeentulotukeen muutoinkin eikä häntä välttämättä kiinnosta tarjottu toimeliaisuus. Kääntöpuolena on ”sanktiointi suorittamattomuuden pohjalta”. Sitä työntekijä on jo yrittänyt – kehnolla menestyksellä.

Mikä olisi syrjäytyneiden tarpeista lähtevää ja vetovoimaista? Luulen, että sellaista pohtiva sosiaalityökin on paradoksaalisessa tilanteessa:

Sunesson (1981, 1985) kertoo tukholmalaisesta projektista, jossa erään sosiaaliviraston sosiaalityöntekijät ’astuivat ulos virastosta’ ja ryhtyivät organisoimaan päivätoimintaa. He havaitsivat, että alueella oli paljon samojen pulmien raskauttamia klienttejä, jotka aikaisemmin oli otettu vastaan yksilöittäin. Oli esim. useita yksinäisiä mielenterveyspalvelujen

tarvitsijoita, jotka jäivät palveluja paitsi. Sosiaalityöntekijät ryhtyivät järjestämään kerholuonteista toimintaa, klienttien omilla ehdoilla, ja tulokset olivat rohkaisevia.

Sunessonilta jää kuitenkin havaitsematta tulosten tavaton paradoksaalisuus: *mielen terveyspalvelut jäivät edelleen koskemattomiksi*. Kaikki se omaehtoinen toiminta, minkä sosiaalityö järjestää jonkun ensisijaispalvelun toiminnan rajoittuneisuuden komplementiksi, uusintaa niiden järjestelmien rajoittuneisuuden. Sama koskee myös "toiminnallisuuden" järjestämistä *kansalaisyhteiskunnan alueella* (järjestötoiminnassa jne). Kansalaisyhteiskunnan itseorganisoitumisen muodot saavat tilalleen julkisen vallan organisoimaa päivätoimintaa. *Mitä toimeliaampi sosiaalityö on tämän alueen organisoinnissa, sitä diskriminoivampia voivat olla kansalaisyhteiskunnan organisaatiot.* (Urheiluseurat voivat keskittyä kilpailijamateriaalin seulontaan, raittiusyhdistykset raittisiin, nuorisjärjestöt kiltteihin nuoriin, harrastajapiirit puoli ammattilaisiin jne.).

Mikäli mielekkään toiminnan organisointi jää sosiaalityöehtoiseksi, teesi kansalaisyhteiskunnan "tyhjentyemisestä" todentuu, ainakin marginaaliväestön osalta, ja sosiaalityö saa kasvavia odotuksia suorituskykyisydestään häiriönhallinnassa.

Toiminnallistamisen paradoksi onkin: *arkea toiminnallistava ja organisoiva sosiaalityö voi ehkäistä tai murentaa hakemiaan arjen itseorganisoitumisen muotoja.*

Toinen paradoksi on siinä, että *toiminnallistaminen edellyttää motiiveja ja kulttuurisia taitoja, joiden puuttuminen voi syrjäyttää kansalaisia tästä syrjäytymistä vastustavasta toiminnasta.* Risto Eräsaari kirjoittaa (1987c, 53): "Sosiaalisten suhteiden järjestämisestä näyttää tulevan lupaa uusi sosiaalivaltion ongelmia paikkaava ja palvelujärjestelmiä täydentävä keino. Voi olla kuitenkin niin, että tämä strategia vain vähentää ihmisten subjektiivisesti kokemaa vapautta ja toisaalta suvaitsevaisuutta. Se voi olla myös 'syrjäyttävää' ja 'leimaavaa' siinä mielessä, että *'uuden sosiaalisen kansalaisuuden'* ehtojen täyttämiseen kuuluu ehdoton itsensä antaminen yhteiseen käyttöön. Tähän ei kaikilla ole halua eikä riittäviä tiedollisia ja kulttuurisia valmiuksia".

Sosiaalityö ja viranomaisverkosto

Mistä siis resursseja palkkatyön ulkopuolella olevien tukemiseen niin, että he löytävät omia ratkaisujaan, mutta jyrkät kontrollitoimet laukaisevan kynnyksen "alapuolella"? Eräs potentiaalinen alue on viranomaisverkostossa, klientin tueksi mobilisoitavissa olevissa palveluissa ja erityisosaamisessa.

Ensimmäinen pulma on siinä, että tuosta tuesta joudutaan kilpailemaan. Toinen on siinä, että se voidaan saada ongelmallisessa muodossa, viranomaisverkoston päällekkäisinä ja toisiinsa pulmallisesti lomittuvina interventioina.

Kilpailu tuesta johtuu ensinnäkin siitä, että jaettavana on rajalliset resurssit. Hyvinvointivaltion palvelupisteet ovat ruuhkautuneita. Ajanvarauslistat ovat täynnä, työntekijöitä ei ehkä ole riittävästi tai työmuodot ovat työvaltaisia ja "sitovat" henkilöstön, palveluja hakevien klienttien määrä kasvaa. On vaikea löytää lisää henkilökuntaa; naistyövoiman reservit on jo "mobilisoitu", vierastyövoiman tuonti "verbaalialoille" ei liene sekään ratkaisu.

Sosiaalityön klientit eivät ole kauttaaltaan kysytyintä työvoimaa, markkinaytimessä. Heidän tukemisensa ei ole kilpailukyky-projektin keskiössä. Marginaaliasemassa oleville klienteille tukea hakeva sosiaalityöntekijä joutuu – yhdessä klientin kanssa – "taistelemaan" huomiosta ongelmiin. Klientit voivat, kuten sanottu, auttaa sosiaalityöntekijöitä tässä. Mikäli heidän tilanteensa osoittaa "riittävää muttei liiiallista" avuttomuutta – siis viestin sekä neuvottomuudesta että voimavaroista – auttamisjärjestelmää voidaan irroittaa tukea.

Pulman ympärille muodostuva viranomaisverkosto voi muodostua klienttien aloitteesta (heidän hakiessaan palveluja järjestelmästä) tai viranomaisten aloitteesta (lähetetietä). Se voi myös muodostua aloitteellisuuden yhdistelminä. Viranomaisverkoston (tai "moniauttajajärjestelmän") muodostumisessa ei *sinänsä* ole mitään pulmallista. *Pulmallista on se, että joskus viranomaisverkosto juuttuu ongelmanratkaisuun.* Pulmat eivät ratkea, vaan ajautuvat toistuvaan kehään tai jopa pahenevat auttajien auttamisyryksistä. Kun muodostuu asetelma, jossa viranomaisten hyväkin tarkoittavat toimet ovat osa kehään ajautunutta ratkaisutoimintaa tai kiihtyviä kilpailuasetelmia, on mahdoton erottaa "alkuperäistä" ongelmaa, ja varsinkaan sijoittaa sitä vain klientteihin. (Ks. Imber-Coppersmith 1984, Reder 1984 ja Imber-Black 1988).

Luvussa 3.4. käsitellin *fordistisen palvelujärjestelmän* muodostumista. On muodostunut sektorijakoa noudattava, specialisoitunut järjestelmä, jonka ensisijaispalvelut tarvitsevat täydentäjäkseen viimesijaisen sosiaalityön. Sosiaalityö joutuu työnjaolisessa asemassaan vaikeaan tilanteeseen: sen pitäisi osoittaa suorituskykyisyyttä niiden klienttien kanssa, jotka on rajattu ulos ensisijaispalveluista tai joiden kanssa ensisijaispalvelut ovat pulmissa. Pekan esimerkki toi esiin yhden uuden ja pulmallisen klienttiryhmän, "postfordistisesti" syrjäytyvät nuoret aikuiset. Pirjon esimerkki toi esiin toisen; "uusperheet".

Sen ohella, että fordistinen järjestelmä on muodostunut *yksi* ongelmaisuu-
suuden pohjalta, se on muodostunut nimenomaan *ongelmaisuu-*
suuden pohjalta.

Fordistinen palvelujärjestelmä on muodostunut *vajaavuusperiaatteella*. Mikäli ihmisillä on puutteita tai vajaavuuksia, järjestelmästä löytyy specialisoituneisuutta niiden toteamiseen ja poistamiseen tai vähentämiseen. Puutteita ja vajaavuuksia voi olla terveydessä tai siihen liittyvissä elämäntavoissa, oppineisuudessa, työmotivaatiossa, urasuunnitelmissa, psyykkisessä toimintakykyisyydessä, elämönhallinnassa, vanhemmuu-

nessa, rahan käytössä – tai melkeinpä missä tahansa. Spesialistit kykenevät tunnistamaan ne konkreettisempina vajaavuuksina – ja arvoimaan onko heillä keinot vajaavuuksien poistamiseen. Vajaavuuskeskeinen näkökulma johtaa *lisävajaavuuksien* löytämiseen. Yksi vajaavuus johtaa toiseen, jolloin ensimmäistä ymmärretään paremmin.¹ Imber-Black (1988, 22–23) väittää, että vajaavuusnäkökulma liittyy kulttuurissamme vallitsevaan käsitykseen avun tarjoamisesta ja vastaanottamisesta. (Hän puhuu pohjoisamerikkalaisesta kulttuurista; uskon, että väite pätee meilläkin). Hänen mukaansa useimpiin auttajajärjestelmiin on juurtunut käsitys, että ongelman olemassaolo viittaa heikkouteen tai patologiaan ja usein useampienkin ongelmien olemassaoloon. Hän väittää, että ammattilaisten casekonferensseissa toistetut yleistävät tulkinnat sivuuttavat ihmisten voimavarat ja keskittyvät vajaavuuksiin. Esimerkiksi yksinhuoltajaperheitä tarkastellaan usein sen pohjalta mitä niistä puuttuu (toinen aikuinen) sen sijaan että tarkasteltaisiin voimavaroja. Tällaisilla perheillä katsotaan yleisesti olevan lisääkin ongelmia, jotka edellyttävät lisää auttajia – kun monesti tarvittaisiin vain enemmän taloudellisia resursseja ja perheen omien voimavarojen mobilisoimista. Imber-Black väittää, että sosiaalihuollon työntekijän mielikuva hyvin tehdystä työstä on usein kaikkien mahdollisten erikoistunutta palvelua edellyttävien ongelmien tunnistaminen ja läheteiden varmistaminen. Moniauttajailmiö tulee ymmärrettäväksi – perheiden monelle taholle suuntautuvien vetoomusten ohella – myös sitä kautta, että viranomaisverkoston näkökulmana on usein tunnistaa erityisongelmat ja kytkeä tarvittavat spesialistit mukaan.²

Pirjon perheen tapauksessa mahdollisia (tulkittuja) vajaavuuksia on monilla alueilla: Pirjon aikuisuudessa/vanhemmuudessa, Matin aikuisuudessa, molempien päihteiden käytössä, rahankäytössä jne., Mikon koulumotivaatiossa, tovereiden huomioinnissa jne.

Kutakin ongelma-aluetta varten on spesialisoituneet järjestelmät. ”Moniongelmaisuus” johtaa ”moniasiakkuuteen”. Kun klientin pulmien ratkointaan haetaan voimavaroja viranomaisverkostosta, riskinä on, että

¹ Eräässä koulutustilaisuudessa kuulin seuraavanlaisesta eskalaatiosta: opettaja kiinnitti huomiota tytön likaisiin ja riittämättömiin vaatteisiin talvella, sosiaalityöntekijä havaitsi asunomökinkin kelvottomaksi, äitiä ja isää painostettiin muuttamaan; kun ei tulosta tullut uhattiin huostaanotolla... äitiä yritettiin saada töihin tai vähintään työkykytestiin, isääkin töihin, äidin testaamisessa edettiin mielenterveystulkintoihin, isä uhkasi viranomaisia puukolla, perhe häädettiin mökistä, kieltäytyivät varatusta vuokra-asunnosta, huostaanotolle yhä suuremmat perusteet.... Tyttäreillä yhä likaiset vaatteet. Koulussa oli aina muuten mennyt hyvin.

² On kiinnostavaa, eikä ilmeisesti vailla merkitystä, että 80-luvun suomalainen *sosiaalityö-tutkimuskin* operoi pääasiassa vajaavuuksilla. Sosiaalityö oli yhdellä tai toisella tavalla puutteellista, virheellistä jne. Imber-Black (emt, 22) toteaa, että vajaavuusnäkökulma ohjaa usein palvelualojen koulutusohjelmia, työnhjausta ja työn arviointia. Näiden alojen työntekijät huomaavat saavansa osakseen enemmän arvostelua kuin tukea. Imber-Black toteaa, ettei ole yllättävää, jos näkökulma heijastuu asiakastyöhön. Arvelen, että iso osa ”ylhäältä alas” hallinnointiakin toimii vajaavuusperiaatteella: kentältä puuttuu jotain, siispä puuttuvaa ”jotain” pitää toimittaa sinne.

saadaan vajaavuusnäkökulmalla varustettu, yhä uusia vajaavuuksia löytävä kokoonpano. Tähän voi viedä myös se, ettei ruuhkautuneista palveluista saa irroitettua paneutumista, ellei osoita (pärjäämisen ohella) avuttomuutta, vajaavuuksia.

Syntyy tilanne, jota Reeder (1984) kutsuu ”moniasiakuudeksi”. Kuten Imber-Black (1988) huomauttaa, moniasiakkuudessa ei sinänsä ole mitään pulmallista. Käytännöllisesti kaikki hyvinvointivaltioiden kansalaiset asioivat monilla luukuilla. Pulmia syntyy, jos monen auttajatahon interventiot muodostuvat vaihtoehtoja rajoittaviksi toistoiksi tai kilpailurakenteiksi.

Pirjon tilanne ei (vielä?) ollut edennyt liittoutumarakenteeksi ja kilpailuksi. Aineksia oli. Mikon isä (Pekka) oli hakemassa huoltajuutta ja totesi, että Pirjo on kelvoton huoltaja. (Onko Pekka potentiaalinen ”Pirjo pärjäämätön- joukkueen jäsen?”). Lastenkodilla oli kaksi ’linjaa’: yksi osa työntekijöistä oli sitä mieltä, että Pirjo on selviytyvä ja että lapset voisi kotiuttaa. Toinen osa taas oli sitä mieltä, ettei lapsia voi kotiuttaa Pirjon pärjäämättömyyden vuoksi. Jälkimmäisellä kannalla olivat myös kodinhoitaja ja perhepäivähoitaja. (Osa lastenkodin henkilöstöstä, kodinhoitaja ja perhepäivähoitaja olivat siis potentiaalisia ’Pirjo pärjäämätön’ -joukkueen jäseniä?). Työpari ei ollut jakautunut kahtia. Tarjolla oli myös ’Pirjo pärjäävä’ -joukkue.

Etsiessään lisävoimavaroja viranomaisverkostosta klientti (ja sosiaalityöntekijä) joutuvat paradoksaaliseen tilanteeseen: *tueksi saadaan järjestelmä, joka on ensisijaisesti muotoutunut vajaavuuksien tunnistamiseen ja poistamiseen*. Klientti ja ’auttajatahojen’ eri osapuolet voivat joutua määrittelykilpailuun ongelmasta ja sen ratkaisutavoista. Ongelma alkaa elää uutta vaihetta, viranomaisverkostovaihetta, eikä se tällaisena ole ratkaistavissa yksilö- tai perhetasolla.

Imber-Black (emt., 22–23) toteaa, että kukin ongelman ympärille kytkeytynyt spesialistitaho puhuu omaa kieltään ja saattaa saada aikaan ongelmien pilkkoutumista. Klientti tai perhe saattaa tulla neljän eri spesialistin toimesta tulla määritellyksi yhtä aikaa hulluksi, sairaaksi, pahaksi ja lojaaliksi. Spezialistien yritykset puhua keskenän johtavat usein väärinymmärryksiin – ja voivat johtaa kilpailuun määrittelyistä ja määrittelijän asemasta. Asiaa mutkistaa se, että viranomaisten toimenkuvat ja mandaatit muuttuvat – usein klienteille tuntemattomilla ja selittämättä jäävillä tavoilla. Usein aiempi mandaatti ”kummittelee” uuden taustalla. (Vrt. köyhäinhoidollinen palkkatyöläistämistoimivuus uudemman marginaalisointitoimivuuden taustalla sosiaalityössä).

Vajaavuusnäkökulma edustaa fordistista toimivuutta: erikoistunutta, tehokasta ongelmien poistamista. Mutta paradoksi on siinä, että se tuottaa toiminnallisia ongelmia. Nämä ongelmat, mm. fordistisen järjestelmän hämmennys ja ruuhkautuminen Pekan ja Pirjon edustamien klienttiryhmiä kanssa ovat johtaneet myös uudenlaisen näkökulman etsintään: *voimavarojen* eikä vain puutteiden *etsintään sosiaalisista verkostoista ja viranomaisyhteistyöstä*.

Fordistista toimivuutta vastaa fordistinen taloudellisuus (spesialisoitunut ongelmanpoistaminen <→> nopea asiakasvirtaama). Ei ainoastaan

sosiaalityö, vaan muutkin palvelujärjestelmät joutuvat ratkomaan toimivuutensa ja taloudellisuutensa ristiriitoja. Työvoimatoimi joutuu ratkomaan työvaltaisen räätälöinnin ja tulosvastuullisen suoritteidenkeruun yhdistämisingelmia, terveydenhuollon pulmana saattaa olla mm. ”pyörö-ovi -ilmiö”: nopea potilasvirtaaman käsittely tuottaakin toistuvia asiakaskäyntejä, pitkälti samoista polilaista muodostuvaa ruuhkaa, terapiapalvelut joutuvat ratkomaan paneutuvan terapoinnin edellyttämän asiakasvalikoinnin (asiakasmäärien rajoittamisen) ja kasvavan kysynnän ristiriitoja, koulutusinstituutioihinkin kohdistuu räätälöityjen, jopa yksilökohtaisesti suunniteltujen koulutusurien ja massakoulutuksen yhdistämisen paineet. Ja niin edelleen.

Pekka ja Pirjo ovat, paitsi ihmisiä elämäntoiminnoissaan, suoritteita, joiden käsittely sitoo kuluja.

Viranomaistuen paradoksi onkin, että tukea haetaan järjestelmältä, joka on muodostunut vajaan vuosien specialisoituneelle käsittelylle. Sen specialisoitumisperusta, professionaaliset edut ja taloudellisuusnäkökohdat ovat sidoksissa fordistiseen toimivuuteen ja lyhyen tähtäimen taloudellisuuteen. Ongelmanratkointaan saatetaan saada järjestelmä, jonka ongelmanratkaisutoiminta on ongelma sinänsä – toiminnallisia vaihtoehtoja rajoittava vajaan vuosien tunnistamis- ja poistamisverkosto ristiriitaisine ja kilpailevine vajaan vuosien tulkintoineen.

Varastointi ja julkisuus

Edellä tarkasteltu *kvalifiointi marginaalipositioon* voidaan käsittää toimivan *klientelian varastoinnin* edellytykseksi. Sosiaalityö yrittää löytää voimavaroja, joita tukea, jotta klientit kykenevät elämänsymptomistensa ratkointaan ei-julkisina, yhteisöjensä toleranssirajojen puitteissa. Mikäli tahdonmukaiset toimet eivät riitä, on keinovalikoimassa tahdonvastaisia toimia.

Voisi olettaa, että onnistuneen kvalifioinnin tuloksena olisi ongelmaton varastointi. Vastassa on kuitenkin uudentasoisia toimivan taloudellisuuden paradokseja. Marginaalipositio sosiaalityön ”suojeluksessa”, mm. toimeentulotuella resurssoituna (sekä mahdollisesti tuettuna erilaisilla voimavaroja tukevilla palveluilla), voi osoittautua palkkatyötä houkuttavammaksi vaihtoehdoksi – ja tämä taas rasittaa kuntien (valtionosuuksilla tuettua) taloutta. Asia koskee ”suurta yleisöä”, veronmaksajia. Sosiaalitoimen menot ovat osa ”kakunjakotaistelua”, poliittista kamppailua valtion ja kuntien varojen suuntaamisesta erilaisiin hyödyllisiksi ilmoitettuihin tarkoituksiin. Tarkoitusten perustelut tulevat erilaisten ”kääntämisoperaatioiden” kolteiksi (vrt. Hänninen ja Pekonen edellä). Työkäiset ja työkykyiset marginaaliin jätetyt tai jättyneet voivat kääntyä uudelleentulkituiksi ”kunnianttomiksi köyhiksi” (itse ongelmansa aiheuttaneiksi jne.).

Pekan resurssointi toimeentulotuella voi yksilötasolla olla harmiton asia – aiheuttaen korkeintaan työntekijän pohdintoja Pekan tulevaisuudesta ja

itsenäisyydestä. Pekka on kuitenkin myös *klienttityypin* edustaja, ja työntekijään kohdistuu paineita rajoittaa sosiaalitoimen menoja perustelemattomissa menokohdissa. Toimeentulotuki, juoppojen kuntoutus, eityövoiman tukipalvelut jne. ovat julkisuudessa toistuvasti olleet median tarjokkaita säästökohteiksi. Se mitä työntekijä tekee Pekan kanssa, ei selity vain työntekijän ja Pekan välisenä asiana, vaan myös työntekijän yrityksenä toteuttaa yleistettyjä (ja usein hallinnon välittämiä) odotuksia yleistetynt klienttiryhmän käsittelyssä.¹

Paradoksi on siinä, että ”palveluhenkiseen”, ehtoja asettamattomaan, varastoivaan sosiaalityöhön kohdistuvat toimivuusodotukset (ennen muuta sosiaalityön legitimointi ”normaalipalveluna”) joutuvat ristiriitaan köyhäinhoidollisten taloudellisuusodotusten kanssa.

Se mikä näyttäisi toimivan yhteisötasolla (Pekan ym. julkisuuskyynnyksen alittava toiminta) tuottaakin ongelmia laajemmalla julkisuustasolla (”suojeluksessa olevat” julkisuuskyynnyksen ylittävänä ongelmana).

Legitimivoiva sosiaalityö onkin ”julkisuuskentässään” paradoksaalisten tehtävien äärellä (numerointi viittaa kuvioon 6b):

1) Poliittiselle toimeksiantajalleen sen tulisi osoittaa suorituskykyisyyttä ”rakennemuutoksen hallinnassa” – palveluhenkisesti ja taloudellisesti. Palveluhenkisyys houkuttaa marginaaliin ja uhkaa taloudellisuutta, köyhäinhoidollinen ehtojen asettaminen on taloudellisempaa, mutta uhkaa palveluimagoa. Välittömästi toimeksiantajaa edustaa hallinto.

2) ”Suurelle yleisölle” sen tulisi osoittaa olevansa potentiaalisten avun tarvitsijoiden ja klienteliaan tulleiden avoin palvelu – sekä samanaikaisesti palvelujen väärinkäytösten ja verovarojen hukkakäytön ehkäisijä. Sen tulisi olla avoin sisäänottaja, joka rajaa ulos.

3) Lähiyhteisöille sosiaalityön pitäisi osoittautua suorituskykyiseksi poikkeavuuden kontrolliksi – joka palvelee yhteisöjä hoitamalla häiriöitä niiden puolesta. Samalla lähiyhteisöjen omat voimavarat ovat sosiaalityön keskeinen resurssi.

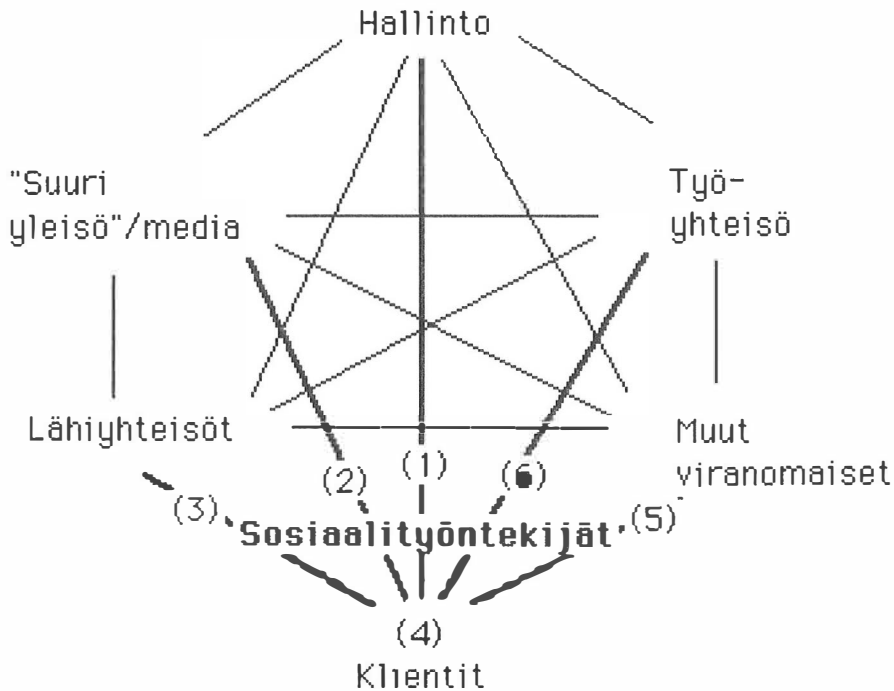
4) Klienteille sen tulisi osoittautua professionelliksi ja ehtoja asettamattomaksi palvelijaksi – pakkokeinovaltuuksin varustettuna.

5) ”Naapuriprofessioille” sen tulisi osoittautua niiden tarvitsemien valikointi-, varastointi- ja kvalifiointipalvelujen professionelliksi toteuttajaksi – muiden professioiden ulosrajaamissa tehtävissä.

6) Omille kollegoilleen sosiaalityöntekijöiden tulisi osoittautua itsenäisiksi työntekijöiksi, jotka samalla noudattavat työyhteisön ”yhteistä linjaa”. (Tästä tarkemmin luvussa 4).

¹ ”Suuren yleisön” osan antipatioilla ”kunniantomia köyhiä” kohtaan voi toki olla määrärahankäyttöä koskevia syitä perustavanlaatuisempiakin syitä. Esim. sallimattomuus toisia kohtaan voi liittyä sallimattomuuteen itseä kohtaan.

(Ks kuvio 6b):

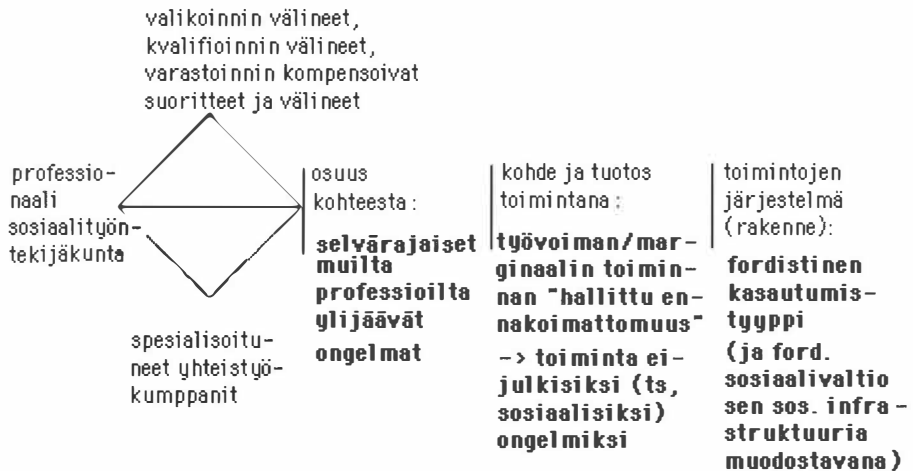
Kuvio 6b: Sosiaalityöntekijät ristiriitaisessa julkisuuskentässä

Fordistisen sosiaalityön "ideaalimalli"

Yhteenvedona tähänastisesta voidaan konstruoida "fordistisen sosiaalityön ideaalimalli":

Palveluperiaatteella toimiva sosiaalityö antaa klienteille ne palvelukset ja etuudet, joita he eivät saa tai saavat riittämättömästi muusta järjestelmästä, pitäen sosiaaliset ongelmat sosiaalisina ja palauttaen julkiset sosiaalisiksi. Nojautuen kansalaisten sosiaali-integraation väyliin ja yhdessä muiden palvelujärjestelmien kanssa se tukee yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyisyyttä. Se antaa valikointi-, kvalifiointi ja varastointipalveluksia fordistiselle hyvinvointivaltiolle, suunnaten osan klienteliasta takaisin palkkatyöhön ja ottaen osan marginalisoivaan suojelukseensa – mahdollistaen näin ensisijaispalvelujen spesialisoituneen työskentelyn. Tällä tavoin sosiaalityö on osa fordistista kasautumistyyppiä, fordistisen tuotannon sosiaalisen infrastruktuurin tuottamista.

Kuviona malli näyttäisi tällaiselta:

Kuvio 5b: Fordistisen sosiaalityön (ideaalinen) toimivuusmalli¹

Malli on kuitenkin ideaalimalli. Se on sisäisesti ristiriitainen. Luvussa 3.4. oli jo Kasvioon (1987) viitaten puhetta fordistisen *tuotantotyyppin muuttumisesta jälkifordistiseksi*. Meneillään on sosiaalivaltion uudelleenstrukturoida tuotantotyyppiä vastaavaksi (vrt. kasvun ja kilpailukyyn hegemonistinen projekti). Myös *sosiaali-integraation* muodot ovat kääntymässä jälkifordistisiksi ja problematisoivat sosiaalityön. Luvussa 3.2. viitattiin Kuittisen ja Lepolan (1988) erittelyyn sosiaalityön asiakkaistosta (tässä: klienteliasta), jonka pulmissa näkyy *postfordistisen syrjäytymisen* ilmenemismuotoja. Nopeimmin kasvava – ja taajamissa jo ehkä suurin klienttikategoria on hämmentävin, *postfordistinen klienttipolvi*. Selväärajaisten ongelmien sijasta sosiaalityö saa käsiteltäväkseen *vaikeasti kategorisoitavissa olevia pulmia*, joissa arjen aineelliset ja ei-aineelliset vaikeudet punoutuvat yhteen, sekä sellaisia osuuksia kohteesta, jotka jäävät fordististen ensisijaispalvelujen *residuaalina*. Antaessaan valikointi-kvalifiointi- ja varastointipalveluksiaan sosiaalivaltiolle sosiaalityö samalla *uusintaa sitä fordistisena*. Toimiessaan huono-osaisuuden legitimoivana ratkontana sosiaalityö pyrkii (joutuu) pitämään sosiaaliset ongelmat ei-julkisina ja palauttamaan julkiset sosiaalisiksi – *uusintaen näin ongelmien yksilöllistämistä ja rajaamista yhteisölliseen piiriin*. Huono-osaisuuden yksilöllistävässä käsittelyssä sosiaalityö joutuu yhä tarkempaan klienttien valikointiin työvoima- ja marginaaliurille. Sekä valikointi- että palkkatyöläistämistoimivuus, kuten myös marginalisointitoimivuus edellyttävät *työvaltaisia toimenpidekokonaisuuksia jotka uhkaavat sosiaalityön taloudellisuutta*. Palkkatyöläistämistoimivuus ja marginalisointitoimivuus

¹ Olen tietoinen, että fordistinen palvelutuotanto esiintyy mallissa sekä kohteena että yhteistyökumppanina. Tämä on yhtäältä mallinnuksen ongelma, toisaalta reaalin tilanne.

ovat *ristiriidassa keskenään*. Nämä toimivuudet myös verkostoivat sosiaalityötä fordistisiin ensisijaispalveluihin, joiden *fordistinen toimintatapa puolestaan on keskeinen syrjäytymistä ja täydentävää sosiaalityötä aiheuttava tekijä*.

Ristiriitaerittely edellyttää kuitenkin vielä *taloudellisuuden* lähempää tarkastelua, jotta voidaan muodostaa *sosiaalityön toimivan taloudellisuuden fordistinen malli*.

3.5.2 SOSIAALITYÖN TALOUDELLISUUS

”Voidaanko sosiaalityötä rationalisoida?” kysyy Paavo Jensen Sosiaaliturva -lehden otsikossa 1977. Hän on varma vastauksesta: ”Elämme parhailaan lama-aikaa, jonka päättymisestä ei näytä olevan tietoaakaan. Tämä merkitsee sosiaalihuollolle lisääntyviä tarpeita – ja samanaikaisesti vähenviä voimavaroja. Näissä olosuhteissa on luontevaa kysyä: Voidaanko sosiaalihuoltoa rationalisoida? Vastaus on yksiselitteinen: Voidaan ja on pakkokin”. Jensen tuntuu hakevan ratkaisua toimivan taloudellisuuden ongelmiin: ”Rationalisoinnin perustana on terve epäily. Epäily siitä, että työ voitaisiin suorittaa pienemmällä työpanoksella ja henkilöstöllä sekä asiakkaiden kannalta miellyttävämmällä tavalla kuin nyt”. (Ma., 429–430).

17.4.1989 Kunnallinen työmarkkinalaitos laati suosituksen kunnallisen palvelutoiminnan tuloksellisuuden kriteereistä ja käsitteistöstä. Siinä tähdätään kunnallisten palvelujen ”tuottavuuden, vaikuttavuuden ja palvelukyvyyn” sekä ”kustannusvaikuttavuuden” peruskäsitteistön jäsentämiseen. Tähtäimessä on toiminnan tehostaminen ja taloudellistaminen, ja tämän edellyttämien indikaattoreiden laatiminen. (Kunnallinen työmarkkinalaitos 1989). Tähän aktiviteettiin liittyy myös ns. tulosjohtamisen pohdinta sosiaalitoimenkin piirissä.

Steinar Stjernö (1986, 150–151) toteaa, että (norjalainen) sosiaalityö on muodostunut hyvin työvaltaiseksi. Siinä käytetään paljon ja kallista työvoimaa suhteellisen rajoittuneiden sosiaalipalvelujen välittämiseen. Keskustelut kontaktitilanteissa ovat pitkiä ja paperitöitä tehdään paljon. Niinpä on ”varauduttava siihen, että tulevina vuosina voidaan entistä enemmän esittää sellaisia kysymyksiä kuin: Eikö joitakin sosiaalityöntekijöiden työtehtäviä voitaisi siirtää vähemmän koulutetuille ryhmille”. (Vrt. kalliisti koulutettu Kerttu jakamassa niukkoja rahasuoritteita, neuvoja ja palveluksia).

Sosiaalityöhön haetaan siis uutta toimivan taloudellisuuden asetelmaa. Yhtenä haarana näyttää olevan nykyisen toimivuuden saavuttaminen uudella taloudellisuudella (suoraviivainen rationalisointi), toisena sekä uuden toimivuuden että uuden taloudellisuuden saavuttaminen.

Sosiaalityön taloudellisuuteen kohdistuu voimakkaita paineita. Ylikangas (1986, 249–251) puhuu sosiaalipolitiikan rahoitusta käsitellessään pudotuskilpailusta, jossa kansallisvaltioiden julkisia varoja siirretään

kansainvälistä kilpailua käyvienviritystentueksi. Pudotuskilpailussa häviävät ne pääomaryhmittymät, jotka heikoimmin saavat mobilisoitua ”kotimaansa” julkiset varat tuekseen.¹ Pekka Kuusi argumentoi 60-luvun sosiaalipoliitikassaan, etteivät sosiaalipoliittiset investoinnit ole hukkasijoituksia, vaan ne mm. edistäessään kotimaista kysyntää kohentavat kilpailuedellytyksiä. Kasvio (1987) toteaa, että fordistiseen kasautumistyyppiin liittyi sosiaalista infrastruktuuria muodostavan sosiaalivaltion muotoutuminen. Nyt fordistinen tuotantotyyppi on muuttumassa jälkifordistiseksi ja fordistinen sosiaalivaltio on muutosten edessä. Uutta kasautumistyyppiä haetaan.

Kosonen (1987, 199–120) toteaa, että kasautumisen ehdot ovat eriytyneissä: ”Kasaantuminen riippuu edelleen työvoimasta ja kulutuksesta, mutta määrällisen työvoiman saannin ja joukkokulutuksen sijasta vaatimuksena on laadullisesti eriytynyt työvoima ja kulutus – tämä selittää sosiaaliturvan ja kasautumisen välisten jännitteiden kasvun”. Kasaantuminen edellyttää edelleenkin tervettä ja koulutettua työvoimaa (jonka tuottamiseen palvelut liittyvät) ja laajaa kulutuskysyntää (johon tulonsiirrot liittyvät), mutta Kososen kuvaama eriytyminen tarkoittaa kysytyimmän ja kulutuskykyisimmän työvoiman irtoamista marginaalista. Köyhät ja huono-osaiset ovat kotimaisen kulutuskysynnän ylläpitämisessä marginaalisessa asemassa, ”kulutusjuhlan” ja ”työn juhlan” seinäkukkia. Työvoiman ja kulutuskyyvyn ylläpitämisen kannalta sosiaalityö (ja sen välittämät suoritteet ja palvelut) ei ole tärkeä investointi. Yltyvä työvoimapula voi irroittaa sosiaalityön klienteliasta osan palkkatyöläisyyteen, mutta osalle se voi merkitä yhä suurempaa välimatkaa kysytyimpään työvoimaan.

Sosiaalityö voi tällaisessa eriytymiskehityksessä olla vastaisuudessakin tarpeellinen ”hallitun rakennemuutoksen” suorituskykyisyyden osoittaja, ts. pitämässä kahtiajakautumisen seuraukset sosiaalisina ongelmina. Samoin se voi edelleen olla tärkeä fordistisen palvelutuotannon residuaali.

¹ Ylikangas argumentoi, että siirtäminen tapahtuu demokratiaa kaventamalla, keskittämällä valtaa virkamisehallinnolle ja ohjaamalla menojen rajoittamista suunnittelujärjestelmillä, ennen muuta VALTAVA:lla. Valtionvarainministeriö ja sosiaali- ja terveysministeriö valvovat lääninhallitusten kautta, että kuntien keskushallinto noudattaa linjaa. Vrt. tämä sosiaalityönkin taloudellisena ohjausketjuna (luku 1.2.). Ideologisen ohjausketjuna on sosiaalihalitus (”asiantuntijavirastoksi” siirrettynä) → sosiaalilautakunnat → sosiaalitoimen viranhaltijat.

Ylikangas pohtii 80-luvun ohjausjärjestelmiä. Nyt näyttää olevan muodostumassa uudenlainen asetelma. Valtionsuusjärjestelmää muokataan, normiohjausta vähennetään. Mahdollisesti kunnat saavat valtionavun ”könttäsommuna”, jonka jakoon ei yksityiskohtaisesti puututa. Vapaakuntakokeilu enteilee tällaista. Taloudellisen ohjauksen *taso* siirtyy alemmas. Kunnissa kehitellään tulostamukseen ja -ohjaukseen liittyvää välineistöä. Muodostuu yhdistelmä: valtakunnalliset köntät ja paikallinen kakunjakotaistelu. Maailmalla on esimerkkejä vieläkin alemmaksi viedystä kakunjaosta: ns. case-managereina toimivat sosiaalityöntekijät saavat käyttöönsä ”potteja”, joiden jaosta he vastaavat tulosvastuullisesti. (Nicolas Rosen suullinen lausunto elokuussa 1990).

Kilpailukykyisen työvoiman tuottaminen edellyttää työvoiman tarjonnan ja kvalifioinnin ”häiriötöntä” työskentelyä.¹ Sosiaalityöhön siis kannattaneekin investoida. Mutta missä rajoissa?

Sosiaalityön ”ihannetaloudellisuus”

Käyttöarvoaspekteja pohdittaessa tehtiin ajatuskoe: millaista olisi ”ihannesosiaalityö” funktioittensa toteuttajana (marginaaliin ja työvoimaan sosiaalistajana). Millaista – ajatuskokeena – olisi ihanteellisen taloudellinen sosiaalityö? Teen ajatuskokeet saadakseni ristiriidat pelkistettyinä esiin.

Ensinnäkin voisi olettaa, että tällainen sosiaalityö välittäisi minimaalisia käteissuoritteita. Siinä se onkin jo lähellä ihannetilaa.

Toiseksi – ja tämä on problemaattisempaa – sen tulisi sitoa mahdollisimman vähän kiinteitä ja juoksevia kuluja. Kiinteisiin kuluihin en tässä puutu.²

Juoksevia menoja muodostuu mm. uusintamis- ja hallinnointikuluista. Ensinmainittuihin kuuluvat mm. palkkamenot. Näihin vaikuttaa sekä palkan suuruus että henkilöstön määrä. ”Ihannetilassa” ne olisivat minimaaliset. Hyvinvointivaltiollisten työtilaisuuksien tarjoaminen *naisille* – ja samalla väylän avaaminen heille palkattomasta hoivatyöstä palkattuun, tarjonee mahdollisuuksia palkkakustannusten kurissapitämiseen. Palkan osalta ollaan ilmeisesti lähellä ihannetilaa.³

Myös henkilöstön koulutus vaikuttaa uusintamiskustannuksiin. mm. siten, että pohjakoulutuksen taso heijastuu palkkapaineisiin, ja siten että lisäkoulutus on lisäinvestointi – joka voi myös kumuloitua palkkavaateina. Työnantajan kustantama koulutus on suora rasite. Ihannetilassa sosiaalityöntekijät olisivat minimaalisesti koulutettuja ja saisivat minimimäärän – ja mahdollisimman halpaa (esim. massaluentoina toteutettua) – lisäkoulutusta. Peruskoulutuksen suhteen ollaan kaukana ihanteesta. Suomalaiset sosiaalityöntekijät saavat poikkeuksellisen kalliin koulutuk-

¹ Sosiaalivaltiollisten järjestelmien paineet kasvavat siitäkin, että yritykset vetäytyvät sosiaalipoliittisista tehtävistä siirtäen koulutus-, kuntoutus-, asuttamis jne. tehtäviä julkiselle vallalle. (Koistinen 1986). Ehkäpä sosiaalisen infrastruktuurin muodostamisesta tulee myös alueellinen kilpailutekijä: paikallisista siteistä irrotteutuneita yrityksiä yritetään houkutellessa tulemaan paikkakunnille/jäämään alueelle. ”Työvoimanne palvelut pelaavat meillä” – olisi lupaus kysytyimmän työvoiman ylläpidosta.

² Kiinteät kulut voisi minimoida vaikkapa parakkitoimistoilla. Tämä olisi hieman ongelmallista sosiaalityön professionellin imagon, ”normaalipalvelukuvan” kannalta. Sosiaalitoimistot eivät kuitenkaan liene kuntien prameimpia rakennuksia.

³ Jos henkilökuntaa on oltava paljon, sen tulisi olla heikosti palkattua, tai henkilöstön rakenteen tulisi painottua pienipalkkaisiin. Jos tullaan toimeen pienemmällä henkilökuntamäärällä, palkat voivat olla suuremmat. Henkilöstörakenteen tulisi kuitenkin suosia vain pientä kallispalkkaista ryhmää. Vrt. Stjernön (1986, 139) havainto norjalaisesta kehityksestä: toimistotyöntekijöiden ja sosiaalityöntekijöiden väliin kaavaillaan sosiaaliohjaajan vakansseja.

sen. Täydennyskoulutuskin on sängen laajaa, vieläpä lakisäateistä (sosiaalihuoltolain 53 §). Merkkejä ihanteellisemmasta tulevaisuudesta on, matalampia pätevyisvaatimuksia ja -väyliä kaavaillaan.

Hallinnointikulut voidaan minimoida mm. pitämällä hallintohenkilöstön uusintamiskustannukset (muun muassa palkkaukseen ja koulutukseen liittyvät) alhaisina. Ihannetilassa hallinto lisäksi mieltää tehtäväkseen sosiaalityön välittämien suoritteiden ja työstä aiheutuvien kulujen minimoinnin. Tulosjohtaminen voi auttaa tässä.

Juokseviin menoihin kuuluvat myös käyttökustannukset. Ihanneta-pauksessa toiminta on mahdollisimman vähän työvaltaista: asiakasvirtaama on nopea ja sitoo minimaalisesti työntekijän aikaa. Aineeton keskustelu ja neuvonta on edullisempaa kuin palvelujärjestelmiä – mahdollisesti useampiakin rinnakkain toimivia viranomaistahoja – sitovat ratkaisut. Kaikkein edullisinta on asiakkaiden oma apu. Ihannesosiaalityöllä olisi käytettävissään virtaviivaiset asiakkaiston käsittelyn menettelyt, esim. standardoidut haastatteluproseduurit, normitetut avustukset ja niiden laskentakaaviot, nopeat vakiointerventot. Monia näistä sillä jo on.

Tutkimusmenotkin pitäisi saada pieniksi, ja tutkimus tulisi suunnata nopean asiakasvirtaaman aikaansaantiin, rationalisoinnin tehostamiseen, nopean käsittelyn välineiden tuottamiseen. Tässäkään ei olla ihannetilassa, mutta mm. tulousmittaukseen liittyvän aktiviteetin kasvu antaa viitteitä edistymisestä.

”Ihannesosiaalityö” olisi – vaihtoarvonäkökulmasta – siis sellaista, joka

a) välittää minimaalisia käteissuoritteita ja aineetonta apua

b) sitoo mahdollisimman vähän henkilöstön aikaa per asiakas, ja jota toteuttaa

c) minimaalisesti koulutettu ja palkattu, lukumääräisesti mahdollisimman vähäinen tai ainakin pienipalkkaisein painottuva henkilökunta, mieluiten ilmeisesti naistyövoimasta koostuva henkilöstöpyramidi,

d) vain vähäisiä – ja halpoja – yhteispalveluja toteuttaen

e) karsitun hallinnon ohjatessa sitä asiakasvirtaaman nopeuttamiseen ja kontrolloidessa käteissuoritteiden kiintiöitä sekä

f) tutkimuksen antaessa tälle suuntaviivoja ja välineitä.

Voimme tehdä lisäksi edellä hahmoteltuun ”fordistisen sosiaalityön ideaalimalliin”¹:

Palveluperiaatteella toimiva *halpaa (nais) työvoimaa käyttävä* sosiaalityö antaa klienteille *ei-työvaltais*in interventioin ja *minimisuorittein* ne palvelukset ja etuudet, joita he eivät saa tai saavat riittämättömästi muusta järjestelmästä, pitää sosiaaliset ongelmat sosiaalisina ja palauttaa julkiset sosiaalisiksi. Nojautuen kansalaisten sosiaali-integraation väyliin ja yhdessä muiden palvelujärjestelmien kanssa se tukee yksilöi-

¹ Olin aika hämmästynyt kuinka paljon tämä pelkistämällä luotu ”taloudellisen sosiaalityön irvikuva” muistutti niitä piirteitä, joita sosiaalityön rationalisointikehitelmissä todella esiintyy.

den, perheiden ja yhteisöjen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyisyyttä. Se antaa valikointi-, kvalifiointi ja varastointipalveluksia fordismiselle hyvinvointivaltiolle, *jonka spesialisteilta se saa pikapalveluksia* suunnaten osan klienteliasta takaisin palkkatyöhön ja ottaen osan marginalisoivaan suojelukseensa – mahdollista näin ensisijaispalvelujen spesialisoituneen työskentelyn. Tällä tavoin sosiaalityö on osa fordismista kasautumistyyppiä, fordismisen tuotannon sosiaalisen infrastruktuurin tuottamista *joka luo taloudellisia edellytyksiä sosiaalipolitiikalle*.¹

3.5.3 TOIMIVAN TALOUDELLISUUDEN RISTIRIIDAT

Edellä luonnostellut, liioitellenkin pelkistetyt, taloudellisuusaspektit voidaan sijoittaa edellä hahmoteltuun sosiaalityön fordismiseen toimivuusmalliin. Näin saadaan sosiaalityön toimivan taloudellisuuden fordismisen ideaalimalli:

Kuvio 5c: Sosiaalityön toimivan taloudellisuuden fordismisen malli

¹ Kosonen (1987, 107 ja 109) pitää sosiaalivaltiota sosiaalisena innovaationa. Se on lujittanut kasvuvaihtoa viimeisen sadan vuoden aikana, tuntevimminkin toisen maailmansodan aikana. Se on kasvukauden edellytys ja seuraus. Edellytys siinä mielessä, että se oli tärkeä kasaantumisjärjestelmän institutionaalisten ehtojen muodostaja. Seuraus siinä mielessä, että se vastasi taylorisoituvan tuotannon, perinteisten sosiaalisten siteiden hölymisen ja perheen aseman muutoksen aiheuttamiin pulmiin ja sen laajeneminen oli mahdollista vain kukoistuskaudella lisääntyneiden taloudellisten resurssien ansioista. Kasvio (1987,47–48) väittää, että "läntisissä teollisuusmaissa jälkifordistista tuotantoa vastaavat sääntelymuodot tai laajemmin ilmaistuna sen edellyttämät sosiaaliset innovaatiot ovat vielä toteutumatta".

Tällainen malli ei ehkä koskaan ole toiminut. Juuri kun se muodostuu, se alkaa kriisiytyä. Suomalainen sosiaalityöhän on nuori, toisen maailmansodan jälkeiseen kauteen ajoittuva, tarkemmin sanottuna 1970-luvulta lähtien vakiintunut työprosessi. Se muotoutui sosiaalivaltioprojektissa, osana fordistisen tuotantotyypin hyvinvointivaltiollista vastinparia – ja feminiinisen hyvinvointivaltion muodostumista. Tässä projektissa muotoutui myös sosiaalityön professionalismiprojekti. Nyt niin fordistinen sosiaalivaltiotyyppeä kuin sosiaalityötyyppeäkin kriisiytyvät¹. Sosiaalityön toiminnan tasolla tämä ilmenee niin ”Kertun työpäivän jännitteinä”², sosiaalityöntekijöiden pakona kuin myös klienttisuhteiden vaikeutumisenä ja pitkittymisenä³.

Fordistisen palvelujärjestelmän tasolla tämä ilmenee vastaavanlaisten ongelmien kertautumisena verkoston eri osissa yhtäaikaan.

Fordistinen toimivuusmalli on samalla fordistisen professionalismin toimivuusmalli. Ositettu työnjako mahdollistaa verrattomasti suuremmat mahdollisuudet kehittää rajattujen alueiden kompetenssia, professionaalia spesialisoitumista, kuin käsityömäinen työ. Samalla rajaukset edellyttävät ns. tekniseen rationaliteettiin vaikeasti mahdutettavien ongelmien rajaaamista toimintapiirin ulkopuolelle – kurinalaisen ongelmanratkaisun mahdollistamiseksi. Rajaaminen johtaa informaation valikoivaan ohittamiseen tai ”ylilijäämäkategorioiden” (junk categories) muodostamiseen.

¹ Kosonen (1987, 119) tosin haluaa suhteellistaa kriisi-käsitteen. Kriisi on tilanne, jossa vaihtoehtona ovat paraneminen tai kuolema. Ehkäpä sosiaalityöntekijöiden joukkopako ei ”tapa” sosiaalityötä, mutta ainakin se kiihdyttää sen fordistisen mallin ääri-ilmiöksi: jäljellejäävät sosiaalityöntekijät yrittävät tehdä ”varsinaista sosiaalityötä” henkilöstöpyramidin kantaosan, toimistotyöntekijöiden ja mahdollisesti rekrytoitavien ”välimuototyöntekijöiden” -etuuskäsittelijöiden – ja sosiaaliohjaajien yrittäessä ratkoa asiointiongelmia pikateknikiin. (Varastonhoitajia liikaväestön varastointiin siis).

² Kertun työpäivähän toi ilmi jännitteitä (1) motiiviristiriitojen tasolla (Kerttu haluaisi auttaa enemmän ja toisin kuin kokee voivansa), (2) klientin ja Kertun välillä, jossa klientti on ”sosiaalityön potentiaalinen väärinkäyttäjä” ja Kerttu ”potentiaalinen virheentekijä”, (3) työntekijöiden välillä (toisten ”pelatessa varman päälle” ja toisten tehdessä ”siviilirohkeita tekoja”), (4) viraston valtasuhteissa (Kertun käyttäessä lautakunnan delegoimaa valtaa tämän ja ammattijohdon valvonnassa), (5) suorittavan ja avustavan henkilöstön välillä (Kertun kokiessa toimistotyöntekijöiden ”kyttävän” hänen menettelyjään sekä (6) sosiaalityön ja sen rinnakkaisten työprosessien välillä (viimeksimainittujen ”pallotellessa klienttejä” ja ”kiertäessä vastuutaan”).

³ Vrt. Rostila (1988, 8): ”Yhteiskunnallisen kehityksen vuoksi sosiaalihuolto on saanut vakituksempia asiakkaita kuin ainakaan sosiaalityöntekijät haluaisivat. Samalla perinteinen asiakaskuva on vanhentunut. Asiakkaiden elämäntilanne ja sen vaatimukset tulevat esille uudenaikaisina orientoitumisen vaikeuksina puolin ja toisin. Tämä merkitsee, että sosiaalihuollon sosiaalityöntekijän ja asiakkaan keskinäinen kanssakäyminen on uudella tavalla kriisiytynyt”. Sihvo (1990a, 151) saa tuloksen, jonka mukaan vain joka neljäs tutkitun vuoden (1987) asiakkaista oli uusia. Asiakaskunta on suhteellisen pysyvää. Osittain sosiaalihuollon tilastoihin vaikuttaa päivähoito- ja vanhustyön suhteiden pysyvyys, mutta esim. toimeentulotuen asiakkaista 82 % oli asioinut virastolla myös aiempina vuosina.

(Schön 1983, viite luvussa 3.4.). Siinä missä fordistisen palvelun ideaalimalli edellyttäisi, että kokonaisuus hoidetaan palvelujärjestelmän peräkkäisessä tai rinnakkaisessa vaihteyössä, juuri *kokonaisuuden ballinnasta on tulossa ongelma*. 1980-luvulla palveluammattilaisten kielenkäyttöön ilmaantui termi ”moniongelmaisuus”. Sillä ilmeisesti pyrittiin ilmaisemaan sitä, että klienttien pulmat punoutuvat yhteen moniulotteisemmin, kuin ”yksiongelmaisuuteen” virittäytynyt fordistinen koneisto ”oletti” (ts, rajattuja spesiaLiteetteja laaja-alaisempina kysymyksinä).¹ Kyösti Raunio (1987) puhuu laadullisesti muuttuneen köyhyyden ja uusien, psykososiaalisten ongelmien yhtäaikaisesta esiintymisestä, Matti Heikkilä (1990, 226) osoittaa laajan empiirisen aineiston pohjalta köyhyyden ja huonojen elinolojen kasautuvan samoille henkilöille. Moniongelmlaisuuden toteaminen saattaa myös olla yhteydessä vajaavuusnäkökulmaan, yhä uusien puutteiden löytämiseen. Sektoroitunut järjestelmä tunnistaa arjen kokonaisvaltaisuuden moniongelmaisuutena.

1980-luvulla ilmaantui palveluammattilaisten kielenkäyttöön kriittinen ilmaus ”viipalointi”, jolla kuvattiin kansalaisten pulmien pilkkomista palvelukoneistossa. Klienttien elämässä tämä merkitsee, että heidän on vähänkin kattavammissa tai punoutuneemmissa pulmissa asioitava peräkkäin tai rinnakkain usealla ”yksiongelmaisuuden” luukulla. ”Moniongelmaisuus” - termi suuntaa huomion klientteihin (samoin Ruotsissa käytetty ”mångbesökare” -termi; ks. Andrén 1988). Ongelma nähdään moniongelmaisissa tai palvelujen monikäyttäjissä. ”Viipalointi” -termi kääntää jo katsetta palvelujärjestelmien toimintatapaan (ja heijastanee suomalaisen fordistisen järjestelmän kypsää vaihetta).²

Englantilainen Peter Reder (1984) ja kanadalainen Evan Imber-Coppersmith (sittemmin Imber-Black)(1984) kääntävät käsitteet ”jaloilleen”. Sen sijaan, että puhuttaisiin (vain) moniongelmaisuudesta, olisi syytä puhua (myös) *moniasiakkuudesta*, sillä ongelman alkaessa elää elämäänsä moniauttajajärjestelmässä *juuri tästä ongelmanratkontatavasta tulee ongelma*.³ Kun ongelma hahmotetaan näin, ratkaisujen etsintäkin ehkä kääntyy. Sen sijaan, että etsittäisiin ratkaisua (vain) klienttien ”moniongelmiin”, onkin etsittävä ratkaisua (myös) moniasiakkuuteen, ts. *fordistisen palvelutuotannon dilemmaan*. Se konteksti, johon tällöin on orientoiduttava, on yksittäisen työntekijän ja asiakkaan vuorovaikutusta laajempi, jopa yksittäisen työpisteen ja yksittäisen perheen kontekstia laajempi. Mikäli palveluammattilaiset yrittävät mieltää ”missä ovat mukana”, millai-

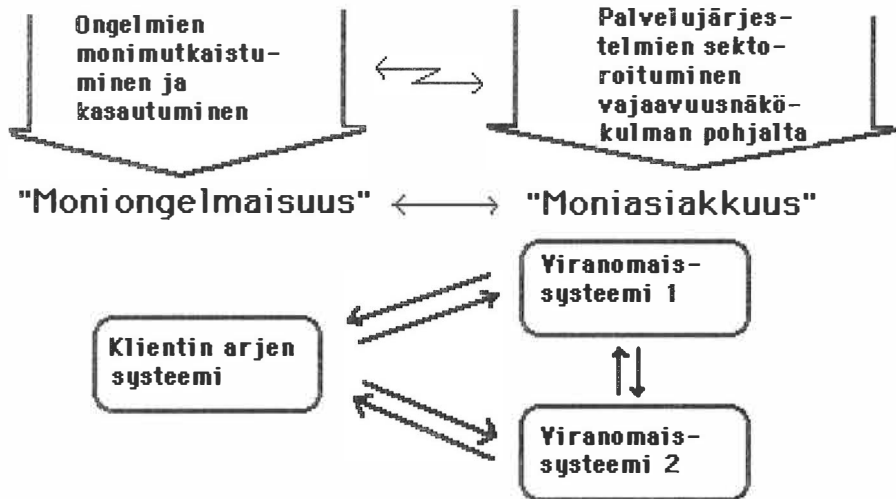
¹ ”Moniongelmaisuus” -termi, joka ei kerro kohteestaan kovinkaan paljon, on eräänlainen ”multi junk -kategoria”

² Luulen, että termiä käytti ensimmäisenä Aulikki Kananoja, perustellen integroituneempien palvelukokonaisuuksien luomista Helsingin sosiaalitoimessa. En ole pystynyt jäljittämään tämän kiinnostavan ajankuvan dokumentteja.

³ Rederin ja Coppersmithin englanninkielinen termi on *multi-agency (family)* (instead of multi-problem family). (He tekevät perhetyötä). Suomenkielinen ehdotukseni *moniasiakkuus* ei ole yhtä napakka.

nessä kontekstissa he tulkintojaan ja toimenpiteitään tekevät, kuvaan tulee niin klienttien sosiaalinen verkosto kuin moniasiakkuustilanteessa muodostuva (ja muuntuva) viranomaisverkostokin.

Kuviona tämä dilemma voidaan esittää seuraavasti:

Kuvio 9a: Fordistisen palvelutuotannon dilemma

Sosiaalityön taloudellisuusongelmien voi arvioida muodostuvan sekä pitkällä että lyhyellä tähtäimellä. Lyhyellä tähtäimellä on kysymys välittömien kustannusten minimoinnista. Pitkän tähtäimen arvioinnissa laskeetaan kertautuviakin kuluja.¹ Se mikä lyhyellä tähtäimellä on "edullista", voikin pitkällä tähtäimellä olla epätaloudellista. Samoin se, mikä yhden sektorin näkökulmasta on kannatavaa, voi kokonaisuuden tulosta arvioidessa osoittautua kustannuksia kasaavaksi.² Ehkäpä sosiaalityön fordistisen taloudellisuusmallin ristiriita voidaan pelkistää *lyhyen tähtäimen taloudellisuuden ja pitkän tähtäimen taloudellisuuden ristiriidaksi*. Sekä lyhyen tähtäimen että pitkän tähtäimen taloudellisuusongelmat liittyvät toiminnallisten ristiriitojen ratkaisuun. Pelkistäen voi arvioida, että muodostuu neljä kilpailevaa toimivan taloudellisuuden ratkaisutyyppiä: (1)

¹ Lyhyellä tähtäimellä vaikkapa toimeentuoskisuoritteiden minimointi on kannattavaa (kunnan taloudessa). Pitkällä tähtäimellä se saattaa johtaa klienttien kertautuviin asiointikäynteihin ja kasvaneisiin työvoimakustannuksiin. Myös klienttien mahdollinen ylivelkaantuminen voi aiheuttaa uusia kuluja.

² Sektorikeskeinen *tulosyksikköjen ja tulosvastuullisuuden* muodostaminen voi johtaa outoihin tilanteisiin. Jos esim. koulukodit pyrkivät kohentamaan tulosvastuullista tehokkuuttaan, ne saattavat rajoittaa klienttipohjaansa sellaisiin nuoriin, joiden resosialisatioennuste on hyvä. Samalla "vaikeimmat tapaukset" jäävät avohuollolle, ja mahdollisesti kasautuvat ratkontakustannukset ovat suuria.

lyhyen tähtäimen fordistinen tyyppi, (2) pitkän tähtäimen fordistinen tyyppi, (3) lyhyen tähtäimen jälkifordistinen tyyppi ja (4) pitkän tähtäimen jälkifordistinen tyyppi.

Kaavamaisesti asiat voi esittää seuraavasti:

	Fordistinen toimivuus	Jälkifordistinen toimivuus
Lyhyen tähtäimen taloudellisuus	(1) Taloudellisuus kustannusten minimoinnista kullakin sektorilla, toimivuus fordismista. Esim. sosiaalityön rationalisointi muuttamatta fordistista mallia.	(3) Taloudellisuus kustannusten minimoinnista sektorirajoja ylittäen, toimivuus jälkifordismista. Esim. rationalisointi, joka tähtää sosiaalityöntekijöiden /tiimien "vapauttamiseen" räätälöivien yhteispalvelujen muodostamiseen.
Pitkän tähtäimen taloudellisuus	(2) Taloudellisuus kertautuvien kulujen huomioinnista kullakin sektorilla, toimivuus fordismista. Esim. sosiaalityön modifiointi (alueellistaminen jne.) muuttamatta fordistista mallia.	(4) Taloudellisuus kertautuvien kulujen huomioinnista sektorirajat ylittäen, toimivuus jälkifordismista. Esim. räätälöivien yhteispalvelujen muodostaminen sektorirajat ylittävinä verkostoina.

Taulukko 3a: Kilpailevat toimivan taloudellisuuden mallit

"Jälkifordismilla" tarkoitan *uusien olemassaolevien ja muotoutuvien voimavarojen bakemista a) klienttien arjesta, b) viranomaistyhteistyöstä.*

Vajaavuusnäkökulmalla operoiva specialisoituminen ehdyttää voimavaransa. Vallalla on kaksi tendenssiä: (1) eriytymisen jatkaminen vajaavuusnäkökulman pohjalta ja (2) olemassaolevien komponenttien uudellinen yhdistäminen voimavaroja etsien. Ensinmainittuun palaan käsitellessäni hieman tuonnempana kahden yhteiskunnallistumismuodon yhteeniskeytymistä. Viimeksimainittu tarkoittaa viranomaisten aktivoitumista voimavarojen uudellaiseen etsintään. Arjesta ei etsitä ainoastaan vajaavuuksia, vaan myös resursseja, toisten viranomaisten toiminnasta ei etsitä ainoastaan puutteita, vaan myös käyttämättömiä voimavaroja. Ilmentymiä tästä ovat *sosiaaliin verkostoihin kääntyvät strategiat ja ns. palveluyhteistyöhön kääntyvät strategiat*. Konkreettina toteutumismuotoina ovat esim. "perhetyön boomi" (voimavarojen etsintä yksilörajausta laajemmasta kontekstista) ja "asiakaspalveluryhmät" (voimavarojen etsintä sektorirajausta laajemmasta kontekstista).

Mutta asetelma on paradoksaalinen: samalla kun uudenlainen yhteistyö ja uusien voimavarojen etsintä on monien osapuolten intresseissä, monet intressit – ja erityinen osaaminen – ovat kiinni fordistisessa sektorijaossa. Pyrkiminen ulos ”kriisistä” fordismia ylittämällä uhkaa fordismisidonnaisia etuja.

Ristiriitainen sosiaalityö

Jos viemme fordistisen toimivan taloudellisuuden luvussa 3.4. esitettyyn yhteenvetokaavioon, saamme esiin seuraavat *sosiaalityön ristiriidat*:

Kuvio 1f: Fordistisen sosiaalityön ristiriitoja

(1) Kohteen ja välineen ristiriitä:

Sosiaalityön välineet toimivat yksinkertaisissa ja selvärajaisissa toimeentuloon, neuvontaan tai palvelujen välittämiseen liittyvissä kysymyksissä. Sen sijaan ”postfordistiseen syrjäytymiseen” liittyvissä kysymyksissä ja fordistisen palvelujärjestelmän residuaaliongelmista ne tuottavat ratkaisujen ohella pitkäaikaisasiakkuutta ja ongelmien toistumista. Teollistumisvaiheen sosiaali-integraation mureneminen kaventaa sosiaalityön mahdollisuuksia siirtää normalisointia kansalaisyhteiskunnalle. Sosiaalityön palkkatyöläistämistoimivuuden ja marginalisointitoimivuuden välineet ovat ristiriidassa keskenään. Arjen voimavaroja etsivä sosiaalityö operoi pakkokeinojen haltijan positioista, tukea tarjotaan uhkan asetelmasta.

Palkkatyöläistämistoimivuus luo ehtoja kustannusten rajoittamiselle, mutta uhkaa palveluimagoa. Marginalisointitoimivuus uhkaa lyhyen tähtäimen taloudellisuutta. Myös palkkatyöläistäminen kysyy työvaltaisia,

kustannuksia kartuttavia työmuotoja. Kustannuksia lyhyellä tähtämellä rajoittava etuuksien minimointi ja sosiaalityön välineiden ei-työvaltaistaminen voi osoittautua pitkällä tähtämellä kertautuvia kustannuksia aiheuttavaksi.

(2) Kosteiden ja fordismisen työnjako välinen ristiriita

Professionalismia tavoitteleva ja kompetenssiaan rajaava, sektoroitunut sosiaalivaltion palvelujärjestelmä rakentuu "yksiongelmaisuuksien" mukaan, kun taas yleistyvästi sen kohtaamat ongelmat punoutuvat klienttien arjessa toisiinsa. Sosiaalivaltiollinen työnjako noudattaa eri logikkaa (tekninen rationaliteetti) kuin arjen ongelmat. Spesialisoitunut palveluverkosto operoi vajaan periaatteella, löytäen yhä uusia vajanvuuksia – ja ehdyttäen toimintansa voimavaroja. "Moniongelmaisuus" muuntuu sosiaalivaltiossa moniasiakkuudeksi, josta tulee uudentasoinen ongelma. Hyvinvointivaltiollinen palkkatyöläisyyden tuki edistää yksilöllistymistä – mikä kohdataan uudentasoisina ongelmina fordismisessa koneistossa.

Se mikä yhden sektorin rajauksella näyttää taloudelliselta, voi kokonaisuutta tarkastellen osoittautua kertautuvia kustannuksia aiheuttavaksi. Työvaltaiset, räätelöivät toimenpitekokonaisuudet uhkaavat kunkin sektorin lyhyen tähtäimen taloudellisuutta. Sektorijakoiset tulosjohtamallit ja suoritteisiin painottuvat vaikuttavuusmittarit voivat osoittaa taloudellista tulosta ja suoritevaikuttavuutta yhdellä sektorilla kertautuvien kustannusten ja työn ongelmien siirtyessä toiselle sektorille.

(3) Sosiaalityön professionalismiprojektin ja muiden professioiden projektien välinen ristiriita

Tekniseen rationaliteettiin pohjautuen fordismiset palvelujärjestelmät ovat rajanneet kompetenssialueensa niin, että ne joutuvat muodostamaan ammatillisten välineidensä kanssa yhteensopimattomien ongelmien kohdalla selektiivistä epäherkkyyttä ja ns. ylijäämäkategorioita (junk categories). Vapaaehtoisuuteen ja palveluhenkisyteen pohjautuvat ensisijaisjärjestelmät rajaavat toiminta-alueensa ulkopuolelle tahdonvastaiset tehtävät. Ylijäämäkysymysten ja kontrollitehtävien ratkonnasta muodostuu sosiaalityön osuus kohteesta. Sosiaalityön professionalismiprojekti pyrkii muodostamaan tähän työn teoreettista hallintaa sekä ammatillisuutta, joka mahdollistaisi asettumisen kontrolliasetelman yläpuolelle. Projektissa tavoitellaan yhdelle professiolle kompetenssia, jota muut professiot eivät ole saavuttaneet sekä asettumista kontrolliristiriitojen yläpuolelle etikkaan vetoavien keinoin. Mitä paremmin sosiaalityö pystyy vakuuttamaan ensisijaisjärjestelmät viimesijaisesta kompetenssistaan ja/tai mitä yritteliäämmin se täyttää komplementaarisen tehtävänsä, sitä enemmän se uusintaa ensisijaisjärjestelmien kyvyttömyyttä kohdata klienttien arki "yksiongelmaisuuksia" laajemmin – ja joutuu yhä uusien junk category-ongelmien eteen.

(4) Sosiaalisten ja julkisten ongelmien ratkonnän välinen ristiriita

Käsitellessään korjaavasti sosiaalisia ongelmia (yksilö- ja yhteisötasolle määrittyviä ongelmia) ja palauttaessaan julkisia ongelmia sosiaalisiksi sosiaalityö uusintaa materiaalien ja immateriaalien ongelmien määrittymistä yksilöllisiksi ja pienyhteisöllisiksi. Tavoitellessaan klienttien toiminnan ”hallittua ennakoimattomuutta” sosiaalityö antaa sosiaalivaltiollisille asiakkailleen (fordistiselle palvelujärjestelmälle) valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalveluksia. Näin tehdessään sosiaalityö uusintaa ensisijaistointien toistuvat toimintakäytännöt (=rakenteet), niiden fordismien, ja on tällä tavoin ylläpitämässä sitä syrjäytymistä, jota se yrittää yksilötasolla poistaa tai lievittää.

(5) Sosiaalityön tekijän ja välineen ristiriita

Sosiaalityöllä on käytettävissään perinteikäs ja viime aikoihin asti vakaa, maatalousyhteiskunnasta periytyvä operaatiotason välineistö Metoditasolla sillä on käytettävissään ”keskeineräisiä miniatyyriteorioita”, joissa professiota idealisoivien piirteiden ohella esiintyy aineksia sosiaalityön erityislaatuisten tehtävien, klienttien resurssien ja palvelujärjestelmän resurssien mobiliosinnasta ja yhdistämisestä. Ideologiatasolla sosiaalityöhön on tarjolla paradigmatistelua, jossa sosiaalityö on hahmottumassa työvoiman uusintamiseen ja arjen organisointiin liittyvänä (feminiinisen työn) järjestelmänä. Fordistinen sosiaalityön professionalismiprojekti ottaa sosiaalityön tarpeellisuuden yhteiskunnassa, so. työnjaollisen tehtävän, annettuna. Samalla fordistisen palvelukoneiston kyvyttömyys kohdata postfordistisia ilmiöitä kriisiyttää sosiaalityötä. Sosiaalityön välineettömyys konkretisoituu uuden klienttelian kohdalla, kysymyksissä, jotka ensisijaisprofessiot rajaavat kompetenssialueensa ulkopuolelle. Sosiaalityöntekijät ”äänestävät jaloillaan”, monet jättävät sosiaalitoimistot. Jäljelle jää ylikuormitettu ammattikunta ja kasvava kouluttamaton työvoima. Etuuskäsittelytehtäviä siirretään toimistotyöntekijöille – tuntumanvaraisin arvioin klienttien tuen tarpeesta. Tällainen kehitys on tuottamassa fordistisen sosiaalityön äärimallin, kouluttamattomaan ja vähän koulutettuihin (pienipalkkaisiin) työntekijöihin painottuvan henkilöstöpyramidin.

Lyhyen tähtäimen taloudellisuus voi tuottaa kertautuvia kustannuksia.

(6) Sosiaalityön tekijän ja kohteen välinen ristiriita

Sosiaalityön palveluimago edellyttää matalaa asiointikynnystä ja miellyttäviä asiointikokemuksia. Tämä palvelee myös sosiaalityön professionalismiprojektia. Tämä voi lisätä klientteliaa ja kuormittaa sosiaalityötä sekä valikointitehtävillä että kvalifiointi- ja varastointitehtävillä. ”Köyhäinhoidollinen” imago voisi karsia klientteliaa ja selkeyttää marginalisointitehtäviä, mutta vastaavasti kaventaa palveluimagoa ja professionalismien osoittamisen mahdollisuuksia. Sosiaalityöntekijät joutuvat ratkaisemaan tämän

kliekttsuhteissaan. Klienttin kvalifointi palkkatyöläisyyteen tai ”hallitusti ennakoimattomaan” toimintaan palkkatyön ulkopuolella edellyttää työvaltaisia toimintamuotoja ja kärjistää näin taloudellisuusongelmia. Valikointitoiminnot vievät yhä syvemmälle klienttien arjen selvittämiseen ja sosiaalisten ongelmien määrittämiseen sosiaalisina, lujittaen sosiaalityön työnjaollista asemaa ongelmien yksilöllisenä ratkontana. Pyrkiessään pitämään sosiaaliset ongelmat sosiaalisina ja palauttamaan julkiset sosiaalisiksi sosiaalityöntekijät joutuvat edellyttämään klienteiltä lojaalisuutta, tukien ei-julkisia toimintatapoja. Tukiessaan ei-julkisen toiminnan voimavaroja sosiaalityöntekijät joutuvat tekemään sen kontrollimandaatin asemista, tullen klienttien arkeen uhkan positiosta. Sosiaalityön paradoksaalista positiota ja sen menetelmien siitä saamaa sävytystä voidaan kuvata ”supportiiviseksi uhkailuksi”.

Miksi siis juuri tällainen sosiaalityö? Vastaus voi vaikuttaa itsestään selvältä: *Siksi, että se on ollut riittävän toimivaa ja riittävän taloudellista – sen lyhyen ajan, jonka ”kypsä sosiaalityö” on Suomessa ollut olemassa.* Nyt sen toimiva taloudellisuus on kriisiytymässä – osana sosiaalivaltion uudelleenstrukturoida. On nähtävissä yhtäältä merkkejä fordismen jatkamiskeinojen etsimisestä, toisaalta yrityksistä ylittää se. Tässä vastakkaisten strategioiden yhteentörmäyksessä voi muodostua harmaita vyöhykkeitä, joissa sosiaalityö voi kehittyä kohteen kehitykseen vastaten – jälkifordistiseksi.

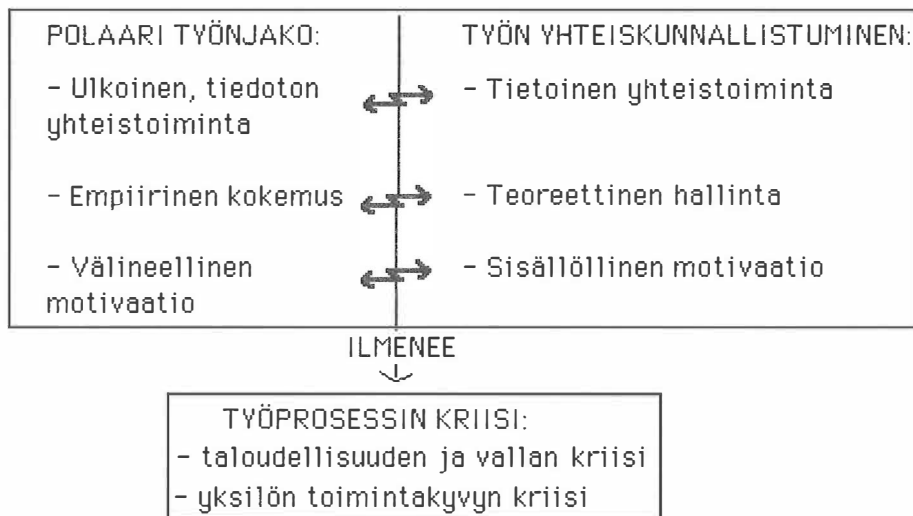
Kaksi vastakkaista yhteiskunnallistumismuotoa

Fordistinen tuotanto toimii häiriöttömästi vain piirustuslaudalla. Kari Toikka (1988) kuvaa työtovereineen empiirisiä tutkimuksia, jotka osoittavat rationalisoitujen työprosessiein vaativan jatkuvia korjaustoimia ”alhaalta”. Työntekijät, joiden polaarinen työnjaon (suunnittelun ja toteutuksen erottamisen) mukaan oli määrä vain ylläpitää toimivaa koneistoa, joutuvat jatkuvasti säätämään, korjaamaan, täydentämään tuotantoprosessia.

Fordistisen palvelukoneistonkin työntekijät joutuvat jatkuvasti tekemään korjauksia ja säätöjä ”alhaalta”. Osittain tätä tehdään ”pallottelun” kautta (vrt. professionalistien ”yliäämäkategoriat”), osittain tietoisemman yhteistyöhakuisuuden kautta. Peräkkäinen ja rinnakkainen yhteisasiakkuus punoo erilliset viranomaistahot verkostoiksi. Toisiinsa lomittuneena on kaksi verkostoitumisen muotoa: kokonaisvaltaiset elämänyhteydet, arjen sosiaaliset verkostot ja fordistinen sektoreiden/professioiden yhteistyö. Hetkittäin ja epävirallisissa – toimenkuvarajat spontaanisti ylittävissä – yhteistyössä sosiaalivaltion ammattilaiset ylittävät fordistisen työnjaon. Asioiden hoitamiseksi on yksinkertaisesti pakko joskus tehdä niin. Viranomaisverkostossa on meneillään kaksi vastakkaista prosessia: *yhtäältä ositetun työnjaon jyrkentäminen* (professionalismin varjelu), *toisaalta ositetun työnjaon ylittäminen* (yhteistoiminta-yritykset); siis samanaikainen rajojen tiivistäminen ja väljentäminen.

Toikka (1984, 60–64) kuvaa työn ristiriitoja *työn kahden yhteiskunnallistumismuodon "iskeytymisenä vastakkain"*. Hän sitoo ristiriitaerittelynsä vaiheeseen, jossa rationalisoitu (fordistinen) massatuotanto alkaa kriisiytyä. Rationalisoidun työn kriisi *ei synnytä ristiriitaa*, se vain tekee sen *kaikille näkyväksi ja kourantuntuiseksi*. (Emt., 61). Ristiriita, joka kriisissä tulee esiin, on käyttöarvon ja vaihtoarvon ristiriita.

Toikan mukaan yhtäältä työn konkreettisesta sisällöstä (=työ käyttöarvojen luomisena, hyödyllisenä työnä) nousee vaatimus tietoisesta yhteistoiminnasta, työn teoreettisesta hallinnasta ja sisällöllisestä motivaatiosta. Kohdattujen ongelmien ratkaiseminen edellyttäisi ositetun ja rationalisoidun työn jäykkärajaisten työnjakojen ylittämistä uusien yhteistyökäytännöin, tehtäväkeskeisen työnhallinnan ylittämistä kokonaisuuksien hallinnalla ja 'suoritteiden hoitamiseen' ohenevan motivaation ylittämistä vastuunotolla kollektiivisesta ongelmanratkaisusta. Toinen, samanaikaisesti vaikuttava tendenssi on työn vaihtoarvoaspektin painottuminen, taloudellisuus- ja valtanäkökohtiin perustuva työn rationalisoinnin tiivistäminen, polaarin työnjaon edistäminen (=kokonaisuuksia hallitsevan suunnittelun ja osatehtäviä hallitsevan toteutuksen kehittäminen erillään toisistaan, osatehtävien kaventaminen). Toikka (emt., 61) esittää ristiriidan seuraavanlaisena kaaviona:

Kuvio 10: Työn sisäinen ristiriita Toikan (1984) mukaan

Työnantajalle ristiriita ilmenee (Toikan tarkasetelemissa teollisissa työprosesseissa) häiriöiden, epäkelpojen tuotosten, seisokkien jne. aiheuttamina kustannuksina. Nämä aiheuttavat paineen työn välineiden,

työnjaon, johtamisjärjestelmien ja työntekijöiden työnhallinnan muutamiseen.¹

Työntekijälle ristiriita ilmenee kvalifikaatiovaatimusten (työn esiinnostamien hallintavaatimusten) ja tosiasiallisten kvalifikaatioiden välisen kiulun aiheuttamana toimintakyvyttömyytenä tai tällaisen uhkana ja tähän liittyvänä ahdistuksena. Jotta toimintakyky säilyisi, tilannetta on muutettava.²

Ristiriidan ratkaisemiseksi kilpailee Toikan mukaan kaksi vastakkaista pyrkimystä: polaarin työnjaon jyrkentäminen entisestään ”idioottivarman” häiriönhallinnan saavuttamiseksi ja toisaalta pyrkimys polaarin työnjaon ylittämiseen.

Tämä ei ilmeisesti koske vain teollista tuotantoa.

Esim. terveydenhuollolla on perinteisesti ollut sekä selvät rajat että tehokkaat keinot rajojen ylläpitämiseksi (biolääketiede ja psykiatria, niiden kategoriat ja professiot, organisaatiot jne.). Medisiina on kuitenkin ymmällään esim. ”epämääräisten oireiden” kanssa. Keskustelu on kulkenut psykosomatiikan pohtimisesta ”hoitotieteeseen” ja ”väestövastuuseen” omalääkärikokeiluineen. (Moilanen 1987, Engeström ym. 1987). Mielenterveyspuolella etsitään ulospäisyä yksilön oireiden eristyneestä tarkastelusta perheyhteyksien ja sosiaalisten verkostojen suuntaan (Hoffman 1985, Klefbeck ym. 1988). Sekä somaattisen terveydenhuollon että mielenterveyspalvelujen puolella on tapahtumassa laitosten ja avopalvelujen uudelleenorganisointumista, ja yhteisasiakkuus verkostoi terveydenhuollon uudella tavalla mm. sosiaalityöhön – samalla kun terveydenhuolto koettaa ylläpitää ositetun työnjaon rajojaan.

Työvoimatoimikin on yrittänyt pitää yllä rajojaan, mm. työvoimaongelmien sosiaalipoliittisiin ulottuvuuksiin päin (Kalela 1989). Myös se on ymmällään.

Edellä jo viitattiin kahden työttömyysongelman ja etenkin aikaa vievien yksilöllisten strategioiden problematiikkaan. Tämä verkostoi työvoimatoimintaa mm. sosiaalityöhön – samalla kun työvoimatoimi yrittää rajata tehtäväaluettaan työmarkkinatoiminnaksi. (R. Arnkil 1989).

Koulut ovat näennäisesti hyvässä järjestyksessä. Oppilaiden sosiaalisamisongelmat eivät kuitenkaan tahdo pysyä koulukontekstissa. Oppilashuoltotoiminta on yhtäältä opettajien perinteisen rajanvedon turva, toisaalta se kytkee ongelmien käsittelyn luokkahuonetta laajempiin konteksteihin. Niin tekee myös ongelmanratkaisuresurssien hakeminen kotiin ja koulun yhteistyöstä, nuorisotyöstä, aluepohjaisesta toiminnasta yms.

Ja niin edelleen.

¹ Vrt. hallinnon aktiivisuus sosiaalityön reformoimiseksi, ”rakenteellisen sosiaalityön” haku, alueellistamispyrkimykset, ”integroidun sosiaalityön” haku, palveluyhteistyön haku, sosiaalityön rationalisointipyrimykset.

² Vrt. ”varsinaisen sosiaalityön” haku, pako sosiaalityön vakansseista, ”toimenpidekeskeisen sosiaalityön” kritiikki, byrokraattisen johtamisjärjestelmän kritiikki.

Eräs vaihtoehto rationalisoidun työn ristiriitojen ratkaisuyrityksissä on ns. työn *humanisointi*. Se on rationalisoidun työn ”täydennykseksi” muotoutunut työn organisoinnin malli, joka alunperin muotoutui ergonomiatutkimuksessa (yksitoikkoisen ja kuluttavan työn seurausten hallitsemiseksi) ja on laajentunut ”aallon” tavoin tuotantoprosesseihin. (Toikka 1984, 145, myös Julkunen 1987). Sen tunnuspiirteitä ovat työntekijöiden vallan osittainen lisääminen, autonomisten työryhmien, laatupiirien yms. muodostaminen, työnkierto ja työtehtävien rikastaminen. Toikka toteaa, että työn humanisointi pitäytyy lopulta polaariin työnjakoon: suunnittelijoiden kokonaisnäkemykseen ja teoreettiseen tietoon, toteuttajien arki-ajatteluun. Työn ristiriidat ja kehittämistarpeet eivät välttämättä avaudu autonomisellekaan työntekijäryhmälle, ellei samalla tueta työn uudenaista käsitteellistämistä, oman toiminnan uutta kontekstointia.¹ Työn humanisointi tavoittelee kokonaisuuksien (ainakin rationalisoituja tehtäviä laajempien) hallintaa, mutta erottaa edelleen käsitteellisen ajattelun ja toimeenpanon. Humanisointi on ikään kuin käsityömäisen kokonaisvaltaisuuden takaisintavoittelua. Siihen sisältyy kaipuu laaja-alaisista ammatillisista, jotka hallitsivat henkilökohtaisesti työnsä kokonaisuudet.

Ehkäpä tällaisia piirteitä on nähtävissä sosiaalityössäkkin. Rationalisoituvan sosiaalityön ”täydennykseksi” on kaavailtu/toteutetaan ”integroitua sosiaalityötä” ja ”alueellista työtä”. Toimenpiteen/oireen mukaan tapahtuvan jaon (toimeentulotuki, lastensuojelu, päihdehuolto) sijaan etsitään toimenkuvien kokonaisvaltaistamista. Alueellistamisesta etsitään kokonaisvaltaisempaa otetta kohdattuihin ongelmiin. (Sosiaalishallitus 1981). Ilman uutta käsitteellistämistä uudelleenorganisoinnit voivat myös toistaa aiempien käytäntöjen rajoittuneisuudet. (Fordismi saadaan pienemmässä mittakaavassa, aluetoimistossa).

Sosiaalityön barmaa vyöhyke?

Sosiaalityössä on muodostunut tilanne, jossa sen enempää työnantajalla, klienteilla kuin työntekijöilläkään ei ole selvää vaihtoehtoa sen kehittämisen tehtävistä – eikä sellaista ole tarjonnut akateeminen keskustelu-kaan. Kysymys ”käyttöarvomotivoidusta työstä” on sosiaalityössä pulmalisempi kuin teollisissa työprosesseissa. Sosiaalityö on legitimaatiotyötä ja tuottaa legitimaatiohyödykkeitä – ja toimivuusodotukset sosiaalityölle (sen ”julkisuuskentässä”) ovat ristiriitaiset. Huolimatta siitä – tai juuri siksi, että sosiaalityö legitimaatiotyönä on toimintaa, jonka ”tehtävänä” on pitää sosiaaliset ongelmat sosiaalisina ja palauttaa julkiset sosiaalisiksi, *sosiaalityö joutuu etsimään ja tukemaan ”ballittua ennakoimattomuutta”*

¹ Stjernö (1986, 140) huomauttaa, että työn osittaminen on keskeinen työntekijöiden *kontrollin* keino: ”Sosiaalisesta kontrollista huolehditaan osaksi pitkälleviedyn työnjaon kautta, joka estää alaisia kehittämästä kokonaisnäkemystään sekä käsitystään työprosessista ja työtilanteesta. Osaksi tämä tapahtuu erottamalla toisistaan käsitteellinen ajatelu ja käytännöllinen toimeenpano”.

klieittien toiminnassa. Voidakseen toteuttaa legitimaatiotehtävää sosiaalityön on kyettävä aidosti tukemaan klienttien toimintakykyisyyttä. Tähän sisältyy myös *klieittien toimintavaihtoehtoja avartavia mahdollisuuksia* – normalisoinnin puitteissa ja rajoittavan pakon ohella.

Sosiaalityön harmaa vyöhyke on ”taistelukenttä”, jossa vastakkain ovat fordistinen yhteiskunnallistumismuoto ja jälkifordistinen yhteiskunnallistumismuoto. Ratkaistavana ovat toimivan taloudellisuuden ristiriidat kohdattaessa/käsiteltäessä moderneja elämänilmiöitä (esim. yksilöllistymistä ja elämän refleksiivisiä projekteja) sekä ”postfordistista syrjäytymistä” (sekoittuneena perinteisempään ”uloslyöntiin”). Väitän, että fordistisen tien jatkaminen johtaa sekä taloudellisten että toiminnallisten ristiriitojen kärjistymiseen. Vajaavuusperiaatteella toimiva fordistinen verkosto ehdyttää voimavaran ja kärjistää lyhyenkin tähtäimen taloudellisuusongelmansa.

Harmaalla vyöhykkeellä on myös jälkifordistisen mallin itumuotoja. Toimivuutta haetaan (myös) arjen voimavarojen mobilisoinnista sekä palvelutuotannon mukauttamisesta postfordistisiin ilmiöihin. Taloudellisuutta haetaan (myös) kertautuvien kulujen tarkastelusta sektori-rajat ylittäen. Tätä tapahtuu spontaanisti, yksittäisinä tekoina.

Kasvio (1987, 48–49) arvioi, että jälkifordistisessa kasautumistyyppissä ”aikansa eläneet” rakenteet koulutuksen ja terveydenhuollon alueella puretaan ja niiden toiminnat suunnataan väestön tosiasiallisten tarpeiden kannalta ensisijaisille tehtäväalueille. Hän arvioi edelleen, että sosiaalisten palvelujen tuotannossa tullaan siirtymään nykyisen kaltaisista suurista ammatillisista byrokraatioista joustaviin asiakaskeskeisiin organisaatioihin, ja työnjako julkisesti organisoitujen, markkinavälitteisten sekä omaehtoisesti organisoituneiden palvelujen välillä tulee muodostumaan tähänastista liukuvammaksi. Hän arvioi, että jälkifordistinen hyvinvointivaltio pystyy palkkatyösuhteen normalisoinnin sijasta tarjoamaan edellytykset ihmisten elämänmuotojen pitkälle vietyyn erilaistumiseen ja tätä kautta syntyvään kulttuuriseen rikkauteen. Väestön uusintamisen infrastruktuurin hän ennakoii muuntuvan uuskeynesiläisen palkkatyöhön sidotun toimeentuloturvan sijasta muodossa tai toisessa toteutettuun kansalaispalkkaan.

Toimiakseen legitimointina sosiaalityön *on kyettävä osoittamaan suorituskykyä jälkifordistisen kasautumistyyppin osana*. Sosiaalityön kaksinaisuusluonne (järjestelmän legitimointi huono-osaisten asemaa parantaen) *tematisoi* sosiaalityön suorituskykyisyyden.¹ Fordistisen palvelun ja postfordististen elämänmuotojen yhteentörmäyksessä myös sosiaalityön suorituskyvyttömyydestä voi tulla/on tullut julkinen ongelma. ”Pekka” ja ”Pirjo” nostavat sitä tempelinharjalle.

¹ Vrt. Rostilan jaottelu, johon viitattiin luvussa 1.2: Asiat tematisoituvat siten, että (1) kohdatut ilmiöt muodostuvat silmiinpistäviksi, (2) ne eivät sovi aikaisempiin selitystapoihin ja (3) ne ovat käytännöllisistä syistä tärkeitä.

Mikäli hegemonistinen projekti muuttuu esim. hyvinvointivaltion purkamiseksi ja rakennemuutoksen seurauksia yksilötason vastuuksi sysääväksi (vrt. thatcherismi), myös harmaa vyöhyke muuttuu. Ratkaistavana on edelleenkin fordistisen palvelutuotannon uudelleenstrukturointi, mutta tällaisessa vaihtoehdossa julkisen vallan tehtävänä ei ole osoittaa hyvinvointivaltiollista suorituskykyä.

Hyvinvointivaltiollisesti tuettu palkkatyöläistyminen on (markkinakehitykseen punoutuen) *yksilöllistänyt kansalaisia ja vapauttanut heitä toimintamahdollisuuksia rajoittavista traditionaalisista siteistä*. Samalla yksilöllistymiskehitys on merkinnyt sosiaali-integraation muuttumista, traditionaalisten yhteisöjen sosiaalisen tuen heikkenemistä – ja pulmia fordistiselle sosiaalivaltiolle. Mutta juuri tämä ”haitta” on samalla ”etu”. Itse kapitalistinen talous tuotti itsenäisen palkkatyöläisen, työvoimatavaransa myyjän, ja valtio turvaa hänen kansalaisoikeutensa tällaisena – ohi ammattikuntien, kiltojen, sukuyhteisöjen tai muiden ”esikapitalisten” sidosten. Lehtonen (1988) toteaa, että yksilölliset vapausoikeudet olivat *yhteiskunnallistumisen eli yhteisöjen vallan hajoamisen tuote*. Hyvinvointivaltio, tukiessaan palkkatyöläistymistä, edistää tuota yksilöllistymistä (kuten Beck, 1986, huomauttaa). Tämä on kansalaisten toiminta-avaruutta laajentava tekijä – samalla kun traditionaalinen sosiaalinen tuki ja kontrolli murenevät. Yksilöllistyvät kansalaiset voivat muodostaa sellaista sosiaali-integraatiota, jota perinteiset yhteisömielikuvat eivät tunnista¹. ”Modernille” sensitiivinen sosiaalityö² voi tunnistaa näitä muotoja ja voimavaroja etsiessään pidättyä sellaisten integraatiomuotojen säilönnästä, jotka merkitsisivät yksilöllistyvien kansalaisten toiminta-avaruuksien kaventumista. (Paradoksaalinen tehtävä siis: yksilöllistymiskehitystä tukevan yhteisöllisyyden tunnistaminen).

Mikäli Kasvio ennakoima toimeentuloturvan irroittaminen palkkatyösidonnaisuudesta (ja kansalaispalkka muodossa tai toisessa) toteutuu, merkitsee tämä murrosta ”pitkässä linjassa”: *vastikkeettoman avun myöntämisestä*. Tämä merkitsisi tuntuvaa muutosta sosiaalitoimistojen sosiaalityössä. Suorituskyvyn osoittaminen *palkkatyöläistämistoimivuudessa* muuntuisi, eikä toisaalta *marginalisointitoimivuus* olisi enää marginalisointia suhteessa palkkatyöhön. Myös *valikointitehtävät* muuttuisivat. Niissä ei enää entisellä tavalla ratkottaisi kysymystä ”palkkatyöhön vai

¹ R. Eräsaari (1988, 184) toteaa, että sosiologitkin ovat ”modernia” tutkiessaan pitäneet mielikuvansa ja toisen jalkansa ”vanhassa” – Gemeinschaft-yhteisöllisyydessä.

² Giddens (1990) puhuu modernista, jonka kypsään muotoon yhteiskuntamme on siirtynyt ja polemisoi ”postmoderni”-käsitteellistystä vastaan. Esim. Lash (1990) puhuu samaa aikakautta tarkoittaen postmodernista. Tarkoitan modernille sensivoitumisella herkkyyttä tarkastella *uusien yhteiskunnallistumismuotojen* ilmaantumista sen sijaan, että tarkasteltaisiin – nostalgisesti tai paheksuen – vain vanhan menettämistä. (Tämä sosiaalisten verkostojen jne. ”mureneminen” voidaan sekkinä käsitellä *vajaavuusnäkökulman* ilmaukseksi).

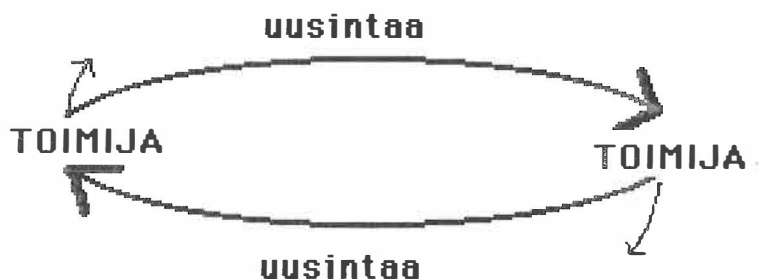
sosiaalivaltiokansalaiseksi”. Mutta mikäli tilalle tulee sosiokulttuurinen strategia esim. palkitsevan ”toiminnallistamisen” mielessä, *palvelujen vastikkeeksi voi tulla ”uuden sosiaalisen kansalaisuuden” osoittaminen*. Marginaalisuus voi määrittyä suhteessa sosiaalivaltiollisesti organisoituun kansalaisuuteen.

Sosiaalityö ja toisin toimimisen mahdollisuus

Klaus Holzkamp (1983, 372–398) tarkastelee *toimintakykyisyyttä toimintamahdollisuuksien realisointina*. (Sosiaalityön julkilausuttu tehtävähän on toimintakykyisyyden edistäminen ja siihen liittyy ”hallitun ennakoimattomuudenkin” tukeminen). Holzkampin mukaan yhteiskunnalliset ehdot ovat historiallisesti muotoutuvia toimintamahdollisuuksia, joiden realisointi riippuu toimintakykyisyydestä – ja joiden realisoinnissa toimintakykyisyys muodostuu. Hän tekee erottelun *rajoittuneeseen toimintakykyisyyteen ja yleiseen toimintakykyisyyteen*. Rajoittunutta toimintakykyisyyttä luonnehtii kehä, jossa subjekti toimii vallitsevien, annettuina otettujen, ehtojen puitteissa, vaikka toisen toimimisen mahdollisuus olisi reaalin. Toimija uusintaa toimintansa rajoitukset pyrkimättä muuttamaan niitä ja sulkee toisin toimimisen mahdollisuuden toiminta-avaruutensa ulottumattomiin. Yleistä toimintakykyisyyttä luonnehtii elämänhallinta, jossa toimija kokee toimintakykyisyytensä laajentamisen mahdollisena ja muuttaa toiminnallaan toiminta-avaruuttaan rajoittavia ehtoja. Giddens (1984, 1985) puhuu ymmärtääkseni samasta asiasta kuvatessaan *rakenteistumista*. Toimijat uusintavat rakenteet, toimintansa ehdot, *toistuvina toimintakäytäntöinä*. He käyttävät rakenteita (yhteiskunnassa toimimisen ”itsestäänselvyyksiä”) *resursseina*, mutta näin tehdessään samalla *uusintavat ne ajassa ja paikassa*.¹

Holzkampin idea voidaan kuvata seuraavanlaisena ”noidankehänä”. Siinä toimija suhteessaan toiseen toimijaan uusintaa vuorovaikutusjärjestelmän. (Pienillä nuolilla yritän kuvata reaalista toisin toimimisen mahdollisuutta. Kuvio ei ole Holzkampin, vaan oma yritykseni mallintaa toimintakykyisyyttä):

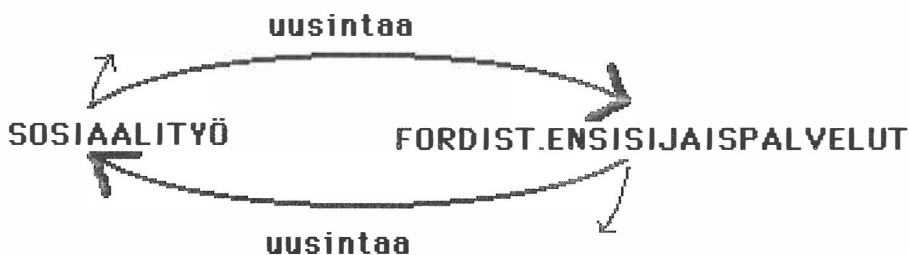
¹ ● on kiinnostavaa, että sekä Holzkamp että Giddens pohtivat ns. ontologisen turvallisuuden merkitystä toistuviin käytäntöihin ajautuvassa toiminnassa. Toiminnan rajoitusten ylittäminen on riski, uhka. Pidäytyminen vallitsevaan (saavutettuun) on turvallista – mutta ehdista samalla rajoittaessaan toiminta-avaruutta. Ks.lähemmin Arnkil 1991b.

Kuvio 11a: Toimintakykyisyyden noidankehä

Fordistinen palvelukoneisto – ja sosiaalityö sen osana – voi *moniasiakkuusasetelmassa* ajatua ”peleihin”, vuorovaikutusasetelmiin, joissa se *toistaa jo kehään ajautuneita ongelmanratkaisutapoja (jopa kiihtyvissä rakenteissa)* – ja sulkee näin klientitkin kehään. Toisin tekemisen mahdollisuus kadotetaan. Rajoittuneiden ammatillisten mielikuvien ja kohdattujen ilmiöiden monimuotoisuuden ristiriitaa yritetään ratkoa junk categories – jäännöserillä ja valikoivalla epäherkkyydellä arjesta kertovalle informaatiolle. Palvelujärjestelmä ei mukaudu arjen monimuotoisuuteen, vaan arjen osioita mukautetaan vajaavuustulkintoihin ja palvelujen massatuotantoon¹. Käsitteellinen käänne ”moniongelmaisuudesta” (joka on itse asiassa junk-kategoria) moniasiakkuuteen (joka on peili), voi kääntää katseen refleksiiviseksi: fordistinen palvelujärjestelmä saattaa havaita itse olevansa ylläpitämässä rajoittuneempaa toimintaa kuin muodostuneet sosiokulttuuriset ehdot mahdollistaisivat.

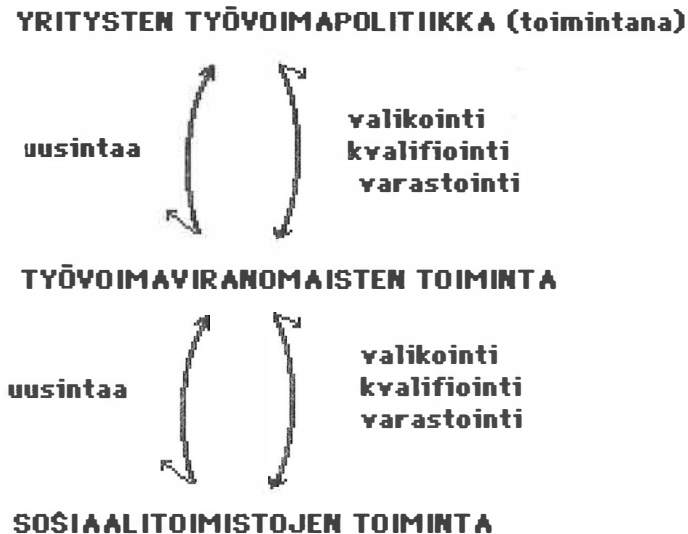
Sosiaalityö uusintaa fordistisia rakenteita antaessaan fordistiselle hyvinvointivaltiolle sellaisia valikointi-, kvalifointi- ja varastointipalveluksia, jotka mahdollistavat fordismiin ”häiriöttömän” jatkamisen. Sosiaalityö on siis ylläpitämässään noidankehässä:

Kuvio 11b: Sosiaalityön noidankehä

¹ Vrt. Matthies (1983): Tarpeiden uudelleentulkinta käytettävissä olevaa keinovalikoimaa vastaavaksi.

Tätä heijastettiin peliin luvussa 3.4. Nyt voidaan havaita, että tuossa peilissä on itse asiassa päällekkäin kaksi "noidankehää", toistuvaa toimintakäytäntöä, joilla uusinnetaan rajoittunutta toimintakykyisyyttä – ja toiminnan rakennetta:

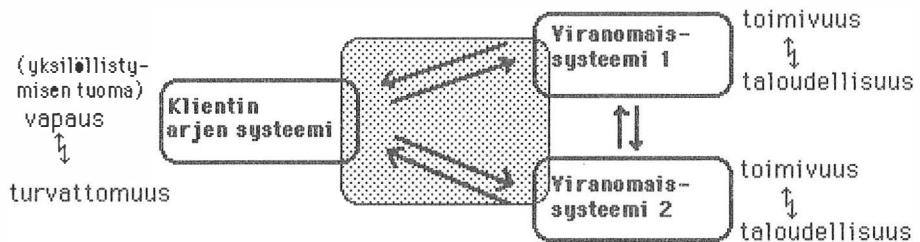
Kuvio 4b: Valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalvelut "noidankehinä" (esimerkkinä työvoimapolitiikka)

Arvelen, että sosiaalityön toimivan taloudellisuuden ristiriitojen kärjistyminen luo edellytyksiä jälkifordististen kehitelmien muodostumiselle palveluverkoston, so. klienttien arjen mukaan muuntelemaan pyrkivien yhteispalvelujen muodostamiseen projektiluonteisina hankkeina. Sosiaalityön muutosyritykset voivat tukeutua toimivan taloudellisuuden ratkonnatyrityksiin verkoston muissa osissa.

Sosiaalityö on tekemisissä muiden viranomaisten kanssa ennen muuta tapauskohtaisesti, "moniongelmaisuuksien" käsittelyssä. Muodostuu viranomaisverkosto, eräänlainen "ongelman määrittävä systeemi", jonka kussakin osassa ratkotaan toimivan taloudellisuuden ristiriitoja. Teen tarkennuksen kuvioon 9a. Viranomaisverkosto on kuviossa pelkistetty vain kahteen viranomaisjärjestelmään. Siinä missä sosiaalityö on ratkomassa "hallitun ennakoimattomuuden" saavuttamista taloudellisesti, esim. työvoimatoimi voi olla ratkomassa pitkäaikaistyöttömyyden ratkonnasta ja uuden työvoiman kysynnän tyydyttämistä tulosvastuullisesti, asuntotoimi voi olla ratkomassa asunnottomuuden poistamista ja asumistason kohentamista vuokratyöntekijän saantia turvaten, terveydenhuolto voi olla turvaamassa "terveyttä kaikille vuoteen 2000 mennessä" kustannukset minimoiden jne. On oletettavaa, että näissä sosiaalityön rinnakkaisissa työprose-

seissa on samankaltaisia *eriaikaisten toimivuuksien* ristiriitoja kuin sosiaalityössäkin. Ratkottavana ei siis ole vain yhden, johdonmukaisen, toimivuuden ja taloudellisuuden pulmallinen yhtälö, vaan kahden tai useamman keskenään ristiriidassa olevan toimivuuden yhdistäminen taloudellisuuteen. Taloudellisuudessakin ovat vastakkain lyhyen ja pitkän tähtäimen edut. taloudellisuuden ratkonta.

Kuviossa on kuvattu myös asiakkaan systeemi (sosiaalinen verkosto) ristiriitaisena. Samalla kun (markkinoiden ja hyvinvointivaltion tukema) yksilöllistymiskehitys vapauttaa sosiaalisista siteistä, se muuntaa, ehkä murentaakin, turvan arkisia verkostoja. Kuviossa harmaalla merkitty "katvealue" on asiointikysymyksissä muodostuva rajajärjestelmä. Sekä viranomaisverkoston että asiakkaan verkostojen ristiriidat tulevat ratkottaviksi siinä, sisältyen rajajärjestelmän toimintaan. (Ks. lähemmin Arnkil, E. 1990a, 1991a ja 199b).

Kuvio 9b: Toimivan taloudellisuuden ristiriita viranomaisverkoston ja sosiaalisen verkoston rajajärjestelmissä.

Mahdollisesti muutkin viranomaisverkoston osat kuin sosiaalityö ovat hämmennyksissä "post-fordilaisen" polven klienttien kanssa. Ehkäpä nekin joutuvat etsimään vajaavuusnäkökulman ohella voimavaroja toimivuutensa toteuttamiseen (taloudellisesti). Nekin voivat etsiä voimavaroja uudelta yhteistyöstä sekä klienttien arjen järjestelmistä. Se, kuinka reaalinen tuollainen perspektiivi on, *konkretisoituu yrittämällä realisoida voimavarat.*

Kokoan väitteeni sosiaalityön harmaasta vyöhykkeestä esittämällä muunnoksen taulukosta 3a:

	Fordistinen toimivuus	Jälkifordistinen toimivuus
Lyhyen tähtäimen taloudellisuus	(1) Taloudellisuus kustannusten minimoinnista kullakin sektorilla, toimivuus fordismista. Esim. sosiaalityön rationalisointi muuttamatta fordistista mallia. Polarisointimalli	(3) Taloudellisuus kustannusten minimoinnista sektorirajoja ylittäen, toimivuus jälkifordismista. Esim. rationalisointi, joka tähtää sosiaalityöntekijöiden /tiimien ”vapauttamiseen” räätälöivien yhteispalvelujen muodostamiseen ja työhön sosiaalisten verkostojen tunnistelemiseksi. Systemistä työtappaa tavoitteleva malli
Pitkän tähtäimen taloudellisuus	(2) Taloudellisuus kertautuvien kulujen huomioinnista kullakin sektorilla, toimivuus fordismista. Esim. sosiaalityön modifiointi (alueellistaminen jne.) muuttamatta fordistista mallia. Humanisointimalli	(4) Taloudellisuus kertautuvien kulujen huomioinnista sektorirajat ylittäen, toimivuus jälkifordismista. Esim. räätälöivien yhteispalvelujen muodostaminen sektorirajat ylittävinä verkostoina. Arjen uusiin sosiokulttuurisiin ehtoihin tukeutuminen. Systemisen työtavan malli

Taulukko 3b: Sosiaalityön harmaa vyöhyke

Ruudun 1 malli on yritys tehdä fordistista palvelua ”idioottivarmaksi”. Väitän tämän mallin parhaillaan kriisiytyvän. Sosiaalityössä on paljon ”esifordistista”, rationalisoimatonta käsityötä. Niinpä saattaa näyttää, että työtä voidaan kehittää fordismiin kajoamatta. Ruudussa 2 kuvattu malli edustaa fordismien reformointia humanisoimalla työtä. Väitän, että fordismien puitteisiin rajoittuvat yritykset törmäävät uusiutuviin, ehkäpä syveneviinkin, sosiaalityön kriisi-ilmiöihin. Rationalisoimalla sosiaalityötä voidaan sujuvoittaa palveluja – esim. toimeentulotuen käsittelyä – mutta samalla törmätään rationalisoinnin rajoihin. Vapauttamalla aikaa toimeentulotukimenettelyistä ”varsinaiseen sosiaalityöhön”, joudutaan rationalisointia pulmallisemman kysymyksen ääreen: mitä on ”varsinainen sosiaalityö”, ja onko se toteutettavissa fordistinen sektorityö säilyttäen. Jo rationalisoitaessa käytäntöjä – esim. ryhmittelemällä uudelleen työkäytän-

töjä toimistotyöntekijöiden ja sosiaalityöntekijöiden kesken, havaitaan, etteivät fordismiin yli menevät kysymyksenasettelut odota rationalisointivaiheen loppuunsaattamista. Muun muassa eri ammattiryhmien toimivaltakysymykset, ammattiryhmiä ja työntekijöitä erikseen ohjaavat ja kontrolloivat johtamiskäytännöt jne. ponnahtavat ratkottaviksi. Ruudussa 3 kuvattu malli on jälkifordismiin tavoittelua, toiminnan rakenteeseen puuttumista. Tämä avanee Pandoran laatikkoa vielä enemmän: ratkottaviksi tulevat mm. tiimityvän työn asema ja valtuutukset linjaorganisaatiossa, tiimityön vaatima aika ja foorumit, sektorirajat ylittävän työn mandaatit ja johtaminen jne. Ruudussa 4 kuvattu malli on jälkifordistinen – ja arvaamattomin.

Sosiaalityön kehitysvyöhykkeen erittely vaatii sen nykyisyyden, konkreettisen sosiaalityötoiminnan lähempää erittelyä. Yritän tätä seuraavissa luvuissa. Palaan kehitysvyöhykkeeseen luvun 5 lopussa.

4 RISTIRIITOJEN SÄÄNTELYÄ SOSIAALITYÖTOIMINNASSA – KUINKA OLLA PANEUTUVA JA ETÄINEN YHTÄ AIKAA

Keväällä 1987 haastattelin projektimme osanottajat ja havainnoin heidän työpäiviään yhdessä tutkimusapulaisten kanssa. Tavoitteena oli hankkia aineistoa sosiaalityöntekijöiden ”selviytymisstrategioista” – niistä toimintatavoista ja työtä koskevista orientaatioista, joilla he päivittäisessä työssään toteuttavat ristiriitaista sosiaalityötä. Oletin, että saisin tällä tavoin aineksia sekä ristiriita- että kehityshypoteesin kehittelylle. Odotin nimenomaan saavani aineistoa siitä, miten sosiaalityöntekijät ristiriitaisessa työssään samanaikaisesti sekä ylläpitävät sosiaalityötä että tuovat siihen ”ituja” uudesta, yhteiskunnallistumiskehityksen suunnassa olevasta sosiaalityöstä. (Kertun työpäivä, jota kuvasin tämän raportin alussa, oli ensimmäinen havainnointi. Se oli samalla osa ”pilottivaihetta”: kokeilin havainnointiasetelmaa¹).

Luvussa 3 hahmottelin sosiaalityön ”reunaehdoja”. Reunaehdot toteutuvat kuitenkin vain toiminnan kautta. Giddens (1988, 289–290) pitää *objektivismina* sellaista tutkimusta, jossa nähdään vain rakenteet, mutta ei toimijoiden toimintaa. *Subjektivismia* taas on nähdä vain toimijoiden tavoitteenmukainen toiminta – rakenteet sivuuttaen. Giddens puolustaa näkökantaansa, jonka mukaan sosiologisen tutkimuksen pitäisi eritellä *rakenteistumista*, rakenteiden uusintamista toistuvina toimintakäytäntöinä. Hän toteaa, ettei yhteiskunnan näkeminen jatkuvasti rakenteistuvana väheksy rakenteiden pakottavaa tai rajoittavaa luonnetta, mutta korostaa, että rajoittavat tekijät *tulevat todeksi vain, kun ihmiset toiminnallaan*

¹ Aineiston keruun menetelmiksi tulikin sitten kaksi päämuotoa: asiakastyön havainnointi ja työntekijöiden haastattelut. Alunperin ajattelin myös sijoittaa niiden väliin havainnoinnin, jonka yhteydessä, esim. asiakaskayntien välissä, haastattelisin pienimuotoisesti työntekijöitä. Tämä ei toteutunut, mutta kävikin niin, että työntekijät kertoivat paljon työstään juuri käyntikertojen välissä. Jälkikäteen ajatellen rakentaisin nyt vielä muunkinlaisia asetelmia. Tuolloin näkökulmana oli työntekijä, asiakkaita tuli ja meni. Ehkäpä olisi hedelmällistä seurata muutaman asiakkaan käyntejä sarjana, vieläpä eri toimipisteissä, pitäen siis asiakasnäkökulmaa kiintopisteenä.

toteuttavat nämä rakenteiden rajoittavat ominaisuudet. ”Sosiologian uusissa metodisäännöissään” Giddens (1976, 161) toteaa, ettei rakenteita tule käsitteellistää vain yksinkertaisesti toimijoiden toiminnan rajoittimina, vaan myös toiminnan mahdollistajina. Niinpä tulisi eritellä miten rakenteet konstituoidaan toiminnassa – ja vastaavasti, miten rakenteet konstituivat toimintaa.

Sosiaalityön eritellyssä tämä merkitsisi vaatimusta sosiaalityöntekijöiden *rakenteistavan toiminnan* analyysistä. Toiminnalliset ja taloudelliset ehdot saattavat olla toiminnan rajoittimia – mutta ne tulevat todeksi vain sosiaalityöntekijöiden (plus johdon, avustavan henkilökunnan – ja rinnakkaisten työprosessien) toiminnan kautta. Toiseksi, reuhaehdot ovat myös toiminnan mahdollistajia. Käyttäessään rakenteita toimintansa resursseina sosiaalityöntekijät uusintavat ne – mutta mahdollisesti ristiriitaisella tavalla. He kohtaavat asiakastyössä uusia, postfordistisia ilmiöitä, ja kehrittelevät mahdollisesti uusia toimintatapoja.

Toikka (1984, 76–88) arvostelee sellaista työntutkimusta, joka ottaa toiminnan reunaehdot annettuina, ja jossa työntekijöiden strategioita tarkastellaan työn ”vapausasteiden” laajempänä tai vähäisempänä realisoitina. Reunaehdot jäävät tällöin ulkoisiksi, työntekijät niiden ”sisään” tai puristuksiin. Työtovereineen (Toikka ym. 1988) hän erittelee empiirisiä tutkimuksia konepajateollisuudesta, ja toteaa, että niin vallitsevat ”ylhäältä alas” kuin ”alhaalta ylös” -konseptiotkin ovat yksinkertaistavia. Ensimmäisissä oletetaan työntekijöiden sopeutuvan passiivisesti ”ylhäältä” tuleviin reunaehtoihin – ja kadotetaan toimijat. Viimeksimainituissa tarkastellaan työntekijöiden ns. epävirallista toimintaa reunaehtojensa puitteissa. Molemmissa oletetaan ulkoiset reunaehdot. Toikan työryhmä ehdottaa reunaehto- ja tutkimusta työntekijöiden itsensä uusintamina ja muuntelemisena.

Engeström (1987a, 91) toteaa Ilyenkoviin (1982) nojautuen, että työn ristiriidoissa työntekijät kehrittelevät *yksilöllisiä tekoja, jotka ylittävät toiminnan vallitsevan rakenteen*. Ilyenkov (1982, 330) väittää, että työssä myöhemmin yleistyvät ilmiöt esiintyvät alunperin yksilöllisinä, poikkeavina, erityisinä ilmiöinä. Muu ei Ilyenkovin mukaan ole mahdollista, muutoin historia jäisi mysteeriksi. Toikka (1984, 89) pitää erityisen hedelmällisenä tutkia poikkeustapauksia, häiriöitä työprosesseissa. Niissä uudet yksilölliset teot ja työn kvalifikaatiovaatimusten ristiriitaisuus avautuvat tutkittaviksi. Niissä päästään tutkimaan työn yhteiskunnallistumis- muotojen yhteeniskeytymistä työtoiminnan tasolla.

Kun toteutin empiirisen tutkimusvaiheen (havainnoinnit ja haastattelut), tavoittelin ristiriitaisten ”selviytymisstrategioiden” ja yksilöllisinä esiintyvien uusien tekojen paikantamista. Halusin tarkentaa hypoteesiani työn ristiriidoista ja potentiaaleista tarkastellen sosiaalityön ”reunaehtoja” sosiaalityöntekijöiden uusintamina. En kuitenkaan tuossa vaiheessa kyennyt paikantamaan poikkeustilanteita. Kuvani sosiaalityön harmaasta vyöhykkeestä oli myös kovin hämärä. (Luvussa 3.5. esittämäni pohdinnat ovat

projektin ”työpajassa” kehiteltyjä. Empiirisen tutkimusvaiheen alkaessa minulla oli vain kovin keskeneräisiä luonnoksia). Olin koettanut eritellä sosiaalityön kehitystä ja muodostaa tältä pohjalta hypoteesia sen potentiaaleista. Keväällä 1987, aloittaessani empiiristä vaihetta, kuvani sosiaalityön kehityksestä oli – yksinkertaistaen esitettynä – seuraava:

Sosiaalityö on muodostunut osana sosiaalivaltioprojektia, jossa palkkatyöläisyyden tuen ensisijaisten sosiaaliturva- ja palvelumuotojen kehkeytyminen on työntänyt (sosiaalitoimistojen) sosiaalityötä viimesijaiseen työnjaolliseen asemaan.. Sosiaalityö kohtaa yhä enemmän asiakkaita¹, jotka asioivat peräkkäin tai yhtä aikaa myös ensisijaisissa järjestelmissä. Antaessaan niille viimesijaisia palvelujaan sosiaalityö uusintaa nuo järjestelmät. Sosiaalityölle on sosiaalivaltion muotoutumisen myötä muotoutunut ”kypsä kohde” – itse sosiaalivaltio. Yrittäessään yksilötasolla korjata legitimoivasti syrjäytymisen seurauksia sosiaalityö samalla uusintaa syrjäyttävät rakenteet. Sosiaalityö joutuu asetelmaan, jossa se on itse uusintamassa ja tuottamassa työtä ruuhkauttavia ongelmia. Pyrkimykset sosiaalityön rationalisointiin kärjistävät ristiriitoja sosiaalityöntekijöiden yrittäessä kontrolloiduissa puitteissa kontrolloida asiakkaidensa toimintaa. Näissä ristiriidoissa he kehittelevät yksilöllisiä ja työyhteisöllisiä strategioita, joissa esiintyy uuden suhteen tavoittelua kypsään kohteeseen, syrjäyttävään sosiaalivaltiollisiin ensisijaisjärjestelmiin. Ensisijaisjärjestelmien ristiriidat tarjoavat kiinnekohtia uudenlaisten tekojen toteuttamiselle. Nämä uudet teot ovat yrityksiä *palauttaa asiakkaiden elämänmuotojen mukaan varioiva, räätälöivä, toiminta sinne minne se kuuluukin, ts. ensisijaisjärjestelmiin.*

Ydin tuossa olettamuksessa oli, että sosiaalityön täytyy ja se voi muodostaa sellaista suhdetta sosiaalivaltiolliseen kohteeseensa, että ensisijaisjärjestelmissä muodostuu syrjäyttämisen sijaan räätälöivää kompetenssia. Teesi oli: massapalvelusta räätälöintiin, A- ja B-valtion kahtiajakautumisesta kahtiajaon vastustamiseen.²

Tuossa vaiheessa hahmotelmani julkisesti tuotetun sosiaalisen tuen ja kontrollin fordistisuudesta oli tämänhetkistäkin epämääräisempi. En myöskään kyennyt paikantamaan *postfordististen ilmiöiden – esim. nuoren aikuisasiakkaiston – kohtaamista* sellaiseksi ikkunaksi, josta sosiaalityön ristiriitaisuutta voisi tarkastella erityisen hedelmällisesti, ikkunaksi, jossa poikkeustilanteet ja häiriöt voisivat avautua tutkittaviksi. (Nyt sijoittaisin

¹ Tässä luvussa ja tästä eteenpäin käytän jälleen asiakas-termiä sen perinteisessä muodossa. En empiirisen tutkimusvaiheen alussa ollut jäsentänyt klientti- ja asiakastyön eroja, vaikka sosiaalityön ”kypsän kohteen” näkeminen sosiaalivaltiona, jolle toimitetaan palveluksia, veikin jo siihen suuntaan. On tietysti hämmäntävää, että eri luvuissa käytän eri termejä. Ehkäpä hämmennyksestä on hyötyäkin. Jos sosiaalityöntekijä asioijan kohdatessaan miettii onko tässä nyt kysymyksessä asiakas vai klientti, hän saattaa johtua pohtimaan kuka/mikä on palvelun tilaaja ja mitä palvelua tilataan klientin ilmaantuuessa virastolle. Kenelle tehdään hyvä työ, jos klienttiä kvalifioidaan tai varastoidaan?

² Ks. Arnkil 1988a, 1988b ja 1989.

yhden suurennuslasin tähän). Tämänkaltaisella hypoteesilla varustettuna ryhdyin kuitenkin apulaisten kanssa havainnoimaan ja haastattelemaan.

Seuraavassa kuvaamani oletukset ovat sosiaalityön arjesta hämmentyneen tutkijan yrityksiä jäsentää näkemäänsä ja kuulemaansa. En eritellyt aineistojamme uudelleen, joten esitän jäsennsyrytykset sellaisina kuin ne empiirisen vaiheen aikana ja välittömästi sen jälkeen muodostin. Hanna Laurila (1990) on eritellyt haastatteluaineistojamme seikkaperäisemmin. Tämän luvun pääväittämät olen esittänyt aiemmin artikkelissani Arnkil 1988b.

4.1 Sosiaalityön ”selviytymisstrategiat”

Tehtävänä oli tutkia sosiaalityön toteuttajien työorientaatioita ja ”selviytymisstrategioita”. Työorientaatioilla tarkoitetaan niitä ajattelu- ja toimintamalleja, jotka ohjaavat työntekijän työtoimintaa (Engeström 1985). Voidaan puhua myös ”käyttöteorioista” (Argyris & Schön 1974, Giddens 1984), usein työntekijälle itselleen tiedostamattomista tulkinta- ja toimintaperiaatteista, joilla hän työssään suuntautuu. Nämä ovat usein eri asia kuin alan oppikirjoissa, metodiohjeissa jne. esitetyt ”julkiteoriat” – joskus ne ovat jopa jyrkässä ristiriidassa niiden kanssa. ”Selviytymisstrategialla” voidaan ymmärtää yleistynyttä tapaa kohdata ja ratkaista työn ongelmat (vrt. Lahtela & Pehunen 1982). Käsite työorientaatio painottaa kognitiivisia prosesseja, ajattelutoimintoja. ”Selviytymisstrategia” on ehkä keho termi painottaessaan ”selviytymistä”, mutta se tuo kuvaan myös toimintatavat, ei vain ajattelua.

Ensimmäinen empiirinen vaihe oli lomaketiedustelu. Puolistrukturoiduin kysymyksiin tiedustelimme kohdejoukon käsityksiä sosiaalityön kohteesta, välineistä, yhteistyökäytännöistä ja pääasiallisista ongelmista. Tiedustelimme myös sekä heidän visioitaan sosiaalityön kehittämistarpeista ja -näköaloista. Lomakkeilla hankimme myös perustiedot osanottajista. (Ks. lähemmin Laurila 1990).

Toinen vaihe oli havainnointi. Se toteutettiin siten, että tutkijajoukkomme (tutkija ja kolme apulaista) jakautui projektin työyhteisöihin ja havainnoi vähintään yhden työpäivän kunkin sosiaalityöntekijän arki-työstä. (Työyhteisöinä kolme sosiaalitoimistoa ja yksi A-klinikka)¹. Talti-

¹ Sosiaalityöntekijäjoukon ja johdon koostumus oli haastatteluajankohtana seuraava:

- **Haastateltavia** yhteensä 28.
- Keskimääräinen **ikä** 37 vuotta. Ikähaarukka noin 30 vuotta.
- **Työkokemusta** kolmellatoista yli 10 vuotta, viidellä 5–10 vuotta, seitsemällä 2–5 vuotta, kolmella alle 2 vuotta. (Ilmeisesti poikkeuksellisen kokenutta väkeä Suomen oloissa, siis).

ointi tapahtui nauhoittamalla ja muistiinmerkinnöin. (Sittemmin nauhat purettiin tekstiksi). Havainnoitsija istui työhuoneessa, hieman syrjässä, ja jokaiselta asiakkaalta pyydettiin luonnollisesti lupa. Olimme myös mukana joillakin kotikäynneillä ja muutamissa kokouksissa sekä työnohjausistunnoissa. Olin mukana myös joissakin työyhteisön vapaa-ajan toiminnoissa.

Kolmas vaihe, haastattelut, suoritettiin pian havainnointien jälkeen. Toivoimme, että havainnointijakson tuottama tutustuminen vähentäisi jännitystä haastattelutilanteissa. Jokaista sosiaalityöntekijää (mukaanluetuna keskijohto) haastateltiin kahdesti, kummallakin kerralla 2–3 tunnin ajan. (Nauhataltioinnit purettiin sittemmin sanatarkasti tekstiksi). Teemakysymykset haastateltaville olivat aineiston yhtenäisyyden varmistamiseksi yhteiset. Tämän lisäksi haastattelijä saattoi esittää lisäkysymyksiä ja haastateltavat esittivät vaihtelevin tavoin mielipiteitään sosiaalityöstä.

Ensimmäinen haastattelu koski sosiaalityön asiakastyötä, työntekijän suorittamia tilannearvioita ja toimintatapoja. Kysyimme työntekijöiden tulkintoja ja käsityksiä asiakkaista ja kohdatuista ongelmista, sosiaalityön tehtävistä ja työntekijän tavoitteista sekä sosiaalityön keinoista, vaikuttamismahdollisuuksista, työntekijän mieltymyksistä asiakastyössä ja työskentelyn etenemisestä.

Toinen haastattelu oli ”elämänkerrallinen”. Arvelimme saavamme lisäulottuvuutta työntekijän nykyiseen toimintatapaan, jos tarkastelisimme sitä aiempien vaiheiden yhteydessä. Kysyimme työntekijöiden tiestä koulutuksesta kentälle, noviisista kokeneeksi. Pyysimme heitä kertomaan ihanteistaan sosiaalityössä ja näiden ihanteiden kohtaloista. Kysyimme myös miten he olivat oppineet työkokemuksen myötä muodostamaan työtapansa suhteessa asiakkaisiin, muihin sosiaalityöntekijöihin, toimistotyöntekijöihin, johtoon ja yhteistyökumppaneihin. (Ks. tästäkin lähemmin Laurila 1990).

Sosiaalityöntekijöiden ohella haastattelimme toimistotyöntekijät ja sosiaalijohtajat, kutakin yhden kerran.

Havainnoinnin tarjoama yleiskuva työpäivistä oli erittäin katkelmalli-

-
- **Toimenkuva** oli yhdeksällätoista sosiaalityöntekijä tai -tarkkaaja (joukossa kaksi sosiaalityöntekijä-lastenvalvojaa). Kolme sosiaalijohtajaa. Kaksi sosiaalisihteriä. Yksi osastosihteri. Kaksi johtavaa sosiaalityöntekijää sekä A-klinikan johtaja ja sosiaaliterapeutti.
 - **Koulutusta** oli saatu seuraavasti: Seitsemällä sosiaalityön pätevyyteen oikeuttava korkeakoulututkinto. Kolmella ’muu korkeakoulututkinto’. Seitsemällä sosiaalihuoltajatutkinto ta vastaava. Viidellä muutoin hankittu sosiaalityön pätevyys. Yksi diakoni. Viidellä ei ammatillista tutkintoa sosiaalityöhön. (Valtaosaltaan koulutettua väkeä, siis).
 - **Päätösvalta** asiakastyössä on yhdeksällä ilmoituksensa mukaan laajin nyt mahdollinen, kahdellatoista rajoitettu. Kuudella ei sitä ilmoituksensa mukaan ole.
 - **Työnjaon** yleisin perusta on tehtävä tai toimintasektori sekä muodollinen aluejako.
 - **Pääasiallinen työskentelytapa** oli ilmoituksen mukaan yksintyöskentely lisätynä parityöskentelyllä.

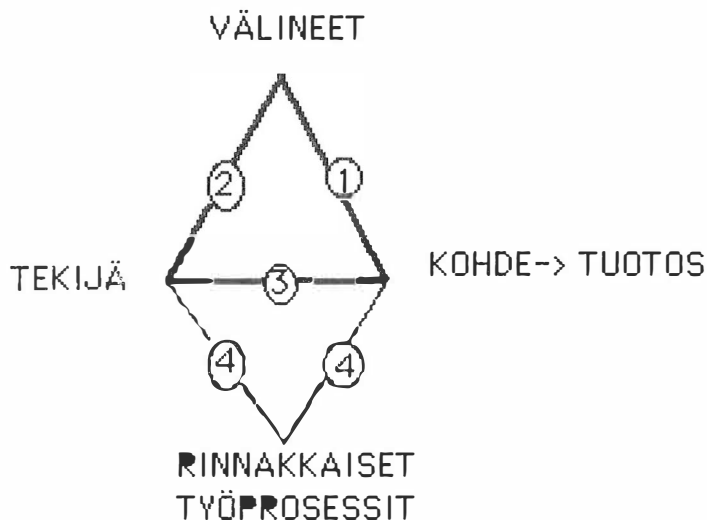
nen: Asiakkaita tulee ja menee. Työntekijä haastattelee, pohtii, laskee, päättää, tekee kirjauksia. Ajoittain on kotikäyntejä, kokouksia jne. Puhelin keskeyttää, kollegat käyvät.

Kuva oli suoraan sanottuna melko kaoottinen, vaikka työntekijät näyttivät selviytyvät urakastaan kärsivällisesti. Kuvan sekavuuteen vaikutti ehkä se, että sosiaalitoimistojen sosiaalityö oli tutkijajoukollemme vain kirjallisuudesta tuttu sekä se, että havainnot olivat poikittaisleikkauksia, eivät jonkun ongelman käsittelyn seuranta.

Haastatteluosuudet jäsensivät jonkin verran tuota kaaostamme. Olimme muotoilleet ja ryhmittäneet teemakysymykset niin, että saisimme aineistoa olettamimme sosiaalityön ristiriita-alueiden tarkastelemiseksi. Teemat saatiin esitutkimusvaiheessa ja kirjallisuustutkimuksessa kehkeytyneiden ongelmien ja oletusten pohjalta. Teema-alueiden hahmottelun pohjana oli systeeminen malli työprosessista. Se orientoi paikantamaan mahdollisia ristiriita-ulottuvuuksia.

Oletimme, että sosiaalityöntekijöiden toiminnassa ja ajattelussa esiintyisi ristiriitoja ja niiden ratkontayrityksiä ainakin

- kun nykyisillä välineillä tehdään väliintuloja muuttuvaan kohteeseen (ks. kohta 1 kuviossa 12)
- kun omilla ”käyttöteorioillaan” operoiva työntekijä toteuttaa työtään tarjolla olevilla välineillä (kohta 2)
- kun tietyt ihanteensa ja motiivinsa muodostanut työntekijä kohtaa sosiaalityölle tarjoutuvat ongelmat (3)
- kun työntekijä yrittää sovittaa oman tekonsa muiden samalla ongelma-alueella työskentelevien kollegojen, muiden viranomaistahojen, esimiestensä ja avustavan henkilökunnan tekoihin (4).

Kuvio 12: Sosiaalityön oletetut ristiriitaulottuvuudet toiminnan tasolla

4.1.1 SOSIAALITYÖ PALKKATYÖNÄ

Edellä kuvattu hypoteesiluonnos (sosiaalityö problemaattisissa viimesijaisuussuhteissaan sosiaalivaltiossa) koskee nimenomaan *palkkatyönä tehtävää sosiaalityötä*. Tämä tuo aivan erityisen värityksensä ristiriitoihin. Palkkatyö on yhtä aikaa konkreettista ja abstraktia työtä. Konkreettisena työnä se on sisällöllisten ongelmien ratkaisemista, abstraktina työnä työvoiman käyttöä, tapausten ja suoritteiden 'hoitamista'. Konkreettinen työ, aikaansaannosten tuottaminen edellyttää työntekijältä paneutumista, vastuunottoa, itsensä kuormittamista. Suoritevirran hoitaminen taas painottaa etäisyydenottoa, työvoiman säästeliästä käyttöä. Työn motiivit ovat samanaikaisesti sekä sisällöllisiä ('haluan saada jotain aikaan näissä asioissa') että välineellisiä ('teen tätä palkkani vuoksi').¹

Sosiaalityöntekijä on vaikeiden motiivi- ja orientoitumisongelmien keskellä. Asiakas Virtasen konkreettinen sisällöllinen ongelma on samalla yksi suorite suoritteiden virrassa. Ja niitä on sosiaalityössä paljon. Konkreettisena työnä sosiaalityö edellyttää paneutumista, itsensä asettamista alttiiksi psyykkiselle kuormitukselle, tietynlaista läheisyyttä asiakkaan ja hänen ongelmansa kanssa. Abstraktina työnä se edellyttää etäisyydenottoa, kuormituksen sääntelyä.

Haastatteluissa suuri osa sosiaalityöntekijöistä mainitsi alalle hakeutumisensa keskeiseksi syyksi halun "tehdä työtä ihmisten kanssa", halun "auttaa". Oli siis oletettavissa, että palkkatyön motiiviristiriidat olisivat erityisen vaikeita sosiaalityössä, jota kuormittaa erittäin runsas "case load" (tapausten määrä ja kirjo), ja jonka ideologia kaiken lisäksi painottaa sitoutuvaa läheisyyttä vieroksuksen välinpitämättömyyttä².

Odotin meidän näkevän seuraavaa: *sosiaalityöntekijät sääntelevät etäisyyttä ja läheisyyttä kunkin asiakkaan (asiakasperheen jne.) kohdalla ikäänkuin huojuen läheinen-etäinen -akselilla*. Tulokset olivat kuitenkin toisenlaisia, yllättäviä, ja muokkasivat tuntuvasti kuvaa kehitysperspektiivistä.

"Oma asiakas"

Jo esitutkimusvaiheessa (pilottihaastattelut muutamissa pääkaupunkiseudun sosiaalitoimistoissa) huomiotani oli kiinnittänyt, että työntekijät tuntuivat tekevän selvän eron "omien asiakkaiden" ja muiden työntekijöiden asiakkaiden välillä – ja pitävän omiensa puolta. Tähän tuntui sisältyvän tiettyä epäluottamusta eräitä kollegoja kohtaan ja sangen selvä "minun kanssani samalla linjalla" olevien työtovereiden tunnistaminen. Mahdollinen jännite julkilausutun yhdenvertaisuusperiaatteen (asiakkai-

¹ Ks. esim. Bader 1984.

² Ks. Sosiaalityöntekijän eettiset ohjeet. Sosiaalityöntekijäin liitto ry. 13.10.1979 (esim. teoksessa Kostianen, toim. 1984, 114–115).

den yhdenvertainen kohtelu) ja ”epävirallisen” asiakastyön (”omat asiakkaat” erityisasemassa) välillä sekä tässä muodostuvat klikkijaot työyhteisössä jäivät askarruttamaan.

Kuva sai lisää väriä tutkimuksemme empiirisessä vaiheessa. Näin asiakastyössä ja kuulin työntekijöiden kertomina joitakin merkillisiä katkelmia, joita en ensin osannut lainkaan tulkita. Asiakas saattoi esimerkiksi pyytää rahaa sakkojen maksamiseen, johon työntekijä vastasi elehtien ja vilkuillen: ”Sinullahan on – tuota köh – uudet housut”. Vasta myöhemmin minulle valkeni, että kysymyksessä oli asiakas, jonka kanssa yhteistyön pelisäännöt olivat vasta muotoutumassa. Työntekijä vihjaili, ettei sakkoihin voi myöntää toimeentulotukea – mutta vaatteisiin kyllä. Koska asiakkaalla oli uudet housut, hänen pitäisi ymmärtää pyytää niihin, jotta aktiin voi merkitä legitiimin myöntämisperusteen.¹

Sellaisissa tapauksissa, joissa pelisäännöt oli jo yhteisesti ymmärretty, työntekijä ja asiakas saattoivat käydä sangen peittelemätöntä keskustelua – jota ehkä vaimensi tutkijan läsnäolo. Vaikka eräs työntekijöistä totesi haastavasti, että ”se mitä tapahtuu asiakkaan ja minun välillä on minun ja asiakkaan asia eikä aina ihan laillista”, vain poikkeustapauksissa näytti olevan kysymys toimivallan tai säädösten ylittamisestä². Pikemminkin oli kysymys tavanomaisten palvelujen aktiivisesta tarjonnasta ja joustavasta soveltamisesta. Joillekin asiakkaille tarjottiin sitä mitä he osasivat pyytää, toisille ehdotettiin asioita aktiivisesti. Joidenkin kohdalla sovellettiin pykälää sangen suoraviivaisesti, toisten kohdalla etsittiin joustavaa ratkaisua. Näiden asiakasryhmien välissä näytti olevan joukko, jolle ei sanottu suoraan kyllä tai ei, vaan vihjailtiin.

Miksi kulissien takana?

Haastatteluissa työntekijät totesivat avoimesti, etteivät ole kaikkien kollegojensa kanssa samalla linjalla tai jopa etteivät luota tiettyihin työtovereihin. Useat työntekijät sanoivat toivovansa, etteivät asiakkaat kerro työntekijän ja asiakkaan sopimuksista toisille työntekijöille tai asiakkaille. Kysyin miksi. Kysymyshän oli vain harvoin säännösten rikkomisesta.

Työntekijät kertoivat ”viidakkorummusta”: joskus ”toiset” asiakkaat olivat saaneet kuulla niistä joustavista menettelytavoista, joita ”eräiden” asiakkaiden kohdalla oli sovellettu, ja pian nämä ”toisetkin” olivat vaatimassa samaa. Sana oli kantautunut kylälle ja oven taakse oli ilmaantunut aivan uusiakin asiakkaita.

Jos poikkeamat ”yhtenäisestä linjasta” taas kantautuisivat toisten työntekijöiden korviin, nämä saattaisivat alkaa panna ko. työntekijää

¹ Työntekijät vahvistivat myömmän tämän tulkinnan. Monet sosiaalityöntekijät, jotka ovat lukeneet tässä kuvaamastani ihmettelystä (Arnkil 1988b), ovat naureskelleet minulle hämmästykseni. Heidän mielestään jutun juoni oli ilmiselvää ja jokapäiväinen.

² Voisimme kuitenkin helposti aineistostamme poimien laatia kirjasen ”Tuhat tapaa kiertää normit”.

”kuriin”¹. Jos johto saisi kuulla asiasta, saattaisi tulla vieläkin tuntuvampia seurauksia – etenkin, jos oli poikettu säädöksistä. Kahdessa projektimme toimistoista oli toteutettu sängen pitkälle viety päätösvallan delegointi asiakasasioissa. Lautakunnan ja johdon kontrolli oli työntekijöiden kertoman mukaan varsin etäistä, mutta ”kärähtämisten” (omien tai toisten) mahdolliset vaikutukset lautakunnan linjaan tuntuivat huolettavan².

Sosiaalityöntekijät näyttivät siis joutuvan toimimaan asiakkaidensa kanssa ”kieli keskellä suuta”. He ottivat riskejä (miltei kaikki, tosin vaihtelevalla rohkeudella) – mutta eivät kaikkien asiakkaiden kanssa.

Asiakkaaseen ja ongelmaan orientoituminen

Haastattelumme sisälsi kysymyksiä tavoista ja selityserustoista, joilla työntekijä orientoituu asiakkaaseensa. Kysymyksiä ei sinänsä ollut muotoiltu läheisyys-etäisyys -problematiikan tarkastelemiseksi, mutta vastaukset osoittivat yllättäviä ja kiinnostavia yhteyksiä siihen.

Suurin osa sosiaalityöntekijöistä totesi, ettei edes tunne sosiaalityön teorioita. Ne, jotka niitä tunsivat, totesivat useimmiten, etteivät juurikaan nojautu niihin päivittäisessä työssään. Oli muutama teoriaorientoitunut poikkeuskin³. Minkä varassa sitten orientoidutaan? Eräs keskeinen lähde on kokemusvaranto. ”Mietin onko minulla joku tuttava, joka olisi ollut tuollaisessa pulassa, ja miten hän siitä selvisi. Tai mietin miten tällaisissa tapauksissa on aikaisemmin käynyt”, totesi muuan haastateltavamme. ”Teoriana” on siis kokemus ja sen soveltamisohjeena analogioilla (samankaltaisuuksilla) työskentely.

Työntekijöille kertyy varmaankin paljon samankaltaisia kokemuksia arkityössä. Mutta heidän henkilöhistoriansa ovat erilaisia. Samankaltaisiinkin tilanteisiin voi olla toisistaan poikkeavat näkökulmat. Analogioiden lähteet omassa elämän- ja työhistoriassa eivät luultavasti ole yhdenmukaiset⁴. On oletettavissa, että aivan tietyt asiakasryhmät ja ongelmatyy-

¹ Eräässä projektin työyhteisöistä tapahtuikin haastattelujen aikaan hieman kohunomainen jälkiselvittely, kun tiettyä työntekijää tuurannut työntekijä ällisteli lomalla olevan kollegansa ratkaisuja erään asiakasperheen kohdalla. Loman jälkeen alkoi ”Maija kuriin-kampanja”. Tämä kiinnitti huomiotani mahdollisena häiriötilanteena, jota tutkia lähemmin. Otimmekin tapaukseen liittyvän kysymyksen kokeilujemme erääksi kohteeksi. Ks. luku 6.

² – etenkin kun sosiaalityöntekijät arvelivat lautakuntiansa olevan haluttomia siirtymään pitemmälle delegoinnissa, luopumaan yksilöpäätöslisöjen käsittelystä lautakunnan kokouksissa. ”Kärähtämiset” saattaisivat vähentää lautakunnan halukkuutta delegoinnin laajentamiseen.

(Havainnoin yhtä projektikuntiemme lautakunnista. Vaikka yksilöpäätöksiä ei kokouksissa tutkailtukaan tarkasti, lautakunnan jäsenet halusivat päätöslisöjen monistenuppuina. Työntekijät ja johto yrittivät monin tavoin saada lautakuntaa luopumaan tästä käytännöstä, ja onnistuivat vasta 1989 lautakunnan vaihtuessa kunnallisvaalien jälkeen).

³ Tästäkin tarkemmin: Laurila 1990.

⁴ Laurilan em. raportti sisältää kiinnostavan erittelyn otoksemme sosiaalityöntekijöiden taustoista sekä ”sosialisatiohistorian” ja nykyisen toimintatavan yhteyksistä.

pit ovat ”tutumpia” tietyille työntekijöille kuin toiset. Osa on ehkä tuttuja positiivisessa mielessä, osa negatiivisessa¹. On myös asiakkaita ja ongelmia, joihin on vaikea orientoitua kokemuksenvaraisesti.

Haastatteluissa työntekijät totesivat suuria eroja sekä motivoituneisuudessaan että taitojensa kokemisessa riippuen asiakastapauksesta ja ongelmasta. Muotoilin jatkokysymyksen: ”Jos saisit valita vain ne asiakasryhmät, joiden kanssa haluaisit työskennellä, keitä ’ottaisit’ ja keitä et – ja miksi tekisit juuri tällaiset valinnat?” Vastaaminen ei ollut kaikille helppoa, mutta ”helposti” (ja nopeasti) annetut vastaukset olivat jännittävällä tavalla toisiaan täydentäviä. ”Mielty mysten” kirjo kattoi miltei koko asiakaskirjon. Muuan työpari muodosti täydellisen komplementin: Kun työntekijä A valitsisi nuoret (koska kokee oman ”rosoisen” nuoruutensa vuoksi ymmärtävänsä kaupunkilaisnuorten alakulttuureja) ja jättäisi vanhukset (koska arkailee käyttää itselleen ominaista ”ronskia” työotetta), työntekijä B ottaisi vanhukset (koska kokee maalaistaustasta tulleen ymmärtävänsä juuri vanhusten tarpeita sosiaalitoimisto-asioissa) ja jättäisi nuoret (koska ei ”tasaisen” maalaiskoulutaustansa vuoksi koe ymmärtävänsä kaupunkilaisnuorisoa).

Kaikki sosiaalitoimiston (sosiaalityön) palveluksiin oikeutetut asiakkaat on kuitenkin ”käsiteltävä”. Miten siis menetellään ”ei-motivoivien” asiakkaiden kohdalla? Vastauksia pelkistäen näin: joko yritetään saada sellaiset asiakkaat toisille työntekijöille tai ”käsitellään normin mukaan” (virkamiesmäisen etäisesti).

4.1.2 HYPOTEESI ALKAA MUOTOUTUA

”Yhtenäisen linjan” takana on ”yksityisalueita”, joilla työntekijät työskentelevät ulospäin annetusta kuvasta jopa huomattavastikin poiketen. Linjan ”yhtenäisyys” on täysin myyttinen. ”Yhtenäinen linja” vaikuttaakin *suojamuurilta, jota työntekijät pitävät yhdessä pystyssä – vaikkakin näennäisesti toisiaan vastaan*. Muuri on ensinnäkin yksittäisen työntekijän autonomian turva. Toiseksi se on osa sosiaalitoimiston ”imagoa” – ja palvelee näin yhteisenä asiakaspainetta hillitsevänä suodattimena (filtteröiden sekä asiakkaiden määrää että esitettyjä pyyntöjä/vaatimuksia). ”Yksityisalueellakaan” ei kuitenkaan kaikki ole yhdenmukaista. Tiettyjen asiakkaiden kanssa työskentely on taipuisampaa ja paneutuvampaa kuin toisten. Työntekijän arkikokemus ja siitä kumpuavat analogiat näyttävät olevan tärkeä asiakkaisiin orientoitumisen ja heidän etäisyys-läheisyys - akselille valikoimisensa lähde.

Emme nähneet etäisyys-läheisyys -”huojuntaa” *kunkin* asiakkaan

¹ Case work- ja egopsykologia- traditiossa kysymystä on lähestytty ”transferenssin” käsittein: asiakkasuhteessa projisoidaan odotuksia ja pelkoja molemmiin puoliin työpöytää. Palaan tähän.

kohdalla, vaan pikemminkin *asiakkaiden valikointia lähemmäs tai kauemmas*.

Ensimmäinen jäsenitys – vastatransferensseista harjoiteltuihin käsikirjoituksiin

Asiakassuhteen problematiikkaa on käsitelty runsaasti etenkin terapiasuhteita pohtivassa kirjallisuudessa. Ahkerimmin sitä on ehkä mietitty psykodynaamisesta näkökulmasta. Tällöin on tuotu esiin ns. transferenssi – vastatransferenssi -suhde. (Esim. Tähkä 1982). Case work -tradition piirissä tätä on pohdittu sosiaalityönkin kontekstissa (Kananoja ja Pentinmäki 1977). Asiakas ”lukee” työntekijään ominaisuuksia, joiden tausta on – psykodynaamisen jäsennyksen mukaan – asiakkaan suhteessa vanhempiinsa. Työntekijän vastatransferenssilla (ominaisuuksien ”tunnistaminen” asiakkaassa) on samat lähteet. Egopsykologisessa jäsennyksessä (ks. Kananoja ja Pentinmäki emt.) tarkastellaan myös muihin kuin vanhempiin kiinnittyneitä odotuksia ja pelkoja.

Anthony Ryle (1982) lähestyy samaa tematiikkaa kognitiivisen teorian lähtökohdista: Tavatessamme henkilön (jota emme entuudestaan tunneet) ja havaitessamme hänen ominaisuuksiaan ”luemme” henkilöön lisää ominaisuuksia sellaisten ihmissuhteita koskevien ”käsikirjoitusten” pohjalta, joita olemme ”harjoitelleet”. Tiedämme siis osaavamme toimia tietyllä tavoin tietyissä ihmissuhteissa (ja lukemamme ominaisuudet ”kertovat” meille, että nyt on kysymys tällaisesta ihmisestä ja suhteesta).

Ryhtyessämme tekoihin näissä suhteissa meidän on – Rylen mukaan – suhteutettava ”käsikirjoituksemme” vielä *tavoitteisiimme ja kulloinkin käytettävissä oleviin keinoihin*.

Tavoitteisiin ja keinoihin suhteuttaminen jää mielestäni syrjään psykodynaamisen tarkastelun keskiöstä, ja tällöin jäävät syrjään myös työntekijän *kognitiivis-motivonaaliset ristiriidat*: mitä tehdä, jos on halua, muttei (hallittuja) keinoja toimia. Tällaiset ristiriidat orastavat Rylen tarkastelussa, mutta hän ei kehittele toiminnan *välineisiin* liittyvää aspektia.

A.N. Leontjev (1977) puhuu *tavoitteenmuodostusprosessista* toiminnassa. Toiminta rakentuu tavoitteellisista teoista. Tavoite (teolle) löytyy kun *motiivi löytää kohteen*. Mutta se tapahtuu vaiheittain. Subjekti ei nimittäin voi asettaa (toimintaa todella organisoivia) tavoitteita mielivaltaisesti, niiden reaalisuus kun riippuu objektiivisista olosuhteista. Tavoitteen konkretisoituminen edellyttääkin sen saavuttamisen ehtojen selvittämistä. Teolla on Leontjevin mukaan paitsi intentionaalinen aspekti (mitä pitää saavuttaa), myös operationaalinen aspekti (miten, millä tavalla se voidaan nykyehtojen vallitessa saavuttaa).

Sekä psykodynaamikot että Ryle toteavat em. kaltaisen orientoitumisen olevan silmänräpäyksellistä. Kysymys on nopeista ensivaikutelmista ja nopeista tulkinnoista. Leontjev korostaa orientoitumisen vaihteellaisuutta. Luulen, että Leontjev tarkoittaa myöhempää vaihetta orientoitumisessa.

Tällaisten aineisten pohjalta hahmottui ensimmäinen hypoteesini sosiaalityön orientaatioista ja "selviytymisstrategioista". Hypoteesin mukaan työntekijä orientoituu varsin nopeasti asiakkaaseen ja hänen ongelmaansa ja (kuvaannollisesti ilmaistuna) sijoittaa hänet johonkin seuraavista kategorioista:

	"tuttu" (Positiivinen vasta- transferenssi)	"ei-tuttu" (Negatiivinen vasta- transferenssi)
on välineet käsitellä		
ei välineitä käsitellä		

Kuvio 13: Sosiaalityöntekijän asiakkaaseen orientoitumisen tehtävät

Työntekijä siis suhteuttaa toisiinsa kokemustaustansa "transferenssiaineksia" (millaisia ominaisuuksia ja suhde-ennakoiteja luen asiakkaaseen "harjoiteltujen käsikirjoitusteni" pohjalta) ja työkokemustaan (mitä tavoitelen, osaanko tehdä mitään hyödyllistä tällaisissa tilanteissa; kyse on siis *ballituista* keinoista).

Eri "kategorioihin" sijoittuvilla asiakkailla on sängen erilainen kohtalo asiakassuhteessa.

- Jos (kuvaannollisesti ja yksinkertaistaen todettuna) "joudut ruutuun", *positiivisessa mielessä tuttu/työntekijällä on välineet*, tuloksena voi olla paneutuva suhde työntekijän puolelta. (Tämä on tietenkin muodostettava ja uusinnettava myös asiakkaan taholta – kuten tuonnempana lähemmin pohdin).
- Jos "joudut ruutuun" *tuttu/työntekijällä ei välineitä*, ongelmiasi aiheuttaa luultavasti työntekijässä voimakkaita kognitiivisia ja emotionaalisia ristiriitoja ("miten auttais, kun haluaisin mutten osaa"?).
- Jos "joudut ruutuun" *ei-tuttu (tai negatiivisessa mielessä tuttu)/työntekijällä on välineet*, saat ilmeisesti vähemmän paneutuvaa kohtelua kuin työntekijää motivoiva asiakastoverisi.

- Jos olet *ei-tuttu (tai negatiivisessa mielessä tuttu)/eikä ongelmasi kuulu työntekijän vahvan osaamisen alaan*, jäät ilmeisesti melko paneutumattomalle käsittelylle.

Lojaliteettivaihto

Kaikki ei kuitenkaan tapahdu silmänräpäyksellisesti. Saatat olla (myönteisessä mielessä) tuttu ja työntekijä saattaa kokea, että hän hallitsee ongelmasi ratkonnan keinot, mutta hän ei noin vain otakaan ongelmaasi paneutuvaan työskentelyyn. Työntekijä on nimittäin ottamaisillaan kohdallasi ainakin kaksi suurta riskiä: Ensinnäkin ”yhtenäisen linjan” (edellä mainitun kulissin) rikkoutumisen riskin, toisaalta riskin paneutumisen tuottamasta psyykkisestä kuormittumisesta. Olet motivoiva, ja työntekijä aikoo olla sinulle lojaali. Hän odottaa, että myös sinä olet lojaali hänelle. Tämä tarkoittaa ennen muuta kahta seikkaa: Et ”laula” siitä mitä teette, toiseksi, ”palkitset” hänen kuormittumisensa arvostamalla sitä ja osoittamalla edistymistä ongelman ratkaisemisessa.

Kysyttäessä työntekijöiden keinoja ongelmien määrittämisessä (asiakastyössä), haastateltavat kertoivat melko yhtenevästi, että, he luottavat ”vaistoihinsa” tai kokemukseensa ja toisaalta ”koettelevat” asiakasta ehdottamalla ratkaisuja ja toimenpiteitä. Jos asiakkaat hyväksyvät ja toteuttavat ehdotetut seikat (ja pitävät ne omana tietonaan), asia edistyy huomattavasti. Jos asiakkaat kieltäytyvät – toistuvasti – yhteistyöstä tai pettävät odotukset, he löytävät itsensä etäämmältä.

Lojaliteettivaihto edellyttää asiakkaalta kykyä havaita työntekijän vihjeet ja tarttua niihin (vtr. sakot – housut -episodi). Syrjäytetyksi eivät tule ainoastaan lojaliteetin pettäjät, vaan nekin, jotka eivät osaa tulla mukaan työntekijän peliin¹.

Toinen jäsenyys – asiakkaan valikointi ja sosiaalitoimiston kynnykset

Jäsenyksen edellä kuvatut havainnot hypoteesin muotoon:

*Sosiaalityöntekijät valikoivat asiakkaitaan erilaisille etäisestä paneutuvaan vaihtelevan työskentelyn ”portaille”; valikointi tapahtuu ensivaikeutelmien jälkeen vaiheittaisen koettelun kautta. Sosiaalitoimiston sosiaalityö sisältää siis valikointikynnyksiä.*²

Yritin hahmottaa kynnysten laatua. Seuraavassa esitetty joukko oletuksia pohjautuu yrityksiin yhdistää hämmäntäviä havaintoja ja työntekijöiden haastatteluläusuntoja sekä yrityksiin muodostaa loogisia vaih-

¹ Vrt. Kariston ja Rahkosen (1986) havainto siitä, että laajenevissa julkishallinnollisissa organisaatioissa ja muuttuvilla markkinoilla toimiminen edellyttää *uutena kansalaistaitona* ”urbaania oveluutta”. Sitä edellytetään – ja ilmeisesti myös kasvatetaan – sosiaalitoimistoissakin.

² Ehkä voidaan edelleen olettaa, että ”sosiaalinen perimä” (vrt. Jonsson 1970) toteutuu mm. siten, että *peritään kammaripaikkoja palvelujärjestelmissä*. Joku voi periä suoran pääsyn läpi valikointikynnyksen, toinen mutkikkaamman.

toehtoja ajatuskokeina. Sen pohjana ei siis ole ”otokseemme” sattuneiden asiointitapausten luokittelu tai määrällinen ryhmittely. Projektimme sosiaalityöntekijät punnitsivat palauteseminaarissa olettamusten reaalisuutta. Niiden perusrakenne säilyi saaden tosin työntekijöiltä oivaltavia kommentteja ja muunnoksia.

Ulko-oven kynnys

Ensimmäinen kynnys on ”sosiaalitoimiston ovelta”. Kaikki, jotka voisivat saada sosiaalitoimistojen palveluja, eivät niitä hae. Voimme olettaa, että ovien ulkopuolella on mm. seuraavat ryhmät:

- ne, jotka eivät (vielä) tarvitse sosiaalityön palveluksia
- ne, jotka tarvitsisivat, tiedä oikeuksistaan
- ne, jotka tarvitsisivat, mutta eivät salli itselleen tämän palvelun piiriin astumista¹.

Mitä tapahtuu niille, jotka astuvat ovesta sisään?

Eteinen

Olettamukseni mukaan he joutuvat ”eteiseen”. (”Kulttuuriseen” eteiseen; en tarkoita fyysistä tilaa, vaan työntekijän paneutumisen astetta). He kohtaavat työntekijän, ja tässä muodostuvat ensivaikutelmat ja tapahtuu ensimmäinen koettelu. Vaihtoehtoja on karkeasti ottaen neljä (ks. nuolet a-d kuviossa 14):

a) Asiakas tulee autetuksi kertaluonteisella toimenpiteellä (eikä jatko-toimia seuraa). Nämä asiakkaat jatkavat suoraan ”ulkomaailmaan”.

b) Asiakkaan ongelma edellyttää jatkotoimia ja syntyy motivoituneen asiakassuhteen alku. Nämä asiakkaat jatkavat ”kiirastuleen”.

c) Asiakkaan ongelma edellyttäisi jatkotoimia, mutta työntekijä ei motivoitu ”viileätä viranomaiskäsitteilyä” paneutuvampaan otteeseen. Nämä asiakkaat jäävät ”eteiseen”.

d) Työntekijä toteaa, ettei asiakas täytä säädösten mukaisia ”asiakaskriteerejä” (ts. ei ole oikeutettu sosiaalitoimiston sosiaalityön palveluksiin). Nämä asiakkaat palaavat ulos ovesta.

Seuratkaamme motivoituneesti alkanutta asiakassuhdetta (asiakasta, joka eteni ”kiirastuleen”).

Kiirastuli

Asiakas saa työntekijältä ehdotuksia ja vastavuoroisesti työntekijä kom-

¹ Vrt. Leppänen 1988, sittemmin Sihvo 1990a ja b sekä Heikkilä 1990. Tässä jäsenyyksessä heijastuu huomioni rajautuminen *sellaisiin asiakassubteisiin, joissa asiakas bakeutuu sosiaalivirastolle*. Toisin voi olla esim. sellaisissa kontrollitapauksissa – esim. lastensuojelussa – joissa joku ilmoittaja toimittaa henkilön asiakkaaksi. Tosin tarkastellessamme myöhemmin lojaliteettivaihtoa juuri lastensuojelu osoittautui siinä erityisen kiinnostavaksi.

mentoi asiakkaan ehdotuksia. Mahdollisesti molemmat puhuvat myös ongelmien oletetuista syistä. Ollaan lojaliteettikoettelualueella.

Vaihtoehtoja on jälleen karkeasti neljä (nämäkin on kuvattu nuolina kuviossa 14:

a) Asiakas tuleeikin autetuksi muutamalla interventiolla. Hän poistuu ”ulkomaailmaan”.

b) Asiakas kykenee lojaliteettivaihtoon ja vaihto tapahtuu. Hän etenee ”peräkammariin”.

c) Asiakas ei kykene lojaliteettivaihtoon (tai hänen ongelmansa on työntekijälle ahdistava), mutta työntekijän motivaatio on silti tuntuva. Asiakas jää ”kiirastuleen”.

d) Asiakas pettääkin työntekijän luottamuksen tai odotukset tai hänen ongelmansa on työntekijälle liian ahdistava. Asiakas palautetaan ”eteiseen”.

Seuratkaamme jälleen vaihtoehtoa b: asiakasta, jonka kanssa syntyi lojaliteettivaihto, ja matka jatkui ”peräkammariin”.

Peräkammari

Asiakas on nyt päässyt niiden valikoitujen asiakkaiden joukkoon, joiden kohdalla työntekijä paneutuu, joustaa, kuormittaa itseään ja ottaa riskejä työyhteisössään. Täällä näemme sosiaalityön urotekoja.

Havaintojeni mukaan työntekijät taistelevat ponnekkaasti näiden asiakkaiden ongelmia ratkoessaan (sosiaalityön klassisen ”asianajotehtävän” mukaisesti). He kieltäytyvät hyväksymästä ja välittämästä asiakkailleen naapuriviranomaisten standardiselyksiä, he kovistelevat naapuriviranomaisia joustamattomasta toiminnasta, he ”mobilisoivat” monimuotoisia ja joustavia palveluyhdistelmiä asiakkaan tueksi, ”rätätelöivät” taloudellisen tuen, kotipalvelun, päivähoitoratkaisujen, asuntokysymysten, kursien, työpaikkojen jne. yhdistelmiä asiakkaan tueksi. ”Peräkammariin” tulee siten näkyviin mukautuvasta viimesijaisuus-roolista poikkeavia tekoja: syrjäyttämisen tapauskohtaisia vastustamista suuntautumalla naapuriviranomaisten toiminnan muuttamiseen (tai joustaviin yhteistyökäytäntöihin heidän kanssaan)¹. ”Eteisasiakkaiden” kohdalla tyydytään standardiratkaisuihin, säännösten suoraviivaisempaan tulkintaan, ja naapuriviranomaisten perustelut paneutumattomuudelleen hyväksytään herkemmin.

¹ Tässä näkyy myös uuden toiminnan ”itujen” tunnistaminen iduiksi kehityshypoteesin pohjalta. Jos viimesijaistuva sosiaalityö joutuu laajeneviin täydennystehtäviin sosiaalivaltiossa, se kytkeytyy ongelmallisella, B-valtion laajenemista edistävällä tavalla viranomaisyhteistyöhön. ”Peräkammariot” näyttäisivät tässä valossa uuden suhteen hakemiselta muuhin viranomaisiin, tapauskohtaisilta yrityksiltä vastustaa syrjäytymistä (– myös yrityksiltä tapauskohtaisesti vastustaa B-valtion muodostumista). Nämä teot ikäänkuin kurottavat yli nykyisen ensisijaiset-viimesijaiset -asetelman, mutta ”hukkuvat” vallitsevan toiminnan valtavirtaan. Ne eivät muodosta toiminnan perusrakennetta.

Mutta ”peräkammariasiakkaallakin” on edessään uusi kynnyks, irtioton paikka – ja tähänkin liittyy koetteluja. Irtiotto ei ole vain asiakkaasta kiinni. Työntekijä voi pitää häntä asiakassuhteessa, vaikka asiakas olisi valmis lähtemään.

Vaihtoehdot voidaan jälleen jakaa karkeasti neljään:

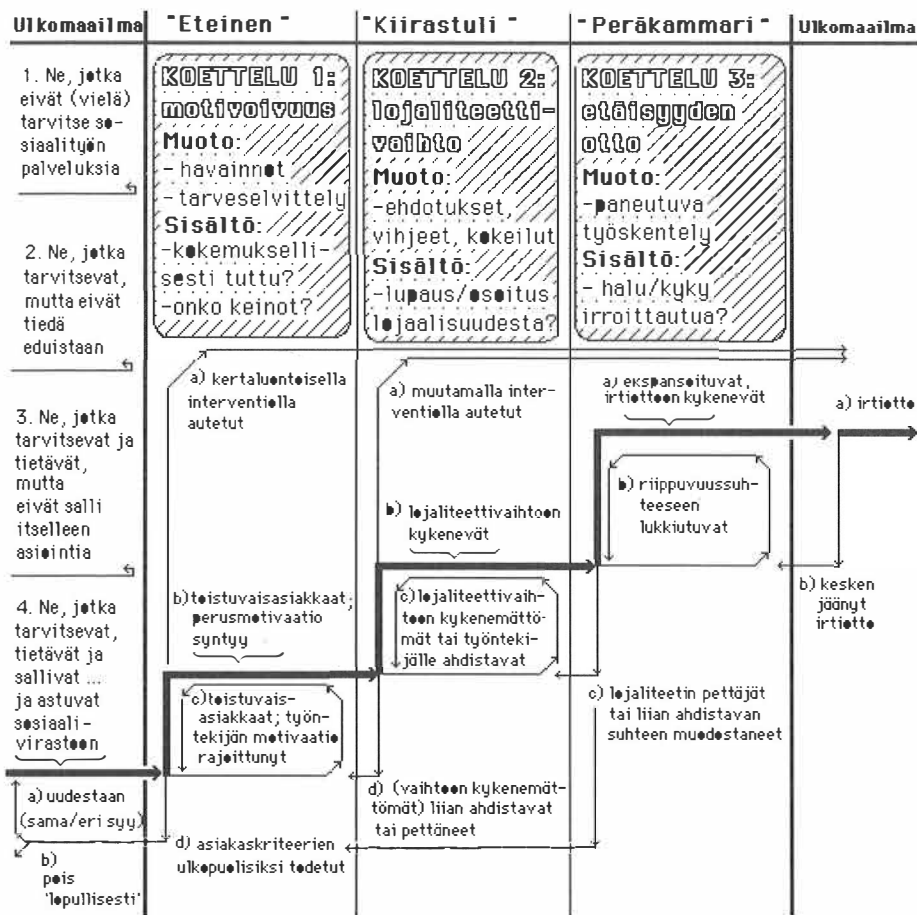
a) Asiakas kykenee toimintansa avartamiseen ja irtiottoon. Työntekijä kykenee toimintansa avartamiseen ja päästämään irti. Asiakas poistuu ”ulkomaailmaan”.

b) Asiakas kykenee irtiottoon, mutta palaa ajanoloon takaisin. (Paluu ei johtune vain tai edes ensisijaisesti ”psykologisista” tekijöistä. Monet asiakkaat ilmeisesti vain syrjäytetään takaisin – sosiaalivaltion muista toiminnoista).

c) Asiakas ja työntekijä lukkiutuvat päättymättömään riippuvuussuhteeseen, ja asiakas jää ”peräkammariin”.

d) Asiakas pettää lojaliteetin tai hänen ongelmansa osoittautuu/muodostuu liian ahdistavaksi työntekijälle. Edessä on palautus ”kiirastulen” koettelumuksiin tai sysääminen ”eteiseen saakka”.

(Kuvio seuraavalla sivulla)

Kuvio 14: Asiakkaiden valikointikynnykset (sosiaalitoimiston) sosiaalityössä

4.2 Luonnos kehityshypoteesiksi

Havainnointi- ja haastatteluvaiheen ensimmäisenä jäsentely-yrityksenä muotoutui siis hypoteesi sosiaalitoimiston sosiaalityön valikointikynnyksistä. Miten tämä hypoteesi liittyy sosiaalityön kehitysperspektiivien hahmotteluun, kehityshypoteesin muokkaamiseen?

Säännellessään palkkatyö-sosiaalityönsä ristiriitoja sosiaalityöntekijät kehittelevät ”selviytymisstrategioita”, jotka ovat kooste nykyistä toiminnan rakennetta ylläpitävistä teoista ja teoista, jotka ikäänkuin kurrottavat yli toiminnan perusrakenteen. *Vallitsevaa toiminnan rakennetta* edustavat ”täydentävään viimesijaisuuteen” mukautuvat teot, *uutta toimintatapa* edustavat teot, joilla sosiaalityöntekijät hakevat uutta suhdetta sosiaalivaltion muihin toimintajärjestelmiin (työvoimatoimeen, asuntotoimeen, koulutoimeen, terveydenhuoltoon jne.). ”Peräkammariteot” ovat ikäänkuin tapauskohtaista yritystä estää B-valtion laajeneminen, yrityksiä saada ensisijaiset uusintamisjärjestelmät toimimaan räätälöivämmin asiakkaan ongelmien yhteydessä, yrityksiä saada A-valtion toimintajärjestelmät toimimaan syrjäyttämättä. Tämä ei välttämättä ole sosiaalityöntekijöiden tietoinen strategia, sosiaalivaltio-analyysiin pohjautuva pyrkimys, vaan yhtä hyvin asiakkaisiin samastumisen ja eettisen ”läheisyydenoton” tuottama suuntautuma¹.

Tällaista ’asiakkaiden rohkeaa puolustamista’ on toki ollut ennenkin, mutta erityisen merkityksen tällaiset teot saavat tällä hetkellä siitä, että sosiaalivaltion toiminnot laajenevat, kytkeytyvät yhä enemmän yhteen ja punovat sosiaalityön yhteisasiakkaiden kautta erilaisiin viranomaisverkostoihin.² Toisiin viranomaisiin suuntautuvat teot eivät ole vain sosiaalityöntekijöiden ”keksintöjä”. Verkostoituva sosiaalivaltio tuottaa niille jatkuvasti uutta pohjaa.

Kysymys voi olla seuraavasta: Nykyisen toiminnan teot realisoivat ristiriitaista toimintaa: historiallisesti muotoutunutta ja yhteiskunnallistumiskehityksen mahdollistamaa. Vallitseva on ”viimesijaistoimintaa”, potentiaalinen on ”räätälöivää”. Potentiaalinen ei ole vain ”joskus mahdollista”, vaan jo hieman läsnäolevaa. Nykyisen toiminnan rakenne muodostaa systeemin, jossa

¹ Hanna Laurilan erittely haastatteluaineistoista (1990) osoittaa, että käytännöllisesti katsoen *kaikki* otoksemme sosiaalityöntekijät kokevat naapuriviranomaisten ”vastuuta kiertävän, asiakasta pallottelevan” toiminnan problemaattiseksi. *Osa* työntekijöistä lähestyy tätä kysymystä myös ideologisen pohdintansa ja yhteiskunnallisen muutostyön motiiviansa kautta. Joillekin se on praktisempi, ”auttamismotiivien” ja kohdattujen ehtojen ristiriitojen esiinnostama orientaatio.

² *Verkostojen* käsite ei projektin tuossa vaiheessa – muotoiltaessa kynnyshypoteesia kesällä 1987 – ollut vielä käytettävissäni *teoreettisena* käsitteenä. Myöhemmin tämä kysymys tuli uuteen tarkasteluun *systeemisen* verkostokäsitteen avulla. Ks. luku 5.

- *nykyinen kohde* (yksilö/perhekontekstissa ilmaistut ja tulkitut ongelmat) yritetään saada ”käsitellyksi”...
- *nykyisin välinein* (jotka ovat ennen muuta yksintyöskentelyn välineitä yksilö/perhekontekstiin tulkituissa pulmissa), *toteuttajanaan* ...
- *erillään työskentelevät työntekijät* (silloin tällöin parityötä tehden) *omine ”käyttöteorioineen”* ...
- *tapauskohtaisissa yhteistyösubteissa ”naapuriviranomaisten” kanssa* (etenkin ”peräkammariasiakkaiden” asioissa).

Vallitseva toiminta sisältää myös tekoja, jotka viittaavat uuteen toimintaan, ”räätälöintiin”. Kuvaamassani projektin vaiheessa näytti siltä, että

- *kohteeksi* tulee (hetkittäin ”peräkammariasiakkaiden” asioissa) *toisten viranomaisten toiminta*
- *välineiksi* tulevat (peräkammariasioissa) räätälöivät muunnokset nykyvälineistä, *useiden viranomaisten interventioiden yhteensovittamiset* sekä muutosstrategiat viranomaisiin päin
- *tekijänä* näyttäytyy (”pilkahdellen”) *moniammatillinen tiimi* ja *sosiaalityöntekijä – asiakas -liittoutuma* toisiin viranomaisiin päin,
- *yhteistyösubteet* hakevat räätälöintiin liittolaisia ja kohtaavat vastustajia.

V.V.Davydov (1977) puhuu Leontjeviin nojautuen *tyyppiteoista*, sellaisista teoista, jotka ovat keskeisimpiä ”rakennusosia” toiminnassa. Historiallisesti muotoutunutta toimintaa vastavat ja kuvastavat tuon toiminnan vaiheen tyyppiteot. *Vallitsevan sosiaalityön tyyppiteot ovat yksittäisasiakkaiden ongelman määrittelyn ja kertaluonteisen ratkonnan tekoja*. Työ etenee ikäänkuin etappeina: taloudellisen ongelman ratkottua mahdolliseen seuraavaan käyntiin asti, päihdeongelman ratkottua seuraavaan vaiheeseen – raitistumiseen tai retkahdukseen – asti, lasten sosiaalistamiseen ja kasvuedellytyksiin liittyvien kysymysten ratkottua seuraavaan käänteeseen – perheolojen tasaantumiseen tai heikkenemiseen – asti ja niin edelleen.

Sosiaalityö sai tällaisen katkelmallisen luonteensa ilmeisesti köyhäinhoidon perintönä – jota pulakausi vahvisti, ja jonka jatkeeksi muodostui sosiaalityö toisen maailmansodan jälkeen. Nykyisen asiakastyön ruuhkautuneisuus lujittaa tuota perinnettä, sitoo siihen. (En väitä, että työntekijät välttämättä *haluaisivat* tehdä katkelmallista työtä. Ehkäpä he haluavat juuri päinvastaista. Heillä on kuitenkin murrettavanaan köyhäinhoidon perinne asiakasruuhkan oloissa. Perinteen murtaminen edellyttäisi yksittäisen sosiaalityöntekijän ponnistuksia kollektiivisempaa toimintaa. Tätä taas ehkäisee autonomian, ”peräkammareiden” varjelu).

Köyhäinhoito oli omatoimistamiseen pyrkivää – etenkin ”kunniamattomien köyhien” kohdalla. Pulavuosina 1929–32 köyhäinhoito muotoutui *tilapäistavaksi* – avustamiseksi ohimenevän työttömyys- yms. ongelman oloissa. Köyhäinhoito (ja ns. yhteiskunnallinen huolto) sai keskeiset tyyppitekojensa ainekset:

- kohteekseen (”vakioasiakkaiden” ohella) *tilapäiset ”rakennemuutosuhrit”*

- välineikseen (moralisoivien selitysten ohella) *tilapäisten* yhteiskunnallisten ongelmien selitysmallit ("pulat tulevat – ja menevät") ja normiteutut keinot *tilapäisapuun* ("auta miestä mäessä, hän selviää kohta omillaan")
- tekijäkseen kasvavassa määrin palkattua henkilökuntaa ja näille avustavia henkilöitä (mm. kanslistejä) *ruubkaa purkamaan*
- yhteistyökumppanikseen muita *tilapäisauttajia* (työvoimatoimi).

Toisen maailmansodan jälkeen, hyvinvointivaltiollisen optimismin hengessä, sosiaalihuollon toimintapiirin oli määrä rajoittua. Köyhäinhuollon perillistä tarvittiin vielä, ensisijaisten sosiaaliturva- ja palvelujärjestelmien rakentuessa. Sosiaalihuollon (ja siinä luvussa sosiaalityön) oli ikään kuin määrä hoidella asioita toistaiseksi, siksi kunnes ensisijaisjärjestelmät saadaan täysimääräisesti toimimaan. Sosiaalityön tilapäisluonteisuus sai siis uuden "toimeksiannon".

Toisin sanoen: nykyinen kiire ja asiakasruuhkat sosiaalityössä eivät *aibeuta* sosiaalityön tilapäisavun-luonteisuutta, ne *voimistavat* sitä, vaikeuttavat perinteen murtamista.

Tyyppteot toteutuvat tyyppioperaatioiden kautta. Nykytyön teot ovatkin *operationaalistettuja* säädöspohjansa kautta. Äärimmillään operaatiot ovat kertaluontoisen "ratkaisun" proseduureja: Asiakas tulee, kertoo ongelmansa, saa tarvitsemansa, poistuu eikä tule enää.¹

Samaisessa toiminnassa kehkeytyy kuitenkin uudenlaisia tekoja niissä ristiriidoissa, joita syntyy kun tilapäisavun välineitä yritetään käyttää pysyvämpiin ongelmiin. Suuntautuminen toisten viranomaisten toimintaan sisältää tällaisia ituja. Uusiakin tekoja voi leimata "kertaluonteisuus". Koulu, työvoimatoimi, asuntotoimi jne. yritetään saada muuttamaan toimintatapaansa *vakuutteluiden tai ärtyneiden huomausten* kautta – ilmeisesti melko kehnoin tuloksin. On myös hieman kehittyneempiä käytäntöjä. Joidenkin "peräkammariasiakkaiden" kohdalla sosiaalityöntekijät yrittävät yhdistellä useamman ammattiauttajan toimia "projektiksi" (-räättälöinti), ja tällaista pyrkimystä *tekojen uudenlaiseen yhteensovittamiseen* (uudenlaisiin yhteistyö- ja työnjakokäytäntöihin) on nähtävissä myös mm.

¹ Marklund ym. (1984, 114) kuvaavat ruotsalaisen sosiaalityön tämänpäiväistä tilannetta "absurdina": se toimii heidän mielestään ongelmien tilapäisyyden olettamusten pohjalla, kun asiakkaisto on melko pysyvästi marginalisoitunutta. Heidän tutkimansa sosiaalityöntekijät näyttivät kokevan epäonnistumisia, jos asiakkaat palasivatkin, eivät tulleetkaan toimeen ilman sosiaalitoimen resursseja. ●letan, että suomalainen sosiaalityö on vastaavanlaisessa tilanteessa. Asiakkaistoon ilmaantuu toki runasaastikin tilapäisasiakkaita, mutta huomattava osa ei katoakaan akteista. Silti työ jatkuu tilapäisyyssasetelman pohjalta. Työntekijä ei välttämättä usko tilanteen ohimenevyyteen, Myös asiakkaan on toimittava tilapäisyyssasetelman ehdoin. Vaikka hän tulisi jo kahdettakymmenettä kertaa, keskustelua virastolla leimaa "vielä tämän kerran tarvitsen/saat" – asetelma. Kajaanin sosiaalivirastolla sosiaalityöntekijät tutkailivat projektissamme akteja, ja pisin ketju "tilapäisapua" oli viiden sukupolven mittainen. Siis: 125 vuotta tilapäisapua ohimeneviin ongelmiin.

asiakaspalveluryhmissä, moniammatillisissa tiimikokouksissa yhteisasiakkuusongelmien ympärillä.

Kehityshypoteesi sai alustavan muodon:

Sosiaalityössä on tekoja, jotka viittaavat uudenlaiseen, räätälöivään, asiakkaiden elämäntilanteen ja ongelman mukaan joustavasti muuntuvaan toimintaan, jonka keskeisenä elementtinä on viranomaisyhteistyön muuttaminen vastuuta kiertävästä standardityöskentelystä paneutuvaksi yhteistyöksi, ”projekteiksi”. Tähän toimintaan viittaavat ennen muuta sosiaalityöntekijöiden ”peräkammariteot”.¹

Uuden toiminnan esteenä ovat ennen muuta *kulttuuriset muurit*, sosiaalityön selviytymisstrategioiden ne puolet, jotka ehkäisevät kollektiivinmuodostusta. Pyrkimys työntekijän autonomian turvaamiseen vie individualistisiin käytäntöihin (”omat asiakkaat yhteinäisen linjan” turvissa) ja rajaavat näin sekä ongelmien kontekstointia että käytettävien keinojen avaruutta. Ongelmat kontekstoituvat yksilöasiakas-yksilötyöntekijä -mitatakaavaan ja välineet rajoittuvat erillään työskentelevän työntekijän valikoimaan. Näin sosiaalityöntekijät joutuvat eräänlaiseen *noidankehään*. Yrittäessään asiakasruuhkan paineissa täyttää ”viimesijaista” tehtäväänsä sosiaalityöntekijät tulevat vahvistaneeksi pulmallista viimesijaisuusasetelmaa. Koulu ”syöttää” sosiaalityölle ”ongelmaoppilaita”, työvoimatoimi ”vaikeasti työllistettäviä”, terveydenhuolto ”terveydenhoitoon kuulumattomia” jne. Sosiaalityön hätäinen viimesijaistyöskentely mahdollistaa kyseisten instanssien toimintatapojen jatkumisen. Ne saavat sosiaalityöltä ”täydennyspalveluja” – ja voivat jatkaa entiseen tapoonsa. (Vrt. kuvio 4b). Tavallaan ensisijaisprofessiot vangitsevat sosiaalityön asiakasruuhkiin – ja palvellessaan ensisijaisprofessioita sosiaalityö tulee vanginneeksi itse itsensä. Näin tehdään myös siksi, että siitä on *etua*. Valikoimalla ”omia asiakkaita” paneutuvaan työskentelyyn sosiaalityöntekijät varmistavat autonomisia ”taskuja” työhönsä. Samalla he kuitenkin tulevat ehkäisseeksi kollektiivinmuodostusta ja rajanneeksi mahdollisuuteensa yksityöskentelyn piiriin. Se mikä autonomiassa voitetaan, menetetään kollektiivisen muutostyön mahdollisuuksissa. Murtautuminen yksilötyöstä kollektiivisempaan työhön olisi *etu* vaikeiden työongelmien ratkonnassa, mutta samalla *menety*s autonomialle raivatuissa asioissa.

4.3 Hypoteesin kehittäminen peiliksi

Selviytymisstrategiahypoteesin kehittäminen tapahtui seuraavaksi palautteen käsittelyn muodossa. Syksyllä 1987 pidimme ensimmäisen projektisemi-

¹ Toinen pitkäaikaisista tutkimusapulaisistani ei voinutkaan suorittaa sitä tekojen analyysia, jota työnjakomme edellytti. Peräkammariteot jäivät tässä vaille erittelyä.

naarin, jonka teemoina olivat luvussa 3.4 kuvattu sosiaalityön muotoutuminen sosiaalivaltiossa osana palkkatyöläistymisen tukirakenteita sekä tässä luvussa kuvatut sosiaalityön palkkatyöristiriidat ja ”selviytymisstrategiat”. Pohdimme ristiriitojen avaamia kehitysmahdollisuuksia. Tehtävänä oli aloittaa vaihe, jossa myös tutkittavat itse ryhtyvät tutkimaan työtään.

Hanna Laurila on valmistelemassa raporttia projektin työskentelyvaiheista. Kerron tässä vain muunnoksista, joita yhteinen käsittely tuotti valikointihypoteesiin.

Valmistautuessani kertomaan työntekijöille valikointihypoteesistani jouduin ottamaan huomioon, että sen esittäminen kritiikkinä (työntekijöiden arvosteluna) voisi ehkä vahvistaa puolustautumista, pyrkimyksiä säilyttää nykyisen toiminnan rakenne. Jos taas en esittäisi kritiikkiä, palaute olisi vain jännitteetön toteamus selvytymisstrategioista – ja vahvistaisi ehkä näinkin vallitsevaa toimintaa. Jouduin siis pohtimaan valikointikynnyksiä ja selviytymisstrategioita *ristiriitaisina*.¹

”Peräkammareiden” kohdalla kysymys vaikutti helpohkolta: siellähän nähdään yhtäältä ”urotekoja” (ja uuden ituja), toisaalta asiakkaiden kytkemistä pitkäaikaisiin, jopa päättymättömiin, riippuvuussuhteisiin. Sen voisi määrittää uudelleen positiivisesti: *vallitseva toiminta sekä avaa näkyviin uutta että ylläpitää nykyisyyttä*. Peräkamarit tuovat kuvaan myös reaaliset kytkennät viranomaisverkostoon – siis uuden kontekstin ainekset. Entä ”eteinen” – varsinkin se – ja ”kiirastuli”? Palautteen muotoilemiseksi niitä oli eriteltävä tarkemmin.

Haastateltavat kertoivat syrjäyttävänsä *eteiseen* ”pettäneet” tai ei-motivoiviksi/ahdistaviksi muodostuneet asiakkaat. Heille tarjotaan etäisempää työskentelyä kuin peräkammariasiakkaille. Mutta juuri tätähän (oletettavasti) iso osa asiakkaista tarvitseekin: *nopeata, virtaviivaista ”palve-*

¹ Samalla on kysymys *tutkijan positioista*: Jos asetun arvostelemaan tutkittaviani, yritän määrittää positioni heidän ”yläpuolelleen”. Tämä on ristiriidassa yritykselle määrittää sosiaalityöntekijät kyvykkäiksi työssään – kyvykkäämmäksi kuin tutkija. Jos taas esitän vain jännitteetön toteamuksen valikoinnin eri puolista, positioni muutostyön ”katalysaattorina” menettää potkua.

Palautetta miettiessäni Esa Eriksson kommentoi *muutosstrategioita* lähtien systeemisesä perhetyössä kehitellyistä käsityksistä (ennen muuta ns. milanolaisen ryhmän töihin viitaten. Ks. Selvini Palazzoli 1978): Systemin muutos tapahtuu vain positiivista palauteväylää pitkin. Negatiivinen palaute voimistaa systeemin pyrkimystä rakenteensa säilyttämiseen. Jos systeemin tutkija ei voi antaa muuta kuin negatiivista palautetta, hän ei vielä ymmärrä tutkimaansa toimintaa. Hän ei ymmärrä sitä *toimijoiden mielekkäänä* – vaikkakin ehkä heille itselleenkin pulmia aiheuttavana – *toimintana*. Kun tutkittava toiminta alkaa hahmottua toimijoille tavalla tai toisella mielekkäänä, se on mahdollista *konnotoida positiivisesti*. Siitä voi muodostaa myönteisen, toiminnan ristiriitaisuuden esiintuovan, uudelleenmäärittelyn. Ristiriitaisuuden esiintuominen, toiminnan valottaminen mielekkäänä mutta ahdistavana, ongelmia aiheuttavana, kehään kiertyvänä tms., voi toimia muutoksen keinona. Uudelleenmäärittely tuo pulman esiin *uudessa kontekstissa*; esim. yksilöpulman perhekontekstissa, työyhteisöpulman verkostokontekstissa jne. Ratkaisuvaihtoehdot avartuvat. Toimijat voivat löytää uusia omia ratkaisujaan.

lutiski-asiointia! Sunesson (1981) kertoo ruotsalaisista sosiaalitoimiston asiakkaista, jotka olivat helpottuneita virtaviivaistetuista toimeentulotuki-palveluista ja "elämänkertojen iänkaikkisen penkomisen" lopettamisesta erään kokeilun yhteydessä. Jos siis halutaan parantaa sosiaalitoimiston palveluja ja rationalisoida työkäytäntöjä, kannattaa katsoa myös "eteiseen" – niihin virtaviivaisiin käytäntöihin, joita sosiaalityöntekijät *jo kehittelevät* osana "selviytymisstrategioitaan". Samalla katse kohtaa kuitenkin myös syrjäyttämistä.

Kiirastuli oli vaikuttanut asiakkaalle piinalliselta koettelumusten vaiheelta, jossa työntekijä tarjoaa lojaliteettivaihtoa eikä oikein vielä tiedä mitä tässä pitäisi tehdä.¹ Sen kiintoisimmalta piirteeltä näytti *ongelmanmäärittelyn* eteneminen. Sen sijaan, että työntekijä olettaa tietävänsä heti alkuun, mistä on kysymys, hän etenee vaiheittain. Ja *sen sijaan, että edettäisiin vain verbaalisten ongelmanmäärittelyjen alueella, tilannearviointi etenee myös "tarjousten" ja tehtävien muodossa*. Tiettyjä terapiakäytäntöjä on arvosteltu valikoivuudesta: esim. verbaaliseen ongelmanmäärittelyyn ja ongelmien ratkontaan pohjautuvat keinot karsivat asiakkaistosta henkilöt, jotka eivät jaa työntekijän verbaalista kulttuuria. Palveluista voi hyötyä vain verbalisoiva keskiluokka. "Kiirastulen" etevien vaiheittaisten ja ei-verbaalisten käytäntöjen kääntöpuolena nähdään kuitenkin pudotus- ja kielipelejä.

Valikointihypoteesin vastaanotto palauteseminaarissa (syksyllä 1987) oli ensin hieman tyrmistynyt, sitten seurasi remakka ja itseironinen käsittely. Osanottajat ottivat peilin tarkasteltavakseen ja ryhtyivät muokkaamaan sitä. Projektin osanottajat kehittivät "kammarijakoja". He lisäsivät peräkammarin osaksi *makuukammarin*, jolla he kuvasivat keskinäiseen riippuvuuteen juuttuneita asiakassuhteita, arvioiden ennen muuta omaa osuuttaan riippuvuuden muodostumisessa. "Makuukammarit tyhjäksi!" oli muuan tehtävänasettelu. Ulko-oven ja eteisen väliin he sijoittivat *tuulikaapin*, jonne sysätään sellaiset asiakkaat, joiden kanssa ei haluta olla edes virkamiesmäisen viileässä henkilökontaktissa. Tuulikaapissa ovat moneen kertaan "pettäneet" ja ne, joiden kohdalla työntekijä on "luopunut toivosta". Siellä on mm. osa välitystiliasiakkaista. "Tuulikaappilaisille uusi mahdollisuus!", oli toinen tunnus. Peräkammarin taakse, niille, jotka eivät astukaan heti ulkomailmaan he sijoittivat *lasikuistin*. Siellä on toinen osa välitystiliasiakkaista ja joukko muita taloudellisen avun saajia. Heitä ei ole sinne syrjäytetty, vaan he käyttävät sosiaalitoimiston kassaa kuin pankkilaitosta – tarvitsematta henkilökontakteja sosiaalityöntekijään.

(Sittemmin muutamat projektimme sosiaalityöntekijät ovat lisänneet

¹ Marklund ym. (1984, 114) olettavat, että *ongelmanmäärittelyssään* hämmentyneet sosiaalityöntekijät toivovat asiakkaan selviävän jonkin aikaa myönteillä resurssilla, jotta työntekijät ehtisivät ennen seuraavaa käyntikertaa haalia lisäinformaatiota toisilta viranomaisilta yms.

”sosiaalitoimiston pohjapiirroksen” mitä erilaisimpia huoneita, kellareita ja ullakoita kuvaamaan metaforana nykykäytäntöjä. Projektin sosiaalityöntekijät tekivät myös erittelyjä toteuttamastaan valikoinnista ja yhteisiä kokeiluja ”kammareiden” muutamiseksi. Ks. Arnkil, toim. 1991 ja Koskinen 1991).

Havainto ristiriitojen tarkastelusta oli, että sosiaalityöntekijät saivat *sanoja, joilla ilmaista sellaista mikä on tiedetty, mutta josta on vaiettu – jolle ei ole ollut kieltä* (ja josta on puhuttu vain ”yhtenäisestä linjasta poikkeamisena”).¹

Palautepohdinnassa oli hieman tunnustuskokouksen sävyä.² Motiivien ja asiakkaiden valikoinnin tunnustaminen kävi mahdolliseksi, koska – palauteaineisto kertoi ensivaikutelma-orientoitumisen kuuluvan myös ammattilaisen inhimillisiin ominaisuuksiin ja kuormituksen sääntelyn palkkatyö-sosiaalityön ristiriitaisuuteen – hypoteesi oli paradoksi: syrjäyttäminen *ja* uroteot, uuteen suuntautuminen *ja* nykyisen toimintatavan ylläpitäminen *yhdessä ja samassa toiminnassa*.

Osanottajat asettivat tehtäväkseen tehdä tilaa peräkammareihin (irrottautua riippuvuussuhteista) niin, että ”sinne” voidaan ottaa asiakkaita eteisestä; kehitellä peräkamarityöskentelyä niin, että saadaan aikaan muutos toisten viranomaisten toiminnassa; kehitellä eteisessä muotoutuneita käytäntöjä niin, että nopeata asiointia tarvitsevat asiakkaat myös saavat sen; kehitellä kiirastullessa tapahtuvaa ongelmanmäärittelyä niin, ettei se ole piinapenkki ja pudotuspaikka.

Valikointihypoteesi muokkaantui ennen muuta kiirastulen osalta. Luonnoksessani se oli ensisijaisesti *lojaliteettivaibdon* paikka. Työntekijän pohdinnat ongelman määrittämiseksi, hypoteesien ja ennakoitien

¹ Giddens (1984, 120) toteaa, että jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on paljon tietoa yhteiskuntansa instituutioista. Heillä ei kuitenkaan välttämättä ole diskursiivista kieltä tietonsa kommunikointiin ja reflektointiin. Instituutiot eivät Giddensin mukaan toimi niitä itseään luovien ja uusintavien toimijoiden ”selkien takana”. Mutta, kuten Giddens (mt., 20 ja 99) huomauttaa, tieto yhteiskunnasta on usein praktista, ei-diskursiivista. Käytännön tietoisuus on ”itsestään selvää” tietoa, jota käytetään kouliintuneesti toiminnan kokonaisuuksien toteuttamiseen mutta jota toimija ei kykene diskursiivisesti ilmaiseemaan. Yhteiskunnalliset järjestelmät uusinnetaan ”itsestäänselvyyksinä”, toistuvina toimintakäytäntöinä.

Sosiaalityöntekijöiden selviytymisstrategiat (mm. asiakkaiden valikointi) voidaan mieltää ei-diskursiivisiksi käytännöiksi. Kun ne tulevat refleksioinnin kohteeksi, ne muuttuvat. (Vrt. Giddens 1976, 159: kun yhteiskuntatieteelliset yleistyksen toiminnoista tulevat toimijoiden tietoisuuteen, toiminta muuttuu – ts. kohde muuttuu). Giddens puhuu ”kaksoshermeneutiikasta” (mt. 162): kun yhteiskuntatieteen käsitteet ”liukuvat” toimijoille, niistä tulee osa muuttunutta toimintaa. *Pelien* muodostamisen ajatuksena on *viellä* käsitteitä toimintaan, ei ainoastaan jättää niitä ”liukumaan” poimittaviksi.

² Joku kiinnittikin huomiota ”kammareiden” raamatullisiin nimityksiin. Risto Eräsaari kehotti (johtoryhmässä) menemään pitemmälle: peräkamarin olisi voinut nimetä ”kaikkein pyhimmäksi”.

tekemiseksi asiakastyöskentelyssä, olivat luonnoksessani taka-alalla. Lähtökohtanaan Leontjevin toiminnan teoria eräs sosiaalityöntekijöistä täsmäsi ”koettelua” vaiheittain etenevänä *tavoitteen konkretisointina*: Työntekijä on motivoitunut työskentelemään, mutta *motiivi ei vielä ole löytänyt kohdetta*, eikä näin ollen reaalisesti viritä toimintaa. Leontjev (1977, 95) kirjoittaa: ”Tavoitteen asettaminen ei (...) ole mikään automaattinen, kertakaikkinen tapahtuma, vaan suhteellisen pitkä *tekojen kautta tapahtuva tavoitteiden hyväksymisen* tai tavallaan niiden ’esineellistymisen’ prosessi”. Kiirastulessa sosiaalityöntekijä koettaa konkretisoida ongelmaa *ratkaistavaksi ongelmaksi*, tekojen tavoitteiksi. Mahdollisesti hän tekee myös ”poissulkevaa ongelmanmäärittelyä”: jos ensimmäiset tarjotut toimet auttavat, ongelma oli ilmeisesti ”se”, jos eivät auta, ongelma on ”joku muu”, ja rajauskoettelut jatkuvat¹.

Bratus ja Lishin (1983) arvostelevat Leontjevin konseptiota motiivin konkretisoitumisesta. Heidän mielestään Leontjev ei huomioi katkoksia toiminnassa, vaiheita, joissa tarpeet eivät ole muotoutuneet tavoitteiden konkretisoimiksi motiiveiksi. He käyttävät tällaisista vaiheista käsitettä *tarvetila*. Toiminnassa tapahtuu jatkuvasti transformaatioita: tarve löytää kohteen ja muodostuu motiiviksi (konkretisoituessaan tekojen tavoitteiksi) ja uudessa toiminnassa muodostuu *uusia tarvetiloja*. Näistäkin katkoksista (’suunnan epämääräisestä etsinnästä’) edetään tavoitteiden konkretisoitumisen kautta.

Toisin toimimisen kadottaminen

Tapahtuuko kiirastulessa siis ”tavoitteiden vaiheittainen konkretisoituminen”, tarvetilan muuntuminen motiiviksi, jolloin kehitys jatkuu motiivitransformaatioina ”peräkammarissa”? Transformaatiot (uusien tavoitteiden muotoutuminen) *voivat myös loppua*, uutta motiivitasoa ei muodostukaan. Tällöin ollaan ”makuukammarissa”, lukkiutuneessa työntekijä-asiakas -suhteessa. Myös juuttuminen eteiseen on (työntekijän puolelta) pysähdys motiivitransformaatioissa. Asiakas saatetaan tulkita ”toivottomaksi” – monien tätä ehkä vahvastikin perustelevien kokemusten jälkeen. Toiminta ei saa viritäjäkseen uutta motiivia – se ei konkretisoidu uusiksi tekojen tavoitteiksi.

Gianfranco Ceccin (1987) osoittaa yhteyden em. kaltaisen *kyllästymisen* ja *tutkimisesta/hypoteesinmuodostuksesta luopumisen* välillä. Kyllästymi-

¹ Engeström ym (1987) kuvaavat terveyskeskuslääkärin työskentelyä: Määrätään lääkkeitä, jotka auttavat tai eivät. Jos auttavat, diagnoosi sai vahvistusta, jos eivät, kyseinen vaihtoehto rajautuu pois. Jos lääkäri ei vielääkään saa selvää oireiden syistä, hän voi lähettää potilaan kuvauksiin, laboratorioon jne. – ja jotkut kiertävätkin tällä polulla melko pitkään. Sosiaalivirastollakin on ”antibiottinsa”. Sunesson (1981) kuvaa ”toimeentulotukiannosta” tällaisena. Kärjekkäimmillään on kysymyksessä ”Dra till helveten – hundralappen”: ota satanen ja poistu! Laboratoriokierrosta vastaavaa pitkityspaikkaa sosiaalityöllä ei ole, ellei sellaiseksi voi tulkita esim. joitakin työllisyyskurssituksia.

nen asiakastyössä on merkki työntekijän juuttumisesta hypoteeseihinsa. Hän mielestään jo tietää ”mistä tässä on kysymys”. Uteliaisuus lakkaa, ja työskentely alkaa polkea paikallaan.

Myös Donald Schön (1983, 40–42) kytkee kyllästymisen (ja burn outin) hypoteesinmuodostuksen jumiutumiseen. Kun työntekijä oppii valikoivan välinpitämättömäksi sellaisia ilmiöitä kohtaan, jotka eivät sovi yhteen hänen standardiselystensä kanssa, hän voi kyllästyä kohtaamiinsa ilmiöihin ja kohdistaa rajoittuneisuutensa ja jäykkyytensä seuraukset asiakkaaseensa. ”Jäännöskategorioiden” muodostaminen auttaa selviytymään oudoista ilmiöistä: muodostetaan vaikkapa kategoria ”vaikea lapsi” ja jätetään informaatiota valikoivasti huomioimatta.

Veli-Matti Toivonen (1987) kuvaa tällaista asetelmaa *toiminnan taipuisuuden* menettämisenä. Toimintaamme ohjaavat ”orientoivat kuvat”, joihin saamme palautetta toimiessamme niiden pohjalta. Jos palaute vahvistaa kuvamme ”yhden suhde yhteen”, kuvamme kehitys saattaa pysähtyä. Kuva on epäilemättä rajoittuneempi kuin se todellisuuden osa, johon orientoidumme, mutta rajoittunut toimintamme avaa todellisuudesta vain ne puolet, jotka ovat kuvan mukaiset. Seuraa paradoksaalinen kehä: Rajoittunut toiminta ylläpitää rajoittunutta kuvaa ja tämä taas ylläpitää rajoittunutta toimintaa. Tässä loppuu (Ceccinin mukaan) uteliaisuus, ja tässä pysähtyy (Bratusin ja Lishinin mukaan) motiivien transformoituminen, tekojen uusien tavoitteiden muodostuminen. Työntekijä kohtaa ”toivottoman asiakkaan”, ja kas, tämä osoittautuukin toivottomaksi.

Holzcamp (1983, vrt. luku 3.5.) puhuu tällaiseen kehään ajatuneesta toiminnasta rajoittuneena toimintakykyisyytenä. Toimija uusintaa toimintansa rajoittimet – myös orientoivissa kuvissaan.

Toivosen mukaan kehä ei aukea vain yrityksillä muuttaa orientoivia kuvia. Kuvat muuttuvat toiminnassa, siksi on muutettava myös toimintaa.

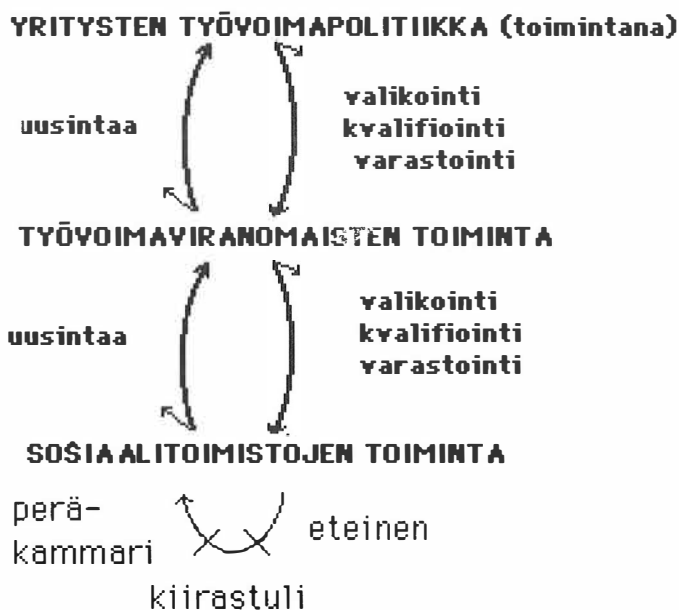
Sosiaalityöntekijät kohtaavat asiakkaansa ennen muuta virastokontekstissa. Tässä kontekstissa muodostuvat orientoivat kuvat (tietysti puolin ja toisin) ja tähän kontekstiin rajoittuva toiminta tarjoaa niille palautteen. Tämä voi olla yksi syy, miksi jotkut asiakkaat matkaavat kiirastulesta takaisin eteiseen ja toiset juuttuvat makuukammariin.¹

Sosiaalityöntekijät kehrittelevät selviytymisstrategioita työnsä ristiriidoissa. *Ne ovat se tapa, jolla sosiaalityön ”reunaehdot” toteutuvat nykyisenä sosiaalityönä.* Hypoteesini valikointikynnyksistä koskee strategioiden

¹ Yksinkertaistava ohje kuvien muuttamiseksi voisi olla: ulos toimistoista! Mm. Sunessonin (1985) raportoimat ruotsalaiset kokeilut ovat tässä mielenkiintoisia, mutta myös kriittisen pohdinnan arvoisia. Kokeilussa muodostettiin sosiaalitoimistoon työtyhmiä, joista eräs ”vapautettiin” etuuskäsittelystä ja pakkotoimista psykososiaaliseen työhön. Ryhmän sosiaalityöntekijät havaitsivat alueellaan samankaltaisten vaikeuksien painamia asiakkaita, jotka sosiaalitoimisto oli kohdannut tapaus kerrallaan (esim. joukko mielenterveyspalvelujen syrjäyttämää yksinäisiä ihmisiä, joukko keskenään samankaltaisessa tilanteessa olevia nuoria). Sosiaalitoimisto organisoiti vapaaehtoisuuteen pohjautuvia päivä-

erästä aspektia, kuormituksen sääntelyä ja autonomian turvaamista työssä. Valikoinnissa tulevat esiin sekä toiminnan rakennetta ylläpitävät teot (ongelmia atomisoiva ”tilapäisapu”) että uudet, kohteen kehitystä tavoittelevat teot (pitkäjänteisempi toiminta yhteisasiakkuusprobleemien ja sosiaalivaltiollisen syrjäyttämisen ratkomiseksi). Paradoksaalista kyllä, se tapa, jolla sosiaalityöntekijät toteuttavat uudet teot, ylläpitää toiminnan rakennetta. Autonomian turvaaminen ”omien asiakkaiden” ja ”peräkammareiden” turvaamiseksi ylläpitää sosiaalityön rakennetta. Se on kuitenkin häiriöaltis strategia, ja voi tuottaa avoimia konflikteja asiakkaiston ja lojaliteettien muuttuessa.

Valikointi liittyy myös sosiaalityön työnjaollisen aseman uusintamiseen sosiaalivaltiossa. ”Kiirastulessa” asiakkaiden tiet haarautuvat erilaisille *palkkatyöläistämiseen* tai *marginalisointiin* liittyville ”urille”. Kaavamaisesti tämä voidaan ilmaista lisäyksenä luvussa 3.4. esitettyyn kuvioon 4b:

Kuvio 4c: Asiakkaiden valikointikyynnykset ja sosiaalityö rakenteita uusintavana.

keskuksia, toiminta- ja kontaktimahdollisuuksia. Asiakkaat kohdattiin arkitilanteissa virastokäyntien sijaan. (Mm. raha-asioissa asiakkaat kävivät toki toimistollakin). Kuva asiakkaista muuttui. Luvussa 3.4. hahmottelemani fordristisen sosiaalivaltion kritiikkiä ajatellen *yksi keskeinen asia ei muuttunut*: mielenterveyspalvelujen toiminta. ”Ulos toimistoista” suuntautuva sosiaalityö voi *toistaa ongelmien määrittämisen asiakkaiden suunnassa* – nyt vain tuoreella tavalla. Sosiaalityön tehtävä ja asema fordristisessä koneistossa voi kuitenkin jäädä koskemattomaksi. Miten siis mennä ulos toimistoista niin, ettei samalla kehittele uusia keinoja fordristisen palvelun uusintamiseksi?

Asiakkaiden valikointiin liittyvien selviytymisstrategioiden *ristiriitaisuus* johdattaa pohtimaan *ristiriitojen sisältämiä kehityspotentiaaleja*.

Sosiaalityön "reunaehdot" eivät ole toiminalle ulkoisia rajoittimia. Ne konstituoivat, muotouttavat, toimintaa, mutta sosiaalityöntekijät itse myös konstituoivat reunaehdojaan. Reunaehdot ovat sekä rajoitin että resurssi. Kun sosiaalityöntekijät käyttävät niitä resurssinaan (mm. "oman aisakkaan" kanssa tehtävän autonomisen työn rakenteina), he samalla uusintavat ne. Niinpä sosiaalityön reunaehtojesen muutoskaan ei ole ulkoinen asia tai ehto. Muutos reunaehdoissa ei ole ennakoedellytys sosiaalityön muuttamiselle.

Tarkastelen seuraavassa luvussa sosiaalityön muutospotentialiaaleja.

5 HYPOTEESI SOSIAALITYÖN KEHITYSVYÖHYKKEESTÄ

Aloitin Kertun työpäivästä ja sen jännitteistä. Ymmärtääkseni niitä paremmin kysyin ”miksi juuri Kerttu” jne. Yritin siis tarkastella suomalaista sosiaalityötä historiassaan. Päädyin fordismioletuksiin. Muotoilin hypoteesin viimesijaistuneesta sosiaalityöstä, joka antaa palveluksia ns. ensisijaisjärjestelmille ja näin tehdessään uusintaa fordistista palvelurakennetta. Tarkastelin tällaisen sosiaalityön ristiriitoja pohtien mm. sosiaalityön toimivuuden ja taloudellisuuden paradokseja. Tästä päädyin olettamukseen sosiaalityön ”harmaasta vyöhykkeestä”, fordistisen ja ”jälkifordistisen” yhteiskunnallistumismuodon taistelukentästä. Luvussa 4 koetin eritellä ristiriitoja sosiaalityöntekijöiden ”selviytymisstrategioiden” tasolla. Palaan nyt olettamukseen harmaasta vyöhykkeestä ja yritän muotoilla *hypoteesin sosiaalityön kehitysvyöhykkeestä*. Tämän hypoteesin tehtävä ei ole toimia ”oikeaanosuuneena oletuksena” tai arvauksena. Se on tarkoitettu tulkintakehykseksi orientoimaan empiiristä tutkimusta. Olettamuksen orientoiman empiirisen tutkimuksen tehtävänä taas ei ole todentaa tai falsifioida hypoteesia, vaan tuoda aineistoa sen korjaamiseksi ja konkretisoinniksi. Hypoteesi on oletus kehitysvyöhykkeestä, luonnos. Jos se on hedelmällinen luonnos, tiedonhankinta ja ymmärryksen lisääminen voi jatkua. Kehitysvyöhykkeestä saadaan tietoa vain koettelemalla sitä, toteuttamalla muutuskokeiluja. Niistä sanon muutaman sanan luvussa 6.

5.1 Kehitysvyöhykkeen taka- ja eturaja

Toikan työryhmä (Toikka ym. 1988, 25–26) muodostaa olettamuksen työprosessin kehitysvyöhykkeestä nykyisen toiminnan ja sen ristiriitojen mahdollistaman toiminnan *jännevälinä*. Nykyinen toiminta voidaan mieltää kehitysvyöhykkeen *eturajaksi* ja tutkimushypoteesi muodostetaan myös potentiaalisesta *takarajasta*. Toikka on työryhmineen vaiheistanut työprosessien kehityspotentiaalien tutkimisen siten, että (1) työprosessin historiallisen tarkastelun pohjalta muodostetaan *teoreettinen projektio kyseisen työprosessin kehitysvyöhykkeen ”takarajasta”*, ja (2) empiirisen tutkimuksen keinoin eritellään työn nykytilannetta, muodostaen *hypoteesi kehitysvyöhykkeen ”eturajasta”*. Kolmanneksi (3) toteutetaan ns. kehittäviä kokeita, joilla yritetään *realisoida kehityspotentialit* ”tiiviste-

tysti”, jolloin vyöhyke avautuu empiiriselle tutkimukselle, ja hypoteeseja vidaan kehitellä.

Luvussa 3 esittämäni hypoteesit sosiaalityön ”harmaasta vyöhykkeestä” voidaan mieltää teoreettiseksi projektioksi sosiaalityön kehitysvyöhykkeen takarajasta. Nykyisen sosiaalityön (ja muun fordistisen palveluverkon) ristiriitojen pohjalta on esitettävissä projektiopotentiaalisesta *post-fordistisesta palvelusta ja systeemisestä työtavasta*.¹ Tällä tarkoitan sosiaalityötä, joka (perusturvajärjestelmien pohjalta) yhteisprojekteina tarjoaa toimintamahdollisuuksia avartavia palveluja. Sosiaalityö pyrkii tekemään ensisijaispalvelut kykeneviksi räätälöivään muunteluun – vetäytyen laajenevasta sosiaalityöprojektista. Voimavaransa yhteispalvelut etsivät toimintonsa kombinoinnin ohella arjen resursseista, kansalaisten toiminnasta, jolle luodaan edellytyksiä kaappaamalla niitä sanktioiduksi viranomaistoiminnaksi. Oletan siis, että kehitysvyöhykkeen ”takarajalla” on sosiaalityö, joka suurelta osaltaan liukenee yhteispalveluihin, variointikykyisiin sektorirajat ylittäviin ensisijaisverkostoihin. Reaaliseksi tämän perspektiivin tekevät sosiaalityön (ja muun fordistisen hyvinvointipalvelun) *toimivuuden ja taloudellisuuden ristiriidat*. Tällainen toiminta ei välttämättä ole lähikehityksellä, eikä askelten ottaminen kehitysvyöhykkeellä tuota ainoastaan aiottuja seurauksia. Potentiaalit tarkentuvat toimittaessa, ja kehitysvyöhyke on ristiriitaisten intressien taisteluvyöhyke.

Kehityshypoteesi ei ole tavoitelausuma. Se on tutkimusta orientoiva projekti. Sen pohjalta on mahdollista tunnistaa nykyisessä työssä post-fordistiseen palveluun ja systeemiseen työtapaan viittaavia ituja. Niiden pohjalle on mahdollista rakentaa kokeilevia tutkimus-asetelmia.

Ristiriitainen sosiaalityö on kehitysvyöhykkeensä ”eturajalla”. Luvussa 4 kuvatut *peräkammarit* toivat esiin yhtäältä asiakkaiden sitomisen lojaliteettisuhteisiin, toisaalta pyrkimykset ehkäistä fordistista syrjäyttämistä ja saada aikaan muuntelukykyä ensisijaisjärjestelmissä. *Eteiset* toivat esiin yhtäältä asiakkaiden syrjäyttämistä sosiaalityössä, toisaalta ”virtaviivaisia” etuuspalvelukäytäntöjä. *Kiirastulessa* tulivat esiin yhtäältä koettelevat ja syrjäyttävät kielipelit, toisaalta nonverbaaleihin tekniikoihin pohjautuvat ongelmanmäärittäysyritykset.

Projektissamme Hanna Laurila tutki lähemmin sosiaalityön kehitysvyöhykkeen eturajaa. Laurilan aineistoina olivat teemahaastattelujemme tuottamat aineistot.² Aineistot olivat kahdenlaisia, kuten luvussa 4 on

¹ Systeemiseksi nimitän tätä työtappaa kontekstin muutoksen vuoksi. Se tarkoittaa siirtymää yksittäisklientti-yksittäistyöntekijä -asetelmasta ja lineaarisista syy-seuraus -oletuksista toimijoiden verkostojen ja vuorovaikutuksellisten, monensuuntaisten, vaikutusyhteyksien tarkasteluun.

² Laurila ei käyttänyt koko aineistoamme. Rajaukset käyivät ilmi hänen raportistaan (Laurila 1990). Tutkimusaineistoomme kuuluvat myös havainnointipöytäkirjat. Tutkimusapulainen, jonka osuuteen niiden analyysi kuului, ei voinut toteuttaa tehtävänsä. Näin ollen ”eturaja-analysimme” on verbaalisten aineistojen varassa – lukuunottamatta luonnoksiani selviytymisstrategioista, jotka pohjautuvat myös havainnointeihin.

todettu. Kysyimme ensiksikin työntekijöiden käsityksistä sosiaalityöstä ja sen toiminnallisista näköaloista, toiseksi heidän omista vaiheistaan sosiaalityössä. Laurila muodosti aineistojen pohjalta perustyyppit sosiaalityöntekijöiden suuntautumisesta työssään. (Selviytymisstrategioiden sijasta hän puhuu suuntautumisstrategioista, vähentäen näin ”selviytymisen” painottamista ja korostaen suuntautumista, orientoitumista). Ensin näytti mahdollista jakaa suuntautuneisuuskirjo kolmeen perusvaihtoehtoon. Lähempi tarkastelu pelkisti ne kuitenkin kahdeksi. Nämä kaksi vaihtoehtoa näyttivät ensin vastakkaisilta, sitten osoittautui mahdolliseksi löytää niistä yhteinen ydin, jota lähestytään vastakkaisilta suunnilta.

5.1.1 VASTAKKAISILTA VAIKUTTAVAT ORIENTAATIOT

Jaotellessaan vaihtoehtoja kolmeen Laurila muodosti (1) yksilökohtaisen auttamistyön mallin eräänä suuntautumisstrategiana, toiseksi (2) kokonaisvaltaisen, ennaltaehkäisevän ja yhteistyöhakuisen mallin sekä kolmantena vaihtoehtona (3) rakenteellisen vaikuttamistyön toimintamallin. Näin voitiin siis jäsentää sitä kirjoja, joka esiintyi sosiaalityöntekijöiden lausunnoissa sosiaalityön tehtävästä, mahdollisuuksista, ongelmista jne. (Haastatteluteemat löytyvät Laurilan raportista). Laurila esittää vaihtoehtot seuraavanlaisena taulukkona (1990, 90):

AJATTELUMALLIT/ KÄSIYKSET	Yksilökohtaisen auttamistyön toimintamalli	Kokonaisvaltai- nen, ennaltaeh- käisevä, yhteistyö- hakuinen toimintamalli	Rakenteellisen vaikuttamistyön toimintamalli
Käsitykset sosiaalitoimiston asiakkaista ja heidän ongelmistaan	Sosiaalityön kohteena asiakas ja hänen välitön ongelmansa (7)	Sosiaalityön kohteena yksittäisen asiakkaan kautta hänen perheensä (3)	Sosiaalityö korjaa syrjäytymisen jälkiä yksilökohtaisesti. (3) Sosiaalityön kohteena ongelma viranomais-verkostossa (2)
Käsitykset tavoiteltavasta sosiaalityöstä	Tavoiteltu sosiaalityö paneutuvaa ja korjaavaa yksilötyötä (5)	Tavoiteltu sosiaalityö kokonaisvaltaista perhetyötä (3) ja ennaltaehkäisevää muiden viranomaisten kanssa tehtävää työtä (2)	Tavoiteltu sosiaalityö rakenteellista vaikuttamistoimintaa (5)
Käsitykset sosiaalityön kehittämisen esteistä	Oman ammattitaidon puute ja jatkuva kiire (4)	Puutteelliset resurssit ja vaikuttamiskanavat (4)	Puutteelliset resurssit ja vaikuttamiskanavat (5) ja sosiaalityön työnjaollinen asema (2)
Käsitykset työskentelyn tiedollisesta perustasta	Kokemustieto ja valmiit tekniikat (3) sekä käyttäytymistieteellinen tieto (3)	Kokemustieto ja valmiit tekniikat (3) sekä käyttäytymistieteellinen tieto (1)	Yhteiskuntatieteellinen tieto (3) ja systeemiteoria (2)
Käsitykset asiakkaiden kontrolloinnista	Kontrollin kannattajat – asiakkaan kasvattaminen taloudellisuuteen ja palkkatyöhön (4)	Kontrollin kannattajat – asiakkaan kasvattaminen taloudellisuuteen ja palkkatyöhön (3)	Normien joustavampi tulkinta ja urbaaniin oveluuteen opettaminen (5)
Käsitykset yhteistyöstä ja sen ongelmista sosiaalityössä	Yhteistyö asiantuntemuksen hyödyntämistä – ongelmana tulkinta-erimielisyydet (2)	Yhteistyö satunnaista ja vailla tavoitteita (7). Yhteistyö tapauskohtaista ja muodollista – ongelmana työskentelyn päällekkäisyys (1)	Yhteistyö tapauskohtaista ja muodollista – ongelmana työskentelyn päällekkäisyys ja työnjako (5)

Taulukko 4: Sosiaalityön toimintamallit Laurilan (1990) mukaan

Yksilökohtaisen auttamistyön malli näyttäisi liittyvän fordistisen sosiaalityön jatkamiseen. Siinä työntekijä syyllistää itseään ammattitaidon puutteesta ja asiakasta ei-palkkatyökeskeisestä toiminnasta. Fordismin sektoriongelmat koetaan tulkintaerimielisyyksien tasolla.

Toisena ääripäänä näyttäisi olevan ”rakenteelliseen vaikuttamiseen” tähtäävä suuntautuneisuus, joka problematisoi ammattitaidon puutteen sijasta resurssit ja sosiaalityön työnjaollisen aseman. Sektoriongelmat nähdään mm. toiminnan päällekkäisyytenä ja työnjaon pulmina. Asiakkaita ei pyritä sosiaalistamaan palkkatyöhön, vaan pikemminkin sosiaalietuuksien ja -palvelujen käyttöön.

Välimaastossa näyttäisi olvan toimintamalli, jossa on piirteitä molemmista ensin mainituista. Suhde asiakkaisiin ja työn tiedollinen perusta on samankaltainen kuin yksilökohtaisessa mallissa. havainnot sektori- ja työnjako-ongelmista kuten rakenteellisessa mallissa.

Yhdistettyään tarkasteluunsa haastatteluaineistojen ”elämänkerralliset” teemat Laurila sai kuvan sekä pelkistetyimmäksi että ristiriitaisemmaksi. Hän päätyi yhdistämään yksilökohtaisen ja ennaltaehkäisevän/ yhteistyöhakuisen mallin. Elämänkerralliset teemat häivyttivät rajaa niiden välillä. Laurila päätyi muodostamaan kaksi perusvaihtoehtoa ja nimeämään mallit (1) vanhaan palkkatyöläisyyteen kytkeytyväksi suuntautumisstrategiaksi ja (2) uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyväksi suuntautumisstrategiaksi. Strategioiden nimitykset hän saa pohtimalla yhteyksiä Beckin (1986) erittelemiin palkkatyöläisyyden muodonmuutoksiin ja yksilöllistymiskehitykseen. Suuntautumisstrategiat tavallaan heijastelevat eri puolia kohteen muutoksesta.

Vanhaan palkkatyöläisyyteen kytkeytyvä suuntautumisstrategia¹

Vanhan palkkatyöläisyyden mallin mukaan yhteiskuntaan kiinnittymisen nähdään tapahtuvan etupäässä palkkatyön kautta. Sosiaalityön tehtävänä on asiakkaiden palauttaminen ja sosiaalistaminen työelämään. Tässä suuntautumisstrategiassa tavoitellaan nykyisten säädös- ja toimenpidekeskeisten välineiden hallintaa. Säädöspohjaisten välineiden hallinta kytkeytyy työntekijän ilmaisemaan työetiikkaan, joka painottaa normien noudattamista, virheiden välttämistä ja tosiasiatietoon perustuvaa avustamista. Asiakastyössä kohdatuilla pettymyksillä näyttää olevan yhteytensä strategian muodostumiseen. Työntekijöiden elämänkokemuksilla näyttää niin ikään olevan yhteyttä palkkatyöhön kvalifioivaan suuntautuneisuuteen; sitkeällä yrittämisellä ja itsenäisellä pärjäämisellä on ollut keskeinen asema ko. sosiaalityöntekijöiden elämässä.

Sosiaalityön viimesijaisen aseman ristiriitaisuus koetaan käytännöllisinä ongelmina päivittäisessä työssä. Työnjaollista asemaa ei aseteta kyseenalaiseksi. Ositetun työn ongelmat näyttäytyvät personifioituina

¹ Laurila mt. 128–131

ongelmina. Ratkaisua sosiaalityön ristiriitoihin haetaan menneisyydestä: kaivataan niitä aikoja, jolloin ongelmat olivat yksiselitteisempiä, työskentely kokonaisvaltaisempaa ja yhteistyökumppanit tutumpia. Tavoitteisiin kuuluu tapaus- ja asiakasryhmäkeskeinen sekä ehkäisevä työ. Sosiaalityön kehittämisen esteiksi mainitaan ennen muuta työn välittömät reunaehdot ja oman ammattitaidon puute. Reunaehto- ja oman ammattitaidon puute. Reunaehto- ja oman ammattitaidon puute. Reunaehto- ja oman ammattitaidon puute. Reunaehto- ja oman ammattitaidon puute.

Laurila arvioi, että tämän suuntautumisstrategian toimivuutta kärjistävä alati kasvavat asiakasmäärät, pitkäaikasiakkuuksien yleistyminen sekä muiden viranomaisten asiakkaita syrjäyttävät toimintatavat. Suuntautumisstrategiaan sisältyy Laurilan mielestä pyrkimysten ja reaalisen kohteen ristiriita: *sosiaalityöntekijät eivät löydä nykyisin välinein hallittavaa kohdetta niissä kontekstiraajauksissa, jotka suuntautumisstrategiaan liittyvät.* (Mihin siis kohdistaa paneutuva, kokonaisvaltainen ja ehkäisevä työ – ja millä välineillä – kun rajaus on yksilö/perhe -kontekstissa?) Strategiassa on uudelleenlaiseen palveluyhteistyöhön viittaavia pyrkimyksiä, mutta kohteita ja yhteistyökäytäntöjä etsitään *tutusta menneisyydestä.* Strategia on ristiriitainen: uuteen – vanhaan palaamalla.

Luonnehtisin tätä suuntautumisstrategiaa *kriisiytyväksi palkkatyöläistämistoimivuudeksi.* Palkkatyöläistämisuuntautuneisuus edellyttää asiakkailta sellaista lojaliteettia, jota on ehkä yhä vähemmän odotettavissa. Orientaatio törmää ”moderniin”: työtä koskeviin arvomuutoksiin ja elämänmerkityksen etsintään ei-palkkatyökeskeisesti. Palkkatyöhön sosiaalistava työ voi uusintaa kontrolloivan position asiakkaisiin nähden ja urauttaa sosiaalityötä kapeutuviin toimintakehiin, asiakkaiden toimintamahdollisuuksien kaventamiseen. Samanaikaisesti palkkatyöhön suuntautuneisuus voi tietenkin merkitä myös asiakkaiden elämänehtojen keskeisyyttä työn kohteena, elämänmerkitysten etsinnän kytkemistä realisoitavissa olevaan toimintaan, työsuhteiden kautta avartuvia toimintamahdollisuuksia. *Strategia on siis sekä realistinen että irrallaan kohteen muutoksista.* Pyrkiminen säästösten tarkkaan noudattamiseen ja virheidä välttämiseen voi merkitä jäykkyyttä ja joustamattomuutta työssä, mutta se voi myös merkitä asiakkaiden oikeusturvan selkeyttä. *Strategia on siis sekä oikeudellisesti selvä että jäykkä.* Suuntautuneisuus tuttuun menneisyyteen yhteistyösuhteissa voi sekä avata näköaloja räätälöiviin käytäntöihin että kaventaa räätälöintejä palkkatyökeskeisiä toimintamuotoja ylläpitäviksi. *Strategia on siis sekä yhteistyöhakuinen että yhteistyön sisältöä rajoittava.* Fordistisen sosiaalityön kriisiytyminen koetaan, mutta personifioidaan. Jälkifordistista mallia haetaan, mutta menneisyyteen katsoen.¹

¹ Kertomuksena projektimme erään kokeiluryhmän kulusta palkkatyökeskeisyydestä avarampiin toimintamahdollisuuksiin ks. Koskinen 1991.

Uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvä suuntautumisstrategia¹

Uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvässä strategiassa asiakkaiden kva-
lifiointi (ensisijaisesti) palkkatyöhön kyseenalaistetaan. Heille pyritään
opettamaan monimutkaistuvan yhteiskunnan selviytymisstrategiaa, erään-
laista ” urbaania oveluutta”.² Sosiaalityöntekijöiden elämäkokemukset
näyttävät muodostavan samastumispohjaa asiakkaiden ongelmille ja
elämänhallinnan strategioille. Työntekijät kertovat sosiaalisen taustansa ja
elämäkokemustensa herättäneen kiinnostuksen huono-osaisten autta-
miseen ja poliittiseen vaikuttamistoimintaan. Strategialle on ominaista
liittoutuminen asiakkaiden kanssa, organisaatiota ja hallinnollisia menet-
telytapoja vastaan. Strategia edellyttää urbaania oveluutta myös sociali-
työntekijältä. Työntekijät toteuttavat normien joustavaa tulkintaa, ja
nykyisten menettelytapojen ja säädösten hallinta on tärkeää ”urbanisti
ovelan” sosiaalityön toteuttamisessa.³

Sosiaalityön työnjaollinen asema kyseenalaistetaan ja perinteisiä työta-
poja arvioidaan kriittisesti. Arviointi pohjataan sosiaalivaltiokritiikkiin,
joka on useimmiten omaksuttu koulutuksessa. Asiakastyössä kohdatut
monimutkaistuvat ongelmat ja toisten viranomaisten toiminta problema-
tisoivat sosiaalityön viimesijaisen aseman. Toisten viranomaisten syrjäyt-
täviä toimintatapoja arvostellaan ja haaveillaan ”toisten muuttamisesta”,
johon myös rakenteellisen vaikuttamisen visio tähtää. Rakenteellisella
työllä ei juurikaan nähdä kosketuskohtaa asiakastyöhön. Sosiaalityön
kehittämisen esteeksi nähdään välittömien reunaehtoien lisäksi sosiaali-
valtion työnjaollinen kokonaisuus.

Laurila arvelee, että uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvä suuntautu-
misstrategia etsii rakenteellista vaikutamista löytämättä sille kohdetta. Se
on suuntautuneisutta *kokonaisuuden muuttamiseen, mutta vain muita
muutamalla*. Laurila arvioi, että työn reunaehtoihin ja muiden viran-
omaisten toimintaan suuntautuvan vaikuttamistoiminnan tuloksettomuus
kärjistää strategian ristiriitoja, rakenteellisuuspyrkimystä vailla reaalista
kohdetta.

Luonnehtisin tätä toimintamallia *fordismikriittiseksi sosiaalityöksi*. Se
on muutoshakuista suuntautuneisuutta, jossa kohteena nähdään ”muut”
– ei sosiaalityötä rakenteistavana. Suuntautuneisuus tuo esiin sosiaalityön
kritiikkiä, mutta *yhteys rakenteisiin on abstrakti, työn kohteeksi konkreti-
soitumaton*. Rakenteet ovat yhtäällä, sosiaalityö toisaalla; ikäänkuin
niiden ulkopuolella. Tämä strategia on ”avoimempi modernille” (asiak-
kaiden arvomuutoksille jne.), mutta samalla konfliktiherkempi organisaat-
tioissa – mm. taloudellisuuspainneiden ja ”normiin painamisen” paineiden

¹ Laurila mt. 131–133

² On mielenkiintoista, että molemmissa suuntautumisstrategioissa tuli esiin *pedagogisuus, kasvattaminen, sosiaalistaminen* – tosin eri asioihin.

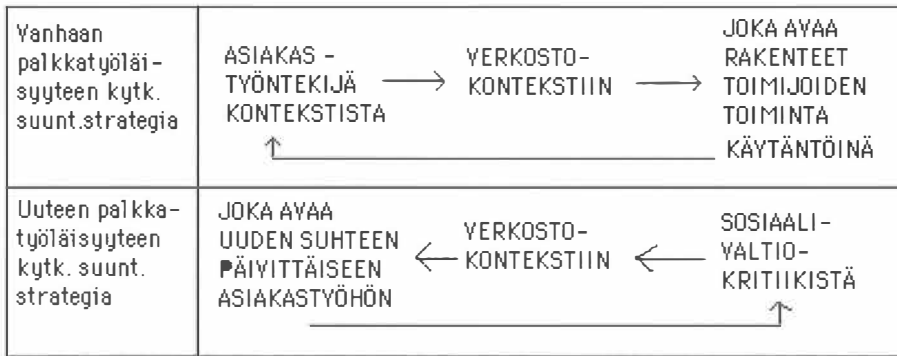
³ Sekin on mielenkiintoista, että molemmissa orientaatioissa säädösten ja menettelytapojen hallinta on tärkeää – mutta milteipä päinvastaisista syistä.

kasvaessa. Se on konfliktiherkkä myös suuntautuessaan liittoutumiin. Siinä missä vanhaan palkkatyöläisyyteen kytkeytyvässä mallissa konfliktipinta on ennen muuta asiakkaiden ja työntekijöiden välissä, se po. strategiassa on johdon ja työntekijä-asiakas -liittoutuman välissä. Siinä missä ensinmainittu strategia edellyttää asiakkailta lojaliteettia palkkatyökeskeisyydelle, viimeksimainittu edellyttää lojaliteettia työntekijän ”urbanisti ovelille” strategioille. Strategia on myös konfliktiherkkä viranomaisverkostossa, pyrkimyksissä ”muuttaa muut”. Samalla kun strategia avartaa asiakkaiden mahdollisuuksia etsiä ja koetella ei-palkkatyökeskeisiä toimintamahdollisuuksia, se on asiakkaiden oikeusturvan kannalta epämääräisempi kuin ”vanha strategia”. Strategia on *sekä realistinen kohteenmukaisuudessaan että konfliktiherkkä organisaatioissa. Se on sekä yhteistyöhakuinen että vastakkainasetteluja provosoiva viranomaisverkostoissa. Se on sekä joustava että oikeudellisesti epämääräinen.*

Yhteinen ”väljäsen”

Laurila (mt., 136–137) arvioi, että suuntautumisstrategioiden näennäisestä vastakkaisuudesta huolimatta niissä on yhteinen alue, *haussa oleva ”väljäsen”*. Vanhan palkkatyöläisyyden strategiassa etsitään kokonaisvaltaisempaa työtettä ja viranomaisverkoston joustavia, räätälöiviä, yhteistyökäytäntöjä. Niitä etsitään tapauskohtaisesti ja mennyttä kaivaten. Koska käsitteet, joilla operoidaan, individualisoivat ongelmat ja toimijat, tavoitellulle työlle ei löydy reaalista kohdetta. Muodostunut uusi kohde, sektoroitunut palvelujärjestelmä kohtaamassa muuntuvat sosiaaliset verkostot, peittyy personifiointien taakse. Uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvässä strategiassa taas etsitään kokonaisuuden muuttamista muita muuttamalla. Lähtökohtana on sosiaalivaltiokritiikki ja yhtymäkohta asiakastyöhön jää etäiseksi. Rakenteelliselle työlle ei löydy kohdetta, ihmiset peittyvät ”rakenteiden” taakse. Rakenteet jäävät vaille toimijoita.

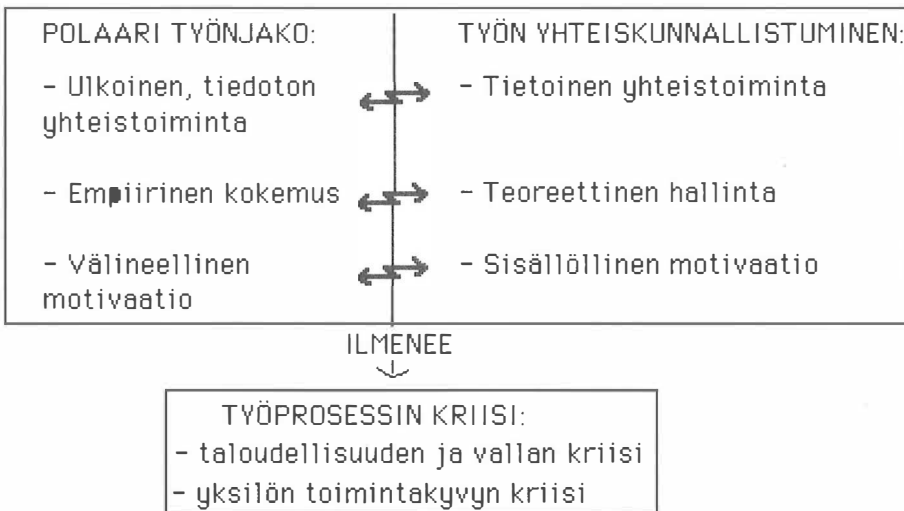
Laurila kuvaa suuntautumisstrategioita päinvastaisista suunnista orientoituvina (yksilö vs. rakenteet), mutta samaa ”väljäsentä” (verkostoja) kohti kurkottaviksi:

Kuvio 15: Sosiaalityöntekijöiden suuntautumisstrategioista avautuvat kehittämisnäkökulmat Laurilan (1984) mukaan

5.1.2 KEHITYSVYÖHYKKEEN ETURAJA

Luvussa 3 hahmottelin sosiaalityötä kahden yhteiskunnallistumismuodon, fordistisen palvelun ja postfordistisen palvelun (rationalisoituvan työn ja systeemisyyttä hakevan työn) taistelukenttänä. Kaaviossa 10 kuvattiin yhteiskunnallistumismuotojen ”yhteenskeytymistä” Toikan (1984, 61) hahmottaman kuvion avulla:

Kuvio 10: Työn sisäinen ristiriita Toikan mukaan

Sosiaalitoimistoista muodostuu ”harmaan vyöhykkeen taisteluareenita”, ja sosiaalityöntekijöiden suuntautumisstrategiat heijastelevat tätä

taistelua. Kysymyksessä on tavallaan suuri taistelu pienissä otteluissa. Työyhteisöissä on eri tavoin orientoituvia sosiaalityöntekijöitä, toimistotyöntekijöitä ja johtohenkilöitä. Heidän välillään on erilaisia liittoutuma- ja konfliktirakenteita (vrt. esim. Kertun työpäivä ja hänen mainintansa samalla linjalla/eri linjalla olevista työtovereista, tai ”Maija kuriin” kampanja luvun 4 alaviitteessä). Fordistisen sosiaalityön kriisi-ilmiöt personifioituvat, ja epäilemättä ne koetaan henkilökohtaisesti. Hypoteesi harmaasta vyöhykkeestä kahden yhteiskunnallistumismuodon yhteeniskeysytymisenä voi tarjota sosiaalityöntekijöille *peilin*, jolla voi tarkastella *konflikteja henkilöasetelmia laajemmassa kontekstissa*. He voivat tavaltaan kysyä: mitä taistelua me tässä taistelemme? Tällainen pohdinta voi myös avata uutta motiivia työhön, postfordistisen sosiaalityön tavoittelun motiivia.

Fordistisessa sosiaalityössä on lukuisia polaarin työnjaon piirteitä:

- Yhteistoiminta sekä viraston ”sisällä” (sosiaalityöntekijöiden kesken, sosiaalityöntekijöiden ja toimistotyöntekijöiden välillä) että ”ulospäin” (sektorirajojen yli) on välttämätöntä mm. yhteisasiakkuuskysymyksissä, mutta tätä yhteistoimintaa ei jäsennä *käsite muodostuvasta uudesta rakenteesta, sektorirajat ylittävästä palvelusta*. Tarjolla olevat jäsennykset ovat sektori- ja ammattialakohtaisia ja valottavat asiakkaiden elämästä nimenomaan kyseisen viraston ”toimialaan” kuuluvia asioita (”oirekeskeisesti”), ja sen mukaan mihin on standardivälineitä (”välinekeskeisesti”).
- Työn hallinnassa empiirinen kokemus on keskeisellä sijalla. Molemmissa Laurilan kuvaamissa suuntautumisstrategioissa ilmenee keskeisenä säädöspohjan tuntemus ja sen mahdollistamat *organisatoriset tekniikat ja taktiikat*. Vain muutamat haastattelemistamme sosiaalityöntekijöistä mainitsivat nojutuvansa mihinkään oppiin tai teoriaan. Kuten luvussa 3 olen yrittänyt osoittaa, mitään jäsentynyttä oppia ei ole tarjollakaan.
- Välineellisen motivaation aineksia on ehkä ”teen työtäni kahdeksan tuntia”, ”en ota enempää murhetta kuin palkka edellyttää” – ajatuksissa, mutta haastatteluissamme ilmeni pikemminkin voimakkaita motiiviritiriitoja kuin pelkistettyä välineellistä motivaatiota.

Ristiriitaisia olivat myös yhteistoimintaan ja työn hallinnan etsintään liittyvät ulottuvuudet. Sosiaalityössä onkin tällä hetkellä *myös uuteen yhteiskunnallistumismuotoon viittaavia aineksia*:

- Moniasiakkuusasetelmat ja sosiaalityön viimesijainen työjaollinen asema suuntaavat sosiaalityöntekijöitä tietoiseenkin yhteistoimintaan. ”Vanhaan palkkatyöläisyyteen” kytkeytyvässä suuntautumisstrategiassa tämä näyttäytyy käänteisenä, kaipuuna menneisiin aikoihin. Se mitä kaivataan on kuitenkin *yhteispalvelu*. Kalelan (vrt. alaluku 3.5.) mainitsemat räätelövät, paljon aikaa vievät toimenpidekokonaisuudet työllistämässä verkostoivat sosiaalityötä muihin palveluihin. ”Uuteen palkkatyöläisyyteen” kytkeytyvässä strategiassa yhteistyöajatus saa toisenlaisen

käänteisen muodon: kokonaisuuden muuttaminen muita muuttamalla, liittoutuma- ja konfliktiasetelmissa. Tavoitteena on sosiaalityö, joka ei ainoastaan paikkaile muiden syrjäyttämisiä.

- Työn teoreettisen hallinnan tavoittelua on ehkä ennen muuta ”uuteen palkkatyöläisyyteen” kytkeytyvässä strategiassa: sosiaalityöntekijät yrittävät niveltää työhönsä koulutuksessa omaaksumaansa ideologia-kritiikkiä. Se, että niveltäminen on työlästä, ei ole vain sosiaalityöntekijöiden pulma, vaan liittyy myös 80-luvulla tarjolla olleiden strukturalististen rakenneselitysten pulmallisuuteen, subjektien ja ”väljäsenten” kadotamiseen. Laurila arvioi, että myös ”vanhaan palkkatyöläisyyteen” kytkeytyvässä strategiassa on kurkottelua kohti väljäseniä, ehkäisenvän työn kohteen etsintää – ja sosiaalityöntekijöiden käyttöteorioita tästä.¹
- Sisällöllisen motivaation elementit olivat keskeisesti esillä haastattelulausunnoissa. Useimmille haastatelluista sosiaalityöntekijöistä oli tärkeää toimia alalla, jossa voi toimia ihmisten kanssa, auttaa, ehkäpä jopa vaikuttaa rakenteisiin. Katkokset rakenteiden ja asiakastyön välillä aiheuttavat kuitenkin motiiviristiriitoja, samoin työkokemuksen myötä osoitautuneet mahdollisuudet auttaa.

Nämä subjektiivisesti koetut ristiriidat voidaan mieltää Toikan kuvaamina *taloudellisuuden ja vallan kriisinä sekä yksilön toimintakyvyn kriisinä*. Yksi tapa ratkoa ristiriitoja näyttää olevan suuntautuminen asiakkaiden palkkatyöläistämiseen ja virheiden välttämiseen. Tämä johtaa konflikteihin ei-palkkatyökeskeisesti orientoituvien asiakkaiden kanssa ja jäykkiin tuen tulkintoihin. Taloudellisuusaspektit eivät koske vain rahan jakamista, vaan kaikkea kustannuksia aiheuttavaa. Niinpä myös työajan käyttö per asiakas on jännitteinen alue. Työntekijät saattavat kokea, että

¹ R. Eräsaari (1987a) varoittaa liioitellusta ”teoreettisen hallinnan” tavoittelusta. Hänen mukaansa sosiaalityöntekijöiden sidonnaisuutta metodeihinsa pitäisi höllentää eikä tiukentaa ja itse metodeita tulisi arkipäiväistä eikä pyhittää tieteellisesti. Mieleni tekee kommentoida: Sidonnaisuutta metodeihin voidaan höllentää mm. *refleksiivisyyden* kautta. Jos metodeja ei kyetä asettamaan historiallisiin yhteyksiinsä (mihin ”sosiaaliseen tilaukseen” ne ovat muotoutuneet) ja teoreettiseen taustansa (mitä metodisia variaatioita voi tehdä samoista lähtökohdista ja paradigmoja vaihdellen), sidos niihin voi olla tiukka. Jos ne omaksutaan ”kikkavalikoimana” (sanotaan vaikkapa perheterapiasta, tai nyttemmin ns. verkostoterapiasta), sidos voi olla tiukka, takertuvakin. Refleksiivistä ja muuntelevaa etäisyyttä ei saa. Sitä ei tosin saa myöskään olettamalla, että tarjottu paradigma ja sen metodiset sovellukset ovat ainoa totuus. Arkipäiväistäminenkin on mielenkiintoista. Mikäli sosiaalityöntekijät suuntautuvat voimavarojen hakemiseen arjesta ja kansalaisten sosiaalisista verkostoista (asiakkaille itselleen merkityksellisistä vuorovaikutussuhteista), he joutuvat keskelle arkipäivää, mutta mutkikkaisiin kuvioihin. Arkiarjattelu ja eläytymiskyky voi viedä pitkälle – mutta myös pitkälle vaikeisiin liittoutumarakenteisiin ja kehäliikkeisiin. Samoin voi käydä suuntauduttaessa voimavarojen hakemiseen viranomaisverkostosta. Keskeistä lienee, kykeneekö sosiaalityöntekijä reflektoidaan omaa positiotaan asiakkaan elämässä ja viranomaisverkostossa. Siihen on olemassa teoreettisia apuvälineitä, luonnoksia, konstruktioita.

tietyt asiakkaat tarvitsisivat paneutuvampaa palvelua, enemmän aikaa virastolla ja tukitoimien ”mobilisoimista” myös muista palveluista. He joutuvat tasapainoilemaan paneutuvan (ja kuormittavan) työn ja kasvavan työruuhkan paineissa. Luvussa 4 koetin hahmotella tähän liittyviä selviytymisstrategioita: ”omien asiakkaiden” valikointia peräkammareihin, ajankäytön ja paneutumisen siivilöintiä. Virheiden välttämisestä tulee keskeinen keino ratkoa taloudellisuuden ja vallan kriisiä. Valtakonflikteihin ei jouduta avoimesti, jos sosiaalityöntekijän työhön ei ole huomauttamista. Tämä taas kaventaa työntekijän toiminta-avaruutta ja ajaa häntä yksilöllisiin strategioihin, yksintyöskentelyyn. ”Maija kuriin” -kampanjan kaltaiset episodit osoittavat, että valtakysymys leimahtaa helposti esiin. Ne työntekijät, jotka yrittävät laajentaa autonomiaansa mm. ottamalla riskejä virallisten ja epävirallisten normien tulkinnassa, saavat pian vastaansa *toiset työntekijät vallan käyttäjinä – ”kuriin” palauttajina*. Viimeistään tämä aktivoi johdon (ehkä lautakunnatkin) mukaan, käyttämään valtaansa sosiaalityöntekijöiden autonomian määrittämisessä. Delegoinnin rajoja käydään kaiken aikaa.

Toinen taloudellisuuden ja vallan kriisistrategia näytti aineistojemme pohjalta olevan ”urbaani oveluus” ja liittoutuminen asiakkaiden kanssa. Tämä tuo valtakonfliktit hyvin lähelle. Kerttu kuvasi työnsä eräänä keskeisenä rasisutustekijänä juuri ”siviilirohkeiden tekojen” aiheuttamat jännitteet ja kuormitukset. Vallan – ja sen koetun puutteen – ongelmat ilmenevät myös ”toisten muuttamiseen” tähtäävässä toiminnassa, konflikteissa viranomaisverkostossa.

Yksilön toimintakyvyn kriisi näyttäytyy voimakkaina motiiviristiriitoina. Miten auttaa ”näissä puitteissa”, miten vaikuttaa rakenteisiin tässä asiakasruuhkassa? Yksi – ja yleistyvä – strategia näyttää olevan *pako sosiaalityöstä*. Toimintakyvyn kriisi koetaan liian voimakkaaksi ratkaistavaksi henkilökohtaisesti sosiaalityössä. Toimintakykyä kriisiyttää myös mainittu virheiden välttäminen: toiminta-aluetta rajataan, mutta samalla ahdistutaan. Laurilan aineistoista ilmeni, että sosiaalityöntekijät syyllistävät itseään ammattitaidon puutteesta – olosuhteissa, joissa kohdatut pulmat ovat liki ylivoimaisia koko fordistiselle palvelukoneistolle. Kolmas strategia näyttää olevan ”urbaani oveluus” ja konfliktistrategia; ”siviilirohkeiden tekojen” yrittäminen joko hallinnolta piilossa tai hallintoa uhmaten sekä ”muiden muuttamiseen” suuntautuva orientaatio. Toimintakykyä kriisiyttää ihanteiden ja koettujen mahdollisuuksien etäännyminen toisistaan konkreettisten vaikuttamiskohteiden puuttuessa (Orientoivista kuvista).

Sosiaalityön professionalismiprojekti on tuonut näkyviin *ammattikunta- ja sektorikeskeisiä* ratkaisuyrityksiä kriisiin. Valtakysymykset pyritään ylittämään asettamalla *eettisesti korkeatasoinen ammattikunta ”ylimmäksi tuomariksi”* – sivuuttaen kuitenkin reaaliset konfliktiasetelmat niin asiakkaiden ja työntekijöiden kuin johdon ja alaistenkin välillä. Yksilön toimintakyvyn kriisiin on haettu ratkaisua *”teoreettisesti ballitusta työstä”*

– etsien yksilöllisesti hallittavia keinoja pulmiin, joiden kanssa kokonainen viranomaisverkosto on ymmällään.

Sosiaalityö on postfordistisen kehitysvyöhykkeen ”eturajalla”. Yritykset ratkaista sosiaalityön kriisi-ilmiöitä fordistista sosiaalityötä tehostamalla pitävät sen tuolla eturajalla – kriisiyttäen sitä edelleen. Etenkin ”peräkammareiden” tarkastelu toi kuitenkin näkyviin myös ”pilkahduksia” uudesta toiminnasta, teoista, joissa

– kohteeksi osoittautuu *toisten viranomaisten toiminta ja asiointikysymykset verkostokonteksissa*

– välineiksi tarjoutuvat *räätälöivät muunnokset* nykyisistä sekä yhteiset *verkostovälineet*.

– Yksintyöskentelyn ohessa näkyy pilkahduksia *moniammatillisesta tiimistä*. Tapauskohtaisen yhteistyön ohella on merkkejä *räätälöinti-liittolaisten ja -vastustajien muodostumisesta*.

Sosiaalityön professionalismiprojekti ei kuitenkaan ole tarjonnut *vain* fordismiin rajoittuvia välinekehitemiä. Siinäkin on kiinnostavia kehitysvyöhykkeelle viittaavia aineksia. Jälkifordistista sosiaalityötä tavoiteltaessa kiinnostaa *kaikki* mikä mahdollistaa sektorirajat ylittävien, asiakkaiden toimintamahdollisuuksia avartavien palvelujen muodostamisen. Mm. sosiaalityön klassikot tulevat kehityshypoteesin valossa uudella tavalla kiinnostaviksi.

Väline-etsintää ”eturajalla”

Mikä voisi olla sosiaalityön ”teorioiden” järkevä ydin? Klaus Holzkamp (1983, 509–522) kehottaa teorioita kehitettäessä *kohde- ja teoriastori-alliseen analyysiin*. Tehtävänä on eritellä teorioita kehityksessään, jotta voitaisiin löytää niiden historiallinen ja empiirinen sisältö – ja järkevä ydin. Teoriat ilmaisevat kussakin vaiheessaan jotakin kehittymässä olevasta kohteestaan. Teoriankehittäjän tehtävänä on *ylittää kriittisesti* umpikujavaiheet. Raeithel (1983;14,131–141) toteaa, että teorian umpikujia syntyy, kun teoreetikkojen *praksissubde*, suhde kohteeseen, toistaa ja vahvistaa teorian rajoitukset. On siis eriteltävä kohteen kehitystä, teorioiden kehitystä ja *myös* kohdetta ja teoriaa yhdistävän praksissuhteen kehitystä. Kriittinen ylittäminen on eri asia kuin ideologiakritiikki. Ensinmainitun tehtävänä on nimenomaan löytää teorian aiempien vaiheiden *järkevä ydin*, sisällyttää se uusiin käsitteisiin ja muodostaa myös uudet praksissuhteet. Ideologiakritiikki pyrkii osoittamaan teorian aiempien vaiheiden riittämättömyyden.¹ Veikko Pietilä toteaa, että teorioiden puutteellisuudet eivät välttämättä johdu siitä, että ne olisivat vääriä; syy on pikemminkin siinä, että ne ovat yksipuolisia. ”Uusi teoria onkin pyrittävä rakentamaan niin, että se välttää vanhojen teorioiden yksipuolisuuden eli että se sisällyttää itseensä sen, mikä niissä on järkevää”. (Pietilä1983, 230).

¹ Voitaisiin siis nähdä yhteys ideologiakritiikin ja vajaavuusnäkökulman välillä.

Sosiaalityön ”teorian” kehittyessä on kiinnostavia praksissuhteita. Köyhäinhoidon aikana sosiaalipolitiikan oppineet olivat myös käytännön vastuussa huollon organisoinnista (köyhäinhoidon tarkastelijat, ylitarkastajat). He myös antoivat metodisia ohjeita (kiertokirjeet, koulutustilaisuudet, tarkastuslausunnot). Case work -kaudella praksissuhteet eriytyvät. Sosiaalipolitiikan oppineet (mm. Waris, Pekka Kuusi) hahmottelevat sosiaalipoliittisia järjestelmiä, hyvinvointivaltiota; metodien kehittäminen ja koulutus tuli ”metodikouluttajien”, lähellä käytäntöä olevien naisten tehtäväksi. Marxilaisen haasteen aikana eriytyminen kehkeytyy rintamalinjoiksi. Sosiaalipoliittista teorianmuodostusta ja sosiaalivaltiokritiikkiä kehittävä miehet arvostelevat metodeja kehittäviä naisia, ja nämä puolustautuvat. Haasteen aikana tapahtuu kiinnostava praksissuhteen muutos. Sosiaaliväestötyöntekijöiden koulutuksesta tulee vliopistojen tehtävä – ja pätevyystutkimuskoulutuksesta niiden täydennyskoulutusyksiköiden tehtävä. Sosiaalipolitiikan miesten polvi – keski-ikään ehtineenä – saakin sosiaalityön ”syyliinsä”. Samalla, kun sosiaalipoliittisen erittelyn tuotoksena on mm. sosiaalityön professionalismiprojektin kritiikkiä, laitosten pitäisi lähettää kentälle koulutettuja sosiaaliväestötyöntekijöitä. Sosiaalityön kritiikki ja alalle kouluttaminen ovat siis periaatteessa samassa paikassa.

Tietty muuttumattomuus praksissuhteissa on ollut: kouluttajat ovat olleet kouluttajia, toteuttajat toteuttajia. Ehkä tämän suhteen uudelleenjärjestäminen oli lähimmillään case work -kaudella.

Fordismikritiikkiä ajatellen sosiaalityön teorioiden järkevä ydin on sosiaalityön ”klassinen” tehtävä: *resurssien ja palvelusten välittäminen asiakkaalle siten, että tämä voi toimia ilman sosiaalityötä, ts. sosiaalityön vetäytyminen.*

Case workissa pyrittiin määrätietoisesti – ja mm. psykodynaamisia riippuvuussuhteen pohdintoja hyväksikäyttäen – *päätyviin suhteisiin..* Case work -kehittämät (ja sen myöhemmät perilliset) ottivat kuitenkin annettuna sekä sosiaalivaltion (ne palvelut, joita asiakkaille piti välittää) että sosiaalityön sosiaalivaltiossa (ammattillisen sosiaalityön tarpeellisuuden). Case work ajautui sellaiseen praksissuhteeseen, jossa se saattoi kehittää vain asetelman yhtä puolta: asiakkaan sosiaalitamista huolto-suhteessa. Se vangitsi itsensä tähän asetelmaan.

Case work -kritiikki on kuitenkin asetettava historiaan. Psykodynaamiset jäsenyydet ”psykososiaalisista ongelmista” tuotiin maahamme aikana, jolloin ”sisältä ohjautuvan palkkatyöläisen” kulttuuriset muodot kehkeytyivät sodan käydessä ja teollistuvassa Suomessa. Case work heijasteli kohteen kehityksen tätä puolta. Se, ettei case work -kehittäminen 1950- ja 60-luvuilla kyennyt käsitteellistämään individualisoitumiskehitystä markkinoiden ja julkisen vallan yhteisvaikutuksena, ei liene ihme. Tuo kehityshän oli meillä vasta alullaan. Case work -jäsenyyden uudelleenluku *asiakkaan resursseja etsivänä ja päätyviin suhteisiin metodisesti pyrkivänä lähestymistapana* on kiinnostavaa sosiaalityön kehitysvyöhykkeellä – kriittisen ylittämisen mielessä. Yhtä kiinnostavaa on uudempien psykody-

naamisten hahmotelmien lukeminen – niitä nykylukemiseen asettaen.

Osana sosiaalityön professionalismiprojektia Marjatta Eskolan pohti Pincusin ja Minahanin töihin nojautuen *systemistä lähestymistapaa*. Eskola (1981) tarkastelee sosiaalityötä, jolla on kontrollitehtävä asiakkaan ohella myös resurssijärjestelmiin (siis sosiaalivaltiollisiin palveluihinkin) päin. Sosiaalityön tehtävänä on 1) auttaa ihmistä omien ongelmanratkaisukykyjensä tehokkaampaan käyttöön, 2) rakentaa asiakkaan ja hänen resurssijärjestelmänsä välille toimiva yhteys, 3) edistää ihmisen ja hänen resurssijärjestelmänsä vuorovaikutusta, 4) auttaa resurssijärjestelmiin kuuluvien ihmisten keskinäistä toimintaa ja vuorovaikutusta, 5) osallistua sosiaalipolitiikan kehittämiseen ja muovaamiseen asiakkaan tarpeita vastaavammaksi, 6) antaa ja välittää materiaalista apua fyysisen hyvinvoinnin ylläpitämiseksi, 7) toimia yhteiskunnan valtuuttamana sosiaalisen kontrollin tehtävissä (ma., 45). Tällaisessa kysymyksenasettelussa sosiaalityön kohde on jo muuallakin kuin asiakkaan ominaisuuksissa. Sille vain ei ole käsitettä. Varhainen systeminen lähestymistapa vangitsi itsensä personifioituihin vuorovaikutussuhteisiin, ”resurssijärjestelmän” ihmisten vuorovaikutuksen parantamiseen. Se ei vielä saanut *fordistista palvelun toteutusta* kohteekseen.

Myös varhainen systeminen lähestymistapa on asetettava historiaansa. Sen ”maahantuonti” sijoittuu aikaan, jolloin Suomessa alkoivat muotoutua moniosaiset palvelujärjestelmät ja niiden yhteisasiakkuus. Se heijastelee kohteen kehityksen tätä puolta. Ei ole ihme, ettei se kyennyt käsitteellistämään fordistista palvelua Suomessa. Palvelujärjestelmä muodostui ”kypsään vaiheeseensa” vasta 80-luvulla. (Mm. Yhdysvalloissa on nyttemmin kehitelty perheterapeuttisia konseptioita, joissa kohteeksi havaitaan monimutkaiseksi muotoutunut perheiden ympärillä toimiva palveluverkosto ja ongelmaksi tuon verkoston ongelmallinen toimintatapa. Imber-Black 1988). Systemisten jäsenysten uudelleenluku on kiinnostavaa sosiaalityön kehitysvyöhykkeellä *asiakas-työntekijä -suhteita laajemman kontekstin mieltämiseksi ja kehkeytyneeseen ”moniauttajaverkoston” suuntautuvan työn kehittämiseksi*. Yhtä kiinnostavaa on uudempien systemisten jäsenysten luku – niitäkin historiaansa asettaen.¹

Yhdyskuntatyö pyrki sellaisiin kansalaisliikkeisiin, jotka saisivat aikaan kunnallisia ja paikallisia reformeja sekä kollektiivisubjektia muodostavia oppimiskokemuksia. Niissäkin juonteena on sosiaalityön *vetäytyminen*. Yhdyskuntatyön hiipuminen voidaan yhtäältä nähdä ”tappiona”, mutta yhtä hyvin se voidaan nähdä sosiaalityön ”voittona”, esimerkkinä itsensä

¹ Esim. juuri tällä hetkellä Suomeen Ruotsista tuotava verkostoterapia voidaan tosin omaksua keinovalikoimana, jossa sen enempää verkostoja kuin terapiakaan ei aseteta historiallisiin yhteyksiinsä. Erityisen kiinnostavaa on kysyä *miksi juuri nyt* (verkostoterapia). Se on sosiaalisten verkostojen ja verkostostrategioiden historialliseen konstruointiin (ks. lähemmin Arnkil 1991b)

tarpeettomaksi tekevästä tai ainakin vetäytyvästä työstä. Sellainen yhdyskuntatyö, jossa sosiaalityö ikuistaa itsensä alueelliseksi ”mobilisaattoriksi”, merkitsi lukkoa praksissuhteeseen. (Samalla, kun julkilausutusti pyritään omaehtoiseen toimintaan, ruokitaan sosiaalityöehtoista toimintaa). Yhdyskuntatyössä problematisoitiin sosiaalivaltiota (kunta- ja paikallistasolla) ja sosiaalityötä (virastokeskeisenä vastaanotto-organisaationa) mutta otettiin annettuna sosiaaliset verkostot. Lähiöiden asukkaiden ”privatisoituminen” tuotti yllätyksen. Yhdyskuntatyö vangitsi itsensä traditionaalisiin verkostoihin ja niihin liittyviin praksissuhteisiin.

Historiansa on yhdyskuntatyölläkin. Sekin on ”maahantuotua” ja tuonin ajankohta sattuu 1970-luvun rakennemuutokseen. Yhdyskuntarakenteiden muuttuminen sai sosiologit pohtimaan hyvinvointiongelmia elämän laadun ja sen sosiaalisten suhteiden ongelmana. (Ks. Sipilä 1979) Nopeasti kyhätty lähiöt ja taajamakeskustat aktivoivat yhdyskunnissa tehtävän työn. Ei ole ihme, ettei yhdyskuntatyön konseptioissa ollut ”modernia yhteisöllisyyttä” – sehän oli vasta muotoutumassa. Nytemmin tarjolla on sekä sosiologista moderniteettipohdintaa (esim. Giddens 1990) että psykologia- ja terapiapohjalta lähtevää ”sosiaalisten verkostojen uudelleenlöytämistä” (esim. Klefbeck ym. 1988). Kehitysvyöhykkeellään sosiaalityölle on kiinnostavaa yhdyskuntakonseptioiden uudelleenluku ja uudemman sosiaalista verkostoitumista käsittelevän pohdinnan luku *viranomaisjärjestelmään nojautuvan auttamisen uudellenarvioimiseksi ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvien resurssien erittelemiseksi*.

Organisaatiokohtainen/rakenteellinen työ tähtää (ainakin julkilausutusti) sellaisiin reformeihin, jotka ”luovat edellytyksiä sosiaalisten ongelmien poistamiselle”. Tässäkin ytimenä on sosiaalityön vetäytyminen. Mikäli organisaatioiden/rakenteiden muuttamisessa onnistuttaisiin, sosiaalityön tarve vähenisi. Praksissuhteen lukko muodostuu siitä, että asiakas- ja organisaatiokohtainen (rakenteellinen) työ nähdään toistensa vastakohtina. Viimeksimainitulle ei muodostu praksista – ellei lukuun oteta lausuntoja rakentamiskohteista, tiedotusta epäkohdista tms. Siinä missä case work otti sosiaalivaltion annettuna, ”rakenteellinen sosiaalityö” ottaa asiakastyön annettuna¹. Rakenteellinen visio vangitsi itsensä asiakastyön praksissuhteiden ulkopuolelle.

Historiallistaminen tarkoittaisi ylläolevan lähestymistävän kytkemistä yhtäältä vasta äskettäin ”kypsyneiden” sosiaalivaltiollisten organisaatioiden muotoutumiseen, toisaalta strukturalististen ja funktionalististen yhteiskuntakonseptioiden kehitysvaiheeseen 80-luvulla. Nytemmin on tullut mahdolliseksi käydä kulkuja sosiaalivaltiokritiikin ja organisaatio-

¹ Vrt. Kananoja (1987, 68): ”Rakenteellisen työn tarpeen korostuessa yksilökohtainen sosiaalityö ei kuitenkaan hävinnyt (...). Yksilökohtainen ja rakenteellinen sosiaalityö eivät ole Suomessa asettuneet toistensa vaihtoehdoiksi. Yksilökohtainen työ parhaimmillaan osoittaa rakenteellisen työn tarpeita ja kohteita”. Kananojalle rakenteellinen ja yksilökohtainen työ ovat siis *komplementteja*, eivät *sisäkkäisiä*.

teorioiden välillä. Etenkin sellaiset jäsennykset, joissa "modernit organisaatiot" nähdään toimijoiden vuorovaikutusjärjestelminä, avaavat mahdollisuuksia silloittaa katkokselliseksi jääneitä makro-mikro -kulkuja. (ks. esim. Wynne 1986). Ehkäpä myös *sosiaalivaltio*kritiikin uudelleenluku tulee kiinnostavaksi.

Luvussa 3.4. viittasin kohteen tematisoitumiseen sosiaalityön metodipohdinnoissa. Väitin, että samalla kun uudet systeemitasot (yksilöstä fordistiseen sosiaalivaltioon) problematisoituvat ja "kaikuvat" metodipohdinnoissa, aiemmat systeemitason säilyvät – mutta muuntuneina – työn kohteina. (Palkkatyöläisyksilö, palkkatyöläisperhe tai palkkatyöläisten sosiaaliset verkostot eivät lakkaa olemasta problemaattisia tai eristäytyä "eri ongelmiksi" sosiaalivaltion ja sen toimintatapojen problematisoitues- sa). Tämä ongelmien *sisäkkäisyys* tarkoittaa sitä, ettei sosiaalityölle voida kehittää "yksilötyön", "yhdyskuntatyön" ja "organisaatiokohtaisen työn" välineitä *erillisinä*. Toisin sanoen, sosiaalityö tarvitsisi käsitteitä ja menetelmiä, joissa työkohteet voidaan mieltää samanaikaisesti yksilö-, verkosto- ja järjestelmäulottuvuuksissaan. Näin *metodipulma* osoittautuikin *paradigmapulmaksi*.

Mikä voisi olla uusi "kriittisesti ylittävä" sosiaalityön praksissuhde? Ehkäpä sellainen, jossa *sosiaalityö toden teolla pyrkii vetäytymään tai jopa tekemään itsensä tarpeettomaksi*, ja jossa sille kehitellään käsitteitä ja metodeja tämän toteuttamiseksi. Tämä tarkoittaisi sellaista työskentelyä, jossa sosiaalityöntekijät samanaikaisesti pyrkivät sekä tukemaan asikkaiden "omatoimisuutta" huomioiden reaaliset muutokset heidän verkostoissaan että saamaan aikaan sellaisia muutoksia sosiaalivaltion palvelujärjestelmissä, etteivät ne tuota lisää asiakkaita sosiaalityölle. *Sosiaalityön vetäytyminen kysyy* – paradoksaalista kyllä – *vanikkaa ammattitaitoa*. Ammattitaitoinen sosiaalityö olisi siis professionaalina vetäytymistä leviittävästä sosiaalityöstä, professionalismiprojektista.

Holzcamp (1983) esittää mielenkiintoisen teesin *teoriakehityksen vaiheista*. Hän jakaa vaiheet viiteen:

- 1) eräänlaisessa anomaliatilanteessa vallitseva toiminta ja sen teoriaperusta kriisiytyvät, mutta kriisi ei ole täsmennyntä,
- 2) kehitysristiriita pelkistyy ja paikantuu
- 3) tapahtuu ns. funktionvaihdos, jossa vanhoilla välineillä yritetään muodostaa uutta suhdetta kohteeseen; vallitsevat välineet saavat uuden funktion
- 4) ns. dominanssinvaihdoksen vaiheessa uudet välineet muotoutuvat ja tulevat hallitseviksi; vanhat välineet järjestäytyvät niiden alaisuuteen ja muuntuvat
- 5) järjestelmä "rauhottuu" uudella tasolla alkaakseen kohteen muuttuessa kriisiytyä jälleen.

Ehkäpä sosiaalityön kehitysvyöhykkeellä "vanhat välineet" – ja teoriakehitykset – eivät tyystin katoa, vaan järjestyvät uuden paradigman dominanssin alaisuuteen, muuntuen ja saaden uusia funktioita. Henkilö-

kohtaisesti oletan, että on muotoutumassa toimijakeskeisiä yhteiskunta-konseptioita, joiden ”alaisuudessa” verkostoja käsitteellistävät systeemis-
set ja dynaamiset jäsenyydet muokkautuvat ja saavat uusia funktioita.¹

5.2 Sosiaalityön lähikehitys?

Väitän siis, että nykyinen, ristiriitainen, sosiaalityö on postfordistisen kehitysvyöhykkeen eturajalla. En väitä, että tuollainen kehitysvyöhyke olisi ”automaattisesti” toteutumassa. Se on fordistisen palvelun ristiriitoin mahdollistama, potentiaalinen vyöhyke.

Toikka työryhmineen (1988) tekee hypoteeseja tutkimansa työprosessin *kehitysvyöhykkeestä*, Engeström työryhmineen (1985, 1987, 1990) puhuu työprosessien *lähikehityksen vyöhykkeestä*. Kysymys on miltei semanttisesta erosta², mutta tuo etuliite *lähi-* tuo tarkasteluun tärkeitä seikkoja. Hahmottelin edellä hypoteesia sosiaalityön ”yleisemmästä” kehitysvyöhykkeestä. Mitä voidaan sanoa nimenomaan lähikehityksestä?

Engeström (1985, 1987a) on kehittävän työntutkimuksen metodologiaa pohtiessaan ottanut käyttöön L.S. Vygotskin käsitteen *lähikehityksen vyöhyke*. Vygotski (1978) käyttää käsitettä kehityspsykologisessa tutkimuksessa, tarkoittaen sillä subjektin potentiaalisen kehityksen jänneväliä, ”välimatkaa” itsenäisen suorituksen ja kompetenttimman opastajan avustamana suoritettujen tekojen välillä (siis sitä kyvykkyyttä, joka on *miltei* itsenäisesti hallittua, ja johon opetuksen pitäisi suuntautua). Engeström

¹ On tavattoman mielenkiintoista, että (1) mm. Giddens etsii *toimijakeskeistä yhteiskuntatiedettä* käsitteellistäen rakenteet toistuvina toimintakäytäntöinä. Toistuvuutta, toimintojen rutiinoutumista hän pohtii ns. ontologisen turvallisuuden kysymyksenä, nojautuen psykodynaamisiin lähteisiin (mm. Lacaniin ja Eriksoniin). Rakenteistuminen vie dynaamisiin oletuksiin (Giddens 1984, 1990). Voitaisiin sanoa, että Giddens pohtii toiminnan umpeutumista toistuviin kehiin. (2) Mm. Holzkamp etsii *toimijakeskeistä psykologiaa*, joka käsitteellistäisi toimintakyvyn rajoitukset ja avartumisen historiallisesti muodostuneiden mahdollisuuksien yhteyteen. Myös hän pohtii toiminnan umpeutumista toistuviin kehiin – ja tekee oletamuksia ontologisen turvallisuuden merkityksestä turvallisen, mutta rajoittuneen toiminnan ylläpitämisessä. (Holzkamp 1983, 1986). (3) Systeemiset – ennen muuta perheterapiakonteksteissa kehitellyt – jäsenyydet etsivät samaa ”keskiötä”: toiminnan umpeutumista toistuviin kehiin. Terapiakäytäntöihin etsitään *toimijakeskeisyyttä* terapeutikeskeisyyden sijaan. Dynaamisia oletamuksia ei kirjoiteta ”ulos” – ne ovat päinvastoin kritiikin kohteena, mutta samalla tunnistettavissa ”rivien välissä”. (Esim. Palazzoli ym. 1986). Uudenlainen kulku ”makrosta mikroon” – ja päinvastoin – on ikäänkuin sosiologia-psykologia-teorianmuodostuksen haussa. (”Ontologisesta turvallisuudesta” ja toiminnan ajautumisesta toistuviin kehiin; lähemmin Arnkil 1991b)

² Myös Toikan työryhmä puhuu toisaalla lähikehityksen vyöhykkeestä (Norros ym. 1988, 148).

käyttää käsitettä kollektiivisten prosessien tarkastelussa tarkoittaen sillä ”välimatkaa”, joka on nykyisessä toiminnassa esiintyvien yksilöllisten, uuteen viitavien tekojen, ja kollektiivisella muutostyöllä saavutettavan uuden toiminnan välillä. Kehittävän työntutkimuksen tehtäväksi hän asettaa lähikehityksen vyöhykkeen tutkimisen yrittämällä toteuttaa lähikehitys kehittävänä kokeina. Tällöin se, mikä on ollut oletamus potentiaalisesta, saadaan empiirisen tutkimuksen kohteeksi.¹

Engeström (1987a, 169–211) hahmottelee lähikehityksen vyöhykettä kulkuna läpi ”ekspansiivisen siirtymän”, jossa muodostuu uudentasoinen työn sisäisten ristiriitojen ratkaisutapa, laadullisesti uusi työprosessi.

Engeströmiä mukaillen ekspansiivinen siirtymä voidaan kuvata seuraavasti:

- Lähtökohtana on vallitseva tvöprosessi latenteine (vielä käriistvmättömine) ristiriitoineen. Tätä hän kutsuu *tarvetilaksi*, jossa esiintyy ”epämääräistä vaihtoehtojen hakua”. Työntekijöiden pohdinta, tutkijoiden jäsenyryitykset jne. eivät vielä vielä täsmentyneet ratkaistavaksi ongelmaksi.
- Työprosessiin tuleva uusi elementti (raju muutos kohteessa, laadullisesti uusi väline, huomattavat muutokset tekijän ominaisuuksissa tai koostumuksissa, rinnakkaisten työprosessien tuntuva muutos jne.) kärjistää työprosessin ristiriidat ”sietämättömiksi”. Vaihtoehdot alkavat täsmentyä, mutta mikään niistä ei sinänsä avaa ratkaisevaa näköalaa. Tätä Engeström kutsuu *kaksoissidokseksi*, jossa ratkaisua etsitään vallitsevasta kontekstista, mutta ratkaisuna onkin kontekstin muuttaminen.
- Ristiriitojen uusi ratkaisutapa edellyttää uutta käsitettä työn kohteesta ja itse työprosessista (uutta ”itseymmärrystä”). Tämä edellyttää uusien käsitteellisten välineiden muodostamista. Kohteen uuden käsitteellistämisen pohjalta muodostuu uusi työn motiivi (- motiivi konkretisoituu tekojen tavoitteiksi). Uusi käsite saadaan esim. kehittyneemmistä naapuritoiminnoista, tutkimustoiminnasta jne. Tämän vaiheen nimitys Engeströmillä on *annettu uusi*.
- Uudet välineet mahdollistavat uuden suhteen kohteeseen ja laadullisesti uuden tuotoksen. Ne yleistyvät ja niiden pohjalta tapahtuu myös työn uudelleenorganisointuminen, työnjaon ja yhteistyökäytäntöjen muokkaaminen. Välineiden vieminen käytäntöön johtaa niiden muunteluun

¹ Lähikehityksen erittelyssä voidaan nähdä yhtymäkohta Anthony Giddensin pohdintaan *utooppisesta realismista*. Hän hahmottelee yhteiskuntatiedettä, joka erittelee *institutionaalisesti immanenteja mahdollisuuksia*. (Giddens 1990, 155). Kehittävässä työntutkimuksessa ”utopiaelementti” on tulevaisuuden tarkastelua *kehitysmahdollisuuksina*. ”Realismielementti” taas pohjautuu yhtäältä historialliseen tarkasteluun, niiden ristiriitojen erittelyyn, jotka muodostavat mahdollisten siirtymien perustan. Toisaalta realismia haetaan nykytilanteen erittelystä: nykytoiminnasta etsitään tekoja, jotka ikäänkuin edustavat uutta toimintaa. Immanentit mahdollisuudet ovat toiminnassa, jonka teot yhtäaikaaisesti uusintavat vallitsevaa toiminnan rakennetta ja murtautuvat siitä ulos.

- ja kehittelyyn. Tästä Engeström käyttää nimitystä *luotu uusi*.
- Murroksen viimeinen vaihe on toimintajärjestelmän, työprosessin, ”rauhottuminen” laadullisesti uudella tasolla – kunnes ristiriidat vaiheittain kärjistyvät uudella tasolla *kobti uutta tarvetilaa*.

Lähikehityksen vyöhykkeen käsite ilmaantui Engeströmin tuotantoon vuonna 1985. Väitöskirjassaan (1987a) Engeström kehittää käsitettä seikkaperäisemmin. Lähikehityksen vyöhyke voidaan mieltää Engeströmin konkretisoinniksi ja kehitelmäksi Projektgruppe Automation und Qualifikation -ryhmän (PAQ 1980) käsitteestä *harmaa vyöhyke*. (Vrt. luku 3.5.) PAQ tarkoittaa sillä vaihtoehtoisten strategioiden aluetta, jonka työn sisäiset ristiriidat mahdollistavat.

PAQ:n käsitteen kehittäminen tapahtui ensin Kari Toikan töissä (1982 ja 1984). Toikan aineistona on työn sosiologia, erityisesti työn organisointiyrityksiin läheisesti ja käytännöllisesti liittyvä työtiede. Tämä on Toikan mielestä hedelmällinen aineisto, koska käytännöllisiä uudistuksia yrittävässä toiminnassa (ja työtieteellisessä erittelyssä) työn reaaliset ristiriidat on otettava todesta, niitä ei voi selittää pois teorioiden virtaviivaisuuden nimissä. (Jos teoria ei toimi, se saa mennä, oli se miten virtaviivainen hyvänsä). Niinpä työn reaaliset ristiriidat saavat ilmauksensa työtieteessä.

Työtieteellistä teoriakehitystä seuraten Toikka muotoilee hypoteesin *palkkatyön historiallisista muodoista, historiallisista työtyypeistä*. Lähtökohtana (palkkatyön kehityksessä) on *käsityömäinen työ*, joka toteutuu eriytymättömään työnjakoon ja kokemusperäiseen hallintaan pohjautuen. Työn yhteiskunnallistuessa (sen tullessa yhä laajempien toisiinsa kytkeytyvien toimintojen verkostoksi ja yhä enemmän eriytyneeseen suunnitteluun ja teoretietoon pohjautuvaksi) käsityömäinen työn kriisiytyy; käsityömäisyys muodostuu rajoitukseksi niin työn tuloksellisuuden kuin taloudellisuudenkin kohottamisessa. Kriisiytyminen tuottaa ratkaisuyrityksinä *rationalisoidun työn*. Tämä taas pohjautuu ositetuun työnjakoon, suunnittelun ja toteutuksen erkaantumiseen ja toteutuksen tehtäväkeskeiseen hallintaan. (Äärimmäisenä muotona on liukuhihnatyö, jossa työkokonaisuuksien suunnittelijat hallitsevat – tai heidän pitäisi hallita – toiminnan kokonaisuudet ja yksittäiset ”suoritusyöntekijät” hallitsevat vain ositetut vaiheensa – ja tähän heidät koulutetaan. Fordismi tuotantoperiaatteena pohjautuu rationalisoidulle työlle, ja itse termi ”fordismi” on omaksuttu Henry Fordin liukuhihnaperiaatteesta T-mallin Fordien valmisuudessa). Rationalisoitu työ kohottaa työn tuottavuutta ja taloudellisuutta, mutta luo omat ristiriitansa: mm. motivaatio-ongelmia, työn kokonaisuuden hallinnan ongelmia, vallan ja vastuun ongelmia. Rationalisoidun työn kriisi-ilmiöt ovat tuottaneet täydentäväksi työn organisoinnin muodoksi ns. *humanisoidun työn*. Tämä pohjautuu itsehallinnollisten ryhmien, laatupiirien jne. organisoinnille – ja kokemusperäiselle työn hallinnalle. Alunperin ergonomia- ja työviihtyvyysepohjalta lähteneet humanisointikokeilut ovat johtaneet mm. yrityksiin muodostaa tuottavuutta ja taloudellisuutta kohottavia itsehallinnollisia työryhmiä,

työosastoja jne. Työtieteissä ilmaistu humanisointi jättää Toikan mielestä kuitenkin ratkaisematta toiminnan kokonaisuuksien hallinnan: suoritus-tason työntekijät saavat autonomiaa, mutta eivät sellaisia teoreettisia välineitä, joilla voisivat eritellä laatupiiriään tms. laajempaa toiminnan organisointia. Erittellessään sekä rationalisoidun että humanisoidun työn ristiriitoja Toikka hahmottelee niiden pohjalta *teoreettisesti hallitun työn* mahdollisuuden – työn, joka pohjautuu tietoiselle yhteistoiminnalle, sisällölliselle motivaatiolle sekä suunnittelun ja toteutuksen polaarin työnjaon ylittämiseksi.

Sosiaalityön kehitysvaiheita voitaisiin varsin hyvin tarkastella Toikan hahmottelun pohjalta. Käsiyömaistä työtä ”edustaa” kokemusperäiseen hallintaan pohjaava maallikko-mainen työ – esim. köyhäinhoidon ”työntekijöiden” toiminta. 1930-luvun lama kriisiytti tätä mallia jo ennen toista maailmansotaa. (Waris, 1961, totesikin pulan merkinnän kokemus-peräisen työn kriisiä). Pula-aikana toimintaa rationalisoitiin; siihen tuotiin työnjakoa ja standardivälineitä (normit). 30-luvun lopulla säädettiin sosiaalihuollon ”peruslait”, ja tehtäväkeskeinen työnjako sai uusia impulsseja. Alkoi myös erityytyneeseen, tehtäväkeskeiseen, koulutukseen johtanut kehitys. Ns. ensisijaisten järjestelmien muotoutuessa toisen maailmansodan jälkeen sosiaalityön tehtävärakenne muotoutui viimesijaistyöksi ja se sai lisää säädöspohjaisia tehtäviä – ja koulutusta niihin. Huomattava osa työstä on kuitenkin edelleen rationalisoimatona, käsiyömaisen kokonaisvaltaista. Ehkäpä sosiaalityötä voitaisiin luonnehtia käsiyömaiseksi työksi rationalisoidussa palvelukoneistossa. Humanisointia edustavat ehkä pyrkimykset palauttaa kokonaisvaltaisuutta ns. yhdennetyn sosiaalityön muodossa. Sen sijaan, että tehtävät jaettaisiin esim. toimeentulotuen, lastensuojelun ja päihdehuollon erityistehtävien ja vastaavien ammattiryhmien mukaisesti, muodostetaan yksittäisille sosiaalityöntekijöille ja työpareille nämä osatehtävät kattavia laajempia työko-konaisuuksia. Humanisoinniksi voidaan nimittää myös monia yrityksiä saavuttaa koko-naisvaltaisuutta alueellistamalla työtä; muodostamalla pienehköjä alueellisia toimintayksi-köitä, joiden toivotaan saavuttavan laaja-alaista ymmärrystä alueellisista tai paikallisista ongelmista ja tarpeista. Samankaltaisuus teollisuustyön humanisointiin on *kokonaisuutta kuvaavien uusien teoreettisten käsitteiden puuttuminen*. Uuden hallinnan toivotaan muo-dostuvan työnjaollisilla tai organisatorilla muutoksilla.

Toikka sitoo ’teoreettisesti hallitun työn’ perspektiivin *ja sen tutkimisen* historialliseen kontekstiin: rationalisoidun massatuotannon kriisiytyymi-seen. Vuosina 1982 ja 1984 Toikka hahmotteli yleistä perspektiiviä työn kehityksestä, olettamusta kaikkien tai useiden rationalisoitujen työproses-sien mahdollisesta kehityksestä. Sitten (1988) hän on tarkastellut perspektiivejä rajatussa empiirisessä yhteydessä, koneenvalmistuksessa. Hän sanoo sanottavansa työn kehittämismahdollisuuksista nimenomaan tuossa tutkimassaan työssä.

Engeström on jatkanut sekä universaalimpaa tehtävää että kontekstisi-donnaista tutkimusta. Hän pyrkii kehittämään *teoreettista lähikehityk-sen vyöhykkeen käsitettä*, eikä hänellä tässä käsitekehittelyssä ole suora-naista tai yksittäistä empiiristä viittauspistettä. (Engeström 1985, 1987a). Empiirisissäkin töissään (1984, 1987, 1989) hänellä on eräänä tavoitteena muotoilla *yleistä lähikehitysvyöhykkeen määritelmää*. Siinä missä Toi-kan hahmotus työn kehitysperspektiiveistä liittyy nimenomaan *rationalisoidun työn (ja sitä täydentävien humanisointiyritysten) tarkasteluun*, Engeströmin määritelmä ei ole sidoksissa tuohon historialliseen yhtey-

teen.¹ Engeström näyttää tavoittelevan yleistä teoriaa toiminnan laadullisista siirtymisistä (esim. siirtymät työtyypistä "seuraavaan"). Hän toteaa, että Toikan malli historiallisista työtyypeistä toimii heuristisena välineenä, joka johtaa erittelemään kunkin työtyypin sisäisiä ristiriitoja (Engeström 1985, 62–63). Niitä eritellen voidaan hahmotella hypoteesi työtyyppien välisestä siirtymästä. Engeströmin käsite "lähikehityksen vyöhyke" onkin alunperin juuri *työtyypistä toiseen siirtymistä* tarkoittava käsite. Tutkijalle (tai kenelle tahansa työtä erittelevälle) herää tietenkin kysymys *onko kulloinkin tutkittavan työprosessin lähikehityksellä nimenomaan siirtymä laadullisesti uuteen työtyyppiin*, Mikä siis on lähikehityksellä? Engeström näyttää itsekin pohtivan potentiaalisten askelten "mittaa". Väitöstilaisuutensa lectio praecursoriassa (1987b, 172) hän toteaa, että laadullisia siirtymiä voi olla myös *työtyyppien sisällä*, ei ainoastaan niiden välillä, työtyypistä toiseen. Tällöin ollaan jo lähellä *kahta* lähikehitysmääritelmää: yksi on ikäänkuin "isompi askel", esim. rationalisoidusta työstä "seuraavaan" ("teoreettisesti hallittuun?"), toinen on "pienempi", esim. rationalisoidun työtyypin sisällä.

Mielestäni työtyyppien väliset siirtymät voivat olla *kehitysvyöhykkeellä*, vaikka olisivatkin *lähikehityksellä*. Lähikehityksellä on mahdollisesti siirtymiä työtyypin sisällä. Kun niitä tapahtuu, myös kehitysvyöhyke muuttuu. On siis syytä erottaa toisistaan kehitysvyöhykehypoteesi ja lähikehityshypoteesi. Lähikehityshypoteesi on *ennakointi tutkittavan vuorovaikutusjärjestelmän reaktioista, kun sitä yritetään muuttaa toimimalla toisin*.²

Kehitysvyöhykehypoteesi voidaan muodostaa hahmottamalla potentiaalisen kehityksen jänneväli. "Takarajaa" eritellään historiallisen analyysin pohjalta, "eturajaa" päivittäistoiminnan empiirisen analyysin kautta. Tutkimukseni alkuvaiheen tehtävä on ollut tämä, hypoteesin muodostaminen sosiaalityön ristiriidoista ja kehitysvyöhykkeestä. Tulokset on nyt esitetty tässä raportissa. Lähikehityksestä voidaan esittää luonnoksia ja koeasetelmia; siitä voidaan muotoilla vaihteittain tarkentuvia hypoteeseja kehitysvyöhykkeellä suoritettujen kokeilujen pohjalta, ennakoiteihin saadun palautteen pohjalta. Lähikehityshypoteesi on siis kehitysvyöhykeolettamusta tarkentava työväline.

Kasvio (1987, 49–50) toteaa, että jälkifordistisen yhteiskuntakehityksen hahmottelu on pitkälti spekulointia. Hän korostaa, että edessä olevissa tuotannon sosiaalisen infrastruktuurin muutoksissa on todellakin kysy-

¹ "Lähikehityksen vyöhyke on nykyisessä työtoiminnassa esiintyvien yksilöllisten tekojen ja pitemmälle yhteiskunnallistuneen, laadullisesti uuden yhteisen työtoiminnan välinen intensiivisen muutoksen alue, joka voidaan kollektiivisesti tuottaa ratkaisuna nykyisessä toiminnassa esiintyviin ristiriitoihin" (Engeström 1985, 67).

² Korjailensiiis käsitteitäni. Olen aiemmin kirjoitanut *sosiaalityön lähikehityksen vyöhykkeestä* tehden yleisluontoisia oletuksia Engeströmin käsitteellistykseen nojautuen (Arnkil, E. 1988, 1989).

mys aidoista sosiaalisista innovaatioista, joiden sisältö määräytyy itse yhteiskunnallisessa toiminnassa ja sen tuottamana. Hän toteaa, että ”90-luvun sosiaalipoliittista ohjelmaa ei tässä merkityksessä ole vielä kirjoitettu, eikä sitä sen vuoksi ole mahdollista myöskään sen täsmällisemmin kuvata”.

Yritykset toteuttaa askelia ”jälkifordistiseen sosiaalityöhön” ovat (osa) sitä yhteiskunnallista toimintaa, joissa sosiaalisten innovaatioiden sisältö määräytyy. Yrityksissään toteuttaa jälkifordistista sosiaalityötä sosiaalityöntekijät avaavat toimintansa ristiriidat intensiivisinä tarkasteltaviksi – ja hypoteesit kehiteltäviksi. Työn kehittämissyritykset tuottanevat yhdistelmän aiottuja ja ei-aiottuja seurauksia, ja avaavat tarkasteltaviksi myös sen viranomaisverkoston ristiriidat, jonka osa sosiaalityö on.

6 LISÄLEHDET

Kuten johdannossa sanoin, tämän raportin sisältö on ollut erilaisina käsikirjoitusversioina projektimme käytössä jo jonkin aikaa. Muokatessani käsikirjoitusta (tutkimuksen alkuvaiheen tuloksia) yritin olla ottamatta kokeilujen tuottamia uusia aineistoja tarkasteluun. En kuitenkaan aivan onnistunut siinä. Niinpä viittailen kokeiluihin siellä täällä, ja kehitysvyöhykettä koskevan luvun kanssa olin todella pulmissa. En pystynyt sanomaan kehityksestä tuon enempää sillä yleisyystasolla, jolla sitä tarkastelin.

Liitän nyt raporttiin lisälehdet. Sain syksyllä -90 kokeilut toteuttaneilta tiimeiltä raportit. Ne ovat seikkaperäisiä ja kiinnostavia. Olen toimittamassa niitä painoon.¹ Käsikirjoitusten pohjalta minulla on mahdollisuus pohtia hieman kehityshypoteesia. Haastattelin myös uudelleen Kertun. Aloitin nyt käsillä olevan raportin Kertun työpäivästä. Päätän sen myös siihen. Kysyin Kertulta työstä kehitysvyöhykkeellä.

6.1 Harmaata vyöhykettä konkretisoimassa

Projektissamme toteutettiin useita kokeiluja. Kajaanin sosiaalivirastolla toteutettiin 1) toimintojen rationalisointihanke, jolla oli jo projektia edeltävät vaiheensa, 2) työvoimasta syrjäytyneiden palveluun liittyvä

¹ Tulossa ovat seuraavat raportit:

Risto Koskinen: Muutos, kiitos vai surkeus. Näköaloja sosiaalityön reunaehtojen koeteleluun rationalisointiprojektin ikkunasta. *Iiris Paalu ja Hannele Niinimaa*: Toimeentulotukimenettelyjen kehittäminen. (Teoksessa Arnkil, E; toim: Sosiaalityön rationalisointi, paradoksaalinen tehtävä. Kaksi Sosiaalityön tutkiva kehittäminen projektin kokeiluraporttia).

Helvi Heiniö ja Heli Salvi: Villistä lännestä viihtyisyyteen. *Reijo Inget*: Piilolankangas 1990 – kunnallinen sakkautuslaitos? *Raimo Pekkarinen*: Rääätälöity syrjäyttäminen ja rääätälöity asuttaminen. (Teoksessa Arnkil, E; toim: Kahdet asuntomarkkinat ja sosiaalityö. Kolme Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraporttia)

Risto Koskinen: Työmarkkinoilta syrjäytyneistä peräkammariasiakkiksi. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraportti.

Anja Auvinen, Kirsti Kesti ja Ulla Vuorio: Tuulikaapista A-klinikalle. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraportti.

Raportit ilmestyvät sosiaali- ja terveyshallituksen raporttisarjassa keväällä 1991.

hanke ja 3) kunnallisilta asuntomarkkinoilta syrjäytettyjen palveluun liittyvä hanke. Uudenkaupungin sosiaalivirastolla toteutettiin 1) toimeentulokimenttelyjen rationalisointikokeilu ja 2) ongelmallisen asuma-alueen muutoshanke. Kuhmon sosiaalivirastolla toteutettiin ongelmalliseksi koetun asuma-alueen kartoitus ja paikallisten toimintojen tarjoamisen kokeilu. Kainuun A-klinikalla kokeiltiin paneutuvaa työskentelyä kaikkein syrjäytetyimpien päihdeongelmaisten kanssa. Eräällä virastolla toteutettiin systeemisen verkostotyön kokeilu perhetyönä. (Tuonnempana kerron tästäkin hiukan. Asiakkaiden intimitetin suojaamiseksi en kerro paikkakuntaa).

Tässä raportissa kuvatut käsitteet (peilit) veivät yhtäältä kokeilujen rajauksiin, toisaalta toimivat niissä eräinä työvälineinä. Rajauksiin ne iohtivat siten, että projektin osanottajat erittelivät ensimmäisessä vaiheessa asiakastyöhönsä liittyviä valikointimekanismeja (vrt. kynnshypoteesi luvussa 4) ja toisessa vaiheessa niitä paikallisia "noidankehii" ja "syrjäytettäviä ketjuja", joihin sosiaalityö vaihtosuhteittensa kautta liittyy (vrt. hypoteesi sosiaalityöstä rakenteita uusintavana luvussa 3.5). Työyhteisöt pohtivat liittymistään syrjäyttäviin mekanismeihin paikallisesti. Niinpä kokeilut olivat erilaisia paikkakuntakohtaisesti. Työyhteisöt koettivat löytää kokeiluasetelmat, jotka olisivat (a) tärkeitä paikallisten sosiaalipoliittisten ongelmien ratkaisemisen kannalta ja asiakkaiden mahdollisuuksien avartamiseksi sekä (b) tärkeitä uudenlaisen sosiaalityön koettelun kannalta. Keskeinen motiivi oli löytää asetelmia, joissa sosiaalityö voisi ehkäistä ko. kuntien jakautumista A-kunnaksi ja B-kunnaksi (kysytyimmän työvoiman ylläpitämiseen keskittyväksi palvelukoneistoksi ja marginaalin ylläpitämiskoneistoksi). Työyhteisöt suuntautuivat sosiaalityöhön, joka tukisi ns. ensisijaispalvelujen kompetenssia kaikkien kansalaisten palvelemisessa, syrjäyttämättä.

Käsittelen työryhmien raportteja tässä ikäänkuin ääneen ajatellen.

Rationalisointihankkeet ja joukko yllätyksiä

Rationalisointihankkeissa tärkeä motiivi oli ensinnäkin asiakaspalvelun parantaminen (mm. jonojen lyhentäminen, palvelujen saatavuus), toiseksi tilan raivaaminen "varsinaiselle sosiaalityölle". Molemmissa koettiin joukko yllätyksiä.

Töitä jaettiin uudelleen toimistotyöntekijöiden ja sosiaalityöntekijöiden kesken, mutta toimistotyöntekijöiden toimivalta osoittautui pian pulmaksi. Toimistotyöntekijöille ohjattiin asiakkaita, joiden tilanteen (mm. talouden pulmien) arvioitiin olevan vakaa ja joiden ei arveltu tarvitsevan sosiaalityön palveluksia. Osoittautui ensinnäkin, ettei tilanne usein ollutkaan vakaa – ja tämä aiheutti toimivaltaongelmia (toimistotyöntekijöiden mandaatin ahtaat rajat tulivat vastaan). Toiseksi: osoittautui hyvin pulmalliseksi muodostaa kriteereitä "selvästi toimistotyöntekijöille kuuluvista" asiakkaista. Näytti siltä etteivät raha ja sosiaalityö olekaan vain mekaani-

nessä kytkennässä. Muutamit itsestäänselvydet kyseenalaistuiivat. Kyseenalaistui ”fordistinen” oletus siitä, että työt voidaan selvärajaisesti jakaa sosiaalitoimiston ammattiryhmien kesken – tarkentaen siis ositettua työnjakoa. Pikemminkin näytti siltä, että tarvitaan *toimistospesialistien ja sosiaalityöspesialistien tiimejä*. Sen sijaan, että työt jaettaisiin tiimiytymättömien työntekijöiden kesken, noudattaen yksilötyötä ja ammattirakennetta, näytti tärkeältä – ja mahdolliselta – muodostaa uudenlaisia kokoonpanoja sosiaalityöntekijöistä ja toimistotyöntekijöistä, jakaa tehtäviä *tiimin sisällä* erikoisosaamista hyväksikäyttäen. Erottelukriteereiden etsintä (ketkä ”kuuluvat” sosiaalityöntekijälle, ketkä taas toimistotyöntekijälle) toi esiin koko asiakaskäsittelyn ketjun, aivan ensimmäisistä kontakteista ja vahtimestarin palveluista lähtien. Myös päivystyspalvelut ja erilaiset – sosiaalityöntekijöiden vlläpitämät – ionojen ohitusmekanismit tulivat tarkasteluun. Kävi ilmi, että niin asiakkaan mahdollisuudet esittää asiansa intimitteettinsä suojaten ja laajaa informaatiota saaden kuin myös viraston mahdollisuudet muodostaa alustavaa kuvaa ja kuvata tarjontaansa asiakkaille, olivat virastossa muotoutuneet pikemminkin ajautuvina käytäntöinä kuin tietoisena sosiaalityönä.

Rationalisointitehtävät siis eskaloituivat. Yksi asia johti toiseen, ja pian hanke muodostui vaikeasti hallittavaksi. Se koski ennen pitkää kaikkia henkilöstöryhmiä. Tässä yhteydessä kävi myös projektimme asetelma ongelmalliseksi. Olimme lähteneet liikkeelle sosiaalityön problematisoinnista, antamatta riittävää painoa toimistotyölle. Huomaan kuvitelleeni, että toimistotyö olisi uudelleenorganisoidavissa sosiaalityön metodien uudelleenorganisoinnin ”ulkoisena” liitännäisenä. En siis ollut ymmärtänyt, että toimistotyö on osa sosiaalityön metodeja. Olin siis ”fordistisesti” käsittänyt sosiaalityön metodit ja toimistotyön *liitännäisinä enkä sisäkkäisinä*. Olin siis tosiasiallisesti ollut ammattikuntakohtaisen rajauksen vanki, liittäen sosiaalityön vain sosiaalityöntekijöihin, vaikka olinkin puhunut päinvastaista – korostaen sosiaalityötä kollektiivisena tuotoksena.

Tämä heijastui myös toimistotyöntekijöiden kokemuksina ulkopuolisuudestaan projektissamme. Kauniit puheeni päinvastaisesta eivät vakuuttaneet. Asetelma oli todempi kuin hyvät aiheet. Kokeilujen toteutuksessa työryhmät kuitenkin löysivät sisäisiä yhteyksiä sosiaalityöjäsenystemme ja toimistotyön välillä. On kuvaavaa, että havainnointi- ja haastatteluaiheistoni ovat pääasiassa sosiaalityöntekijöistä. Haastattelimme kyllä toimistotyöntekijät, mutta emme yhtä huolellisesti, enkä oikein tiennyt mitä aineistolla tehdä. Minulla ei ollut kiinnekohtaa. Nyt yrittäisin mm. tehdä hyvin tarkan erittelyn informaatiovirroista sosiaalivirastossa, ensikontakteista (esim. asiakkaiden yhteydenotot) aina informaation erilaisiin tallennuksiin ja tulostuksiin asti. Etsisin ”empiirisä lankoja” viraston sisäisen verkoston hahmottamiseksi.

”Varsinaisen sosiaalityön” pulmallisuus ei rationalisointihankkeissa antanut odottaa itseään. Eräs sosiaalityöntekijä kiteytti: ”Alussa sanoimme, että valtaosa asiakkaista tarvitsee vain rahaa. Nyt sanomme, että valtaosa asiakkaista *saa* vain rahaa, ja se on eri asia!” Kun esim. Kajaanin virastolla jonot todella lyhenivät (ja merkittävästi), työntekijöillä oli

mahdollisuuksia paneutua muuhunkin kuin rahanjakoon¹. Työntekijät ryhtyivät kehittämään systeemisiä työtapoja. He ryhtyivät kiinnittämään erityistä huomiota asiakkaiden ensikertaiseen vastaanottoon sekä siihen tarjontaan, jota sosiaalivirasto mahdollisuuksistaan asiakkaille esittää. Samoin he ryhtyivät kehittämään keinoja, joilla ns. jumiutuneet asiakkuussuhteet saataisiin ”uuteen alkuun”, ts. erittelivät omaa toimintaansa pitkäaikaisasiakkuuksien muodostumisessa. Tähtäimessä oli sosiaalityön ylläpitämien pitkäaikaisasiakkuuksien purkaminen, urautuneiden ratkaisukehien avaaminen – ja sen ehkäiseminen, että uudet asiakkuussuhteet lähtevät kehään ajautuvan sosiaalityön pitkäaikaisuralle.

Sosiaalityöntekijät ryhtyivät kollektiivisesti purkamaan niitä ”oman asiakkaan” valikointimekanismeja, joita heidän selviytymisstrategiansa olivat sisältäneet. He tähtäsivät siihen, että asiakkuussuhteiden alussa voidaan sekä antaa kattava informaatio viraston tarjonnasta että säilyttää suhdemääritysten avoimuus. Kattava informaatio koettiin tärkeäksi realsoinnin kannalta. On tärkeää että sekä asiakas että työntekijä tietävät millaisessa ”firmassa” ollaan, mitä sillä on ja mitä ei ole tarjottavanaan. Laaja informaatio tähtäsi myös siihen, ettei informaation siivöinnillä aiheuteta – ainakaan entisellä tavalla – asiakkaiden valikointia ”kamma-reihin”. Avoimet suhdemääritykset tarkoittivat sitä, että pyrittiin säilyttämään mahdollisuus työskentelysuhteen määrittämiseen vaihtoehtoisilla tavoilla ja jopa määrityksiä yhdessä muuttaen – sen sijaan, että olisi ajaututtu pohtimatta etenemään vaikkapa ”rahakanavaa” tai muuta nopeassa asiakasvastaanotossa esiin tulevaa väylää pitkin. Lukkiutuneita määrityksiä (sitä miten osapuolet mieltävät toisensa) on vaikea muuttaa jälkeensä – ja jos toinen niitä muuttaa, voi seurata määrityskilpailuja. Työntekijät pyrkivät noissa kokeiluissaan yhteisiin ongelmanmäärityksiin asiakkaiden kanssa, sen sijaan, että olisivat mahdollisesti ratkoneet eri ongelmaa kuin asiakas.

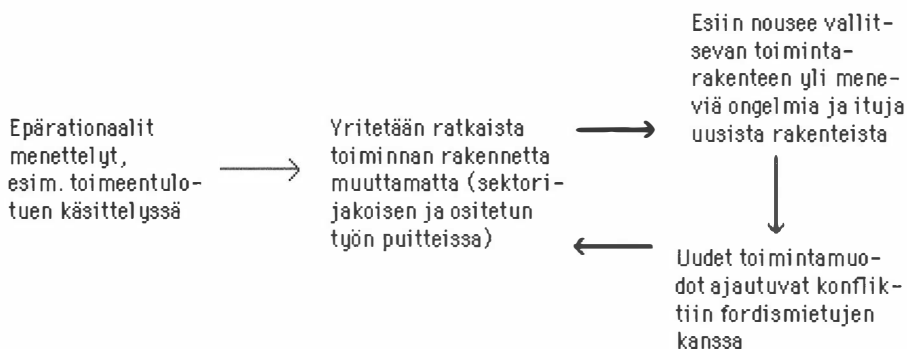
Tällaisessa toiminnassa työntekijät tarvitsivat toisiaan. He alkoivat tiimiytyä. He ryhtyivät havainnoimaan ja avustamaan toisiaan asiakkuussuhteissa. Havainnoitsijakollegat kiinnittivät erityistä huomiota työtoverinsa esittämään tarjontaan ja suhdemäärityksiin. Työntekijät tarvitsivat aikaa ja foorumeita. He muodostivat ”kollegiaalisia” neuvotteluelimiä paneutuakseen, opiskellakseen, eritelläkseen havaintojaan ja tukeakseen toisiaan työn uudelleenstrukturoidinnassa. Paneutuessaan siihen, miten viranomaiskäsittely saattaa tulla osaksi pitkittyvää ongelmaa, he pohtivat sekä omaa osuuttaan että muiden viranomaisten tekoja ja tulkintoja yhteisasiakkuuspulmissa. Näennäisesti ”viaton” rationalisointi vei nopeasti kysymyksiin, jotka ylittivät rationalisoinnin piirin. Työntekijät alkoivat kolkutella läpivirtaustoimiston¹ toimintatapoja. Pian he olivatkin

¹ Kajaanissa – kuten myös Uudessakaupungissa – sosiaalityöntekijät tekivät ns. yhdennettyä sosiaalityötä, jossa kunkin tehtäviin kuuluvat niin toimeentulotuen, lastensuojelun kuin päihdehuollonkin kysymykset.

asetelmissa, joissa heidän kollektiiviset työtapansa hakivat paikkaa ”fordistisessa” johtamisjärjestelmässä, linjaorganisaatioissa, jossa toimenkuvat ja valtuutukset tuntevat yksilötyöntekijät, mutta eivät tiimejä. Vastassa oli konflikteja, jotka tavallaan pelkistyivät asetelmaan: toiminnan laillisuus (ja asiakkaiden oikeusturva) edellyttää selviä yksilövaltuutuksia, toiminnan laadun kehittäminen taas edellyttää kollektiivisiä työtapoja.

”Fordistinen” linjaorganisaatio on yksilötyön ohjauksen ja kontrollonin organisaatio. Sillä on perinteet ja ratkaisut yksittäisten työntekijöiden toimivaltaan, mutta ei toimintojen kollektiiviseen kehittämiseen. Toimivallan delegointi (yksilöpäätöksissä) lautakunnalta työntekijöille vie käsityömäisestä maallikkotyöstä kohti ammatillista toimintaa (tämä oli jo Kajaanissa ja Uudessakaupungissa aiemmin toteutettu). Tällainen delegoinnin ”ensimmäinen askel” siirtää ohjaus- ja kontrollointitehtäviä keskijohdolle. Ne toteutuvat (ainakin em. kunnissa) yksittäisten työntekijöiden ohjaus- ja kontrollointiväylien kautta. Työkollektiivien muodostuminen aikaansaa oudon ”pullistuman” linjaorganisaatioissa. Muodostuu toiminnan laadun kannalta tärkeitä foorumeita, joilla ei kuitenkaan ole sijaa linjaorganisaatioissa. Niiden toimivalta on määrittämätön. Delegoinnin seuraava askel hämöttää siis.

Niinpä voidaan ainakin Kajaanin (osittain myös Uudenkaupungin) kokemuksista päätellä, että *fordismin puitteissa tapahtuva sosiaalityön rationalisointi törmää pian itse fordismikysymykseen, sektoroituneeseen ja ositettuuun työhön ja sen ballinnointiin*. ”Jälkifordistisia” rakenteita tavoitellaan, mutta joutuen konflikteihin fordismin rakenteiden kanssa. Voi hyvin olla, että konfliktit yritetään ratkaista fordistiset rakenteet säilyttäen, ajautuen kehään:

Kuvio 16a: Rationalisointiyritykset fordismin puitteissa

¹ = toimiston, joka näennäisesti käsittelee asiakkaita nopean läpivirtaaman periaatteella, mutta kohtaakin suuren osan asiakkaista yhä uudelleen toistaen samoja ratkaisutapoja kerrasta toiseen.

Lähikehitysvision kannalta edellä todettu tarkoittaa, että samalla, kun rationalisointi palvelun pullonkaulakysymyksissä on aloitettavissa problematisoimatta fordistisia rakenteita, se avaa ”harmaan vyöhykkeen” jälkifordistisia kysymyksiä ratkaistavaksi, tuo ne lähikehitykselle. Kysymykset siis konkretisoituvat. Samalla aktivoituvat taistelukysymykset, konfliktiasetelmat. Lähikehitysvyöhykettä tulisi tarkastella myös valta-asetelmina. Konfliktit tuovat ne empiirisesti tutkittaviksi.

(Pohdintani aineistona ylläkerrotussa ovat olleet ennen muuta Kajaanin viraston vaiheet. Uudessakaupungissa konfliktulottuvuudet olivat pikemminkin työntekijöiden välisiä kuin johdon ja alaisten välisiä. Johto jätti paljon tilaa kollektiiville, ja näkemyserot tulivat ratkaistaviksi ennen muuta tiimitasolla).

Työpaikkojen räätälöinnistä uuteen kysymyksenasetteluun

Kajaanin virastolla kokeiltiin myös ”räätälöityä työllistämistä”. Kokeilutiimi kartoitti seikkaperäisesti asiakasaineistoa, etsien niitä, jotka syrjäytyvät työmarkkinoilta ja jäävät tyystin sosiaalitoimiston kautta jaettavien etuuk-sien piiriin. Työryhmää kiinnosti pitkäaikaisasiakkuuden muotoutuminen ja sosiaalityön urautuminen ”lisää samaa tuloksetonta yritystä” -ratkaisuihin. Ryhmän keskeinen motiivi oli suuntautua sellaisiin yhteistyökäytän-töihin työvoimaviranomaisten kanssa, joissa asiakkaat saisivat paneutu-vaa palvelua ja toisin toimimisen mahdollisuuksia. Työryhmä koki matkansa varrella monta yllätystä.

Työntekijät aloittivat otostutkimuksenomaisesti ja kierros kierrokselta supistivat tarkasteltavan asiakasryhmän laajuutta päätyen vihdoin laadul-liseen tapaustutkimukseen. Kartoittaessaan työllistymiseen liittyvää prob-lematiikkaa – ja siinä yhteydessä niitä toimia, joita eri viranomaiset olivat yrittäneet – heidän eteensä aukeni aineistoa, joka alkoi kyseenalaistaa koko työkeskeisen orientaation. Mm. haastateltuaan asiakkaita he alkoivat nähdä elämäntilanteita laajemmin kuin aktit ja toistuvat lyhyet virastokäynnit olivat kertoneet. Työllistämiskeskeinen näkökulma alkoi muuttua elämäntilanteen tukemisen osa-alueeksi, ja menettää siinäkin keskeisyyttä. Ne räätälöinnit, joihin sosiaalityöntekijät halusivat mu-kaan työvoimaviranomaisia, alkoivatkin hahmottua toimiksi, joilla työn-tekiäjät yhdessä asiakkaiden kanssa (ja tarvittaessa muitakin kuin työvoi-maviranomaisia mukaan liittäen) *rauhallisesti ja työllistymiseen mitenkään ”puskematta”* tukisivat *realistisesti, erilaisten pulmien vaatiman erilaisen ratkonta-ajan huomioonottaen*, asiakkaiden elämäntilanteen kohentamista *sellaisissa kysymyksissä ja sellaisin määrityksin, joihin päädyttiin asiakkaiden kanssa neuvotellen.*

”Fordistinen” läpivirtaustoimisto toimii standardivälinein, kovassa asia-kaspaineessa. Aikaa per asiakas on niukalti. Yksi standardiväline on työllistäminen (yhdessä työvoimaviranomaisten kanssa). Työllistymisen voidaan olettaa ratkovan asiakkaan pulmia – olevan se lenkki, josta

vetämällä ketju liikkuu. Usein voi niin ollakin. Voi myös olla niin, että sosiaalitoimistojen asiakkaisissa on paljon sellaisia, joille standardimuotoinen työllistäminen ei ole avainratkaisu. Heidän kohdallaan työllistämisen nimellä kulkeva palveluyhteistyö voi olla summittaista – ellei tiimeillä ole kajaanilaisten herkkyyttä kyseenalaistuksiin. Mutta summittaista voi olla myös palvelu niiden asiakkaiden kohdalla, jotka toteavat itsekin työllistymisen pulmaksi, johon toivovat tukea. Kajaanin tiimi huomasi suuntautuvansa työvoimaviranomaisiin päin ”tehtävänannoilla”: tehkää muuta-kin, kuin vain karenssien jakamista, räätälöikää tälle asiakkaalle työpaikka tai koulutus! He siis mielestään tiesivät mitä muiden oli tehtävä, ja itse asiassa ehkä odottivat pulmalle ”itseään kyvykkäämpää” ratkaisijaa. Näin toimii usein läheteyhteistyö. Asiakkaita lähetetään ”ratkaisijalle”, ja mukaan liitetään piiloisia tehtävänantoja. Summittaisuus voi johtaa pallotteluun, hankalien asioiden työntämiseen naapuriviranomaisten työalueelle. Tarkempi paneutuminen asiointikysymyksiin voi taas johtaa hämmennykseen: kysymyksiin ei ehkä olekaan standardipalvelua. Palvelut täytyy ”rakentaa”, siis räätälöidä.

Kuten rationalisointihankkeessakin, myös työllistämishankkeessa kokeilu vaati paljon aikaa, kollektiivista työtä, paneutumista, kartoitusta, selvityksiä, yhteistyöfoorumeita. Tiimi kertoo, että sen toiminta näytti johdon mielestä välillä ajan haaskaukselta: tiimi oli uppoutunut uskomattomien paperipinojensa ja ”kartoituslakanoidensa” ääreen. Välillä he itsekin epäilivät pakenevansa selvityksiin. Johdon huolen ymmärtää: ovella on paljon asiakkaita. Samalla tiimi kuitenkin koetti pitää pintansa. Paneutuminen *edes muutamiiin – ja eritoten pitkäaikaisasiakkuuden pulmallisiin – kysymyksiin avaa näkymiä uuteen ymmärrykseen työstä ja antaa tuntumaa uusista työkäytännöistä*. Taas kolkuteltiin fordismen rajoja. Ja taas saatiin konkretisoiteja lähikehitysvisiioihin. Sen sijaan, että sektorirajat ylittävään yhteistyöhön suuntauduttaisiin summittaisella kohdetuntemuksella (vrt. työllistyminen avainpulmana) ja piiloisilla tehtävänannoilla, on eriteltävä sekä kohdetta että omaa positiota viranomaisverkostossa. *Sektorirajat ylittävä räätälöinti, jonka olimme habmottaneet perspektiiviksemme, näyttikin olevan vasta muutaman askelen päässä*. Ensimmäisiä askeleita ovat ainakin:

- kohdekeskeisyys ja kohteen tuntemus omassa toiminnassa (mm. asiakaskartoitusten, asiakashaastatteluiden ja työmenetelmien uudelleenmuokkauksen muodossa – vastakohtana summittaiselle kohdetuntemukselle ja standardivälinekeskeisyydelle)
- omaa toimintaa erittelevien ja työmenetelmiä yhdessä kehittelevien tiimien muodostaminen, refleksiivisten rakenteiden muodostaminen työyhteisöön
- kollektiivisen toiminnan paikan ja toimivallan määrittely johtamisorganisaatiossa. Se edellyttää kokeilevaa toimintaa, ja johdolta uusien organisoitumismuotojen tukemista. Organisoimattomat idut hautautuvat helposti.

Nämä askelet voidaan ottaa jo omassa virastossa, odottamatta ”muiden muuttumista” tai parempia ”reunaehtoja”. Seuraaviin askeleihin saattaa jo kuulua sektorirajat ylittävien yhteispalveluiden muodostaminen. *Kategorinen jako askeleihin on kuitenkin problemaattinen*. Rationalisointihankkeissa osoittautui, että ”varsinaisen sosiaalityön” pulmat ovat vastassa kutakuinkin heti, kun rationalisoinnin ”yksinkertaisiin kysymyksiin” tartutaan. Samoin sektorirajat ylittävä problematiikka on vastassa heti, kun kohdespesifeihin erittely- ja tukimenetelmiin paneudutaan. Viranomaisyhteistyön problemaattisuus on näkyvästi välittömästi, kun asiakkaiden elämäntilanteeseen paneudutaan vähänkään perusteellisemmin.

Eritellessään kohdettaan (so. asiointikysymyksiin liittyvää vuorovaikutusjärjestelmää) sosiaalityö tarvitsee tietoa sekä omasta ”mukaantulostaan” tuohon vuorovaikutusjärjestelmään että toisten ”mukaantulosta”. Se tarvitsee tietoa siitä miten se tulkitsee toiset ja miten sosiaalityö tulee tulkituksi. Tätä voi alustavasti tutkia esim. casehistorioiden yhteydessä, mutta ennen pitkää tarvitaan ensikäden tietoa toisten tulkinnoista, ei vain omia arvuutteluja niistä. Voi tietysti kysyä tulkinnoista muilta. Eräs keino tiedonhankintaan on toimia, ja nimenomaan *toimia toisin*. Pienetkin liikahdukset, toisin tekemiset, saavat aikaan reaktioita verkostoissa – ja näin saadaan aineistoa verkostoista ja eri osapuolten tulkinnoista toistaan. Toisin tekeminen edellyttää kuitenkin, että hahmotetaan *mikä on toisin*. Pitää tietää miten on toiminut tähän asti.¹ Tarvitaan siis oman tähänastisen toiminnan erittelyä. Tämän voivat tiimit tehdä keskuudessaan (esim. casehistorioita tarkastellen) valmistautuessaan tekoihin, joilla koettavat saada esiin informaatiota verkostoista. Toisin tekeminen vie askeliin ulos omasta virastosta. Kategorinen jako ”ensin omassa virastossa – sitten yhteistyösuhteissa” muuttuu jatkuvaksi tiedonhankinnaksi. Jokainen teko tuottaa informaatiota, ja sosiaalityöntekijät tarvitsevat hypoteeseja voidakseen tulkita tuota informaatiota – aineistoa *verkostoista, joissa he ovat*.

Ehkäpä eteneminen ”harmaalla vyöhykkeellä” on kuin nukkuvan leijonan herättämistä, tai Pandoran laatikon raottelua. Kokeilut vyöhykkeellä avaavat konkretisoituvia lähikehitysvyöhykkeitä. (Esim. kohteen tutkiminen vuorovaikutusjärjestelmänä, johon tiimi itsekin liittyy – osana viranomaisverkostoa – avaa uusia tekemisen ja tiedonhankinnan tehtäviä. Ne alkavat avartua yli sektorirajojen). Samalla *toisin tekeminen* avaa konfliktiulottuvuudet: verkoston toiset osapuolet voivat yrittää palauttaa sosiaalityön ”tekemään tehtävänsä”, palamaan *samoin tekemiseen*. (Näin saadaan siis tietoa toisten tulkinnoista sosiaalityön ”olemuksesta”). Tehdyt siirrot konkretisoivat seuraavia askeleita, sosiaalityön etenemistä

¹ Totte Vadén on antanut psykologeille työnohjauksessa neuvon: Jos tiedät vain yhden tavan toimia, älä tee sitä! Hyvä ohje, sehän suuntaa pohtimaan mikä on se tapa, jolla tähän asti on toimittu.

lähikehityksellään. Laadullinen murros työssä voidaan mieltää asteittain konkretisoituviksi lähivyöhykkeiksi, kehitysvyöhykkeen askelmiksi.¹

Itseaiheutetun ongelman purkaminen ja sosiaalityön vaikeutuminen

Uudessakaupungissa yksi kokeiluista oli ongelmalliseksi muodostuneen asuinalueen uudelleenjärjestely. Osana asuntopulan ratkaisemista sosiaalivirasto (-lautakunta) oli asuttanut henkilöitä kaupungin vuokratilokortteliin jopa siten, että yksiöistä tehtiin kaksioita väliseiniä pystyttämällä. Vuosia sitten ylpeyttä aiheuttanut vuokratilokortteli oli vähitellen, asujaimiston siivilöityessä, muuttunut paikaksi, josta työhön lähteminen tai perheellinen elämä oli liki ylivoimaista. Siitä oli myös tullut yleisen paheksunnan kohde, paheellinen paikka. Työyhteisö päätti ryhtyä purkamaan itse aiheutettua ongelmaa. Tähtäimessä oli myös asuttamisen palauttaminen asuntotoimelle. Valmistelut tehtiin kahdella tasolla. Sosiaalityöntekijät haastattelivat asukkaat heidän toiveistaan ja johto kytki sosiaalilautakunnan kautta myös asunto- ja teknisen lautakunnan hankkeeseen. Tuloksena oli konfliktiteja. Asuntotoimi piti parempana koko kyseisen asujaimiston siirtämistä kaupungin laidalle. Sosiaaliviraston väki piti pintansa ja perusteli ratkaisua sekä asukkaiden elämäntilanteen kannalta että sosiaalipoliittisena linjanvetona, asuntomarkkinoiden kahtiajaon ehkäisemisenä. Tähtäimessä oli ko. alueen saneeraus (johon myös sinne jäämistä toivovat osallistuisivat), asujaimiston monipuolistaminen (mm. lapsiperhesuuntaan) ja poismuuttavien asuttaminen normaalein ja Y-säätiön tukemin ratkaisuin. Ratkaisu herätti epäilyksiä yhteistyökumppaneissa ja sosiaaliviraston väki joutui pistämään likoon sekä perustelutaitonsa että kunnallisen hallinnon taktisen tuntemuksensa. Nyt remontti on jo hyvässä vauhdissa.

Jälleen siis konflikti, mutta eri tasolla kuin Kajaanin työvoima- ja rationalisointiesimerkissä, nimittäin hallintokuntien välillä. Sosiaalityötä lähdettiin määrittämään uudestaan: Sille eivät kuulu asuntomarkkinat. Kaikkien kunnallisten hakijoiden asuttaminen kuuluu asuntoviranomaisille. Pyrkimykset määrittää uudelleen sosiaalityötä aiheuttivat reaktioita viranomaisverkostossa. Tavallaan näkyi pyrkimyksiä saattaa sosiaalityö takaisin sille verkoston muissa osissa mieltyneeseen rooliin. Näin siis Uudessakaupungissakin verkoston osapuolten tulkintoja toisistaan voitiin havainnoida tekemällä toisin. Samalla virisi pulma: mikä sitten kuuluu

¹ Tällä voi olla yhtymäkohtansa Engeströmin pohdintaan työtyypin *sisäisistä siirtymistä* (ks. luku 5). Jos kiinnostuksen kohteena on teorian muodostaminen työtoiminnan laadullisista murroksista, työtyyppien välisten murrosten tarkastelu pitäisi kytkeä työtyypin sisäisiin murroksiin. Harmaalla vyöhykkeellä otetut askelet aiheuttavat niin aiottuja kuin ei-aiottujakin seurauksia vuorovaikutusjärjestelmässä. Aiotut ja ei-aiotut seuraukset kohdataan konkretisoituneina ongelmina, uutena lähikehityksen vyöhykkeenä. Mikäli työyhteisö haluaa reflektoida työnsä muuttumista, se tarvitsee hypoteeseja suunnasta, kehitysvyöhykkeestä.

sosiaalityölle, miten sosiaalityöntekijät uudelleenmäärittävät oman osuutensa? Uudenkaupungin kokeilussa sosiaalityöntekijät suorittivat asiakashaastattelut yhdessä toimistotyöntekijöiden kanssa. Pääosan ”taistelusta” hoiti johto. Konflikteja ratkottiin lautakunta- ja johtotasolla. Itse asiassa sosiaalityön osuus vasta piirtyi ratkottavaksi. Vakuuttaessaan, että ko. alueelta poismuuttavien asuttaminen on ratkaistavissa, sosiaalityöntekijät tavallaan kasasivat harteilleen aikaisempiakin vaikeampia tehtäviä. Ehkäpä heiltä odotettaisiin näyttöä, että ratkaisu toimii. Perustellessaan ratkaisuun lautakunnille sosiaalityöntekijät totesivat avoimesti, että tällaisella tehtävien uudelleenmäärittämisellä (sosiaalityö ei hoida asuntomarkkinointia) sosiaalityö *vaikeutuu* eikä suinkaan helpotu. Näyttöpaineiden ehkä ilmaantuessa sosiaalityöntekijät joutuvat konkretisoimaan mitä heillä on tarjottavanaan. Vuokranmaksu- ja järjestävssääntöhäiriöitä voidaan kävttää perusteluina erityisratkaisujen, B-markkinoiden palauttamisen puolesta. Vastustaessaan asuntomarkkinoiden kahtiajakoa sosiaalityöntekijät saattavat ajautua positioon, jossa *he yrittävät tukea asukkaita välttämään häiriöitä, ts. tukemaan näytön antamista valitun asutusratkaisun oikeellisuudesta*. Näin ”rakenteellinen sosiaalityö” tulee asiakastyön yksityiskohtiin. Asiakastyöhön tulee kunnallinen näyttöpaine, joka alkaa määrittää asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutusta. Tällaisissa asetelmissä sosiaalityöntekijät joutuvat konkreettisesti pohtimaan positioitaan, ja sitä, voiko näyttöpositiosta auttaa. Tällaisissa yhteyksissä tulee konkretisoituneena tarkasteltavaksi myös *julkisuus sosiaalityössä*: mitä sosiaalityölle merkitsee paine pitää sosiaaliset ongelmat sosiaalisina (yksityisyyden piirissä) ja palauttaa julkiset ongelmat sosiaalisiksi (vrt. pohdinta julkisista ja sosiaalisista ongelmista luvussa 3).

Uudenkaupungin(kin) kokeilussa tuli esiin *viranomaisverkosto tulkintaverkostona*. Sosiaalityöntekijöillä oli käsityksiä asuntoviranomaisten roolista ja omasta roolistaan, asuntoviranomaisilla taas omastaan ja sosiaalityöstä. Sosiaalityöntekijät ja johto pyrkivät uuteen tulkintaan, uuteen suhdemäärittäykseen viranomaisten kesken: sosiaalityö ei ole B-asuntomarkkinajärjestelmä. Määritys eteni konfliktien kautta, jossa sosiaalityön toivottiin myös palaavaan entiseen rooliinsa. Nyt, kun asuttamisessa lähdettiin *jakautumattomien asuntomarkkinoiden tielle*, sosiaalityöntekijät joutuvat uusissa, konkretisoituissa kysymyksissä määrittämään itsensä (näytön tukijat vai jotain muuta).

Läbikiehtisyvyöhyke on siis myös suhdemäärittysten seuraava vaihe. Kun verkoston yksi ”jäsen” ryhtyy toimimaan toisin, määrittämään itseään uudelleen, verkosto reagoi tavalla tai toisella. Yksi reagoinnin tapa näyttää kokeiluissamme olleen juuri *yritys palauttaa sosiaalityö sille miellettyyn työnjaolliseen tehtävään, viimeisjaiseksi täydentäjäksi, jolle voi lähettää oman osaamisalueen kannalta pulmalliset tapaukset*. Edetessään toisin tekemisessä – esim. kieltäytyessään tällaisesta tehtävästä – sosiaalityöntekijät joutuvat konkreettisesti määrittämään uuden roolinsa, mahdollisesti konfliktienkin kautta. Abstraktit määritelmät ”oikeasta” tai ”varsinaisesta”

sosiaalityöstä konkretisoituvat ratkottaviksi ongelmiksi, teoiksi ja toiminnaksi.

Pohdin luvussa 5 olisiko sosiaalityön ”miniatyyriteorioiden” järkevä ydin *vetäytyvässä sosiaalityössä*. Uudenkaupungin esimerkki kertoo tästä. Sosiaalityötä vedettiin asuntotoimen hoitamisesta. Samalla konkretisoitui ratkaistavaksi vaikeita pulmia: mitä on sosiaalityö näyttöpaineissa. Ne ovat niin vaikeita, että voisi olettaa, että vetäytyminen ”kaduttaa” (vaikeivät työntekijät tällaisesta puhuneet). Ehkäpä siinä, että sosiaalityön uudenlaisten suhteiden määrittäminen viranomaisverkostossa *vaikeuttaa eikä suinkaan helpota tehtäviä* on eräs tekijä, joka pitää nykyisessä työssä. *Lähikehityksen vyöhyke ei siis ole helpottuvien tehtävien, vaan uudentasoisten ristiriitojen ratkonnan vyöhyke*. Tavallaan valittavana on nrvkinen tvö. ioka sekä luo turvaa että ahdistaa. ja uudenlaiset määrittökset, jotka sekä tarjoavat näköaloja että asettavat ahdistavia vaatimuksia. Ehkäpä kehitysvisio vyölykkeestä (sykli, jossa ristiriidat saadaan uudentasoiseen ratkaisuun ja toiminta siirtyy uudelle tasolle) antaa houkuttavan, mutta tynnyttelevän kuvan mahdollisuuksista. Kukin saavutettu vaihe ja muodostettu uusi ymmärrys problematisoi asioita, jotka olivat olleet ”turvallisen” epäproblemaattisia.¹

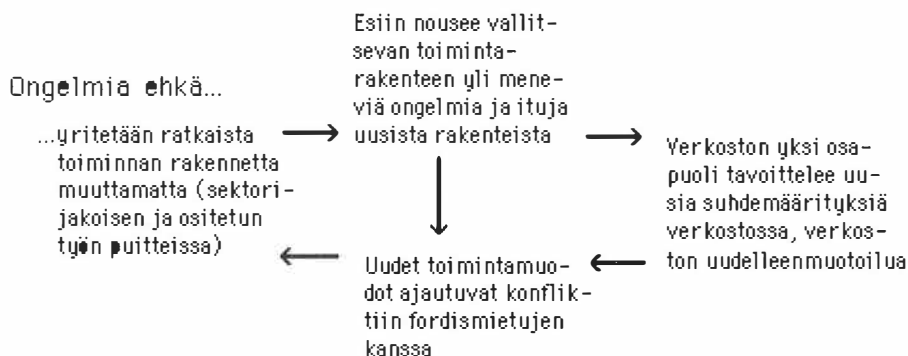
Sosiaalityön vetäytyminen ja räätälöintikyvyn tukeminen ensisijaisjärjestelmissä nostaa jopa kiusallisen polttavana kysymyksen ”varsinaisesta sosiaalityöstä”. Jos se ei ole rahan jakamista eikä muille viranomaisille kuuluvien tehtävien hoitamista, mitä se oikein on? *Ehkäpä tätä ei kannata yrittää ratkaista ensin vaan ”sitten”*. Katsotaan. Sosiaalityö on historiallisesti muodostunut toiminto, nimike ja professio. Sosiaalityön kehittäminen voi tuskin sitoutua sen ikuistamiseen. *Lähikehitysvisio ei siis ole ammattikunta-kohtainen, vaan toimintakohtainen*. Keskeisintä lienee, että palvelujärjestelmään muodostuu toimintoja, jotka ovat tueksi kansalaisille. Se, missä organisaatioissa ja millä nimikkeillä palvelut toteutuvat on tietenkin toissijaista. Voi olla, että vetäytyvä ja räätälöintiä edistävä sosiaalityö ”liukenee” muodostuviin uusiin palveluihin. Voi yhtä hyvin olla, ettei näin käy. Perspektiivinä lienee palvelujen tarjoaminen, jos sitä tarvitaan, ei sektori- tai ammattikunta-kohtainen jatkuvuus.

Määrittäessään uudelleen suhteitaan viranomaisverkostossa sosiaalityö aktivoi myös muiden määrittäykset niiden omasta toiminnasta, se ”pakottaa” toisetkin ”itse-määrittäyksiin”. Jos sosiaalityö kieltäytyy ongelmaoppilaiden, vaikeasti työllistettävien, hankalien hoidettavien, pulmallisten asu-

¹ Uudet haasteet, uusi ymmärrys (plus sen mukanaan tuoma uudentasoinen problematisoituminen) ja uudet aikaansaannokset voivat myös olla tyydyttäviä. Tyytyväisyys ei ehkä tulekaan (vain) työn helppoudesta. *Se, milloin saavutetaan ”raja”, jonka jälkeen työntekijät ja heidän yhteisönsä eivät ole enää halukkaita kääntymään takaisin (vaikka työ problematisoituu ”syvemmältä”), on myös osa lähikehityksen tutkimista. Tämä taas edellyttää kokemuksellisten aineistojen saantia ja käsittelyä*. Ainakin minun versiossani kehittävästä työntutkimuksesta tämä ulottuvuus on ollut kadoksissa.

tettävien jne. "hoitamisesta" perinteiseen tapaan sosiaalihuollossa, se asettaa yhteistyökumppaneille kysymyksen *niiden omasta* työnjaollisesta tehtävästä, kompetenssista ja professionalismista rajauksista. Räättälöinti-perspektiivi esim. tähtää siihen, että ensisijaisjärjestelmät tulisivat kompetentimmaksi *kaikkien* asiakaskategorioiden käsittelyssä. Tällainen askel voi myös olla uhka toisille. Se problematisoi ne pätevyysalueen rajaukset, joihin erityisosaaminen on sijoitettu. Reaktiot voivat olla puolustautuviakin. Harmaalla vyöhykkeellä, pyrkiessään sektorirajat ylittäviin yhteispalveluihin, sosiaalityö joutuu siis kosketuksiin *fordistisen eksperttijärjestelmän ja sen itseymmärryksen kanssa*, mahdollisesti sektoreiden ja ammattiryhmien jatkuvuuspyrkimysten kanssa.

Lisäyksenä kuvioon 16a tämä näyttäisi seuraavanlaiselta:

Kuvio 16b: Ratkaisuyritysten ajautuminen fordistiseen kehään

Lähikehitysvisiosta kannalta tämä tarkoittaa, että tarkastelun rajaaminen ammattikuntaperspektiiviin on todellakin liian ahdas. Itse asiassa tällainen tutkimusasettelma voi – päinvastaisista pyrkimyksistä huolimatta – uusintaa fordistisen kysymyksenasettelun. (Tämä koskee mielestäni myös ns. sosiaalityön ideologikritiikkiä. Rajatessaan tarkastelukohteensa sosiaalityöammattikuntaan tai sen muodolliseen instituutioon kritiikki uusintaa fordistisen professorirajauksen, jää sen "sisään"). Samalla on kuitenkin huomattava, että *tie verkoston muuttamiseen käy (myös) sen yhden elementin (osajärjestelmän) muuttamisen kautta*. Ehtona sektorirajat ylittävän yhteispalvelun aikaansaannille ei ole, että "kaikki ryhtyvät muutokseen yhtä aikaa". (Tai: rakenteen muuttuminen on toiminnan muuttamista, joka voi alkaa verkoston yhdestä osasta).

Kolmikot, sosiaalityön tutkimisen ja kehittämisen pienin mahdollinen yksikkö?

Rationalisointihankkeen ja työvoimakokeilun ohella Kajaanissa toteutettiin kokeilu asunnottomien asuttamiseksi. Tämänkin kokeilun taustalla oli työyhteisön pohdinta osallisuudestaan ”syrjäyttävässä ketjussa”. Työntekijät pohtivat miten he omilla toimintatavoillaan – päivävästaisista tavoitteistaan huolimatta – ovat osa mekanismeja, joissa tietyt asunnonhakijat syrjäytyvät toistuvasti kunnallisilta asuntomarkkinoilta. Asunnottomien prosentuaalinen osuus Kajaanin väestöstä oli valtakunnallisestikin huolestuttava. Työntekijät olivat yrittäneet puolustaa asunnottomien etuja, mutta havaitsivat asuntolautakunnan/-viraston tekemän päätöksiä ns. kiireellisyysjärjestystä tarkkaan noudattamatta. ”Kolmosia” ja ”kakkosia” (asunnonvaihtajia) meni asukasvalinnoissa ”ykkösten” (tyystin asunnottomien) ohi. Sosiaalityöntekijät raivostuivat, ja reagoivat sen mukaisesti. He vaativat asuntoviranomaisia noudattamaan kiireellisyysjärjestystä ja rohkaisivat asiakkaitaan tekemään kanteluja eduskunnan oikeusasiamiehelle. Sosiaalityöntekijöiden ja asuntoviranomaisten ottelu eskaloitui myös paikallislehtien palstoille. Tulos hyökkäyksestä oli siilipuolustus: asuntoviranomaiset katkaisivat siihenastisetkin yhteistyösuhteet. (Mm. sosiaalityöntekijöiden mahdollisuudet asiakkaiden puoltamiseen hakijalistoilta menetettiin).

Näemme siis jälleen konfliktiasetelman, vähän samaan malliin kuin Uudessakaupungissa. Näemme myös piiloisia tehtävänantoja. Sosiaalityöntekijät yrittivät saada asuntoviranomaiset toteuttamaan ”tehtävänsä” – sellaisena kuin sosiaalityöntekijät sen mielsivät. Projektissa tuli otollinen hetki konkretisoida pohdintoja muutosstrategioista viranomaisverkostossa. Sosiaalityöntekijät olivat tutustuneet ns. positiiviseen konnotaatioon, myönteiseen uudelleenmäärittelyyn muutosinterventiona. Se edellyttää, että tarkasteltava toiminta nähdään *ristiriitaisena* (ei mustavalkoisesti kielteisenä tai myönteisenä), *tärkeänä toimijan kannalta* (ongelmallisenä, mutta toimijalle hyödyllisenä) ja *uudessa kontekstissa* (määritetään avarammin nähtyyn yhteyteen). Projektin asuntoryhmä havaitsi nyt asuntoviranomaisten toiminnassa mielekkyyttä. Nämähän yrittivät välttää sellaisten ”slummien” muodostamista kuin 70-luvulla tapahtui. Suurin piirtein kaikki Kajaanin asunnottomat olisi voitu asuttaa kertaheitolla, mutta he olisivat sitten asuneet samassa talossa tai taloryhmässä. Asuntoviranomaiset siis olivat ottaneet oppia 70-luvusta, yrittäen ”ykkösiä”, ”kakkosia” ja ”kolmosia” sirottelemalla monipuolistaa asukasrakenteita. Itse asiassa he tähtäsivät tavallaan räätälöintiin – asujaimistojen räätälöintiin. Sosiaalityöntekijät halusivat yhdistää tähän *asuntotarjonnan räätälöinnin* asiakkaiden erilaisten tarpeiden mukaisesti. Työryhmä lähestyi nyt asuntoviranomaisia uudella otteella, ilmoittaen hämmennyksensä: ymmärrämme pyrkimyksenne, mutta sillä on pulmallisia vaikutuksia; emme tiedä patenttiratkaisua, mutta haluaisimme olla mukana syrjäytyimpien räätälöivässä asuttamisessa.

Yhteistyö käynnistyi, mutta ei mutkattomasti. Kaupunki oli saanut huomattavan summan SVOL- rahaa, sosiaalihuollon kautta kulkevaa valtionosuutta erityisasuttamiseen. Asuntoviranomaiset näkivät tässä mahdollisuuksia, sosiaalityöntekijät taas vaaran B-asuntomarkkinoiden lujittumiseen. Muutamien vaiheiden jälkeen yhteiseksi perspektiiviksi tulivat *yhdet* asuntomarkkinat. Tukiasumismuotojen tuli olla siirtymävaihe, jossa asukasvalinnat ja vuokraisännöinti kuuluu normaalimarkkinoiden tapaan asuntoviranomaisille. Sosiaalityöntekijöiden roolina oli avustaa hakijoiden toiveiden kartoituksessa ja sopivien asuntojen etsinnässä, räätälöinnissä siis. *Sosiaalityön vetäytyminen asuntomarkkinoilta, B-asuntomarkkinoiden ylläpidosta, täsmensi siis sosiaalityön tehtävää.* Työ alkoi muistuttaa ”klassista ihannetta” sosiaalityöstä, jossa pystytään hankkimaan ja jäsentämään informaatiota asiakkaiden ariesta – ja sovittamaan viranomaistyö arkeen eikä päinvastoin. Sosiaalityöntekijät haastattelivat asukkaita ja pohtivat sosiaalisten verkostojen, ystävyysuhteiden, harrastusmahdollisuuksien jne. paikkaa asuttamisratkaisuissa, etsien asuntoviranomaisten ja teknisen lautakunnan kanssa arjenmukaisia asuntoja. He myös tekivät uuden suhdemäärittelyn sekä asuntoviranomaisten että asiakkaiden kanssa. Aikaisemmin sosiaalityö oli saanut ja ottanut vastaan asuntovirastolta piiloisia tehtävänantoja *vuokranmaksun ja elämäntavan kontrolloinnista.* Tämähän on vuokraisännälle kuuluva tehtävä, mutta ”delegoituu” sosiaalityöntekijöille esim. seuraavasti: Asuntosihteri soittaa sosiaalityöntekijälle, että ”Virtasella on kuule kolmet vuokrat rästissä ja metelöinnistästä on valitettu. Nyt on häätö tulossa”. Virtasen kohtalosta huolestunut sosiaalityöntekijä ottaa asian puheeksi Virtasen käydessä sosiaalivirastolla – *ja ajautuu positioon, jossa hänestä tulee vuokranmaksun ja elämäntavan kontrollantti.* Paljon puhuttu auttamisen ja kontrollin ristiriita kiteytyy positiossa, josta ei oikein voi auttaa eikä kontrolloidakaan.

Kajaanissa sosiaalityöntekijät ehdottivat asuntoviranomaisille positioiden selkiyttämistä: asuntoviranomainen toimii vuokraisännän positiossa, sosiaalityöntekijä taas tarvittaessa (asiakkaan niin halutessa) resurssihenkilönä niin vuokranmaksun kysymyksissä (mm. toimeentulotuen välinein) kuin elämäntapakysymyksissäkin (tehden mahdollisesti tuen työtä muiden viranomaisten kanssa). Asunnonhakija on asunnonhakija. Syntyi kajaanilaisten keksintö: *”kolmikointi”*. Se tarkoittaa, että räätälöidysti asutettavien (asuntoviranomaisten aiheellisesti tai aiheetta ”asumiskyvyttään” epäilemien) asiakkaiden kanssa *pienin toimintayksikkö on kolmikko: asunnonhakija/vuokralainen – asuntoviranomainen – sosiaalityöntekijä.*¹ Kunkin positio selvitetään yhdessä, viranomaisten kohdalla

¹ ”Kolmikointi” (jota kajaanilaiset kokeilivat myös työvoimahankkeessaan) on mielestäni tavattoman kiinnostava *tutkimusyksikkö*. Siinä sosiaalityö tulee ehkä tutkittavaksi pienimmällä mahdollisella rajauksella, joka ei eristä sosiaalityötä saarekkeeksi sosiaalivaltioillista yhteyksistä. Case work -rajaus keskittyi *huoltosuhteeseen*. Siinä ei (käsitteel-

erityisesti se, kuka on kontrollantti, kuka taas resurssihenkilö. Sosiaalityön(kin) osalta annetaan realistista informaatiota niistä palveluista, joita sosiaalivirasto voi antaa ja jota siltä ei ole saatavissa (sekä siitä mistä muuta saa). Samoin on realisoitava sosiaalityön kaksoismandaatti; sillä on velvoitteenaan pakkokeinot ääripäässä.

Yhteistyö asuntoviranomaisten kanssa toimii nyt kuulemani mukaan hyvin, päihdehuollon erityisratkaisuisista pysyväksi muuttuneena asuttamisratkaisuna luovutaan, lähes kaikki asunnottomat ovat saaneet asunnon.

”Vetäytyvä sosiaalityö” sai Kajaanissa kiinnostavan organiosatorisen muodon: kolmikoinnin. ”Sektorirajat ylittävä yhteispalvelu” on sisällöllisesti ja organisatorisesti hahmoton tavoite, kolmikointi konkretisoi sitä, tarjoaa askelman. Yhteispalvelu voi konkretisoitua *kohdekeskeisinä projekteina*, kuten useammassa projektimme kokeilussa tapahtui. Mutta kuinka pysyviä ratkaisuja kokeiluhahmoista tuli, siitä minulla ei ole tietoa. Usein uudet innovaatiot jäävät ohimeneviksi. Toisaalta kohdekeskeisille projekteille lienee ominaista, että ne elävät aikansa. *Tärkeätä kuitenkin on, että johto ja työntekijät ovat herkkiä tarkastelemaan uusien palvelutyyppeiden ”aihoita” kokeiluluonteisessa työssä.* Erityisesti johdon tehtävänä on sekä tehdä tilaa tällaisille kokeiluille että huolehtia niiden paikan löytymisestä organisaatiossa, siis organisoida. *Johtamisen lähikehityksellä – ainakin sosiaalityössä, ehkä laajemminkin julkisissa palveluissa – on huolehtia siitä, että henkilöstö on käytettävissä uusien yhteisten palvelu-*

lisenä mallina) ollut mukana muita asiaan liittyviä viranomaisia. Pincus ja Minahan laajensivat tarkastelua erilaisiin resurssijärjestelmiin, mutta systeemien yhdistelmä laajeni kovin monimutkaiseksi. Voisiko ”kolmikointi” olla ehdokas rajatuimmaksi tutkimusyksiköksi? Onko siinä näkyvissä pienimmällä rajauksella se, mitä tarvitaan sosiaalityön ymmärtämiseksi – siten, että jos sen altaampaan rajaukseen mennään, tutkimuskohde katoaa? (Vrt. Vygotskin, 1978, metodinen ohje *pienimmän molaarisen alayksikön löytämisestä tutkimuskohteeksi*. ”Alarajan” alle meneminen häivyttää tutkimuskohteen). Ehkäpä viranomaisverkosto voidaan pelkistää tarvittaessa vain kahteen viranomaiseen. Sen sijaan asiakkaan atomisointi yhteen henkilöön voi olla pulmallista. Mikä olisi sosiaalisen verkoston ja viranomaisverkoston muodostaman rajasyntymisen pienin mahdollinen yksikkö? Tarvitaanko ”nelikointia”?

”Kolmikointi” voidaan ymmärtää uudenlaisen yhteispalvelun aihiksi. Kolmikoissa työskenneltäessä taas tulevat käyttöön systeemisten (asiakas-työntekijä -suhdetta laajemat verkostot huomioivien) välineiden ituja. Engeström (1987) puhuu laadullisesti uudenlaisen työprosessin muotoutumisesta (1) yleisistä instrumentaalisista malleista, joilla työprosessi saadaan tarkastelussa uuteen kontekstiin, (2) ”ponnahduslaudoista”, uusista välineistä ja metodisista oivalluksista, joita työprosessiin tuodaan esim. rinnakkaisista työprosesseista tai tutkimuksesta ja (3) ”mikrokosmoksista”, uudenlaisista sosiaalista kokoonpanoista työtä toteutettaessa. Projektissamme sosiaalityön työnjaollista asemaa, viimesijaisen sosiaalityön ”noidankehiä” kuvaavat peilit olivat eräänlaisia instrumentaalisia malleja, systeemisestä perhetyöstä ja organisaatiokonsultoinnista muokkaillen lainatut välineet ”ponnahduslautoja” ja ja kolmikot ”mikrokosmoksia”. Perheterapiavälineiden lainailusta sosiaalitoimistojen sosiaalityöhön olen kirjoittanut Sosiaaliviestissä 1989 (Arnkil 1989b).

tyyppien ”resurssina” (siis sijoitettavissa tärkeisiin – esim. projektiluontoi-
siin – hankkeisiin), ei ainoastaan viraston ”resurssina”. Toiseksi, johta-
misen lähikehityksellä on muokata organisaatiota uusia palvelutyyppejä
tukevaksi.

Tässä lienee myös formalismin vaara. Uusia organisoitumismuotoja
voidaan etsiä *organisaatiosta käsin* – sen sijaan, että organisoituminen
”kasvaisi” *sisällöstä*. Uusia muotoja voidaan vakinaistaa muodolliselta
pohjalta.¹ Johdon lähikehityksen pulma voikin olla muotoa: kuinka
vakinaistaa uusien palvelutyyppeiden organisoitumismuodot tekemättä
niistä samalla *itseisarvoisia, formaaleja* organisoitumisia. Ehkäpä liike-
elämästä voisi tässä ottaa oppia: tuotekeskeiset, elinkaareltaan vaihtelevat
ryhmät (vrt. Virkkunen 1990).² Jos uudet, sektorirajat ylittävät käytännöt
eivät saa organisatorista tukea, ne voivat haiautua ”takaisin” sektoritvöhön
myös sellaisissa tapauksissa, joissa elinkaarta olisi vielä jäljellä – tai se on
vasta edessä päin. Miten siis tukea uutta organisoitumista jäykistämättä
sitä?

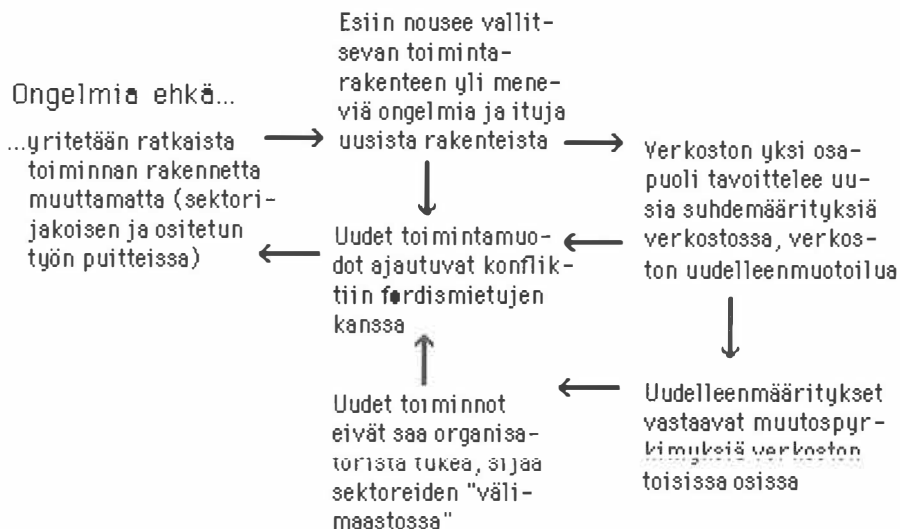
Sektorirajat ylittävä ”räätälöinti” tuo johdon eteen astetta vaikeamman-
kin pulman: uudet palvelutyypit muodostuvat sektoreiden ”katvealueelle”,
joissa ei ole valtuutusten tuntemaa johtajuutta. Useammasta ammattiryh-
mästä ja sektorista koostuvassa kokoonpanossa kukaan ei voi itsestään-
selvästi ottaa johtajuutta. Sitä ei selkeästi ole myöskään kenelläkään
yhteiskokoonpanoon liittyvien virastojen tms. johtajista. Tuloksena voi
olla määrittelykilpailuja: yksi yrittää ottaa johtajuutta, toinen kiistää sen.
Kamppailaan siitä, kuka määrittää ongelmat, kilpaillaan siis hierarkiasta.³
*Sektoreiden katvealueella ei ole itsestään selvää hierarkiaa. Se täytyy
määrittää, ja tämä on fordismista yli ponnistavan johtajuuden haaste.*

Kaavamaisesti tarkastellen on kysymys seuraavanlaisen kehän mahdol-
lisuudesta (lisäys kuvioon 16b):

¹ Monilla sosiaalityöntekijöillä lienee kokemusta yhteispalveluryhmistä, alueellisista
neuvotteluryhmistä jne., jotka alun innostuksen jälkeen juuttuvat tapailemaan viineri-
kahvien ääressä tietämättä mitä muuta tehdä kuin kertoa ”ajankohtaisista kuulumisista
meidän sektorilla”. (Lioittelua tässä voi olla tuo viineri). Muuan sosiaalityöntekijä sanoi
kerran, että puhetaidon nykyinen kehittynyt muoto on ehdottaa ja lämpimästi kannattaa
yhteistyöryhmän perustamista joutumatta siihen itse. Kuitenkin: *sektorirajat ylittävät
yhteistyöryhmät, asiakaspalveluryhmät jne. ovat itu uudesta työstä, kohteenmukaista
organisoitumista bakevaa toimintaa.*

² Kunpa liikkeenjohdosta ideansa ottavat julkisen palvelun konsultit toisivat salkkuissaan
uudempaakin tavaraa, kuin sitä 70-luvun fordistista tulosjohtamisrojuja, joka ei enää
mene kaupaksi yksityisellä puolella.

³ Monilla sosiaalityöntekijöillä lienee myös kokemusta erilaisista määrittelykilpailuista:
Joku (vaikkapa ryhmään kuuluva lääkäri) yrittää ottaa johtajuutta, toinen (vaikkapa
sosiaalityöntekijä) kiistää sen. Se voi tapahtua esim. siten, että lääkäri esittää ongelman
tulkintaa medisiinisena, sosiaalityöntekijä taas sosiaalisena. Päädytään kiihdytysuralle,
jossa kilpaillaan siitä *kuka määrittää ongelman*, siis johtajuudesta. Joskus tällaiset
kilpailut johtavat liittouutumiin ja ”lisävoiman” hakemiseen lisäämällä viranomaisia
”omaan joukkueeseen”. Asiakkaalla riittää ihmettelemistä: yhä useampi ekspertti ilmaan-
tuu tulkitsemaan hänen pulmaansa.

Kuvio 16c: ●organisoimaton yhteispalveluiden haku fordistisessa kehässä

Yhdyskunnasta vetäytyvä sosiaalityö

Kuhmossa työyhteisö toteutti "Piilolankangas" -hankkeen. Piilolankangas on 70-luvulla rakennettu kerrostaloalue Kuhmon keskustassa, Kostamushankkeen lapsi. Se koostuu vuokra- ja omistusasunnoista. Pohtiessaan osallisuuttaan paikallisissa syrjäyttävissä mekanismeissa kuhmolaiset miettivät, olivatko he itse asiassa osaltaan tehneet Piilolankankaankaasta "kunnallisen sakkautuslaitoksen". Yhteistyösuhteet asuntoviranomaisiin olivat hyvät ja niitä käytettiin sosiaaliviraston asiakkaiden pukkaamiseen keulille asuntojen jaossa. Huolimatta hyvästä sijainnistaan Piilolankangas – varsinkaan vuokratalopuoli – ei ole suosittu alue. Ne, jotka pääsevät kiinni mieleisempään, käyttävät Piilolankangasta vain väliasemana. Jäljelle siivilöityvät ne, joilla ei ole taloudellisia mahdollisuuksia, perheperusteita tms. lähtöön tai uuden asunnon saantiin. Kuhmon viraston väki oli havainnut, että valtaosa heidän asiakkaistaan tulee Piilolankankaalta, ja ajattelivat, olivatko he itsekkin saaneet aikaan "slummiä". Kokeilun orientaatioksi tuli saneeraus ja toimintojen monipuolistaminen Piilolankankaalla niin, että siitä tulisi houkuttavampi asuma-alue. Tämän ajateltiin purkavan "sakkautusmekanismeja" ja edistävän yhdyskunnan sosiaalisten ongelmien lieventämistä.

Sosiaalityöntekijät ryhtyivät kartoittamaan alueen asukkaiden mielipiteitä (otoshaastattelulla, jonka he antoivat toimeksiannoksi. Sosiaalivirasto ei halunnut olla näkyvästi esillä, ettei Piilolankangas saisi lisäleimaa). Samalla projektiin hankittiin konsultaatiota yhdyskuntatyöstä. Valmistaututtiin toimintojen monipuolistamiseen ja sosiaalityön astumiseen virastosta alueelle. Monet Piilolankankaalla asuvat asiakkaat olivat kertoneet alueen pulmista, jotka ehkäisivät "normaalaa elämää". Otosta ei rajattu

asiakkaisiin, eikä siinä eritelty asiakkaita ja muita asukkaita. Sosiaalityöntekijät odottivat kartoituksen kertovan näistä pulmista, ehkäpä laajasta tyytymättömyydestäkin, sekä valmiudesta tulla mukaan toimintoihin. Tulos oli kuitenkin melkoinen yllätys: haastatellut kertoivat tyytyväisyydestään, häiriöitä koettiin paljon ennakoitua vähemmän, toimintoihin ei ollut suurtakaan halukkuutta. Sosiaalityöntekijät pohtivat pitkään mikä vika otoksessa oli, kun se kertoi näin ”väärää” tuloksia. Vaikka otos näytti painottuneen vanhuksiin, vääristymä jäi mysteerioksi. (Voisihan kuvitella, että juuri vanhukset kertoisivat häiriöistä). Erilaisia aineiston käsittelyjä kokeiltuaan työntekijät päättivät uskoa tuloksia. Piilolankangas ei ehkä ollutkaan se Piilolankangas, joksi he olivat sen kuvitelleet. Samalla etäännyi se perspektiivi, että yhdyskuntatyö voisi merkittävällä tavalla helpottaa viraston asiakastvötä.

Viraston väki päätti jatkaa ”matalaa profiilia”. He tukivat – taitavasti kunnallisen hallinnon taktista tuntemustaan käyttäen – *muiden kuin sosiaalityön toimintaa alueella*. He eivät siis lähteneet *levittäytyvään sosiaalityöhön, vaan vetäytyivät*. Samalla he jäivät ikäänkuin seuraamaan aktivoituuko muiden viranomaisten ja järjestöjen toimesta aloitettu toiminta alueella. He olivat valmiita ”hyväksymään”, että Piilolankankaalla voi elää tyytyväisenä, vaikkei olekaan kaikissa riennoissa mukana.

Kuhmolaiset eivät siis löytäneet alueelta odottamiaan ongelmia, eivät yhdyskuntatyöstä ”suurta ratkaisijaa”, eivätkä toiminnallistamisesta työssä painopisteen siirtäjää. Nyt he ehkä tekevät virastolla paljolti niitä asioita kuin ennen kokeiluakin. He kertovat oppineensa, että sosiaalityössäkin voi tutkia ja saaneensa realistisempaa kuvaa asiakkaidensa arjesta. Veikkaan heidän oppineen jotain tärkeätä myös sosiaalityön ”muoti-ideoista”. ”Ulos virastolta” voi olla myös levittäytyvän sosiaalityön iskulause.

Läbikiehitysvision kannalta kuhmolaisten kokemus tarkoittaa kohteenmukaisuutta ja räätälöintiä. Kohteenmukaisuutta on kohteen buolellinen tutkiminen vastakohtana standardivälineistä ohjautuvalle työlle (jossa yhdyskuntatyökin voi tulla sellaiseksi). Räätälöintiä on kohteenmukaisten palvelujen muodostaminen yhdistelemällä uudelleen tarjolla olevaa osaamista ja palvelutoimintoja. Sosiaalityö voi toimia aloitteentekijänä ja koordinaattorina – vetäytyäkseen ikuisroolistaan.

Kuhmolaisten läbikiehityksellä on nyt ehkä uusi kysymys: jos ”avain” ei ollutkaan Piilolankankaan ongelmallisuudessa, missä se on? Onko ylipääntään yhtä avainta? Mitä seuraavaksi pitäisi tutkia?

Teoriat operaatioiksi

Kainuun A-klinikan väki päätyi rohkeaan rajaukseen kokeiluhankkeeseen. Eriteltyään osallisuuttaan syrjäyttävissä ketjuissa, he totesivat syrjäyttävänsä *kaikkein vaikeimmin päihdeongelmaisista* paneutuvasta työskentelystä, vaikka heidän toimipisteensä oli määrä olla päihdehuollon

erityistoimipiste. Asiakaskartoituksista kävi lisäksi ilmi, että nämä asiakkaat syrjäytyivät muidenkin palvelupisteiden paneutuvasta työskentelystä. Lähempi tutustuminen asiakkaita koskeviin dokumentteihin osoitti aineistojen puutteellisuuden. Tiimi huomasi, että itse asiassa sen vastaanottokäytännöissä ja tilanekartoituslomakkeissa *operationalisoituu kulloinenkin A-klinikan "teoria"*. Lomakkeet ja muut tiedonhankinnan välineet olivat eläneet eri aikakausia, ja niistä saattoi "arkeologisesti" lukea mitä kulloinkin oli pidetty tärkeänä tietää – miten siis kulloinenkin teoria oli operationalisoitu. Tähdätessään parempaan ymmärrykseen asiakkaiden elämäntilanteesta he ryhtyivät kehittämään tiedonhankinnan keinojaan. Samalla, kun he laajensivat ja syvensivät teoreettista tietämystään, he veivät uudet oivalluksensa haastattelurungoiksi, lomakkeiksi ja muiksi operationalisoiduiksi välineiksi.¹ He suuntautuivat ennen muuta toimintateoriaan ja systeemiin jäsenyksiin, vieden ne arkisiksi välineiksi, yrittäen tehdä teorioista käteensä sopivia työkaluja. Keskeisiksi työkaluiksi tulivat casehistoriat, laadullisen tapaustutkimuksen aineistot, jotka jäsennettiin toiminnan kielellä ja viranomaisverkoston muotoutumisesta kertoen.

Paneutuessaan tällaisella orientaatiolla kaikkein syrjäytetyimpien asiakkaitensa pulmiin A-klinikkalaiset kokivat yllätyksen: nämä asiakkaat olivat terveydentilaltaan erityisen huonossa kunnossa. Vaikka tämä oli "tiedetty", se ei ollut vaikuttanut sanottavasti työhön. Nyt aukeni tärkeänä verkostoulottuvuus terveydenhuoltoon, ja tiimin sairaanhoitajan rooli korostui. Jos terveys on huono, sille on yritettävä tehdä jotain; asiakkaan mainintoja tästä on todella kuunneltava. Vaikka mainintoja oli kuultu, niitä ei ehkä oikein ollut kuunneltu – tai kuunteleminen oli jäänyt vain sairaanhoitajan "osuuteen". Samoin osoittautui, että oman yksikön avo- ja laitospuolen (mm. katkaisuhoidon) yhteistyön pulmallisuus tulee konkreettisena näkyviin syrjäytetyimpiin asiakkaisiin liittyvästä kiintopisteestä.

A-klinikoilla on pitkä perinne tiimityöstä, päinvastoin kuin sosiaalivirastoilla. Mutta *kohdekeskeinen tarkastelu* toi esiin "fordistisia" piirteitä tiimin toiminnassa. Sosiaalityö ja sairaanhoito, avopuoli ja laitospuoli olivat ajautuneet jossain määrin *ositetun työn* kaltaiseen asetelmaan: työnjako oli ammattiryhmien välinen, ei orgaanisen tiimin sisäinen. A-klinikoilla on myös kokemusta sektorirajat ylittävästä työstä, mm. lääkäreiden kautta. Kohdekeskeisessä tarkastelussa osoittautui kuitenkin, että huolimatta toimivista suhteista A-klinikalle palveluksia antavaan lääkäriin, yhteistyösuhteet terveydenhuollon verkostoon olivat pulmallisia. Terveydenhuollon pyrkimys rajata kompetenssiaan ei-päihdeongelmaisten asiakkaiden hoitoon tuotti vaikeuksia saavuttaa yhteisymmärrystä päihdeongelmaisten paneutuvassa palvelussa.

¹ Samaan tapaan Kajaanin sosiaaliviraston työvoimaryhmä kehitti omia teorioitaan ja niiden operationalisointeja.

Paneutuminen kaikkien syrjäytetyimpien asiakkaiden pulmiin toi esiin myös viranomaisverkoston muut osat, Syntyi pienimuotoisia kokoonpanoja, joissa mm. A-klinikan, terveydenhoidon ja sosiaaliviraston työntekijät määrittivät ongelmia ja verkostopositioita yhdessä asiakkaan kanssa. Kokeiluissa palvelu oli sektorirajat ylittävän kokoonpanon yhteinen tuotos, johon kullakin oli kuitenkin erityisosaamisensa mukainen osuus. Työnjako ei siis ollut sektoreiden ja ammattiryhmien *välinen*, vaan uudenlaisen tiimin *sisäinen*. Sektorinsisäisiä tiimejä jo muodostaneen A-klinikkatyön lähikehityksellä on ehkä sektorirajat ylittävien tiimien muodostaminen. Jos A-klinikkatyössä korostetaan *erityisasemaa erillisyytenä*, pulmana voi olla mahdottomien tehtävien ottaminen.

Ajankohtainen ongelma ”fordistisissa” palveluissa lieneekin *erityisosaamisen ja kokonaisvaltaisuuden yhdistäminen*. Käsitvömäinen tvö merkitsi kokonaisvaltaisuutta: asiakkaansa ja heidän elämäntilanteensa tunteva köyhäinhoidon työntekijä saattoi kokemustietonsa pohjalta mieltää asioita kokonaisuutena. Hän oli kuitenkin maallikko. Palvelujärjestelmien kehittyminen ”fordistisina” piti sisällään kokonaisuuksien osittamisen ja ammatillisen erityisosaamisen kehittämisen osa-alueille (mm. päihdehuoltoon). Näin mahdollistui verrattomasti syvempi tuntemus osa-alueista kuin kokemustiedon pohjalta oli mahdollista. Voitettiin spesialiteettia, mutta menetettiin kokonaisvaltaisuutta.

Arki ei kuitenkaan ole sektorijakoinen, ja specialistit voivat tehdä interventionensa fantisoimaansa kokonaisuuteen – ja fantisoimassaan kokonaisuudessa. Asiakkaiden arjesta tiedetään usein vähän, ja vähän tiedetään myös siitä mitä muut viranomaiset tekevät.¹ Kokonaisvaltaisuusongelmaa on yritetty ratkaista palauttamalla käsityömäisyyttä. Tällaista ratkaisun suuntaa edustaa mm. ns. yhdennetty sosiaalityö. Sen sijaan, että toimeentuloon, päihteisiin ja lastensuojeluun liittyvät kysymykset olisi pilkottu eri työntekijöille, ”yhdennettyä perhekeskeistä työtä” tekevä sosiaalityöntekijä saa tehtäväalueeseensa koko repertuaarin. Kokonaisvaltaisuudessa ehkä voitetaan, mutta spesialiteetissa menetetään. Toinen *monimutkaisuuden hallintaan* tähtäävä tie on tasan päinvastainen: kehitetään erityispalvelu ja erityisprofessiot jokaista erityisongelmaa var-

¹ Esimerkki: Havainnoin keväällä -87 erästä Uudenkaupungin sosiaaliviraston sosiaalityöntekijää asiakastyössä. Asiakas oli krapulassa, ja hänen lähdettyään työntekijä kysyi huomasinko asian. Myönsin, ja kysyin vaikuttaako havainto jotenkin työntekijän työhön. Hän kertoi virastonsa työnjaosta: A-klinikka hoitaa heillä päihdekysymykset. Miten, kysyin. Ilmeisesti terapiakeskusteluilla, vastasi työntekijä. Sitten hän pysähtyi miettimään: ”Täytyypä tarkistaa asia”. Soitto A-klinikalle osoitti, että ko. asiakas oli käynyt viimeksi puoli vuotta sitten, ja sitä edellisestä käynnistä oli niin ikään puoli vuotta. Voi olla hyväksikin, että viranomaisverkosto on tällä tavoin ”huokoinen”. Sen antaa asiakkaille liikkumavaraa. Mutta fantisoitu yhteistyö voi tuottaa myös paljon ongelmia. Viranomaiset tekevät interventioitaan kuvitellen asioita niin arjesta kuin toisista viranomaistahoistakin. Yhdistelmästä voi muodostua toistoon kiertyviä kehä, jotka *kaventavat* asiakkaiden mahdollisuuksia saada tukea toisin toimimiseen.

ten. Kokonaisuuden hallinnan tulisi muodostua erillisten osasten yhteenliittymisestä. Ositettu järjestelmä johtaa kuitenkin moniasiakkuuksiin, ja monen auttajan yhtäaikaisten interventtien (vajaavuustulkintojen pohjalta) muodostuvat ongelmaiksi sinänsä. Kokeilujemme pohjalta näyttäisi, että spesialismi-kokonaisvaltaisuus -ongelman lähikehityksellä oleva ratkaisutapa voi olla *spesialisteista koostuvat, sektorirajat ylittävät tiimit*. Tämän ei tarvitse tarkoittaa *formaaleja* kokoonpanoja, vaan *kohteenmukaisia, muuntuvia, elinkaareltaan eriaikaisia projekteja*.

A-klinikan (ja Kajaanin työvoimaryhmän) kokeilussa tuli esiin mielenkiintoinen tällaisen kokoonpanon *yhteinen välineistö: kohteena olevan vuorovaikutusjärjestelmän analyysivälineet lomakkeina, graafisina malleina ja verkostouraa koskevinä casehistorioina*. Näiden välineiden kehittäminen voi myös olla teorioiden operationalisoinnin kiintopiste. Ehkäpä sosiaalityön lähikehityksellä (niin sosiaalivirastoilla kuin erityistoimipisteissäkin) onkin *omien teorioiden muodostaminen ja niiden vieminen operationaalistetuiksi välineiksi asti*.

Kysymys "kompetentimmasta opastajasta"

Kuten luvussa 5 totesin, Engeströmin käsite "lähikehityksen vyöhyke" pohjautuu Vygotskin samannimiseen käsitteeseen. Vygotski tarkoittaa sillä hallinnan vyöhykettä, joka on oppijan saavutettavissa, mutta ei aivan vielä itsenäisenä. Vyöhyke voidaan koeasetelmassa saada "näkyviin" kompetentimmän opastajan tukiessa oppijaa mm. vihjettä antavin kysymyksin. Oppija kurottaa kysymyksiä pohtien lähikehityksensä alueelle. Tietyissä vaiheissa eivät enää vihjeetkään auta, vyöhykkeen "takaraja" tulee vastaan. Niinpä tiedetään mihin opetuksen pitää suuntautua: kehitysvyöhykkeelle (eikä jo saavutetulle tai "takarajan" tuolle puolen).

Engeström vie Vygotskin käsitteen työtoiminnan kollektiivisiin yhteyksiin. Hän tarkastelee lähikehityksen vyöhykettä "matkana" nykyisestä, yksilöllisiä uuden ituja sisältävästä toiminnasta laadullisesti muuttuneeseen, kollektiivisesti toteutettavissa olevaan toimintaan. "Kompetentimpään opastajaan" hän ei ota kantaa. Hän puhuu intensiivisistä oppimisprosesseista lähikehityksen vyöhykkeellä ja innovaatioista, joita saadaan myös mm. tutkimuksesta ja "kehittyneemmistä naapuritoiminnoista", mutta selvästi opastajan positiossa ei näytä julkilausutusti olevan ketään.

Projektissamme toteutettu systeeminen perhetyökokeilu antaa kiinne-kohtia opastajakysymyksen pohtimiselle. Intimiteetin suojaamiseksi en kerro kokeilun paikkakuntaa.

Erään perheen avustaminen oli jo ennen projektimme alkua aiheuttanut erimielisyyttä. Perheen "oma" sosiaalityöntekijä oli runsaamman avustamisen kannalla – ja perusteena tähän oli äidin tukeminen kotiaitinä. Äidin voimavarat hän näki juuri tällä alueella. Jokunen muukin työntekijä oli tällä kannalla. Suurempi osa sosiaalityöntekijöistä oli tiukemman avustuslinjan kannalla. Heidän mielestään tiukempi linja edistäisi äidin

töihinmenoa, mikä taas olisi hyväksi äidin omanarvontunnon ja itsenäisyyden kasvulle (perheessä, jossa ajoittain juopotteleva aviomies tulkitisi vaimonsa avuttomaksi). Kaksi hyvää pyrkimystä siis, mutta täysin päinvastaista. Muissa viranomaisissa oli niitä, jotka näkivät kompetenssia kotiäitipuolella, ja tukivat tätä linjaa sekä (enemmistönä) niitä, jotka tukivat työllistämislinjaua. Toimeentulotukimenot olivat huomattavat, ja erityisesti työtovereita kismitti se, että joskus kotiäitiyden tukemiseen upposivat ehkäisevän työn yhteiset toimeentulotukivarat ennen kuin muut olivat edes ehtineet aloittaa potin käytön¹. Kehkeytyi ”paljon rahaa vai vähän rahaa” -kiista, jolla oli myös sosiaalityöntöön perusteluihin liittyvä ulottuvuutensa.

Kun pohdimme projektissa työn tekemisen perusteita, yllämainitusta kiistasta tuli osa kehittämisiongelmaa. Osapuolet tiukkasivat minunkin kantaani asiaan. Yritin säilyttää position, jossa en ratko sosiaalityön ammatillisia asioita – eihän minulla ole sellaiseen kompetenssia – vaan koetan avustaa tuota ratkontaa luonnostelemalla peilejä työn reflektointiin. Minua tavallaan kutsuttiin ”kompetenttimman opastajan” tehtävään. Kun yritin sitä välttää, sain osakseni tyytymättömyyttä. Yritykset palauttaa kiista periaatepohdinnaksi tuntuivat varmaankin väistöyrityksiltä.

Käytimme projektissa konsultteja. Erityistä mielenkiintoa tunsimme verkostotyöhön ja sen systeemiin välineisiin. Esa Eriksson ohjasi sekä yhteisissä (projektin kaikkia työyhteisöjä koskevissa) työseminaareissamme että muutaman työyhteisön paikallisissa istunnoissa pohdintaa tällaisiin jäsenyksiin. Tapausesimerkkimme kunnassa erääksi kokeiluksi tuli systeeminen työ perheyhteyksissä, ja kiintopisteeksi juuri tuo kiistan kohteena olleen perheen kanssa tehtävä työ. Niinpä casen käsittelyssä olikin melkoisesti latausta. Kun konsultti johdatti tarkastelemaan tapausta vuorovaikutusjärjestelmänä, systeeminä, johon sosiaalityöntekijätkin kiistoinen ja joukkuejakoinen liittyvät, työntekijät alkoivat yhä enemmän odottaa, että ratkaisu periaatekysymykseen (äiti töihin vai äiti kotiin, vähän rahaa vai paljon rahaa) saataisiin konsultin avulla aikaiseksi. Vihdoin muutamat työntekijät jo tiukkasivat konsultilta mikä on oikea kanta tähän asiaan. Konsultti, jota nyt vuorostaan ”kutsuttiin” kompetenttimman opastajan tehtävään – olihan hän *konsultiksi palkattu* – vastasi: ”Tuo ’äiti kotiin vai äiti töihin’ on ymmärtääkseni asia, johon sosiaalityöntekijällä ei pidä olla mitään kantaa”. Tunnelma oli jotensakin tyrmistynyt: konsultti ei suostu sanomaan kantaansa tähän työyhteisöä rassaavaan kiistaan, ja vieläpä toteaa, ettei sosiaalityöntekijöidenkään pitäisi muodostaa siihen kantaa!² Konsultti selvensi viestiään: Jos sosiaalityöntekijä pyrkii tulemaan kompetentiksi siinä, miten asiakkaan pitäisi ratkaista

¹ = ns. ehkäisevän lastensuojelutyön ”potti”, jota voidaan käyttää toimeentulotukinormit ylittäen.

² Nämä ovat tietysti minun tulkintojani tunnelmista. Olin tilanteissa läsnä havainnoijana. (En muuten mitenkään ”ulkopuolisena”, olinhan tavallaan sysännyt pulman konsultille).

elämänsä pulmia, hän voi viedä asiakkaalta tätä kompetenssia. Perhetyössä työntekijä voi joutua sellaiseen positioon, että perheen aikuisten mahdollisuudet ratkaista aikuisten asioita (kuten äidin töihinmeno tai kotiinjäätminen) vaikeutuvat. Suhteissaan sosiaalivirastoon perhe voi joutua kuvioon, joka hankaloittaa perheen aikuispositioiden muodostamista. Konsultti siis yritti viestiä, että asiakkaiden asioissa sosiaalityö voi olla tueksi sille, että *asiakkaat löytävät ongelmiin omat ratkaisunsa*. Kyseisessä perheessä juuri samainen pulma, äiti töihin vai äiti kotiin, oli eräs niistä teemoista, joiden ratkonta perheen aikuisten välillä ei ottanut onnistuakseen. Tämä teema oli ”delegoitunut” sosiaalivirastoon – ja jopa laajaan viranomaisverkostoon. Hyvin monilla oli mielipiteitä siitä miten perheen privaatti asia pitäisi ratkaista.

Pohdinta sai nyt uuden suunnan. Huomattuaan, ettei tässä asiassa ole konsultistakaan saatavissa kompetentimpaa opastajaa, ja että kiistan ratkonta entiseen tapaan saattaa hyvinkin olla yksi pulmaa ylläpitävistä seikoista, sosiaalityöntekijät ryhtyivät pohtimaan miten he voisivat toimia niin, että perhe löytää omia ratkaisujaan. Työntekijät päätyivät muodostamaan toiminnalleen selvän struktuurin ja ystävälliset mutta pitävät rajat. Taloudellinen avustaminen mitoitettiin asiakkaiden kanssa neuvotellen säännölliseksi ohjelmaksi ja käynnit sovittiin ajanvarausjärjestelmän mukaisesti. (Oli ollut tilanteita, jossa perheen äiti oli viikonloppuna, jonkin kodinkoneen mentyä rikki, soittanut kotiin sosiaalityöntekijälle ja saanut lupauksen raha-asian käsittelystä heti maanantaina. Positioina tämä tarkoitti, että sosiaalityöntekijä oli tällaisessa perheen normaalihuolessa lähempänä vaimoa kuin tämän mies, ja sosiaalivirasto rahoineen lähempänä kuin suku tai muut vippituttavat).

Perheen reaktiot olivat mielenkiintoisia (vrt. *toisin tekeminen ja verkoston reaktiot edellä*). Pian puoliset erosivat, mies muutti kotoa. He ryhtyivät nostamaan avustuksia eronneina. Konsultaatioistunnossa työntekijät kertoivat kokevansa sekä syyllisyyttä että suuttumusta. Syyllisyyttä koki työntekijä, joka oli voimallisesti kannattanut ”tiukkaa linjaa”, suuttumusta tunsu työntekijä, joka koki, että hänet oli pakotettu tähän. Ero tapahtui virastollakin: työpari ei halunnut enää jatkaa yhdessä. Paineet kohdistuivat myös konsulttiin, hänen ”nerokkaaseen neuvoonsa” ja sen seurauksiin. Konsultin kommentti oli taas hämmentävä: ”Nythän perheen aikuiset ratkovat asioita aikuisina. Tuohan on aikuisratkaisu”. Keskustelussa kävi myös ilmi, että ’äiti kotona’ -sosiaalityöntekijä oli pelännytkin, että ero tästä tulee, jos linjoja tiukennetaan. Tuli siis ilmi hyvin syvälleikäpää perustelu toimeentulotukiratkaisuille: eron ehkäiseminen. Taas saatiin aiheita pohtia, mikä voi olla sosiaalityön tehtävä: ehkäpä ei erojen välttäminen tai edistäminen. Siitä voi joutua outoihin suhdemäärityksiin, positioihin. (Ja Suomessa riittää töitä, jos liittojen yhdistämiseen/erottamiseen ryhdytään).

Seuraavassa vaiheessa sosiaalityöntekijät huomasivat, että mies tosiasiallisesti asuikin entisessä perheessään, vaikka molemmat nostivat

avustukset eronneina. Sekä kiinnostuneina että tuhtuneina sosiaalityöntekijät ottivat tämän esiin konsultaatioistunnossa. Perhehän selvästi pelasi heidän kanssaan. Tarkastelu tuotti työyhteisön toteamuksen: ”Tuollainen peli se vasta aikuisten keskinäistä ratkontaa edellyttääkin”. Jos siis sosiaalityön tehtävänä oli ollut tukea perhettä niin, että sen aikuiset voivat muodostaa keskinäiset aikuisrakenteensa, se oli edistynyt asiassa.

Perheen asiointi virastolla tasoittui yhdessä sovitun huoltosuunnitelman puitteisiin. Työntekijät tosin miettivät vielä miten toteuttaa sekä perheestä vetäytyvää sosiaalityötä että avustussäännösten noudattamista.¹

Ylläoleva voidaan mieltää (jälleen) yhdeksi esimerkiksi *vetäytyvästä sosiaalityöstä*. Ollessaan kosketuksissa arkeen ja privaattiin sosiaalityö voi ioutua siinä pulmallisiin suhteisiin. Siitä voi tulla ”ikuisuusiäsen”. Näin voi käydä, jos positioita esim. suhteessa perheeseen ei pohdita huolellisesti. Positioiden pohtiminen taas tuo esiin kysymyksen *informaatiosta ja välineistä*. Refleksio edellyttää tietoa positioista ja välineitä olettamusten muodostamiseksi. Tarvitaan informaatiota privaattista, jossa ollaan ”mukana”, ja hahmotuksia siitä miten siinä ollaan mukana. Aiheellisesti kuitenkin varoitetaan, että sosiaalityö tunkeutuu privaattiin ja hankkii siitä tarpeettomankin paljon tietoa. Kuinka paljon on tarpeeksi? *Mielestäni sosiaalityö tarvitsee sen verran tietoa privaattista, että pääsee sieltä pois*. Mutta mitä tehdä tuolla tiedolla? Ennen muuta positiopäätelmiä: *Sosiaalityö tarvitsee välineitä, joilla se voi reflektoida asemaansa niissä vuorovaikutussuhteissa, joihin se on joutunut tai pyrkinyt*. Se tarvitsee siis peilejä, ja sellaisten rakennusaineksiksi mm. systemiset jäsenyykset perheistä ja laajemmista verkostoista ovat hedelmällisiä. (Se, että niitä on kehitelty terapiakonteksteissa, ei ole haitta, jos sosiaalityöntekijät miettivät missä kontekstissa välineet on luotu ja mihin kontekstiin he ovat näitä rakennusaineksia tuomassa).

Mikäli sosiaalityöntekijät kokoavat informaatiota positionsa muodostumisesta, he eivät ole ensisijaisesti kartoittamassa privaattia ”sinänsä”, vaan aineistoa siitä *millaiseen positioon he ovat tulleet asiakkaan/perheen elämässä*. Casehistorian tms. tarkastelu ei tällaisena ole ”elämänkerran” muodostamista asiakkaasta/perheestä, vaan *viranomaisaktiiviteetin muodostumisen historia*. Jotta työntekijät voisivat ymmärtää asiakkaita, heidän tulisi ymmärtää miten asiakkaat ymmärtävät heidät. Jos kysymyksessä on yhteisasiakkuus, useamman viraomaisen mukanaolo kuviossa, sosiaalityöntekijät tarvitsevat reflektiota myös muiden auttajien positioista ja siitä, millaisessa asemassa muut auttajat olettavat sosiaalityön olevan.¹

¹ Työntekijät laannuttivat myös viranomaisverkoston aktiiviteettia kanavoimalla läheisemmän asioihin ”omalääkäriin” kautta kulkevaksi. Perhe oli ilmaissut monia terveydellisiä pulmia. Nyt, tammikuussa 1991 tätä aineistoa painoon saattaessani, kuulin kyllä, että pulmat perheen kanssa ovat jälleen aktivoituneet useamman perheen jäsenen kautta.

Kysymys olettamusten muodostamisesta positioista sekä toimenpiteiden suunnittelusta noista positioista käsin vie kysymykseen *kompetensista*. Kuka on kompetentti suunnittelemaan sosiaalityön interventioita? Väitän, että sosiaalityöntekijöitä kompetentimpaa sosiaalityön toteuttajaa ei ole. Sen sijaan on kyllä kiinnostavia välineitä, joita sosiaalityö voi käyttää *pyrkiessään pois kompetenttimman positioista perheissä, yhdyskunnissa jne.* – ja joista sosiaalityöntekijät eivät ehkä tiedä. Sosiaalityön ”opastajan” eräs rooli voi olla *linkkiyttäminen, verkostointi*; sellaisten yhteyksien luominen sosiaalityöntekijöiden ja välinekehittelyn välille, jossa sosiaalityöntekijät voivat muodostaa *itse* refleksiiviset käsitteensä.²

Tämä tehtävä on analoginen *linkkiytys- ja verkostointitehtäville asiakastyössä*; sellaisten yhteyksien tukemiselle, joissa ihmiset voivat löytää omat ratkaisunsa.³

Sosiaalityön lähikehityksellä on sellaisten praksissuhteiden muodostaminen, joissa sosiaalityöntekijät voivat muodostaa *omaa teoriaa* ja sen kehittelyn areenoita. Tästä projektimme työyhteisöjen ”kyttimiset”, ”kolmikoinnit”, lomakkeet, kohdekartoitukset ja foorumit ovat eräitä esimerkkejä. Ehkäpä sosiaalityön lähikehityksellä on myös *horizontaalinen kokemustenvaihto sosiaalityöntekijöiden välillä, sosiaalityön ja teoriakehittelyn uudenlainen linkkiyttäminen*. ”Kompetenttimman opastajan” mallin mukaisesti kompetenssiodotukset on sijoitettu yliopistoihin, hallin-

¹ Kuten sanottu, toisin tekeminen on eräs keino positioiden selvittämiseen. Reaktiot tuovat palautetta tulkinnoista. Jo viranomaisverkoston kartoitus yhdessä asiakkaiden kanssa voi olla avartavaa, ja Imber-Black (1988) väittää, että tuollainen kartoitus voi viestiä asiakkaalle ymmärtämystä. Asiakkaat voivat kokea, että työntekijä ymmärtää heidän olevan pulmallisessa tilanteessa useamman auttajan kokoonpanossa. Syksyllä 1990 kuulin ruotsalaisessa verkostoterapiaseminaarissa mielenkiintoisista käytännöistä. Jotkut terapeutit olivat kutsuneet paikalle asiakkaiden toivomuksesta kuviossa mukana olevia viranomaisia. Asiakkaat toimivat istunnossa tarkkailijoina, kun viranomaiset puivat tulkintojaan. Asiakkaat saivat kuulla tulkintojen kirjosta ja ristiriitaisuuksista. Tilanne realisoitui mutkikuudessaan – ja tulkinnanvaraisuudessaan. Asiakkaat pääsivät tiivistetyssä muodossa havainnoimaan sitä, mitä verkostossa tapahtuu ”selkien takana”: tulkintojen kulkeutumista, ohipuhumista, hämmennystä, määrittelykiistoja jne.

² ”Opastajan” – vaikkapa konsultin – tehtävänä on myös ”muistuttaa,” ettei ole kompetentimpaa opastajaa. Jos konsultti/tutkija itse erehtyy kompetentiksi, hän menettää mahdollisuutensa muistuttaa tästä. Ehkäpä hyvää konsultointia on sellainen, jossa konsultti *tukee rakennetta*, jossa konsultoitavat voivat *itse- ja työyhteisönä* – muodostaa kantansa.

³ Esimerkiksi ruotsalaisen Botkyrka-ryhmän (ks. Klefbeck ym. 1988) menetelmät ihmisten yhteensaattamiseksi asioitaan ratkomaan – jotta ammatillaiset voivat vetäytyä ”kompetenttimman” roolista – ovat hyvin kiinnostavia. (Ruotsissa on useampiakin tiimejä, jotka eivät ole pysähtyneet miettimään *onko modernissa yhteiskunnassa enää toimivia sosiaalisia verkostoja*, vaan ovat lähteneet toimimaan niiden kanssa. Tulokset ovat hämmäntäviä. Verkostoja löytyy. Koin tämän hämmennyksen voimakkaana, kun syksyllä -90 kuuntelin sekä tutkijoiden empiirisiä selvityksiä että praktikkokoryhmien kokemuksia verkostoseminaarissa Ruotsissa. Kaikki puhuivat olemassaolevista verkostoista, jopa kasvavista kontakteista. Olin juuri lueskellut kirjallisuutta, joka väittää, että työyhteisöjen aika on ohi. Ks. lähemmin Arnkil 1991b).

toon, konsultteihin, opettajiin jne. – ja monet ovat ottaneet odotukset vastaan. On muodostunut pulmallinen *vertikaalinen* asetelma: yhdet ovat ”ylhäällä”, toiset ”alhaalla”. Tätä on Suomessa saattanut edistää 80-luvun sosiaalityökritiikki. Sosiaalityö näytti ”epäilyttävältä sinänsä” ja sosiaalityöntekijät onnetoman ”teoriattomilta”, inkompetentilta. (Ehkäpä tutkimuksen kehitysvyöhykkeellä on *kiinnostuneiden* suhteiden muodostaminen tutkittavaan kohteeseen ja hallinnon lähikehityksellä foorumeiden ja linkkien muodostaminen *työntekijöiden horisontaaliselle* kokemustenvaihdolle).

6.2 Tutkijan positiosta

Olin projektissamme 1) sosiaalihuollituksen runsaskätisesti rahoittama tutkija, jolle annettiin mahdollisuus toteuttaa *kehittämishanke*, 2) *metodologiseksi haastajaksi* ilmoittautuneen kehittävän työntutkimuksen tutkijakollektiivin jäsen ja 3) jatko-opiskelija, jolle projekti oli osa *opinnäytetyötä*. Monta näyttöpainetta siis.

Eräassa vaiheessa, kun työntekijät olivat asiakaskiireittensä keskellä tehneet projektiimme liittyviä erittelytehtäviä, muuan sosiaalityöntekijä kysyi ”olemmeko itse asiassa tekemässä Tomin (EA:n) lisuria”. ”E-ei, kuinka niin, vastasin”. Mutta olivathan he tavallaan – hankkimassa ja erittelemässä aineistoa, joka on myös tutkimusaineistoani, myös lisenssiaattityötäni varten. Samalla aineistot olivat kuitenkin projektin sosiaalityöntekijöiden työhön ja sen kehittämiseen välittömästi liittyviä peiliaineistoja. Suhdemääriytykset eivät olleet selviä, vaikka olimme niistä puhuneet. En voinut selvittää niitä osaltani puhumalla lisää, koska en ollut pohtinut positiotani riittävästi. Olin tosiasiasa tekemässä tutkimusta, jonka piti tuottaa näyttöä kompetenssistani sosiaalityön tutkijana, näyttöä tutkimusrahojen kannattavasta sijoituksesta ja näyttöä kehittävän työntutkimuksen voimasta. Toin nämä näyttöpaineet tutkijat-tutkittavat vuorovaikutusjärjestelmään. Vasta, kun sain etäisyyttä näyttömotiiveihin, saatoin käsitellä positiotani avoimemmin. Jos pyrin näyttöön, en pysy uteliaana. Eräs tulos on se, että olen yrittänyt välttää puhumista sosiaalityöntekijöiden suulla. Minulla on vain omani. Työryhmät raportoivat kokemuksistaan itse. (Näissä ”lisälehdissä” viittaa vain lyhyesti aineistoihin, jotka he ovat luovuttaneet minulle sekä tutkimusaineistoksi että julkaistavaksi itsenäisinä raporteina; osaksi horisontaalista kokemustenvaihtoa. Lähdetiedot tutkittavien raporteista luvun 6. ensimmäisessä alaviitteessä).

Projektin eräässä vaiheessa sain kajaanilaisilta kokousmuistion (työyhteisöt taltioivat ja lähettivät minulle kaikki tällaiset dokumenttinsa). Siinä todettiin, että huolto-osaston väki on päättänyt ryhtyä ”kyttimään”: kaksi kollegaa havainnoi vuorollaan kolmatta asiakastyöskentelyssä, tukien

jälkikäteen kommentoimalla avoimia suhdemäärytyksiä ja viraston tarjontaa realisoivaa esittelyä. Työyhteisö myös kokoontui pohtimaan opettavaisia ”keissejä”. (Vrt. Kajaanin rationalisointiryhmä ja työvoimaryhmä edellä). Työntekijät olivat siis ottamassa käyttöönsä ja muuntelemassa jännittäviä välineitä. Tämä tapahtui virastossa, jossa projektin alussa oli voimakkaita klikkijakoja. ”Omien asiakkaiden” ja ”kulussintakaisen” työn sijasta toteutettiin nyt arvotut havainnointiryhmät! Kollektiivisuus näytti piirtyvän esiin. Olin tietenkin innoissani. Kun seuraavan kerran tapasin kajaanilaiset, halusin lisää tietoa kyttimisestä. Mutta... Muutamat työntekijät olivat sitä mieltä, että ”näitä ei Tomille anneta, nämä on meidän omia juttuja”. Olin häkeltynyt. Projektissa pihdataan aineistoa? Mutta pysähdyinpä miettimään: todellakin, omia juttuja. Juuri sitähän tässä on yritetty. Kun niitä tulee. *ne todellakin ovat omia!* Ratkaisuni oli tässäkin se. etten yritä kertoa heidän saavutuksistaan ominani. Esitin toivomuksen, että he raportoisivat itse, niin halutessaan, myös kyttimisestä (jonka Risto Koskinen työryhmän tukemana tekikin). Olimme projektin rajasyteemissä, tutkittavan ja tutkivan yhteisön vaihtosuhteissa kulkeneet yhteisen matkan. Kukin voi kertoa siitä omasta positiostaan. Ei ole tarpeen kertoa aikaansaannoksista ”projektin aikaansaannoksina” tai varsinkaan tutkijan löydöksinä. Projekti oli yhteinen matka, rajasyteemi, johon vaikuttivat lukemattomat muutkin kuin projektisuunnitelmaan kuuluvat asiat. Jos kerrotaan ”projektin aikaansaannoksista”, tulisi kertoa niiden toteutumisen konteksti. Se on se vuorovaikutuksen verkosto, joka projektin aikana toimi.

Sain projektin kokeiluvaiheiden loputtua aineksia käsitteeseen, jolla voisi tutkia *myös tutkimuksessa* muodostuvia vuorovaikutussuhteita. Olin projektin kestäessä koettanut muodostaa käsitettä, jolla tarkastella sosiaalityötä osana sosiaalivaltiollista tuen ja kontrollin järjestelmää – erillisen ammattikunnan tarkastelun sijasta. Muodostin käsitteen ”viranomaisverkosto”, jota käsitteelin luvussa 3 ja josta olen kirjoittanut lähemmin raportissa ”Sosiaalityö viranomaisverkostoissa” (1989). Yrittäessäni kehittää käsitteitä viranomaisverkoston lähempään erittelyyn törmäsin Jaakko Seikkulan ja Markku Sutelan (1989, Seikkula 1990) pohdintoihin *rajasysteemeistä*, joita muodostuu ”hoitavan yhteisön” ja ”hoidettavan yhteisön” vuorovaikutuksessa, niiden kosketuspinnoissa. Löysin mahdollisuuksia konkretisoida viranomaisverkoston ja viranomaisissa asioivien kansalaisten sosiaalisten verkostojen vuorovaikutusta. Kirjoitin raportin ”Sosiaalityö rajasyteemeissä” (1990). Rajasyteemien pohdinta vei minut miettimään löytyisikö tuosta käsitteestä välineitä myös *tutkimussuhteissa muodostuvien vuorovaikutusjärjestelmien erittelyyn*. Tutkimustyössä kohtaa (ainakin) kaksi vuorovaikutusjärjestelmää, tutkittava systeemi ja tutkiva systeemi. Ne vaihtavat informaatiota, resursseja jne. Vaihtoa toteuttamaan muodostuu systeemien rajamaastoon uudenlainen järjestelmä, rajasyteemi, joka ”elää” niin kauan kuin tutkittavan ja tutkivan systeemin yhteistä matkaa riittää. Molemmat järjestelmät tuovat rajasyteee-

miin rakenteellisia ominaisuuksiaan. Se, millaiseksi tutkimuksen rajasy-
steemi muodostuu, määräytyy siitä uudesta rakenteesta, jonka vuorovaiku-
tuksessa olevat järjestelmät yhdessä muodostavat. Vaikutus ei ole vain yh-
densuuntainen. Tutkittava yhteisö tuo rajasyteemiin meneillään olevat
kamppalunsa jne. – ja niin tuo tutkivakin systeemi. Jos tutkiva systeemi
toimii vaikkapa näyttöpaineissa, se tuo näytön hankkimisen ja toteutta-
misen rakenteensa rajasyteemiin. Jos näyttö edellyttää vaikkapa aineis-
ton hankkimista sen osoittamiseksi, että tutkittava systeemi on epäpäte-
vämpi (ja siis ”alapuolella”), tämä rakenne tuodaan systeemiin. Se voi olla
uteliaisuutta rajoittavaa – aivan samoin kuin jos pitää syystä tai toisesta
osoittaa, että tutkittava systeemi on mitä erinomaisin. Tällöinhän molem-
missa esimerkkitapauksissa tiedetään jo etukäteen millainen tutkittava
systeemi on, ja tutkimus ehkä tuottaa vain ”kuvitusta” väitteiden tueksi.
Molemminpuolinen vaikutus on myös molemminpuolinen oppimispro-
sessi. Tutkittavat saattavat joutua ”taistelemaankin” opettaakseen tutkijal-
le millaisia he ovat.

Klaus Holzkamp (1983) erottaa toisistaan *subjektitieteen ja kontrollitie-
teen*. Subjektitiede tutkii subjekteja, kontrollitiede objekteja. Mutta ihmi-
siäkin tutkittaessa voidaan toistaa kontrollitieteellinen asetelma, tutkia
ihmisiä objekteina. Tällöin Holzkampin mielestä menetetään mahdolli-
suus tutkia heitä tieteellisesti, he kun ovat subjekteja. Holzkamp asettaa
subjektitielelle kaksi perusehtoa: ensinnäkin tutkijan on reflektoitava
positionsa tutkittavassa järjestelmässä, toiseksi tutkimuksen metodien ja
käsitteiden on oltava metodeja ja käsitteitä *tutkittaville eikä tutkittavista*.
Niiden tulisi siis tulla tutkittavien omiksi välineiksi todellisuutensa jäsen-
tämässä. Anthony Giddens (1976, 1990) toteaa, että yhteiskuntatieteissä,
joissa tutkitaan toimivia subjekteja *kobde muuttuu kun tutkimustulokset*
”liukuvat” toimijoille. Giddens kutsuu tätä ”kaksoishermeneutiikaksi”.
Mutta Giddensin asetelmassa tulokset näyttävät vain ”liukuvan” tutkitta-
ville. Hänen asetelmansa voi mieltää häilyvän subjektitieteen ja kontrol-
litieteen välimaastossa. Holzkamp asettaa ehdoksi, että tutkija ja tutkitta-
vat muodostavat todellisuuden jäsentämisen välineet yhdessä. Tällainen
(viimeksimainittu) asetelma on myös kehittävässä työntutkimuksessa (vrt.
Toikka 1984), jossa olennainen osa tutkimusta on tutkimusvälineiden
vieminen myös tutkittavien käyttöön. Mutta Holzkampin ensimmäisen
teesin suhteen kehittävä työntutkimus on kehittymätön. Siinä ei toistaisek-
si ole ollut välineitä *tutkijan position analysoimiseksi*.¹

Tutkijan refleksio positiostaan ei mielestäni ole mikään ”ulkotutkimuk-
sellinen” asia. Siitä ei pääse toteamalla muutamia seikkoja positiostaan. Se
on *sisäisessä subteessa kobteen analyysiin* – jo siitä syystä, että tutkija tulee
tutkimuspraksiksessaan osaksi tutkittavaa vuorovaikutusjärjestelmää.

¹ Olen pohtinut lähemmin kehittävää työntutkimusta artikkelissani 1990b, joka on myös
tämän kirjan liitteenä.

Tutkijan positio aineistona

Projektimme aikana toteutui omituinen johtajuusasetelma. Mukana olevan kolmen viraston johtajat ja A-klinikan johtaja antoivat minulle runsaasti liikkumatilaa. Sain muotoilla projektimme kulkua työhön liittyvistä tehtävistä seuraaviin, työseminaareista toisiin. Työyhteisöissään johtajat (muiden johtotehtäviensä ohella) johtivat projektitehtävien toteutumista (kovin vaihtelevasti). Muodostui omalaatuinen ”kaksoisjohtajuus”. Minä johdin projektia, johtajat työyhteisöjään. Aluksi en osannut pitää tätä edes ongelmana. Olin aikonut tutkia johtajuutta sosiaalityössä, mutta en ollut keksinyt mitään havainnoiteja ja haastatteluja etevämpää menetelmää. Myöhemmin huomasin olevani osa tutkimuskohdettani. Huomasin erikoislaatuisia *analogisia asetelmia*: Kun kokoonnuimme työseminaareihin, minä avasin tilaisuudet, vedin työskentelyn ja lausin päätössanat. Johtajat istuivat muiden osanottajien joukossa. Projektin oli yhtä omituisessa paikassa virastojen johtamisjärjestelmissä kuin minä seminaareissa ja johtajat salissa. Yhteisissä seminaareissa (johon kaikkien työyhteisöjen väki osallistui) tilanne oli tavallaan ymmärrettävä. Yhdenkään viraston johtajalla ei ollut toisten virastojen johtoon tai alaisiin nähden sellaista positiota, että olisi voinut johtaa näitä – tai yhteisiä tilaisuuksia. (Projektin lopulla sattuihin mielenkiintoinen episodi, kun kahden viraston johtajat kokivat, että nyt kolmas yrittää johtaa koko projektia eikä vain ”omaa” virastoaan. Kamppailtiin siitä, pidetäänkö yhteinen päätöseminaari vai ei). Tämä asetelma, jossa yhteiskokoonpanon yhdelläkään johtajalla ei ole hierarkkisesti ylintä positiota, on analogisesti sama kuin *sektorirajat ylittävissä kokoonpanoissa palveluyhteistyössä*. (Niiden johtajuuspulmistahan puhuin edellä: sektoreiden katvealueella ei ole ”luonnostaan lankeavaa” hierarkiaa). Itse asiassa minulle olisi tarjoutunut tilaisuus tutkia tällaisia johtajuuspulmia näissä analogisissa tilanteissa, mutta tajusin sen vasta kovin myöhään. En ollut tajunnut, että *projektin ja tutkijan sijoittaminen olemassaoleviin johtamisjärjestelmiin on itse asiassa osa tutkittavaa toimintaa, ei mikään ulkoinen ”järjestelykysymys*”. Olin vain mutkattomasti tarponut estradille, kun se ei tuntunut luontevasti kuuluvan kenellekään muullekaan.

Paikallisissa kokoontumisissa tilanne oli vielä ilmeisempi, oltiinhan kunkin johtajan ”kotikentällä”. Aluksi kävi joskus niin, että minä aloitin ja johdin, toisinaan taas niin, että johtaja johti. (Kertaakaan ei tosin käynyt niin, että joku hierarkian muusta positiosta olisi alkanut johtaa, jota olen kyllä nähnyt sittemmin muissa yhteyksissä). Edellä käsitellyn (Esa Erissonin konsultoiman) perhetapauksen yhteydessä herkistyin lopulta miettimään positiotani vähän huolellisemmin. Siinä nimittäin kävi niin, että se *johtajuuden* kysymys, joka perheessä vaikutti ratkaisemattomalta (”johtavako” puoliset perhettä) delegoitui sosiaalivirastoon. Sosiaalityöntekijät riitautuivat, kuten olen kertonut, ja asia delegoitui edelleen johtajan ratkaistavaksi. Etsittiin johtajaa, joka määrittäisi ratkaisun. Johdon ensimmäinen

yritys oli ollut muuttaa työpariyhdistelmiä. Työntekijöille selittämättömäksi jääneellä tavalla ko. perheen ”oma” (ja ”paljon rahaa”-linjalla oleva) työntekijä sai parikseen selkeimmin vastakaisella kannalla olevan työntekijän. Johtaja yritti ratkaista linjakysymystä panemalla hierarkkisesti samantasoisien henkilön toisen johtajaksi. Siitä seurasi lisää pulmia. Työntekijä sai ”delegaation” johtaa, mutta kun hän niin teki, hänen ”pomoilustaan” ei pidetty. Tällaisen mylläkän oloissa johtaja toimi aktiivisesti virastonsa saamiseksi mukaan projektiin, ja näissä tunnelmissa kävimme ensimmäiset keskustelut hänen kanssaan kävelyretkillä. Johtaja ehkä kiinnostui *projektista* sosiaalityön peruskonfliktien ratkaisijana. (Alaisten kiistat mainitussa kysymyksessä olivat ensimmäisiä teemoja, joista johtaja minulle projektia aloittaessamme kertoi.¹) Minä olin saamassa johtajuusfunktioita.

Tällaisessa asetelmassa oli aivan erityisen pulmallista, etten ollut miettinyt positioita yleisluontoisia ”minä tutkin” -ajatuksia tarkemmin. Olin kyllä päättänyt yrittää pidättäytyä sosiaalityö-mestaroinnista, kannan ottamisesta ammatillisiin kysymyksiin. Onneksi Esa Eriksson tuli mukaan kuvaan, ennen kuin olin ehtinyt joutua kovin problemaattiseen positioon. (Koska tulin sosiaalityön ulkopuolelta, pystyin ihan aidosti sanomaan, etten tiedä ratkaisuja työntekijöiden periaatekiistoihin). Kun sitten konsultille tarjottiin ”kompetenttimman opastajan” roolia (josta edellä kerroin), hän avasi näkyviin myös johtajuuspulman. Kyselemällä asian ratkonnin vaiheista hän toi tarkasteltavaksi miten johtajuuden haku tässä näyttää vaiheittain delegeoituneen. Tehtäväksi tuli kulkea ketju takaisin, tukea perheen vanhempia perheen aikuisina. Viimeistään tässä vaiheessa tajusin, että minun on tutkittava sosiaalityön johtamista myös projektin johtamisen tekoina, ja että niihin tekoihin liityn minäkin. En enää mennyt estradille ennenkuin joku, jolle se kuului, pyysi.

En myöskään ollut eriteltyt, miten projekti tuli vaiheeksi siihen työn ongelmien ratkointaan, jolla oli historiansa jo ennen yhteisen taipaleemme aloittamista. Projektin aloitus oli ajatuksissani varmasti keskeisempi ”alkupiste” tapahtumille ko. yhteisöissä kuin se konsanaan oli työyhteisöjen jäsenille. Samoin se minun aatoksissani oli keskeisempi ”vaihe” työyhteisöjen elämässä, kuin ehkä yhteisöille itselleen. Kerttu totesi kerran, että meneillään on yhtä monta projektia kuin joukossa on väkeä. Koska en ollut reflektoinut positioni muodostumista, työyhteisöjen elämä ennen projektia oli minulle hieman kuin ”miten niin ennen Flooraa?” -kysymyksessä. Olin kyllä apulaisineni haastatellut työntekijät ja kysynyt jopa työhistoriasta ja uralle tulon taustoista, mutta kuva, jonka muodostin

¹ En pidä yhtään hassumpana sitä systeemisten perheterapeuttien ja organisaatiokonsulttien oivallusta, että *perustavanlaatuiset teemat* tulevat esiin hyvin varhain, jos niitä vain osaa kuunnella. Minä kyllä kuuntelin ja kirjoitin ylös, mutta en osannut sijoittaa itseäni tuohon rakenteeseen. Olisi ollut hyvä pysähtyä miettimään *miksi* tuo kerrotaan *minulle* juuri *nyt*.

oli melko yksilökohtainen. Jäsentelin kyllä kollektiivisia selviytymisstrategioita (kuten luvussa 4 esitin), mutta niissä ei näy työyhteisöhistoriaa, kuten ”kynnyshypoteesi” kuvanakin kertoo. ”Kognitivistina” en saanut kuvaani yhteisöllisiä prosesseja ja vastavuoroisia tekoja, enkä liioin kokemuksellisia aspektoja. Pulma on tietenkin minun, mutta löydän siitä yhteyksiä kehittävän työntutkimuksen metodologiaan. Metodologiaa muodostettaessa eräänä rajankäyntinä oli ns. OD-oppien kriittinen tarkastelu. Näissä organization development -opeissa työyhteisöjen ryhmädynaamisten prosessien tarkastelu on niin keskeisellä sijalla, että *työn sisältö ja perustehtävä tahtovat kadota tarkastelusta*. Mutta sen sijaan, että kriittisestä tarkastelusta olisi tullut näiden oppien *kriittistä ylittämistä*, joka olisi sisällyttänyt itseensä niiden järkevän ytimen, siitä tuli ideologiakritiikkiä, tuomitsemista. Niinpä minä olin keskellä ryhmädynaamisia prosesseja niiden tarkasteluun heikosti varustautuneena.

Olin vakuuttunut, että laadullisesti uuden toiminnan avain on uusien välineiden muodostamisessa ja niiden ”ympäri” ryhmittäessä uudessa organisoimisessa. Keskityinkin välineiden rakentamiseen, peilityöhön. Kun muokkasimme peilejä ja työyhteisöt veivät niitä (muokaten) käytäntöön, leimahti auki voimakkaita – ehkä piilleitä – yhteisöllisiä prosesseja. Olin edelleenkin vakuuttunut, että kärjistyvät ratkeavat systeemin muotoutuessa uusien välineiden organisoimaksi verkostotyöksi. Jouduin jopa tilanteeseen, jossa sivuutin työyhteisöistä tulevia kysymyksenasetteluja, painaen päälle kokeilujen suunnittelua. (Tutkittavat yrittivät tavallaan opettaa minulle millaisia he ovat). Olin keskellä klikkijakoja. Se kirjo repeytymiä, joita työyhteisöissä voi tapahtua, tuntui loputtomalta. Jouduin voimakkaisiin liittoutumaimuihin. Yritin tasapainoilla neutraalissa positiossa. (Osaltaan neutraliteetin, so. uteliaisuuden, säilyttämistä helpotti se, että täysin vastakkaisetkin perustelut tuntuivat minusta yhtä ymmärrettäviltä. Minulla ei ollut niihin kantaa). Jouduin myös keskelle epäilyjä, että punon ”käsikirjoituksia” joidenkin kanssa. Tätä en onneksi tehnyt. Silti neutraalin position säilyttäminen *tuli olennaiseksi osaksi tutkimuspraksista*. Se ei siis missään nimessä ollut mikään ”ulkotutkimuksellinen järjestelykysymys” tai puhumalla selvitetävissä.

Ne peilit, joita olen edellä kuvannut, olivat peilejä sosiaalityöntekijöille, eivät minulle. Eihän niissä näy tutkimuspraksista. Nyt tiedän ainakin yhden suunnan, johon niitä pitää kehittää. Tarvitaan peilejä, jotka toimivat välineinä niin tutkittavan systeemin kuin tutkivan systeeminkin harmaan vyöhykkeen ja lähikehityksen erittelemiseksi. Rajasysteemien tarkastelu voisi olla tässä kiinnostavaa. Samoin kehitysvyöhykehypoteesini ovat hypoteeseja sosiaalityöntekijöiden potentiaalisesta vyöhykkeestä. Niissäkään ei näy tutkimuspraksista. Myös kehityshypoteesi pitää saada systeemiseksi.

Selvini Palazzolin ryhmällä (1986) on mielenkiintoinen väite *konsultatiivipyyntöistä ja konsultointisubteiden muodostamisesta*. Ne ovat kiinnostavia myös *interventionistisia menetelmiä käyttävälle tutkijalle*. Ryh-

mä väittää, että konsultaatiopyyntö esitetään periaatteessa kahdessa mahdollisessa tilanteessa: 1) joku (pyynnön esittäjä) kokee olevansa tappiolla jossakin asiassa, tai 2) pyyntö esitetään jatkoksi sarjaan tuloksettomia muutosyrityksiä. Konsultin kannattaa siis miettiä *millaiseen positioon hän on saamassa kutsua*. Ensimmäisessä vaihtoehdossa on tarjolla kiinnostava, mutta pulmallinen liitoutumakutsu, toisessa taas kutsu tulla osoitamaan (edellisten nerojen lailla) kykenemättömyytensä saada aikaan muutosta. Ehkäpä tutkijakin saa tiettyjä kutsuja.

En tiennyt tällaisista kysymyksenasetteluista projektia aloittaessani, enkä ehkä olisi ymmärtänyt lukemaani vaikka olisinkin. En ymmärtänyt pohtia mitä merkitsee se aktiivisuus, jolla projektiin haluttiin mukaan. Huomaamatta siis jäi, että *tutkimus alkaa jo tällaisista vaiheista, ensimmäisistä yhteydenotoista, sopimuksista ja subdemäärityksistä*. Kun projektin rahoitus oli selvä, aloin etsiä empiirisiä kenttiä, tutkimuspaikkakuntia. Kiinnostusta oli muuallakin kuin lopulta valituissa kunnissa. Valituista neljästä yhteisöstä kahden johtajat olivat hyvin aktiivisia saadakseen virastonsa valituksi. Yhden yhteisön johtaja tiesi jo alunalkaen, että hänen väkensä on mukana. Neljäs tuli mukaan minun pyynnöstäni.

Aktiivisista toisessa yhteisössä oli – näin jälkikäteen ajatellen – ”luuseriasetelma”, pyytäjänä tappioasemaa kokeva osapuoli. Tehtyään niitä johtajuussiirtoja, joista edellä perhecasen yhteydessä puhuin, johtaja oli pulassa ratkaisujensa yllättävien seurausten kanssa. (Pomoksi pannun työtoverin toimista ei pidetty, kiista kuumeni ja klikkijaot syvenivät). Kyseinen johtaja oli varmasti tästä riippumattakin hyvin kiinnostunut sosiaalityön radikaalistakin uudelleenarvioinnista; hän tuskin halusi projektia vain edellämainitun kiistan syistä, mutta luulen ajankohtaisen tilanteen siivittäneen ajatuksia. Sain tavallaan kutsun johdon liittolaiseksi työyhteisön periaateriitojen ratkaisemisessa. Kuten sanottu, konsultaatio ja systeeminen erittely käänsivät kysymyksen toisille raiteille, johtajuudenkin uudelleenarvioimiseksi. Jos olisin ymmärtänyt eritellä työyhteisön historiaa, olisin ehkä ymmärtänyt paremmin muodostumista.¹

Toisessa aktiivisesti mukaan pyrkinessä yhteisössä oli myös meneillään kohtalainen mylläkki. (Nimenomaan johtaja halusi yhteisönsä mukaan. Alaisten aiempaa toimintaa en sopimusta tehdessäni tajunnut selvittää). ”Luuseriteesi” tuntuisi istuvan tähänkin pyyntöön. Sitä puoltaisi havainto, että jouduin erityisesti tässä yhteisössä pohtimaan liittoutumaimuja ja neutraliteettia. Mahdollista salaliittolaisuuttani epäiltiin jatkuvasti. Projektin lopulla tapahtui kuitenkin kiinnostava käänne. Kun siihen asti johtokin oli ollut hyvin tyytyväinen, että nyt sosiaalityö muuttuu, se tapa jolla se todella alkoikin muuttua, tuotti konflikteja. Minä en ollutkaan enää niin miellyttävä kumppani, ja sainkin kuulla, ”että kohtahan tästä projektista päästään” (– siis siitä projektista, johon niin kovasti oltiin haluttu mukaan). Konflikti tuli myös johdon ja minun väliin. Heti projektin päätyttyä, ennen

¹ Aivan kuten asiakastyössä: mihin historiaan ja mihin positioon työntekijä tulee.

kuin pöly oli ehtinyt laskeutua, johto pyysi minua kuitenkin jatkohankkeen suunnittelijaksi; hieman erilaisen hankkeen. Oliko sittenkin kysymyksessä sarja päättymättömiä projekteja? Vaikka Selvini Palazzolin ryhmän teesejä ei ottaisikaan annettuina, ne johdattavat hyviin kysymyksiin *tutkijan positiosta*. Ensi kerralla aion kysyä ne jo alussa enkä vasta lopussa. Ehkäpä silloin kiinnostun paremmin siitä, mitä oli ennen projektiflooraa.

Kahdessa muussa yhteisössä tunnelmat olivat rauhallisempia. Varsinkin siinä, jonka minä olin pyytännyt mukaan, kiihkeys oli miltei tuntematonta. Se voi olla heidän kulttuurinen ominaisuutensa, mutta kysymys voi myös osaltaan olla siitä, että *minä olin tässä tapauksessa "luuseri"*. Saadakseni tutkia heitä minä pyysin päästä kyytiin. Tämäkään asetelma ei liene "ulkotutkimuksellinen". Se kiinnostaa minua tuleviakin tutkimuskäytäntöjäni ajatellen. Useinhan tutkija pyytää sisäänpääsyä yhteisöihin, yhteisö ei pyydä tulla tutkituksi. Sillä on ehkä merkitystä sen kannalta, millaisten ainesten äärelle avautuu pääsy ja miten.

Holzkampin teesiin subjektitieteestä kuuluu myös *tunteiden* tarkastelu. Tutkijan pitäisi sijoittaa itsensä(kin) tutkittavaan järjestelmään tuntevana ja kokevana subjektina. Samankaltainen vaatimus tulee nyt *naistutkimuksen* asettamana haasteena (ks. Sosiaalipolitiikan Naistutkimusnumero, 1989). Leena Eräsaari näyttää tavallaan mallia Nilkin naamiossaan (1990). Hän kertoo niin työstään kuin sen subjektiivisesta kokemisestakin. Leena jopa raottaa privaattinsa ovea. Saamme nähdä välähdyksen Eräsaarten perhe-elämästä. Jyrkkä jako työminään ja privaattiminään liukenee. Nilkin naamio alkaa näkyä *naamiona*. Kokemuksellisuuden raportoinnissa ollaan mielestäni kiinnostavalla, mutta vaikealla tiellä. Jos minun pitäisi raottaa privaattiani projektivuositamme, joutuisin kertomaan hyvin, hyvin vaikeista vuosista, asioista, joilla aivan varmasti oli yhteytensä työhön (ja päinvastoin, työllä privaattiini). Pidän kuitenkin oven mieluummin kiinni. Minulle on tärkeitä reflektoida työni ja privaattini yhteyksiä, mutta mitä *kertoa* niistä? Minun on saatava sijoitettua itseni tutkimuksen rakenteeseen ja vuorovaikutussuhteisiin ihmisenä, nämä "kulut" on reflektoitava (ei vain aluksi vaan koko ajan, ne ovat tutkimusinformaatiota), mutta on toinen asia raportoida niistä. Luulen, että nämä kysymykset ovat vielä jossain määrin ohjelmallisella asteella. Asia konkretisoituu koetettaessa raportoida kokemuksellisesti.

Jos sijoitan itseni tutkimukseen ihmisenä, sijoitan siihen sukupuoleni – miesnäkökulman. Olen tuntenut melkoista riittämättömyyttä siinä, etten ole kyennyt tarkastelamaan sosiaalityötä sukupuolijärjestelmänä. Hapuilin siihen suuntaan pohtiessani sosiaalityön naisistumista, mutta huomaan, että minulle sukupuolikysymys näyttäytyi naiskysymyksenä; yrityksenä ymmärtää mitä naistutkijat argumentoivat. Ehkäpä lähikehitykselläni voisi olla ymmärtää tutkimaani asiaa ja tutkimustani miesnäkökulmasta, minullahan ei ole muuta. Jos ymmärrän sen *näkökulmaksi*, en enää näe asiaa sukupuolettomana.

6.3 Kerttu ja lähikehitys

Haastatelin Kertun lokakuussa -90 työhuoneessani sosiaalihalituksekseni. Kuten alaviitteessä ”miksi juuri Kerttu” -luvussa mainitsin, Kerttu on jättänyt työpaikkansa sosiaalivirastolla. Hän on nyt hallinnossa, ehkä väliaikaisesti. Halusin haastatella hänet työpäivästä lähikehityksen vyöhykkeellä. Yritin kuitenkin välttää tukahduttamasta Kertulle tärkeitä teemoja kysymyksenasettelullani, joten aloitimme teemojen haarukoinnin Kertulle tuolla hetkellä tärkeistä projektiin liittyvistä kysymyksistä. Kerttu aloitti kertomalla *käänteestä projektissa*, siitä vaiheesta, jossa hänen mukaansa *sosiaalityöntekijät alkoivat ottaa projektia käsiinsä*. Se oli samalla juuri se vaihe, jossa olin tukahduttanut heidän kysymyksenasettelujaan ja painanut päälle projektisuunnittelua. Lainaan Kertun puheenvuoron tähän muistiinpanojeni ja nauhan pohjalta. En esitä tulkintojani. Välissä on muutama kysymykseni. Lopuksi Kerttu yllättäen haastatteli minut.

Kerttu: ”Olit lähettänyt meille ne lomakkeet, joissa kyselit kokeilusuunnitelmista, uuden toiminnan iduista, keskeisimmistä ongelmista jne. Meillä ei vielä ollut ryhmissä työskentelemisen vaihe. Työvoimaryhmä oli toiminut, mutta siinä oli kitkaa. Yksi työntekijä jätti ryhmän. Oma lomakkeeni oli hautautunut ikkunalaudalle. En ollut lukenut sitä. Tulit semnaariimme. Tilaisuudessa ihmettelin mistä lomakkeesta puhutaan. Olimme pienellä porukalla miettineet mistä meillä kiristää, mitä paperia emme olleet ehtineet tehdä. Emme olleet kokeneet lomakettasi käyttökelpoiseksi työvälineeksi”.

”Minulle oli jo ensimmäisestä työseminaarista (syksystä -87) *verkostotyö* tullut kiinnostuksen kohteeksi. Lastensuojelutyö oli minulle tärkeämpi kuin asuntoryhmä, johon nyt kuuluin. Olin kertonut sinulle pohdinnoistani siitä verkostosta, jossa olin ja niistä syyllisyyksistä, joita koin asemastani. Mietin näitä asioita vapaa-ajallanikin”.

”Huomasin sitten, ettei asunnottomien kanssa työskentely ole erilainen systeemi. Siinä on samat kuviot pohjalla. Minulle valkeni: Huomasin esimerkiksi erään romaniperheen kohdalla (ja kun romanit syrjäytetään, he syrjäytyvät kunnolla), että olimme sosiaalityöntekijöinä joutuneet eräänlaisten tulkkien asemaan. Asuntosiihteri koki, ettei osaa edes puhua heidän kanssaan, ja meidän tehtäväksi tuli ”viitt●a” asiat asiakkaille. Tein tässä itselleni tärkeän löydöksen. Kun asiasta piti puhua työtovereiden kanssa, tuli rimakauhua. Aikaisemmin, koulutustehtävissä, olin nauttinut esiintymisestä. Nyt ei riittäisi, että ”meni kivasti”, vaan tärkeätä olisi ymmärrettäänkö asia. Tunteet tulivat mukaan ja myös herättivät tunteita. En ollut ”esiintynyt” omalle porukalle. Valmistauduin: pitäisi sekä jäsentää asia että kerätä rohkeutta. Innostuin siinä tilaisuudessa, kun pääsin romaniperheeseen. Sä olit aikaisemmin kehottanut tarkastelemaan asioita tapausten kautta; ja sitten totesit, että käsittele lyhyesti, jotta voidaan

puhua muistakin asunnottomista. Aloin hämmentyneenä hyppiä yli, että pääsisin loppuun. Työtoveri esitteli työvoimaryhmän pohdintoja ristiintalukointeina. Sinä kiittelit. Ja läksytys: tehtäviä ei ollut tehty, et olisi tullut, jos olisi tiennyt. Kiitokset sai perinteiseen tapaan tehty. Olit sanonut, että heittäkää menemään sellaiset paperit, jotka eivät toimi ja tehkää omia juttuja. Nyt olin lähtenyt casen kautta. Iltapäivän puhuit yksin kovalla vauhdilla”.

”Ajattelin, että ehkä tähän projektiin ei sovi kahta kouluttajaa. Meidän jengi oli kuin lammaislauma. Vielä alistuttiin. Ei ehkä ollut hyvä, että teimme yksin. Jonkinlaista ryhmässä työskentelyä oli kyllä jo. Sä et jaksanut tai ymmärtänyt meidän kannalta. Pohdimme muutaman työvoiverin kanssa, että Tomi menee etelän pikajunassa kun me ei olla vielä saatu resiinaakaan liikkeelle. Sun näkemyksesi projektin mahdollisuuksista olivat sellaisia, ettei meillä vielä ollut niitä. Meidän liikkeellelähtö oli hitaampaa. Lopulta tärkeintä oli tämä: Projekti on se mitä *me* ajatellaan ja työstetään, eikä se miltä se näyttää tutkijan näkökulmasta. Jos et pysy meidän vauhdissa, emme jatka yhdessä. Tämä merkitsi meille jonkinlaista projektin haltuunottoa”.

”Toinen tilaisuus oli kutakuinkin vuoden päästä. Piirtelit kuvioita, jotka vieläkin muistan. Tarkastelimme niitä saumoja, joihin työntekijöiden ja johdon asemat liittyvät: Asiakkaat – työntekijät – keskijohto – ylempi johto – lautakunnat ja kunnan keskushallinto. Kukin joutuu välitysasemiin. Olimme jo aikaisemmin pohtineet tähän liittyviä ristiriitoja. Olit ollut sosiaalijohtajan kanssa hiihtelemässä, ja meille heräsi mielikuva, että olet käsitellyt näitä asioita hänen kanssaan. Sitten, tilaisuuden jälkeen, menimme porukalla kaljoille, ja siellä tuli esiin Matin epäily, että olit junaillut *meidän* kanssamme.¹ Kalvosi olivat herättäneet harvinaisen vähän tunteita. Niissä ei puhuttu ihmisistä. Tästä meillä kuitenkin alkoi toinen vedenjakaja. Tilanne kriisiytyi yhä selvemmin johdon ja työntekijöiden välillä. Matti, jonka asemaa keskijohdossa olimme miettineet, reagoi selkeämmin liittoutumalla johtoryhmän kanssa”.

”Olemme puhuneet tästä; miksi emme lähettäneet sinulle palautetta heti. Minullakin on keskeneräinen kirje. Sinulla oli eräässä mielessä työnhajaajan rooli, ja jos joku ottaa yhteyttä ohi istuntojen, se on merkittävä merkki. Vältimme tällaisia ohituksia. Toisaalta olit hirvittävän yksin. Tässä olimme sosiaalityöntekijän roolissa. Jos olisi ollut monta vetäjää, olisi ollut helpompi antaa negatiivistakin palautetta – ettet olisi ollut yksin ryöpytyksen kohteena. Olisi pitänyt aloittaa siten, että puhumme siitä mitä me itse kukin odotamme tältä projektilta, miksi me olemme jopa tietoisesti päättäneet jäädä tänne töihin ainakin projektin ajaksi. Tätä olisi pitänyt penkoa välillä. Olisimme tarvinneet ulkopuolisen tahon, joka olisi tarkkaillut myös sinun työtäsi ja sitä, kuka pitää yhteyttä ja miten.

¹ Lukijalle/EA: Olimme käsitelleet mm. Matin (osastosihteerin) johtajuusprofiiliin nostamista, jota työntekijät toivoivat; Matti oli arvellut, etteivät he sitä haluaisi.

Meillä oli monenlaisia kuvitelmia siitä kuka yhteyksiä pitää. Päätimme kuitenkin tietoisesti, että puramme asiat paikan päällä, emme puhelimes-
sa. Taistelemme taistelut täällä, prosessi koskee meitä. Suuttumus on
myös voimavara. Ehkä se ryhmäytti meitä. ”Mykkä tarkkailija” olisi
kyennyt näkemään asioita jopa meidän kasvoniilmeistä. Tutkijatiimit ja
heitäkin tutkivat tiimit olisivat tärkeitä”.

”Sinuun kohdistui odotuksia, että nostaisit esiin niitä ristiriitoja, joita sun
on pakko nähdä – kuten työnohjaaja tai konsultti. Yritimme Pirkon¹
kanssa saada aikaan pysäytyskeskustelua: mihin ja miksi tässä on ryhdyt-
ty, mihin petytty, missä vaiheessa ollaan. Työyhteisö oli sanktioinut meitä:
te kielivirtuoosit vaiennatte muut. Teimme tilanteesta kurjan. Emme puhu,
jos eivät muutkaan. Me ei johdeta. Tämä on osa johtajuusproblematiikkaa.
Muutamista meistä oli tulossa ”luonnollisia johtajia”, ehkä se oli vksi kitkaa
aiheuttava tekijä. Muodollisen hierarkian johtajat kokivat, että otamme
tehtäviä heiltä. Osa työyhteisöstämme halusi käsitellä näitä, osa välttää
käsitteilyä”.

”Työn tutkiminen ja kehittäminen nostaa pintaan myllerryksiä ja
prosesseja, jotka koskevat yksilöä, ryhmää, jopa kokonaista ”koulupiiriä”.
Uuden oppimisessa tunteet ja kokemukset ovat osa prosessia, melkoinen
käyttövoima. En osaa kuvitella, että olisin voinut alkaa toimia uudella
tavalla yhteistyökumppaneiden kanssa, jos en olisi käynyt läpi niitä
syyllisyyden tunteita, että olen osa syrjäyttäviä rakenteita. Tämä liittyy
verkostotyöhön. Se on alku koko hommalle. Ennen kuin siihen tulee
motivaatio, silmien pitää aueta. Kun sain verkoston paperille, olin kuin
Euroopan omistaja. Riemuitsin: tämä on merkittävää – vaikka sen olisi
joku jossain jo keksinyt! Mutta kun löntystelin sitten töistä kotiin, olin
ahdistunut: tieto lisää tuskan määrää”.

”En enää halunnut olla asuntoryhmän puheenjohtaja. Seppo oli siihen
työhön motivoituneempi. Minun kiinnostukseni oli muualla. Mietimme
ryhmiä työnohjauksessa. Yritin esittää, että mietitään myös lastensuojelu-
verkostoja. Jos emme, jää paljon pois – lasten kanssa tekemisissä olevat
verkostot. Tähän kytkeytyi palkka-asia. Raportojille oli esitetty yhtä
lisäpalkkaluokkaa. Torstaipalaverissa päätettiin soittaa sinulle: lisätäänkö
ryhmiä. Toisin sanoen *sä* päättäisit tuleeko lisää ryhmiä ja sitä mukaa
palkkaluokka! Sanoin luopuvani palkkaluokasta, enkä yrittänyt muodos-
taa ryhmää”.

”Mulle tuli pettymyksen vaihe. Projektista ei alakaan löytyä niitä asioita,
jotka ovat minulle kiinnostavia. Kiinnostuin vasta kun aloin oivaltaa, että
verkostohomma koskee kaikkia töitämme. Ehkä olikin hyvä, ettemme
etsineet verkostoja sektorijakoisesti”.

”Meistä alettiin kiinnostua ulkopuolella. Olin kieltäytynyt toimimasta
lastensuojeluasioissa päivähoitotoimiston kanssa entisellä tavalla. Pirkko

¹ Pirkkoonkin lukija on hieman tutustunut Kertun työpäivässä, luvussa 1.2.

kieltäytyi asiakkaiden elämäntavan kuvaamisesta asuntovirastolle. Työvoimatoimistolla oli alettu käydä neuvottelemassa. Olin alkanut ottaa *lastensuojeluilmoitukset yhteistyökutsuina*. En enää halunnut arvailla mitä perheissä oli aikoinaan tapahtunut. Asianosaiset tarvittiin paikalle. Yhteistyökumppaneiden kiinnostus heräsi: miten jatkossa työskennellään. Jos esimerkiksi haluamme, että joku perhe saa lastensuojelusyistä lapsen perhepäivähoitoon, vaikka molemmat vanhemmat ovat kotona, pelaamme avoimin kortein: kehen otetaan yhteyttä ja missä tilanteissa. Yritämme välttää, että perhepäivähoidolle muodostuu turhan rankkaa, ainakaan liioiteltua, kuvaa perheestä. Voimme pyytää järjestelyä esimerkiksi siksi, että joku on perheessä väsynyt, tai että lapselle halutaan samanikäistä seuraa. Koulun kanssa menettelemme samoin. Opettajista osa tosin välttelee tällaista yhteistyötä. Yhteistyötahot kokoontuvat ja esim. piirtävät verkostokarttoja ja miettivät yhteistyökysymyksiä, jopa piiloisia tehtävänantoja jne. Olemme ehdottaneet ”kolmikointi”-työskentelyä tai vastaavaa. Tämä alkoi levitä normaaliksi työkäytännöksi. Emme lähteneet ajolähtöihin niin herkästi mukaan. Emme enää työskennelleet vain kumileimasimena, joka siunaa ”ratkaisun”. Vaikka emme työssämme voikaan toimia metatasolta, systeemin ”yläpuolelta”, rajasysteemissä voi toimia pysäytysmekanismina. Olimme oppineet jotain systeemin kiihdytyksistä. Kysyimme *kenellä tässä on hätä*. (Eräässä tapauksessa meidät pantiin sivuun, kun ei saatu sitä sosiaalityötä, jota oli odotettu. Vanhemmat oli saatu suostuteltua lapsen sijoitukseen. Meitä ei tarvittu”).

”Ehkäpä verkostojen pohdinta ja tietoisuus kiihdytyksistä antoi varmuutta toimia toisin. Ei lähdetty päätöksiin kovin vähäisin tiedoin. Emme luottaneet asiantuntijan arvioihin perheestä, jos itsellämme ei ollut tietoa. Toimme esiin, että ’tässä asiassa päätöksenteko on meillä’ – ja tällaisessa yhteydessä tapahtui tuo mainittu ohituskin. Ohitusyrityksiä tuli myös virastoon. Yritettiin puristaa päätöstä keskijohdolta, mutta tässä asiassa meillä on roolit selvät. Matti käänsi asiat meille”.

EA: ”Kerrot, että otitte projektin haltuunne. Miten sen otitte?”

Kerttu: ”Esimerkiksi työnohjaukset olivat tärkeitä.¹ Aloimme miettiä mitä lähetämme sulle, mitä ei. Pirkko lopetti päiväkirjaraporttien lähettämisen, jotta vältettäisiin paranoidiset kuviot (kuka yhteydessä jne.). Sun aktoriteettisi ei enää ollut tärkeä. Päätöksiä mitä lähetetään ei enää tehty sinun kanssasi. Työnohjauksessa esim. pohdimme toimeentulotukiprosesseja, asiakasvastaanottojen pidentämisiä. Emme enää odottaneet, että sä nostaisit esiin mikä meille on tärkeitä. Tosin ansiosi on, että pidit kiinni joistakin asioista, joihin palattiin”.

”Lisäsimme palavereja kolmeen kertaan viikossa. Tiistaipäiville teimme puolen vuoden ohjelman. Projektin opintoaineistoja ei kukaan yleensä

¹ Huom! Työnohjaukset eivät olleet osa projektisuunnitelmaa. Työnohjaajan, teemojen jne. valintaa ei käsitelty projektiasiana. Vierailin (EA) työnohjausistunnossa parissa yhteisössä, kuulolla. Onneksi kaikkea mahdollista ei ollut yritetty ”projektisoida”.

jaksanut käydä yksin läpi. Teimme opintopiirin. Kukin paneutui aineistohin mielenkiintonsa mukaan ja esitteli toisille. Torstaipalaveri oli vanha perinne, mutta hallinnollisten asioiden lisäksi otimme sinne teemojen käsittelyn. Perjantaisin käytimme liukumaa. Kun työaika alkoi yhdeksältä, tulimme jo kahdeksalta pohtimaan uusien asiakkaiden vastaanottoa. Kukin otti vuorollaan esiin uuden tapauksen. Mietimme myös miten repiä kansliatyötä irti sosiaalityöstä, olisiko siirrettävää. Olimme lisäksi havainneet, että asiakastyössä ennakoitien tekeminen oli vaikeaa. Käsitelimme näitä. Uusien asiakkaiden ohella aloimme pohtia vanhoja. Työyhteisö toimi uteliaisuuden ylläpitäjänä tilanteissa, joissa 'oma' työntekijä kokee, että 'voi ei, taasko ne on täällä'".

"Kyttimiseideakin syntyi työnohjauksessa. Ideat alkoivat poikia porukassa. Siksi juuri näillä yhteisillä foorumeilla on merkitystä. Jokainen uusi löytö on prosessin tulos. Monta asiaa vaikuttaa yhtä aikaa, pelkästään yksi asia ei johda uusiin oivalluksiin".

EA: "Kuullostaa siltä, että *käänteessä* muodostuivat *foorumit*, otitte ideoinnin *omiin käsiinne* ja 'opastitte' *toisianne*. Mitä sitten tapahtui?"

Kerttu: "... Vaikka sana ei ehkä ole hyvä: meistä alkoi tulla oman työmme subjekteja. Myllerrys ja kaaos – vähitelleen tuli kokemus, että työ on suunnitelmallista ja tietoista. Muutosta suhteessa yhteistyökumppaneihin alkoi tapahtua. Pirkko kerran "lensi" porukan puheille: työvoimaneuvoja oli soittanut ja sanonut, ettei annetakaan karensia, voisitteko tulla työparina miettimään, myös asiakas pyydetään mukaan. Mehän oltiin sitä mieltä, että meille kuuluisi tulospalkkio, oltiin tehty hienoa työtä! Kolmikointi alkoi saada sijaa".

"Arkipäivän työjohto alkoi hiertää, aivan yksinkertaisten asioiden hoito: jos joku on poissa, kuka hoitaa työt jne. Oli konflikteja asiakkaiden siirtämisestä toimistotyöntekijöille. Esitettiin väite, ettemme siirrä. Meillä oli hämminkiä, emme tienneet keitä siirtää. Sitten ryhdyimme, ja jonot ja ruuhkat purkautuivat. Keväällä -89 kun kaksi kanslistia oli eri syistä pitkään poissa, koko asiakkaisto siirrettiin takaisin sosiaalityöntekijöille. Emme enää suostuneet. Emme enää juosseet tukka putkella ja valittaneet, että onpa raskasta. Otimme jatkuvasti esille: tähän on saatava muutos. Työpaikkakulttuurin muutos oli olennainen".

"Suhteet toimistotyöntekijöihin alkoivat kriisiytyä. Aikaisemmin he olivat sanoneet, että te vain valitatte mutta kuitenkin teette, niinpä heidänkin on pakko painaa älyttömästi töitä. Meillä tahti oli muuttunut. Oli foorumeita ja aikaa, jopa naurettiin kahvitauoilla. Tiesimme mitä olimme tekemässä ja huomasimme, että se toimii. Nyt toimistotyöntekijät sanoivat, että te vain nauratte ja kehittäte itseänne palaverissa; toiset tekee töitä, toiset kehittää itseään".

"Tässä vaiheessa alkoivat suhteet johtoon kriisiytyä. Koimme, että meidän virkamiesrooliamme alettiin korostaa: virkamies tottelee, on suoritusasolla, tekee vaikka mahdottomatkin johdon antamat tehtävät. Meille siirrettiin uusia tehtäviä, toiselta osastoltakin. Muutos, että meillä oli

lisää tilaa, ei ollutkaan toivottu. Haluttiinko säilyttää kiire ja kaaos? Yhteiset foorumit nähtiin haitallisina, ne esitettiin lopetettaviksi, jotta saataisiin aikaa asiakastyölle. Sitä, että käytimme omaa aikaa perjantaiamuusin tapausten käsittelyyn, ei nähty asiakastyönä”.

”Verkosto laajeni. Kuvaan tuli myös sosiaalityöntekijöiden liitto ja ammattiyhdistystoiminta. Asia laajeni myös lautakuntaan, joka oli kiinnostunut ’tottelemattomuudestamme’ tiettyihin määräyksiin lisätöiden ottamisesta (ja oli meidän kannallamme). Ehkä sosiaalityöllä on pitkät suoritustyön perinteet. Siihen ei kuulu suunnittelu ja päätöksenteko. Kun työ muuttuu, se näyttää hätäännyttävän päätöksentekijöitä. Meillä se näkyi foorumien poisottamisena, kurinpitotoimina, puhutteluina ja palkkaratkaisuna. Riidat ylsivät ammattiyhdistykseen ja sen henkilövalintoihin”.

”Riitelimme myös siitä mitä projektin raportoinnissa saa kertoa, mitä ei. Viimeisenä projektsyöksynä oli pitkällinen prosessi raportoinnista ja sen valmisteluseminaarista. Kiellettyjä asioita tuntuivat olevan työntekijöiden kollektiivimuodostus ja johtajuuden, so. päätösprosessien ja suunnittelun, uudelleenjärjestelykysymykset”.

”Meillä alkoi tapahtua tietoista sitoutumista työhön. Aloimme puhua siitä kuinka kauan kukin aikoo olla; ainakin projektin loppuun asti päätimme olla, tai vielä vuoden enemmänkin, tapellen jos tarvis. Tuli kuitenkin umpikuja ja sitoumukset alkoivat höltyä”.

EA: ”Koetko, että projekti, jonka olitte ottaneet käsiinne, otettiin teiltä pois?”

Kerttu: ”En näe, että yksin johto alkoi ottaa pois. Pahimmassa kriisin vaiheessa johto alkoi saada tukea työyhteisöstä. Ehkä monet kokivat vanhan säilyttämisen turvallisempänä. Silti kaikkien työ on muuttunut”.

”Sitoutuminen liittyi lähtöihin. Se on mulle tällä hetkellä arka asia. Miten jaksavat ne, jotka jäivät. Koen itseni jonkinlaiseksi petturiksi. Luovuin minulle jostain tärkeästä. Olen aikaisemminkin lähtenyt – ja palannut. Palaanko asiakastyöhön, palaanko virastoon, josta lähdin?”

EA: ”Tuosta johtamiskonfliktista... Matillahan ei tässä ole mahdollisuutta kertoa näkökulmastaan. Olen ymmärtänyt niin, että sosiaalityöntekijöiden kollektiivien muodostuminen on hankala asia *toimivaltakysymysten* ja sitä kautta mm. *oikeusturva-asioiden* kannalta. Ehkäpä johto halusi taata, että työskentely tapahtuu valtuutusten mukaan, ja että tämä on tärkeää myös sen kannalta, että asiakkaat saavat yhdenvertaisen kohtelun. Tähän liittyvät mm. vastuut ja valitustietkin. On siis ehkä pulmallista yhdistää kollektiivinen kehittäminen ja valtuutukset”.

Kerttu: ”Oikeusturva on todella vaikea asia. Esimerkiksi uudessa lastensuojelulaissa kunnalla on velvollisuus järjestää asunto, jos lastensuojelutarve ilmenee olennaisesti asuntokysymyksestä johtuen. Vastuuta ei kuitenkaan kanna kunta, vaan yksittäinen virkamies. Olisi kiinnostavaa, jos jotkut asiakkaat lähtisivät valitusten tielle. Vastaan tulisi sekin, että lopulta *juristi* päättää onko nimenomaan asuntoasia kyseisessä tapauk-

nessa olennainen lastensuojelutarvetta aiheuttava tekijä”.

”Ymmärrän kyllä johdon pyrkimyksiä. Osastosihteerillä oli ilmeisesti toive, että virastomme voisi olla ensimmäisten joukossa siirtymässä kansalaispalkka-tyyppiseen toimeentulotukeen, jossa asiakkailta olisi selvät oikeudet. Tällä päästäisiin mm. ”elämäkerta satalappusesta” -tilanteista pois. Mutta asioinnit liittyvät harvoin vain yhteen syyhyn. Toimeentulokityön saisi kyllä irti sosiaalityöstä, mutta se edellyttäisi valtavan määrän säännöksiä monenlaisia ja muuttuvia tilanteita varten”.

EA: ”Onko niin, joustavuutta haetaan harkinnanvaraisuudesta, ja se tuo sosiaalityöntekijät kuvaan? Ovatko karkeat vaihtoehdot joko täsmällisesti säännellyt oikeudet ja tihenevä säädösviidakko tai jousto ja asiantuntija-valta?”

Kerttu: ”Pidän utopistisena sellaista näköä, että bvrokratia sinällään olisi riittävän joustava. Jos katsotaan, että oikeusturva on yhtä kuin samanlaiset ratkaisut samankaltaisissa tilanteissa, työhön ei tarvita sosiaalityöntekijöitä, mutta kylläkin yhä vain tarkempia säädöksiä. Mun mielestäni oikeusturvaa on ensinnäkin se, että ihminen saa itse määritellä ongelmansa, toiseksi, että tarjotaan räätälöidyt palvelut ja kolmanneksi, että ihmisiä ei sidota eikä opeteta asiakkaiksi”.

”Pyrkimys kansalaispalkan tapaiseen ratkaisuun oli hyvä, mutta toi heti näkyviin ongelmia. Kun niitä ratkoimme ja tuli vastaan johtajuuspulmia, mietimme joskus porukalla mikä on meidän sosiaalityöntekijöiden osuus pulmien muodostumisessa. Mehän myös omalla toiminnallamme tuotimme toteutunutta johtajuutta”.

EA: ”Muistan kerran, kun pohditte kuinka kauan menisi, kun olisitte tehneet jostain työoveristanne sellaisen johtajan, jonka kanssa sitten joutuisitte konfliktiin. Se oli minusta huikea kysymyksenasettelu, josta tekisi mieli jatkaa pitempäänkin. Palataan kuitenkin vielä tuohon *sitoutumukseen*, josta mainitsit. Mihän sä koet sitoumusta?”

Kerttu: ”Työporukan valtaosaan. Sosiaalityön muutokseen. Tämä liittyy siihen, että voisi olla oman työnsä subjekti. Se merkitsee mielestäni aina samalla sitä, että hahmotan uudella tavalla asiakkaan aseman ja ne tehtävät, jotka meille delegoidaan marginaaliväestön säilyttämisessä. Muutos on sitä, että pystyy antamaan asiakkaille tilaa. Ei enää hahmota henkilökohtaisena ominaisuutena. Tilaa tehdä toisin. Ei kouluta ihmisistä asiakkaita. Tämä on tärkeä tehtävä, se antaa itselle jaksamisen mahdollisuuksia. Erityisen stressaavaa on se, että tietämättään, tai jollakin tasolla tietäen, suorittaa mahdotonta delegaatiota, on mahdottomien asioiden paineessa. Joutuu alistumaan näihin systeemeihin. Jos ei tiedä missä positiossa toimii, ei pysty taistelemaan vastaan. On päivittäinen paha olo. Ei voi antaa ihmisille mahdollisuuksia. Monet yhteistyökumppanit odottavat inhimillisempää yhteiskuntaa: sitä että me voisimme antaa inhimillisemmät mahdollisuudet senkin jälkeen kun he ovat syrjäyttäneet. Pahimmillaan mahdottomat tehtävät kääntyvät asiakasta vastaan. Meille tarjotaan erilaisia *puutteita* hoidettavaksi. Asiakkassa alkaa nähdä yhä

enemmän puutteita. Se johtaa kovenevaan kontrolliin. Yhtäällä on ”maailman pelastajan” rooli, toisaalta suostun ristiinnaulittavaksi. Kun ei onnistu, saa syytökset niskaansa. Jos joku saa asunnon eikä onnistu asumisessaan, vika on sosiaalityöntekijöissä. Soitetaan ja haukutaan: Ei tästä mitään tule, sinäkin menet ja uskoit siihen ihmiseen. Ei ole sattuma, että verkostotyö tässä muodossa herää juuri sosiaalivirastossa. Mehän olemme viimesijaisia. Meillä on suurin tarve heittää palloa takaisin. Ei muilla ole niin suurta tarvetta ruveta tekemään yhteistyötä. Ei mekään oltaisi ruvettu miettimään, jos meillä olisi paikka, johon me siirrettäisiin”.

EA: ”Tämäkö asian koet pettäneesi?”

Kerttu: ”Minulla on sellainen käsitys, että työ voi kehittyä vain siellä missä sitä tehdään. Sitä mukaa kun irrottaudun työn arkipäivän reunaehdoista, tulee houkutus kehitellä ideoita, jotka eivät ehkä toimikaan arkipäivän työtilanteissa. Hallinnon uudet hyvät ideat... niitä on vaikea istuttaa arkipäivän työhön. Pieni esimerkki: Jos on pieni kunta, jossa on yksi lastensuojelutyöntekijä ja vieressä toinen kunta, jossa on toinen samanlainen yksinäinen, miksi eivät voisi tehdä parityötä? On yksinkertaisia esteitä: esim. kellokortti. Mistä työnantaja tietää, että työntekijä tekee työtä, jos korttia ei ole leimattu?”

”Kun on niissä reaalielämissä, tietää mistä puhuu. Kun tekee ehdotuksia, tietää onko mahdollisuuksia, ja mihin törmätään. Luulisin, että monet ovat lähteneet sosiaalityöhön samantapaisista lähtökohdista kuin minäkin: jotta voisi tehdä näiden ihmisten kanssa muutostyötä. Kun huomaa mahdollisuudet vähäisiksi, vaihtaa hallintoon, johtoon. Uskoo vilpittömästi, että siellä on paremmat mahdollisuudet vaikuttaa. Törmää uusiin reunaehtoihin ja pettyy. Kokeekohan johtoporras tällaista pettymystä? Olen tavannut johtajia, jotka sanovat, että arvostavat eniten asiakastyötä, mutteivat itse jaksaneet. Yhdet sanktioivat niitä, jotka jaksavat, toiset yrittävät taata työntekijöille mahdollisuuksia”.

(Jatkoimme seuraavana päivänä. Olin sanonut Kertulle, että kysyn huomenna lähikohdista, ja hän oli kirjannut muutamia ajatuksia ylös, yrittämättä noudattaa tiukkaa systemattikkaa).

Kerttu: ”Asiakaskunta tulee muuttamaan. Juuri, kun ollaan pääsemässä – jos ollaankaan – yhdestä ”muuttoliikkeestä”, toinen tulee päälle. Tällä kertaa rajojen yli. Helsingissä se näkyy päiväkodeissakin. Eräissä lastenkodissa huostaanotetuista lapsista valtaosa on pakolaisperheistä tai perheistä, joissa toinen huoltaja on vieraasta kulttuurista. Tämä näkyy ehkä ensin Etelä-Suomessa, sitten muuallakin. Saa nähdä miten odotukset kohdistuvat sosiaalityöhön. Varmaa on, etteivät sosiaalityöntekijät selviä, jos koemme, että meillä on oltava vastaus kaikkiin kysymyksiin. Aina jos on hätä, todetaan: sosiaalityöntekijät eivät ole tehneet... Milloin ilmestyy lehtikirjoituksia esim. pakolais- tai ulkomaalaisongelmasta: ’tämä on heikon sosiaalityön tulosta?’”

”Minua huolestuttaa, että rahahanat tulevat tiukkenemaan. Sosiaalihuolto on kohde, josta ensimmäisenä säästetään. Se näkyy mm. vapaa-

kuntakokeilussa. Jos valtiosuusuusohjaus poistuu, miten sosiaalityö pärjää tulosjohtamisajattelussa? Eräissä kunnassa toimeentulotuki on sidottu kolmeen kuukauteen; sitten töihin. Ennakoin, että työmoraaliajattelu herää uudelleen tulosjohtamisen myötä. Vapaakunnat ovat anoneet, ettei tarvitsisi noudattaa pätevyysvaatimuksia. Ovat siirtymässä lyhyen koulutuksen saaneisiin: kuka tahansa voi tehdä sosiaalityötä kunhan on empaattinen. Ennen vanhaan – ei kauankaan sitten – pärjättiin käsityötaidoilla (joille on toki käyttöä vieläkin). Pätevyysvaatimusten poistuessa voi verkostotyössä tulla hankaluuksia. Pitäisi tehdä yhteistyötä koulutettujen kanssa. Usein nähdään, että lähityöntekijät voivat olla heikommin koulutettuja, hallinnossa tarvitaan korkeampaa koulutusta. Miksi ihmisten kanssa suorassa kontaktissa olevien tarvitsee olla vähemmän koulutettuja?”

”Mitä tapahtuu, kun muodostetaan tulosityksiköitä ja tulosvastuullisia johtajia? Miten alas valta delegoidaan? Jos se pysäytetään virasto- ja sektorijohtajiin, tuloksena voi olla resurssien tiukentaminen ja työntekijöiden päätösvallan kaventuminen. Meillä on pitkä hierarkkisen ja autoritaarisen johtamisen perinne, joka ei murru hetkessä. Voi tulla hämmennyksen vaihe, kun ei ole uusia välineitä; kriisi voi jopa syvetä. Toisaalta voi ajatella, että tällaisten yksiköiden syntyminen siirtää konflikteja johdon ja alaisten väliltä astetta ylempään, tulosityksikön ja hallinnon välille”.

”Uusi jännittävä piirre sosiaalityössä on, että sosiaalityöntekijätkin tekevät keikkatöitä. Uudet eivät sitoudu samalla tavalla, eivätkä enää vanhatkaan. Tästä voi seurata hankaluuksia: jotta muutosta tapahtuisi, tarvitaan, että jotkut sitoutuvat joksikin aikaa työhön”.

”En ole ollenkaan varma, että sosiaalityön kriisi olisi vielä edes kokenut pohjalukemiaan. Olen samaa mieltä kanssasi, että elinehto on viranomaisen verkostotyö. Mutta yritetäänkö joillakin paikkakunnilla päästä yli siitä missä aita on matalin: tehoa minimaalisilla satsauksilla. Asiakkailta poistetaan resursseja, työhön otetaan työntekijöitä, jotka ovat valmiita tulemaan siihen millä koulutuksella hyvänsä”.

”Toisaalta... työelämä edellyttää luovuutta ja ryhmätyötaitoja. Oletan, että koulu, joka on jo kriisissä, on pakotettu muuttamaan toimintatapaansa. Ihmisiltä odotetaan muutakin kuin vain erillisten tietojen hallintaa ja yksilötyötaitoja. Tällaisia muutoksia on myös päivähoidossa. Näillä voi olla positiivisia vaikutuksia meidänkin työhön”.

”Varmasti tullaan käymään taisteluja – uudenlaisiakin – siitä mitä kukin tekee. Sosiaalityölle on siirretty kaikenlaista. Poliisit esim. ovat siirtämässä päihityneiden haltuunottoa. Toisaalta on esitetty, että sosiaalityöstä siirretäisiin kaikki kontrollia vaativa poliisille, että poliisi olisi se, joka puttuu ensin. En arvaa miten tässä kävisi. En näe kaikkea kontrollia negatiivisena, jos sitä opitaan käyttämään tukena”.

EA: ”Sanoit kerran, että meillä on yhtä monta projektia kuin on ihmisiäkin projektissa. Samoin voisi ajatella, että meillä on yhtä monta ”lähikehityksen vyöhykettä”. Onko mielestäsi mieltä puhua jostakin

sosiaalityön lähikehityksen vyöhykkeestä? Onko sosiaalityö *kehitettävissä?*”

Kerttu: ”Onko sosiaalityö kehitettävissä... Kokemuksen pohjalta voin sanoa, että onhan se. Ei tosin yksin vaan porukalla. Meillä tuli työhön aivan uudenlaisia välineitä ja työ muuttui suunnitelmalliseksi. Jos määrittellään, että sosiaalityö on sosiaalityöntekijöiden tekemää työtä, ja kun sitten aletaan tehdä yhteistyötä muiden kanssa... onko se *sosiaalityötä*. Se voi olla verkostotyötä. Sosiaalityöntekijöillä on tässä kuitenkin keskeinen rooli. Todennäköisesti aloitteen on tultava meiltä alkuvaiheessa. Kuten eilen sanoin, toiset eivät koe siihen sellaista tarvetta. Kyllä sosiaalityö on kehitettävissä, jopa tuloksiakin oli nähtävissä. Ihan pieni tulos ei ollut jumiutuneiden asiakkuussuhteiden määrän väheneminen. Vähenemistä tapahtui huomattavasti”.

”Joku lähikehitys sosiaalityöllä joka tapauksessa on. Kuten jo sanoin, voi tapahtua myös taantumista johonkin 50- ja 60-luvuilla toteutettuun lyhytaikaiseen rationalisoituun toimeentulotukityöhön, jota toteuttamassa ei ole yhtään sosiaalityöntekijää – ja jota silti kutsutaan sosiaalityöksi. Voisiko tapahtua niin, että muutos tulisi valtakunnan eri osissa erilaisena? Voi vaikkapa syntyä erityisnuorisotoimen kaltaisia ratkaisuja, koulun oppilashuollon kehitystä tms. Näyttäisi olevan myös melkoinen boomi verkostotyöhön monilla paikkakunnilla. Jos siellä täällä ei oteta pois kaikkia työskentelyn mahdollisuuksia, työntekijät voivat pysyä työssä, ja on mahdollista, että siirrytään aikalailla uudenlaiseen työtapaan”.

EA: ”Mitä se olisi?”

Kerttu: ”No, työntekijät alkavat kieltäytyä mahdottomista tehtävännanoista ja ottaa nämä erilaiset delegaatiot ikäänkuin yhteistyöhaasteina, kutsuina mukaan. Saattaa syntyä ihan uudenlaisia toimintamuotoja, joita en osaa tässä kuvitellakaan – mikäli ohitetaan nämä ensimmäiset loukkaantumisen ja kriisiytymisen vaiheet. En tarkoituksella vastaa sinun sanoillasi. Tietenkin näen sen mitä meillä oli näkyvissä: ihan hyviä räätälöinnin muotoja. Uskon, että on vielä sellaisia työmuotoja, joita me ei keksitty ollenkaan. Sitä minun on hirveän vaikea uskoa, että sosiaalityöntekijät koskaan kokonaan vapautuisivat rahan käsittelystä. Täysin mahdollista kuitenkin on, että jos tehdään samaan tapaan kuin me tehtiin, kriisivaihe ei veny kahdenkymmenen vuoden mittaiseksi. Sosiaalityöntekijöitä tarvitaan asiakastyön jossakin tällaisissa kaoottisissa vaiheissa, mutta muutamassa kuukaudessa pystytään asioiden sellaiseen suunnitelmallisuuteen, ettei asiakkuutta tarvitse pitkittää. Eikä sitä kannatakaan pitkittää, joku määräaikainen systeemi siinä pitäisi olla”.

”En kuitenkaan halua rakentaa sellaista mielikuvaa, että jonain päivänä viranomaiset toimisivat siten, että tietäisivät osuutensa kohteesta, että saisivat aikaan selvät sopimukset, että pitäisivät asiakkaan luvalla yhteyttä, että yhdessä räätälöisivät asiakkaan kanssa hänelle jonkin parhaan mahdollisen ratkaisun. Tämä helpottaisi jokaisen työtä ja asiakkaan tilannetta, mutta pelkään, että siihen tulee esteitä. Olen vielä niin kiinni

sorvissa, etten osaa miettiä mitään kovin abstraktia tai jotain, joka kovin radikaalisti muuttaisi tilanteen”.

EA: ”Mikä on sinun lähikehitykselläsi?”

Kerttu: ”Tällä hetkellä siunattu epävarmuus. Olen koko ikäni kuvitellut, että minusta tulee sosiaalityön opettaja. Joka kerta, kun on tarvinnut konkretisoida tähän ryhtymistä, ajattelen, etten vielä tiedä tarpeeksi voidakseni opettaa. Tällä hetkellä on kirkkaana yksi sellainen asia, jonka haluaisin tehdä jollakin tapaa: Haluaisin tutkia sosiaalityötä niin yksinkertaisesti kuin mahdollista – siten, että jokaisen tilanteen voisi merkitä ylös hieman psykologien ennakointimetodin tapaan. Meillä on tietysti vähän eri problematiikka; esimerkiksi lastensuojelussa kontrolli on aina jollakin tavalla läsnä. Esimerkiksi seuraavasti tutkisin: puhelin soi, kuka soittaa, mitä vastaan, mikä on seuraava interventio, menenkö kotikäynnille, ovi avataan, mitä sanon, mitä mulle vastataan. Tähän työhön tarvitsen ryhmän, sitä ei voi tehdä yksin. Vielä tarvitsisin konsultin. Asioita ei välttämättä onnistu jäsentämään yksin, siihen tulee niin paljon tunteita ja kokemuksia mukaan – joilla taas on käyttöarvoa myös”.

”Vasta tämän jälkeen voisin vastata – ja minulta kysytään usein: tekeekö lastensuojelutyöntekijä työtä lasten kanssa, huomioidaanko lapsen autonomia, onko lastensuojelu vanhemmuuden riistoa... Vastatakseni minun pitäisi saada selvää mitä tapahtuu esimerkiksi yhden tapaamisen aikana. Lähes joka kerta lastensuojelussa on kysymys myös muista työntekijöistä. Tutkiminen ei siis voisi tapahtua vain asiakas-työntekijä tai työpari -kontekstissa. Haluaisin oppia näistä vielä paremmin kuin projektin aikana. Tulihan siinä palautetta jonkin verran, mutta vielä voi mennä pidemmälle. Eli haluaisin vieläkin saada selvyuden miten olen tehnyt ja miten voisin jatkossa tehdä toisin. En tiedä onko motiivini tähän työhön muuttunut. Joskus ajattelen, että olen jo niin parantunut, ettei minun enää tarvitse tehdä tätä työtä. Näitähän on kaiveltu, eikä työn motiivien tietenkään aina tarvitse olla yksipuolisen mustia. Voisi tulla kolmas vaiheeni sosiaalityöntekijänä, ehkä ammatillisin vaihe ennen eläkeikää”.

EA: ”Mikä on seuraava konflikti, tai tuleeko sellaista?”

Kerttu: ”Olemassaoleva ristiriita on: mihin menen työhön. Kuvasin mitä haluaisin, mutta missä se voi tapahtua? Keiden kanssa? Olen hakemassa paikkaani, mutta on vaikea kuvitella, että palaisin entiseen virastooni. Ristiriita on sellainen, etten haluisi alistua, mutten jaksaisi samalla tavalla tapellakaan. Toisaalta tunnen Suomessa monia sosiaalityöntekijöitä, tämä ei ole yksin minun toiveeni. Voisi muodostaa ryhmän, mutta siinä on puute: verkostotyöhön tarvitaan saman työpaikan ihmiset. Olen ehkä suorittamassa tietoisia työpaikan valintaa, vapaaehtoisesti jäämässä keikkatyöntekijäksi, jotta löytäisin uuden työyhteisön, johon haluaisin sitoutua”.

EA: ”Vielä yksi, kaksiosainen, kysymys. Huomasit lisuristani, että lähdin työpäivästäsi...”

Kerttu: ”Sitten Kerttu muuttui stereotyyppiksi 40-vuotiaasta koulutetusta

naissosiaalityöntekijästä”.

EA: ”Just niin. Miltä muodonmuutos tuntui?”

Kerttu: ”Sinä pääsit mielestäni käsittelemään historiallista kehitystä tästä näkökulmasta, mutta tällaista Kerttujen kollegiota ei ole olemassakaan. Meidänkin työyhteisössä on monenlaisia ja monenlaisen koulutuksen saaneita työntekijöitä, joukossa vieläpä miehiäkin. Siitä katosi kenties jotakin työntekijöiden kirjosta. Se tuntui helpottavaltakin. En tiedä miten olisit pystynyt seuraamaan mua ja sitä muutosta, joka työssäni tapahtui. Olisi vaatinut pitkän prosessin. Olisin halunnut tulla tulkintoineni sun tulkintojen lomaan. En tiedä miten meidän vuoropuhelu olisi muuttanut koko hommaa. Olisi ollut aika raskas läpikäytävä, jos olisi menty mun arjen alueelle jatkuvasti. Toisaalta, paradoksaalisesti, toivon, että pistäisi oman tvönsä suurennuslasin alle. Sehän olisi juuri sitä”.

EA: ”Sitten se kysymyksen toinen osa: Miten tutkimuksessa kannattaisi menetellä, jotta saisi todelliset ihmiset mukaan – vai pitäisikö saada?”

Kerttu: ”Mun mielestä meillä alkoi tämä muutos tapahtua ja työ aueta siinä vaiheessa, kun aloimme käsitellä todellisia tapauksia, joissa oli todelliset työntekijät. Mutta voiko tällä tavalla tuktia? Olisiko seuraava vaihe, että tutkitaan todellisia tapauksia ja todellisia työntekijöitä – ja onko se toisenlainen tutkimusote? En tiedä sitten, miten sen istuttaisi näihin viitekehyksiin, joita olet käyttänyt”.

”Sä kysyit pitäisikö. Kyllä mun mielestäni pitäisi. Tullaan tosin tiettyihin vaikeuksiin. Mekin ehdotettiin työnohjausten äänittämistä ja joidenkin materiaalien toimittamista sinulle, jotta todelliset asiat ja paljastavimmat ristiriidat tulisivat esiin. Mutta miten sitten, jos työyhteisö ei suostu tällaiseen? Meistä muutamat olisivat suostuneet. Jos olisit seurannut Kerttua ja Pirkkoa, näkökulma olisi tietenkin koko ajan ollut meidän näkökulma”.

”Mistähän se turvattomuuden tunne tuli, etteivät toiset työntekijät halunneet näitä aineistoja tutkimuskäyttöön? Ehkä erilaisesta kokemuspohjasta, kokemuksista työnohjauksesta”.

EA: ”Olen miettinyt tuota kysymystä parilta kannalta: ensinnäkin ne todella olivat omia juttuja, miksi siis lähettää minulle. Toiseksi, kuten minulle sanottiinkin, en alun jälkeen antanut sanottavastikaan palautetta – miksi siis lähettää omia juttuja minulle”.

Kerttu: ”Omia juttuja ne ovat aina. Sen takia olisikin voitu luovuttaa tutkimuskäyttöön. Kollektiivisuuden syntyyn vaikutti se, että uskallettiin tuoda omia juttuja esiin. Sekin helpottaa hirvittävästi, tämä toisten avuttomuuden näkeminen. Jaettu avuttomuus on yhteisön voima. Tuosta palautteesta... En tiedä olisiko niistä kovin nopeasti voinutkaan tulla. Niistä olisi kuitenkin ollut paljon helpompi antaa palautetta kuin henkilökohtaisista päiväkirjoista¹. Niistä tulee salaviestin tunnelma: mitä kukin

¹ Lukijalle: Pyysin tutkimusta aloittaessamme projektin osanottajia niin halutessaan pitämään päiväkirjaa, johon kommentoida käsittelemiämme asioita ja koettuja prosesseja.

kirjoittaa. Yhteisöviesteistä on helpompi lähettää aineistoa. Kaikki ovat olleet käsittelyssä mukana ja tietävät mitä sinne menee. Seppo olikin ainut, joka jaksoi loppuun saakka. Hän teki selväksi, että päiväkirjat ovat kaikkien luettavissa”.

EA: ”Minulla on ollut paljon pulmia projektin aikana, ja nyt olet antanut minulle lisää mietittävää. Yksi pulma on ollut se, että aikoinaan mietin aineiston hankinnan keinoja, mm. päiväkirjoja, vain ahtaassa metodisessa mielessä. Subjektit olivat kadoksissa. En lainkaan miettinyt niitä implisiittisiä suhdemäärittäviä, subjekti-subjekti -suhteita, joita kunkin metodin käyttöön kätkeytyy. Tuollaiset päiväkirjan kaltaiset menetelmät voivat tehdä oudon rakenteen tutkimukseen. Tämä pulma taas liittyy siihen, etten aluksi osannut sijoittaa itseäni tähän rakenteeseen. Sanoit äsken, ettet tiedä voinko tutkia todellisia ihmisiä viitekehvekselläni. Tätäpä olen miettinyt nyttemmin itsekini. Noin ohjelmallisesti sanoen: jos tutkija ei saa itseään todellisena ihmisenä tutkittavaan järjestelmään, ei hän saa siihen ketään muutakaan”.

Kerttu: ”Kävi ajatus mielessä. Meidän työyhteisössä on sellainen 30-luvulla syntynyt mies, jolla on pitkä linja toimistotyöstä sosiaalityöhön, on myös huoltajatutkimuksen – siis säädöspohjaisen koulutuksen – suorittainetta, on toisenlainen pitkän linjan, pitkään kouluttautunut, mies, olin minä, case workista uudempaan sosiaalipoliittiseen koulutukseen kulkeneena ja Pirkko, joka on nuorin ja jolla on tuorein koulutus. Jos olisit muuttanut systeemiä, olisi pitänyt tutkia meitä kaikkia. Jos olisit itse ollut tutkimuksessa todellisena ihmisenä.... Olithan kyllä ja sinulle tarjottiin monenlaista roolia. Emme pitkään tienneet millaisessa roolissa olit. Minulle työnohjauksen kirjoittamaton laki on, ettei välillä pidetä suoraan yhteyttä. Niinpä en pitänyt... Jos olisit ollut tutkimuksessasi todellisena ihmisenä, et olisi voinut olla siinä yksin”.

(Alamme lopetella. Kysyn vielä Kertulta oliko hänellä mielessä joku teema, joka jäi käsittelemättä. Hän kääntääkin kysymyksen minulle, kysyen minun näkemystäni lähikehityksen vyöhykkeestä. Hän myös kysyy näenkö sosiaalityön vielä kehitettävänä, kuten näin sen projektin alussa).

EA: ”Se on verkostotyön suunnassa. Olen siitä aika vakuuttunut – siksi, että sitä on jo olemassa. Kokonaisvaltaisuutta ja systeemisyyttä on ensinnäkin ihmisten elämässä. Sitä on myös viranomaistyöskentelyssä – lähettävänä ja vastaanottavana tahoina, yhteydenpitoina, toisiaan täydentävinä työsuorituksina. Työ ei oikein tahdo pysyä sektoreiden sisällä. Sektoreiden yli levittäytyvä työ joudutaan toteuttamaan muodoltaan sektorirakenteessa, ja tässä muodostuu ristiriitoja, joita voisi kutsua vaikkapa muodon ja sisällön ristiriidoiksi. Sisältöä on arjen kokonaisvaltaisuus, muotoa sektoroitu ongelmakeskeisyys. Näiden ristiriitojen ratkon-

seja. Tavoittelin aineistoa, joka toisi osanottajien omat projektit ja omakohtaisuuden tutkittavaksi.

ta, tavalla tai toisella, on mielestäni lähikehityksellä. Ne ovat polttavia”.

●len kuitenkin joutunut miettimään tätä lähikehitys-käsitettäni. Metodisena ohjenuorana se oli minulle aluksi aika deterministinen, tyyppiä ”nyt on tulollaan teoreettisesti hallittu työ”. Mm. taisteluaspektit ovat panneet miettimään – niin kuin tietysti sekin mikä on se teoria ja kuinka hallittu joku työ voi olla. Sen sijaan, että kysymys olisi jostain kokonaisvaltaisesta siirtymästä, asiat konkretisoituvat vyöhykeittäin ratkottaviksi – ehkäpä konfliktien kautta. Tämä on minusta jännittävää: asiat konkretisoituvat ”vuorollaan” ratkaistaviksi, tai yritettäviksi, muutoin niitä ei voi oikein edes asettaa konkreettisina kysymyksinä. Mutta jos yrittää totetuttaa kokonaisvaltaisuutta vaikkapa räätälöinnin muodossa, se mitä syntyy on todennäköisesti eri juttu, kuin osattiin huomioida. Kysymys ei ehkä ole vain siitä, että asiat muuntuvat yritettäessä toteuttaa niitä, vaan muutosvrietyksen yhteydessä ilmenee asioita, joita ei oltu osattu edes mieltää asiaan liittyviksi. Uudenlaiset, ehkä ulkoisina pidetyt asiat problematisoituvat. Mielletyt kontekstit laajenevat Juuri tämä ulkoisten asioiden osoittautuminen sisäisiksi kiinnostaa minua nyt”.

”Minulle tärkeä tulos projektista oli *verkostojen* mieltyminen tutkimuskohteiksi sektorijakoisten saarekkeiden tai ammattiryhmien sijasta. Se tapahtui projektin myötä. Nyt asetan ilman muuta kysymykset toisin, ”verkostomaisesti”, mutta osaanko asettaa kysymykset niiden empiiriseksi tutkimiseksi, on toinen juttu, ehkä lähikehityksellä. Kokeilen empiirisiä asetelmia kaiken aikaa konsultointityössä. Valmistaudun seuraavaan hankkeeseen”.

”Tähän liittyy myös tutkijan position miettiminen: mikä tässä on ”sisällä” ja ”ulkona”? Jos tutukitaan verkostoa, tarvitaan tutkiva verkosto, jota myös tutkitaan, kuten sanoit – ja ehdotit jo projektin kuluessa. Se *praksissubde*, joka projektissamme toteutui, on mielestäni edelleenkin kiinnostava. En olisi ehkä tullut edes ajatelleeksi verkostosuuntaan menemistä ilman niitä kysymyksenasetteluja, jotka teidän työstänne ja toimestanne nousivat, enkä varsinkaan olisi voinut kuulla sellaisista löydöistä kuin kyttimiset, kolmikoinnit ja muut keksintönne. En siis olisi voinut tutkia verkostoituvaa sosiaalityötä konkreettisena ilmiönä, ellette te olisi sekä tutkineet että toteuttaneet sitä sellaisena. Tulokset olivat siis hyvin kollektiivisia”.

”Minua askarruttaa missä määrin silmälasini ovat rajoittaneet näkökenttääni. Miltähän ”lähikehityksen vyöhyke” olisi näyttänyt, jos olisin ollut liikkeellä aivan toisilla hypoteeseilla. Jotain kiinnostavaa olisi varmaan näkynyt silloinkin. Nyt näin verkostoja. Estikö se minua näkemästä muuta? Minulle ei nyt ole niin tärkeää todistaa hypoteesejani ”oikeiksi”. Tärkeämpää on ovatko ne hedelmällisiä – voiko niillä siis jatkaa tutkittavan ilmiön tutkimista. ●len tarkoituksellakin vienyt verkostopointtia niin pitkälle, kuin olen saanut, kokeillakseni lähteekö kohteesta vielä informaatiota. Fordismivertausta olen venyttänyt kohta kyllästymiseen asti. Verkostohypoteesien todentaminen ei onneksi tapahtu todistelemalla, vaan käytännössä; joku voi ottaa niitä käyttöönsä. Silloinkin on kysymys

muuntelusta”.

”Kysyit vieläkö näen sosiaalityön kehitettävänä, positiivesti, kuten projektin alussa. Kyllä. Minulle ei ole yhdentekevää, mitä käytännössä tapahtuu. Olen nähnyt teidän toiminnassanne, että sumppuisistakin ja asiakkaiden toimintamahdollisuuksia kaventavista verkostomylläköistä voi päästä asiakkaiden toimintamahdollisuuksia avartaviin toimintoihin. Tämän näen ilman muuta kehittymisenä. Askarruttavaa on kyllä se, mitä muutakin, ei-aiottua, viranomaisverkoston aktivoituminen yhteiseen pohdintaan voi tuoda tullessaan. Se voi tuoda vaikkapa tiheneviä verkkoja asiakkaan ympärille. Näen tosin enemmän myönteisiä mahdollisuuksia kuin huolestuttavia piirteitä verkostotyössä. Lähikehityksen näen nyt kuitenkin toisella tavalla kuin alussa. Lähikehityksen vyöhyke näyttää ensinnäkin olevan melkoinen taisteluvyöhyke. Toiseksi, se mitä voi olla ilmaantumassa, mikä siis ristiriitojen pohjustamana mahdollisuutena on olemassa, ei ehkä olekaan sosiaalityötä nyt tunnetussa muodossa, vaan yhteispalveluihin tms. ”liukenevaa” työtä. Tavallaan siis nykyisin tunnetun sosiaalityön katoamistakin. On ehkä paradoksaalista kutsua tätä *sosiaalityön* lähikehitykseksi, mutta voi sitä niinkin nimittää. Luulen, että sama ”kohtalo” – tai mahdollisuus – on muillakin fordistisilla professioilla, eikä se ehkä innosta kaikkia. Fordismissa on monta etua kiinni”.

Kerttu: ”Niinpä niin. Lähikehitystä on vaikea ennustella. Jos työntekijät jollakin paikkakunnalla lähtevät verkostotyöhön, he keksivät ehkä paljon kiinnostavampia välineitä ja ratkaisuja kuin meidän käyttämiset, kolmikoinnit ja muut, sellaisia ratkaisuja, joita me ei tajuttu edes ajatella”.

”Verkostotyön ei-aiottuja seurauksia on todella syytä pohtia. Onhan se helvettiä, jos vaikkapa samaan aluetoimistoon kootut viranomaiset puivat asiakkaan kaikkia asioita kahvitauoillakin. Voi olla, että verkostot tarvitsevat ulkopuolisia; työnohjaajia tai konsultteja, eräänlaisia peilirakenteita. Monilla paikkakunnilla on tosin vaikea löytää ketään, joka ei olisi jo sotkeutunut käsiteltävään asiaan. Jos kontrolli on avointa, asiakkaan on helpompi hahmottaa sitä. Piiloviestit ovat pahempia, ja ne verkostosotkut, joita nyt on. Me kokeilimme kolmikointeja. Niissä ei välitetty tietoa asiakkaan elämänhistorioista, vaan keskityttiin senhetkisiin konkreettisiin asioihin. Tällä tavoin, hyvin yksinkertaisiin asioihin keskittyen, ei ehkä ole niin suurta vaaraa totalitaarisesta valvonnasta. Asiakkaan tai perheen läsnäolo muuttaa tilanteita. Se voi tietysti olla tutkijalautakunnan tapainen asetelma, mutta siihen voi myös tulla avoimuutta – kontrolliasioissakin. Keskeistä on palaute. Jos työntekijät hyppäävät mukaan jonkun toisen välittämän tiedon pohjalta, tulee ongelmia. Jos viranomaiset ja asiakkaat saavat näkyviinsä sen verkon, jossa toimivat, tulee tarvetta sen jäsentämiseen. Tällaisia verkkoja on jo kaiken aikaa. Ne pitäisi saada näkyville”.

(Minä kiitän ja jään tekemään paperitöitäni, Kerttu poistuu. Mihin hän poistuu ja mistä hän tuli? Työhuoneeseensa sosiaalihuolituksessa, kirjoittamaan kokemuksiinsa pohjautuvaa ”opasta” lastensuojelusta, viestiä toisille sosiaalityöntekijöille).

TIIVISTELMÄ

Luku 1. Sosiaalityöntekijän työpäivä

Aloitan sosiaalityöntekijän, Kertun, työpäivästä sosiaalitoimistolla. Havainnoin häntä Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin esitutkimusvaiheessa talvella 1987. Havaitsen jännitteitä Kertun työmotiiveissa, asiakkaan ja työntekijän suhteissa, työntekijöiden välisissä suhteissa, johdon ja alaisten välisissä suhteissa, sosiaalityöntekijöiden ja avustavan henkilökunnan suhteissa sekä sosiaalityön ja sen rinnakkaisten työprosessien välillä. Käytän Kertun työpäivää kiinnekohtana myöhemmässäkin tarkastelussa.

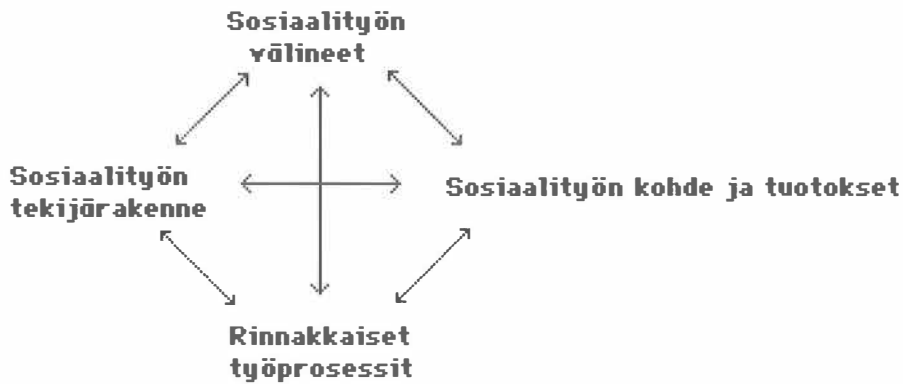
Luku 2. Sosiaalityön tematisointi tutkimuskohteeksi

Pohdin positiotani tutkijana, jolta odotetaan näyttöä sosiaalityön kehittämistä, opinnäytteen tuottamisesta ja metodologiani – kehittävän työntutkimuksen – toteuttamisesta. Asetan tehtäväkseni uteliaisuuteni ylläpitämisen, hypoteesien kehittelyn. Tarkastellen sosiaalityötä koskevaa keskustelua (kirjallisuutta, artikkeleita) kohteen mielenkiintoni dikotomisiin sosiaalityön selityksiin ja selitysten ristiriitaisuuksiin. Oletan teorioiden ristiriitojen heijastavan kohteen ristiriitaisuutta. Alustavan historiallisen tarkastelun kautta rajaan tutkimuskohteeni sosiaalitoimistojen sosiaalityöksi. Tätä käytän ikkunana niiden toimintojen tarkasteluun, joihin sosiaalityö verkostoituu päivittäisessä toiminnassaan. Asetan tehtäväksi tarkastella ns. viimesijaisen sosiaalityön ja ns. ensisijaisen palvelujen vuorovaikutusta. Koetan välttää sosiaalityön tarkastelun irrallisena ammattikuntana tai instituutina. Tutkimuskohteeksi tematisoin sosiaalityön ristiriidat ja niiden mahdollistaman kehitysvyöhykkeen. Tutkimukseni tehtäväksi asetan sellaisten käsitteellisten ”peilien” muodostamisen, joilla sosiaalityöntekijät voivat reflektoida asemaansa ja työnsä ristiriitoja sosiaalivaltiollisessa palveluverkostossa. Tässä tutkimuksessa esitetyt käsitteelliset jäsennykset, peilit, ovatkin olleet projektissämme käytössä reflektion välineinä ja muokkautuneet siinä.

Projekti toteutettiin Kajaanin, Kuhmon ja Uudenkaupungin sosiaalivirastoilla ja Kainuun A-klinikalla. Kesästä 1986 kesään 1987 toteutettiin esitutkimusvaihe sekä historiallinen analyysi kirjallisuustutkimuksena. Kevästä 1987 syksyyn 1987 toteutettiin empiirinen tutkimusvaihe havainnointeina ja haastatteluina. Syksystä 1987 kesään 1988 toteutettiin koulutusvaihe, jossa osanottajia ohjattiin työnsä ristiriitojen erittelyyn. Syksystä 1988 vuoden 1989 loppuun toteutettiin kokeiluvaihe.

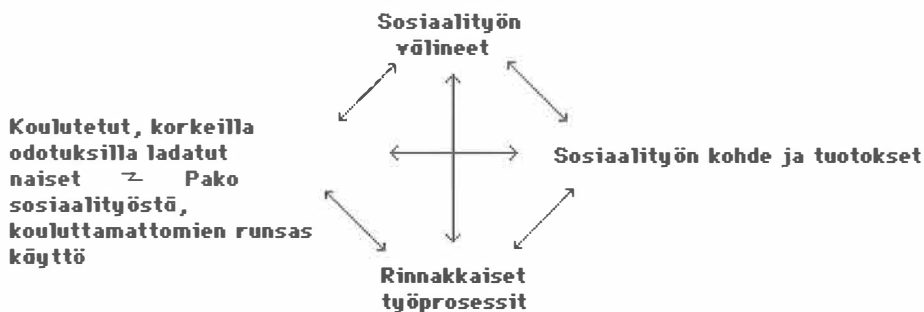
Luku 3. Miksi juuri tällainen sosiaalityö?

Tässä luvussa koetan historiallisen tarkastelun kautta muodostaa oletta-
muksen nykyisen sosiaalityön ristiriidoista. Aineistonani on sosiaalityön
historiallisia vaiheita koskeva sekundaarilähteistö. Päätelmieni esittämi-
seen käytän täydentyvää kuviota, mallia sosiaalityöprosessista (1a)¹:

Alaluku 3.1. Miksi juuri Kerttu?

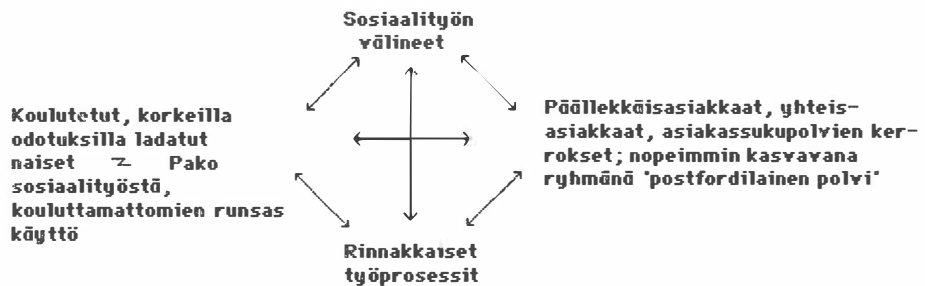
Tarkastelen sosiaalityöntekijä-ammattikunnan muodostumista ja päädyn
hahmotelmaan mittavilla odotuksilla kuormitetusta naisammattikunnasta,
jonka erityistä kompetenssialuetta odotetaan olevan sosiaalisten ongel-
mien yksilöllinen sääntely. Tarkastelen sosiaalityön ammatillistumiskehi-
tystä professionalismissiprojektina, joka saa ja ottaa toteutettavakseen muiden
professioiden kompetenssialueeltaan ulosrajaamia tehtäviä. Meneillään
on joukkomittainen ”pako” sosiaalityön vakansseista. Vakansseihin sijoit-
etaan yleistystavasti kouluttamatonta työvoimaa. Päätelmäni tiivistän lisäyk-
sinä työprosessimalliin (1b):

¹ Kuvion numerointi seuraa raportin ”peilien” numerointia. Ne eivät kaikki ole tiivistelmäs-
sä mukana.

Alaluku 3.2. Miksi juuri nämä asiakkaat juuri näine ongelmiseen?

Tarkastelen sosiaalityön asiakkuuksien muodostumista ja päädyn päällekkäis- ja yhteisasiakkuuden muodostumiseen. Päällekkäisasiakkuudella tarkoitan riittämättömiin etuisuuksiin liittyvää asiointia, kompensoivien etuuksien hakemista sosiaalitoimistoista. Yhteisasiakkuudella tarkoitan monen palvelupisteen yhtäaikaista asiakkuutta, joka muodostuu palvelujärjestelmän eriytymisen myötä. Tarkastelen lähemmin "postfordistisen" asiakaspolven koostumusta, 1960- ja 70-luvuilla syntyneiden asiakkaiden uudenlaista syrjäytymistä ja sen tuottamaan hämmennystä sosiaalityössä. Tarkennan kuvaukseni tapausesimerkkiin, jonka aspekteja myöhemmissä luvuissa erittelen. Päätelmäni tiivistän lisäyksinä työprosessimalliin (1c):

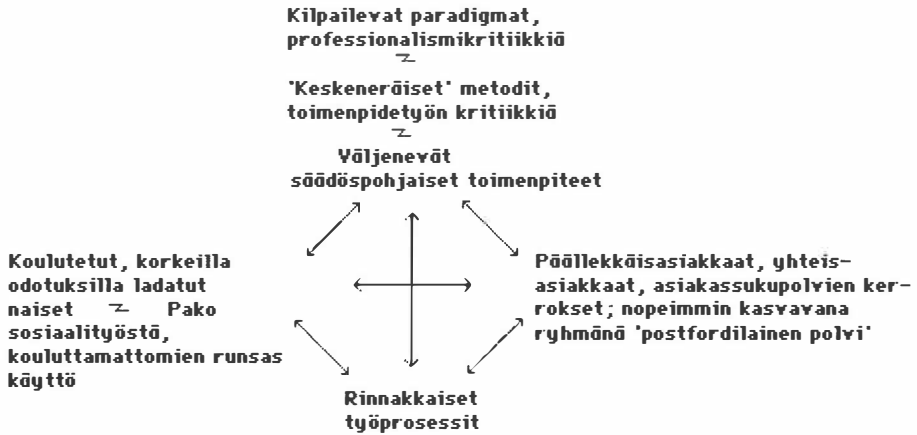

Alaluku 3.3. Miksi juuri näillä välineillä?

Jaottelen sosiaalityön välineistön (1) työtä koskeviin ideologia- ja metodologiatasoihin malleihin, (2) metoditasoihin malleihin ja (3) operaatiosoihin tekniikoihin ja työkaluihin. Tätä jaottelua käyttäen tarkastelen sosiaalityön välineistön muotoutumista. Eritellessäni sosiaalityötä sosiaalivaltiossa käytän Jorma Sipilän ja Risto Eräsaaren tuotantoa sekä naistutkimuksen asettamaa haastetta kiinnekohtana sosiaalityön paradigmapiirien tarkasteluun. Tarkastelen sosiaalityön metodikirjallisuudessa tarjottua välineistöä, ja niissä erityisesti sosiaalistamismenetelmiä ja organisatiotyön menetelmiä. Yhdistän sosiaalityön välinekehityksen tarkastelun työn kohteen ja tekijän kehityksen vaiheisiin (taulukko 2):

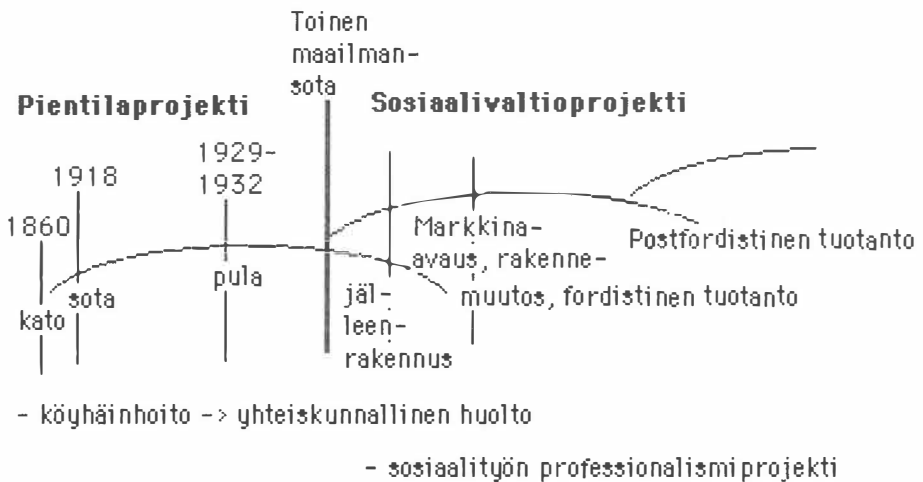
	Kohteen muutokset	Välinekehitys	Tekijän muutokset
Vaivais- hoito ja köyhäin- hoito	Irtain työväki yksilöinä ja perheinä hitaasti teollistuvassa Suomessa. Pulakaudella työttömiksi joutuneet/päällekkäisasiakkaat.	<i>Ideologiataso:</i> Irtaimen väen moralisointi (kristillinen moraalioppi) ja huoli työväenkysymyksestä (kateederisocialismi) -> lainsäädäntöön yksilöllisten ongelmien kategoriat <i>Metoditaso:</i> työn teettäminen, valistus, lainat -> asteittain kovenevat toimenpiteet <i>Operaatiotasoa:</i> työnteon välineet, luontoisavustukset, puhe -> normitetut avustukset ja puhe	Harvalukuisten virkamiesten ohjaamat maallikkolautakunnat -> palkattujen/ vähän koulutettujen työntekijöiden hidas yleistyminen
Kohti sosiaali- valtiota	Rauhanaikaan ja yleistyvään palkkatyöläisyyteen orientoituvat yksilöinä ja perheinä. Sosiaaliturvajärjestelmien väliinpuotoajat/päällekkäisasiakkaat.	<i>Ideologiataso:</i> Kansantulon kasvua, sosiaalipoliittikkaa investointeina ja yhteiskuntaa yhteisyrityksenä painottavat teoriat. <i>Metoditaso:</i> Asteittain kovenevat toimenpiteet plus asiakassuhdetta metodisoivat case work -jäsennykset. Työllä sosiaalistamisesta puheella ja tarveharkinnalla sosiaalistamiseen <i>Operaatiotasoa:</i> Säätömääräiset toimenpiteet plus asiakassuhteen case work -operationalisointi; puhe	Maallikkolautakunnat, ammattijohtoa plus koulutettujen työntekijöiden yleistyminen. Perustutkinto. Työntekijäkunta naisvaltaiseksi.
Sosiaalियो sosiaali- valtiossa	Murroskulttuurin palkkatyöläiset ja palkkatyöläisperheet muuttuvissa verkostoissaan. Väliinpuotoajat/päällekkäisasiakkaat. Ulos saneeratut -> post-fordilaisittain syrjäytyvät. Yhteisasiakkaat. Pitkäaikaisasiakkaat. Syrjäyttävät palvelujärjestelmät.	<i>Ideologiataso:</i> Marxilainen haaste ja sen eriytyminen: Työvoiman uusintamiskonseptio, reproduktiokonseptio, modernisoitumiskonseptio, feministinen konseptio <i>Metoditaso:</i> Asteittain kovenevat toimenpiteet -> väljenevä säännösto plus 'ammattillinen harkinta'. "Vasta alullaan olevat miniatyyri-teoriat" <-> professionalismin kritiikki. "Tyhjän päällä sosiaalistaminen"/"luukuttamalla" sosiaalistaminen. <i>Operaatiotasoa:</i> Säätömääräiset toimenpiteet -> väljenevä säännösto. Puhe.	Maallikkolautakunnat, kerrostunut miesvaltainen ammattijohtoa. Korkeakoulutuksen saanut tai pätevytetty työntekijäkunta -> pako sosiaalitoimistoista -> täyttämättömät ja epäpätevillä täytetyt vakanssit. Lähes kauttaaltaan naisvaltainen henkilökunta

Päätelmäni tiivistän lisäyksinä työprosessimalliin (1d):

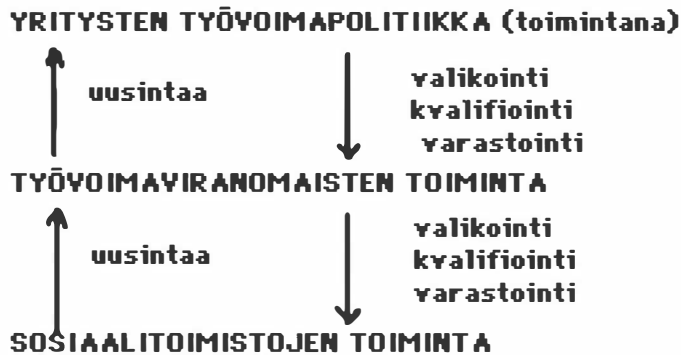

Alaluku 3.4. Miksi juuri sosiaalitoimistossa?

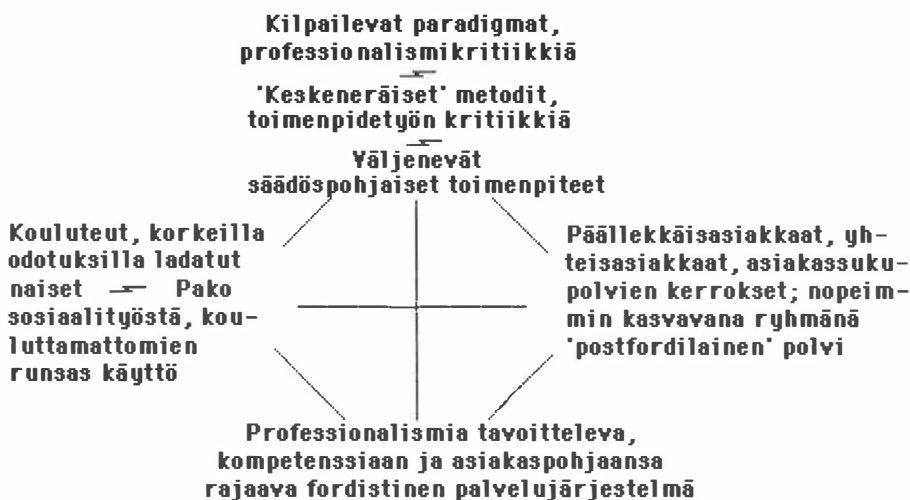
Tarkastelen sosiaalityön muotoutumista sosiaalivaltioprojektissa, pohtien sen työnjaon muodostumista, jossa sosiaalityö kehkeytyy osaksi sosiaalivaltiollista palvelukoneistoa. Köyhäinhoidon liitän toista maailmansotaa edeltäneeseen sosiaalipolitiikkaan, jota nimitän pientilaprojektiksi. Sosiaalityötä sosiaalivaltiossa tarkastelen osana fordistista palvelujen massatuotantoa. (Kuvio 2):

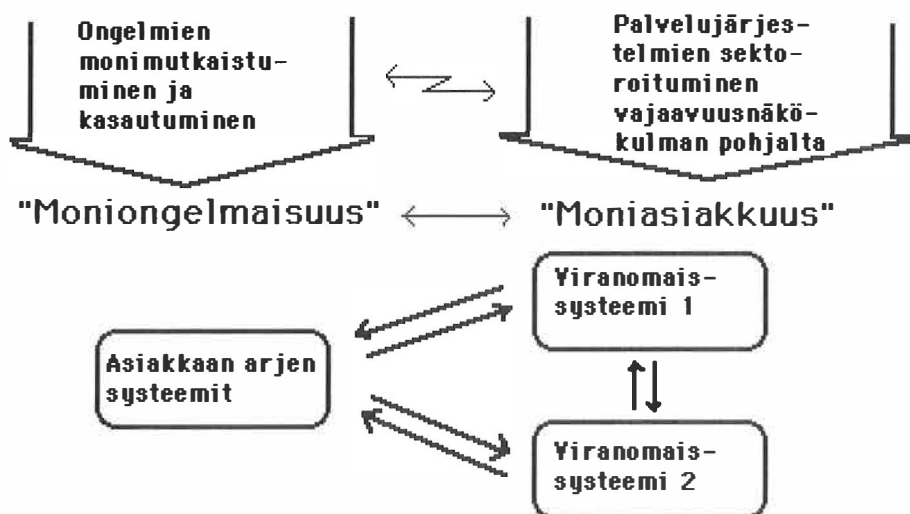
Näen sosiaalityön täydentävänä instanssina ja professiona, joka antaa ns. ensisijaispalveluille valikointi-, kvalifiointi- ja varastointipalveluja. Palvelut sosiaalityö antaa "käsittelmällä" asiakkaita. Palveluja antaessaan sosiaalityö uusintaa fordistisen palvelutyönjaon ja palvelujen massatuotantoon sisältyvät syrjäyttävät rakenteet (kuvio 4a, esimerkkinä työvoimapolitiikka):

Asiakkaiden totean olevan juuri sosiaalitoimistoissa keskeisesti ensisijaispalvelujen ja niissä toimivien professoryhmien erikoistunutta kompetenssialuettaan rajaavan toiminnan vuoksi. Päätelmäni tiivistän lisäyksenä työprosessimalliin (1e):

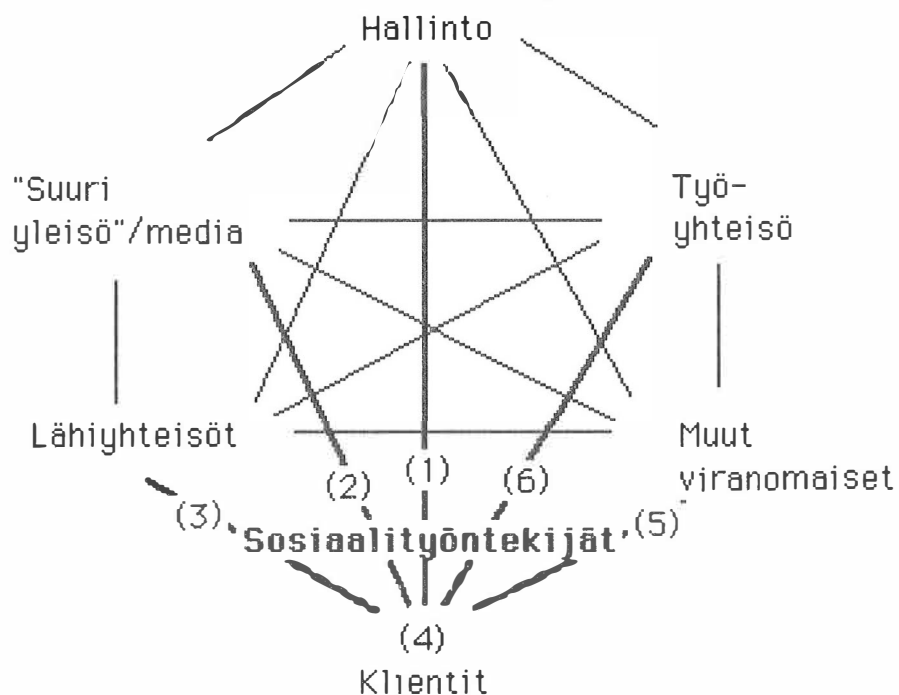

Fordistisen palvelun toimivuusmalli on spesialisoitumisella saavutettu asiakkaiden vajaavuuksien tunnistamisen ja poistamisen malli. Samalla, kun palvelujärjestelmä erikoistuu vajaavuusnäkökulman pohjalta, kansalaisten toimeentuloon ja elämänorientaatioon liittyvät pulmat punoutuvat toisiinsa. Sektoroituva järjestelmä tunnistaa arjen kokonaisvaltaisuuden "moniongelmaisutena". Kansalaisten on hiukankin laaja-alaisempiin pulmiin haettava palvelut useammasta toimipisteestä ja monilta professoilta kooten. Muodostuu moniasiakkuutta, ja "monen auttajan" järjestelmiä, joiden vajaavuusperiaatteella toimiva työskentely tuottaa uudentasoisia ongelmia. Konteksti, jossa pulmat tulevat ymmärrettäviksi, kattavat asiakkaiden sosiaaliset verkostot ja sosiaalivaltiolliset viranomaisverkot, ja näiden kohtaamisessa muodostuvat uudet vuorovaikutusjärjestelmät (kuvio 9a)

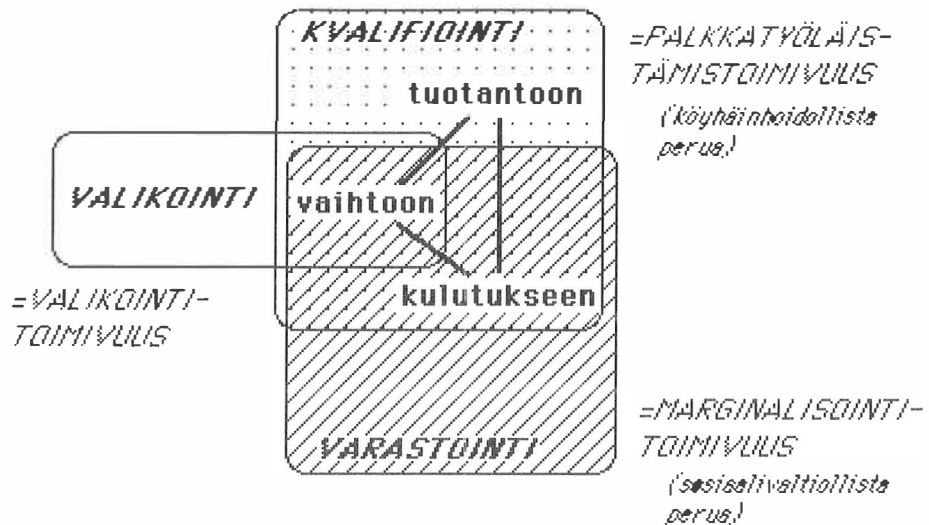
Alaluku 3.5. Miksi siis tällainen sosiaalityö?

Vien alaluvuissa 3.1.–3.4. tehdyt havainnot ja alustavat päätelmät eritellyyn sosiaalityön ristiriidoista. Tarkastelen sosiaalityötä toimivan taloudellisuuden ristiriitojen ratkonnassa muuttuvana. Tarkastelen sosiaalityötä legitimaatiotyönä julkisuuskentässä (kuvio 6b):

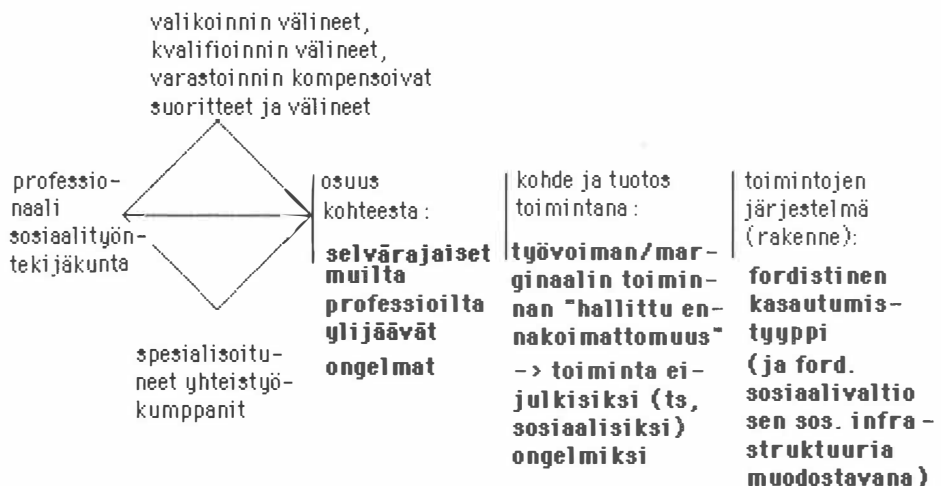
Legitimaatiotyötä tarkastelen pyrkimyksinä palauttaa julkiset (sosiaali-
valtiollista huomiota saaneet) ongelmat sosiaalisiksi (pienyhteisöllisiksi ja
yksityisiksi) ja yrityksinä pitää sosiaaliset ongelmat sosiaalisina.

Tarkastelen sosiaalityötä valikointi-, kvalifointi- ja varastointipalveluk-
sia antavana, asiakkaita vaihdon, tuotannon ja kulutuksen sfääreihin
sosiaalistavana. Jaan sosiaalityön toimivuuden (a) palkkatyöläistämistoimi-
vuuteen (asiakkaiden valikointi ja kvalifointi palkkatyöläisyyteen) ja (b)
marginalisointitoimivuuteen (asiakkaiden valikointi, kvalifointi ja varas-
tointi sosiaalityön ”suojelukseen”). Hahmotan sekä palkkatyöläistöimi-
vuuden että marginalisointitoimivuuden sisäisesti ristiriitaisina, ja näen ne
myös keskenään ristiriitaisina. Ristiriitaisuudet ilmenevät myös (c) vali-
kointitoimivuudessa. (Kuvio 7a):

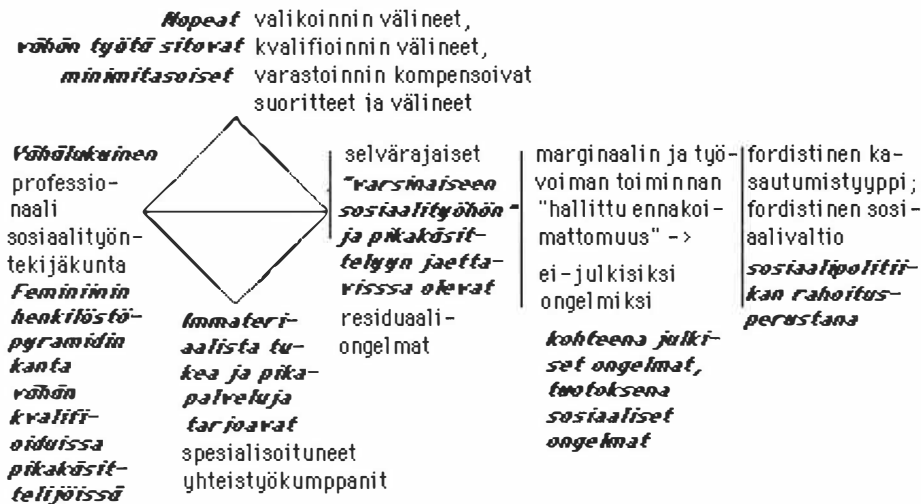

Tarkastelen kunkin toimivuuden paradokseja. Erityiseen tarkasteluun otan sosiaalityön kontrolloivan position muodostumisen sen yrittäessä lisätä sekä asiakkaiden toimintakykyisyyttä että sosiaalisten ongelmien hallintaa. Tarkastelen arjen voimavarojen ja viranomaisyhteistyön voimavarojen mobilisoinnin paradokseja.

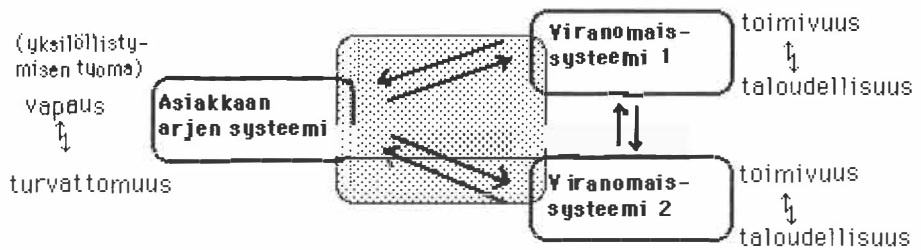
Pohdinnan sosiaalityön toimivuudesta kiteytän kaavioon fordristisen sosiaalityön (ideaalisesta) toimivuusmallista) (kuviokuva 5b):

Sosiaalityön taloudellisuutta tarkastellessani hahmottelen sosiaalityötä investointina vähävaraisten kulutuskykyisyyteen ja marginalisoituvan väestön ylläpitoon. Pohdin lyhyen ja pitkän tähtäimen taloudellisuuden ristiriitoja. Yhdistän taloudellisuustarkastelun toimivuustarkasteluun ja muodostan sosiaalityön toimivan taloudellisuuden fordistisen mallin (kuvio 5c):

Pohdin sosiaalityön ristiriitojen ratkontayritysten kytkeytymistä ristiriitojen ratkontaan palvelujärjestelmän kuissa osissa. Arvelen ristiriitojen luovan mahdollisuuksia myös sektorirajat ylittävien yhteispalveluiden muodostamiselle projektiluontoisina hankkeina. Samoin kuin sosiaalityössä, muissakin palvelusysteemeissä on useampia eriaikaisia toimivuuksia, jotka saattavat olla ristiriidassa. Ristiriitaisten toimivuuksien ratkonta yhdistyy lyhyen ja pitkän tähtäimen taloudellisuuden ratkontaan. Tämä tapahtuu asiakastyössä ns. rajasysteemeissä, joissa viranomaisverkosto kohtaa asiakkaiden arjen verkostot. Arjen verkostoissa ristiriitana on yksilöllistymiskehityksen mahdollistama vapautuminen sidoksista vs. sosiaalisten verkostojen tarjoaman turvan kaventuminen. (Ks. kuvio 9b. Rajasysteemi, joihin viranomaisverkoston(kin) ristiriidat tulevat, on kuvattu rasteroituna "katvealueena"):

Sosiaalityön ristiriitoja koskevat väitteeni kokoon seuraavasti:

(1) Kohteen ja välineen ristiriita:

Sosiaalityön välineet toimivat yksinkertaisissa ja selvärajaisissa toimeentuloon, neuvontaan tai palvelujen välittämiseen liittyvissä kysymyksissä. Sen sijaan "postfordistiseen syrjäytymiseen" liittyvissä kysymyksissä ja fordistisen palvelujärjestelmän residuaaliongelmassa ne tuottavat ratkaisujen ohella pitkäaikaisasiakkuutta ja ongelmien toistumista. Teollistumisvaiheen sosiaali-integraation mureneminen kaventaa sosiaalityön mahdollisuuksia siirtää normalisointia kansalaisyhteiskunnalle. Sosiaalityön palkkatyöläistämistoimivuuden ja marginalisointitoimivuuden välineet ovat ristiriidassa keskenään. Arjen voimavaroja etsivä sosiaalityö operoi pakkokeinojen haltijan positioista, tukea tarjotaan uhkan asetelmasta.

Palkkatyöläistämistoimivuus luo ehtoja kustannusten rajoittamiselle, mutta uhkaa palveluimagoa. Marginalisointitoimivuus uhkaa lyhyen tähtäimen taloudellisuutta. Myös palkkatyöläistäminen kysyy työvaltaisia, kustannuksia kartuttavia työmuotoja. Kustannuksia lyhyellä tähtämellä rajoittava etuuksien minimointi ja sosiaalityön välineiden ei-työvaltaistaminen voi osoittautua pitkällä tähtämellä kertautuvia kustannuksia aiheuttavaksi.

(2) Kohteen ja fordistisen työnjaon välinen ristiriita

Professionalismia tavoitteleva ja kompetenssiaan rajaava, sektoroitunut sosiaalivaltion palvelujärjestelmä rakentuu "yksiongelmaisuuuden" mukaan, kun taas yleistyvästi sen kohtaamat ongelmat punoutuvat asiakkaiden arjessa toisiinsa. Sosiaalivaltiollinen työnjako noudattaa eri logikkaa (tekninen rationaliteetti) kuin arjen ongelmat. Specialisoitunut palveluverkosto operoi vajaavuusperiaatteella, löytäen yhä uusia vajaavuuksia – ja ehdyttäen toimintansa voimavaroja. "Moniongelmaisuus" muuntuu sosiaalivaltiossa moniasiakkuudeksi, josta tulee uudentasoinen ongelma. Hyvinvointivaltiollinen palkkatyöläisyyden tuki edistää yksilöllistymistä – mikä kohdataan uudentasoisina ongelmina fordistisessa koneistossa.

Se mikä yhden sektorin rajauksella näyttää taloudelliselta, voi kokonaisuutta tarkastellen osoittautua kertautuvia kustannuksia aiheuttavaksi. Työvaltaiset, räätälöivät toimenpidekokonaisuudet uhkaavat kunkin

sektorin lyhyen tähtäimen taloudellisuutta. Sektorijakoiset tulosjohtamallit ja suoritteisiin painottuvat vaikuttavuusmittarit voivat osoittaa taloudellista tulosta ja suoritevaikuttavuutta yhdellä sektorilla kertautuvien kustannusten ja työn ongelmien siirtyessä toiselle sektorille.

(3) Sosiaalityön professionalismiprojektin ja muiden professioiden projektien välinen ristiriita

Tekniseen rationaliteettiin pohjautuen fordistiset palvelujärjestelmät ovat rajanneet kompetenssialueensa niin, että ne joutuvat muodostamaan ammatillisten välineidensä kanssa yhteensopimattomien ongelmien kohdalla selektiivistä epäherkkyyttä ja ns. ylijäämäkategorioita (junk categories). Vapaaehtoisuuteen ja palveluhenkisyteen pohjautuvat ensisijaisjärjestelmät rajaavat toiminta-alueensa ulkopuolelle tahdonvastaiset tehtävät. Ylijäämäkysymysten ja kontrollitehtävien ratkonnasta muodostuu sosiaalityön osuus kohteesta. Sosiaalityön professionalismiprojekti pyrkii muodostamaan tähän työn teoreettista hallintaa sekä ammatillisuutta, joka mahdollistaisi asettumisen kontrolliasetelman yläpuolelle. Projektissa tavoitellaan yhdelle professiolle kompetenssia, jota muut professiot eivät ole saavuttaneet sekä asettumista kontrolliristiriitojen yläpuolelle etiikkaan vetoavin keinoin. Mitä paremmin sosiaalityö pystyy vakuuttamaan ensisijaisjärjestelmät viimesijaisesta kompetenssistaan ja/tai mitä yritteliäämmin se täyttää komplementaarisen tehtävänsä, sitä enemmän se uusintaa ensisijaisjärjestelmien kyvyttömyyttä kohdata asiakkaiden arki "yksiongelmaisuutta" laajemmin – ja joutuu yhä uusien junk category-ongelmien eteen.

(4) Sosiaalisten ja julkisten ongelmien ratkonnan välinen ristiriita

Käsitellessään korjaavasti sosiaalisia ongelmia (yksilö- ja yhteisötasolle määrittyviä ongelmia) ja palauttaessaan julkisia ongelmia sosiaalisiksi sosiaalityö uusintaa materiaalien ja immateriaalien ongelmien määrittymistä yksilöllisiksi ja pienyhteisöllisiksi. Tavoitellessaan asiakkaiden toiminnan "hallittua ennakoimattomuutta" sosiaalityö antaa sosiaalivaltiollisille asiakkailleen (fordistiselle palvelujärjestelmälle) valikointi-, kvalifointi- ja varastointipalveluksia. Näin tehdessään sosiaalityö uusintaa ensisijaistoimintojen toistuvat toimintakäytännöt (=rakenteet), niiden fordismien, ja on tällä tavoin ylläpitämässä sitä syrjäytymistä, jota se yrittää yksilötasolla poistaa tai lievittää.

(5) Sosiaalityön tekijän ja välineen ristiriita

Sosiaalityöllä on käytettävissään perinteikäs ja viime aikoihin asti vakaa, maatalousyhteiskunnasta periytyvä operaatiotason välineistö Metoclitassa sillä on käytettävissään "keskeineräisiä miniatyyriteorioita", joissa professiota idealisoivien piirteiden ohella esiintyy aineksia sosiaalityön

erityislaatuisen tehtävän, asiakkaan resurssien ja palvelujärjestelmän resurssien mobiliosinnista ja yhdistämisestä. Ideologiatasolla sosiaalityöhön on tarjolla paradigmatuotanto, jossa sosiaalityö on hahmottumassa työvoiman uusintamiseen ja arjen organisointiin liittyvänä (feminiinisen työn) järjestelmänä. Fordistinen sosiaalityön professionalismiprojekti ottaa sosiaalityön tarpeellisuuden yhteiskunnassa, so. työnjaollisen tehtävän, annettuna. Samalla fordistisen palvelukoneiston kyvyttömyys kohdata postfordistisia ilmiöitä kriisiyttää sosiaalityötä. Sosiaalityön välineettömyys konkretisoituu uuden asiakkaiston kohdalla, kysymyksissä, jotka ensisijaisprofessiot rajaavat kompetenssialueensa ulkopuolelle. Sosiaalityöntekijät ”äänestävät jaloillaan”, monet jättävät sosiaalitoimistot. Jäljelle jää ylikuormitettu ammattikunta ja kasvava kouluttamaton työvoima. Etuuskäsittelytehtäviä siirretään toimistotyöntekijöille – tuntumanvaraisin arvioin asiakkaiden tuen tarpeesta. Tällainen kehitys on tuottamassa fordistisen sosiaalityön äärimallin, kouluttamattomaan ja vähän koulutettuihin (pienipalkkaisiin) työntekijöihin painottuvan henkilöstöpyramidin.

Lyhyen tähtäimen taloudellisuus voi tuottaa kertautuvia kustannuksia.

(6) Sosiaalityön tekijän ja kohteen välinen ristiriita

Sosiaalityön palveluimago edellyttää matalaa asiointikynnystä ja miellyttäviä asiointikokemuksia. Tämä palvelee myös sosiaalityön professionalismiprojektia. Tämä voi lisätä asiakkaistoa ja kuormittaa sosiaalityötä sekä valikointitehtävillä että kvalifiointi- ja varastointitehtävillä. ”Köyhäinhoidollinen” imago voisi karsia asiakkaistoa ja selkeyttää marginalisointitehtäviä, mutta vastaavasti kaventaa palveluimagoa ja professionalismin osoittamisen mahdollisuuksia. Sosiaalityöntekijät joutuvat ratkaisemaan tämän asiakassuhteissaan. Asiakkaan kvalifiointi palkkatyöläisyyteen tai ”hallitusti ennakoimattomaan” toimintaan palkkatyön ulkopuolella edellyttää työvaltaisia toimintamuotoja ja kärjistää näin taloudellisuusongelmia. Valikointitoiminnot vievät yhä syvemmälle Asiakkaiden arjen selvittämiseen ja sosiaalisten ongelmien määrittämiseen sosiaalisina, lujittaen sosiaalityön työnjaollista asemaa ongelmien yksilöllisenä ratkontana. Pyrkinessään pitämään sosiaaliset ongelmat sosiaalisina ja palauttamaan julkiset sosiaalisiksi sosiaalityöntekijät joutuvat edellyttämään asiakkailta lojaalisuutta, tukien ei-julkisia toimintatapoja. Tukiessaan ei-julkisen toiminnan voimavaroja sosiaalityöntekijät joutuvat tekemään sen kontrollimandaatin asemista, tullen asiakkaiden arkeen uhkan positiosta. Sosiaalityön paradoksaalista positiota ja sen menetelmien siitä saamaa sävytystä voidaan kuvata ”supportiiviseksi uhkailuksi”.

Totean sosiaalityön toimivan taloudellisuuden ristiriitojen pakottavan sosiaalityön liikkeeseen, jossa muodostuu ”harmaa vyöhyke”, kehitysvyöhyke, jossa millään intressitaholla ei ole selvää toimintamallia sosiaalityön ristiriitojen ratkaisemiseksi (taulukko 3b):

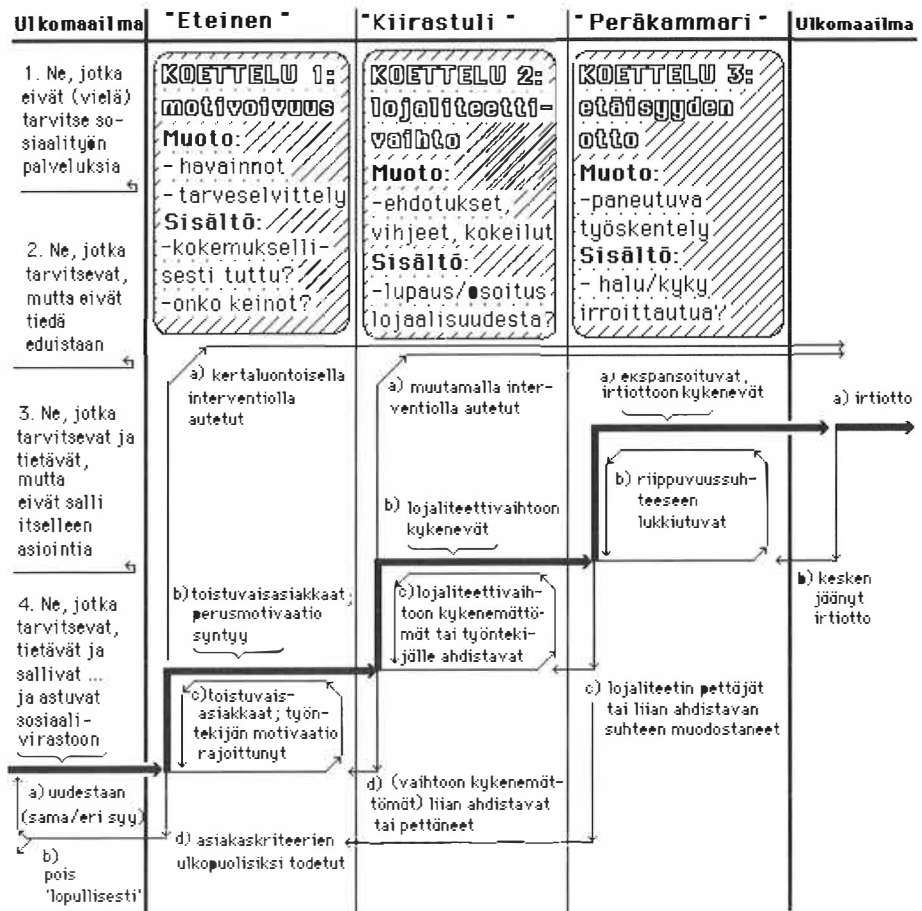
	Fordistinen toimivuus	Jälkifordistinen toimivuus
Lyhyen tähtäimen taloudellisuus	(1) Taloudellisuus kustannusten minimoinnista kullakin sektorilla, toimivuus fordismista. Esim. sosiaalityön rationalisointi muuttamatta fordistista mallia. Polarisointimalli	(3) Taloudellisuus kustannusten minimoinnista sektorirajoja ylittäen, toimivuus jälkifordismista. Esim. rationalisointi, joka tähtää sosiaalityöntekijöiden /tiimien "vapauttamiseen" räätälöivien yhteispalvelujen muodostamiseen ja työhön sosiaalisten verkostojen tunnistelemiseksi. Systemistä työtappaa tavoitteleva malli
Pitkän tähtäimen taloudellisuus	(2) Taloudellisuus kertautuvien kulujen huomioinnista kullakin sektorilla, toimivuus fordismista. Esim. sosiaalityön modifiointi (alueellistaminen jne.) muuttamatta fordistista mallia. Humanisointimalli	(4) Taloudellisuus kertautuvien kulujen huomioinnista sektorirajat ylittäen, toimivuus jälkifordismista. Esim. räätälöivien yhteispalvelujen muodostaminen sektorirajat ylittävinä verkostoina.

Sosiaalityön harmaa vyöhykkeen näen "taistelukenttänä", jossa vastakkain ovat fordistinen yhteiskunnallistumismuoto ja jälkifordistinen yhteiskunnallistumismuoto. Ratkaistavana ovat toimivan taloudellisuuden ristiriidat kohdattaessa/käsiteltäessä moderneja elämänilmiöitä (esim. yksilöllistymistä ja elämän refleksiivisiä projekteja) sekä "postfordistista syrjäytymistä" (sekoittuneena perinteisempään "uloslyöntiin"). Väitän, että fordistisen tien jatkaminen johtaa sekä taloudellisten että toiminnallisten ristiriitojen kärjistymiseen. Vajaavuusperiaatteella toimiva fordistinen verkosto ehdyttää voimavaran ja kärjistää lyhyenkin tähtäimen taloudellisuusongelmansa.

Harmaalla vyöhykkeellä on myös jälkifordistisen mallin itumuotoja. Toimivuutta haetaan (myös) arjen voimavarojen mobilisoinnista sekä palvelutuotannon mukauttamisesta postfordistisiin ilmiöihin. Taloudellisuutta haetaan (myös) kertautuvien kulujen tarkastelusta sektorirajat ylittäen. Tätä tapahtuu spontaanisti, yksittäisinä tekoina.

Luku 4, Ristiriitojen sääntelyä sosiaalityötoiminnassa – kuinka olla paneutuva ja etäinen yhtä aikaa.

Teen projektimme havainnointi- ja haastateluaineistojen pohjalta hypoteesin sosiaalityöntekijöiden ”selviytymisstrategioista”, joilla he sääntelevät palkkatyöristiriitojaan. Työntekijät valikoivat osan asiakkaista paneutuvaan työskentelyyn (päästävät nämä ”peräkammariinsa”), osa asiakkaita jää etäisemmälle työskentelylle (”eteiseen”). Kulku ensikontakteista paneutuvaan tai etäisyyttäottavaan työskentelyyn käy asiakkaan lojaliteettia ja yhteistä ongelmanmäärittelyä koettelevan ”kiirastulivaiheen” kautta. (Kuvio14):

Valikoiva selviytymisstrategia on paradoksaalinen. Työntekijät voittavat autonomiaa valikoidessaan tiettyjä ”omia asiakkaita” paneutuvaan työskentelyyn, jonka yksityiskohdat pidetään työntekijän ja asiakkaan välisinä asioina. Samalla he muodostavat esteitä työn vaikeuksien kollektiiviselle ratkonnalle. Selviytymisstrategioissa tulee näkyviin myös a) nopeita työskentelykäytäntöjä yksinkertaisissa asiointikysymyksissä, b) ei-verbaalisia ongelmanmäärittelykeinoja ja c) rinnakkaisten työprosessien syrjäyttäviin toimintoihin suuntautuvia pyrkimyksiä. Ne voivat edustaa systeemisen työtavan ituja.

Luku 5. Hypoteesi sosiaalityön kehitysvyöhykkeestä

Tarkastelen Toikan ym. (1988) työn kehitysvyöhykettä koskevaan jäsenyykseen nojautuen sosiaalityön kehitysvyöhykkeen etu- ja takarajaa. Takarajan hahmotan teoreettisena projektiona historiallisen analyysin kautta (vrt. harmaa vyöhyke edellä). Eturajan erittelyssä nojaudun sekä luvussa 4 muodostamaani olettamukseen sosiaalityöntekijöiden selviytymisstrategioista että tutkimusapulaiseni Hanna Laurilan (1990) erittelyyn projektimme osanottajien haastatteluista. Laurila muodostaa kaksi pääasiallista suuntautumisstrategiaa aineistostamme: (1) vanhaan palkkatyöläisyyteen ja (2) uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvän suuntautuneisuuden. Hän luonnehtii suuntautuneisuuksia seuraavasti:

Vanhan palkkatyöläisyyden suuntautuneisuuden mukaan yhteiskuntaan kiinnittymisen nähdään tapahtuvan etupäässä palkkatyön kautta. Sosiaalityön tehtävänä on asiakkaiden palauttaminen ja sosiaalistaminen työelämään. Tässä suuntautumisstrategiassa tavoitellaan nykyisten säädös- ja toimenpidekeskeisten välineiden hallintaa. Säädöspohjaisten välineiden hallinta kytkeytyy työntekijän ilmaisemaan työetiikkaan, joka painottaa normien noudattamista, virheiden välttämistä ja tosiasiatietoon perustuvaa avustamista. Asiakastyössä kohdatuilla pettymyksillä näyttää olevan yhteytensä strategian muodostumiseen. Työntekijöiden elämäkokemuksilla näyttää niin ikään olevan yhteyttä palkkatyöhön kvalifioivaan suuntautuneisuuteen; sitkeällä yrittämisellä ja itsenäisellä pärjäämisellä on ollut keskeinen asema ko. sosiaalityöntekijöiden elämässä.

Sosiaalityön viimesijaisen aseman ristiriitaisuus koetaan käytännöllisinä ongelmina päivittäisessä työssä. Työnjaollista asemaa ei aseteta kyseenalaiseksi. Ositetun työn ongelmat näyttävät personifioituina ongelmina. Ratkaisua sosiaalityön ristiriitoihin haetaan menneisyydestä: kaivataan niitä aikoja, jolloin ongelmat olivat yksiselitteisempiä, työskentely kokonaisvaltaisempaa ja yhteistyökumppanit tutumpia. Tavoitteisiin kuuluu tapaus- ja asiakasryhmäkeskeinen sekä ehkäisevä työ. Sosiaalityön kehittämisen esteiksi mainitaan ennen muuta työn välittömät reunaehdot ja oman ammattitaidon puute. Reunaehto- ja vaikuttamistyön ulottumattomissa.

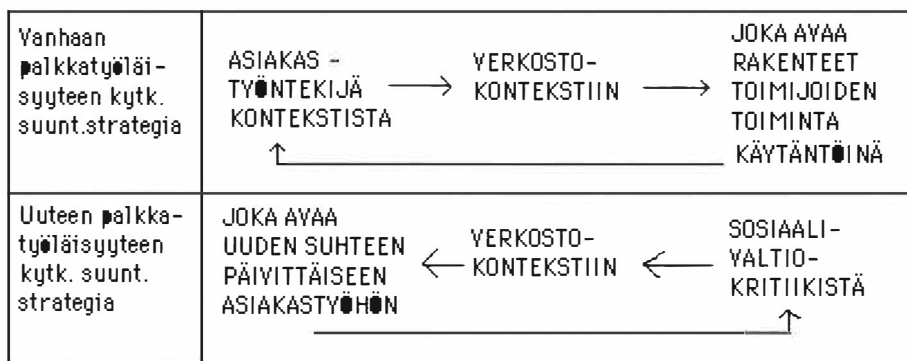
Laurila arvioi, että tämän suuntautumisstrategian toimivuutta kärjistävät alati kasvavat asiakasmäärät, pitkäaikaisasiakkuuksien yleistyminen sekä muiden viranomaisten asiakkaita syrjäyttävät toimintatavat. Suuntautumisstrategiaan sisältyy Laurilan mielestä pyrkimysten ja reaalisen kohteen ristiriita: *sosiaalityöntekijät eivät löydä nykyisin välinein hallittavaa kohdetta niissä kontekstirajauksissa, jotka suuntautumisstrategiaan liittyvät.* (Mihin siis kohdistaa paneutuva, kokonaisvaltainen ja ehkäisevä työ – ja millä välineillä – kun rajaus on yksilö/perhe -kontekstissa?) Strategiassa on uudenaikaiseen palveluyhteistyöhön viittaavia pyrkimyksiä, mutta kohteita ja yhteistyökäytäntöjä etsitään *tutusta menneisyydestä.* Strategia on ristiriitainen: uuteen – vanhaan palaamalla.

Uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvässä strategiassa asiakkaiden kvaalifointi (ensisijaisesti) palkkatyöhön kyseenalaistetaan. Asiakkaille pyritään opettamaan monimutkaistuvan yhteiskunnan selviytymisstrategiaa, eräänlaista ”urbaania oveluutta”. Sosiaalityöntekijöiden elämäkokemukset näyttävät muodostavan samastumispohjaa asiakkaiden ongelmille ja elämänhallinnan strategioille. Työntekijät kertovat sosiaalisen taustansa ja elämäkokemustensa herättäneen kiinnostuksen huonosaisten auttamiseen ja poliittiseen vaikuttamistoimintaan. Strategialle on ominaista liittoutuminen asiakkaiden kanssa, organisaatiota ja hallinnollisia menettelytapoja vastaan. Strategia edellyttää urbaania oveluutta myös sosiaalityöntekijältä. Työntekijät toteuttavat normien joustavaa tulkintaa. Nykyisten menettelytapojen ja säädösten hallinta on tärkeää ”urbaanisti ovelan” sosiaalityön toteuttamisessa.

Sosiaalityön työnjaollinen asema kyseenalaistetaan ja perinteisiä työtapoja arvioidaan kriittisesti. Arviointi pohjataan sosiaalivaltiokritiikkiin, joka on useimmiten omaksuttu koulutuksessa. Asiakastyössä kohdatut monimutkaistuvat ongelmat ja toisten viranomaisten toiminta problematisoivat sosiaalityön viimesijaisen aseman. Toisten viranomaisten syrjäytettäviä toimintatapoja arvostellaan ja haaveillaan ”toisten muuttamisesta”, johon myös rakenteellisen vaikuttamisen visio tähtää. Rakenteellisella työllä ei juurikaan nähdä kosketuskohtaa asiakastyöhön. Sosiaalityön kehittämisen esteeksi nähdään välittömien reunaehtojen lisäksi sosiaalivaltion työnjaollinen kokonaisuus.

Laurila arvelee, että uuteen palkkatyöläisyyteen kytkeytyvä suuntautumisstrategia etsii rakenteellista vaikutamista löytämättä sille kohdetta. Se on suuntautuneisutta *kokonaisuuden muuttamiseen, mutta vain muita muutamalla.* Laurila arvioi, että työn reunaehtoihin ja muiden viranomaisten toimintaan suuntautuvan vaikuttamistoiminnan tuloksettomuus kärjistää strategian ristiriitoja, rakenteellisuuspyrkimystä vailla reaalista kohdetta.

Laurila arvioi, että näennäisestä vastakkaisuudestaan huolimatta näistä suuntautumisstrategioista aukeaa samankaltainen perspektiivi, tosin vastakkaisista suunnista. Molemmissa on nähtävissä toiminnan kohdetta konkretisoivan väljäsenen haku (kuvio 15):

Tarkastellen sosiaalityön metodiperinnettä ja metodien kehittelyn praksissuhteita koetan löytää oppien järkevän ytimen. Näen tuollaisen ytimen *vetäytyvässä* sosiaalityössä, joka palauttaa ongelmien ratkaisemisen kompetenssia asiakkaille, heidän sosiaalisille verkostoilleen, kansalaisyhteiskunnan organisaatiomuodoille ja ensisijaispalveluille. Tällaisen työn elementtejä on case work-metodisoinnissa, yhdyskuntatyössä, varhaisissa ja myöhemmissä systeemisisissä jäsenyksissä sekä organisaatio-konsultoinnissa.

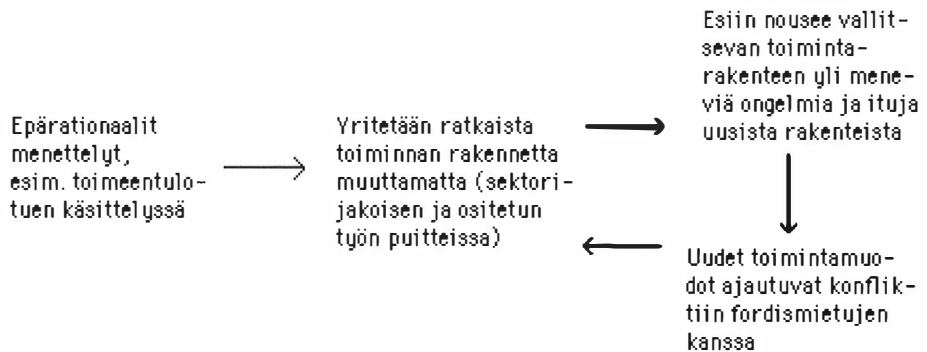
Sosiaalityön kehitysvyöhykettä pohtiessani erottelen kehitysvyöhykkeen ja lähikehityksen vyöhykkeen. Ensin mainitulla tarkoitan historiallisen erittelyn pohjalta muodostettua teoreettista projektiota ristiriitojen mahdollistamasta vyöhykkeestä, siirtymää *työtyypistä toiseen*. Viimeksi mainitulla tarkoitan ennakoivia konfliktien kautta konkretisoituvista askelista, siirtymistä *työtyypin sisällä*. Hypoteesit konkretisoituvat yritettäessä kehittää työtä. Kehittämisyritykset tuovat esiin aiottujen ja ei-aiottujen seurausten yhdistelmiä ja avaavat fordistisen palveluverkoston ristiriidat tarkemmin eriteltäviksi.

Luku 6. Lisälehdet

En voi kehittää kehitysvyöhykehypoteesiani erittelemättä kokeiluaineistojamme. Ne taas ovat tätä raporttia kirjoitettaedssa työn alla. Teen luvussa 6 alustavia huomioita kokeiluistamme. Kokeilujen lähtökohtana oli peilityöskentely, reflektointi, jossa työyhteisöt tarkastelivat omaa osuuttaan syrjäytymisen muodostumisessa kunnissaan.

Tarkastelen lisälehtien aluksi (1) rationalisointikokeiluja projektissamme. Kokeilut liittyivät ennen muuta toimeentulotukimenettelyjen kehittämiseen. Kokeilut tuottivat yllätyksiä asiointipulmien osoittautuessa ennakoitua moniulotteisemmiksi ja sosiaalityöntekijät/avustavat työntekijät -työnjaon vaikeasti rajattavaksi. Kokeilujen piti raivata tilaa perustavanlaatuisemmille muutoksille ja haasteille, ikäänkuin vapauttaa sosiaalityötä vaativampin tehtävin. Vaativimmat tehtävät tulivat kuitenkin vastaan jo

”yksinkertaisten” tehtävien rajausyrityksissä. Kokeilut toivat myös esiin työntekijäkollektiivien muodostumisen ja niiden organisatorisen tuen tarpeen. Kokeilumme tuottivat konflikteja johtamisjärjestelmässä, uusien kollektiivisten muodostumien ja ’fordistisen’ linjaorganisaation yhteentörmäyksiä. Oletan, että rajatutkin rationalisointihankkeet johtavat nopeasti itse fordismikysymysten (mm. sektorirajoihin pitäytyvän ja yksilöllistävästi organisoidun ja johdetun työn) problematisoitumiseen. (Kuvio 16a):

Toiseksi (2) tarkastelen kokeilua, joka liittyi työllistämiseen. Asiakaisaineistojen analyysi ja asiakkaiden haastattelu johdatti kokeiluryhmän asettamaan kysymyksen uudelleen, kääntymään työllistämiskeskeisestä hankkeesta elämäntilanteen avarampaan tukemiseen. Työryhmä havaitsi lähestyvän työvoimatointa piiloisilla tehtävännannoilla rajoittaen näin yhteistoimintansa mahdollisuuksia. Yhteistoiminnassa (yhteispalvelussa) muodostettiin ns. kolmikoita, joissa asiakas, sosiaalityöntekijä ja esim. työvoimaneuvoja muodostivat ’pienimmän mahdollisen’ yksikön palvelun tuottamiseksi. Myös tässä kokeiluissa konkretisoituivat johtamiskonfliktit. Sektorirajat ylittävien palvelujen ensiaskeliksi hahmottuivat

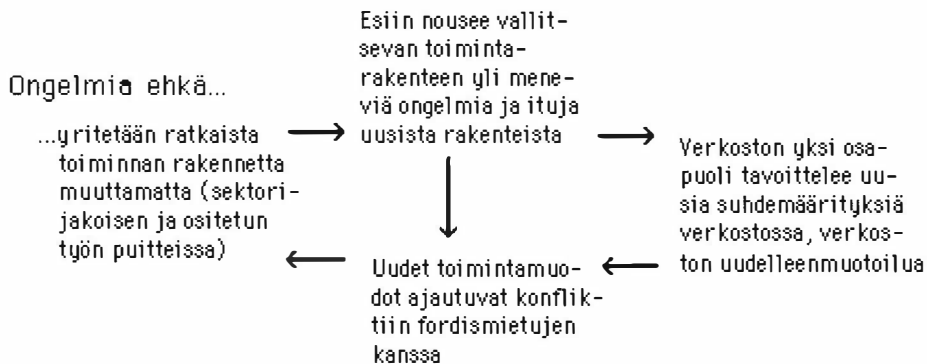
- kohdekeskeisyys ja kohteen tuntemus toiminnassa (mm. asiakaskartoitusten, asiakashaastatteluiden ja työmenetelmien uudelleenmuokkauksen muodossa vastakohtana summittaiselle kohdetuntemukselle ja standardivälinekeskeisyydelle)
- omaa toimintaa erittelevien ja työmenetelmiä yhdessä kehittäneiden tiimien muodostaminen, refleksiivisten rakenteiden muodostaminen työyhteisöön
- kollektiivisen toiminnan paikan ja toimivallan määrittäminen johtamisorganisaatiossa.

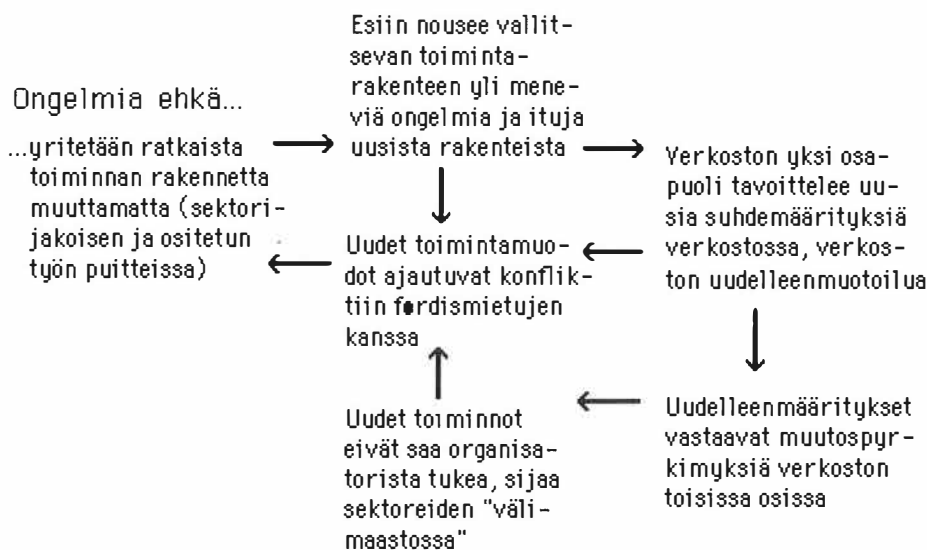
Nämä askelet on otettavissa jo omassa virastossa. Ne viittaavat systemiseen työtapaan. Suhteellista kuitenkin tarkastelussani ”ensin omassa

virastossa/sitten ulkona” – jaottelun. Väitän kuitenkin, että toimintaverkostoston muutoksen voi aloittaa muuttamalla omaa toimintaansa siinä.

Kolmanneksi (3) tarkastelen hanketta, jossa sosiaalitoimi ryhtyi purkamaan itse aiheuttamaansa ongelmaa, ongelmalliseksi muodostunut asuin- aluetta, jonka pulmallisuus oli muodostunut asuntopulan hätäratkaisujen myötä. Tässä hankkeessa tulivat esiin konfliktit sosiaalitoimen ja rinnakkaisten työprosessien (tässä tapauksessa nimenomaan asuntotoimen) välillä. Sosiaalityön yrittäessä määrittää positiotaan ja työnjaollista tehtävänsä uudelleen se joutuu konfliktiin sille määrittyneiden positio- oletusten kanssa. Kokeilussa tavoiteltu uusi määrittäminen oli sosiaalityö, joka palauttaa asuntotoimelle kunnallisten asuntomarkkinoiden hoidon myös marginalisoituneiden asiakkaiden osalta. Tarkastelen lähikehitysvyöhykettä konkretisoituvina suhdemäärityksinä viranomaisverkostossa. (Kuvio 16b):

Neljänneksi (4) tarkastelen toista asumiseen liittynyttä kokeilua, hanketta asunnottomuuden poistamiseksi ja yritystä purkaa pysyviksi muodostuneet poikkeusratkaisut asuttamisessa. Tämäkin kokeilu toi esiin konflikteja sosiaalityön ja asuntotoimen välillä. Samalla kokeilu avasi näkyviin muutosstrategiat verkostossa. Piiloiset tehtävänannot ja kolmatta osapuolta vastaan muodostetut, voimansoitukseen tähtäävät strategiat osoitautuivat hedelmättömiksi. Yhteistyö käynnistyi osapuolten tehtävän ristiriitaisuuden ymmärtämisestä. Myös tässä hankkeessa muodostettiin ns. kolmikoita, yhteispalvelun ’pienoisasetelmia’ asiakkaan, sosiaalityöntekijän ja asuntoviranomaisen kokoonpanoina. Kokeilu toi jälleen esiin johtamispulmia; sekä kollektiivisen toiminnan ja linjaorganisaation yhteensovittamisongelmina että uusien, sektorirajat ylittävien käytäntöjen vakiinnuttamisongelmina. Organisatorista tukea vailla olevat uudet muodostumat näyttävät palautuvan sektorijakoiseksi ja yksilöllistäväksi työksi. (Kuvio 16c):

Viideskin (5) kokeilu liittyi asumiseen, mutta eri tavalla. Sosiaalityöntekijät kartoittivat pulmalliseksi tulkittemansa asuinalueen asukkaiston mielipiteitä ja toiveita tähdäten yhdyskuntatyötyyppiseen toiminnallistamiseen. Kartoituksen tulokset osoittivat työntekijöiden ennakointien poikkeavan tuntuvasti asukkaiden ilmaisemista ajatuksista. Sen sijaan, että sosiaalityötä olisi levitetty ko. alueelle sosiaalivirasto tuki järjestöjen ja ns. ensisijaispalveluiden toimintaa alueella, vetäytyen.

Kuudennessa (6) kokeilussa A-klinikan työyhteisö eritteli omaa osuuttaan kaikkein syrjäytetyimpien päibdeongelmaisten syrjäytymisessä, koettaen muuttaa toimintatapojaan. Paneutuminen kaikkein syrjäytetyimpien asiakkaiden ongelmiin toi esiin terveydentilan puolmat ja verkostongelmat terveydenhoidon suuntaan. Casehistorioiden ja aiempien tiedonhankintakeinojen erittely toi tarkasteltavaksi lomakkeisiin yms. operationalisoituneet teoriat klinikan eri aikakausilta. Työryhmä kehitteli uusia teoreettisia jäsennyksiä ja pyrki viemään ne operationalisoiduiksi välineiksi. Syrjäytetyimpien palvelussa muodostettiin sektorirajat ylittäviä kokoonpanoja.

Seitsemäs (7) kokeilu liittyi systeemisten välineiden kehittelyyn perhe-työssä. Kokeilu toi erityisesti esiin kysymyksen kompetenssista asiakkaiden pulmien ratkaisemisessa. Ottaessaan vastaan sille tarjottua kompetenssia ongelmien ratkaisemisessa sosiaalityö joutuu hankalaan positioon perherakenteessa. Sosiaalityön kyvykkyys voi kaventaa perheen kyvykkyyttä. Vastaava rakenne ilmeni tutkimustyössä ja minun positiossani tutkijana. Mikäli otan vastaan kompetenssiodotukset sosiaalityön ammatillisten kysymysten ratkaisemisesta, saatan kaventaa sosiaalityöntekijöiden kompetenssialuetta. Kuvaan kokeilua käsitellessäni kompetenssiodotusten kulkua systeemien kohdatessa toisensa, ja konkretisoin ne

käyttämämme konsultaation tuottamaan käänteeseen. Konsultti palautti kompetenssiodotukset sosiaalityöntekijöille itselleen, ja nämä taas takaisin perheelle. Perheen ratkaisut heijastuivat vastaavina muutoksina työyhteisöissä. Osoittautui, että tällaiset työyhteisöprosessit ovat hedelmällinen informaatiolähde (informaationa systeemien kohtaamisessa muodostuvista uusista rakenteista). Myös tutkimuksen ja konsultaation muodostuminen osaksi tutkittavaa toimintaa avautui tietolähteenä.

Luvun 6 toisessa alaluvussa tarkastelen lähemmin *tutkijan positiota* ja niitä uusia rakenteita (rajasysteemejä), joita muodostuu tutkivan yhteisön ja tutkittavan yhteisön kohdatessa. Pohdin mm. tutkijan näyttöpaineita, jotka hän tuo projektissa muodostuvaan rajasynteesiin. Käytän tapaus- esimerkkinä edellä mainittua kompetenssiodotusten asetelmaa sekä projektin johtamisen lomittumista virastojen johtamisjärjestelmään. Pohdin mahdollisuutta käyttää tutkimussuhteiden erittelyssä organisaatiokonsultaattien muodostamaa olettamusta kahdesta vaihtoehtoisesta kutsusta, jonka konsultti (tutkija) voi saada:

- kutsun, jonka esittää tappioasemaa kokeva osapuoli, ja joka voi johtaa pulmallisiin liittoutumaoletuksiin, konsultin/tutkijan joutumiseen kiihtyviin ”taisteluasetelmiin” organisaatiossa
- kutsun, joka esitetään jatkona sarjaan päättymättömiä kehityshankkeita, ja joka voi merkitä konsultille/tutkijalle kutsua tulla osoittamaan pätemättömyytensä muutostyössä.

Luvun 6 kolmannessa alaluvussa *haastattelen uudelleen Kertun*, jonka työpäivästä aloitin. Tapaamme sosiaalihuolituksessa. Kysyn Kertun projektista (projektimme aikana) ja hänen lähikehityksestään. Saan sellaista kokemuksellista palautetietoa, jota en projektin aikana kyennyt hankkimaan enkä ymmärtänyt hankkia. Haastattelun lopuksi Kerttu haastattelee yllättäen minut.

Graafisina malleina esitetyt käsitteellistyksset sosiaalityöstä, ”peilit”, ovat tutkimukseni päätulos.

ENGLISH SUMMARY

Erik Arnkil, researcher
National Agency for Welfare and Health in Finland

MIRRORS.

Hypotheses on the Contradictions and Developmental Zone of Social Work

Chapter 1. A social worker's working day

I start with a working day of Kerttu, a social worker at a welfare office. I observed her in the winter of 1987 during the preliminary phase of my project¹. I notice tensions in Kerttu's work motives, in the relationships between the client and the official, between social workers, between the management and staff, between social workers and the clerical staff and between social work and its co-operative work processes. I attach my studies of social work to Kerttu's day at work also in following chapters.

Chapter 2. Constructing social work as an object for study

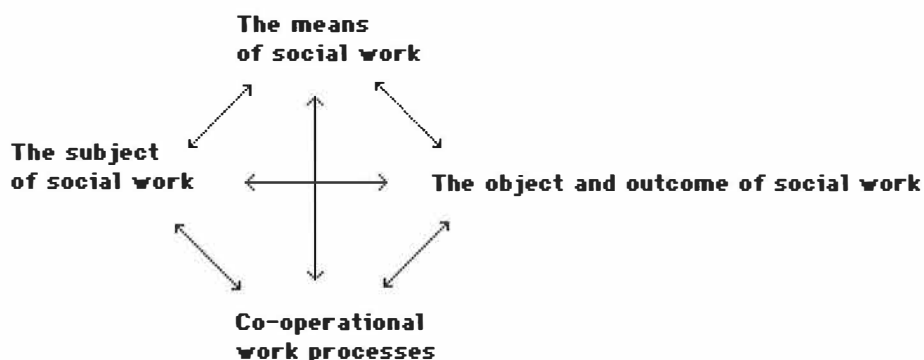
I elaborate on my position as a researcher experiencing expectations attached to me: expectations of proving competent in developing social work, in producing academic theses and in putting into practice my basic methodology (so called developmental work research, currently under dispute in Finland). I set a task of maintaining curiosity, of evolving hypotheses. Through viewing discourses on social work I focus my interest to dichotomous explanations of social work and contradictions in them. I assume that contradictions in theory reflect contradictions in their object. On the basis of a preliminary historical analysis I deliniate the object of my study as social work in welfare offices, which I use as a window to a study of the activities with which social work forms networks in daily activity. I aim at studying the interaction between the 'last resort social work' and the so called first instance services. I try to avoid viewing

¹ A project carried out in three welfare offices (in three different towns) and one A-clinic (for alcoholics). Preliminary studies and a historical study of social work (based on literature on social policy) in the years 1986–1987. Empirical studies of social work (observations and interviews) in the year 1987. Work shops for the staffs and experiments in developing social work in the years 1987–1989. Reporting, also by social workers themselves, in the years 1990–1991.

social work as an isolated profession or institution. As an object for detailed study I construct the contradictions of social work and the potential zone of development based on them. I aim at constructing conceptual means, "mirrors", for social workers enabling them to reflect their position and the contradictions of their work within the social state (welfare state) service apparatus. The conceptual constructs (mirrors) reported here have served as tools for reflection in our project, and have been modified in application.

Chapter 3. Why do we have this form of social work?

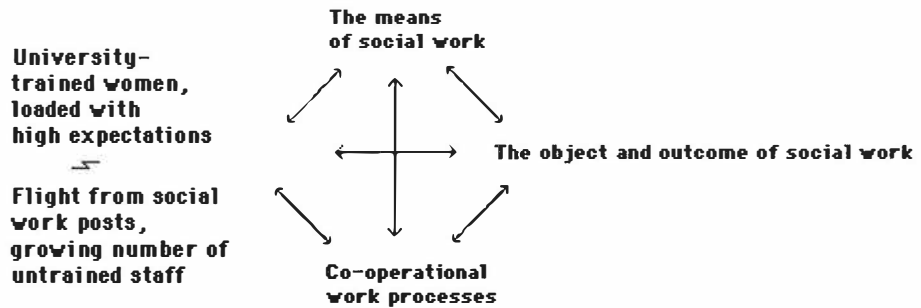
In this chapter I try to form a hypothesis on the contradictions of present social work through historical analysis. I use literature on various phases of social policy and social work as material. To present my conclusions I use a model of the working process. I supplement it with conclusions in the following sub-chapters. (Diagram 1a)¹ :

Chapter 3.1. Why Kerttu?

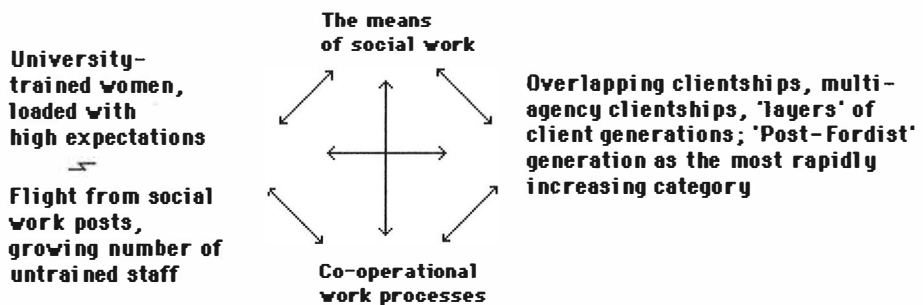
I examine the evolvement of the social work profession in Finland. The development leads to an educated body of female professionals, loaded with high expectations of solving social problems. Their special competence is seen to be in regulating social problems in individual contexts. I study the emergence of the profession as a project of professionalism, which is offered and takes to its sphere tasks excluded from the sphere of competence by other welfare professionals. Social workers are leaving their posts (in welfare offices) in great numbers. Trained staff is replaced by untrained labour. I supplement the working process model (diagram 1b):

¹ The numbers of the diagrams refer to the numbering of the "mirrors" in the report. All mirrors are not included in the summary.

Chapter 3.2. Why these clients with these problems?

I examine the evolvement of the clientele of social work (in welfare offices) and come to a conclusion of two historical forms of clientship: an overlapping clientship and a multi-agency clientship. In overlapping clientships citizens apply for and receive compensating social benefits from welfare offices due to insufficient benefits from the social security system. Multi-agency clientships are formed as the service apparatus specializes and diversifies. Great numbers – a majority – of clients are clients of a multi agency system. I focus on a "post-Fordist" generation of clients, on clients born in the 60's and 70's. These clients cause confusion in welfare offices (and other agencies). I give a case example, which I come back to in following chapters. My conclusions are added to the work process model (diagram 1c):

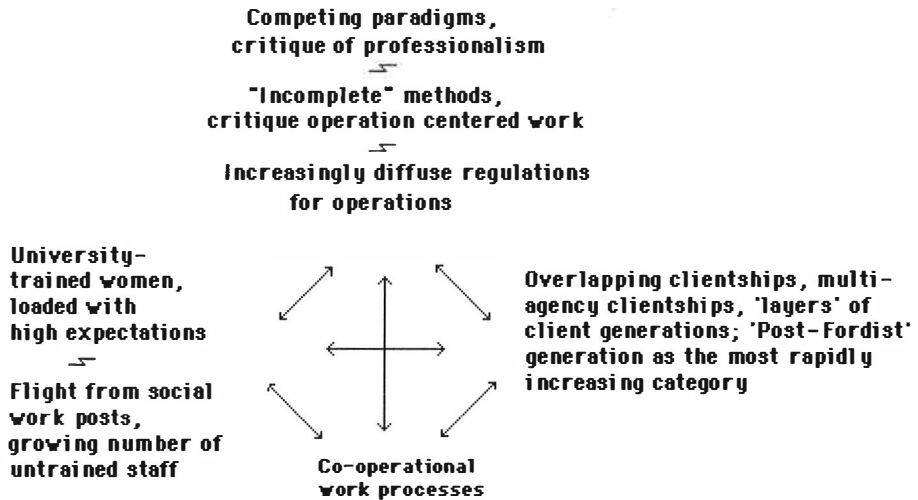

Chapter 3.3. Why social work with these means/tools?

I group the means of social work into (1) models of work on the ideology/methodology level, (2) models on the level of methods and (3) techniques and tools on the level of operations. Using this classification I examine the development of the means of social work. Studying the phase of social work in the welfare state I examine the work of Jorma Sipilä and Risto Eräsaari, and also the present challenge by feminist study. I combine the study of means with the study of the object and the subject of social work. The conclusions are presented in a table (table 2, on next page):

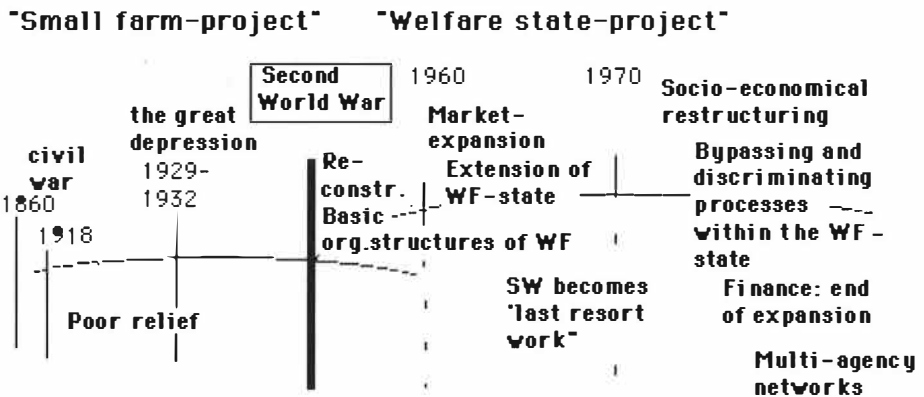
	Changes in object	Evolution of means	Changes in subject
Poor-relief	Floating work force as individuals and families in slowly industrializing Finland. The unemployed during the great depression. Overlapping clientships.	<i>Ideology-level:</i> Moralizing the floating population (christian moral code) and concern of the proletariat-problem (German cathedra-socialism). -> Individualizing categories of problems in the legislation. <i>Methods-level:</i> (Work house-) work, enlightenment (on work and family morale), loans. -> Gradually hardening measures in the legislation. <i>Operations-level:</i> Means of manual work, benefits in kind, verbal instructions -> Standardized benefits	Lay boards directed by officials few in number -> slow increase of paid and semi-skilled staff
Towards the social state	Citizens (as individuals and families) with problems of adapting to the peace time and to increasing wage labourism. In-between clients of social security systems. Overlapping clientships.	<i>Ideology-level:</i> Theories stressing growth of national income, social policy as investments and society as a joint venture. <i>Methods-level:</i> Gradually hardening measures plus case work-methodizing on social worker – client relationships. A shift from socializing through (manual) work to verbal instructions and assesment of need. <i>Operations-level:</i> Legislation-based measures plus case work-operationalizations of client relationship. Verbal instructions.	Lay boards, increasing number of professional managers and trained staff. College degree. Staff with a female majority.
Social work in the social state	Wage labour of the transitional (economical and industrial) period in their changing social networks. In-between clients of social security systems. (Middle-aged) persons, redundant due to reorganizations of production-> increasing number of 'Post-Fordian' bypassing and young adult clients. Multi-agency clientships. Long term clientships. Discriminating service systems.	<i>Ideology-level:</i> Marxist challenge (of empiricism) and diversification of Marxism: conceptions of reproduction of – labour – societal relationships – gender system; theories of modernization. <i>Methods-level:</i> Gradually hardening measures -> increasingly diffuse regulations for measures plus 'professional discretion'. "Incomplete miniature-theories" <-> critique of professionalism. Socialization "without means", socialization through referring from counter to counter. <i>Operations-level:</i> Legislation based measures -> increasingly diffuse regulations. Verbal instructions.	Lay boards, hierarchical structure of (male) managers. Almost all social workers female. University degree for social workers. University-trained or requalified staff -> flight from social work posts -> unfilled vacancies and increasing use of untrained personnel.

I add the conclusions to the work process model (diagram 1d):

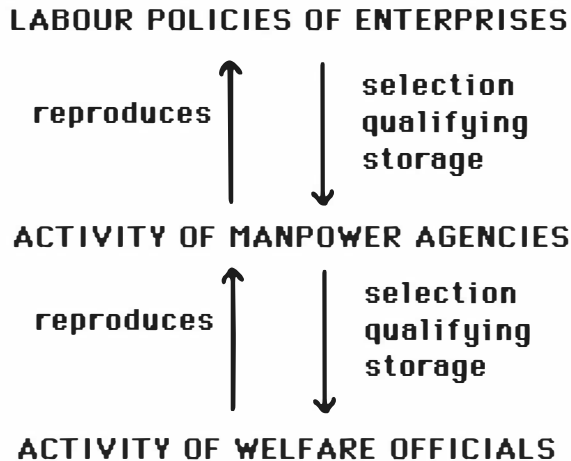

Chapter 3.4. Why in welfare offices?

I follow the emergence of social work in the "social state" (welfare state) project. Social work becomes an element in the division of labour of the welfare service system. The poor-relief period was a component of the Finnish pre-war small farm project. I examine social work as a component in the Fordist mass production of services in the social state system. (Diagram 2):

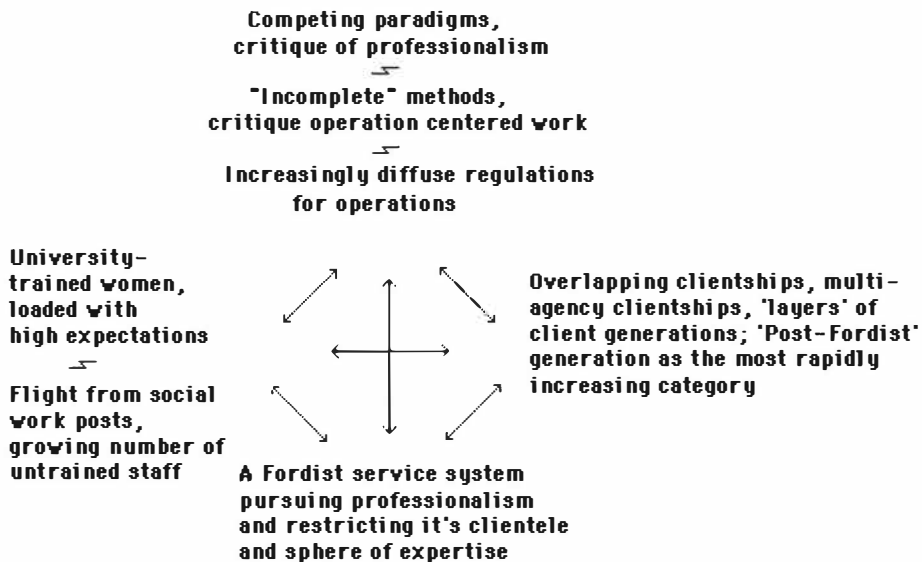

I view social work as a supplementing agency and profession for the first instance agencies. It provides them selective, qualifying and storage services. Through client work social work reproduces the Fordist division of service labour and the discriminating structures of the service mass production. (Diagram 4a, with labour policies in focus):

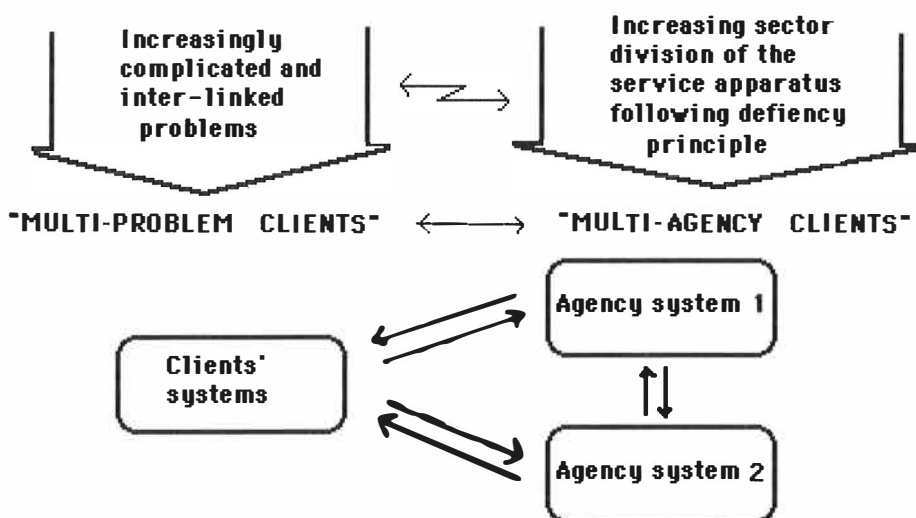

(I call these reproducing cycles "chains of discrimination").

I argue that welfare office clients are in welfare offices due to the excluding practises of the first instance services, where the professionals define (restrict) their sphere of competence. The conclusions are added to the work process model (diagram 1e):

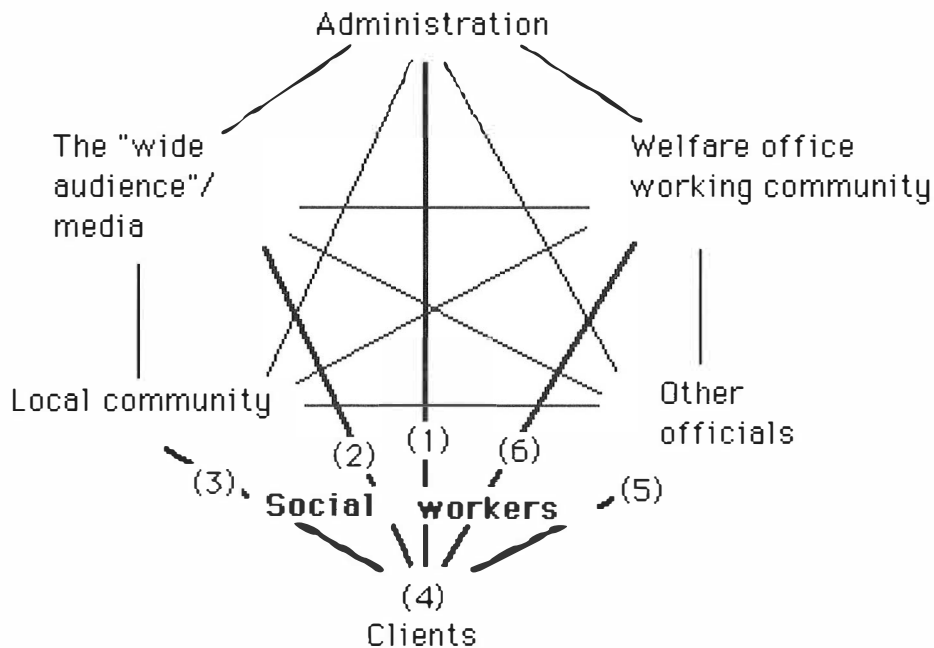

The Fordist model of functioning services is a model of identifying and removing deficiencies in clients and their systems. The service system specializes on a deficiency principle, while the material and immaterial problems of citizens are (increasingly) intercombined. The sectorized system identifies the comprehensiveness of the every day life as "multi-problem" phenomena. In seeking services for wider than single problems citizens have to consult a number of agencies and professionals. A multi-agency clientship is formed, and the "multi-helper" system produces new problems of problem solving. The context that would help to understand the activities includes the social networks of the clients and the agency networks in given cases. These networks form new interactive systems when in contact. (Diagram 9a, reduced to only two agency systems in the network):

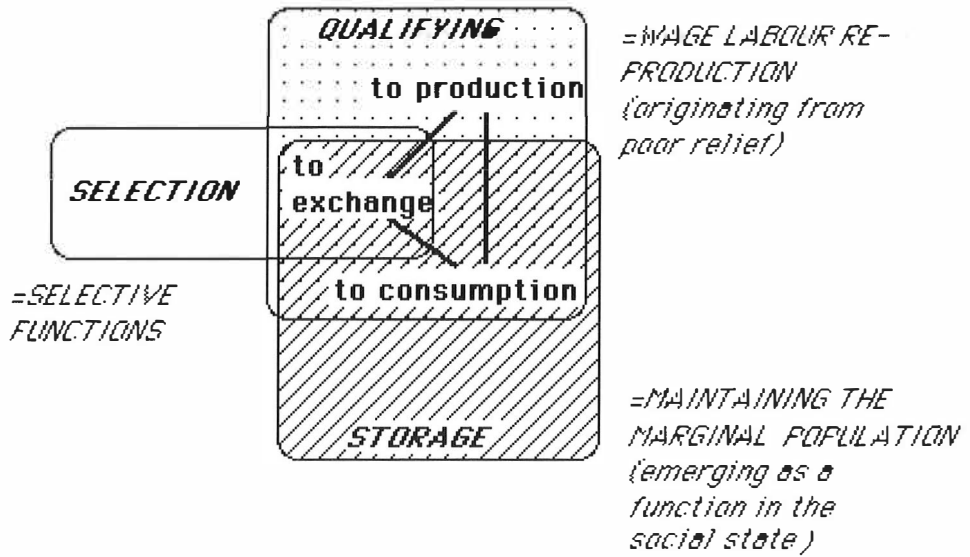
Chapter 3.5. So, why do we have this form of social work?

I continue to a study of the contradictions of social work. I examine social work as developing in the contradictions of functionality and economy. I study social work as legitimation work in a field of publicity. (Diagram 6b):

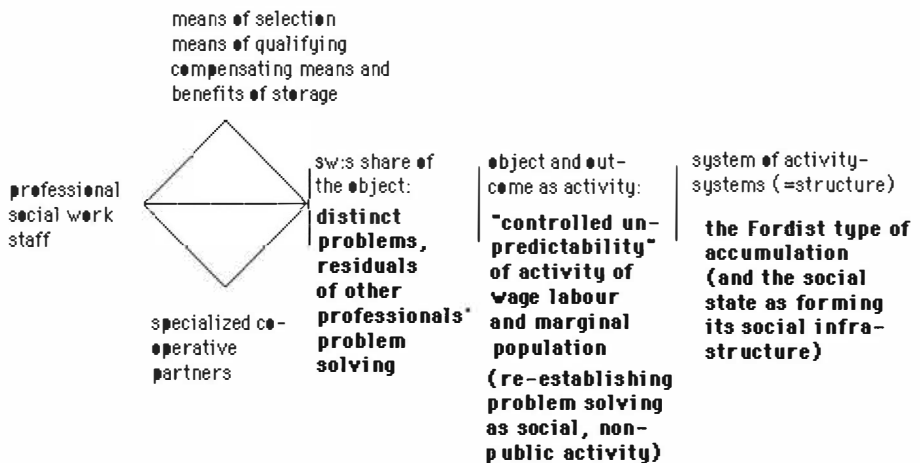
I see legitimation work as attempts to re-establish public problems as social problems, and as attempts to keep social problems in the individual and minor community scale. Public problems are problems that have attracted public attention in the social state (and threaten e.g. the efficiency-image of given services and professions. "Something has to be done" to them). Social problems are problems and problem solving activity on an individual and minor/local community level ("hidden" from public attention, so to speak). I examine social work's paradoxical task of supporting clients' competent problem solving (unpredictable activity) and at the same time to add control of activity. This I call "controlled unpredictability".

In the study of social work's functions I examine social work as providing selective, qualifying and storage services to the first instance agencies through selecting and qualifying clients for exchange and production in the society and selecting, qualifying and storing clients for the marginal population. I see conflicting functions of social work: functions of reproducing wage labour and of restoring the marginal population. These functions are also internally contradictory. (Diagram 7a):

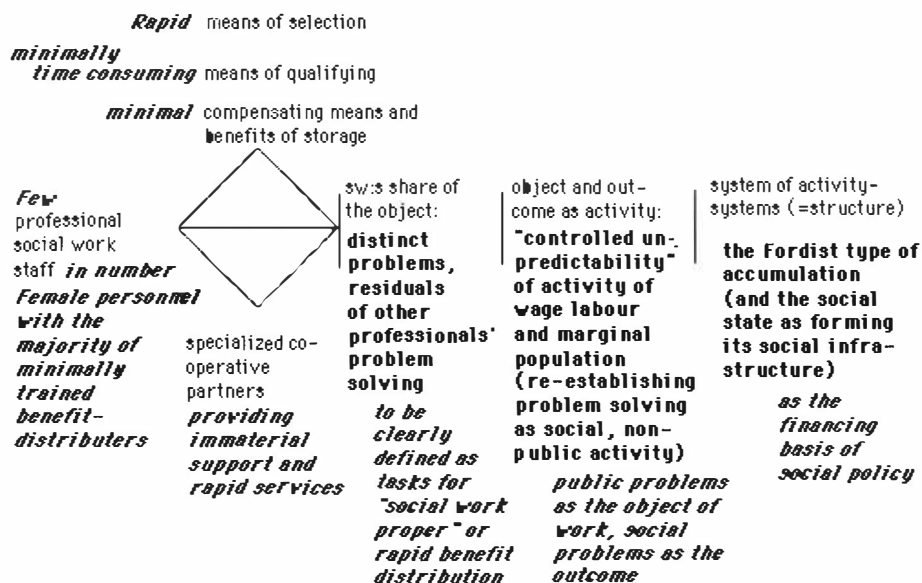

I study the paradoxes of social work's functions. The controlling position of social workers is examined in more detail. I view the position as a conflicting task of accomplishing clients's competent problem solving and the official's control of that activity. I call it "controlled unpredictability of client activity". I also examine the paradoxes of attempting to mobilize the resources of the clients' everyday relationships and those of the service network.

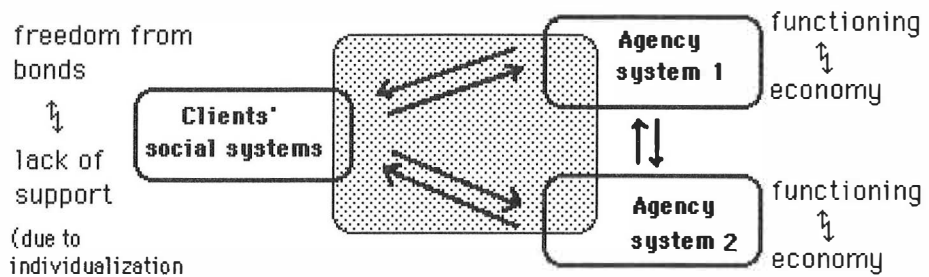
I form an ideal model of Fordist functionality of social work. (Diagram 5b):

In studying the economy of social work I examine social work as an investment into prerequisites of consumption by the low income groups and into maintaining the marginal population. I consider the contradictions between short term and long term economy. Combining the notions on economy to those on functionality I form a Fordist model of functional and economical social work (Diagram 5c):

I examine the connection between social work's attempts to solve contradictions of functions and economy to similar attempts in other parts of the service network. I assume that the contradictions form possibilities for building cross-sectional services as projects. As in social work also in other services there are several, conflicting, functions. Attempts to solve contradictions of functionalism connect with attempts to solve contradictions of short- and long-term economy. These contradictions enter client work and the systems of boundary between the agency network and social networks. In the social networks there are contradictions between freedom from bonds and lack of support, due to individualization developments. (See diagram 9b). The system of boundary is marked grey):

The arguments on contradictions of social work are summarized as follows:

(1) The contradiction between the object and the means of work

The means of social work are functional in simple and clear cut-problems concerning incomes, information and services. In problems concerning "post-Fordist" displacement and residual problems of the Fordist service apparatus social work produces, along with solutions, prolonged clientships and recurring cycles of problem solving. The breakdown of the social integration of the industrial era diminishes social work's possibilities of transferring functions of normalization to the civil society. The functions and means for reproducing wage labour and marginal population are in conflict. In searching for resources in clients' everyday relationships social work has to operate from a position of constraint and control, support is shadowed by threat.

The wage labour oriented functionalism enables keeping down short term costs, but risks the service image of social work. Clients are recycled to wage labour, but services turn from open to conditional. The marginal oriented functionality threatens short term economy of social work. Benefits through social work may exceed those of lowest rank wage labour. Also wage labour oriented functionalism calls for time-consuming methods, which accumulates costs. Restricting short term costs through minimizing distributed benefits and cutting down time consuming methods may well make cumulative cost in the long run.

(2) The contradiction between the object of work and the Fordist division of labour

The sectorized social state service system is built on the basis of "single problems", while the phenomena it meets are (increasingly) interlinked in the everyday life of citizens. The social state division of labour follows the logic of technical rationality. The specialized service system operates on a deficiency-view basis, finding new areas of deficiencies - and

exhausting its resources. A "multi-problem" phenomenon becomes a "multi-agency" situation in the social state, and leads to new levels of problems. Evolvement of individualization springing from market and social state developments is met as new problems in the Fordist service apparatus.

Functions seeming economical from the viewpoint of one sector can produce recurrent costs on a cross-sectional scale. Time consuming, tailor-made aggregates of actions are a threat to the short term economy of each sector. Sector- based models of cost-effect management and budjeting and performance-based indicators of effectiveness may show economy and effectiveness on one sector, while the cumulative costs and qualitative problems are shifted to another sector.

(3) The contradiction between the professionalism project of social work and the projects of other professions

On the basis of technical rationality and sectional expertise the Fordist service systems have to create selective insensitivity and "junk categories" for phenomena exceeding the criteria of professional knowledge. Systems based on voluntary clientships avoid interventions applying constraint. The "junk category" problems and problems involving constraint become social work's part of the object. Social work attempts to refer clients to voluntary services through constraint. The professionalism project of social work strives for theoretically mastered work and a meta-position above constraint. The project is a search for expertise in areas which other professions have ruled out of their competence, and an attempt to rise above conflicts of constraint through professional ethics. Social work's success in assuring the first instance professions of its last resort competence and fulfilling its complementary task reproduces the incompetence of the first instance services in meeting the comprehensiveness of the everyday life of clients. Social work is faced with increasing "junk category" problems.

(4) The contradiction between solving social and public problems

Through handling social problems (defined as individual and minor community problems) and re-establishing public problems as social problems social work contributes to interpretation of material and immaterial problems as individual and minor community problems. Through striving for "controlled unpredictability" of client activity social work provides selective, qualifying and storage services to the Fordist service system. Thus social work contributes to reproducing the recurrent activities (=structures) of the first instance agencies, i.e. the Fordist mode of service production. In this manner social work maintains discrimination, which it tries to eliminate or relieve on an individual level.

(5) The contradiction between the subject and the means of social work

Finnish social work has a body of operational-level tools and techniques dating back to the agrarian society. Until recent years this body of means has been stable. On the level of methods it has "incomplete miniature theories", which contain idealizations of the profession along with elements of methodizing the special task of social work – mobilizing the resources of the clients and those of the service system. On the ideological/methodological phase there is a conflict of paradigms and an emerging feminist paradigm of social work as reproduction of labour and organization of everyday life. The Fordist professionalism project of social work takes the need for social work in the society and its position in the division of labour for granted. At the same time the incompetence of the Fordist service system in coping with post-Fordian phenomena intensifies the crisis of social work. The "lack of means" of social work becomes concrete and evident in connection to the new clientele, in problems which the first instance services have excluded from their expertise. Social workers "vote with their legs", they are leaving welfare offices in great numbers. What is left at the offices is an overloaded staff comprising of a growing number of untrained personnel. Task of delivering social benefits are handed down to clerical staff – without analysis of the needs and composition of the clientele. The developments are producing an extreme model of Fordist social work, a staff pyramid with a majority of personnel with little or no training – and small wages.

Short-term economy might cause cumulative costs.

(6) The contradiction between the subject and the object of social work

The service-image of social work calls for an easy entrance and pleasant consulting experiences on the part of the clients. This would also contribute to the professionalism project of social work. At the same time this may lead to an increase of clients and burden social work with tasks of selection, qualifying and storage of clients. An image like that of poor-relief could help to restrict the clientele and clarify the task of maintaining the marginal population, but at the same time threaten the service image and possibilities to prove professionalism. Social workers have to find solutions to these contradictions in every day client relationships. Qualifying clients to wage labourism and to "controlled unpredictability" in activities outside wage labour calls for time-consuming methods and thus intensifies problems of economy. Selection of clients takes social work ever further into examining the everyday life of clients and to defining social problems as individual and minor community problems, thus strengthening social work's position in the division of labour as individualized problem solving. In striving to maintain social problems as social and to re-establish public problems as social social workers have to require loyalty from the clients and to support non-public forms of

activity. In supporting the resources of non-public activity the social workers have to operate from the position of social control, entering the everyday life of clients from a position of threat. Social work gains a paradoxical position and a colouring of its methods. They could be described as "supportive threatening".

I find social work in continuous "motion" because of its contradictions of functions and economy. The contradictions form grounds for a "grey zone", a zone of potentialities, where no interest-group has a clear model for solutions. (Table 3b):

	Fordist functioning	Post-Fordist functioning
Short term economy	(1) Economy through minimizing costs in each sector separately, functioning through Fordist service. E.g. rationalization of social work without altering the Fordist model	(3) Economy through minimizing costs on cross-sectional basis, functioning through Post-Fordism. E.g.. rationalization aiming at "freeing" social workers/teams to form elements of "tailoring" cross-sectional services and work with social networks
	A polarisation model	A systems-oriented model
Long term economy	(2) Economy through taking accumulating costs into consideration in each sector, functionality through Fordism. E.g.. modification of social work (forming of localized services etc.) without altering the Fordist model	(4) Economy through considering accumulative costs on cross-sectional basis, functionality through Post-Fordism. E.g.. forming of "tailoring" co-services as cross-sectional networks. Seeking resources in the new socio-cultural prerequisites of everyday life.
	A humanization model	A systemic model

I see the grey zone of social work as a "battlefield", where the Fordist form of societal formation and a post-Fordist form are in conflict. The conflict in in coming into contact with and handling phenomena of modernity (e.g., individualization and reflexive projects of life) and post-Fordist modes of discrimination (blended with more traditional bypassing). I argue that the Fordist path will lead to intensifying of the contradictions of functionalism and economy. The Fordist network operating on a deficiency principle is exhausting its resources and intensifying even the problems of short-term economy.

I see also elements of a post-Fordist model in the grey zone. There are attempts to find resources (not only deficiencies) in the everyday life of clients and in accommodating the service network to post-Fordist phenomena. Economy is (also) considered cross-sectionally and taking into account cumulative costs. This happens spontaneously, in individual acts.

Chapter 4. Regulating contradictions in social work activity – how to be close and distant at the same time

I construct a hypothesis of social workers' "survival strategy". My material consists of observations and interviews. The outlined strategy is formed as social workers' "solutions" to the contradictions of wage labour social work (work as concrete and abstract work). Concrete problems call for attending carefully to the clients' problems, work as wage labour calls for distancing from them.

The social workers select one portion of their clients into active attention, offering them a wide variety of supporting services (giving them entrance to the "inner chambers" of social work). Another portion is left at a distance, offering them narrowed attention and a narrower variety of services and benefits. (They are left in a cultural "vestibule"). The route from first contacts at the office to either active attention ("inner chambers") or more distancing work ("vestibule") goes through a trial period of clients loyalty, and through step-by-step definition of the problem. (I call this phase the "purgatory"). There are three "thresholds" of selection. They operate through trials:

(1) In his/her immediate impressions of the client and the acts of assessing the client's needs the social worker "tests" whether the client is phenomenally familiar and whether he/she has means to help the client. (See diagram 13). This is the "vestibule". The clients whom the social worker finds motivating enough enter the "purgatory".

	"familiar" (positive counter- transference)	"not familiar" (negative counter- transference)
mastered means for the problem		
no mastered means for the problem		

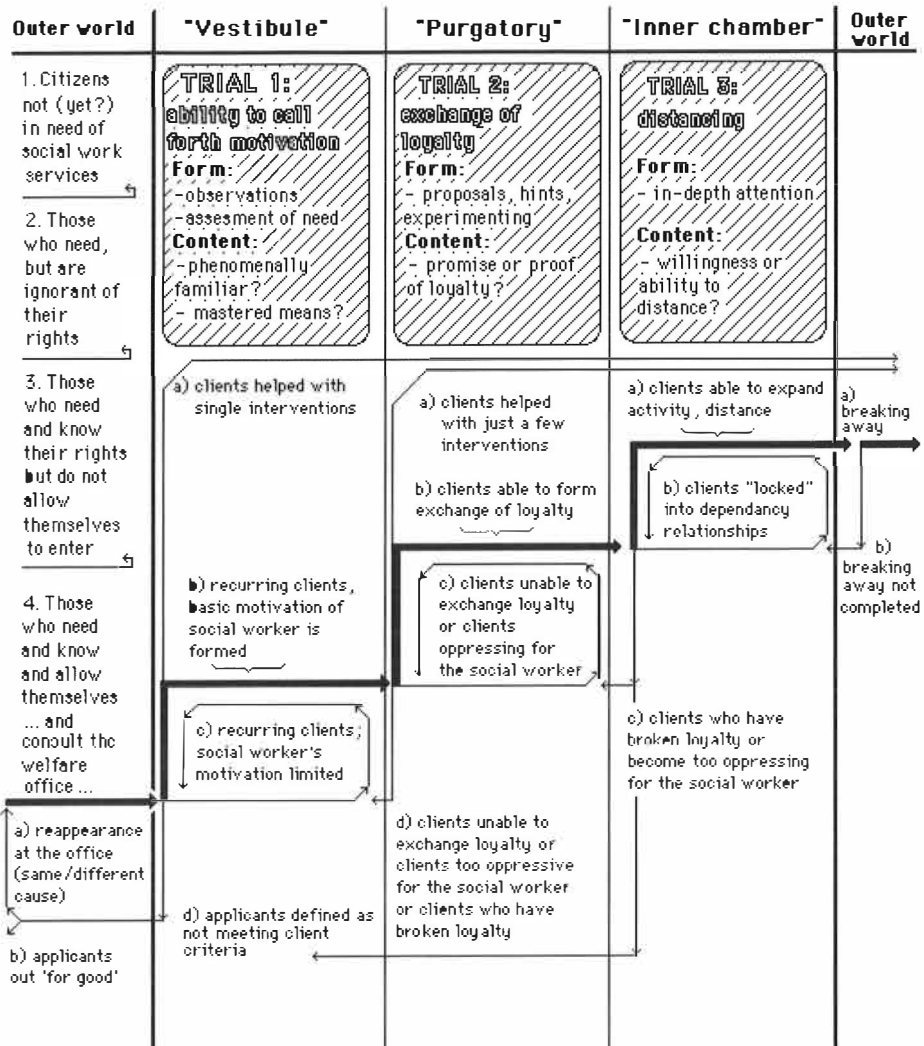
(2) In the "purgatory" the social worker offers hints for problem definitions and proposals for further actions. He/she is testing the loyalty of the client and the grounds for mutual problem-defining. The social worker is risking two things: Firstly, he/she is about to add the client's problem to his/her work load. Secondly, he/she is likely to offer services and benefits that exceed the "agreed-upon" norms of the office. (The social workers I observed and interviewed had numerous ways of "bending" the official norms in helping clients). If the clients prove loyal (e.g. conceal details of the working process from other clients and staff members) and co-operative they will have an entrance to the "inner chambers" of the working process. Breaking the loyalty will send the client back to the "purgatory" or all the way to the "vestibule". This might also happen if the client's problem turns out to be too oppressive for the social worker.

(3) The third trial deals with distancing. The social worker tests the client's and his/her own willingness and ability to let go. It also the social worker who may not be able/willing to distance.

(See diagram 14. The thick arrow shows a succesful route through the "snakes and ladders" of the welfare office).

The selective strategy of survival is paradoxical. The social workers gain autonomy and manage to regulate their case load through selecting only certain clients to attentive work (the details of which both the worker and the client conceal from "outsiders"). The gain is also a loss: social workers withhold possibilities for collective solutions to work problems.

In the strategies of survival one can also see potential elements af a new (systemic) mode of social work: (1) swift working metods in simple problems (in the "vestibule"), (2) non-verbal methods for co-defining problems with the clients (in the "purgatory") and (3) attempts to change discriminating activities of the first instance services in co-operation with the clients (through work in the "inner chambers").

Chapter 5. A hypothesis on the potential zone of development

I examine the span of the potential zone by (a) forming a theoretical projection of the "far end" of the zone (see the table on the grey zone), and (b) through analysis of the "near end", the every day activities and orientations in present social work. The latter is based on my analysis of the "survival strategies" (see chapter 4) and the work of my assistant Hanna Laurila, who studied our interview material. Laurila forms two major categories of orientation among the participants of our project: (1) an orientation connected with new forms of wage labourism (in the society), and (2) an orientation connected with passing forms of wage labourism. She describes them as follows:

The orientation connected with passing forms of wage labourism views wage labour as a central integrating element for the clients. The task of social work is to return and socialize clients into working life. The orientation contains a strive to master the present rules and regulations and operative techniques of work. Avoiding mistakes and adherence to official norms seems central. Disappointments in client work seem to have a link to the strategy. Also private-life experiences of the social workers seem to be in connection with an orientation towards qualifying clients to wage labour. Persevering struggle and individual survival have played a central role in the life of these social workers.

The contradictory last resort position of social work is experienced as practical problems of everyday work. The position in the division of labour is not questioned. Problems of partitioned work are seen as personified problems. Solutions to the contradictions of social work are sought from the past: social workers long for the times when problems were unambiguous, work more comprehensive and the professionals of other services personally familiar. Goals for development are seen in case work, work with client groups and predictive work. The obstacles of developing work are seen in the immediate constraints of work and the lack of personal expertise. The constraints are seen to be out of the reach of social workers' attempts for change.

Laurila assumes that the "workability" of this orientation is coming into conflict with the increasing number of clients, with increasing numbers of long-term client relationships and with the discriminating activities of other officials. Laurila argues that there is an inherent contradiction between the social workers' intentions and real life objects of work. In the individualizing context that the orientation implies, it is hard to find objects for comprehensive and predictive work. There are elements of striving for new forms of co-operative services, but objects and practices for it are sought in the familiar past. The orientation is contradictory: into new – by returning to the past.

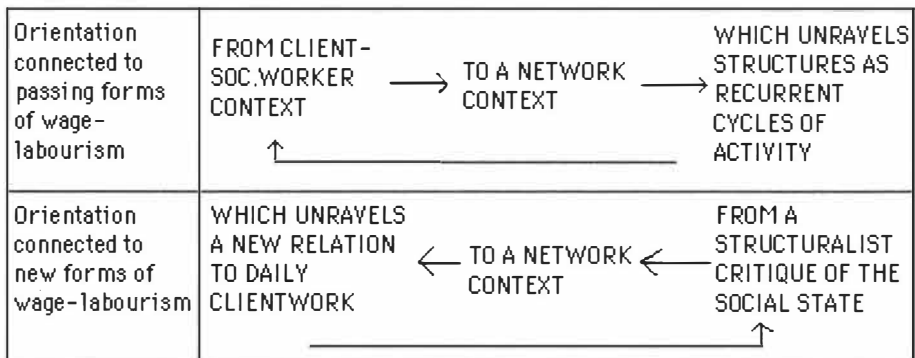
The orientation connected with new forms of wage labourism questions the socialization of clients (primarily) to wage labour. Social workers

attempt to educate clients in "survival strategies" in the increasingly complicated society; into forms of "urban cunning". Private life experiences seem to give grounds for the social workers to identify themselves with the problems and coping strategies of the clients. The social workers say that their background and experiences have awoken an interest to political activity and to help the under-privileged.. The orientation calls for urban cunning also in the social worker. The social workers practice flexible interpretation of professional rules and norms, and mastering of rules and operations is important for urban cunning in work.

Social work's position in the division of labour is questioned and traditional modes of work are evaluated critically. The criticism is based on a critique of the social state, critique absorbed in training. The increasingly complicated problems of client work and the consequences of other professionals' actions problematize the last resort position of social work. Discriminating practices of other professionals are criticized and aspirations to "change the others" are expressed. This is seen as a perspective for social work with "an impact on structures". The vision of "structural work" has no or very few connections to client work. Obstacles for the development of social work are seen in immediate constraints of work along with the division of labour in the social state apparatus as a whole.

Laurila assumes that the orientation connected with new forms of wage labourism seeks for structurally effective social work without finding an object for activity. It is aimed at changing a totality through changing only the other professionals and agencies. Laurila argues that the ineffectiveness in trying to change the constraints of social work and the neighbour agencies intensifies the contradictions of this orientation; structural aspirations without a real-life object.

Laurila argues that despite their seeming contrast these orientations open up a common perspective, indeed from opposite directions. One can see a search for a mediating concept for concretizing the object (diagram 15):

I examine the "heritage" of methods available to social work and the praxis-relationships the methods imply. I am seeking the "sensible core" of the schools of thought. I see this core in the methods of *retreating* social work; in social work that hands over competence of problem solving to the clients, to their social networks, to the organizational formations in the civil society and to the first instance services. Elements for this can be found in case work methods, methods of community work, in early and more elaborated systemic theories and in organizational consultation.

I outline a zone of potential development as a theoretical projection of the span on potentials. I see the "nearest" zone as step-by-step redefining of social work in the service network. This can happen through attempts to bring about co-operative, cross-sectional services competent of tailoring work to clients' needs (instead of modifying the needs of clients to standard methods and sectorized work). This redefining takes place through conflicts. It conflicts the Fordist interests of other professionals and agencies along with social work. Experiments in realizing the potentials through activity will concretize hypotheses of the zone. Attempts to develop work will bring about a mix of intended and unintended consequences; the contradictions of the service network unfold for further study and elaboration of the hypotheses.

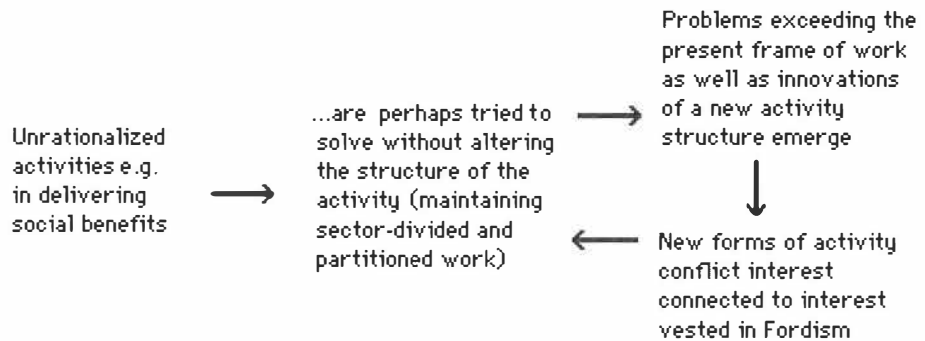
Chapter 6. Additional pages

My hypothesis of the potential zone for social work remains abstract in the study in the previous chapters. I cannot go further without analyzing concrete material. The material from our experiments is still under examination. In chapter 6 I make some preliminary observations of this material.

The point of departure for our experiments was in the analysis of the involvement in discriminatating practices of social work in the municipalities of our social workers.

First (1) I examine our experiments of rationalizing work (mainly of delivering social benefits). The experiments brought surprises. Problems of the clients (in matters that we had predicted as "simple") proved multi-dimensional in many cases, and the clear cut division of work between social workers and clerical staff we aimed at in these "simple material problems" turned out difficult to establish. The experiments were supposed to pave the way to more profound experiments in developing social work, to "free the hands of social workers" for more challenging tasks. We were faced with the more challenging task immediately in trying to frame the "more simple" tasks. The experiments also brought forth collective formation among social workers and the need for organizational and managerial support for these formations. The experiments realized conflicts in the managerial system, crystallized in the conflict between new collective formations and the practices of the linear Fordist

managerial system. I assume that even limited attempts to rationalize social work run rapidly into problems of Fordism in social work (e.g., the sector divided work managed through an individualizing organization and means of control). (Diagram 16a):

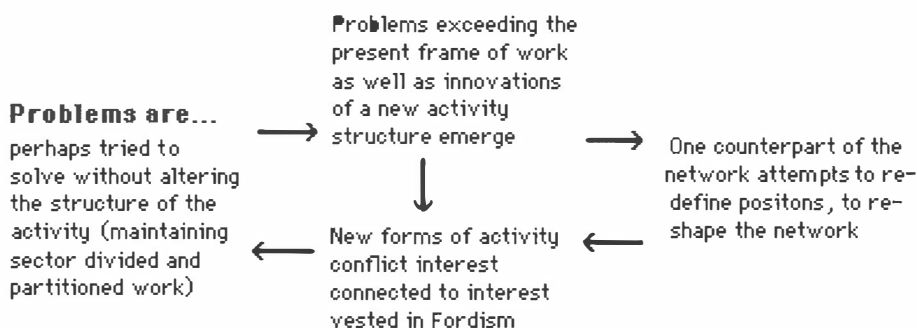

The second (2) experiment I examine dealt with co-operation with manpower officials in employing the long term unemployed. The analysis of client data and interviews with the clients in this experiment lead the social workers to change their viewpoint. They turned from an employment centered attempt to a more comprehensive support in the life situation of the clients. Employment lost its central position as a goal. The experimental group noticed it had been approaching the manpower officials with "hidden agendas" and thus limiting their possibilities for co-operation. In the co-operation "triangles" of work were formed. The client, the manpower official and the social worker formed a "smallest possible unit" for producing the service. Also this experiment brought forth conflicts in the managerial system. The aim of the experiment was in producing co-operative, tailoring services, and it seemed that there are certain steps that can be taken also before stepping outside one's own office, into cross-sectional service:

- Centering on the object of work and developing understanding of it (through for example analysing case-histories and agency-involvement histories, interviewing clients) as opposed to relying on superficial acquaintance. Modification of means of intervention as opposed to standard procedures.
- Forming teams for analysing social work's own activity and for elaborating working methods. Formation of reflexive structures within the work community.
- Defining the place and the mandate of collective activity in the managerial system.

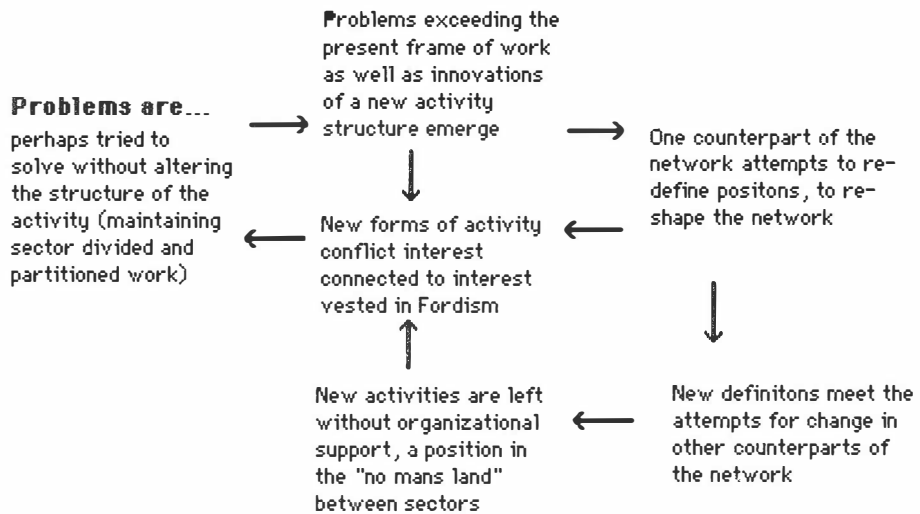
I relativize the division between "steps within the own office and steps outside". The steps "within" are connected with attempts to step into new relations "outside". What I want to argue is that one can start altering the network by altering one's own activity.

The third (3) experiment was an attempt to disentangle a problem of the welfare offices own making. As a part of attempts to solve the housing problem in the town, the welfare office had formed "emergency" solutions – which in turn had created a problematic housing community. The social work staff tried to bring about a renovating project in the community and to return all matters of housing to the housing officials. There was a tendency of division of public housing markets in the town: The housing officials concentrated on "class A" housing markets for in-demand labour force and left "class B" markets (housing the marginal population) for social workers to handle. The experiment brought forth conflicts. Social workers' attempts to disentangle the polarization of the housing markets lead into the housing officials' attempts to re-establish the previous division of tasks and positions. (Finally the renovation project took place, but the social workers were faced with new challenges of support for the clients). Through this experiment I examine the potential zone of development as step-by-step defining of positions and relationships in the agency network (diagram 16b):

The fourth (4) experiment was also on housing and to disentangle provisional solutions that had become permanent. The experiment aimed at housing the homeless. Also this experiment (in another town) lead to conflicts with the housing officials. The experiences lead to an analysis of strategies of change in the agency network. Hidden agendas and alliances against a third partner proved fruitless. The co-operation could be established on the basis of understanding the contradictions in each counterpart's position and tasks. Also in this experiment the social workers formed "triangles" of co-operation (involving the client, the housing official and the social worker) as "smallest units" of cross-

sectional service. This experiment brought forth managerial problems, too. They emerged both within the welfare office (in adjusting the "Fordist" management to new collective formations) and between the agencies (in managing cross-sectional settings). New formations lacking organizational support tend to fall back to sector divided and individualized work (diagram 16c):

Also the fifth (5) experiment dealt with housing, but with different aspects of it. The social workers mapped out the opinions and wishes of the inhabitants in an area which had the stigma of a "problematic community". This was meant as a preliminary step for community work. The outcomes of the survey were a surprise. There seemed to be very little discontent and willingness for community activities amongst the inhabitants. The social workers found it difficult to believe their results. Finally they withdrew from the idea of active social work in a community project and concentrated on supporting first instance services and clubs, etc. in providing services and possibilities in the area.

The sixth (6) experiment dealt with using and modifying systemic means of intervention in family work. The experiment helped to focus on problems of expertise, of competence in solving family problems. If social work accepts the invitation to be competent in solving a family's set of problems it will find itself in an odd position in the family structure. The competence of social work may restrict the competence of the family. An analogous setting emerged in the research, in my position as a researcher in the project. If I accept the invitations to competence (in solving problems of social work) I might restrict the competence of social

workers. By using episodes of my research and the consultation used in the experiment I examine how the search for competence "leaps" from one system to another when these interact. I focus on a turn of events: the consultant turned down the expectations of competence (of social work) attached to him in order to enable the social workers to turn down analogous expectations of the family – and thus to return competence to the family. The reactions of the family reflected as changes in the work community. Processes like this proved to be a fruitful source of information. Also the new systems formed when research and/or consultation forms relationships with social work offered material of the object of study.

In the second subchapter of chapter six (6.2.) I study the position of the researcher and the systems of boundary formed in interventionist research in more detail. I consider e.g., the pressures of the researcher to display competence. This may be brought to the systems of boundary in the given project from the other (e.g., academic) systems the researcher is involved with. I use a setting of competence-search (mentioned above) in our project as one case example. For the other I use problems of fitting the management of the project into the everyday managerial systems of the welfare offices in our project. I consider the possibilities to use assumptions made in systemic organization consultation in analyzing settings in interventionist research. One of such assumptions reveals two alternatives for an invitation to consultation:

- The invitation to the consultant/researcher comes from a "loser", someone (typically in the management) who experiences a loser position in some struggle in the organization. The consultant/researcher might find him/herself in an odd position in coalitions.
- The invitation is a move in an unending chain of developmental projects, none of which ever lead to change. The odd position available is that of proving one's incompetence in promoting change. The organization often readily helps the consultant/researcher to demonstrate this.

In the third subchapter (6.3.) I reinterview Kerttu, the social worker with whose working day I started the report. We meet at the National Board for Social welfare, where Kerttu now temporarily works after having left her office. I interview her about her project within our project and of her zone of potential development. I get feedback of experiences that I could not study through my design during the project. At the end Kerttu unexpectedly interviews me.

Conceptualizations of social work presented as graphic models, "mirrors", are the main results of my study.

LÄHTEET JA VIITTEET

- Aarnos, A. – Marjakangas, S.: Sosiaalihuollon asiakasaines virallisten tilastojen mukaan sotien jälkeen. Sosiaalipolitiikan sosiaalihuollon linjan pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. 1976.
- Ahla, M. – Tarvainen, L.: Henkilökohtainen huolto. Porvoo, 1959.
- Aho, S.: Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Jyväskylä, 1989.
- Ahponen, P. – Järvelä, M.: Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos. Juva, 1983.
- Alapuro, R.: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa: Valkonen ym: Suomalaiset: Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva, 1980.
- Andrén, K.G.: Sociala nätverk och upplevd ohälsa. Individuella och samhällseliga perspektiv. Nordisk sosialt arbeid n:o 3–4/1988.
- Anttonen, A.: Hyvinvointivaltion feministinen ymmärtäminen. Teoksessa Sosiaalipolitiikka 1989. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1989.
- Argyris, C. – Schön, D.: Theory in Practice. Increasing Professional Effectiveness. San Francisco, 1974.
- Arnkil, E.: Kehittävä työntutkimus sosiaalityössä. Sosiaalityön vuosikirja 1987–88. Helsinki, 1988. (1988a)
- Arnkil, E.: Asiakkaiden valikointi osana sosiaalityön ristiriitojen säätelyä. Kuinka olla paneutuva ja etäinen yhtä aikaa Sosiaaliviesti n:o 2. 1988. (1988b)
- Arnkil, E.: Sosiaalityö viranomaisverkostossa. Sosiaalihuollon raportti-sarja n:o 2. Helsinki, 1989. (1989a)
- Arnkil, E.: Sosiaaliset verkostot ja viranomaisverkostot. Sosiaaliviesti n:o 2. 1989. (1989b)
- Arnkil, E.: Sosiaalityö rajasysteemeissä. Makroanalyysistä Mikroanalyysiin. Sosiaalihuollon julkaisusarja n:o 4. Helsinki, 1990. (1990a)
- Arnkil, E.: Kehittyvä työntutkimus. Ajatuksia kehittävästä työntutkimuksesta. Teoksessa Suomalainen sosiaalityö. Sosiaalipolitiikka 1990:2. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. Jyväskylä, 1990. (1990b)
- Arnkil, E.: Uuden toimintamallin etsintää. Teoksessa Arnkil, E. ja Arnkil, R.: Aikuiskoulutus viranomaisverkostoissa. Virikkeitä aikuiskoulutuksen kehittämistyöhön, tapausesimerkkeinä kurssikeskustoiminta. Ammattikasvatustieteiden tutkimuskeskus. Aikuiset ja koulutus -sarja 3. Helsinki, 1991.
- Arnkil, E.: Yhteisöromantiikka ja verkostohuuma? Teoksessa Arnkil, E.: Keitä muita tässä on mukana? Viisi artikkelia verkostoista. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Aikuiset ja koulutus -sarja 3. Helsinki, 1991. (1991b)

- Arnkil, E. (toim.): Sosiaalityön rationalisointi, paradoksaalinen tehtävä. Kaksi Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraporttia. Sosiaali- ja terveyshallituksen raporttisarja (painossa).
- Arnkil, E. (toim.): Kahdet asuntomarkkinat ja sosiaalityö. Kolme Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraporttia. Sosiaali- ja terveyshallituksen raporttisarja (painossa).
- Arnkil, R.: Työvoimatoimiston kehittämisjännitteet muuttuvilla työmarkkinoilla. Tapausesimerkinä Tampereen työvoimatoimisto. Tampereen yliopisto. Työelämän tutkimuskeskus. Working papers n:o 2. Tampere, 1989.
- Arnkil, R.: Ikkunoita työvoimatoimiston toimintaan. Tapausesimerkinä Tampereen työvoimatoimisto. Tampereen yliopisto. Työelämän tutkimuskeskus. Working papers n:o 11. Tampere, 1990.
- Asikainen, E.: Huoltoavun saajat vuosina 1940–1970. Sosiaali- ja terveysministeriön tutkimuksia 2. Helsinki, 1984.
- Auvinen, A. – Keski, K. – Vuorio, U.: Tuulikaapista A-klinikalle. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraportti. Sosiaali- ja terveyshallituksen raporttisarja (painossa).
- Bader, K.: Individualisierungstendenzen bei Sozialarbeitern und Sozialpädagogen. Teoksessa Forum kritische Psychologie 14. Argument Sonderband 114. Berlin, 1984
- Bateson, G.: Steps to an Ecology of Mind. New York, 1972.
- Beck, U.: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt am Main, 1986.
- Blanke, T. – Sachsse, C.: Theorie der Sozialarbeit. Teoksessa Eräsaari, L. (toim.): Kaksi tekstiä sosiaalityön teoriasta. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita n:o 49. Jyväskylä, 1987.
- Blanke, T. – Sachsse, C.: Wertwandel in der Sozialarbeit: Krise, Ende oder Wende? Überlegungen zur Kritik des Sozialisationsstaates. Teoksessa Eräsaari, L. (toim.). Jyväskylä, 1987.
- Blauberg, I.V. – Sadovsky, V.N. – Yudin, E.G.: Systems Theory. Philosophical and Methodological Problems. Moscow, 1977.
- Blom, R.: Yhteiskuntateoria ja valtio. 1983.
- Boothe, H.: Huoltotyön periaatteista. Teoksessa Sosiaalityöntekijä asiakkaansa auttajana. Henkilökohtaisen huollon kansallisen seminaarin pöytäkirjat. Kiljava 3.1.–14.1.1955. Pieksämäki, 1956.
- Bronfenbrenner, U.: The Experimental Ecology of Human Development. Cambridge, Mass, 1979.
- Ceccin, G.: Hypothesizing, Circularity and Neutrality Reviewed: An Invitation to Curiosity. Family Process vol. 26; 4/1987.
- Christie, N. – Bruun, K.: Hyvä vihollinen. Huumausainepolitiikka Pohjolessa. Espoo, 1986.
- Cousins, C.: Controlling Social Welfare. A Sociology of State Welfare Work and Organisation. Worcester, 1987.

- Engeström, Y.: Oppimistoiminta ja yhteistyö. Tutkijaliiton julkaisusarja 24. Helsinki, 1983.
- Engeström, Y.: Toiminnan teoria ja kehittävä työntutkimus. Teoksessa Kontiainen, S. (toim.) Näkökulmia aikuiskoulutuksen tutkimukseen. Tutkimuksia ja tutkimussuunnitelmia. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos n:o 107. Helsinki, 1985.
- Engeström, Y.: Learning by Expanding. An activity-theoretical approach to developmental research. Helsinki, 1987. (1987a)
- Engeström, Y.: Uusi oppimisenäkemykset ja kehittävä työntutkimus. Lectio praecursoria väitöstilaisuudessa Helsingin yliopistossa 16.6.1987. Aikuiskasvatus n:o 4. 1987. (1987b)
- Engeström, Y. – Engeström, R. – Helenius, J. – Koistinen, K.: Terveyskeskuslääkäreiden työn kehittämistutkimus. Levike -projektin tutkimushankkeen I väliraportti. Espoo, 1987
- Engeström, Y. – Engeström, R. – Helenius, J. – Koistinen, K. – Salonen, E. – Toiviainen, H.: Terveyskeskuslääkäreiden työn kehittämistutkimus. Levike -projektin tutkimushankkeen II väliraportti. Kunnanlääkäri, terveyskeskuslääkäri, omalääkäri. Espoo, 1990
- England, H.: Social work as art. Making sense for good practice. London, 1986.
- Eriksson, E.: Uusien skitsofreniapotilaiden perhetapaamiset psykiatrisessa sairaalassa. Perheterapeuttisen toiminnan kehittämisprojekti Kellokosken sairaalassa. Uudenmaan mielisairaanhuoltopiiri. Julkaisu 4. Painopaikka mainitsematta, 1988.
- Eriksson, L. (toim.): Pakkoauttajat. Helsinki, 1967.
- Eräsaari, L.: Huoltotarkastaja: Lemmikki vai kihokki, ambulanssi vai poliisi? Yhteiskuntasuunnittelu n:o 1. 1981.
- Eräsaari, L.: Sosiaalistaminen sosiaalityössä. Helsingin yliopisto. Sosiologian laitos. Sivulaudaturtutkielma. 1986.
- Eräsaari, L. (toim.): Kaksi tekstiä sosiaalityön teoriasta. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita. N:o 49. Jyväskylä, 1987.
- Eräsaari, R.: Historiallinen taloustiedekatederi-sosialismi-Verein für Sozialpolitik. Sosiaalipolitiikan synnyn ongelma Saksassa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 5. Helsinki, 1976.
- Eräsaari, R.: Taloudellinen jälleenrakentaminen ja "sosiaalivaltio" Suomessa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Esitutkimus. Suomi toisessa maailmansodassa -projektin julkaisuja 3. Painopaikka mainitsematta, 1978.
- Eräsaari, R.: Näkökohtia tavaramarkkinoiden ja sosiaalivaltion keskinäis-suhteista "sosiaalipolitiikan teoriassa". Julkaisussa: Sosiaalipolitiikka 1979. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. Helsinki, 1979.
- Eräsaari, R.: Sosiaalivaltion työyhteiskunnan kriisissä. Sosiaalinen aikakauskirja n:o 3. 1983.

- Eräsaari, R.: Sosiaalivaltio ja sosiaalipolitiikan itseymmärrys. Helsinki, 1984.
- Eräsaari, R.: Yhteystyö. Yhteiskuntasuunnittelu n:o 1. 1985.
- Eräsaari, R.: Sosiaalisuunnittelusta verkostoterapiaan. Yhteiskuntasuunnittelu n:o 2. 1986.
- Eräsaari, R.: Socialarbete som kontaktarbete. Nordiskt socialt arbete 7:2. 1987. (1987a)
- Eräsaari, R.: Sosiaalivaltio ja sosiaaliset verkostot. Tiede & Edistys n:o 2. 1987. (1987b)
- Eräsaari, R.: Sosiaalisten suhteiden strategia – hyvinvointivaltion ratkaiseva käännekohta. Sosiaalinen aikakauskirja n:o 81:2. 1987c.
- Eräsaari, R.: Riskiyhteiskunta. Tiede & Edistys n:o 3. 1988.
- Eräsaari, R.: Sosiaalityön projekti oman perustansa, sitä koskevan oppinsa ja menetelmänsä asettajana? Teoksessa Sirén, P. (toim.): Sosiaalilihallitus 20 v. Juhlakirja. Pitkäsillan pohjoispuolelta. Periaatteista eri aatteisiin. Helsinki, 1989.
- Eräsaari, R. – Rahkonen, K. (toim.): Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen. Tapiola, 1975.
- Eskola, A.: Vuorovaikutus, muutos, merkitys. Sosiaalipsykologian perusteiden kriittinen tarkastelu. Helsinki, 1982.
- Eskola, M.: Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalityön kuva Teoksessa Tuula Kostianen (toim.): Mitä on sosiaalityö – mitä sen pitäisi olla? Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Opetusmoniste 5. Tampere, 1981.
- Eskola, M.: Sosiaalityön koulutus tarvitsee tieteellisen pohjan. Sosiaalityön vuosikirja 1982.
- Eskola, M. – Viheriäranta, K.: Keskustelua sosiaalityön metodista. Sosiaalityön vuosikirja 1983. Helsinki, 1983.
- Giddens, A.: New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies. Tiptree, 1976. (Reprint 1988)
- Giddens, A.: Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissa. Keuruu, 1984.
- Giddens, A.: The Constitution of Society. Cambridge, 1985.
- Giddens, A.: Die "Theorie der Strukturierung" Ein Interview mit Anthony Giddens. Zeitschrift für Soziologie. Heft 4. Juni 1988/Bernd Kiessling. Stuttgart, 1988.
- Giddens, A.: The Consequences of Modernity. Stanford, CA., 1990.
- Gramsci, A.: Selections from the Prison Notebooks. New York, 1971
- Haavio-Mannila, E. – Jallinoja, R.: Changes in the Life Patterns of Families in Finland. Helsingin yliopiston sosiologian laitos. Working papers n:o 13. Helsinki, 1980.
- Habermas, J.: Theorie des kommunikativen Handelns. Band 2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. (1981) Lainattu artikkelissa Sipilä 1988.

- Haley, J.: *Leaving Home. The Therapy of Disturbed Young People*. New York, 1980.
- Haug, F.: Ammattiyhdistysliikkeen automaatiopolitiikan kiinnekohtia: neljä automatisoinnin seurausta. Teoksessa Engeström, Y. (toim.): *Automaatio, ammattitaito, tietoisuuden kehitys*. SAK:n ammattiyhdistysopiston julkaisusarja n:o 1. Kiljava, 1982.
- Hautamäki, A.: Ydinperhe – kasvualusta vaiko läheisten ihmissuhteiden viimeinen linnake? *Koulutyöntekijä* n:o 2. 1981.
- Heikkilä: Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. *Sosiaalihallituksen julkaisuja* 8. Helsinki, 1990.
- Heikkilä, M.: Yhteisyyssuhteista lohtua suomalaisen huono-osaisuuteen. *Sosiaalinen aikakauskirja* 1. 1989.
- Heinonen, J.: Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä. Sosiaalityön tehtävien ja käsitteen kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa. Tampereen yliopisto. *Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia* 70. Tampere, 1984.
- Heinonen, J.: Sosiaalivaltiokansalaisten vaikuttaminen ja mobilisaation mahdollisuudet ja edellytykset. *Sosiaalihallituksen julkaisuja* 1. Helsinki, 1986.
- Heinonen, J.: Turvavaltio. ”Saksan malli”, sen kriisi ja uudet yhteiskunnalliset liikkeet. Jyväskylä, 1985.
- Hirsch, J.: Turvavaltio. ”Saksan malli”, sen kriisi ja uudet yhteiskunnalliset liikkeet. Jyväskylä, 1985.
- Hirsch, J. – Roth, R.: *Das neue Gesicht des Kapitalismus*. Hamburg, 1986.
- Hirshhorn, L.: *Beyond Mechanization. Work and Technology in a Postindustrial Age*. Cambridge, Mass., 1986.
- Hoffman, L.: *Perheterapia. Systeeminen näkemys*. Espoo, 1985.
- Holzkamp, K.: *Grundlegung der Psychologie*. Frankfurt am Main, 1983.
- Holzkamp, K.: *Gesellschaftliche Widersprüche und individuelle Handlungsfähigkeit*. Teoksessa Braun, K-H. – Gekeler, G. (Hrsg.): *Objektive und subjektive Widersprüche in der Sozialarbeit/Sozialpädagogik*. Marburg, 1986.
- Hänninen, J.: Sosiaalityön aallot, tulkinnat ja tematisoinnit suomalaisessa keskustelussa. *Sivulaudatur-tutkielma*. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Jyväskylän yliopisto. Syyskuu 1988.
- Hänninen, S.: Julkisuus, valta, normi. Huono-osaiset ehdollistetussa julkisuudessa. Teoksessa Risto Eräsaari (toim.): *Sosiaalitoimi imagonaarisessa julkisuudessa*. Jyväskylän yliopisto, 1990.
- Ilyenkov, E.V.: *The dialectics of the abstract and the concrete in Marx's Capital*. Moscow, 1982.
- Imber-Black, E.: *Families and Larger Systems. A Family Therapist's Guide through the Labyrinth*. New York, 1988.
- Imber-Coppersmith, E.: *Families and Multiple Helpers: A Systemic Perspective*. Teoksessa Campbell, D and Draper, R. (eds.): *Applica-*

- tions of Systemic Family Therapy. The Milan Approach. London, 1984.
- Jaakkola, R.: Teollistumiskauden sosiaaliset ongelmat – esimerkkinä Tampere vuosina 1850–1917. Sosiaalipoliitikka 1983. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1983.
- Jallinoja, R.: Perhekäsityksestä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Teoksessa Haavio-Mannila, E.; Jallinoja, R.; Strandell, H. (toim.): Perhe, työ ja tunteet, Juva, 1984.
- Jensen, P.: Voidsaanko sosiaalihuoltoa rationalisoida? Sosiaaliturva n:o 1. 1977.
- Jonsson, G.: Det sociala arvet. Stockholm, 1970
- Julkunen, R.: Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen. Jyväskylä, 1987. Julkunen, R.: Sosiaalipoliitikan klassikoiden vaietut naiset. Sosiaalipoliitikka 1989. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1989.
- Juutinen, S.: Teorian ja käytännön vuorovaikutus sosiaalityössä. Tarkastelumallin hahmottelua. Kuopion yliopiston julkaisuja. Yhteiskuntatieteet. Tilastot ja selvitykset 3. Kuopio, 1988.
- Kairimo, R.: Ehkäisevän mielenterveystyön ammattikäytäntö sosiaalitieiden näkökulmasta. Teoksessa Leiman, P. (toim.): Ehkäisevän mielenterveystyön perusteet. Mielenterveys 1. Lääkintöhallituksen julkaisuja 28. Helsinki, 1982.
- Kajava, M.: Sosiaalityö sosiaalitoimistossa. Sosiaalipoliitikan lisensiaattitutkimus. Lapin korkeakoulu. Yhteiskuntatieteiden osasto. 1988.
- Kalela, J.: Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986. Tampere, 1986.
- Kalela, J.: Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Helsinki, 1989.
- Kananoja, A.: Yksilöllisestä sosiaalityöstä rakenteelliseen sosiaalityöhön. Sosiaalinen aikakauskirja 5 ja 6. Helsinki, 1987.
- Kananoja, A. – Penttimäki, A.: Yksilökohtainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö. Porvoo, 1977.
- Karisto, A. – Rahkonen, K.: Sosiaalipoliitikasta, utopioista ja postmodernista. Tiede & Edistys n:o 3. 1986.
- Karisto, A. – Takala, P. – Haapola, I.: Elintaso, elämäntapa, sosiaalipoliitikka. Aineistoa suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. Juva, 1985.
- Karvinen, S.: Sosiaalityön ajolähtö. Sosiaalityön ohjausprojekti. Sosiaalihallituksen julkaisuja 21. Helsinki, 1987.
- Kasvio, A.: Tuotanto ja sosiaalipoliitikan tulevaisuus. Teoksessa Sosiaalipoliitikka 1987. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1987.
- Kasvio, A.: Työelämän muutos ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus. Teoksessa Suhonen, P. (toim.) Suomi – muutosten yhteiskunta. Juva, 1989.
- Klefbeck, J. – Hultkranz-Jeppson, A. – Marklund, K. –

- Bergerhed, E. – Forsberg, G.: Verkostoterapia – Ruotsin malli. Perheterapia n:o 2. 1988.
- Kleining, G.: Umriss zu einer Methodologien Qualitativer Sozialforschung. Teoksessa Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 2/1982. Jahrgang 24. 1982.
- Koistinen, P.: Tuotannollinen rationaliteetti ja sosiaalipoliittisen järjestelmän tulevaisuus. Sosiaalipoliitikka 1986. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1986.
- Koistinen, P. – Salin, O. – Tikka, T.: Puh pah pelistä pois. Tutkimus tehtaasta irtisanottujen työsaannista, ammatillisista mahdollisuuksista ja selviytymisestä. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja n:o 82. Joensuu, 1987.
- Kortteinen, M.: Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Keuruu, 1982.
- Koskinen, R.: Ihanteet ja todellisuus sosiaalityössä. Kasvatustieteen pro gradu-tutkielma. Kasvatustieteen laitos. Oulun yliopisto, 1989.
- Koskinen, R.: Työmarkkinoilta syrjäytyneistä peräkammariasiakkaiksi. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin kokeiluraportti. Sosiaali- ja terveyshallituksen raporttisarja (painossa).
- Koskinen, S.: Yhdyskuntatyö sosiaalityön menetelmänä. Teoksessa Kylät ja kaupunginosat. Tampereen yliopisto, aluetieteen laitoksen tutkimuksia. Sarja A 2. Tampere, 1980.
- Kosonen, P.: Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Mänttä, 1987.
- Kostiainen, T. (toim.): Mitä on sosiaalityö – mitä sen pitäisi olla? Tampereen yliopiston sosiaalipoliittikan laitos. Opetusmoniste 5. Tampere, 1984
- Kuittinen, J. – Lepola, S.: Postfordilaisen yhteiskunnan syrjäytyminen ja sosiaalityö. Sosiaalityön asiakasseuranta Jyväskylässä. Jyväskylän kaupunki. Sosiaalikeskuksen julkaisusarja 3. Jyväskylä, 1988.
- Kunnallinen Työmarkkinalaitos: Yleiskirje A 23/89. Kunnallisen palvelutoiminnan tuloksellisuuden arviointia koskeva suositus. 1989.
- Kuusi, P.: 60-luvun sosiaalipoliitikka. Porvoo, 1963.
- Kyntäjä, T. (toim.): Talouden kahtiajako. Mykät pakot ja vapauden visiot. Tutkijaliiton julkaisusarja 37. Jyväskylä, 1985.
- Lampelto, R.: Suomen sosiaalihuollon kehittyminen. Kuvaus sosiaalihuollon muotoutumisesta 1900-luvun alusta 1970-luvun alkuvuosiin. Sosiaalipoliittikan laitos. Sosiaalipoliittikan sosiaalihuollon linjan pro gradu -tutkielma. Huhtikuu 1976.
- Lash, S.: Sociology of Postmodernism. London, 1990.
- Laurila, H.: Suuntautuminen sosiaalityössä. Empiirisen vaiheen tuloksia. Sosiaalihuollon julkaisuja 3. 1990.
- Lauronen, K.: Toimeentulokiasiakkaat ja heidän elämäntilanteensa. Sosiaalihuollon julkaisuja 9. Helsinki, 1988.
- Lehto, J.: Ei aina käy niin kuin haaveillaan. Näkökulmia sosiaalihuollon

- periaatekomitean vuoden 1971 mietinnöstä sosiaalihuollon PTS-suunnitteluun vuonna 1989. Teoksessa Sosiaalihuollon tulevaisuus. Sosiaalhallitus. Suunnitteluosasto. Helsinki, 1989.
- Lehto, J.: Päihdehuollon sosiaalityöntekijä – sosiaalivaltion huoltomies. Teoksessa Synnöve Karvinen (toim.) 1988: Sosiaalipolitiikka ja tulevaisuus. Kuopion yliopiston julkaisuja. Yhteiskuntatieteet. Tilastot ja selvitykset 1/1988. Kuopio, 1988.
- Lehtonen, H.: Sosiaalipolitiikan käsitteen ja sen teoreettisen perustan kehittymisestä Suomessa. Sosiologia 3/1977.
- Lehtonen, H.: Sosiaalivaltion ja perheen historiallisista suhteista. Esitelmä sosiaalipolitiikan päivillä 26.–27.10.1984. Tampereen yliopisto. Moniste. 1984.
- Lehtonen, H.: Yhteisöt ja kansalaisyhteiskunta. Tiede & Edistys n:o 1. 1988.
- Lehtonen, H.: Yhteisö. Jyväskylä, 1990.
- Lehtonen, H. – Rissanen, P. – Heinonen, J.: Syrjäytymiskäsitteen käytön ongelmia. Sosiaalihuollon toimeentuloprojekti. Sosiaalihuollon julkaisuja 12. Helsinki, 1986.
- Leiman, M. (P): Psykkiset häiriöt orientaatiovääristymänä. Moniste. (1983) Lainattu teoksessa Eriksson, E. 1988.
- Leontjev, A.N.: Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Kuopio, 1977.
- Leppänen, T.: Ensikertainen toimeentulotuen hakeminen. Pro gradu-työ. Sosiaalipolitiikan laitos, Lapin korkeakoulu. 1987.
- Levison, D.: The Seasons of a Man's Life. New York, 1978.
- Louhelainen, P.: Sosiaalityö. Kirjalliseen materiaaliin perustuva kuvaus suomalaisesta sosiaalityöstä. Jyväskylä, 1985.
- Luokkaprojekti: Suomalaiset luokkakuvassa. Jyväskylä, 1984.
- Makkonen, S. – Pekkarinen, R.: Voiko hypoteesi asiakkaiden valikoimisesta olla hyödyksi sosiaalityölle? -ajatuksia Elli Aaltosen kommenttipuheenvuoron johdosta. Sosiaaliviesti n:o 6. 1988.
- Marklund, S. – Nordenstam, K. – Penton, R.: Social världen. Om mötet mellan socialarbetare och klient. Stockholm, 1984.
- Matthies, A-L.: Vaihtoehtoinen sosiaalityö – sosiaalityön kritiikkiä ja vaihtoehtoisen sosiaalityön projekteja Saksan liittotasavallassa. Pro gradu tutkielma. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä, 1983.
- Miettinen, R.: Kauppaopetuksen kehittäminen. Tutkimusraportti 1. Käsi-kirjoitus. (Julkaisematon.) 1987.
- Minuchin, S.: Families and Family Therapy. London, 1974.
- Minuchin, S.: Family Kaleidoscope. Cambridge, Mass., 1984.
- Moilanen, O.: Elämän puhuteltavana. Tutkimus ahdistuksen käsittelystä herännäisyyden alkuvaiheessa ja tämän vuosisadan kainuussa. Therapeiasäätien julkaisusarja n:o 2. Paltamo, 1987.
- Moksunen, S.: Sosiaalitoimi julkisuudessa ja imagot sosiaalitoimijulkisuudessa. Sosiaalitoimen tiedottaminen ja julkisuus -projekti. Käsi-

- kirjoitus. (Julkaisematon.) 1990.
- Murto, L.: Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. Forssa, 1978.
- Mäkelä, K.: Alkoholipoliittisen mielipideilmaston vaihtelut Suomessa 1960- ja 1970-luvuilla. Sosiaalipoliittikka 1977. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1977.
- Mäki, H.: Karavaani kulkee ja koirat haukkuu. Teoksessa Pirkko Sirén (toim.) 1989: Periaatteista eri aatteisiin. Sosiaalihuollon 20 v. juhlakirja. Helsinki, 1989.
- Mäntysaari, M.: Sosiaalihuollon todellisuus sosiaalitoimistossa. Kontrollin elementit sosiaalitoimistojen asiakkaiden taloudellisessa avustamisessa. Tampereen yliopisto. Sosiaalipoliittikan laitos. Lisensiaattitutkimus. 1987.
- Narski, I.: Materialistinen dialektiikka konkreettisen tutkimuksen menetelmänä. Moskova, 1974.
- Nieminen, A.: Mitä on sosiaalipoliittikka. Tutkimus sosiaalipoliittikan käsitteen ja järjestelmän kehityksestä. Porvoo, 1955.
- Nissinen, K.: Pohjois-Karjalan läänin sosiaaliohjelmoijien ajankäyttö. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu-tutkielma. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Jyväskylän yliopisto. 1985.
- Noro, A.: Yksilöllistyvä palkkatyöläisyhteiskunta kyllä, entä posttraditionaalit yhteisöt? Sosiologia n:o 1. 1989.
- Norros, L. – Toikka, K. – Hyötyläinen, R.: FMS:n käyttöönotto: tapaustutkimuksen tuloksia. Teoksessa Ranta, J. ja Huuhtanen, P. (toim.): Informaatiotekniikka ja työympäristö. Osa III. Työsuojelurahaston julkaisuja n:o A3. Helsinki, 1988.
- Offe, C.: Legitimacy versus Efficiency. Lainattu teoksessa Cousins 1987. 1975.
- Ottomeyer, K.: Människan under kapitalismen. Göteborg, 1978.
- Pehunen, K. – Lahtela, K.: Vanhenevan yksilön toimintakyky ja persoonallisuus: Kuvausjärjestelmän kehittäminen. Kansaneläkelaitoksen kuntoutustutkimuskeskus. Turku, 1982.
- Pekonen, K.: Sosiaalitoimen julkisen kuvan haasteet? Teoksessa Risto Eräsaari (toim.) 1990: Sosiaalitoimi imagonaarisessa julkisuudessa. Jyväskylä, 1990.
- Perustoimeentuloryhmän muistio: Työryhmämuistio 1986:2. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki, 1986.
- Pietilä, V.: Miten tiede kehittyy? Tiedusteluretkiä tietenteorian kentälle. Tampere, 1983.
- Piirainen, V.: Sosiaalihuollon tehtävä. Huoltaja n:o 23. 1965.
- Piirainen, V.: Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Hämeenlinna, 1974.
- Pincus, A. – Minahan, A.: Social Work Practice: Model and Method. Itasca, Ill, 1973.
- Raeithel, A.: Tätigkeit, Arbeit und Praxis. Grundbegriffe für eine praktische Psychologie. Frankfurt am Main, 1983.

- Raivio, K. (toim.): Sosiaalihuolto 1984. Helsinki, 1983.
- Rajavaara, M.: Sosiaalityön ammatillistumisesteet. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia n:o 6. 1983.
- Raunio, K.: Hyvinvointi ja taloudelliset muutokset. Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan hyvinvoinnin sisällöstä ja taloudellisten muutosten hyvinvointivaikutuksista vuosina 1950–1977. Turku, 1983.
- Raunio, K.: Taloudellinen kehitys ja hyvinvointiongelmat Suomessa vuosina 1950–1980. Turku, 1984.
- Raunio, K.: Sosiaalisten ongelmien muuttumisesta. Sosiaalinen aikakauskirja 5 ja 6. 1987.
- Reder, P.: Milan in East End: Systemic Therapy with Lower-income and Multi-Agency Families. Teoksessa Campbell, D. and Draper, R. (eds.): Applications of Systemic Family Therapy. The Milan Approach. London, 1984.
- Rinne, R. – Jauhiainen, A.: Koulutus, professionaalistuminen ja valtio. Julkisen sektorin koulutettujen reproduktioammattikuntien muotoutuminen Suomessa. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Julkaisusarja A:128. Turku, 1988.
- Ronnby, A.: Sosiaalityön perustelut. Keuruu, 1986.
- Roos, J-P.: Yhteiskunnan muutos ja arkielämä. Teoksessa Roos, J-P. Elämäntapaa etsimässä Rahkonen K. (toim.): Tutkijaliiton julkaisusarja. Jyväskylä, 1985.
- Roos, J-P.: Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämänkerroista. Hämeenlinna, 1987.
- Rostila, I.: Subjektina sosiaalitoimistossa? Asiakassuhteen analysointia toimeentulotuki-, PAV-, ja lastensuojeluasiakkaiden kokemusten avulla. Sosiaalihallituksen julkaisuja 7. Helsinki, 1988.
- Ruotsalainen, S.: Sosiaaliturvapolitiikan teoria eri aikakausina. Tutkimus sosiaaliturvan kehittämisestä sosiaalipoliittisen ajattelun muutosten valossa. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja 61. Helsinki, 1988.
- Ryle, A.: Psychotherapy. A Cognitive Integration of Theory and Practice. London, 1982
- Saarnio, P.: Sosiaalityö, psykologia, terapia: Yksilökohtaisen sosiaalityön psykologisten perusteiden tarkastelua. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia n:o 68. Tampere, 1984.
- Saarnio, P.: Hajahuomiota sosiaalityön kehityksen esteistä. Sosiaaliviesti n:o 6. 1985.
- Salavuo, K. – Ritakallio, V-M.: Toimeentuloasiakkaana Varissuon sosiaalilasemalla. Raportti Turun kaupungille. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan julkaisuja. Sarja A:21. Turku, 1986.
- Satka, M.: Käsikirjoitus suomalaisen sosiaalityön historiasta. (Julkaisematon.) 1987.
- Satka, M.: Origins of task division by gender. Why do men decide and

- women deliver personal services in Finnish Social Welfare? Hallinnon tutkimus vol 7. 1988.
- Schön, D.: The Reflective Practitioner. How Professionals think in Action. London, 1983.
- Seikkula, J. – Sutela, M.: Coevolution of the Family and the Hospital. The System of Boundary. Journal of Strategic and Systemic Therapies n:o 2. 1989.
- Seikkula, J.: Perheen ja sairaalan rajasysteemi. Tutkimus perhekeskeisen hoidon aloituksesta sairaalassa. Helsinki, 1990.
- Selvini Palazzoli, M. – Annoli, L. – Di Blasio, P. – Giossi, L. – Pisano, I. – Ricci, C. – Sacchi, M. – Ugazio, V.: The Hidden Games of Organizations. New York, 1986.
- Sihto, M.: Sosiaalityö suomalaisena ilmiönä. Sosiaalityön sisällöstä ja käsitteestä. Sosiaalipolitiikan pro gradu-tutkielma. Sosiaalipolitiikan laitos. Helsingin yliopisto. 1982.
- Sihvo, T.: Suomalainen sosiaalihuolto: Mielikuvat ja todellisuus. Sosiaalihuollituksen väestötiedustelun raportti II. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 1. Helsinki, 1990a.
- Sihvo, T.: Kansalaiset ja sosiaalihuolto. Sosiaaliviesti n:o 2. 1990b.
- Siipi, J.: Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Helsinki, 1967.
- Sipilä, J.: Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Helsinki, 1979.
- Sipilä, J.: Yhteiskuntapolitiikkatiede sosiaalityössä. Teoksessa Tutkimus yhteiskuntapolitiikan viitoittajana. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 42. Jyväskylä, 1981.
- Sipilä, J.: Sosiaalityön uudet haasteet. Sosiaaliturva n:o 4. 1983.
- Sipilä, J.: Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki, 1985a.
- Sipilä, J.: Tieteen ongelmallinen suhde sosiaalityöhön. Sosiaaliviesti n:o 6. 1985b.
- Sipilä, J.: Habermasin huomautukset sosiaalipolitiikasta. Sosiaalipolitiikka 1988. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja. 1988.
- Sipilä, J.: Sosiaalityön jäljillä. Helsinki, 1989.
- Sosiaaliministeriö: Sosiaalityöntekijä asiakkaansa auttajana. Henkilökohdainen huollon kansallisen seminaarin pöytäkirjat Kiljava 3.1.–14.1.1955. Pieksämäki, 1956.
- Sosiaalihuollitus: Sosiaalitoimiston kehittäminen. Sosiaalityötä ja sosiaalitoimiston työn organisointia selvittäneen työryhmän muistio. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 1. Helsinki, 1981.
- Sosiaalihuollitus: Sosiaalityöntekijät ja sosiaalityön johto. Tietoja sosiaalityön ja sosiaalityön johdon viroista sekä niissä toimivasta henkilöstöstä 31.12.1987. Selvitys 11.5.1988. Helsinki, 1988.
- Stjernö, S.: Teoreettisia lähestymistapoja sosiaalipolitiikkaan. Teoksessa: Stjernö, S. (toim.): Sosiaalipolitiikka, ohjaus, sosiaalityö. Tampereen yliopiston julkaisuja. Helsinki, 1986.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (STM): Rakenteellisen sosiaalityön työryhmän muistio. Työryhmämuistio 1985:34. Helsinki, 1985.

- Sunesson, S.: När man inte lyckas. Om hinder, vanmakt och oförmåga i socialt arbete. Lund, 1981.
- Sunesson, S.: Ändra allt! En uppmaning till socialarbetare. Stockholm, 1985.
- Taipale, I.: Asunnottomuus ja alkoholi. Sosiaalilääketieteellinen tutkimus Helsingissä vuosilta 1937–1977. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 32. Jyväskylä, 1982.
- Takala, J-P.: Valtio ja sosiaalipalvelut. Sosiaalinen aikakauskirja 1984. 1984.
- Toikka, K.: Kehittävä kvalifikaatiotutkimus. Valtion koulutuskeskus. Julkaisusarja B n:o 25. Helsinki, 1984.
- Toikka, K. – Norros, L. – Hyötyläinen, R.: Kehittyvää työtä tutkimassa – metodologisia kysymyksiä. Teoksessa Ranta, J. – Huuhtanen, P. (toim.): Informaatiotekniikka ja työympäristö. Osa II. Työsuojelurahaston julkaisuja n:o A2. 1988.
- Toivonen, V-M.: Toiminnan taipuisuus ja psyykkinen häiriö. Psykologia n:o 6. 1987
- Tähkä, V.: Psykoterapian perusteet. Juva, 1982
- Urponen, K.: Sosiaalityön yhteiskunnalliset haasteet. Sosiaalityön vuosikirja 1982.
- Viirkorpi, P.: Rakenteellisen sosiaalityön pakko ja mahdollisuudet. Sosiaalivaltuutuksen julkaisuja 17. Helsinki, 1990.
- Virkkunen, J.: Johtamisen rationalisointi vai kehityksen hallinta. Talousjohtamisen tehokkuuskäsitys ja sen ylittämisen mahdollisuudet. Helsinki, 1990.
- Wahlström, J.: Vuorovaikutus ja muutos. Katsaus systeemisten perheterapioiden interaktio- ja kommunikaatioteoreettiseen perustaan. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 299. Jyväskylä, 1988.
- Waris, H.: Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka. Helsinki, 1961.
- Wynne, L. – McDaniel, S. – Weber, T. (eds.): Systems Consultation. A New Perspective for Family Therapy. New York, 1986.
- Ylikangas, H.: Käännekohdat Suomen historiassa. Juva, 1986.
- Åström, S-E.: Kuinka herrasväen rouvat löysivät köyhälistön. Teoksessa Heikki Waris ja 15 tohtoria. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 7. Porvoo, 1961.

Kehittyvä työntutkimus

Ajatuksia kehittävistä työntutkimuksesta

Erik Arnkil

Pekka Saarnio kehotti minua muutama vuosi sitten "varoittamaan" *kehittävän työntutkimuksen* pinnallisen omaksumisen sudenkuopista. Hän kertoi havainneensa, että siellä täällä on lähdetty liikkeelle melko kevein eväin — paneutumatta huollella metodologiaan ja olettamalla, että se toimii kehittämistyön avaimena ilman vakavaa tutkimustakin. Minulle hän sanoi tämän siksi, että olen propagoinut oppia erilaisissa koulutustilaisuuksissa.

Kirjoitan tämän artikkelin vain osittain edellä mainitusta syystä. Yhtä tärkeä vaikutin on, että olen joutunut pohtimaan kehittävän työntutkimuksen metodologiaa tutkimusprojektini rakennuspuuna.¹ Muutama vuosi sitten olisin ehkä osannut sanoa, että "kannattaa todella paneutua huolella". Nyt arvelen, että huolellinen paneutuminen tuo esiin metodologisten oivalusten ohella melkoisia pulmia.

¹ Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projekti 1986—1990. Rahoittajana sosiaalivirasto ja yhdellä A-klinikalla. Mukana koko sosiaalityötä toteuttava henkilöstö (johto, sosiaalityöntekijät, toimistotyöntekijät). Ensimmäinen vaihe: sosiaalityön historiallinen analyysi kirjallisuustutkimuksena. Toinen vaihe: työn empiirinen analyysi havainnoiteina ja haastatteluna. Kolmas vaihe: henkilöstön kouluttaminen työnsä analyysiin ja kehittämiskokeilut (yritykset toteuttaa sektorirajat ylittäviä yhteispalveluita ja rationalisoida toimeentulotukimenettelyjä). Neljäs vaihe: arviointi ja raportointi. Raportteja ja artikkeleita: Arnkil, E. 1988a, 1988b, 1989, 1990. Laurila, H. 1990. Loppuraportti ja kokeiluja toteuttaneiden tiimien raportit tulossa.

Teoriahistoriallista taustaa

Kehittävän työntutkimuksen metodologia pohjautuu pääasiassa kahteen traditioon: sosiologiseen kvalifikaatiotutkimukseen² sekä psykologiseen toiminnan teoriaan ja sen oppimisteoreettisiin sovelluksiin. (Ks. Toikka 1984). Kvalifikaatiotutkimuksen osalta tärkein vaikutin on tullut länsisaksalaiselta Projekt Automation und Qualifikation -ryhmältä (PAQ 1980). Ryhmä esittelee työn sisäisten ristiriitojen tutkimisen metodologian kritiikkinä työntutkimukselle, jossa työ nähdään suoraviivaisena ja ristiriidattomana alistamisena pääomalle. PAQ erittelee työprosesseja yhtäaikaaisesti tarpeisiin vastaavana toimintana (käyttöarvojen luomisena) ja pääomalle alisteisena palkkatyönä (vaihtoarvojen luomisena). Työprosessit kehittyvät käyttöarvo — vaihtoarvo -ristiriitojen kärjistymisten ja ratkaisuyritysten kautta. PAQ argumentoi, että työprosesseihin muodostuu ristiriitojen vuoksi "harmaita vyöhykkeitä", joissa sen enempää työnantajilla kuin työntekijöilläkään ei ole täysin selvää ratkaisumallia työprosessin kulkuun, sisältöön ja organisointiin liittyvissä ongelmissa. (Lähemmin Haug 1982).

Toiminnan teorian osalta tärkeimmät vaikuttimet tulevat ennen muuta A.N. Leontjevin (1977) psykologisesta teoriasta, jossa ihminen mielletään toimintansa kautta muotoutuvana

² Kvalifikaatiot = pätevyyskysymyksiä. Miten tosiasiallisten pätevyyksien käy/mitä paineita niihin kohdistuu työn kehittyessä — esim. automaation ja tietotekniikan yleistyessä? Mitä tapahtuu "inhimilliselle tekijälle" työn kehityksessä? Mm. nämä ovat kvalifikaatiotutkimuksen kysymyksiä.

subjektina. Täältä pohjalta *reaalinen yhteiskunnallinen toiminta* on ihmisen (psykologisen) tutkimuksen perusyksikkö. Kehittävään työntutkimukseen on keskeisesti vaikuttanut toiminnanteoreettinen oppimistutkimus, etenkin V.V. Davydovin (1977) työt, jossa oppiminen hahmotetaan arkikokemuksen ylittämisenä ja *toiminnan laadullisena muuttumisena teoreettisten välineiden avulla*.

Yksinkertaistaen voisi sanoa, että *psykologinen toiminnan- ja oppimisteoria yhdistyy* kehittävässä työntutkimuksessa *sosiologiseen analyysiin "harmaan vyöhykkeen" konkretisoinnissa*. "Harmaa vyöhyke" on yhtäältä työn yhteiskunnallistumiskehityksen nykyvaihe (jonka tutkiminen edellyttää sosiologista ja sosiaalishistoriallista tarkastelua), mutta toisaalta se on olemassa vain työntekijöiden toimintana (työnsoziologinen ja -psykologinen tarkastelu). "Harmaaseen vyöhykkeeseen" sisältyvien kehityspotentiaalien realisoiminen, muuttaminen käytännön toiminnaksi, edellyttää korkeatasoisia kollektiivisia oppimisprosesseja (oppimisen ohjaaminen ja tutkiminen).

Kehittävää työntutkimusta on kehitelty sangan erilaisilla aloilla: toimistohenkilöstön työn (Kankaanpää 1982), mielenterveystoimistojen työn (Leiman 1982) siivoustyön (Engeström ja Engeström 1984), ammatinvalinnanohjauksen (R. Arnkil 1986), terveyskeskuslääkäreiden työn (Engeström ym. 1987), ns. joustavan teknologian käyttöönoton (Norros ym. 1988), autoteollisuuden asennustyön (Toikka ym. 1988), kaupallisen alan opettajankoulutuksen (Miettinen 1987), paperikoneiden käyttöhenkilöstön työn (Leppänen ym. 1988) ja työterveystoksikologisen työn (Launis 1989) analysoinnissa ja kehittämisessä. Alojen kirjo on ollut rikkaus, jota mm. edellämainitut tutkijat ovat kollektiivisesti pohtineet.³ Samalla kehittävän työntutki-

muksen metodologian kehittelyyn "universaalina" työn tutkimisen ja kehittämisen metodologiana liittyy mielestäni vaara kohteen alistamisesta metodologialle. Antti Kasvio (1989) arvioi kehittävän työntutkimuksen hedelmällisemmäksi työn tutkimuksen lähestymistavaksi

tävä työntutkimus liittyy. Ainekset ovat käsittääkseni seuraavat:

A. "Toikka-akseli"; Kehittävä työntutkimus muotoutui yhtäältä kvalifikaatiotutkimuksen metodologisena pohdintana, *sosiologisen tutkimusohjelman valmisteluna* — taustanaan ennen muuta PAQ -ryhmän työt ja ns. bravermannlaisen pääomalogisen työntutkimuksen kritiikki. "Toteavan tutkimuksen" ja työntekijöiden arkikäytäntöihin pitäytyvän toimintatutkimuksen metodinen ylittäminen kysyi tutkimusohjelman psykologisten ja didaktisten aspektien kehittelyä. (Ks. Toikka 1982, 1984).

B. "Engeström-akseli"; Toinen juuri on Engeströmin töissä, alunperin *aikuiskoulutuksen didaktisen kehittelyn* alueella. Kognitiivisen didaktiikan kehittäminen työelämän aikuiskoulutuksessa ja behaviorististen asettamusten ylittäminen kysyi koulutuksen ja työn suhteiden uudelleenjäsentämistä, askelta työstä irrotetun kurssididaktiikan kehittelystä kehittämistoiminnassa tapahtuvien oppimisprosessien ohjaamiseen. (Ks. Engeström 1983, 1984. Systeemaattisena tarkasteluna tästä kehityskulusta Miettinen 1985).

C. "Kehittävän työntutkimuksen ryhmä -akseli"; Toikan ja Engeströmin kehitelmät alkoivat ruokkia toisiaan. Molemmille muotoutui tutkimuspraksis. Heidän ympärilleen ryhmittyi joukko tutkijoita ja (aikuis-)kouluttajia. Ryhmä kehitteli ideoitaan sekä tutkimushankkeissa että koulutuksessa/konsultoinnissa (joka onkin kaiken aikaa ollut tärkeä kehittävän työntutkimuksen forum. Tämä ehkä osaltaan vaikuttaa pyrkimykseen kiteyttää metodologia ohjeelliseen muotoon).

D. Melko tiiviit kansainväliset kontaktit ovat alkaneet vaikuttaa kehitelmiin. "Sosiaalinen tilaus" on muotoutunut yhtäältä *teollisen massatuotannon kriisi-ilmiöistä* (projektit autonvalmistuksen, metallintyöstön, paperikoneenohjauksen ja valvomotyön aloilla), toisaalta *julkishallinnon palvelu-massatuotannon ja johtamisjärjestelmän* problemeista (projektit työvoimatoimen, opetusalan, mielenterveystyön, työterveyshuollon, terveydenhuollon ja sosiaaliryöön piirissä).

³ Holzkamp (1983, 560) kehottaa tarkastelemaan teorioita kohteen kehityksen yhteydessä. Tätä ideaa seuraten olisi kysyttävä mihin kohteen kehityksen vaiheeseen ja "yhteiskunnalliseen projektiin" kehit-

Kehittyvä työntutkimus

kuin esim. työntekijöiden arkikäytäntöihin piitäytyvät toimintatutkimukset. Samalla hän näkee kanonisoitumisen vaaran:

”Kaavamaisesti toteutettuna ja teoreettisesti dogmatisoituna kehittävän työntutkimuksen ohjelman noudattaminen saattaa kuitenkin johtaa kehittämistyön kangistumiseen. Tästäkin on oman käsitykseni mukaan jo epigonien aikaansaamia esimerkkejä olemassa”. (Emt., 141).

Metodologiset lähtökohdat

Kehittävän työntutkimuksen metodologiset perusasettamukset voidaan tiivistää seuraavasti: Kun tutkitaan (palkka)työprosesseja, tutkittava kohde on

- a) *toimintaa, systeeminen järjestelmä*, joten sitä on tutkittava toimivana systeeminä (eikä vuorovaikutuksestaan irrotettuina osatekijöinä);
- b) *historiallisesti kehittyvä*, joten sitä on tutkittava historiallisesti muotoutuneiden käytäntöjen ja suhteiden sekä uutta toimintatapaa hakevien tekojen ristiriitaisena koosteenä (eikä nykyisyyteen pysähtyneenä);
- c) *sisäisesti ristiriitainen*, joten sitä on tutkittava ”yhteensovittamattomuuksien yhteensovittamisyrityksinä” (eikä ristiriidattomien funktioiden ilmentymänä);
- d) *itse uusinnettu*, joten sitä on tutkittava toimijoiden ”luomuksena”, jossa he toiminnallaan jatkuvasti uusintavat toimintansa reunaehdot (eikä ”ulkoisten reunaehtojen” ja työntekijöiden ”yhteensovittamisena”).

Yrjö Engeström (1984 ja 1985) on kuvannut kehittävää työntutkimusta ”perinteisten” työntutkimusmetodologioiden kritiikkinä. Pääasiallinen kritiikin kohde on ”toteava työntutkimus”, jossa työtä tarkastellaan ”ylhäältä annettujen reunaehtojen” ja työntekijöiden toiminnan yhteensovittamisena. Reunaehdot oletetaan tällöin työntekijöiden toiminnalle ulkoisiksi. Toimijoille jää vain enemmän tai vähemmän liikku-

mavaraa niiden ”sisällä”. (Sosiaalityössä tämä tarkoittaisi olettamusta, että valtarakenne, byrokratia, toisten viranomaisten toiminta, asiakasruuhkat jne. ovat ulkoisia reunaehtoja — sosiaalityön toiminnasta riippumattomia rajoittimia).

Toikan (1984) mukaan työtä olisi tutkittava toimintana, jossa työn toteuttajat jatkuvasti ylläpitävät ja muokkaavat ”reunaehtojaan” — ne kun ovat olemassa vain toiminnassa. Tässä kehittävää työntutkimus muistuttaa Giddensin sosiologian tutkimusohjelmaa. Giddensin mukaan sosiologian strukturalistinen ohjelma irroittaa rakenteet toiminnasta ja kadottaa subjektit yhteiskuntatieteestä. Funktionalistinen lähestymistapa johtaa yhteiskunnan toiminnat ylik-sällöisten subjektien (esim. pääoman) tarkoituksiperistä — ja kadottaa sekin toimivat subjektit. Hänen mielestään yhteiskuntateorian ”nykyinen kiireisin ja tähdellisin tehtävä ei enää ole subjektin käsitteellinen eliminointi, vaan päinvastoin subjektin uudelleen löytämisen edistäminen ilman uutta lankeamista subjektivismiin” (1984, 81). Tie tähän on Giddensin mielestä toimijoiden toimintakäytäntöjen tutkiminen. Giddens (1988, 289—290) nimittää *subjektiviseksi* sellaisia lähestymistapaa, jossa nähdään vain toimijoiden tavoitteenmukainen toiminta (vrt. sosiaalityön ensimmäinen keskusteluaalto, ”metodidebatti”; Hänninen 1988). *Objektivismia* taas on nähdä vain rakenteet (vrt. sosiaalityön toinen keskusteluaalto, ”ideologiakritiikki”; Hänninen emt.). Giddens käyttää käsitettä *rakenteistuminen* prosessista, jossa toimijat uusintavat yhteiskunnalliset rakenteet. Hän toteaa, ettei yhteiskunnan näkeminen jatkuvasti rakenteistuvana väheksy rakenteiden pakottavaa tai rajoittavaa luonnetta. Mutta hän korostaa, että rajoittavat tekijät *tulevat todeksi vain, kun ihmiset toiminnallaan toteuttavat nämä rakenteiden rajoittavat ominaisuudet*.

Näin ajatellen sosiaalityön ”rajoittavat reunaehdot” tulevat todeksi vain, kun sosiaalityöntekijät (plus johto, yhteistyökumppanit jne.) toteuttavat omalla toiminnallaan reunaehtojen ra-

joittavat ominaisuudet. Katse kääntyy siis sosiaalityöhön toimintana.

Lähikehityksen vyöhyke

Kehittävässä työntutkimuksessa tutkimuskohteenä on *työprosessin lähikehityksen vyöhyke*. Tällä ymmärretään sellaista laadullista kehityskaskelta, jonka työprosessin historiallisesti kehittyneet ristiriidat mahdollistavat — mutta eivät tuota ”automaattisesti”, ilman tietoisia kollektiivisia kehittämistoimia ja oppimisprosesseja.⁴

Engeströmin (1985, 1987a) jäsenyyksessä lähikehityksen vyöhyke on kulku läpi ”ekspansiivisen siirtymän”, jossa muodostuu uudentasoinen työn sisäisten ristiriitojen ratkaisutapa, laadullisesti uusi työprosessi.

Engeströmiä lainaillen ekspansiivinen siirtymä voidaan kuvata seuraavasti:

- Lähtökohtana on vallitseva työprosessi latentteine (vielä kärjistymättömine) ristiriitoinen. Tätä hän kutsuu *tarvetilaksi*, jossa esiintyy ”epämääräistä vaihtoehtojen hakua”. Työntekijöiden pohdinta, tutkijoiden jäsenyyksyritykset jne. eivät vielä ole täsmentyneet ratkaistavaksi ongelmaksi.
- Työprosessiin tuleva uusi elementti (raju muutos kohteessa, laadullisesti uusi väline, huomattavat muutokset tekijän ominaisuuksissa tai koostumuksissa, rinnakkaisten työprosessien tuntuva muutos jne.) kärjistää työprosessin ristiriidat ”sietämättömiksi”.

⁴ Vrt. PAQ:n käsite ”harmaa vyöhyke”. Lähikehityksen vyöhyke — käsite on yritys täsmentää muutosprosesseja ja -potentiaaleja ”harmalla vyöhykkeellä”. Käsite lähikehityksen vyöhyke on omaksuttu L.S.Vygotskilta (1978). Vygotski käyttää sitä kehityspsykologisissa yhteyksissä takoihtaen sillä sellaista potentiaalista kehityskaskelta, joka oppijalle on nykyisessä toiminnassaan muotoutunut. mutta jota hän ei vielä kykene itsenäisesti realisoimaan. Engeström (1987a) on kehittänyt Vygotskin ideaa kollektiivisiin oppimisprosesseihin.

si”. Vaihtoehdot alkavat täsmentyä, mutta mikään niistä ei sinänsä avaa ratkaisevaa näköalaa. Tätä Engeström kutsuu *kaksoissidokseksi*, jossa ratkaisua etsitään vallitsevasta kontekstista, mutta ratkaisuna onkin kontekstin muuttaminen.⁵

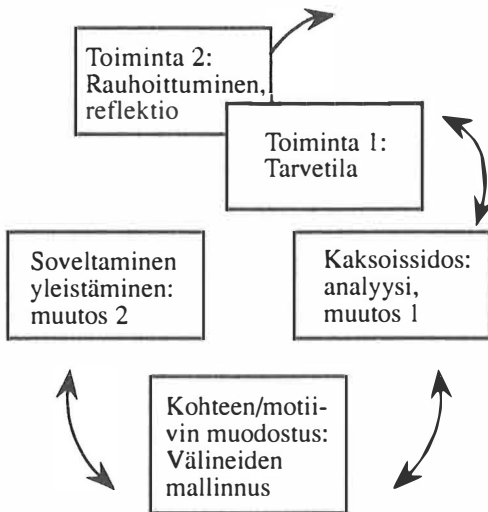
- Ristiriitojen uusi ratkaisutapa edellyttää uutta käsitettä työn kohteesta ja itse työprosessista (uutta ”itseymmärrystä”). Tämä edellyttää uusien käsitteellisten välineiden muodostamista. Kohteen uuden käsitteellistämisen pohjalta muodostuu uusi työn motiivi (— motiivi konkretisoituu tekojen tavoitteiksi). Uusi käsite saadaan esim. kehittyneemmistä naapuritoiminnoista, tutkimustoiminnasta jne. Tämän vaiheen nimitys Engeströmillä on *annettu uusi*.
- Uudet välineet mahdollistavat uuden suhteen kohteeseen ja laadullisesti uuden tuotoksen. Ne yleistyvät ja niiden pohjalta tapahtuu myös työn uudelleenorganisointuminen sekä työnjaon ja yhteistyökäytäntöjen muokkaaminen. Välineiden vieminen käytäntöön johtaa niiden muunteluun ja kehittelyyn. Tästä Engeström käyttää nimitystä *luotu uusi*.
- Murroksen viimeinen vaihe on toimintajärjestelmän, työprosessin, ”rauhottuminen” laadullisesti uudella tasolla — kunnes ristiriidat vaiheittain kärjistyvät uudella tasolla *kohti uutta tarvetilaa*.

⁵ Käsite ’kaksoissidos’ on saatu Batesonilta (1972). Kommunikaatiotutkimuksiin pohjauten hän kuvaa kaksoissidosta ristiriitaisten (toisensa kumoavien) viestien aikaansaamana ”pattitilanteena”, josta toimija voi selvitä vain taantumalla tai murtautumalla ulos kontekstista, avartamalla toimintaansa. Sittemmin kaksoissidoksia on tarkasteltu myös toisensa poissulkevien liittoutumien aiheuttamina ristiriitoina (Hoffman 1985). Kaksoissidos on tyypillisesti tilanne, jossa voit tehdä vain väärin. Jos noudatat viestin yhtä tasoa, lyöt toista korvalle; jos liittoudut näin, liittoudut kolmatta osapuolta vastaan jne.

Mm. auttamisen ja kontrollin. korjaavan ja ”rakenteellisen työn” jne. ristiriitoja sosiaalityössä voi tutkia kaksoissidoksina.

Kehittyvä työntutkimus

Engeström (1987a, 322) kuvaa ekspansiivista siirtymää seuraavanlaisella kaaviolla:

Kuvio 1: Ekspansiivisen siirtymän kehä Engeströmin mukaan

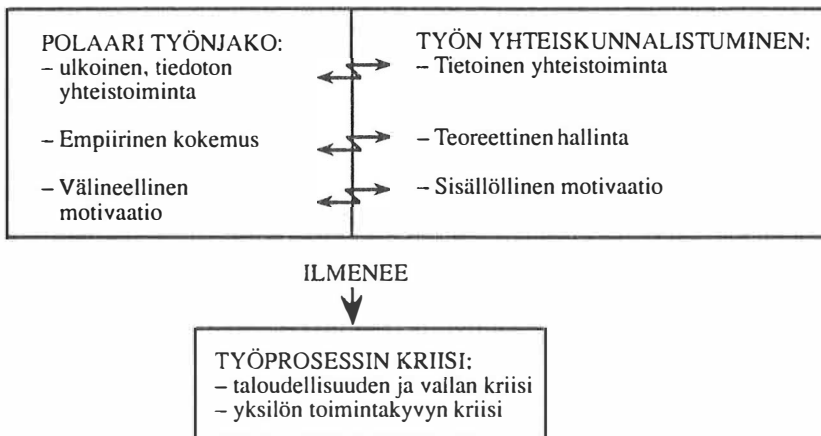
Työprosessin ristiriidat

Työprosessin ristiriidat pohjautuvat palkkatyön kaksinaisuusluonteeseen. Palkkatyö on yhtäältä (joidenkin, joihinkin) tarpeisiin vastaavaa konkreettista työtä, joka tuottaa käyttöarvoja. Toisaalta työ on abstraktia työtä, työvoiman kulu- tusta. Tämä on työn työn vaihtoarvoaspekti. Työn käyttöarvopuolen (toimivuus) ja vaihtoarvopuolen (taloudellisuus) yhteensovittaminen on jatkuvaa ”tasapainoilemista” vaativa tehtävä — joka ei onnistu lopullisesti koskaan.

”Täydellinen” tarpeisiin vastaaminen edellyttäisi maksimaalista toimivuutta, käyttöarvoaspektin painottamista. Tämä kuitenkin uhkaa

työn taloudellisuutta, vaihtoarvoaspektia (lisää kustannuksia, kaventaa kannattavuutta tai liikevoittoa jne.). Maksimaalinen vaihtoarvoaspektin painottaminen taas uhkaa toimivuutta. Näiden primaariristiriitojen pohjalta muodostuu joukko sekundaari-, tertiääri- jne. ristiriitoja, jotka havaitaan jännitteinä ja konflikteina tutkittavassa työprosessissa.

Toikka (1984, 60—64) kuvaa työn sisäistä ristiriitaa työn kahden yhteiskunnallistumis- muodon ”iskeytymisenä vastakkain” — nimenomaan nykyisenä aikakautena. Toikka sitoo ristiriitaerittelynsä vaiheeseen, jossa rationalisoitu massatuotanto (fordistinen tuotanto) alkaa kriisiytyä. Yhtäältä työn konkreettisesta sisällöstä (= työ käyttöarvojen luomisena, hyödyllisenä työnä) nousee vaatimus tietoisesta yhteistoi- minnasta, työn teoreettisesta hallinnasta ja sisällöllisestä motivaatiosta. Kohdattujen ongelmien ratkaiseminen edellyttäisi ositetun ja rationalisoidun työn jäykkärajaisten työnjakojen ylittämistä uusin yhteistyökäytännöin, tehtäväkeskeisen työnhallinnan ylittämistä kokonaisu- uksien hallinnalla ja ’suoritteiden hoitami- seen’ ohenevan motivaation ylittämistä vastuunotolla kollektiivisesta ongelmanratkaisusta. Toinen, samanaikaisesti vaikuttava tendenssi on työn vaihtoarvoaspektin painottuminen, taloudellisuus- ja valtanäkökohtiin perustuva työn rationalisoinnin tiivistäminen, polaarin työnjaon edistäminen (= kokonaisuuksia hallit- sevan suunnittelun ja osatehtäviä hallitsevan toteutuksen kehittäminen erillään toisistaan). Toikka (1984, 61) esittää ristiriidan seuraavanlaisena kaaviona:

Kuvio 2: Työn sisäinen ristiriita Toikan mukaan

Työnantajalle ristiriita ilmenee häiriöiden, epäkelpojen tuotosten, seisokkien jne. aiheuttamina kustannuksina. Nämä aiheuttavat paineen työn välineiden, työnjaon, johtamisjärjestelmien ja työntekijöiden työnhallinnan muuttamiseen. (Vrt. hallinnon aktiivisuus sosiaalityön reformoimiseksi esim. alueellistamishankkeiden ja toimeentulotukimenettelyjen rationalisoinnin muodossa). Työntekijälle ristiriita ilmenee kvalifikaatiovaatimusten (työn esiinnostamien hallintavaatimusten) ja tosiasiallisten kvalifikaatioiden välisen kuilun aiheuttamana toimintakyvyttömyytenä tai tällaisen uhkana ja tähän liittyvänä ahdistuksena. (Vrt. "varsinaisen sosiaalityön" haku, pako sosiaalityön vakanseista, toimenpidekeskeisen työn kritiikki, "merkonomityön" kritiikki, byrokratiakritiikki). Jotta toimintakyky säilyisi, tilannetta on muutettava.

Ristiriidan ratkaisemiseksi kilpailee kaksi vastakkaista pyrkimystä: polaarin työnjaon jyrkentäminen entisestään "idioottivarman" häiriönhallinnan saavuttamiseksi (esim. oirekeskeisen työnjaon tiivistäminen sosiaalihuollossa), ja toisaalta pyrkimys polaarin työnjaon ylitämiseen (esim. pyrkimys alueellisiin palveluihin ja yhdennettyyn sosiaalityöhön).

Työprosessin historiallinen kehitys

Työprosessin historiallinen kehitys on mielletävissä murroksellisena kulkuna, jossa työn sisäiset ristiriidat kärjistyvät, tapahtuu ekspansivisia siirtymiä ristiriitojen ratkaisemiseksi, ja ristiriidat kärjistyvät uusilla tasoilla. Lähikehityksen vyöhyke on kulloinkin avautuva ekspansivisen siirtymän mahdollisuus.

Työprosessin historiallinen kehitys on sen yhteiskunnallistumiskehitystä. Rajoitettuun yhteisölliseen piiriin liittyvästä toiminnasta kasvaa työnjaollinen toimintojen verkosto, käsityömaisestä toiminnasta organisoitu koneisto, kokemusperäisestä toteuttamisesta tutkimukseen suoraan tai epäsuorasti nojautuva toiminta. Yhteiskunnallistuminen verkostoi toisiinsa useita rinnakkaisia "toteutusjärjestelmiä" ja näihin kytkeytyvää tutkimus-, suunnittelu- ja hallinnointitoimintaa. Esimerkiksi sosiaalinen tuki ja kontrolli on yhteiskunnallistunut talonpoikaisten ja varhaisten teollisten yhteisöjen toteuttamasta toiminnasta sosiaalivaltioillisen "koneiston" toiminnaksi. (Vrt. Sipilä 1979). Työprosessin ristiriitojen kärjistymät ovat kärjistyviä yhteiskunnallistumiskehityksessä, ja *lähikehityksen vyöhyke on potentiaalinen yhteiskunnallistumisaskel*.

Lähikehityksen vyöhykkeen analyysi poh-

Kehittyvä työntutkimus

jautuu työprosessin historiallisen kehityksen erittelyyn siten, että tutkittaessa ko. työprosessin yhteiskunnallistumista, eritellään sen *kehitysdynamiikkaa, ristiriitojen kärjistymistä ja laadullisesti uusien ratkaisutapojen muodostumista*. Näin tullaan nykyiseen toimintaan, jota tarkastellaan kehitysdynamiikan 'valossa'. Sitä eritellään ristiriitaisena koosteena, jossa on sekä aiemmin muodostunut toiminnan rakenne että kohteen uutta kehitysvaihetta tavoittelevia "itujia". Kehittämistoiminta pyrkii muodostamaan "iduille" pohjautuvan uuden toiminnan rakenteen — ja tällaiset yritykset ovat keskeisin keino tutkia lähikehitystä.

Eräiden lähtökohtien arviointia

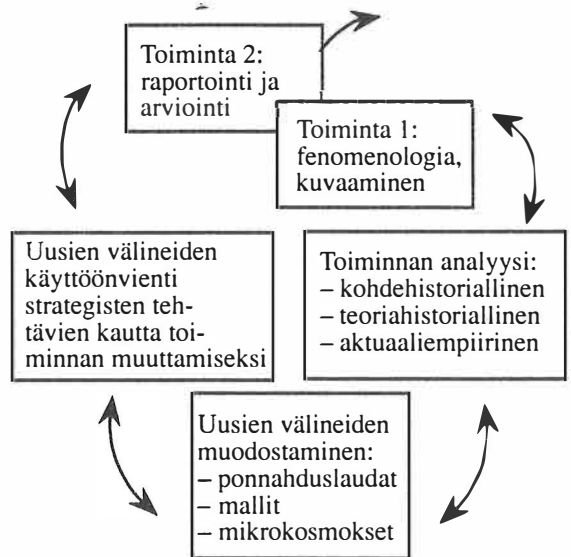
Kuten edellä totesin, kehittävän työntutkimuksen metodologiaa on kehitelty erilaisissa tutkimusyhteisöissä. Yrjö Engeström on lisäksi tämentänyt sekä kollektiivisia kokemuksia että omia empiirisiä ja teoreettisia töitään yleisemmiksi muotoiluiksi metodologiasta. Niinpä pohdintani käy tässä pääasiassa Engeströmin töiden kautta.

Engeström (1987, 323) sitoo kehittävän työntutkimuksen vaiheet lähikehityksen vyöhykkeeseen; sehän juuri on tutkimuskohde (vrt. syklikuvio edellä).

- 1) Ensimmäinen vaihe tutkimuksessa on valitsevan toiminnan fenomenologinen, "ilmiötason" tarkastelu.
- 2) Toinen vaihe on toiminnan kohdehistoriallinen, teorianhistoriallinen ja aktuaaliempiirinen analyysi.
- 3) Kolmas vaihe on uusien välineiden muodostaminen.
- 4) Neljäs vaihe on uusien välineiden vieminen käytäntöön toiminnan muuttamiseksi ns. kehittävien tehtävien avulla.
- 5) Viides vaihe muodostuu raportoinnista ja arvioinnista.

Vaiheet eivät eroa selvärajaisesti toisistaan, vaan ovat osittain päällekkäisiä, niissä tapahtuu takautumia jne.

Engeström kuvaa (1987a, 323) tutkimuksen etenemistä kehämäisenä liikkeenä:

Kuvio 3: Kehittävän työntutkimuksen vaihemalli Engeströmin mukaan

Keskityn tässä artikkelissa tutkimuksen alkuvaiheisiin (kohde- ja teorianhistorialliseen sekä aktuaaliempiiriseen analyysiin).

Edellä kuvatut tutkimusvaiheet ovat vaiheita hypoteesien kehittämisessä. Perushypoteesi, teoreettinen oletus lähikehityksen vyöhykkeestä elää monta vaihetta tutkimusprosessissa. Se on tutkimuksen alussa "teorian aihio" ja tutkimuksen lopussa kehitellympi teoreettinen käsite, teoria tutkittavasta kohteesta. Ensin onkin syytä käsitellä tätä erikoislaatuista hypoteesikäsitettä.

Hypoteesit

Ilmiötason perehtymisen on määrä tuottaa tutkimuskohteen ja sen problematiikan alustava hahmotus. *Kohde- ja teorianhistoriallisen ana-*

lyysin tehtävänä on tuottaa perushypoteesit kohteen ristiriidoista, kehitysdynamiikasta ja lähikehityksestä. *Aktuaaliempiirinen analyysi* (työntekijöiden ajattelu- ja toimintatavoista nykyvaiheessa) pyrkii konkretisoimaan ristiriitaja lähikehityshypoteeseja toteutuvan toiminnan tasolle. *Koulutuksen* kautta työntekijät tulevat itsekin mukaan hypoteesien kehittelyyn. *Kokeellinen kehittämistoiminta* lisää keinoja koe-tella ja konkretisoida hypoteeseja, jotka sitten esitetään kehiteltyinä raportointivaiheessa.

Kehittävässä työntutkimuksessa hypoteesi poikkeaa siis positivistisen tieteentradition hypoteesikonseptiosta. Se ei ole koeasetelmaa edeltävä, ja kokeella sinänsä testattava. Tämä johtuu siitä, että tutkittavat eivät ole ”koe-eläimiä”, joihin suunnataan ”riippumattomien muuttujien” vaikutuksia — ja katsotaan käykö oletetulla tavalla vai ei. Kun myös tutkittavat itse suorittavat työnsä analyysia, he eivät toimintoineen enää ole ”riippuvia muuttujia”, joihin suunnataan riippumattomien muuttujien vaikutuksia.

Ns. toteavan työntutkimuksen tutkimusasetelmaa voidaan (Toikan 1984, 136 mukaan) kutsua ”toteavaksi kokeeksi”. Siinä toteutuu ’hypoteesien iloinen jälleennäkeminen’: ”Toiminta ja sen tulokset voidaan tiedostaa tyhjentävästi jo teoreettisesti. Empiirinen tutkimus ei tuo teoreettisesti saavutettuihin tuloksiin mitään olennaista uutta. Se vain vahvistaa teorian siinä mielessä, että se tekee arki-ilmiöiden avulla havainnolliseksi ja tutuksi sen mikä jo tiedetään”.

Kehittävän työntutkimuksen koeasetelma on ”kehittävä koe”, eksperimentti, jossa teorian kehittäminen (hypoteesien kehittäminen) edellyttää tutkittavien mukaantuloa (kouluttautumista) teorian kehittelyyn. Kehittävän kokeen idea on peräisin Vygotskin psykologisista koeasetelmista. Hänen mielestään yksilönkehityksen potentiaalit eivät ilmene vain havainnoimalla subjektin itsenäisiä suorituksia. Tarvitaan koasetelmia, jossa subjekti ”kurottautuu” lähikehitykselle kompetentimmän opastajan avustuk-

sella. Kehityspotentiaalit saadaan siis selville yrittämällä kehittää.

Klaus Mäkelä (1987b, 22) arvioi, että ”siirtymä kehityspsykologisesta kehittävästä kokeesta yhteiskunnallisia prosesseja ja ihmisen historiallisesti ehdollista toimintapotentiaalia koskeviin kysymyksenasetteluihin on niin pitkä kehittävässä työntutkimuksessa, että koko käsitteistön analyysivoima on uhanalainen”.

Mäkelän huomautus on tärkeä. Samalla hän jättää kuitenkin huomiotta, että Vygotskin (ks. 1978) koeasetelma koski nimenomaan yhteiskunnallisia prosesseja ja ihmisen historiallisesti ehdollista toimintapotentiaalia, vaikkakin yksilötasolla. Kysymys oli kulttuurisesti muodostuneiden käsitteiden omaksumisesta — ja muuntelusta — yksilönkehityksessä. Kehittävässä työntutkimuksessa on kysymys historiallisesti muodostuneiden käsitteiden omaksumisesta — ja toiminnallistamisesta — kollektiivitasolla, reaalissa työprosesseissa. Tie Vygotskista Engeströmin konseptioon on siis kuljettavissa. Mutta pitkä se on.

Erityisen problemaattinen Vygotskin idean ”siirtämisessä” työkollektiivien oppimisprosesseihin on mielestäni *kompetentimmän opastajan* kysymys. Engeström ratkaisee asian siten, että uuden toiminnan välineet saadaan — työn historiallisen ja empiirisen tutkimuksen pohjalta — ’kehittyneemmistä naapuritoiminnoista, tutkimuksesta’ jne. Sosiaalityössä kysymys ”kompetentimmasta opastajasta” (jolla olisi hallussaan kehittyneemmän toiminnan välineet) on todella problemaattinen. Kysymys lienee pikemminkin tutkimuksen ja sosiaalityön uudenlaisesta suhteesta, jossa *molemmissa* kehittyä uudenlaista kompetenssia. Engeströmin jäsenitys avaa mahdollisuuksia tämän tarkasteluun, mutta tällöin tarkastelun pitäisi ottaa se *uusi systeemitaso, joka muodostuu tutkijayhteisön ja tutkittavien yhteisön kosketuksessa*. Palaan tähän pohtiessani lähikehityksen vyöhykettä.

Kehittävässä työntutkimuksessa hypoteesinmuodostus on teorianmuodostusta. Tärkein kei-

Kehittyvä työntutkimus

no kehitellä hypoteeseja taas on yritys muuttaa kohdetta, ns. kehittävät kokeet. Seuraavaksi käsittelen tällaisen teorianmuodostuksen alkuvaiheita.

Ilmiötason perehtyminen

Engeströmin (1987a, 324) mukaan ”ilmiötason perehtyminen” jakautuu kahteen vaiheeseen; a) fenomenologisen näkemyksen kehittelyyn esim. alaa koskevaan tutkimukseen ja väitteilyyn perehtymällä, havainnoinnein, keskustelemalla asianosaisten kanssa jne, b) kuvaamiseen, jossa tutkittava toiminta paikannetaan konkreettisiin toimintajärjestelmiin, todellisten ihmisten työhön todellisissa yhteyksissä. Toimintaa ei tutkita ”yleensä”, abstraktiona.

Sosiaaliryöön tutkija saa jo tässä aavistuksen *kontekstiongelmasta* (joka on tutkimusongelma seuraavissa vaiheissa): mitkä kaikkea tutkitaan, kun tutkitaan sosiaaliryötä? Mistä aloitetaan ”ilmiötason perehtyminen”, mihin tehdään alustavat rajaukset?

Sosiaalihuoltolain 18§:n mukaan ”Sosiaaliryöllä tarkoitetaan sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön suorittamaa ohjausta, neuvontaa ja sosiaalisten ongelmien selvittämistä sekä muita tukitoimia, jotka ylläpitävät ja edistävät yksilöiden ja perheen turvallisuutta ja suoriutumista sekä yhteisöjen toimivuutta”

Sosiaaliryötä on siis kaikki mahdollinen mitä sosiaaliryön ammatillinen henkilöstö suorittaa. Onko ammattinimike tai organisaatio siis tutkimuksen rajauksen peruste?

Klaus Mäkelä (1987a, 12) arvioi, että kehittävän työntutkimuksen vakava ongelma on sen vääjäämätön sitoutuminen *ammattikäytännön* rajaamaan näkökulmaan.

Mäkelä on jälleen osittain oikeassa, osittain ei. Kehittävän työntutkimuksen tähän mennessä raportoidut hankkeet ovat kyllä ”ammattikäytäntökeskeisiä”, mutta *keskeistä niissä on rationalisoidun työn ja siihen liittyvän ositetun työajan kritiikki*. Niissä hahmotellut — ja kokeellisesti eritellyt — lähikehityksen vyöhykkeet

tuovat esiin systeemisen työtavan, vallitsevat sektorirajat ylittävät käytännöt, nykyiset tehtävänjaot ylittävät kollektiivisubjektit. Lähtökohdanna on siis vallitseva työ — reaaliiteettina — ja tuloksena näköala yli sen rajojen. Kehittävä työntutkimus ei siis sitoudu ”vääjäämättä” rationalisoitujen organisaatioiden ammattikäytäntöihin, pikemminkin päinvastoin.

Mitä tulee yleisempään sitoutumiseen ammattikäytäntökeskeiseen tarkasteluun, kysymys on *kiintopisteen* valinnasta. Palaan tähän kohdehistorian yhteydessä.

Historiallinen analyysi

Ilmiötason perehtymistä seuraava vaihe Engeströmillä on toiminnan kohde- ja teorianhistoriallinen analyysi sekä aktuaaliempiirinen erittely. Vaihe sisältää siis kolmekin ”alavaihetta”. Etenkin kohde- ja teorianhistoriallisen erittelyn kytkennät toisiinsa ovat Engeströmin jäsenyydessä pulmallisia.

Kohdehistoriallinen analyysi: minkä kohteen historia?

Kun Engeströmillä & Engeströmillä (1984) kohdehistoriallinen analyysi tarkoittaa *tutkitavan työtoiminnan* ristiriitaisten kehitysvaiheiden erittelyä (kyseisessä projektissa siivoustyö), se laajenee Engeströmillä 1985 (ja 1987a) tutkitavan työtoiminnan *ja sen kohteena olevien toimintojen* historialliseksi analyysiksi. Siivoustyö -raportissa ei vielä eritellä tutkitavan työprosessin kohteena olevien toimintojen kehitystä.

Mäkelä arvioi (1987b, 21), että sitoutuminen työntutkimuksen kehittämiseen estää kehittävässä työntutkimuksessa organisaatiososiologisten ja sosiaalishistoriallisten *huomautusten* nostamista itsenäiseksi sosiaalishistorialliseksi tutkimustehäväksi.

Robert Arnkil (1986) erittelee ammatinvalinnanohjauksen problematiikkaa ammatillisen sosialisoinnin muuttuvan tilanteen valossa. Nor-

ros ym. (1988) tutkivat ns. joustavan tuotannon (atk-pohjaisen huipputeknologian) käyttöönottoa moottoritehtaan koneistustyössä muuttunutta markkinatilannetta vasten. Tähän peilaavat myös Toikka ym. (1988b) auton kokoonpanotyön muutoksia kehittyneintä teknologiaa sovellettaessa. Launis (1989) tarkastelee työterveystoksikologien työtä työelämän kehitystä vasten. Mutta on totta, että kyseisissä raporteissa sosiaalishistorialliset aspektit ovat pikemminkin huomautuksia kuin itsenäisiä tutkimustehtäviä.

Ymmärtääkseni tämä johtuu yrityksestä säilyttää prisma, josta tarkastella yhteiskuntakehitystä. Kysymyksen on työntutkimuksesta. Tutkittavien työprosessien kehitys on se kokoomapiste, johon sosiaalishistoriallinen tarkastelu yhdistetään. Työntutkimuksellinen kehikko ei välttämättä sinänsä rajoita sosiaalishistoriallista tarkastelua. Se voisi jopa estää tällaisen tarkastelun jäämisen irralliseksi työntutkimuksessa.

Kohdetoimintojen analyysi on käsittääkseni vasta kasvamassa esiin Engeströmin töissä. Kuten todettu, vuonna 1984 tarkastelu rajautui työprosessiin. Vuonna 1985 ja 1987 kohdetoimintot tulevat erittelyn piiriin — ohjeellisissa teksteissä.⁶ Mutta ne jäävät tavallaan ulkoisiksi. Hahmotellessaan väitöskirjassaan (1987a, 87—89) työprosessin ristiriitoja kärjistäviä tekijöitä Engeström asettaa samalle tasolle niin kohteessa kuin esim. työn välineitä tuottavassa toiminnassa tapahtuvat muutokset. (Esimerkkinä hän toteaa, että lääkärin työssä saattavat ristiriitoja kärjistää tutkimuksesta tai kehittyneemmistä naapuritoiminnoista tuodut välineet — esimer-

⁶ Siivoustyö -raporttia myöhemmissäkin *empiirisissä* töissä Engeström rajautuu tutkittavan työprosessin historialliseen erittelyyn. *Ohjeellisissa teksteissä*, joissa Engeström kirjaa määritelmänsä kehittävästä työntutkimuksesta, kohdekonseptio laajenee käsittämään myös tutkittavan työprosessin kohteena olevat toiminnot. Laajassa terveyskeskusprojektissa (Engeström ym. 1987, 1990) historiallisen erittelyn kohteena on lääkäreiden toiminta. Engeström tutkii jossain määrin eri tavoin kuin kirjoittaa ohjeita.

kiksi ihmistä psyko-fyysis-sosiaalisena kokonaisuutena hahmottavat jäsenyykset). Mutta mistä ja miksi uudet välineet ilmaantuvat? Ne elävät ja muotoutuvat varmaankin tietyssä suhteessa kohdetoimintojen kehitykseen. Kohdetoimintojen kehitys ei siis ole vain yksi ”samanarvoinen” asia ristiriidan potentiaalisten kärjistäjien joukossa, vaan asian ydin.

Sosiaalityössä erilaiset jäsenyykset kohdetoiminnoista sekä välineet niihin vaikuttamiseksi ovat ilmeisesti muotoutuneet palkkatyöläisyyden ja sosiaalivalttiollisten järjestelmien muodonmuutosten kirvoittamina. Palkkatyöläisyyden kehitys ikäänkuin ”kaikuu” niissä. (Köyhäinhoidon kaudella kehiteltiin yksittäisten palkkatyön ja talonpoikaisen tuotannon ulkopuolelle jääneiden henkilöiden ’käsittelyn’ keinot. 30-luvun pulan oloissa nousivat morali-soivien selityserustojen ohella esiin ’maallistuneet’ ja yhteiskunnallisia syitä korostavat huono-osaisuuden selitykset ja käsittelykeinot. Toisen maailmansodan jälkeen kehiteltiin rintamalta palanneiden ja perheitä perustavien yksilöllistyvien palkkatyöläisten sopeuttamiskeinoja. Palkkatyöläisyksilöiden kohtaaminen sai 50-luvulta lähtien uusia ’maallistuneita’ välineitä case workista. 60—70-lukujen taitteen rakenne-muutoksen oloissa tematisoituivat hajoavat talonpoikaisyhdyskunnat ja muuntuvat teollisuustyöläisten yhdyskunnat johtaen yhdyskuntatyön keinojen kehittelyyn lähiökonteksteissa. 80-luvulla tematisoituivat monimutkaistuvan ja sektoroituneen palvelujärjestelmän ongelmat, johtaen ”moniongelmaisuuden” ja ”moniasiakkuuden” käsittelyn probleemeihin).

Teoriahistoriallinen analyysi: suhde kohdehistoriaan?

Metodologiset ongelmat syvenevät. Edellä pohdittiin mitä on ”kohdehistoria”. Onko ”teoriahistoria” eri historia?

Engeström (& Engeström 1984; Engeström 1987a) ilmoittaa saavansa analyysivaiheiden jaottelun kohde- ja teoriahistorialliseen Holz-

kampilta (1983). Engeströmin konseptio näistä on kuitenkin erilainen kuin Holzkampilla ja vuonna 1987 erilainen kuin vuonna 1984.

Holzkamp (1983, 509—522) tarkastelee tieteen (hänen tapauksessaan psykologian) peruskategorioiden ja samaisen tieteen empiirisen tutkimuksen kategorioiden suhdetta. Hänen tähtäimessään on *tieteen kehittäminen*, pysähtyneisyyteen ajatuneiden vaiheiden *kriittinen ylittäminen*. Tähän ei Holzkampin mielestä riitä ideologikritiikki. On löydettävä aiempien vaiheiden — ja nykyisten kiistojen — järkevä ydin. Veikko Pietilä (1983, 230) toteaa, että teorioiden puutteellisuudet eivät välttämättä johdu siitä, että ne olisivat vääriä. Syy on pikemminkin siinä, että ne ovat ylsipuolisia. Uusi teoria onkin Pietilän mukaan pyrittävä rakentamaan niin, että se välttää vanhojen teorioiden yksipuolisuuden eli että se sisällyttää itseensä sen mikä niissä on järkevää.

Tie tähän on Holzkampin mukaan seuraava: Jokaisen tieteen peruskategorialla on historiallisesti muotoutunut empiirinen sisältönsä. Ne sanovat jotain olennaista tutkittavasta kohteesta — riippumatta siitä millaista yksittäistutkimusta peruskategorioiden pohjalta tehdään. Kohde- ja teorianhistoriallisen analyysin tehtävänä on eritellä tieteen kohteen kehitystä ja sitä tarkastelleen tieteen ja sen peruskategorioiden kehitystä, jotta voidaan nähdä kategorioiden empiirinen ja historiallinen sisältö. Tämä edesauttaa aktuaaliempiirisen tutkimuksen metodien kehittelyä, mutta ei ole vain siihen tähtäävää. Historiallinen erittely on *kohteen nykyistä* vaihetta vastaavien *peruskategorioiden* muodostamisen tie. Kohteet kehittyvät ja kategoriakin ovat historiallisia.

Holzkamp (mt. 522—545) tähtää myös aktuaaliempiirisen analyysin rajojen ylittämiseen. Keskeisin rajoitus (psykologiatieteessä) on Holzkampin mielestä ollut tutkittavien kohteiden sivuuttaminen tahtovina ja toimivina subjekteina. Luonnontieteellistä ihannetta noudattavat tutkimus- ja koe-asetelmat uusintavat kohteet objekteina — ja samalla tulevat uusin-

taneeksi psykologiatieteen rajoitukset subjektien ymmärtämisessä. Holzkamp hakee *subjektitieteellistä asetelmaa*, jossa tutkija reflektoi paikkansa tutkittavassa järjestelmässä ja jossa teorialat, käsitteet ja metodit eivät ole *tutkittavista*, vaan *tutkittaville* — tulevat tutkittavien subjektien omiksi aktuaaliempiiriseksi välineiksi.

Engeströmillä on sekä perustieteellistä että erityisproblematiikkaan liittyvää kohde- ja teorianhistoriaa. Teoreettisissa päätöissään (Oppimistoiminta ja opetustyö 1983 ja Learning by Expanding 1987a) hän kehittää teoria-antonomioiden kautta uudet kasvatustieteelliset kategoriat: oppimistoiminnan kategorian ja ekspansiivisen siirtymän eli lähikehityksen vyöhykkeen kategorian. Tarkastelu on näissä tutkimuksissa — samoin kuin kolmannessa keskeisessä teoreettisessa työssä Orientointi opetuksessa (1984) — *teorianhistoriallista*. Kohdehistoria esiintyy vain viitteellisesti teoriakehityksen tarkastelun yhteydessä. Teorianhistoriallinen tarkastelu on valikoivaa oppien ja väitteiden vastakkainasettelua, joiden dikotomioista Engeström etenee osoittaen uuden tavan asettaa umpikujaan johtanut kysymys.⁷

Engeströmin empiirisissä päätöissä (Engeström ja Engeström 1984, Engeström ym. 1987) kohde- ja teorianhistoriallinen analyysi siirtyy *perustieteellisestä* työstä *rajattujen työproses-*

⁷ Kiinnostava paradoksi siis: Esitellessään ilmoituksensa mukaan Holzkampiin pohjautuvan idean kohde- ja teorianhistoriallisesta analyysistä Engeström ei menettele 'holzkampilaisittain'. Tämä johtuu mielestäni siitä, ettei hän tarkoita kohde- ja teorianhistorialla samaa asiaa kuin Holzkamp — siis *peruskategorioiden* empiirisen ja historiallisen sisällön analyysia.

Holzkampin mukaan (1983, 48—51) historiallisempiirinen tutkimus voi olla joko kohde- tai käsitehistoriallista. Hän kuitenkin katsoo, että kohteen reaalihistoriallisen liikkeen erittely on ensisijaista. Engeströmillä oli kuitenkin tuollainenkin tutkimusohjelma. Vuonna 1970 julkaistussa Koulutus luokkayhteiskunnassa kirjassaan hän koettaa sitoa koulutuspoliittisen käsitekritiikin kohteen reaalihistorialliseen tarkasteluun.

sien ja niiden teoriaperustan tarkasteluun. Holzkampin idea toimii heuristisena apuvälineenä, mutta metodologiset ongelmat ovat ilmeisiä. (R. Arnkil 1986, toteaa saavansa nämä analyysitavat pysymään vain työläästi ja keino-tekoisesti erillisinä. Launis 1989, toteaa samaa).

Vuonna 1984 Engeströmillä (& Engeströmilä) kohdehistoria oli tutkittavan työprosessin (siivoustyön) rajattu tarkastelu. Teoriahistoria oli heillä tutkittavaa työprosessia koskevien aiempien tutkimusten kritiikki. Sen tuloksena todetaan niiden ”tahattomasti vahvistaneen historiallisesti takapajuista mielikuvaa siivoustyöstä”. Holzkampin termein tällainen on ideologiakritiikkiä. Aiemmat teoriat pikemminkin ohitetaan kuin ylitetään. Kohdehistoriallinen tai teoriahistoriallinen analyysi eivät tuota — Holzkampin tarkoittamaan tapaan — uusia kategorioita. Lähikehityshypoteesi saadaan siivoustyön kehitysvaiheiden tarkastelusta *ennen* teoriahistoriallista tarkastelua.⁸

Vuonna 1985 (ja 1987) teoria- ja kohdehistorialla on Engeströmin töissä jo elimellisempi kytkentä, mutta ne todetaan kuitenkin eri analyysitavoiksi. Engeström toteaa, että tutkittavan työprosessin välineitä tuottaa aivan erityinen toiminta, esimerkiksi tutkimus. Sen tuottamat ”julkiteoriat” eivät kuitenkaan ohjaa käytäntöjä suoraan. Käytäntö synnyttää työntekijöiden ”käyttöteorioita”, ja julkiteoriat ohjaavat toimintaa näiden kautta. Kohdehistoriallisen analyysin on määrä eritellä toiminnan kohteen kehitystä. Teoriahistoriallinen analyysi erittelee toiminnan ohjaamiseksi tuotettuja julkiteorioi-

ta, ja aktuaaliempiirinen analyysi yhdistää niiden tarkastelun ”keskustoiminnan”, tutkittavan työtoiminnan, erittelyyn.

Engeström toteaa julkiteorioiden ja käyttöteorioiden olevan joskus jyrkässäkin ristiriidassa, ja tuo tärkeän aspektin — teorian välittymisen käytäntöön — tutkimuskohteeksi. Teorioiden empiirisen ja historiallisen sisällön etsintä kohteen reaalihistoriaa ’vasten’ on hänen toisään ehkä tulollaan.

Toikka (1982, 1984) ei erota kohde- ja teoriahistoriallista tarkastelua toisistaan, vaan ottaa *tarkasteltavakseen sellaiset opit*teoriat, joilla on ollut välitön työprosesseja ohjaava *praksisuus*. Tutkiessaan kvalifikaatiokehityksen problematiikkaa hän ottaa tarkasteltavakseen *välitason teoriat*, työtieteet. Niiden paradoksaalinen etu on Toikan mielestä siinä, että työtieteen on todistettava pätevyytensä ennen muuta liikkeenjohdon käytännössä. Ongelmien ja ristiriitojen poisselittäminen teoreettisen virtaviivaisuuden hyväksi ei käy. Työtieteen on kyettävä ratkaisemaan ne — tai se saa mennä. Sen ongelmat koskevat työprosessin reaalista sujumista ja työntekijöiden reaalisia kognitiivisia ja motivationaalisia ominaisuuksia. Mikäli näissä ilmenee ristiriitoja ja kehitystä, sen täytyy tavalla tai toisella saada ilmauksensa työtieteen kategorioiden kehityksessä. Näin Toikka ymmärtääkseni menettelee Holzkampin tavoin. Hän etsii työtieteellisten kategorioiden empiiristä ja historiallista sisältöä. Reijo Miettinen (1987) menettelee samoin. Tutkiessaan opetus-työn kehitystä hän toteaa, että kasvatustieteelliset aatteiden historiat ovat usein eri asia kuin toteutuneet opetusprosessit. Hän löytää käytäntöön sidotut opit opetussuunnitelmateoriasta ja didaktiikasta.

Sosiaalityön kohde- ja teoriahistoriallinen analyysi ’holzkampilaisittain’ on pulmallista jo siitä syystä, että kysymyksessä ei ole perustieteestä — tai ehkä tieteestä ylipäätään. Sosiaalityön tiedeperustaksi on tarjottu sosiaalipolitiikkaa (Sipilä 1981), mutta on myös huomautettu ettei sekään ole tiede (Nieminen 1985, Heino-

⁸ Hypoteesi saadaan ”palkkatyön historiallisten kehitysvaiheiden” tarkastelusta. Toikka (1982, 1984) on *työtieteen kehitysvaiheiden pohjalta* muodostanut jäsenyyksen työnhallinnan jakautumisesta 1) käsityömäiseen työhön, 2) rationalisoituun työhön, 3) humanisoituun työhön ja 4) (potentiaalisenä) teoreettisesti hallittuun työhön. Engeström & Engeström ottavat Toikan jaottelun annettuna ja toteavat siivoustyön noudattavan kolmea ensinmainittua kehitysvaihetta. He visioivat jatkumoon ”teoreettisesti hallitun siivoustyön” yleispiirteet. (Mt., 62—73).

Kehittyvä työntutkimus

nen 1984). Vaikka sosiaalipolitiikka oletettai-
siin tieteeksi, sen suhde sosiaalityöhön on ollut
väljä. Sosiaalityön 'tiedeperusta' on koonnos
yhteiskunta- ja käyttäytymistieteitä (vrt. Kana-
noja ja Pentinmäki 1977, Saarnio 1986) ja pyr-
kimys todeta sosiaalityö tiedeperustaiseksi liit-
tyy pikemminkin ammattikunnan professiona-
lismi-intresseihin kuin sosiaalipolitiikka-tieteen
kehittelyyn. (Rajavaara 1983, Sipilä 1985).

Välitason teoriankin löytäminen on proble-
maattista. Ehkäpä sosiaalityön selityspersisten-
sa on käynyt päinsä — päinvastoin kuin Toikan
mukaan työtieteissä — todellisuuden ristiriitai-
suuksien poisselittäminen teoreettisen virtavii-
vaisuuden nimissä. Opit eivät ehkä ole olleet
niin sidoksissa käytäntöihin, että ne olisivat —
kuten liikkeenjohdossa — ”selitä tai saat men-
nä” -tilanteessa. (Vrt. Sipilä ema.) Aatteiden
historiatkin saattavat olla Miettisen kuvaamalla
tavalla normatiivisia ja pikemminkin tavoitelo-
ja kuin todellisuutta selittäviä. (Näin väittää
Louhelainen, 1985). Ehkäpä kuitenkin se mitä
esitetään tavoitetilaksi kertoo kulloinkin ajan-
kohtaisesta problematiikasta. Ehkäpä normatii-
viset lausumat kertovat *tematisoitumisesta*, ja
saavat tällä tavoin empiiristä ja historiallista si-
sältöä. Miten siis palkkatyöläisyyden yleistymis-
nen — ja problematisoituminen — sekä sosiaa-
livaltion muutoutuminen saavat kaikuja sosiaa-
lityöopeissa?

Aktuaaliempiirinen analyysi

Engeströmillä (1985 ja 1987a) aktuaaliempiiri-
nen analyysi tarkoittaa työntekijöiden vallitse-
vien ajattelu- ja toimintamallien erittelyä. Nii-
hin päästään kohde- ja teoriallisen analyy-
ysin kautta. Eritellään miten työntekijät ajat-
televat ja toimivat kohteen kehityksen ja julki-
teoriatarjonnan ”välissä”. Hän kehottaa tarkas-
telemaan työntekijöiden työorientaatioita (työtä
koskevia käsityksiä) kolmella tasolla: a) koko
työtoimintaa koskevat käsitykset, b) yksittäisiä
työsuorituksia koskevat mallit ja c) rutiinimai-
sia operaatioita koskevat mallit — sekä näiden

sisäisiä ja eri tasojen välisiä ristiriitoja (esim.
yhteensovittamattomat ”selitykset” työstä, hä-
märän yleiskuvan ja hallittujen rutiinien jännite
jne).

Metodinen ohje on tyyppittely: työorientaatio-
aineisto jaotellaan seuraavaan viiteen tasoon:

- a) spontaanit, hyvin heikosti tiedostetut toi-
mintamallit
- b) ennakkojäsentäjät; ulkoisten tunnusmerk-
kien pohjalla luokitteleva ajattelu
- c) algoritmit; työn vaiheittaista toteuttamista
kuvaava ajattelu
- d) systeemikuvaukset; työn kokonaisuudessa
ilmenevien vuorovaikutussuhteiden mieltä-
minen eri osatekijöiden järjestelmänä
- e) alkusolumallit; työn ristiriitaisuuksien ja
kehityksen käsittäminen, systeemin alkupe-
rän ja kehityksen ymmärtäminen.

On paradoksaalista, että systeemiseen ja kehi-
tykselliseen tarkasteluun kehottava Engeström
antaa *luokitteluohteen*. Vielä problemaattisem-
pi seikka on se, että em. orientaatiotyypit on
muodostettu *didaktisissa teorioissa esitettyjen
orientaatioperustojen* erittelyn pohjalta (Enges-
tröm 1984). Tasojaottelua sovelletaan nyt siis
eri kohteeseen kuin mistä jaottelu on muodos-
tettu. Didaktisia kategorioita sovelletaan ihmis-
ten orientoitumisen kategorisointiin. On eri asia
paikantaa esim. algoritminen orientaatioperusta
opetusmateriaaleista kuin löytää algoritmisesti
orientoituvaa ihmistä.

Metodin noudattaminen voi johtaa pysähty-
neeseen tasokuvaukseen orientaatiotyypeistä —
eikä tuota uutta tietoa niiden kehityksestä.
Tämä näkyy Engeströmin (et. al.) empiirisistä
töistä (1984, 1987). Jotta saadaan aikaan kuta-
kuinkin ehjät orientaatiotyypit, tutkimushenki-
löitä koskeva aineisto hajotetaan palasiksi ja
kootaan sitten tyyppien mukaisesti — ei yksilö-
iden mukaisesti. Engeström tähtää työtä kos-
kevien käsitysten *tyyppikirjon* hahmottamiseen
(Engeström ym. 1987, 32—33). Tätä hän perus-
telee sillä, että yksittäisten henkilöiden tuotta-

mat vastaukset ovat tilanne- ja kontekstisidonnaisia ja saattavat muuttua. Käsityskirjo sen sijaan ei ole yhtä herkkä tilannekohtaisille muutoksille eikä kehity kovin helposti. Tässä Engeström nojautuu Ference Martonin työryhmän töihin.

Eri osapuolten käsityskirjo on kuitenkin myös reaalisten henkilöiden *vuorovaikutusasetelma*. Orientaatiokirjon rekonstruoiminen henkilöistä välittämättä saattaa jättää reaaliset liittoutumat, työpaikkakulttuurin, vuorovaikutussuhteet vaikeasti hahmotettaviksi. Käsityskirjo jää vaille kantajia. Tämä — vuorovaikutuksellinen — ulottuvuus onkin ollut poissa kehittävän työntutkimuksen jäsenyksistä. Tarkastelukulma on tässä mielessä ollut kognitiivinen.⁹

Lähikehityshypoteesi

Engeströmin lähikehityksen vyöhyke -käsitteeseen liittyy mielestäni sekä erinomaisia heuristisia oivalluksia että joitakin teoreettisia ja tutkimusasetelmallisia ongelmia. Ehkäpä ongelmat käyvät ilmeisemmiksi sosiaalityön tapaisen alan kuin esimerkiksi teollisen tuotannon tutkimisessa.

⁹ Tässä voi olla kysymys peruskategorioiden ja aktuaaliempiirisen analyysin menetelmien eriaikaisuudesta. Peruskategoriat (työ sisäisesti ristiriitaisena ja kehittyvänä toimintana, lähikehitys ekspansiivisena siirtymänä) ovat Engeströmillä dynaamisia, metodisesti voimakkaita — ja edustavat hänen työntutkimusvaihettaan. 1970-luvun lopun ja 80-laitteen vuodet olivat toimintaa koulutusyhteyksissä, didaktisen teoriakehittelyn ja opetuseksperimenttien parissa. Marton-yhteys on peräisin näiltä vuosilta, oppilaiden vastausten evaluoinnista. On paradoksaalista, että nyt Engeström hyödyntää Martonin luokittelumetodia kritiikittä, kun hän oppimisen evaluointia pohtiessaan esitti niiden kritiikin (1981). Hänen mielestään Martonin esittämä vastausten formaali luokittelu niiden rakennetyypin mukaan ei ollut tyydyttävää ristiriitaisen aineiston käsittelyssä eikä auttanut arvioimaan laadullista kehitystä.

Historiallinen vai ylihistoriallinen käsite?

Lähikehityksen vyöhykkeen käsite ilmaantuu Engeströmin tuotantoon vuonna 1985. Kuten totesin aiemmin, pohjana on Vygotskin oppimispsykologinen käsite. Väitöskirjassaan (1987a) Engeström kehittää käsitettä seikka-peräisemmin. Lähikehityksen vyöhyke voidaan mieltää konkretisoinniksi ja kehittelmäksi PAQ-ryhmän käsitteestä *harmaa vyöhyke*. PAQ tarkoittaa sillä vaihtoehtoisten strategioiden aluetta, jonka työn sisäiset ristiriidat mahdollistavat.

PAQ:n käsitteen kehittäminen tapahtui ensin Kari Toikan töissä (1982 ja 1984). Hän ei (vielä tuolloin) käytä käsitettä lähikehityksen vyöhyke. Eriteltyään työtieteissä ilmauksensa saavia palkkatyön ristiriitoja Toikka hahmottaa palkkatyön historialliset muodot. Lähtökohtana on *käsityömäinen työ*, joka toteutuu eriytymättömään työnjakoon ja kokemuseräiseen hallintaan pohjautuen. Käsityömäisen työn kriisiytyminen työn yhteiskunnallistuksessa (ja tuloksellisuuden ja taloudellisuuden haasteiden kasvaessa) tuottaa *rationalisoidun työn*. Tämä taas pohjautuu ositettuun työnjakoon, suunnittelun ja toteutuksen erkaantumiseen ja toteutuksen tehtäväkeskeiseen hallintaan. Rationalisoidun työn kriisi-ilmiöt (mm. motivationaaliset ongelmat, työn hallintaan liittyvät ongelmat) tuottavat täydentäväksi työn organisoimisen muodoksi *humanisoidun työn*. Tämä pohjautuu itsehallinnollisten ryhmien, laatupiirien jne. organisoimille — ja kokemuseräiselle työn hallinnalle. Toikka erittelee niin rationalisoidun kuin humanisoidunkin työn ristiriitaisuutta ja hahmottelee niiden pohjalla *teoreettisesti hallitun työn* mahdollisuuden — työn, joka pohjautuu tietoiselle yhteistoiminnalle, sisällölliselle motivaatiolle sekä suunnittelun ja toteutuksen polaarisen työnjaon ylittämiseksi työn teoreettisella hallinnalla.

Toikka siis sitoo 'teoreettisesti hallitun työn' perspektiivin ja *sen tutkimisen* tiukasti historialliseen kontekstiin: rationalisoidun massatuotannon kriisiytymiseen. Hahmotellessaan lähikehityksen vyöhykkeen käsitettä vuonna 1985 En-

geström puolestaan lähtee universaalimmalle tielle. Hän toteaa kyllä ohjeellisesti (ss. 62—63), että tutkittavaa työprosessia on jäsenneltävä käyttäen heuristisena välineenä Toikan historiallisia työtyyppejä. Tästä edetään työn sisäisten ristiriitojen erittelyyn kunkin tyypin sisällä. Mutta määrittellessään lähikehityksen vyöhykettä, hän muotoilee *yleisen, historiattoman* määritelmän.¹⁰ Se ei ole sidoksissa rationalisoidun työn kriisiin.

Tällainen yleisen muotoilun tavoittelu näyttää liittyvän Engeströmin pyrkimykseen löytää *toiminnan laadullisten siirtymien yleinen rakenne*. Tämä työ saavuttaa hänellä huippunsa väitöskirjassa 1987a, jossa hän esittää käsitteellisen työnsä tuloksen ns. ekspansiivisen siirtymän muodossa. Ongelmana on, että ei ainoastaan Engeströmin lähikehitys -käsite, vaan myös sille rakentuva kehittävä työntutkimuksen metodologia ”ylihistoriallistuu”. Kehittävä työntutkimuksen voima on ymmärtääkseni kontekstisidonnaisuudessa. Toikka kehittää konseptioitaan *’bravermaninlaisen’ työntutkimuksen kritiikkinä* ja osoittaa tämän tutkimusotteen *fordistisen tuotannon vastinpariksi* — ja fordismen epähistorialliseksi ymmärtämiseksi. Kehittävä työntutkimus on syntynyt fordismen kriisin oloissa — ja on sen tutkimisen metodologiaa. Muissa konteksteissa on kai kysyttävä — aivan erityisesti — metodologian relevanssia. Engeströmin kehittämä on kiinnostavalla tavalla paradoksaalinen. Yhtäältä hän kehittää *historiallisesti uuden tyypin toiminnan* — ekspansiivisen oppimistoiminnan — *mahdollisuutta* todeten, että tuollaisen toiminnan mahdollisuus kasvaa esiin oppimistoiminnan itsenäistyessä *’emotoiminnoistaan’* — en-

nen muuta työtoiminnasta. Toisaalta hän ei sido lähikehityskonseptiotaan historiallisesti muotoutuneeseen työtyyppiin — rationalisoituun työhön, vaan esittää määritelmän, joka ohjaa etsimään lähikehityksen vyöhykkeitä historiallisesti eriaikaisista prosesseista. Väitöstilaisuutensa *lectio praecursoriassa* hän toteaa, että laadullisia muutoksia voi olla niin *työtyyppien sisällä* kuin siirtyminä niiden *välilläkin*. (Engeström 1987b, 172). Tässä hän on mielestäni joutumassa ulos alkuperäisestä *’teoreettisesti hallitun työn’* -ohjelmastaan (jossa laadullinen siirtymä ymmärrettiin siirtymäksi työtyypistä toiseen), ja ehkä tulossa eriytyneempään muutostarkasteluun.

Sosiaalityön tutkimisessa ongelma on ilmeinen. Jo ensimmäinen kysymys kuuluu: elääkö sosiaalityö sellaista aikakautta, että se ”antautuu” kehittäville työntutkimukselle — ja Engeströmin lähikehityksen vyöhyke -konseptiolle? (Tämä on tietysti jo tutkimusongelma, jota — paradoksaalista kyllä — voi tutkia kehittävä työntutkimuksen keinoin).

Mikä on lähikehityksellä?

Miten käy kehityksen, kun projekti loppuu ja yhteisen matkan kulkenut tutkittavien ja tutkijoiden rajajärjestelmä purkautuu? Jos projektin aikana on kuljettu *’matka’* läpi *’ekspansiivisen siirtymän’*, alkaen vallineen toiminnan ristiriitojen kärjistymisestä päätyen toimintajärjestelmän *’rauhottumiseen’* laadullisesti uudelle tasolle, tutkijakollektiivi voinee huoletta jättää subjektivoituneille työntekijöille hyvästit. Mutta kuinka kauan heidän on pitänyt matkata yhdessä, että tähän on päästy?

Kehittävä työntutkimuksen ”perusteeksi” on, että työprosessi on rationalisoidun työn ristiriitojen vuoksi mahdollista kehittää *’teoreettisesti hallituiksi’* tai *’ekspansiivisesti hallituiksi’*. Kehittävä työntutkimuksen hankkeet ovat tähän mennessä olleet 2—4 vuoden mittaisia. Tapahtuuko tuossa ajassa siirtymä rationalisoitua työtä, fordistista tuotantotapaa, seuraavaan

¹⁰ ”Lähikehityksen vyöhyke on nykyisessä työtoiminnassa esiintyvien yksilöllisten tekojen ja pitemmälle yhteiskunnallistuneen, laadullisesti uuden yhteisen työtoiminnan välinen intensiivisen muutoksen alue, joka voidaan kollektiivisesti tuottaa ratkaisuna nykyisessä toiminnassa esiintyviin ristiriitoihin” (Engeström 1985, 67).

yhteiskunnallistumismuotoon kyseisessä työprosessissa? Kysymys ei ole ajasta sinänsä, vaan perspektiivin mittakaavasta. Mikä on siis lähikehityksellä?

Toikka ym. (1988, 25—26) pohtivat kehitysvyöhykkeen *jänneväliä*. Työprosessin historiallinen erittely hahmottaa tutkijalle *teoreettisen projektion* työprosessin mahdollisesta kehitysaskeleesta. Näin hahmotellaan kehitysvyöhykkeen *takaraja*. Konkretisoidakseen hypoteesia vyöhykkeestä tutkija (tutkimusryhmä) erittelee vallitsevia työkäytäntöjä ja niihin sisältyviä *uuteen toimintapaan viittaavia aineksia*. Näin hahmotellaan kehitysvyöhykkeen *eturaja*, ja saadan kuva em. jännevälistä.

Eturajan tutkiminen ei kai ole mahdoton tehtävä, mutta takarajaan liittyy ongelmia. Jos se mielletään Engeströmin tarkoittaman ekspansiivisen siirtymän tavoin, puhe on varmaankin varsin pitkistä perspektiivistä — fordistisen tuotantotavan muuttuessa ja vakiintuessa ekspansiivisesti hallituksi ko. työprosesseissa (— mieluummin kymmenen kuin kahden vuoden perspektiivistä). Takaraja — samoin kuin koko kehitysvyöhyke — on tietysti hypoteesi, teoreettinen projektio, jota käydään korjaamaan, kehittelemään ja konkretisoimaan yrittämällä toteuttaa laadullista siirtymää (Toikka ym. 1988, 25). Se voi tuottaa suuriakin yllätyksiä, kuten Engeströmin (1987a, 335) toteaa. Mielestäni hän kuitenkin asettaa kehitysjäsenyyksessään perspektiivin suuren mittakaavan historiallisesta murroksesta, josta tähänastisten tai meneillään olevien kehittävän työntutkimuksen hankkeiden mittakaavalla voidaan ehkä tavoittaa vain alkukaikuja.

Toikan ym. (1988) hahmotus kehitysvyöhykkeen takarajasta on *spesifi*. Se on nimenomaan tutkittavan työprosessin (heidän tapauksessaan ns. joustavan teknologian, FMS:n hyväksikäyttö koneenvalmistuksessa) kehityksen jännevälin tutkimista. Hän ei (työryhmineen) pyri sanomaan mitään muiden toimintojen kehitysvyöhykkeistä. Engeströmin lähikehitys -konseptio on *yleinen*. Sitä ei ole muodostettu konkreettisia

toimintoja, vaan ennen muuta oppimisteoreettisia aineistoja tutkien. Hän pyrkii sanomaan jotain yleispätevää kaikkien toimintojen kehitysvyöhykkeistä.

Menettääkö sykli näin merkityksensä lähikehityksen jäsentäjänä — säilyttäen sen ehkä pitemmän perspektiivin heuristisena mallina? Tämän tietysti näyttää reaalin kehittämis- ja tutkimustoiminta, mm. Engeströmin työryhmän raportointivaiheeseen tullut työ terveystieteiden lääkärieden työn kehittämiseksi.

Sen lisäksi, että tutkijan on varauduttava yllätyksiin ja lähikehitystä koskevan hypoteesinsa muokkaamiseen, hänen on ehkä varauduttava myös *lähikehityksen vyöhyke -käsitteen* (siis ko. teoreettisen käsitteen) uudelleenarviointiin. Ehkäpä käsitteellistys *työtyyppien välisestä* ja *työtyyppien sisäisestä* siirtymästä tarkentuu.

Mistä kehittyneemmän toiminnan välineet?

Engeström kehittelee Toikan hahmottelemaa teoreettisen hallinnan ideaa. Vuonna 1985 hän hahmottelee *lähikehityksen vyöhykettä* kollektiivisena työn teoreettisten välineiden haltuunotona ja vuonna 1987 ekspansiivisena oppimisprosessina.

Hän toteaa (1985, 67), ettei lähikehityksen vyöhykkeen hahmottelu ole futurologista enustamista, vaan kohdehistorialliseen, teoriahistorialliseen ja aktuaaliempiiriseen analyysiin pohjautuvaa työn seuraavan kehitysvaiheen hypoteettista luonnostelua. Hän vaiheistaa hypoteesin muodostamisen seuraavasti: Ensin hahmotellaan — historiallisen ja aktuaaliempiirisen analyysin pohjalta — työn ristiriitojen ratkaisuksi 'ihannemalli' kehittyneemmästä työprosessista. Sitten se konkretisoidaan kahden ratkaisevan edellytyksen kautta:

- 1) Eritellään mitkä ovat uuden kehitysvaiheen edellyttämät *uudet välineet* (sekä aineelliset työkalut että ajattelumallit);
- 2) määritellään uuden kehitysvaiheen saavuttamisen kannalta strategiset *kehittävät teh-*

tävät, joissa ryhdytään käyttämään uusia välineitä uudenlaisten tulosten aikaansaamiseksi. (emt., 68).

Sosiaalityön tutkimisen ja kehittämisen kannalta em. ohje on problemaattinen. Se sisältää oletuksen, että *uudet välineet ovat jossain 'saatavilla'*. Tehtävänä olisi vain niiden löytäminen ja käyttöönnäminen — joka epäilemättä johtaisi niiden kehittelyyn (kuten Engeströminkin toteaa; vrt. ”annettu uusi” → ”luotu uusi” lähikehityssiirtymässä).

Arvelen, että Engeströmin vuonna -85 esittämään hahmotelmaan vaikuttaa tuohonastinen kehittävän työntutkimuksen praksis. Sillä oli ollut kaksi keskeisintä ”kehittelymaastoa”: Toikan erittelyt työtieteestä *suurteollisuuden metallintyöstöön* liittyvän aineiston pohjalta sekä Engeströmin oma toiminta *aikuisopetuksen didaktiikan* kehittelyn alueella. Etenkin ensimmäinmainitulle oli ominaista, että uusi välineistö oli jo olemassa: metallintyöstössä automaatiotekniikka (niin hardware kuin softwarekin).¹¹ Keskeisimmäksi ongelmaksi muodostui (metallintyöstössä) uusien välineiden käyttöönotto. Tämä edellytti työstöprosessia ja sen ohjausta kuvaavien systeemisten käsitteiden muodostamista (Toikka ym. 1986). Sosiaalityössä on — analogisesti ajatellen — tehtävänä *sekä* softwaren *että* työn systeemisten mallien tuottaminen.

Väitöskirjassaan (1987a) Engeström tarkastelee välineproblematiikkaa eriytyneemmin. (Teoreettisen työnsä rinnalla hänellä oli tuossa vaiheessa meneillään kehittämistutkimus ter-

veyskeskuksessa. Välinekysymys problematisoitui ilmeisesti tästäkin). Uusien välineiden muodostaminen vaiheistuu. Hän toteaa (1987a, 286—296), että tarvitaan (a) ”ponnahduslautojen”, (b) yleisten instrumentaalisten mallien ja (c) mikrokosmosten muodostamista. Ponnahduslautat ovat jostain toisesta kontekstista omaksuttuja hahmotuksia tai tekniikoita, joilla yritetään ratkaisua työn ristiriitoihin. Yleiset instrumentaaliset mallit ovat jäsennyksiä työn uudesta kohteesta. Mikrokosmokset ovat uuden toiminnan sosiaalisia organisoitumismuotoja ”pienoiskoossa”.

Nämä jäsennykset ovat käsittääkseni hyvin mielenkintoisia sosiaalityön kehittämisessä: Miten siis muodostaa systeemistä mallia työstä, löytää lähialoilta ”ponnahduslautoja” ja muodostaa uusia organisoitumismalleja. Engeström ajaa käsittääkseni takaa ammatti-, sektori-, koulukunta- ja oppialarajat ylittävää vuorovaikutusta. Mutta sosiaalityössä on ympärille katseltaessa ja välineitä etsittäessä aivan perustavanlaatuinen ongelma: miten vältetään uusien välineiden ympäröiminen *vanhan toiminnan jatkeeksi, ylläpitäjäksi*. Sosiaalityö on — ainakin Heinosen (1984) jäsennyksen mukaan — toimintaa marginaalin sosiaalistamiseksi marginaaliseen rooliinsa. *Tähän* tuskin halutaan kehittyneempiä välineitä.¹² Engeström hakee ratkaisua kohde- ja teorianhistoriallisesta sekä aktuaaliempiiristä analyysistä. Hänen mukaansa ponnahduslautojen jne. löytäminen vaikuttaa usein sattumanvaraiselta, koska niiden etsimisen ja löytämisen kieli kätkeytyy arkitoimintaan. Kehittyvä työntutkimus pyrkii tuomaan arkikäytäntöihin tietoisien etsinnän kieliä, käsitteitä, jotka pohjautuvat kohde- ja teorianhisto-

¹¹ Kankaanpään (1982) tutkimus on myös alalta, jossa oli uusi välineistö: tekstinkäsittelylaitteet ja -ohjelmisto. Leimanin (1982) ja R.Amkilän (1986) työt ovat ”pehmoaloilla” — mielenterveystyössä ja ammatinvalinnanohjauksessa — joissa uusien välineiden puuttuminen on ilmeinen. On pikemminkin tarjolla aihioita sellaisiksi, ja heidän raportoimistaan prosesseista muodostui työpajoja niiden — selvästi kivuliaaksikin -etsimiseksi.

¹² Vrt. Petri Kinnunen (1987, 34): ”Työkäytäntöjen kehittäminen törmää vääjäämättä ratkaiseviin esteisiin ellei tutkivan työkehittämisen rinnalle kyetä ottamaan sosiaalityön viimeaikaista teoreettista keskustelua. Pelkästään menetelmällisesti toteutettuna tutkiva työkehittäminen vahvistaa ja uudistaa olemassa olevia vakiintuneita työkäytäntöjä”.

rialliseen sekä aktuaaliempiiriseen analyysiin. (Engeström 1987a, 330). Mielestäni tämä aselema avaa näköaloja, mutta samalla kärjistää kysymyksen: mihin uusia välineitä aiotaan käyttää, *mikä on 'kehittyneempää'?*

Engeströmin (ja työryhmän) viimeisin jäsenyys lähikehityksen vyöhykkeen määrittämisestä on kaikkein problemaattisin. Terveyskeskuslääkäreiden työtä käsittelevässä raportissaan (Engeström ym. 1990, 163—164) työryhmä toteaa kolme lähdeettä lähikehityksen vyöhykkeen johtamiseksi. Ensimmäiset kaksi lähdeettä, toimintajärjestelmän kehityshistoria sekä nykyisen toiminnan jännitteet ja innovaatiot ovat aikaisempien hahmotelmien mukaiset. Kolmas — uutuus — on hämmäntävä: tavoiteltu kehitys johdetaan myös siihen ulkoa ja *ylhäältä käsin* kohdistetuista tavoitteista ja tarjolla olevista esikuvista. Työryhmä näyttää ottavan tällaiset hallinnon tarjoamat tavoitteet ja esikuvat annettuina. Ryhmä toteaa, että terveyskeskustyöhön ylhäältä suuntautuvat paineet kiteytyvät omalääkärijärjestelmän ja väestövastuuperiaatteen käsitteisiin. Työryhmälle riittää, että he mainitsevat terveyshallinnon selostaneen näitä seikka-peräisesti. Sen suuremman reflektion kohteeksi nuo käsitteet ja tavoitteet eivät tule. Ryhmä jopa toteaa (mt. 165), että heidän projektinsa on niiden — hallinnolta epämääräiseksi jääneiden — aatteiden konkretisointia.

Sen ohella, että ryhmä katsoo tehtäväkseen vain ”ylhäältä” tulevien ideoiden konkretisoinnin — ei esim. niiden kriittistä erittelyä — se antaa vastaavan ohjeen muillekin. Uusi lähikehityksen johtamistapa on kirjoitettu ohjeelliseen muotoon ja esitetty kaaviona (mt. 164): tavoitellun toimintamallin johtaminen kehittävässä työntutkimuksessa.¹³

Arvoneutraali työntutkimus?

Kysymys uusista välineistä palautunee kysymykseen kohdehistoriasta. Mikäli kohde-toimintojen kehityksen tarkastelu ei muodosta pohjaa työprosessien erittelylle, uudet välineet todellakin ”ilmaantuvat” tai ”otetaan” jostakin — vaikkapa tutkimuksesta tai kehittyneemmistä naapuritoiminnoista, jopa ”ylhäältä”. Sosiaalityö saattaa saada — ja on saanut — välineitä mm. yhdyskuntatyöhön ja ns. tehostettuun perhetyöhön. Ne voivat olla — ja ovat ehkä joissain yhteyksissä olleetkin — välineitä myös katoavien yhteisö- ja perhemuotojen konservoimiseksi. Yhteisökehityksen tai perhemuotojen historiallisuuden erittely taas vaatii oman työnsä — kohdehistoriallisen erittelyn. Näin yhdyskunta- ja perhetyön ”välinetuotantokin” voidaan yrittää kontekstoida. Välinetuotantoa voidaan tarkastella ”projekteina”, joilla on ”sosiaalinen tilaus”. Myös hallinnolliset ideat voidaan kontekstoida kohdekehitykseen. Tämä taas johtaa kysymään, onko sosiaalityön ilman muuta oltava tuollaisessa projektissa mukana — ja jos on, miten. Tämä johtaa kysymään missä ”projektissa” kehittävä työntutkimus on mukana. Se tuo tarkasteluun etu- ja intressiristiriidat.

Jäsentäessään v. 1985 (ss. 64—65) työprosessin ristiriitoja Engeström kategorisoi ne kolmeen tasoon. Yleisin — ja määräävin — niistä on palkkatyön kaksinaisluonteesta juontuva: työ hyödyllisenä työnä ja investointina (käyttöarvonäkökulman ja vaihtoarvonäkökulman ristiriita). Työ hyödyllisenä työnä, tarpeisiin vastaamisena ei kuitenkaan anna hänelle aihetta kysyä: *keiden tarpeisiin vastataan, keille työ on hyödyllistä*. Ts, etu- ja intressiristiriidat ovat

¹³ — siis *kehittävässä työntutkimuksessa ylipää-tään*, eikä vain ko. työryhmän työssä. Engeström kirjoittaa tässäkin tekstinsä universaali-ohjeeksi.

poissa kuvasta.¹⁴ Ne eivät ilmaannu eriteltäviksi myöskään väitöskirjassa, jossa ristiriitatasoja on tarkastelussa neljä.

Engeström on kuitenkin aiemmin sivunnut tätä teemaa. Arvostellessaan (1983, 55) tiettyjä kognitiivisia teorioita hän toteaa, että niissä pitäydytään tutkittavan toiminnan *tekojen tason analyysiin* — ja sivuutetaan *toiminnan tason* erittely. Työntutkimuksessa ja -opetuksessa pyritään tällaiselta pohjalta optimoimaan teot, jotka kuitenkin ovat vain toiminnan rakenneosia. Niinpä esim. autonkuljettajan työtä tutkittaessa ja kehitettäessä ei tekotasolle rajoituttaessa ole mahdollista kysyä onko autonkuljettaminen ylipäänsä mielekästä toimintaa (kuten Engeström Haugia lainaten toteaa). Hahmotellessaan 1985 ja 1987a lähikehityksen vyöhykettä nykyisessä toiminnassa esiintyvien yksilöllisten tekojen ja kollektiivisesti saavutettavissa olevan uuden toiminnan välisenä jännitteisenä alueena Engeström tuntee pelkistävän ristiriidan yksinkertaistettuihin käyttöarvo — vaihtoarvo -ristiriitoihin. Ristiriitadialektiikka kaventuu *yhden toimija- ja intressiryhmän toiminnaksi*. ”Harmaa vyöhyke” ei enää ole ”taistelulenttä”, jossa *ristiriitojen ratkaisutapaan liittyy lyhyen*

¹⁴ Toikka (1984, 11—15) pohtii eturistiriitoja kvalifikaatiokehityksen yhteydessä. Hän toteaa, että pääomaloogisen kvalifikaatiotutkimuksen olettamus työn yksiviivaisesta köyhdyttämisestä ja työntekijöiden kvalifikaatioiden rajoittamisesta pääoman etujen mukaisena suuntauksena osoittautuu pinnalliseksi. Edut ovat ristiriitaisia ja niin on myös pääoman suhtautuminen kvalifiointiin, työn organisointiin jne. Empiirisissä töissään (1986, 1988) hän kehittelee tätä aspektia, mutta ei problematisoi *keiden ja mihin tarpeisiin kyseisten työprosessien tuotteita valmistetaan* (ko. tapauksissa dieselmoottorin osat, autot). Kysymys on vain muuttuviin markkinoihin vastaamisesta.

Ongelmallista ei liene se, että tutkitaan ja kehitetään erilaisia työprosesseja. Jossain tulee tietysti vastaan kehittävän työntutkijan etiikka. Ongelmallista on se, että tutkimusprosessin ”toimeksianto” jää reflektöimättä — ja valinnat ”puhtaasti” eettisiksi valinnoiksi. Tutkimusta itseään ei tällöin ole asetettu historiaansa.

ja pitkän tähtäimen etuja, eri toimijaryhmien vastakkaisia etuja, intressiristiriitoja. Niinpä ”ylhäältä” tulevat tavoitteet ja esikuvatkin säästyvät enemmältä erittelyltä — ja tutkija positiionsa ehkä kiisalliseltakin pohdinnalta.

Toikka (1984) arvostelee ’bravermannilaisia’ työntutkimuskonseptioita, joiden mukaan lisäarvon tuotannossa olisi pääomalle vain yksi vaihtoehto: työn köyhdyttäminen. Ristiriitaisuus punoutuu ja kerrostuu, jos tarkastellaan sekä yksittäisten pääomaryhmittymien *lyhyen tähtäimen etuja* että *pääomasuhteen säilyttämisen pitkän tähtäimen etuja*. Näin tarkasteluun tulee *yhteiskunnallisen kontrollin, hallittavuuden, legitimaation* tarkastelu. Tässä lyhyen tähtäimen kasautumisedut ja pitkän tähtäimen legitimaatioedut lyövät ristiin. Kosonen (1987) pitää hyvinvointivaltiota sosiaalisena innovaationa kasautumisen ja legitimaation ristiriitojen ’ratkaisemiseksi’. Hyvinvointivaltioillisten työprosessien tarkastelussa on ymmärtääkseni tarkasteltava työprosesseja tämän ristiriidan ratkaisemisen ”päivittäistoimintana”: Miten työprosessit siis ovat sekä toimivia legitimaatiotyössä että taloudellisia tällaisessa. Sosiaalityön tutkija saa tarkasteltavakseen jännittävän ristiriitaulottuvuuden: Voiko legitimoinnin kriisiytyminen avata ”harmaita vyöhykkeitä” myös syrjäytettyjen kannalta (vrt. ”apu itseapuun” sosiaalivaltion taloudellisten rajojen piirityessä esiin). Toikan kritiikki pääomaloogiselle työntutkimukselle on analoginen sosiaalityön ideologiakritiikin tarkastelulle. Siinähen sosiaalityö oletettiin suoraviivaisesti pääomalle funktionaaliseksi sopeuttamiseksi ja kontrolloinniksi. (Ks. esim. Heinonen 1984). Sosiaalityö lieinee ristiriitaisella tavalla ”pääomafunktionaalista” (vrt. Sipilä 1979, 129). Kohde- ja teoriahistoriallinen analyysi — samoin kuin työntekijöiden oma aktuaaliempiirinen analyysi — joutuvat siis paikantamaan sosiaalityötä intressiristiriitoihin ja hahmottelemaan lähikehitystä näissä. Työntutkimuksen kielen on kyettävä käsitteellistämään tämäkin ulottuvuus.

Kehittävän työntutkimuksen missio?

Engeströmin lähikehitys -käsitteessä on tietty *deterministinen lataus* (siitä huolimatta, että hän argumentoi voimakkaasti determinismia vastaan. Ks. esim. Engeström 1987b, 171). Vuonna 1982 hän puhui yhteiskunnallisesti mahdollisesta ja *välttämättömästä* työprosessista. (1982, 67). Kehittävän työntutkimuksen tehtävänä on ikäänkuin vapauttaa tuo mahdollinen ja välttämätön reaalisiksi. Luullakseni tämä edellyttää sellaista *yhteiskunnallisten tekijöiden hallintaa*, jota kehittämistyössä ei ole mahdollista saavuttaa. ”Harmaa vyöhyke” sisältäneen *monia mahdollisuuksia, ei ainoastaan yhden*. Eteneminen harmaalle vyöhykkeelle tuottaa *aiottujen seurausten ohella ei-aiottuja seurauksia*. (Vrt. Giddens 1984). Myös ne ovat kiinnostavia tutkimuskohteita. Näin *työprosessin kehittäminen* on ikkuna työprosessien *kehittävyyden* tarkasteluun — siis myös *vallan ja valtakäytön* tutkimiseen. Kysymys ei ole vain *työprosessin* tutkimisesta, vaan myös *kehittämistoiminnan tutkimisesta*.

Kehittävä työntutkija on paradoksaalisessa tilanteessa. Samalla, kun kehittämisinterventiot (kehittävät kokeet) ovat hänen keskeisin keinonsa tutkia lähikehitystä — ja ne tuovat hänen toimintaansa määrätietoisuutta — hän saattaa rajata mielenkiintonsa *näytön* aikaansaamiseen lähikehityksestä, välttämättömän realisoinnista. Tällöin häntä eivät enää kiinnosta kaikki mahdollisuudet ja uteliaisuus kaventuu. Ceccin (1987) toteaa, että uteliaisuus katoaa kun tiedetään totuus.

Engeström on varautunut ”takaiskuihin”. Hän huomauttaa, että kehitysprosessi voi myös juuttua paikoilleen tai jopa taantua. Hän kuitenkin liittää tämän mahdollisuuden *tutkittavien* juuttumiseen tai taantumiseen. Se mahdollisuus, että *tutkijan missio* juuttuisi tai taantuisi — ja olisi esim. puutteellisesti reflektoitu, ei ole läsnä pohdinassa. Engeström päättää väitöskirjansa asettamalla kysymyksen ”Mikä sitten on ekspanstiivisen kehittävän tutkimuksen histo-

riallinen missio?” ja vastaamalla että ”kehittävä tutkimus pyrkii ekspanstiivisten siirtymäkehien tekemiseen kollektiivisesti hallituiksi matkoiksi läpi lähikehityksen vyöhykkeiden. (...)”. (1987 a, 336).

Mielestäni kehittävässä työntutkimuksessa muodostuu asetelma, jossa on mahdollisuus tutkia tätä missiota, ajatusta kollektiivisen hallinnan hallitusta saavutettavuudesta. Se, että kehittävässä työntutkimuksessa on niin määrätietoisesti pyritty kehittämään tällaisen mission metodologiaa, avaa erityisiä tarttumakohtia mission tutkimiseksi. Tutkijan intentiot on ilmaistu poikkeuksellisen selvästi.

Tutkijoiden ja tutkittavien rajasysteemit

Kuinka sitten tutkia myös tutkimusta? Muuan systeeminen käsite avaa tähän mielenkiintoisen näkökulman. Seikkula ja Sutela (1989) ovat kehittäneet hoitoyhteisöjen tutkimuksessa *rajasysteemin käsitettä*. He nojautuvat mm. Paul Delliin (1985), jonka mukaan *kahden tai useamman systeemin ollessa tekemisissä toistensa kanssa syntyy keskinäinen vuorovaikutustapa ja yhteiskehitys* (coevolment). Rajasysteemissä — joka välittää vaihtoa toistensa kanssa tekemisissä olevien systeemien välillä — toimintaa määrittä *syntynyt rakenne*, ei esimerkiksi julklausuttu tavoite. Seikkulan ja Sutelan tutkimissa psykiatrisissa hoitoyhteisöissä ei heidän mukaansa rajasysteemiä (esim. hoitosysteemin ja perhesysteemin ollessa tekemisissä keskenään) määrittä esim. terapeuttisuuden julklausuttu tavoite, vaan muodostuneen uuden systeemin rakenteellisten tekijöiden yhteenliittymä. Rajasysteemistä voi yhtä hyvin tulla kaoottinen kuin terapeuttinen. Rajasysteemistä muodostuu eräänlainen yhteinen matka hoitavalle ja hoidettavalle systeemille. Hoitava systeemi ei voi ratkaista asiakassysteemin problemeja heidän puolestaan. Parhaassa tapauksessa se voi tuoda matkan aikana rajasysteemiin järjestäytyneisyyttä, rauhallisuutta ja ongelmien monipuolista hahmottamista.

Olen yrittänyt käyttää tätä käsitettä sosiaalityön erittelyssä (Arnkil, E. 1990). Sosiaalityö ei tietenkään muodosta hoitoyhteisöjä. Mutta rajasysteemejä se kyllä muodostaa — mm. asiakkaiden systeemien ja toisten viranomaissysteemien kanssa. Tällöin toimintaa saattaa määrittää pikemminkin muodostuneen uuden systeemin rakenne kuin julkilausutut tavoitteet (— vaikkapa ”sosiaalisen turvallisuuden ja toimintakykyisyyden edistäminen”). Sosiaalityö-systeemillä on rajasysteemiin tuotavanaan rauhallisuutta, järjestäytyneisyyttä ja ongelmien monipuolista hahmottamista *vain mikäli sillä on näitä ominaisuuksia*. Näin ei aina ole. Sosiaalityösystemi voi tuoda rajasysteemiin myös kaoottisuutta, lyhytjänteisyyttä ja ongelmien hahmottamisen rajoittuneisuutta tai epäselvyyttä. Tämä taas ei palaudu vain yksittäiseen sosiaalityöntekijään, vaan *sosiaalityösystemiin*. Voi nimittäin olla niin, että sosiaalityön organisointi- ja johtamistapa, työssä toteutuvat kulttuurit jne. vievät pikemminkin ternpoilevuuteen ja epämääräisyyteen kuin jäsenyntyneisyyteen jne. Tämä taas kytkeytyy mielestäni kahteen seikkaan:

- sosiaalityöhön *suoritepolitiikkana*, jossa tarkasteluun tulevat toimivuuden ja taloudellisuuden ristiriitojen ratkaisut mm. työtä osittamalla ja rationalisoimalla
- sosiaalityöhön *näyttöpolitiikkana*, jossa tarkasteluun tulee sosiaalityö yrityksenä legitimoida hyvinvointivaltiollinen köyhyyden, poikkeavuuden ja avuttomuuden yksilöllinen professionaalinen ratkenta.

Nämä ’politiikat’ eivät kuitenkaan ole sosiaalityöntekijöistä riippumattomia ”ulkoisia reunaehjoja”, vaan toteutuvat heidän toimintanaan. (Vrt. Giddensin kritiikki objektivismista sekä Toikan kritiikki ”reunaehjojen” absolutisoinnista).

Myös tutkimuksessa muodostuu rajasysteemejä, joiden toimintaa määrittää ehkä pikemminkin muodostunut uusi rakenne kuin julki-

lausuttu tavoite (vaikkapa ”kehittäminen”). Tuoko tutkijoiden kollektiivi rajasysteemiin ongelmien monipuolista hahmotusta, uteliaisuutta jne. — vai esim. näyttöpolitiikkaa? Tuoko se systeemiin subjekti-subjekti -rakenteen vai subjekti-objekti -rakenteen jne? Jotta voitaisiin eritellä esim. kehittävässä työntutkimuksessa muodostuvia rajasysteemejä olisi tutkittava sekä tutkittavien systeemejä *että* tutkijasysteemejä — ja *etenkin* näiden yhteenliittymistä. Tutkijasysteemin tarkastelu veisi myös ”missioiden” tarkasteluun. Kun rajasysteemiä yritetään kontekstoida, tarkasteluun tulevat myös toimeksiannot ja ”sosiaaliset tilaukset” (niin tutkittavien kuin toimeksiantajien/rahoittajienkin): Missä projektissa projektit ovat mukana.

Naistutkimuksessa on tuotu esiin tärkeä *osallisuuden* korostus (ks. Sosiaalipolitiikan naistutkimusnumero 1989). Sen sijaan, että tutkija häivyttää itsensä, hän sekä hankkii aineistonsa että käsittelee sen toimivana ja tuntevana ihmisenä, osallisena. Tätä korostaa myös Holzkamp (1983). Hän asettaa subjektitieteelle — joka tutkii toimivia ja tahtovia subjekteja — kaksi perusehtoa: Ensinnäkin, tutkijan on reflektoitava paikkansa tutkittavassa järjestelmässä — ja tässä myös tuotava itsensä tutkimusprosessiin tuntevana ja tahtovana ihmisenä. Toiseksi teorioiden, käsitteiden ja metodien pitää olla teorioita, käsitteitä ja metodeja tutkittaville, heidän oman todellisuutensa tutkimiseen — ei siis vain teorioita jne tutkittavista. Viimeksimainitun suhteen kehittävä työntutkimus on lähellä Holzkampin ajatusta — ja yhdessä sen kanssa kaukana kohteitaan objektivoivasta tutkimuksesta. Sen sijaan kysymys tutkimustoiminnan subjektista on kehrittelemätön, mutta ei kuitenkaan metodologialle vieras. (Vrt. Toikan, 1984, 152—155 pohdinta tutkijan ja tutkittavien yhteisestä oppimisprosessista, ja Engeströmin, 1987a, 336 kehoitus raportoida löytöretkeilijän tavoin, osallisena).

Kysymys tutkivan subjektin liittämistä tarkasteluun ei ole moraalinen, vaan kohteenmukainen. Kehittävä työntutkimus tapahtuu tutki-

jayhteisön ja tutkittavan yhteisön vuorovaikutuksessa, jossa kaikki osapuolet muuttuvat. Niinpä kertoakseen löydöksistään kohteenmuikaisesti tutkijan on kerrottava tämä konteksti.¹⁵ Tuloksia kerrottaessa on kerrottava tutkimuksen konteksti. Näkykö raportissa tutkijoita missioineen? Naistutkijoiden korostama *tutkijaysilön* kuvaantuonti aukeaa jännittävällä tavalla *tutkijayhteisöjen* kuvaantuonnin suuntaan. Näin tulevat tarkasteluun ehkä monet misiot — elimellisinä kohteiden käsittämiseen vaikuttavina, ja siis tutkittavina, asioina.

Kirjallisuus

- Arnkil, Erik*: Kehittävä työntutkimus sosiaalityössä. Sosiaalityön vuosikirja 87—88. Helsinki 1988a
- Arnkil, Erik*: ”Asiakkaiden valikointi osana sosiaalityön ristiriitojen sääntelyä. Kuinka olla paneutuva ja etäinen yhtä aikaa”. Sosiaaliviesti 1988b: 2, 10—19
- Arnkil, Erik*: Sosiaalityö viranomaisverkostossa. Sosiaalihallituksen raporttisarja n:o 18. Helsinki 1989
- Arnkil, Erik*: Sosiaalityö rajasysteemeissä. Makroanalyyseistä Markoanalyyseihin. Sosiaalihallituksen julkaisusarja 4. Helsinki 1990
- Arnkil, Robert*: Ammatinvalintapsykologin työn kehittämistutkimus. Työvoimaministeriö. Suunniteluosasto. Työvoimapolitiittisia tutkimuksia n:o 68. Helsinki 1986
- Bateson, Gregory*: Steps to an Ecology of Mind. New York 1972
- Ceccin, Gianfranco*: ”Hypotizing, Circularity and Neutrality revised: an Invitation to Curiosity”. Family Process 1987: 4, vol 25, 405—413
- Engeström, Yrjö*: Koulutus luokkayhteiskunnassa — johdatus kapitalistisen yhteiskunnan koulutusongelmiin. Jyväskylä 1970
- Engeström, Yrjö*: ”The Laws of Nature and the Origin of Life in Pupil’s Consciousness: A Study on Contradictory Modes of Thought”. Scandinavian Journal of Educational Research 1981: 25, 39—61
- Engeström, Yrjö*: Ammattiyhdistyskoulutuksen vaikutus työläisten tietoisuuteen ja toimintakykyyn — tutkimushankkeen päälinjat. Teoksessa Engeström, Y. (toim.): Automaatio, ammattitaito, tietoisuuden kehitys. Raportti Kiljavalla 28.—29.8.1982 pidetystä seminaarista. SAK:n ammattiyhdistysopiston julkaisusarja n:o 1, 64—79. Kiljava 1982
- Engeström, Yrjö*: Oppimistoiminta ja opetustyö. Tutkijaliiton julkaisusarja 24. Helsinki 1983
- Engeström, Yrjö*: Orientointi opetuksessa. Valtion koulutuskeskuksen julkaisusarja B n:o 29. Helsinki 1984
- Engeström, Yrjö*: Toiminnan teoria ja kehittävä työntutkimus. Teoksessa Kontiainen, S. (toim.): Näkökulmia aikuiskoulutuksen tutkimukseen. Tutkimuksia ja tutkimussuunnitelmia. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia n:o 107. Helsinki 1985
- Engeström, Yrjö*: Learning by Expanding. An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research. Helsinki 1987a
- Engeström, Yrjö*: ”Uusi oppimisenäkemyks ja kehittävä työntutkimus”. Lectio praecursoria väitöstilaisuudessa Helsingin yliopistossa 16.6.1987. Aikuiskasvatus 1987b:4, 170—173
- Engeström, Yrjö ja Engeström, Ritva*: Siivoustyön hallinta ja työntekijöiden laadullinen koulutustarve. Tutkimus ServiSystems Oy:n siivoojista. Helsinki 1984
- Engeström, Yrjö, Engeström Ritva, Helenius, Jouni ja Koistinen, Kirsi*: Terveyskeskuslääkäreiden työn kehittämistutkimus. Levike-projektin tutkimushankkeen I väliraportti. Espoo 1987
- Engeström, Yrjö, Engeström, Ritva, Helenius, Jouni, Koistinen, Kirsi, Salonen, Eeva ja Toiviainen, Hanna*: Terveyskeskuslääkäreiden työn kehittämistutkimus. Levike-projektin II väliraportti. Kunnanlääkäri, terveyskeskuslääkäri, omalääkäri. Espoo 1990
- Giddens, Anthony*: Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyyseissä. Keuruu 1984
- Giddens, Anthony*: ”Die Theorie der Strukturierung’. Ein Interview mit Anthony Giddens”. Bernd Kiessling. Zeitschrift für Soziologie. Juni 1988: 4, 286—295
- Haug, Frigga*: Ammattiyhdistysliikkeen automaatiopolitiikan kiinnekohtia: neljä automatisoinnin seurausta. Teoksessa Engeström, Y. (toim.): Automaatio, ammattitaito, tietoisuuden kehitys. Raportti Kiljavalla 28.—29.8.1982 pidetystä seminaarista. SAK:n ammattiyhdistysopiston julkaisusarja n:o 1,

¹⁵ Arne Raeithel (1983, 14—15) huomauttaa, että heti kun jokin toimintajärjestelmä yrittää muuttaa kohdettaan, se tulee osaksi sitä. ”Puhtaita” kohteita ei olekaan.

Kehittyvä työntutkimus

64—79. Kiljava 1982

Heinonen, Jari: Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä. Sosiaalityön tehtävien ja käsitteen kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa. Tampere 1984

Hoffman, Lynn: Perheterapia. Systeminen näkemys. Espoo 1985

Holzkamp, Klaus: Grundlegung der Psychologie. Frankfurt am Main 1983

Hänninen, Jorma: Sosiaalityön aallot, tulkinat ja tematisoinnit suomalaisessa keskustelussa. Sivulaudatur-tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Syyskuu 1988

Kananoja, Aulikki ja Pentinmäki, Anni: Yksilökohmainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö. Porvoo 1977

Kankaanpää, Eero: Toimistoautomaatio ja kvalifikaatio: tapausesimerkkinä konekirjoitustyö. Pro gradu - tutkielma. Helsingin yliopisto. Yleisen psykologian laitos 1982

Kasvio, Antti: Työorganisaatioiden tutkimus ja niiden tutkiva kehittäminen. Katsaus olemassaolevaan kirjallisuuteen sekä ehdotus uudeksi tutkimusohjelmaksi. Tampereen työelämän tutkimuskeskus. Tampereen yliopisto. Käsikirjoitus 29.4.1989

Kinnunen, Petri: "Sosiaalityön ammattikäytännön kehittämisen ehdoista". Sosialiviesti 1987:4, 32—36

Kosonen, Pekka: Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 48. Mänttä 1987

Launis, Kirsti: Ongelmanratkaisun kehittäminen asiantuntijatyössä. Kehittävän työntutkimuksen sovellus Työterveyslaitoksen toksikologian koulutusohjelmaan. Orienta-Konsultit. Tutkimus- ja kehittämisraportteja 2. Helsinki 1989

Laurila, Hanna: Suuntautuminen sosiaalityössä. Empiirisen vaiheen tuloksia. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projekti. Sosiaalihalituksen julkaisuja 3. Helsinki 1990

Leiman, Pentti: Ehkäisevän mielenterveystyön perusteet. Raportti ehkäisevän mielenterveystyön valtakunnallisen koulutuksen työskentelystä. Lääkintöhallituksen julkaisuja n:o 28. Helsinki 1982

Leppänen, Anneli, Auvinen, Erkki ja Tuominen, Leena: Paperikoneen käyttöhenkilöstön työn kehittäminen. Teoksessa Ranta, J. ja Huuhtanen, P. (toim.): Informaatiotekniikka ja työympäristö. Osa IV Informaatiotekniikka massa- ja paperiteollisuudessa. Työsuojelurahaston julkaisuja n:o 3. Helsinki 1988

Louhelainen, Pekka: Sosiaalityö. Kirjalliseen materiaaliin perustuva kuvaus suomalaisesta sosiaalityöstä. Helsinki 1985

Miettinen, Reijo: "Kognitiivisesta kurssidaktiikasta kehittävään työntutkimukseen". Aikuiskasvatus 1985:4—5, 147—155

Miettinen, Reijo: Kauppaopetuksen kehittäminen. Tutkimusraportti I. Käsikirjoitus 1987

Mäkelä, Klaus: "Päihdehuollon tutkiminen". Tiimi 1987:2, 10—12

Mäkelä, Klaus: "Sananen kehittävästä työntutkimuksesta". Tiimi 1987b: 5, 21—22

Nieminen, Armas: Mitä on sosiaalipoliittikka? Juva 1985

Norros, Leena, Toikka, Kari ja Hyötyläinen, Raimo: FMS:n käyttöönotto: tapaus tutkimuksen tuloksia. Teoksessa Ranta, J. ja Huuhtanen, P. (toim.): Informaatiotekniikka ja työympäristö. Osa III Informaatiotekniikka metallituot- ja konepajateollisuudessa. Työsuojelurahaston julkaisuja n:o 3. Helsinki 1988

Pietilä, Veikko: Miten tiede kehittyy? Tiedusteluretikiä tietenteorian kentälle. Tampere 1983

Rajavaara, Marketta: Sosiaalityön ammatillistumisesteet. Helsingin yliopisto. Sosiaalipoliittikan laitos. Tutkimuksia 1983

Raeithel, Arne: Tätigkeit, Arbeit und Praxis. Grundbegriffe für eine praktische Psychologie. Frankfurt am Main 1983

Saarnio, Pekka 1986: "Vielä kerran sosiaalityön teorian ja käytännön suhteesta". Sosiaalityön vuosikirja 1986

Seikkula, Jaakko ja Sutela, Markku: Coevolution of the Family and the Hospital; the System of Boundary. Käsikirjoitus 1989

Sipilä, Jorma: Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Helsinki 1979

Sipilä, Jorma: "Sosiaaliset ongelmat — sosiaalipoliittiset toimenpiteet". Sosiaalipoliittikka 1981.

Sipilä, Jorma: "Tieteen ongelmallinen suhde sosiaalityöhön". Sosialiviesti 1985:6, 10—16

Sosiaalipoliittikka: Naistutkimusnumero. Useita kirjoittajia. 1989

Toikka, Kari: Kvalifikaation käsitteestä ja kehitysvaihtoehtoista. Julkaisussa: Kvalifikaatio ja työn vaatimukset koulutuksen suunnittelun lähtökohtana. Valtion koulutuskeskus. Julkaisusarja B n:o 18. Helsinki 1982

Toikka, Kari: Kehittävä kvalifikaatiotutkimus. Valtion koulutuskeskus. Julkaisusarja B n:o:25. Helsinki 1984

Toikka, Kari: Development of Work in FMS — Case Study on new Manpower Strategy. Paper presented in the IFAC Workshop 'Skill Based Automated

Manufacturing'. Karlsruhe, FRG. September 3—5
1986

Toikka, Kari, Norros, Leena ja Hyötyläinen, Raimo:
Kehittyvää työtä tutkimassa — metodologisia kysy-
myksiä. Teoksessa Ranta, J. ja Huuhtanen, P. (toim.):
Informaatiotekniikka ja työympäristö. Osa II Vaiku-

tusten tutkimisen metodiikkaa. Työsuojelurahaston
julkaisuja n:o 3. Helsinki 1988 1988

Vygotski, Lev S: Mind in Society. The Development
of Higher Psychological Processes. Cambridge,
Mass. 1978

Erik Arnkil

KEHITTYVÄ TYÖNTUTKIMUS

Ajatuksia kehittävästä työntutkimuksesta

Teoksessa Suomalainen sosiaalityö. Sosiaalipolitiikka
1990:2. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja.
Viidestoista vuosikerta.
Sosiaalipoliittinen yhdistys. Helsinki 1990.